This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,086,069

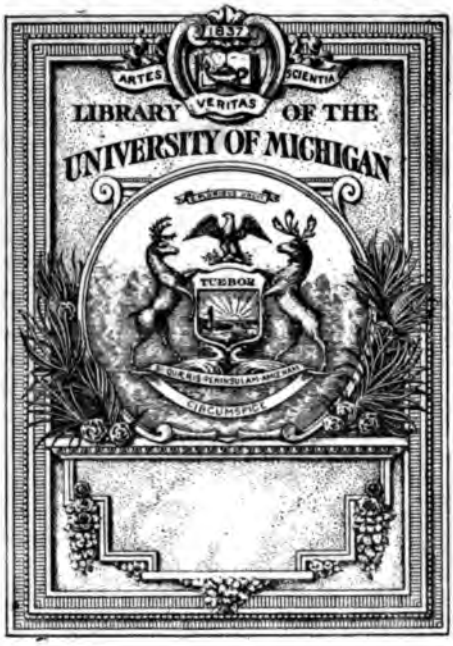
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

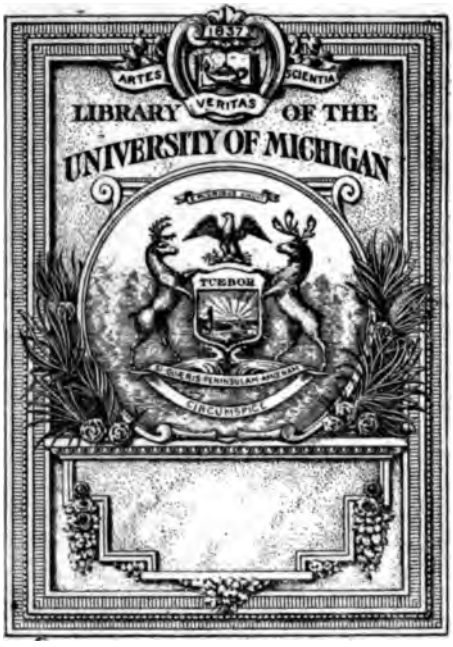
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR HET

N°. 8 der WERKEN is ter perse en zal later aan de leden verzonden worden.

NIEUWE REEKS.

N°. 9.

MAR 17 1919

VERBAAL

VAN DE

AMBASSADE VAN GASPAR VAN VOSBERGEN

BIJ

DEN KONING VAN DENEMARKEN, DEN NEDER-SAXISCHEN KREITS EN DEN KONING VAN ZWEDEN,

1625.

WERKEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP, GEVESTIGD TE UTRECHT.

NIEUWE SERIE N°. 9.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON,
1867.

VERBAAL

VAN DE

AMBASSADE VAN GASPAR VAN VOSBERGEN

BIJ

DEN KONING VAN DENEMARKEN, DEN NEDER-SAXISCHEN KREITS EN DEN KONING VAN ZWEDEN.

1625.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON,
1867.

VERBAEL VANDE HEERE GASPAR VAN VOSBERGEN, RIDDER, RAET IN DEN HOOGEN RAEDE VAN HOLLANT, ZEELANT ENDE WESTVRIESLANT, GESANDTE VAN WEGEN DE HOOG EN MOG. HEEREN STATEN GENERAEL DER VEREENICHDE NEDERLANTSCHE PROVINCIEN, VAN ALLE 'TGENE HIJ EERST BIJ DEN CONINCK VAN DENNEMACRKEN ENDE DEN NEDER-SAXISCHEN CREYTS, ENDE DAERNAER BIJ DEN CONINCK VAN SWEEDEN, IN KRACHTE VAN ZIJN METGEGEUEN CREDENTIALEN ENDE INSTRUCTIEN, GENEGOTIEERT HEEFT, VAN 16en MEY 1625 TOT DEN 1en NOVEMB. ID. [1]).

Alsoo van wegen uwe Hog. Mog. mij was aengedient, dat derselver intentie was, mij als Gesante te schicken aen Co. Mt van Dennemarcken, ende dat ick tot dien einde mij soude informeren ende instrueren laeten door de Heeren Ambassadeurs van sijne Majt van Groot Bretg., Carleton en Spens, den lesten van welcken van Weeden [2]) naer Engelant ende van daer weder hier ouer, om naer Sweeden te trecken, gekomen, ende tot Delfft sich onthoudende was, jn wat terminis de saecken tusschen den Con. van Dennem. ende Sweeden stonden, ende wat deselue tot wederopbouwinge van ellendigen standt van Evangelischen in Duytschlant gemeynt waeren te doen,

---

1) Vergel. Arend, III. D. IV. Stuk, bl. 90. Aitsema spreekt van deze zending niet. Toen ik dat deel van Arend bewerkte, was mij niet bekend, dat dit Verbaal zich in het Arch. v. Hilten bevond (W. G. BR.)

2) lees: *Sweeden*.

367005

ende wat last denseluen van wegen sijne Majt van Groot Bretag. gegeuen mochte sijn tot desen eynden, — Ende naer verscheyden communicatien mette selue gehouden, ende dat de instructie vañ seluen heer Ambassadeur Spens ende die vañ Ambassadeur sir Robbert Anstreuter [1]) bij den voors. heer Ambassadeur Carleton mij vertrouwelijck gecommuniceert, ende daerop ende het formerén van mijne instructie verscheyde vergaderingen onder de Gedeputeerden van uwe Ho. Mog. gehouden sijn, is eyntelick de voors. jnstructie den xv^en^ May mij in de volle vergaderinge van uwe Ho. Mo. ter hande gestelt, ende luyt van woorde te woorde, als hiernaer is volgende.

Instructie vañ Hooge eñ Mog. Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlantsche Provincien voor heer Gaspar van Vosbergen, Ridder, Raet in den Hoogen Raede van Hollandt, Zeelandt eñ Westvrieslant, Gesandte aeñ Con. Majt van Dennemarcken, Norwegen etc.

De voors. Gesante sal hem soo veel doenlijck is, spoedigen, omme aen te treffen, daer deselue is, zijne Majt van Dennemarcken.

Ende naer verworvene audientie eñ ouerleveringe van zijne brieuen van credentie, mitsgaders behoorl. ende gewoonlijcke aenbiedinge van alle goede ende vertrouwde vruntschap eñ nabuerschap van wegen haere Ho. Mo. eñ toewenschinge alles heyls eñ voorspoets ouer sijne Majts Co. loffelijcke jegenwoordige desseinen eñ voornemen,

Sal zijne Majt ten hoochsten bedancken wegen de vertrouwelijcke eñ confidente communicatie, die zijne Hoochstged. Mat daerouer heeft geweerdicht te doen houden met

1) Elders wordt deze naam gespeld *Amstrudter*. Vergel. Arend, t. a. pl. bl. 82.

haere Ho. Mo. door middel van heer Robbert Anstreuter, Ridder, Gesandte van sijne Maj^{t} van Groot Bretaignien;

Ende sijne Maj^{t} ende de geheele Evangelische Christenheyt gratuleren, dat het Godt den Almachtigen heeft gelieft zijne Maj^{ts} herte eñ Co. gemoet te bewegen, om dit roÿael eñ heroycq werck eyntel. bij de hant te nemen, ende sijne Maj^{t} te erinneren, dat haer Ho. Mo., wetende wat aensien, credyt ende authoriteyt sijne Hoochstged. Maj^{t} door sijne wijtberoemde macht, beleyt ende ervarentheyt door het geheele Roomsche Rijck haer heeft geacquireert, bij veele besendingen eñ aenmaningen, nu veele jaeren herrewaerts, sijne Maj^{t} tot soodanige resolutien hebben gepoocht te bewegen;

Dat haere Ho. Mo. oock goede memorie hebben ende haer verseeckert houden, dat het niet aen couragie ende goede genegentheyt van sijne Ma^{t} alsdoen en heeft ontbroocken, maer den tijt eñ gelegentheyt, die Godt de Heere (die der Coningen herten neycht eñ beweecht) in de hant heeft, daer niet sijnde, de principale fundamenten daerop sijne May^{t} gebout hadde, haer telckens sijn ontvallen;

Dat haer Ho. Mo. dit goede werck te onderbouwen, hem gelast hebben sijne Maj^{t} sincerelick t'informeeren vañ jegenwoordige gelegentheyt van haeren staet ende desseinen, tot affbreuck vañ gemeynen vijandt voorgenomen, ende omme in aller confidentie met sijne Ma^{t} op alle voorvallende saecken te adviseren, eñ te houden alle goede getrouwe correspondentie,

Ende voornamentl. sijne Ma^{t} wel te berichten vañ groote eñ extraordinaire chrijschtoerustinge, soo te voet als te peerde, die haer Ho. Mo. genootsaeckt sijn te doen, omdat de papistische Ligue in Duytschlant hare wapenen, 'twelck voordesen ongehoort is, gevoucht hebben bij het groote gewelt, 'twelck den Con. van Spaignien bij den anderen heeft gebracht, omme de landen teffens, waert doenlick, te overtrecken;

Ende dat haer Ho. Mo. daeromme niet en twijffelen, ingevalle het Godt den Almachtigen gelieft, haere wapenen dit somersaisoen te segenen, ofte en sal sijne Ma^{t} in sijn Co. voornemen, bij dese verdeelinge van der voors. papistische Ligue macht, grootelicx verlicht werden, der wijlen doch de macht van haere vijanden daerdoor soo excessivelijck gesterckt is, dat haer Ho. Mo. vertrouwen dat sijne Maj^{t}, in consideratie van dien, satisfactie genomen heeft in de excusen, die den gem. heere Ambassadeur Robbert Anstreuter van haeren t'wegen gedaen heeft nopende het senden vañ ses duysent Engelsche voetknechten, hier te lande in dienste, eñ soo hooch van nooden sijnde,

Als oock nopende den persoon van sijne gen. Grave Ernst Casimir van Nassauw, alle welcke excusen oock sullen voortgebracht ende gejustificeert worden, ingevalle sijne Ma^{t} eenich gewach maeckte van den persoon van den heere van Marquette, daervan den Resident Aissema voor desen geschreuen heeft.

Ende wat het senden eñ assistentie van artillerie, door den voors. heere Anstreuter mede versocht, aengaet:

Sal sijne Ma^{t} voordraegen, dat in korten tijt herwaerts, seer groote ende swaere equippagien ter zee sijn gedaen, ende namentl. van elff machtigen scheepen, onder het beleyt van lHermite naer de Zuytzee,

Van achtentwintich scheepen ende jachten onder het beleyt vañ Generael Willekens, daermet verouert was de baije de Todos los Sanctos;

Van twintich onder 't gebiet vañ Admirael Lam, ende van twintich onder Veron, beyde onlancx affgeseylt om te verseeckeren ende te vermeerderen de conquesten in West-Indien gedaen;[1])

Dat oock nu jegenwoordich seylreet liggen twintich deser landen oorlochscheepen, gaende onder het commande-

1) Zie Arend, bl. 43.

ment vañ heer Admirael van Zeelant, die toegerust ende gesonden werden ten dienste eñ versoecke van sijne Co. Ma^{t} van Vranckrijck ende Hartoch van Savojen. [1])

Gelijck oock noch andere twaelff scheepen tot gelijcken eynde eñ versoecken, [2]) ende noch andere twintich om haer te vougen bijde scheepsarmade van sijne Co. Ma^{t} van Gr. Bretag. in aller haeste eñ ijl jegenwoordich geequippeert werden;

Ende dat (leider) door de groote stormen ende tempeesten, daerenboven seer veele des lants oorlogschepen op de custen van Vlaenderen eñ Vranckrijck met alle haer canon vergaen eñ verongeluckt waeren;

Ende dat deur allen desen des Generaliteyts magasijnen sulcx ontbloot sijn, dat men daeruyt ende vuyt die van Furstel. Gen. den Prince van Orangien nauwlicx hadde konnen furneren d'artillerie, dit [3]) tot het jegenwoordige soo grooten veltleger van noden was; — dat nochtans, omme sijne Ma^{t} te gelieven, door alle vuyterste debvoir ende seer groote moeyte bij de particuliere Provincien eñ Steden gevonden eñ gekregen waeren thien halue cartouwen, daertoe haere Ho. Mo. de affuyten eñ ander attellagie hadden gedaen reetmaecken, eñ dat deselue veerdich waeren omme ter begeerte eñ maeninge van sijne Ma^{t} bij leninge gesonden te worden op sulcken riviere ofte plaetse als zijne Ma^{t} gelieuen sal, ende dat onder acte van restitutie, 'tsij vañ selue stucken eñ attellage, ofte van die weerde van dien in coper, ander gegooten canon, ofte in peñ, ter keuse eñ optie van sijne Ma^{t}.

Ende sal dese restitutie gefundeert werden op 't versoeck vañ gem. heer Ambass^{r} Anstreuter selffs, die dit canon alleen bij leeninge heeft begeert, ende op het jnterest vañ particuliere eñ Steden 'tselue competerende.

---

1) Zie Arend, bl. 64. 2) Zie ald. bl. 68. 1) lees: *die*.

Wat dan vorders belangt de openinge die den meergem. heer Ambass^r Anstreuter wegen sijne Ma^t eerst voorgenomen exploict soo confidentel. gedaen, ende het advys dat deselue daerop versocht heeft, sal, naer danckseggingе als vooren, sijne Ma^t aenseggen, dat bij weinich Gedeputeerden secretel. met den Prince van Orangien, onsterffelijcker mem., daerop is geadviseert, eñ aldaer geoordeelt dat sijne Ma^t naer sijn wijtberoemde voorsichtichheyt de saecken getroffen hadden daer sij te treffen was, eñ terwijlen twee soo vermaerder Capiteynen oordeel in desen concurreerde, dat haer Ho. Mo. Godt den Almachtigen voor het goet succes van dien wilden bidden.

Ende, gelijck aen dit groot werck seer veele consequentien vast waeren,

Dat haere Ho. Mo. verstonden, dat sijne Ma^t met groote redenen versochte de assistentie, daervan den voorñ heer Ambass^r Anstreuter mede gesproocken hadde, der geener die aen dese expeditie gelegen was, in cas dat sijne Ma^t vañ Hertoch van Beijeren, ofte catholijcque Ligue ter oorsaecke van desen aengetast werde;

Ende dat sijne Ma^t dienaengaende vastel. mach vertrouwen, dat haere Ho. Mo. sich ten vollen sullen vougen tot desselff contentement, mits dat sij van sijne Ma^ts wegen weder reciproquelijck mogen werden verseeckert, eñ dat daerop geresolueert sal konnen werden op d'aenstaende vergaderinge vañ t'samentlijcke geinteresseerde.

Sal oock bij dese occasie wijtluftich extenderen de nootwendicheyt van eene goede confederatie tusschen die t'samentl. geinteresseerden tegens de ambitieuse desseins van het Huys van Oostenrijck eñ vañ geene die daervan dependeren, ten minsten tusschen den Con. van Gr. Br., sijne Ma^t eñ den Con. van Sweeden eñ van haer Ho. Mo.

Ende sal tot dyen einde wel levendich hebben te representeren de nootsaeckelijckheyt van het wechnemen van alle diffidentie tusschen sijne Ma^t eñ den hoochstged. Con.

van Sweeden, soo daer eenige soude mogen wesen, gel. harer Ho. Mo. vertrouwen, neen.

Als dat sijne Ma^{t} meer als yemant anders daeraen was gelegen, terwijlen deselue haer eerst in campagne begeven̄, gantschel. tot haere gerusth. soude dienen, van̄ hoochstged. Co. van Sweeden buyten achterdencken te sijn.

Dat dese gerustheyt door de te maecken alliantie, ter bestemder tijt en̄ plaetse, niet alleen soude geprocureert, maer dat selffs sijne Ma^{t} tegens den aenval van̄ papistische Ligue met de macht van den Co. van Sweeden soude moeten gesecondeert worden.

Waertoe d'andere Geallieerde haere macht, verbont en̄ credyt oock employeren souden moeten.

Sal daerbij oock verthoont mogen worden, hoe grotelix de macht van het Huys van Oostenrijck en̄ van̄ Con. van Spaignien, desselff ambitie en̄ gepretendeerde monarchie ingetoomt en̄ vernieticht soude werden door dese alliantie;

Ende dat daeromme sijne Ma^{t} van Gr. Br. hoochloffel. memorie, gelijck 'tselue haer Ho. Mo. wel bewust was, met groote redenen van ouerlange aen sijne Ma^{t} dese confederatie ten hoochsten aengeraeden ende aengepresen hadden.

In gevalle doch sijne Ma^{t} daertoe niet te bewegen waere, soo sal de voors. Gesandte verthoonen, dat den Spaignaert, Hertoch van Beijeren en̄ aenhanck, haer soo gesterckt hebben in den Pals en̄ andere plaetsen van het H. Room. Rijck, dat naer alle menschel. oordeel een tocht van een jaer, waertoe sijne Ma^{t} sijn secours soude gelimiteert hebben, niet bestant is omme deselue het voors. Rijcx bodem te doen ruymen, veelmin om een yeder Prince in sijn landen en̄ digniteyten en̄ het Rijck in ruste te brengen.

Ende dat daeromme sijne Ma^{t} haer daeraen wil laeten gelegen sijn, dat ten minsten op de voors. bijeenkompste, die eerstdaechs gehouden soude werden alhier in den Hage,

verhandelt eñ beslooten werde eene temporelle alliantie van drye jaeren, ofte soo veel meer als tot hetgeene voors. van noden mochte wesen.

Ende dat immers oock tot dien eynde sijne Ma^{t} sijne Gesanten soo haest doenlijck sal zijn, met volkomen last ende procuratie, om op alles finalijck ende promptelijck te resolueren, wil gelieuen te seynden.

Sal oock alle uyterste debvoir doen omme sijne Ma^{t} te disponeren, dat de lichtinge eñ tocht bijde selue, door den meergem. heer Ambass^{r} Anstreuter haere Ho. Mo. voorgedragen, mach sijne voortganck hebben.

Ende indien hij Gesante eenige communicatie op sijnen last met den Con. van Sweeden sal moeten houden, sal hij sijne Ma^{t} versoucken, in sijn voornemen niet te willen vertragen, veel min sijne goeden wille eñ groote macht het gemeene bedruckte Evangelische wesen onthouden, omdat den Con. van Dennemarcken d'eerste int velt is, eñ zijne Ma^{t} heroeicque concepten gepreoccupeert soude mogen hebben.

Alsoo haere Ho. Mo. vastelijck vertrouwen, dat geene particuliere ambitie, maer alleenl. den plicht, daermede haere Ma^{ten} aen Godt den Almachtigen (die haer de Scepteren iñ hant gegeuen heeft tot beschermínge der bedruckte) ende aen sijne Kercke verbonden sijn, oock de vrijmaeckinge van het H. Room. Rijck eñ de restitutie van soo veele landen ende luyden deselue tot dese Coninckl. ende Cristel. desseinen gepousseert hebben.

Ende gelijck dan opte middelen eñ beleyt van desen oorloge, dat hij oock sijne Ma^{t} versoecken sal, deselue naer haere hooge wijsheyt wil gedencken op het eynde van deselue;

Ende dat haere Gesanten volcomentl. mogen gelast sijn, dat der geconfedereerde leegers uyt het velt niet getrocken ofte de wapenen nedergelegt werden, voor alleer den Con. van Bohemen in sijne landen eñ digniteyten, eñ oock de

Lantgrave van Hessen eñ Marckgraeff van Baden ende alle andere, die geduyrende dese expeditien gedepossedeert soude mogen werden, in haere possessien gerestitueert sullen sijn.

Ende sal namentl. seer ernstel. ende particulierl. insisteren opte restitutie vañ Churvorst van Brandenborch in de landen van Gulick, Cleue eñ Berge, daertoe allegerende de bekende genegentheden en jnteresten vañ Con. van Vranckrijck eñ Gr. Br. eñ de contrarie desseinen vañ Co. van Spaignien.

Ende alhoewel het meerendeel van alle Princen, Stenden eñ Steeden in Duytschlant, in alle confederatien, voorbehouden den persoon vañ Keyser, sijne croone eñ erfflanden, daeronder dan mede begrepen soude mogen werden de croone van Bohemen eñ geincorporeerde landen, soo sal hij echter met discretie sijne Ma^{t}, desselffs raeden eñ daer 't behoort sonderen, off dien aengaende de voors. Gesanten mede niet en dienden gelast te werden, immers dat in alle gevalle door dese wapenen ofte handelingen daeruyt volgende, alle de verwoesten kercken eñ verjaechde hoogen eñ lagen slants persoonen vañ Con. van Bohemen eñ geincorporeerde landen mogen gerestitueert werden.

Sal oock daerop insisteren, dat van geen vrede en werde gehandelt, dan met gemeen consent vañ Geconfedereerde.

Ende dat onder pretext ofte geduyrende eenige vredeshandelinge egeen stilstant van wapenen en sal geaccordeert werden.

Wert oock hij Gesandte gelast eñ geauthoriseert, om, in val van noot eñ dienst, naer sijne Ma^{t} van Sweeden te gaen, om aldaer deselue officien te doen, ende den Co. vañ goede intentien van Dennemarcken t'informeren eñ verseeckeren, ten waere sijne Ma^{t} van Dennem. eenige ombragien daerouer soude mogen scheppen.

Wert oock gelast wel te letten, dat hij soo weynich

schriftel. ouergeve als mogel. is, eñ in alle gevalle niet, daeruyt men desen Staet soude konnen te laste leggen, yet directel. tegens 't Rijck gedaen te hebben ofte te willen doen.

Ende sullen hem metgegeven werden brieuen van credentie, behalven de geene die aeñ Co. van Dennemarcken eñ Sweeden geschreuen worden, oock aeñ Churf. van Bandenborch, Hertogen van Brunswijck, van Lunenborch, van Holsteyn, van Meckelenburch (twee), mitsgaders aeñ Eertsbisscoppen van Magdenburch, van Bremen, als oock aeñ steden Lubeck, Bremen eñ Hamborch, gelijck in vorige voijagien gedaen is, dewelcke hij des noot ende bij advysen ende goetvinden van hoochstged. Coninckl. Ma^{t}, sal hebben te gebruycken.

Gedaen ter Vergaderinge vañ hoochgem. Heeren Staten Generael, in 's Gravenhage opten x^{en} Mey 1625. Onder stont: Nicolaes vander Bouchorst v^{t}, ende wat leger: ter ordonnantie vañ selue J. van Goch.

Naerder ende secrete Instrūtie vañ Hooge eñ Mo. Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlantsche Provincien voor heer Gaspar van Vosbergen, Ridder, Raet in den Hoogen Raede van Hollant, Zeelant eñ Westvrieslant, Gesante aeñ Coninckl. Ma^{t} van Dennem., Norwegen etc.

Alsoo bij de coniuncture van tijden geene saecke ter werelt ondienstiger can zijn noch meerder preiuditie causeren voor het publycq, als diffidentie, illusie eñ mistrouwen tusschen haere Ma^{ten} van Dennem. eñ Sweeden, sal hij Gesante, daer hij boven verhoopen noch eenige mochte vinden, met alle middelen aerbeyden om deselue wech te nemen, oock voorslaegen mogen doen, ten eynde dat die Gesanten van hoochgem. Coningen alhier ten vollen geinstrueert komen tot het beleyt van oorloge eñ verdey-

linge van die legers onder twee hooffden, het eene onder sijne Ma^{t} van Dennem. ende het ander onder den Co. van Sweeden;

Om welcke verdeylinge tot meesten dienst vant Rijck, eer ende reputatie van haere Hoog Mog. te informeren, ende hunne Gesandten mede t'instrueren op die quantiteyt vant chrijchsvolck te voete eñ te peerden, dat voor beyde legers onderhouden soude behooren te werden; van die penningen daertoe nodich; plaetse waer die gefurneert, eñ contribuanten, bij dewelcke deselue gebracht sullen werden,

Ende namentl. op die Vorsten, Stenden ende Steden, die men tot dese alliantie soude behooren eñ mogen in te laeten.

Gedaen ter Vergaderinge vañ hoochgem. Heeren Staten Generael, in 's Gravenhage opten x^{en} May 1625. Onder stont: N. v. Bouchorst v^{t}, eñ noch wat lager: ter ordonnantie vañ selue J. van Goch.

Sijn oock den voors. xv^{en} May mij ouergelevert de brieven van credentie aen haere Ma^{ten} van Dennem., als van Sweeden, Churvorst van Brandenburch, Lantgrave van Hessen, eñ meest alle de Vorsten ende Steden vañ Nedersaxische Creitz, sulcx als in margine van desen geteyckent, eñ de voors. brieven van credentie hier geinsereert staen.

Aeñ Co. van
Dennem.

Doorluchtichste grootmachtiger Co. etc.

Voor de vertrouwel. communicatie, die uwe Co. Ma^{t} door Sr Robbert Anstreuter, Gesanter van sijne Co. Ma^{t} van Gr. Br., geweerdicht heeft ons te doen, hebben wij met blijschap verstaen de heroycque resolutien, die uwe Co. Ma^{t} tot groote vertroostinge vañ bedroeffde ende ellendich Evangelische wesen in Duytschlant hadde genomen. Wij

en souden niet gelaeten hebben uwe Coninckl. Ma^{t} daerouer te congratuleren, ende op hetgeene ons bij den voorgem. heere Ambass^{r} Anstreuter is gedaen proponeren, te antwoorden, ten waere wij ons ten deele verlaeten hadden op hetgeene denseluen ons heeft verclaert alrede bij sijne missiuen gedaen te hebben, ende wij oock geresolveert hadden een besendinge aen uwe Ma^{t} te doen. Dienvolgende bij ons affgeveerdicht sijnde jegenwoordich onse Gesandte, heere Gaspar van Vosbergen, Ridder, Raet inden Hoogen Raede van Hollant, Zeelant ende Westvrieslant, versoecken wij, dat uwe Ma^{t} denselven vruchtbare eñ gunstige audientie, oock alsulcken gelove wil geven, als aen ons seluen, gelijck wij ons dessen tot uwe Ma^{t} troosten, ende, neffens onse gantz bereytwillige dienstelicke gebiedenis, den Almogende bidden omme uwe Kon. Ma^{t}.,

Doorluchtichste, Grootmachtiger Koninck, te verleenen eene lancduyrige gelucksalige regieringe eñ ouerwinninge van sijne vianden. Datum Hagae den 7^{en} May 1625. Onder stont: uwe Co. Maj^{t} dienst- eñ bereytwillige etc.

Aen den Co.
van Sweeden.

Doorluchtichster Grootmachtiger Coninck.

Wij hebben met seer groote blijschap gesien de heroycque voorslaegen eñ erclaringen, die uwe Maj^{t} soo roijalijcken heeft gelieft te doen, om te komen tot wederopbouwinge eñ restitutie vañ verlooren eñ verwaerloosde liberteyt van het H. Room. Rijck, 'twelck nu soo veel jaeren onder de Spaensche tirannye eñ vsurpatie van het Huys van Oostenrijck heeft gesucht, ende hebben in sulck loffelijck voornemen niet alleen moeten louen den grooten ijver van uwe Ma^{t}, die hem aldereerst, hoewel selffs buyten het Rijck geseten sijnde, desselfs erbarmelijcke staet heeft laeten ter herten gaen, maer oock met verwonderinge gesien, dat uwe Ma^{t} sijn hertte in 't em-

ploy van sijne Gen. persoon, soowel als sijne kofferen, heeft willen openen, om soo grooten macht ten dienste van het Evangelische bedrouffde wesen te velde te brengen. Off nu wel wij van herten wenschten, dat op sodanige voorslagen de confederationshandelinge, die hier in den Hage ontrent dese tijt was aengestelt, eñ daertoe wij eñ andere geinteresseerde noch alle debvoir doen, gehouden ende uwe Ma^{t} daerdoor in sijne Con. desseinen hadde mogen gesecondeert werden, soo sijn wij doch verseeckert, dat uwe Ma^{t}, die veel meer Godes glorie, als de haere, in aensieninge heeft gehadt, haer sal verblijt hebben, dat andere, ofte op sijne voetstappen, ofte vuyt gelijcken ijver, tot gel. beweginge sijn voorgetreden, derwelcker dessein, hebbende het avantagie vañ tijt, wij vertrouwen dat bij uwe Maj^{t} niet alleen voor goet aengesien eñ gepresen, maer oock met allerley middelen gevordert sal werden. Op welcke middelen alsoo wij vertrouwel. met uwe Ma^{t}, wiens hoocheyt, eere ende reputatie, als onse trouwe geallieerde, wij in de hoochste weerdicheyt houden, geerne soude handelen. — Soo hebben wij onsen Gesanten, heer Gaspar van Vosbergen, Ridder, Raet in den Hoogen Raede van Hollant, Zeelant ende Westvrieslant, aen uwe Ma^{t} affgeveerdicht met expressen last ende bevel omme, jn aller oprechticheyt ende confidentie, uwe Ma^{t} niet alleen te berichten vañ gelegentheyt van onsen Staet, maer oock van 'tgeene hij aen andere Houen tot vorderinge van dit loffelijcke werck sal hebben vernomen, versoeckende dat uwe M^{t} denselven onsen Abgesanten gonstige audientie wil geven, ende alsulcken geloove als aen ons seluen etc. Onder stont: uwe Con. Maj^{t} dienst- ende bereytwillige etc.

Aeñ Churvorst van
Brandenborch.

Durchluchtichste Hoochgeborne Churvorst.

Wij sijn wel bewust hoe grootelijcx uwe Churv. Doorl^{t}

daer aengelegen is, dat goede, vaste eñ vertrouwde vruntschap ende, soo doenlick, verbondt ende confederatie gemaeckt werde tusschen de Coningen eñ Vorsten, die geinteresseert sijn aeñ restitutie vañ liberteyt van Duytslant, ende van soo veel Vorsten ende Princen, die, door de Spaensche tyrannie ende usurpatie vañ Papistische Ligue, van digniteyten, landen ende luyden berooft sijn. Weten oock wel, wat goede christelijcke debvoiren uwe Churf. Doorl^{t} tot dit werck, daervan wij hadden verhoopt dat de fundamenten allebereyts op den bestemden tijt alhier in den Hage soude begost sijn gelegt te werden, gedaen heeft, eñ alsoo wij tot voortbouwinge van 'tselue eerst naer den Con. van Dennem. ende daernaer, de gelegentheyt sulcx vereyschende, aeñ Co. van Sweeden gesonden hebben onsen Abgesandte heer Gaspar van Vosbergen, Ridder, Raet in den Hoogen Raede van Hollant, Zeelant eñ Westvrieslant, ende wij weeten wat credyt ende aensien uwe Churv. Doorl^{t} bij haere Ma^{ten} hebben, eñ van wat vermeugen ende macht uwe Churv. persoon ende Huys in Duytschlant is, soo hebben wij denseluen onsen Gesanten mede gelast uwe Churf. Doorl^{t} van onsentwegen te begroeten ende te versoecken, dat deselue gelieue sijn voors. aensien, authoriteyt eñ macht t'emploijeren, niet alleen om dese twee Coningen te helpen bewegen ende animeren tot dit goede vertrouwen, verbondt, alliantie eñ vorderinge vañ wervingen, die tot restitutie vañ vervallen Evangelische staet van noode sijn, maer ooc daertoe te brengen sijne eñ sijnes loffelijcken Churv. Huyses macht ende middelen. Mogende uwe Curv. Doorl^{t} haer gantschelijck vertrouwen, dat wij oock in 't onse ende bij onse geallieerde alle mogelijcke debvoir sullen doen, omme uwe Churv. Doorl^{t} de vruchten van soodanige alliantien ende chrijschexpeditien, die daeruyt souden mogen volgen, te doen genieten, gelijck denseluen onsen Affgesante, die wij versoecken dat uwe Churv. Doorl^{t} gunstige audientie eñ sulc-

ken geloue wil geven als aen ons seluen, bescheydentlijck sal weten aen te brengen. Eñ naer onse gantsche bereytwillige diensterbiedinge, willen hier met uwe Churv. Doorl^{t}.,

Doorluchtichste, Hoochgeboorne Churvorst, Godt den Almachtigen tot allen Churvorstelijcken welstandt bevelen. Datum in 's Gravenhage den 7 May 1625. Onder stont: uwe Churv. Doorl^{t} dienstwillige goede vrunden eñ nabuyren etc.

Aeñ Eertzbisschop van Magdenborch, et eiusdem tenoris noch een aeñ Eertzbisschop van Bremen.

Hoochwürdich, Doorluchtich, Hoochgeborner Furst etc.

Alsoo den bedroeffseligen stant der Evangelischer Cristinheyt ten hoochsten daeraen gelegen is, dat de goede intentie, heroycq voornemen eñ chrijswervingen, die sijne Kon. Maj^{t} van Dennemarck, Norwegen etc. voorhebbeñ is, gestijft eñ voortgebout, oock met allerley volck- eñ gelthulp gevordert eñ geassisteert werden, als hebben wij der nootdurft ende onses plichts geacht, uwe Hoochw. door thoonderen deses, die wij als Gesandte naer haere Ma^{t} affgeveerdicht hebben, vruntnabuerlijck te doen versoecken, dat haer gelieve dit cristelijck werck haer ter herten te willen laeten gaen, eñ onsen voors. Affgesanten desen aengaende gunstige audientie te geven ende gelove toe te stellen, gelijck wij ons desen tot deselue getroosten ende, neffens aenbiedung van onse gantz bereytwillige diensten, willen uwe Hoochw., Hoochwurdich, Doorluchtich, Hoochgeborner Furst, den Almachtigen tot allen Furstelijcken welstandt bevelen. Datum Hagae den 7^{en} May 1625. Onder stont: uwe Hoochw. ende Furstel. Doorl^{t} seer geaffectioneerde goede vrunden, de Staten Generael der Vereenichde

Nederlanden, ende noch wat leeger: ter ordonnantie van deselue etc.

Aen den Hertoch van Brunswijck, ende van gelijcker inhout sijn noch geschreuen aeñ Hertogen van Lunenborch, van Holsteyn, twee van Meckelenborch eñ aeñ eerbare steden als Lubeck, Bremen en Hamborch etc.

Doorluchtige Hoochgebooren Vorst etc.

Alsoo den bedroefftseligen standt der Evangelischer Cristenh. ten hoochsten daeraen gelegen is, dat de goede intentien, heroycq voornemen ende chrijschwervingen, die sijne Mat van Dennemarcqen, Norwegen etc. voorhebbende is, gestijft ende voortgebouwt ende met allerley volck- ende gelthulpe gevordert ende geassisteert werden, als hebben wij der nootdurft ende onses plichtes geacht uwe Vorst. Doorlt door thoonderen deses, die wij als Gesandte naer haere Majt affgeveerdicht hebben, dienstvruntlich te doen versoecken, dat haer gelieve dit cristel. werck haer ter herten te willen laten gaen ende onsen voors. Affgesanten desen aengaeñ gunstige audientie te geven ende geloove toe te stellen, gelijck wij ons desen tot deselue getroosten ende, neffens aenbiedung van onse gants bereytwillige diensten, willen uwe Furstel. Durchl., Durchluchtige Hoochgebooren Vorst, den Almachtigen tot allen Furstel. welstandt bevelen. Datum Hage den 7en May 1625.

Gelijck mij oock vuyt het leger van Breda sijn toegesonden gelijcke brieven vañ Prince van Orangien, bij uwe Ho. Mo. gerequireert. Dien volgende mij hebbeñ gereet gemaeckt, naer mijn bagagie alvooren naer Amsterdam ge-

sonden te hebben, om noch op denseluen dach (wesende den 15 May) te vertrecken, ende tot dien einde de wagen alrede voor de deure hebbende, is mij voorgehouden, terwijlen dien dach gewisse tijdinge van 'tgene tot ontset van Breda soude gedaen sijn, komen soude, dat ick mijn reyse tot sanderen daechs soude uytstellen. Ende dien avont in den Hage ten huysse vañ Ambassadeur ordinaris van Franckrijck aengekomen sijnde Monsieur de la Haye, komende vuyt Sweeden ende Dennemarcken, hebbe occasie gehadt om vuyt deselven te verstaen, in wat staete de saecken aldaer gelaeten hadde. Ende naer 'tselue ende 'tgeene voor Breda ongeluckelijck getenteert was, vernomen te hebben, ben den xvj^{en} der voors. maent gereden op Haerlem. Den xvij^{en} van daer op Amsterdam, alwaer dien eñ den volgenden dach vertoeft hebbende, om het scip van oorloge te doen vertrecken met de bagagie, also den wint contrarie was om naer 'tVlye te seylen, ben den xx^{en} ouer de Helder eñ over Texel gearriveert op het Eijerlant, alwaer een ordinaris schuyte ende veerman te wesen plach. Dan vindende daer geen van beyden, ben aldaer geconfineert geweest, totdat mijn dienaer des nachts affgesonden sijnde op Texel, een visschip bewillicht heeft om mij vant Eijerlandt voors. den xxj^{en} opt westeinde van 't Vlye ouer te setten, van alwaer des avonts ten seven uyeren gereden ben naer het oosteinde, alwaer het oorlochschip recht te vooren aengekomen was.

Dan sijnde den wint contrarie, ben aldaer gedetineert tot den xxvij^{en} voors., sijnde bewijlen aen boort geweest ende oock geslapen, op hoope van veranderinge van wint; hebbende te lande aldaer gerencontreert seeckeren affgesondenen van den Coninck van Hongarien, Bethlehem Gabor [1]), die sich aen mij gemelt ende van sijne wervingen vele openingen gedaen heeft. Ende den wint niet willende dienen,

1) Zie Arend, t. a. pl. bl. 33, 34, 98, 120.

ben den xxvij^en^ Mey ouer Harlingen gekomen tot Franeker, ende van daer door Lieuwaerden, Groningen eñ Delfsiel, den xxx^en^ Mey gearriveert (mits eer geen getijde ende contrarie wint hadde) tot Embden, alwaer mij hebben kommen begroeten den Commander Eerentreuter ende den Cap^n^ Alting, ende daer naer twee Burgemeesters, den Sijndicus ende den Raetspersoon, die mij oock hebben kommen vergasten eñ defroyeren. Ende vañ selue gewaerschouwt sijnde vande onveylicheyden vañ wegen, ende dat ick in dien regarde, ende omdat de dijcken niet rijbaer waeren, soude nemen, neffens goet convoy, den wech naer de Jade, hebbe met mij genomen derthien musquettiers neffens den voors. Cap^n^ Alting. Ende zijnde omtrent den thien vuyren des middachs gearriveert tot Aurick, heeft den Grave van Oostvrieslant datel. in de herberge sijnen Hoffmeester ende Camerjoncker gesonden, om in plaetse van in de herberge bij sijne genade ter taeffele, die al bereyt was, te komen. Ende sijn aldaer, gel. oock te vooren tot Embden, seer veele propoosten gevallen vañ jammerl. desolatie, die door de inlegeringe vañ Grave van Mansfelt int geheele lant was ouergekomen, daervan wij oueral de vestigia met erbarmelijcke oogen hebben gesien, gelijck oock de vastatie van dijcken eñ wegen, die door de hooge watervloeden oueral deurgebroocken ende onder water geweest waeren. Des middachs ten 12 vuyren van 't slot met des Graven carosse, die mij tot ouer den geheele wech, mitz het seer regenachtich weder was, gepresenteert werde, ben savonts ten thien uyren gekomen op 't Schaer, ende den j^en^ Junij tot Aysurden over de Jade, van waer wij naer lange martelinge, mitz de dijcken aldaer mede oueral deurgebroecken ende niet wel wagens te bekomen waeren, door Butjamerlant, ontrent den avont tot Blexem zijn gearriveert, ende mits het onweder eerst t'sanderen daechs 'smorgens de Weser konnen passeren.

Den ij^en^ Junij door Geestendorp, gelegen aen d'andere

sijde vañ Weser, des avonts tusschen vier eñ vijff uyren gearriveert tot Bremerveurden, ende terstont aeñ Lantdrost ende Cancellaer gesonden, om dyen avont noch mijne wervinge aen sijne Vorstel. Doorl. den Bisschop van Bremen aff te leggen; tot dien eynde oock mijne brieuen van credentie t'harer Ed. requisitie opgesonden. Doch alsoo den hoochg. Bisschop al ter taeffel gegaen ende 't Hoff geslooten was, ben verwesen tot des anderen daechs 's morgens ten ses ofte seven uyren, ter welcker uyre de carosse met een Camerjoncker gesonden sijnde, ben opgebracht eñ geleyt naer boven op een camer ende soo weder beneden in een ander salet, daer den hoochg. Bisschop mij in presentie vañ Lantdrost Levyn Maerschalck, ende Cancelaer Johan Lunen, audientie gegeuen heeft. Dewelcke ick, naer curialia, daerop aengeleght hebbe om vuyt deselve te vernemen, wat resolutien onder den Vorsten, tot Lunenborch vergadert geweest zijnde (daer jck verstaen hadde, dat sijne Vorst. Doorl. haere in persoone hadde laeten vinden), genomen, ende hoe verre de lichtingen ende desseinen van sijne Ma^{t} van Dennemarcken streckende waeren; lovende tot dyen einde seer hoochl. sijne Doorl. cristelijcken ijver, dat deselue den erbarmelijcken stant van het Evangelische wesen haer soo verre hadde laeten ter herten gaen, dat deselue in persoone dese dappere actie, die daer streckte tot wederopbouwinge van denseluen Evangelische stant hadde bijgewoont; waertoe sonder twijffel sijne Doorl. wijse voorsichticheyt haer oock de aenleydinge hadde gegeven, als konnende sijne Vorst. Doorl., gestelt sijnde in eenen ecclesiastiquen stant, wel apprehenderen de periculen, die denseluen ouer 't hooft gingen, wegens de al te gewisse ende wereltskondige resolutie der Papistische Ligue van wederom aen den Catholischen te brengen de Stifteren, die vañ Evangelische geoccupeert waeren, ende dat te meer, terwijlen het leger van Tilly soo naer op de frontieren van dit Bisdom lagen; —

dat uwe Ho. Mo. bericht waeren, dat denseluen voordesen alrede pas door dit Stift, jae selffs door de Stadt Bremen, versocht hadden, ende terwijlen sij 'tselue niet seeckerlijck en wisten, veel min wat rescriptie ofte antwoorde deselue daerop gegeven ende wat ordre tot defensie van 'tselue Stifft eñ Stadt ende de geheele Weserstroom gestelt was, dat uwe Ho. Mo. mij gelast hadde, alle 'tselue van sijne Vorst. Doorl. als haeren naestgreynsenden ende vertrouwden naegebuyre, aen wyens conservatie haer ten hoochsten gelegen was, in vertrouwen te verstaen.

Waerop, naer reciproque complementen, die veele waeren, door den Cancelier is geantwoort, dat het meer dan seeckere tijdinge was geweest, die uwe Ho. Mo. hadde verstaen, ende dat den Grave van Tilly niet alleene den pas, maer oock assistentie van wagens, schepen, vivres ende wat sulcx meer was, versocht hadde, ende dat oock niet alleene door dit Stift, maer oock door diversche andere Vorsten haer landen, die daerdoor hadden opgeweckt geweest om op haere conservatie te letten, ende dat tot dien eynde gedient hadde de vergaderinge vañ Vorsten tot Lunenborch, ende daernaer die van den geheelen Creytz, nu in de voorleden maent tot Brunswijck gehouden, alwaer sijne Con. Majt van Dennemarcken was gedefereert het ampt van Creytz-Overste, ende dat op die fondamenten, dat deselve was eenes voornemes deses Creytz Vorstenstant, als Hartoch van Holsteyn, ende de geene die de meeste macht, authoriteyt en experientie hadde in de saecken van oorloge, — sijnde desen Creyts genootsaeckt een nieuw hoofft te kiesen, ten aensien dat den Hertoch van Luneborch al in de twee jaeren sich deses amps hadde ontledicht, ende dat den Keyser denseluen Creytz hadde bij expres schrijvens aengemaent, dat deselve een ander hooft soude kiesen, welcke aenmaninge sij oock datelijck int werck hadde gestelt ende den Keyser daervan ende vañ redene haerer lichtingen geadviseert, ende dat die alleene tot de-

fensie deses Creytz was aengeleyt, dat mette meeste stemmen sulcx was geconcludeert eñ geconsenteert een triplum in triplo, 'twelck naer haer calculatie bestant sijn soude tot lichtinge van 12000 man te voete en 2000 peerden.

Waerop in verder discourssen gekomen sijnde, ende bij mij gevraecht sijnde, hoe groot, met het secours van Engelant ende hetgeene van sijne Majt van Dennemarcken, dit leger dan wesen, waer gebracht ende wat hetselue tot redintegratie vañ verdreve Evangelische Heeren ende Vorsten vorder doen soude: daerop ick pluribus urgeerde; dat oock gedacht, dat de middelen, die Godt de Heere dese Princen in handen hadde gegeven, uyt eygen plicht ende immers cristelijcke mededogentheyt geemployeert behoorden te werden; ende wat in summa het vorder dessein van dese lichtinge mochte wesen, ten eynde ick uwe Ho. Mo. van alsnu, terwijlen ick niet en wiste, wanneer ende waer sijne Majt van Dennemarcken aen te treffen, daervan mochte adverteren, alsoo deselue haere deliberatien alsdan daertoe oock soude mogen dirigeren; versoeckende zijne Vorst. Doorl., als den geenen die naest aen Nederlant gelegen, ende die de twee voornaemste stroomen door sijn district lopeñ hadde, daerover een groot deel van commercien van uwe Ho. Mo. onderdaenen gedreven werden, dat deselue goede correspondentie met uwe Ho. Mo. in desen tijt geliefde te houden.

Ende terwijlen daerop (naer vertreck) wederom werde gesegt, dat dese saecken naerder bedencken ende antwoorde van doen hadde, ende dat ick daeromme met zijn Vorst. Doorl. maeltijt wilde houden: daertoe seer genodiget werde, ende datmen mij daernaer met meerder bescheydenheyt soude konnen antwoorden, seyde, mijne reyse naer sijne Mat te moeten spoedigen, ende dat sijne Vorstel. Doorl. op 'tgeene dat sijner wetenschap ende gevoelen in desen was, mij wel vertrouwelijck de plano mochte verclaren, als sullende 'tselue bij mij wel in geheim gehouden ende

uwe Ho. Mo. bij cijffer ouergeschreven werden, soo daer aen gelegen waere. Daerop dan verclaert werde, dat sijne Maj^{t} soude op 18000 te voet ende 4000 peerden sijne patenten gegeven hebben, sonder dat ick konde bemercken, dat sijne Vorst. Doorl. eenige seeckere kennisse hadde, wat sijne Maj^{t} van Gr. Br. tot dese saecke doen soude, bekennende deselue wel rondelijck, dat sij soo diepe de desseinen vañ Con. van Dennemarck niet en hadden gepenetreert, dat sij wisten waer deselve heen gaen soude. Ende alsoo ick bevont, dat weynich proffijt tot mijne verrichtinge met langer verblijven daer soude doen, hebbe datelick mijn affscheyt genomen, ende ben alsoo gegaen naer mijne herberge, verwachtende de wagens, ende heeft den Camerjoncker by den weerdt mijne verteerde kosten van wegen sijne Vorst. Doorl. affgesproecken. Ende ben alsoo ouer Staden ende de Luhe ouergevaeren op Wehl over de Elve; alwaer gevonden hebbende een compaignie ruyteren, ben vañ Officieren vañ selve geinformeert, dat sijne Ma^{t} was tot Steenborch, vijff mijlen van daer, ende sulcx sendende mijnen dienaer des anderen daechs met de bagagie naer Hamborch, hebbe den wech vaeren laeten ende ben

Den iiij^{en} Junij t'savonts door Vterssum, daer ick lange metten Hartoch van Wijmar gesproecken hebbe, gekomen tot Steenborch. Ende mij noch dien avont aeñ Cancelier Vlefelt hebbende doen aengeven, heeft deselve gesegt, dat sijne Maj^{t} haer verblijde ouer mijn aenkompste aldaer, ende mij des anderen daechs audientie soude geven.

Den vijffden der voors. maent is den Hartoch van Wijmar op mijn versoeck wederom tot Steenborch 's morgens vroech bij mij gekomen, hebbende in seer groote trouwicheyt ende vrijmoedichh. mij gecommuniceert alles wes voorliep, eñ gaende denselven heere Hertoch naer 't Slot, hebbe andermaels versocht, dat mijn audientie mocht geaccelereert werden, alsoo beducht was, dat de beletselen, die ick door con-

trarie winden ende quade wegen hadde gevonden, sijne Maj^{t} (die ick verstont van mijn kompste al verwitticht te wesen) mijn vertrouwen [1]) lanckwijlich soude gemaekt hebben, ende dat sijne Maj^{t} naer mijne wervinge, sonderlinge naer 't canon, wachten mochte. Is daernaer in mijn logys gekomen sijne Ma^{ts} Secretaris Frederick Gunther, die mij van wegen sijne Maj^{t} is komen bewillekomen ende excuseren, dat sijne Maj^{t}, gaende hooren de predicatie, mij ter vuytganck vañ selve soude eerst opontbieden ende audientie geven konnen. Ende sijn ontrent negen uyren met een koetse met ses peerden bij mij gekomen verscheyden Edelluyden, die mij eerst in seecker gemack, daer ick logeren soude, ende daernaer bij sijne Maj^{t}, gebracht hebben.

Aen dewelcken ick gedaen hebbe de behoorl. reverentie ende mijne propositie, met overleveringe van mijne credentie, in presentie alleenelijck vañ Cancelier Vlefelt. Ende hebbe, in conformité van mijne instructie, sijne Maj^{t} punctuel. op 'tgeene bij de heer Ambass^{r} Anstreuter van sijne Maj^{ts} wegen was geproponeert, bericht ende contentement gedaen. Ende voorts nopende het poinct van te maecken alliantie tusschen de geinteresseerde Coningen ende Vorsten, ende de vergaderinge tot dien einde in den Hage te houden op den tijt, die sijne Maj^{t} ende de Con. van Sweeden gesamentlijck ofte bijsonderl. soude beraemen, — alsoo d'andere Coningen alrede aen haere residerende Ambassadeuren diesaengaende last hadden gegeven, alsulcx mij gedragen ende gehandelt, als uwe Ho. Mo. bij missive vañ vj^{en} Junij hebbe wijtluftich geadviseert. Op alle welcke mijn aengeven sijne Maj^{t} selffs in persoon geantwoort heeft, nopende 'tgunt bij de heer Anstreuter geproponeert waere geweest van Grave Ernst Casimier van Nassauw, dat sijne Maj^{t} geerne hadde gesien dat de Heeren Staten Generael den welg. heere Grave hadde konnen missen,

---

1) lees: *vertouwen* (*vertoeven*).

ende van sulcx (mitz d'indispositie vañ Prince van Orangien) niet mocht sijn, dat dan hadde mogen gelet werden om den persoon van d'heer Marquette (daerop sijne Maj^{t} den Resident Foppium Aysma hadde versocht te schrijven) sijne Maj^{t} toe te senden. Waerop bij mij geantwoort is, dat mitz den dootlijcken affganck vañ Prince van Orangien hoochster ende onsterffelijcker Memorje, den Prince Hendrick gedefereert ende opgedragen sijnde het Capiteynschap Generael van het geheele leger, den heere van Marquette, die desselffs Princen, als Generael over de Cavaillerie, Lieutenant was geweest, sich vañ Cavaillerie in desen tijden niet mochte begeven, opdat die mochten bij een hooft gecommandeert blijuen; dat uwe Ho. Mo. andersints gantsch genegen waere geweest omme sijne Ma^{t} hierin ende in allen andere saecken, in haer vermogen sijnde, te wiluaeren. Ende alsoo sijne Maj^{t} vorder nopende het geschut seyde, dat sij in haere magasijnen ende arsenalen van geschut genoech versien waeren, ende dat sijne Maj^{t} daerop eyntelick de heere Anstreuter geen bevel gegeven hadde, maer wel omme daerbij te hebben alle de behoeften ende 't gevolch, 'twelcke haere Ho. Mo. eñ den Prince van Orangien te velde plachten te gebruycken, — hebbe daerop gesegt, dat ick met hadde gebracht de lijste van alle hetgeene dat tot het attirail van thien halve canons gebruyct werde, daervan ick sijne Maj^{t} visie soude doen hebben, als het deselve soude gelieven, ende dat alle 'tselve, neffens het voors. canon, soude gebracht werden ter plaetsen, daer het sijne Maj^{t} soude goetvinden gesonden te werden. Ende nopende de alliantie heeft sijne Ma^{t} geen andere communicatie gehouden ofte antwoorde gegeven, dan die in de voors. missive is verhaelt ende hier geinsereert is om rediten te schouwen.

Missive aen̄ Heeren
Staten Generael, van̄
vj^en Junij.

Hooge en̄ Mogende Heeren.

Vwe Ho. Mo. hebben mij ten hoochsten verobligeert, dat het haer gelieft heeft, bij haere brieven van̄ 18^en en̄ 26^en der verleder maent, mij soo sorchvuldichlijcken te laeten weeten watter tot dyer tijt ontrent de stadt van Breda gepasseert was. Deselve sijn mij behandicht alhier tot Steenborch (wesende een Slot in den lande van Holsteyn bij Crimpen, daer sijne Maj^t van Dennemarcken haer eenige daegen onthouden heeft) over den wech van Hamborch, daer ick niet getogen ben, overmits verstont dat sijne Maj^t anders lichtel. soude hebben mogen missen. Ick hadde over mijnen wech, die ick om der seeckerheyt wille met weynich convoj van Embden over de Jade genomen hebbe, seer groote moyte ende suckelinge, eer ick tot Vterssen arriveerde, ende dat omdat de dijcken oueral soo excessivelijck ende bijkans ongelooffelijck door de inundatien gebroecken, ende de wegen soo diep waeren. Tot Vterssen voors., wesende ontrent vijff mijlen onder Hamborch, vont ick den Hartoch van Wijmar, die mij seer goede advysen van 'tgene in dit Hoff ende tusschen den Con. van Sweeden ende desen Con. gepasseert was, gegeven heeft. Sijne Vorstel. Gen. ijvert seer in dese saecke, als aen het succes van̄ welcke deselue oordeelt niet allene haere (die daermet in de hoochste indignatie van̄ Keyser ende Churv. van Saxen sal geraecken), maer oock den welvaert ofte totale ruine van̄ Evangelische Vorsten, die sijne Ma^t van Dennemarcken tot dese resolutie gepousseert hebben, absolutel. te dependeren. Den selven Hertoch, gelijck ick naer van̄ heere Cancelier Vlefelt ende andere verstaen hebbe, heeft seer groot credyt bij sijne Maj^t, ende omme mijne propositie te seconderen, is mij gisteren

hier bij zijne Maj^{t} gevolcht. Ick bequam audientie 's morgens, naerdat ick t'savonts te vooren hier gearriveert was, ende hebbe in deselve, naer complementen ende naer beantwoort te hebben 'tgunt bij de heer Anstreuter versocht eñ geproponeert was, principalick geurgeert het stuck vañ perpetuelle alliantie, in mijn instructie voor het eerste lith begrepen. Daerop sijne Ma^{t}, naer seer vrundt- eñ gunstlich onthael, mij selffs heeft geantwoort, 'twelck voordesen door Canceliers ofte Doctoren plach te geschieden, dat de nootsaeckelickheyt ende 't sonderlinge proffijt, 'twelck ick sijne Ma^{t} in desen voorgestelt hadde, wel konde bij haer begrepen werden, maer dat tot het forneeren vañ selve seer veele tijts gerequireert was, ende sij haer selven middelertijt in de clam soude bevinden, als den Con. van Sweeden, die soo grooten opheff hadde gemaeckt, ondertusschen tot het gemeen niet en soude verstaen te doen; dat de Papistische Ligue seer sterck te been ende seer groote lichtingen oueral noch doende was, ende datmen in plaetse van yetwes te presteren, niet anders als tergiversatien in Sweeden souckende was. Waerop bij mij wesende gereparteert, dat de instantien, die van wegen Sweeden werden gedaen, om de alliantie voort te laeten gaen, niet en mosten gehouden werden voor tergiversatien, maer dattet fondament van alle 'tgeene men gemeent was tot de herbouwinge van het vervallen Evangelische wesen te doen, op een vaste confederatie, daertoe de vergaderinge in 's Gravenhage soude gehouden werden, moste werden gelecht, ende dat sijne Maj^{t} aldaer mede soude verseeckert werden vañ periculen, die haer over haer soo geroemde armement soude mogen ('twelck Godt verhoede) op den hals komen. Sijne Ma^{t} seyde daerop, dat gantsch genegen was om naer den Hage sijne Gesandten te senden: daertoe ick wel mercke dat den Cancelier Vlefelt (daer niet anders als alle goede officien van te verwachten sijn) gedestineert is; maer dat sijne Maj^{t} wel verseec-

kert was, dat den Con. van Sweeden daer ofte niet senden, ofte niet ad resolvendum senden soude. Daerop wederom bij mij geseyt sijnde, dat zijne Majt van Sweeden soo seer sich genegen gethoont hebbende om met ijver dese saecke bij der hant te nemen, wel soude begrijpen, dat met dese intervallen ende dilayen de goede intentien van Sijne Majt ende geheel het goet succes van dit werck soude verwaerloost werden, ende dat derhalven te verhoopen was, ende sijne Ministres oock verseeckeren, dat den hoochstg. Con. van Sweeden ad agendum ende niet ad eludendum aldaer soude sijne commissionanten senden, heeft sijne Majt mij gebracht in sijn kamer, daer sijne secrete besoignen gehouden werden, ende aldaer gethoont de schriftelijcke antwoorde, die de heer Christiaen Thomassen lestel. met een Gesandte vañ Churv. van Branddenborch, bij sijne Majt naer Sweeden gesonden, over vier ofte vijff daegen hadde vuytgebracht, bestaende in vijff ofte ses blaederen geschreve papier in Sweedische taele, die sijne Mat selffs seyde met grooten aerbeyt gepoocht te hebben te translateren ende penetreren, maer dat deselve soo perplexe was ingestelt, dat geen assertive besluyt daervuyt konde getrocken werden. Hadde evenwel sijne Majt de principale capita daeruyt getrocken ende aen hoochg. Churvorst toegesonden, die mij selffs voorlas, bestaende in substantie principalick daerin: dat sijne Majt van Sweeden bij de geconfedereerde soude ondergegeven werden een leger van 20000 te voet ende 2000 peerden; dat de penningen, daertoe dienende, voor drye maenden souden geavanceert werden; dat dit leger soude gevoert werden, ofte door Cassuben naer Silesien, oft door de riviere den Odder, ofte de Elve, ofte ten vierden de Weser op: soo doch sijne Majt van Dennemarcken dese twee ofte een vañ leste riviere wilde gebruycken, dat sijne Mat van Sweeden de andere wegen voor sich soude reserveren: dat, om dit werck te vorderen, de t'samentl. geconfedereerde in de

maent van Junio haer binnen Stockholm souden moeten laeten vinden; ende soo alle dese voorslagen sijne Maj^{t} van Dennemarcken niet en soude behaegen, dat sijne hoochstg. Maj^{t} van Sweeden sich soude van binnen in soo goede dispositie houden, dat sijne Maj^{t} van Dennemarcken met sijn veltleger verde vuyt zijne palen getrocken sijnde, bij hem soude verseeckert werden, dat den Con. van Polen daerop niet en soude konnen attenteren. Alle 'twelcke sijne Ma^{t} seyde ridiculeus te sijn, als daerinne niet gesproocken werdende van een vergaderinge in den Hage, maer te Stockholm, alwaer niemant vañ Duytsche geinteresseerde Vorsten ende Stenden derven, ende niemant vañ Coning ende Staten wegen compareren willen soude; dat sijne Maj^{t} van Dennemarcken oock geen greynsen aen Polen liggende hadde, die beschermt kosten werden; dat een yder volcx genoech, niet alleen tot 20000 maer tot grooter getaelen toe, lichten konde, als andere de peñ geven ende avanceren souden; maer dat sijne Maj^{t} van Sweeden jegenwoordich niet in state en was om eenich geexperimenteert volck te konnen uytleveren: ende diergelijcke propoosten meer, dewelcke van beyde seyden gegrondt sijnde (soo mij dochte) op enckele diffidentie ende jalousie, heeft sijne Maj^{t} verclaert, datter in sinceriteyt geen redenen van quaet vermoeden tusschen beyden en waeren, daermet ouersulcx, gelijck ick poochde te doen, de instantien die ick dede, dat alle deselve jegenwoordelick behoorden te cesseren, onnodich waeren vorder geürgeert te werden; maer dat sijne Ma^{t} aen den Churv. van Brandenborch ende aeñ Ambassadeur Spens selffs (die nu lestelijck, door Fredericxborch 'passerende naer Sweeden, met sijne Ma^{t} gesproocken hadde) de consideratien vañ ongelegentheyt van des Coninex van Sweeden saecken sulcx voorgedragen hadde, dat sij weynich daertegens wisten te seggen, ende dat sijne Maj^{t} niet liever soude wenschen dan dat ick selffs sulcx in loco soude gaen sien.

Waerop bij mij geseydt sijnde, dat ick wenschen soude het translaet vañ antwoorde, soo die selffs lach, in 'tgeheel te sien, sondt, naerdat ick 's middachs met sijne Maj^{t} was ter taeffel gevordert, des naermiddachs deselve zijnen Cancelier bij mij, die het translaet seyde noch niet gedaen te sijn, maer dat ick mij mocht verseeckert houden, dat de capita, sulcx als die aeñ Churv. van Brandenborch ouergesonden waeren, sincere substantie van dat groote schrift complecteerden, urgerende seer grotelijcx dat van dyer sijde niet te verwachten was. Ende alsoo ick in contrarium sustineerde eñ geheel ander gevoelen ende vermoeden seyde vañ Con. Ma^{t} van Sweeden bij sijne Con. Ma^{t} van Groot Bretaignien ende uwe E. Groot Mog. te sijn, ende vervalleñ alsoo op het canon, 'twelck ick in mijne propositie hadde geseyt gereet te sijn, om ter maninge van sijne Maj^{t} ouergesonden te werden bij leeninge, ende begerende den voors. Cancelier te verstaen, wat attellagie daerbij soude gaen, hebbe sijn Ed. Gestr. de lijste voorgelesen, die mij daernaer heeft kommen seggen, dat gemeynt was dat de treckpeerden, die hier daertoe niet wel te bekomen waeren, daerbij soude gegaen hebben. Waerop bij mij geseyt werde, dat uwe Ho. Mo. geen eygen peerden daertoe hadden, maer dat die, soo lange het leger marcheerde ofte duyerde, geheuyert werden, is alsoo wederom op de Sweetsche saecke, daer het gemoet hieraff vol is, gevallen, eñ gesegt, dat sijne Ma^{t} op mij soude versoecken, dat ick een reyse derrewaerts soude doen, eñ mij daertoe leenen een van zijne scheepen van oorloge, ende bij brieven aen uwe Ho. Mo. sich excuseeren ende mij, dat nootshalven mij op Sweeden gesonden hadde [1]); biddende, hoewel het een seer moeijelijcke ende verre reyse was, dat ick mij onbeswaert soude vinden op sijne Maj^{ts} commissie

---

1) d. i. en dat hij (de Koning van Denemarken) zich en mij bij H. H. M. zou verontschuldigen, dat hij mij naar Zweden had laten gaan.

ofte begeeren derwaerts te reysen om eens vuyt den droom te sijn. Daerop ick seyde, dat geen aerbeyt mij te swaer soude vallen om soo grooten werck te helpen vorderen, ende dat uwe Ho. Mo. soo voorsichtich waeren geweest, dat sij mij in antecessen [1]) brieven van credentie aen hoochst. Con. van Sweeden hadden metgegeven, om deselve des noot te gebruycken; maer dat mij docht daertoe noch geenen noot te sijn, voor alleer dat den Churv. van Brandenborch, die sijn Gesandte noch in Sweeden eenige weynich daegen naer 't vertreck, soo mij sijne Maj^{t} selffs hadde gesegt, van voors. Cristiaen Thomassen (dese is dengeene die lest door den Hage naer Vranckrijck en Spanien passeerde [2])) gehadt hadde, op dit voorgem. sijne Maj^{ts} schrijven soude geantwoort hebben, ende tot datmen yet seeckers oock van Ambassadeur Spens (die belooft heeft aen mij te schrijven) soude vernomen hebben. Soo verclaerden de voors. heere Cancelier, dat sijne Ma^{t} naer den eeten t'savonts met mij daerop noch verder wilde spreecken, alsoo de saecke haest vereyschte ende sijne Ma^{t} des morgens (gel. huyden geschiet is), om te monsteren ettelicke compag^{en}, van hier vertrecken soude. Voor welcke naerder conferentie t'allen gelucke noch aengecomen is van Hamborch mijnen dienaer, die ick, om naer brieven te taelen, derrewaerts gesonden hadde, die mij neffens de voors. missiven van uwe Ho. Mo. oock gebracht heeft eene van heere Camerarius, daerbij deselve adviseert, dat aldaer aen Resident Rutgersius, bij sijnen Con. gesonden was een Edelman, die alles goets alsnoch presenteerde, begerende alleenl., dat dandere geinteresseerde soo veel souden furneren: daerop sijne Ma^{t} dan verstaet, de andere voetknechten tot 20000 toe, neffens alle de artelerie tot sijne kosten te lichten ende betaelen. Ende alhoewel sijne Maj^{t} seyde,

---

1) lees: *in antecessum.*

2) Verg. Arend, bl. 119.

dat dit maer woorden waeren, ende vuyt de voors. brieven oock vernomen werde, dat den Ambassadeur Anstreuter op den wech was, versochte, dat sijne Maj^{t} sijn oordeel t'sijner Ed. kompste ende de antwoorde vañ Churv. van Brandenborch wilde suspenderen, ende middelertijt sijne expeditie vorderen. Sijn alsoo naer veele particuliere discourssen gescheyden, naerdat ick sijne Maj^{t} hadde gecommuniceert 'tgeene uwe Ho. Mo. adviseren nopende de goede resolutie uyt Engelant gekomen, hoewel uwe Ho. Mo. niet en melden, waerinne deselve bestaen. Ende is sijne Ma^{t} desen morgen hieromtrent, gelijck den Hertoch van Wijmar ende andere monster-commissarisen, op andere quartieren gaen monsteren eenige regimenten voetknechten, daerbij ick mijn soone oock gesonden hebbe 's morgens ten vier uyren, om mij daervan relaes te doen. Dese monsteringe soo in alle quartieren gedaen zijnde, sullen alle de troupes te peerde ende te voet, die tot desen dach (als wanneer de betalinge eerst begonnen heeft) op den huysman gelegen hebben, naer het generael rendevous marcheren, daervan te naesten sal adviseren. Hoewel desen brieff seer groot valt, 'twelck mij docht de gelegentheyt te vereyschen, soo moet daer noch bijvoegen dat sijne Maj^{t} gister morgen ten drye uyren heeft doen ophangen eenen Capiteyn Major, wesende een Schotsman, die lange voor Cap^{n} in Poolen ende oock in Sweeden gedient heeft, ende vañ Ambassadeur Anstreuter ten hoochsten onder hantschrift aen sijne Ma^{t} was gerecommandeert, omdat hij een boerenhuys in Meckelenborch, daer sijn compagnie lach, gespolieert ende vrouwenkracht bedreven ende oock eenige Capiteinen haere soldaten onttrocken hadde. Voor desen man is groote intercessie gevallen, ende meende men, dat sijn vrouwe, die belast blijft met een huys vol kinderen, ende voor haer man bij sijne Maj^{t} seer veel moeyte gedaen heeft, sijne hoochstgem. Ma^{t} soude konnen tot compassie bewogen hebbe; maer alles heeft

niet mogen helpen. Hiermede dan gecompenseert hebbeñ den tijt, die mij den contrarie wint ende quade wegen hebben benomen, sal mij seer dienstel. recommanderen in uwe Ho. Mo. goede gratie, Godt biddende,

Hooge ende Mogende Heeren,

dat Hij derselver regieringe met alle geestelijcke eñ tijdel. voorspoet wil segenen. Op 't Slot tot Steenborch den vjen Junij stilo novo 1625. Onder stont: Uwer Hoog. Mog. onderdanigen dienaer, ende noch leeger, G. van Vosbergen.

Postscriptum: Hoe sterck de troupes te voet sijn, sal ick ter wederkompste van sijne Majt, die tavont ofte morgen sal sijn, beter konnen wedervaeren. Het peerdevolck werdt mij verseeckert dat vuytgelesen volck eñ 4000 peerden sterck is. De monsteringe gepasseert sijnde, marcheren alle de troupes boven Bremen naer de Weser. Sijne Majt heeft mij voor sijn vertreck niet geseyt, waer het canon begeert gesonden te hebben. In mijne naeste audientie sal op 'tselve ende op 'tgeene ick alsnoch nopende de walvischvanck te proponeren hebbe, sijne Mats goede intentie verstaen etc. Ende alsoo uwe Ho. Mo. bij missive vañ 26en May mij hadden bevolen, dat ick de heer Bellin, die eenige daegen te voorens vuyt den Hage naer den Marck Brandenborch was vertrocken, soude adviseren dat de advertentie, die sijne E. vuyt Engellant op sijn vertreck hadde ontfangen, van dat de saecken aldaer in sulcken terminis stonden dat daervan niet en was te verwachten, nu geheel waren verandert, ende dat den heere Ambassadeur Carleton ter contrarie seer ample commissie hadde ontfangen, om met de Gesandten vañ bewuste Coningen ende Potentaten te handelen ende tracteren resolutive op een generale alliantie; ende dat ick andere occasie hadde om den gemeenen wesen ten besten aeñ selve Bellijn te schrijven, sulcx als uwe Ho. Mo. vuyt de missive selffs sullen konnen sien, soo hebbe hem geschreven in vougen als hiernaer geinsereert is.

Missive, geschreven
aen heere Christiaen
Belin etc.

Monsieur, je suis extremement marry que n'ay eu ce bonheur de vous rencontrer nulle part en chemin, car le vent contraire m'ayant detenu plusieurs jours dans le Vlye et me resolvant, pour ne perdre plus de temps, de prendre la route de Embden, j'y cognuz qu'estiez passé deux jours devant moy, et quelle dilegence que je scheuz faire en vous suivant à la trace, ne vous peus oncques attraper entre Hollande et Bremerforde, la ou j'euz les dernieres nouvelles de vous, et non plus à Hambourg, vers ou j'envoyay un des miens, aussy tost que j'arrivay à Wehl, d'ou je prins mon chemin vers Steenbourg, ayant apprins le Roy estre en ces quartiers. Sa M^té^ mesme envoya incontinent un poste apres vous, pour estre desireuse de communiquer avecques vous, ce que son Ambassadeur, qui fut envoyé conjoinctement avecques iceluy de l'Electeur de Brandenbourg en Suede, en avoyt rapporté. Or en ce regard il n'y a nul grand interest que sad^te^ Ma^té^ ne vous ayt parlé, puisque pourrez apprendre, Monsieur, par ce que sur ce subiect sa Ma^té^ à escrit à mond^t^ Seigneur l'Electeur ce dont elle vous voulut entretenir, qui estoit en effect, combien ce rapport est different des proiects et esperances que cy devant vous luy avez donné du Roy de Suede. Je vous coniure doncques, monsieur, qu'il vous plaise y mettre la main, afin que sad^te^ Ma^té^ de Dennemarcq puisse au plustost estre desabusée, par la rescription à ceste sienne lettre et le rapport de vostre Ambassadeur, des sinistres impressions, qu'elle a conceue du d^t^ Roy de Suede, comme si sa M^té^ par des eschappatoires je ne scay quelles, et par des illusions se voulut sequestrer du secours, que les jnteressez attendent de sa M^té^. Je travaille tant que ie puis, pour arracher telles opinions du Roy. Et me vint hier au soir bien à propos

une lettre de monsieur Camerarius, par la quelle il me mandoit, que gentilhomme expres du Roy de Suede estoyt venu au Resident Rutgersius, avecques asseurance de la continuation et accomplissement de ses bonnes volontez, moyennant que les jnteressez luy fournissassent le payement de 12000 pietons et 2000 chevaulx, le surplus de l'armée, comme j'en fais la construction de moy mesme, demeurant avecques l'artillerie à sa propre charge. J'ay pressé aussi fort sa Ma^{té} à se resoudre d'envoyer à la Haye pour y faire une bonne alliance, sans la quelle tout se viendroit à decoudre, et voy que sa M^{té} s'y laissera porter, moyennant que le Roy de Suede y envoye aussi, non ad referendum, sed ad concludendum. Sa M^{té} aussi presse d'elle mesme la seconde armée soubs la conduite dud^{t} Roy de Suede, et entendra bien à luy laisser le secours que pourra venir de la haute Alemagne, voire mesmes comme je croy de la France; et voy bien qu'elle ne se hasardera en rien, jusques à ce qu'elle soit accertenee de ce que le Roy de Suede voudra faire. Messeigneurs les Estats Gn̄aulx m'ont commandé particulierement de vous asseurer, que l'Ambassadeur Carleton a fait une si vigoureuse proposition de la part de son maistre en leur assemblée apres vostre partement, que les affaires prendront tout un aultre train que vous ne jugiez, lors que partiez de la Haye. Monsieur l'Ambassadeur Anstreuter, estant en chemin, nous en donnera toutes les particularitez, que vous scaurez apres de nous. Cependant me recommanderay en vos bonnes graces, et demeureray, monsieur, vostre treshumble serviteur. Et estoit signé G. de Vosbergen, et encores plus bas estoit escrit: On faict maintenant par tout la monstre, et marcheront dans peu des jours les troupes de sa M^{té} vers le Weser. Je ne fay que venir, je penetreray cy apres plus avant aux conceptions de sa M^{té}; le 27. de May, ou de Steenbourg le 7. de Juin 1625. id.

Hebbe oock, door aenhoudinge vañ Ministres vañ Con. van Bohemen ende op het scrivens van sijne M^te^ selffs, groote instantie gedaen, dat sijne Ma^t^ van Dennemarck metten hoochstg. Con. van Bohemen, dewelcken de dispositie over het leger vañ Grave van Mansfelt bij sijne Ma^t^ van Groot Bretagnien was gedefereert, soude willen houden goede correspondentie; dat oock sijne Ma^t^ wilde aeñ Con. van Hungarien, in simplicibus et generalibus terminis, allene advertentie geven van dese sijne jegenwoordige lichtingen, ten eynde denselven Con. alle handelinge met den Keyser affslaen ende in armis mede mochte blijven; dan hebbe op 't eerste vuytstel, ende op 't andere niet anders als negative antwoorde bekomen, beyde gefondeert op de onseeckerheyt vañ wegen eñ divulgatie van sijne Ma^ts^ brieven. Ende wat ick op allen desen verscheyde maelen geduirige instantie hebbe gedaen, insonderheyt op de bijeenkompste in 's Gravenhage ende het maecken vañ voors. alliantie, ende dat tot den xj^en^ voors., wesende alle den tijt dat ick tot Steenborch gelegen ende aeñ taeffel van sijne Ma^t^ getracteert ben, ende dat 'tgene soo voor ende naer de maeltijden als in verscheyde communicatien, soo met sijne Ma^t^ als metten heere Cancelier Vlefeldt gehouden, getracteert hebbe, begrepen is in de missiven aen uwe Ho. Mo. vañ xiij^en^ Junij voors., soo hebbe deselve missive tot dien eynde alhier mede gedaen insereren.

Missive aeñ Staten
Generael vañ ¹⁷/₂₇ Junij.

Hooge ende Mogende Heeren.

Vuyt mijne briven vañ vj^en^ deses sullen uwe Hoog. Mog. verstaen hebben 'tgunt voorgevallen is. Ende naer mijne eerste audientie bij sijne Ma^t^ van Dennemarcken, ter wederkompste vañ selve (die tusschen de vijff ende ses duy-

sent man te voete, die omtrent Steenborch lagen, selffs heeft gemonstert) heeft den Cancelier Vlefelt, ende oock sijne Maj^{t}, dickwils met mij gesproocken nopende het tweede leger, dat sijne Maj^{t} van Sweeden op de beene soude brengen. Ende naerdat den voors. heere Cancelier mij ex fide, soo ick wel seeckerlijck vuyt de uytkompste vañ conferentie kan besluyten, de antwoorde van sijne Maj^{t} van Sweeden, aen de heer Christiaen Thomassen gegeven, vuyt den Sweetschen hadde geinterpretreert, hebbe bevonden, ende is den voors. heere Cancelier met mij daerop d'accort gevallen, dat deselve categorycq, royael eñ billijck in meest alle de poincten was, ende dat Sijne Ma^{t} door seeckere missive, die den Con. van Sweeden al geschreven hadde eer den voors. Cristiaen Thomassen daer was aengekomen, in erreur geraeckt was. Ende nopende de vergaderinge te Stockholm te houden, ende 'tgeene andersints noch wat aenstoots gaff, seyde, dat ick mij verseeckert hiel, dat daerin Sijne Ma^{t} van Sweeden lichtelijck versproocken soude werden. Ende sijnde alle de particulariteyten vañ selve antwoorde bij mij in presentie vañ heere Cancelier van point tot poinct, sulcx als die wel onthouden ende ten naestenbij uyt Hollant bij schrijvens van de heere Camerarius ontfangen hadde, sijne Ma^{t} gerepeteert ende voorgedragen, heeft sijne Ma^{t} de waerheyt derselver toegestaen, maer is blijven persisteren bij de impossibiliteyt, soo van 'tgeene den Con. van Sweeden vuyt sijne hooffde, als de geinteresseerde van haere zijde te presteren soude hebben, vernemende sijne Maj^{t} vañ geene, die vuyt den dienst vañ hoochstg. Con. van Sweeden hier in haeren dienst overkomen, dat desselffs vier ofte vijff vuytheemsche regimenten, daer alleen staet op stont te maecken, seer swak, ia bijkans onbruyckbaer waeren. Welckers loopers rapport geconvinceert wert van onwaerheyt, bij 'tgeene den heere van Luth ofte Well (die bij uwe Ho. Mo. met brieven van recommandatie om over

het Sweedische secours te commanderen, gegaen ende nu verschel. hier aengekomen was) sijne Ma^{t} ende mij t'samentl. verhaelt heeft: als dat namentlijck den hoochstg. Con. van Sweeden alrede geresolveert was, twee regimenten onder sijn commandement ten dienste van uwe Ho. Mo. van Gottenburch ouer te scheepen, ende de reste, ter nombre vañ geeyschte 4000 man toe, in Nederlant te doen werven. Dat naer de gedaene propositie van des Coninex van Dennem. Gesandte ende schrijvens vañ Ambassadeur Spens, die tot Tille, zijnde vier ofte vijff mijlen van Stockholm, sieck was blijuen liggen, dese resolutie verandert zijnde, den hoochstg. Con. van Sweeden alle vijff sijn regimenten soo compleet, soo wel in ordre ende geexerceert hadde, als men de trouppes in Hollant soude mogen houden. Begrootende elck regiment op 1200 koppen, ende daerbij voegeñ, dat sijne Ma^{t} van Sweeden opte voors. propositie deselve regimenten nu ten dienste van het Evangelische wesen in Duytslant employeren wilde, ende zijne persoon daertoe buyten 't Rijck begeven soude, hoewel bij de Rijcxraeden daerin noch groote difficulteyten gemaekt werden, die hij seyde dat sijne Maj^{t} van Dennemarcken met nieuwe besendinge ofte immers nieuwe antwoorde op dese des Coninex van Sweeden concepten, soude konnen modereren, jae geheel wechnemen. Ende terwijlen sijne Maj^{t} alsnu geen apparenter difficulteyten en kan bijbrengen, dan alleen ouer de weynich apparentie van eenen omslach ouer eenige geinteresseerde (buyten den Con. van Engellant ende den Nedersaxischen Creytz, die sijne Ma^{t} alrede geassocieert zijn, ende derwelcker belooffde secours deselve met niemant en kan ofte en begeert te communiceren) ende den tijt, die op het uytsoecken van desen omslach soude verlooren werden, soo hebbe al blijven aenhouden, dat de geassocieerde haer vindende in den Hage, gelijck het redelick was, men oock soude delibereren ende malkanderen wel verstaen op de besoldinge van 12000 man

te voete ende 3000 peerden, die den Con. van Sweeden tot vervullinge van sijn leger soude toegevoecht werden, sonder sijne Maj^{t} van Dennem. aff te nemen de geene die haer alrede geassocieert waeren. Ende wat den tijt belangde, dat sijne Ma^{t}, voordeel siende eñ gesecondeert sijnde bij den Grave van Mansfeldt, sijne hooge desseinen mochte vervorderen, ende dat haer daeraen gelegen was, datmen middelertijt een alliantie maeckte om sijne Ma^{t} met noch een leger te seconderen, ende in allen gevallen te cautioneren voor de wederwraecke vañ Papistische Ligue. Eyntel. is het besluyt daerop gevallen, dat sijne Ma^{t} geresolueert is ad concludendum oock in den Hage te senden, modo den Con. van Sweeden oock soo gelieve te doen; dan de bevorderinge van 't eene ende het ander blijft gedifferеert tot de aenkompste vañ heere Anstreuter, Gesante van sijne Ma^{t} van Groot Bretagnien, over wyens vertouven eñ traecheyt van zijnen Con. int presteren van 'tgeene belooft was, seer geclaecht wert.

Wat de tien halve cartouwen aengaet, boven de treckpeerden, daerop de heere Cancelier Vlefeldt, gelijck in voorgaende vermelt is, instantie gedaen heeft, ende daervan ick geseyt hadde aen uwe Ho. Mo. te sullen schrijven, heeft sijne Ma^{t} mij duydelick gesecht den last vañ heere Anstreuter geweest te sijn, te versoecken soo veel geschuts als hij van uwe Ho. Mo. soude konnen obtineren, met al het gevolch, niet alleen van 'tgeene in mijne metgegeven lijste gespecificert stont, maer oock met peerden, constabels, canoniers, edelluyden ende al hetgeene dat tot sulcken aental van canon als uwe Ho. Mo. accorderen souden, ende nu tot tien halve canons gerequireert was, ende dat niet bij leeninge (uytgesondert van 't canon selffs, dat in wesen blijvende, willichlijck soude gerestitueert werden), maer bij forme van contributie, neffens sijne Ma^{t} van Groot Bretagnien in volck voor sijn aeupart was contribuerende, seggende Sijne Ma^{t} notanter nopende

de peerden, dat sij hier geen ofte weynich peerden vinden konden van die sterckte ende grootte. Ende ick daerop blijvende, dat uwe Ho. Mo. geen eygen peerden en hadden eñ alles, wes in de lijste begrepen was, alleen bij leeninge metgeven souden, dat de heer Anstreuter oock voorders geen instantie gedaen hadde ofte met redene doen konde, alsoo uwe Ho. Mo. weleer selffs gesubsidieert behoorden te werden, ende met haere groote lichtingen sijne Ma^{t} ende andere, ytwes voor het gemeyne in Duytschlant voornemende, bij diversie meer verlichteden, als haer te vergen was, behalvens dat deselve haere luyden, tot het geschut gedestineert, selffs van doene hadden te velde. Ick bemercke evenwel, dat goede beleyders van 't geschut hier wel van noode wesen souden. Uwe Ho. Mo. sullen gelieven mij te laeten weeten haere intentie op 't eene ende andere. Sijne Ma^{t} heeft wijders op mij begeert, dat ick soude vorderen in aller diligentie, dat het genoemde canon met sijn gevolch soo haest doenlijck tot Bremen soude gesonden werden, 'twelck ick belooft hebbe met dese bode te sullen doen.

Wat vorders aen uwe Ho. Mo. bij requeste geremonstreert was bij die vañ Noortsche Compagnie, hebbe den heere Cancelier alvooren ende daernaer aen sijne Ma^{t} bij particuliere audientie, de billich^{t} desselffs voorgehouden. Die mij zeer bescheydentl. daerop beiegent hebben, seggend evenwel sijne Ma^{t}, dat dese clachten te vergeeffs waeren ende dat de Bewinthebbers derselver Compagnie niet een eenich persoon sijner onderdaenen soude kornen noemen, die sijn paspoort verkocht hadde, ende wanneer sij sulcx souden kommen t'eenigen tijden te doen, dat hij deselve ten exempele van anderen sonder genade straffen soude; dat sijne Ma^{t} geen paspoorte selffs op Spitzbergen hadde gegeven, als alleen aen eenen Braem ende aen niemant meer geven soude, ende dat ick sulcx uwe Ho. Mo. soude adviseren. Waermede desen besluytende ende met

mijne dienstige gebiedenisse in uwe Ho. Mo. goede gratie, sal Godt bidden, Hooge ende Moogende Heeren, dat Hij uwe Ho. Mo. regieringe wil segenen, ende de schade, die deselve geleden hebben int verliesen vañ goede stad van Breda, wille repareren ende heelen met andere victorieuse exploicten. In Hamborch, alwaer ick ter requisitie van sijne Ma^{t} gekomen ben, met vorder begeeren om oock naer Lubeck te gaen, opdat de uytschrijvinge van eenen Hansedach (denwelcken die van Lubeck hebben hier te vooren geweygert, niettegenstaende andere daertoe genegen zijn) mochte bewillicht werden. Naer den Pincxterdach sal ick alhier eerst mijn audientie konnen bekomen. Middelertijt sal mij seggen uwer Ho. Mo. onderdanigen dienaer, ende was onderteeckent, G. van Vosbergen. Ende aeñ kant stont: den $^{14}/_{4}$ Junij 1625.

In dese missive vinden uwe Ho. Mo. mede het vorder versoeck, dat sijne Maj^{t} gedaen heeft, omme neffens de thien halve canons ende het attirail, in de lijste begreepen, als noch gegratificeert te werden met de treckpeerden ende alle de Officiers, tot soodanige getaele als die in Nederlant geemployeert werden; mitsgaders de antwoorde, die mij sijne Ma^{t} gegeven heeft op 't vertooch vañ Bewinthebberen vañ Noortsche Compagnie, den xiij^{en} May laestleden ter vergaderinge van uwe Ho. Mo. gedaen, daerop deselve uwe Ho. Mo. hadde gelieft te apostilleren, dat de voors. requeste in mijnen handen soude werden gestelt omme bij sijne Ma^{t} van Dennemarck te procureren, dat deselve aen niemant anders gelieve paspoorte te geven als aen sijn eygen subjecten, om op Spitzberg den walvisch te vischen, met bijvoegen van dese conditie dat zij haer verkregen paspoorte aen niemant anders sullen vermogen te verkoopen.

Ende alsoo uwe Ho. Mo. uyt de voors. missive mede sien, dat alle de geheele expeditie van oorloge, die sijne

Ma^{t} voorhebbende is, alleene dependeerde vañ voltreckinge van conditien, die van wegen den Con. van Groot Bretaignien met sijne Maj^{t} waeren beslooten, ende op de wederkompste vañ Ambassadeur Anstreuter, alle welcke conditien ende wederkompste alsoo te versorgen stonden bij den Co. van Bohemen ende Ambassadeur van Gr. Br., die uwe Ho. Mo. weeten dat mij de instructie vañ voors. Ambassadeur Anstreuter hadde gecommuniceert, soo hebbe ick alles wes mij diesaengaende bij sijne Maj^{t} van Dennemarck beiegent is, aen deselve den voors. xiij^{en} mede ouergeschreven in voegen als volcht:

Missive aeñ Co.
van Bohemen.

Sire. Vostre Maj^{té} aura entendue sans doute ce que j'ay mandé il y a huict jours à Messeigneurs les Estats Generaulx de l'estat des affaires de par de ca. Deslors et jusques à present ay fait instance pour avoir responce sur celles, que de la part de vre M^{té} je presentay au Roy de Dennemarcque à mon arrivée et que ie receuz apres soubs couverte du Sr Camerarius. Je ne repeteray pas icy ce que j'ay traicté touchant le Roy de Sweden et sur le point de l'assemblée qui se doibt tenir des jnteressez à la Haye, puisque c'est un des points fondementaulx, sur le quel Messrs les Estats m'ont chargé principalement, et dont je rens conte à leurs Seigneuries, de qui vre M^{té} en aura les particularitez; mais y adjousteray seulement que le Roy de Dennem. ne se peut ou veut resoudre à rien, devant que le sieur Anstreuter soit venu, et qu'asseurance et realité luy vienne d'Angleterre de tout ce qu'jceluy à traicté et promis de la part du Roy son maistre, ainsi que je mande à monsieur l'Ambassadeur Carleton. J'ay pressé sad^{te} Ma^{té} de plus sur la correspondance qu'il convenoit tenir avecques vre Ma^{té} sur la conduite des deux armées, à laquelle vre Ma^{té} l'invite par ses lettres. La

[illegible] et au bien pu-
[illegible] avecques toutes les
[illegible] peu obtenir que
[illegible] ville d'Hambourg,
[illegible] commencement par l'en-
[illegible] qu'à condition que vre
[illegible] qui la pouroyent publier
[illegible] grandes, comme aussi
[illegible] incertitude de l'addresse, dont
[illegible] asseurances. Sa Mte me dict au reste
[illegible] luy sembloit inutile, puisque
[illegible] à la Haye, estoit trop esloignée de
[illegible] de Mansfeldt, et qu'au surplus, quoy
[illegible] ayant receu la superiorité et commande-
[illegible] Roy de la grande Bretaigne, elle sçavoit que
[illegible] Conte ce non obstant feroit tout à sa poste.
[illegible] de Bethlehem Gabor à trouvé encores plus de
[illegible]. Ceux qui publient qu'iceluy se doibt soubstraire
au bien de l'Alemaigne, si on n'y comprehende aussi la
Bohemie, nuisent fort à la cause commune; mais sans cela
son association avecques le Turcq et la circumspection
dont ce Roy use pour n'offencer l'Emper, m'a faict avoir
à la parfin une pure negative, sans que j'aye peu obtenir
un seul mot d'advertence de son armement, en termes
mesmes bien generaux, non obstant que j'aye prins à ma
charge d'addresser la lettre en toute seureté par la voye
que m'avoit enseignée cestuy la, qui partit dernierement
vers le Roy d'Hongrie de la Haye, et qui sera tresmary,
que j'aye esté esconduit en chose qui importoit mesmes
au progres des armes du Roy, et pour l'obtien de laquelle
je luy avois promis ma sedulité et toute diligence. Ceste
grande scrupulosité fait qu'en ceste court on est sequestré
de toute cognoissance de ce qui se passe au monde. La
liberté que le Roy me donne m'a emancipée par plusieurs
fois de representer à sa Mte le notable interest qu'il en

recoyt, notamment au defaut de l'employ de ses ministres es cours et lieux prochains des trouppes ennemies, et plus des bons espions, dont je voy peu d'usage en ces quartiers. Et comme, à l'occasion de ceste matiere, nous sommes venuz au discours des lettres interceptes de l'Empereur, publiées dans la Chancelerie de Espagne, lesquelles plusieurs ont iugez estre supposees et fabriquees par l'autheur, j'ay affirmé à sa Ma^té^, que peu devant mon partement j'avois eu entre mes mains, veu et leu les originelles, dont sa Ma^té^ se monstra fort edifiée et quant bien elle me dit, que ce seroit chose tresutile, voire tres necessaire, qu'il en eust quelques unes, des plus importantes, entre les mains pour les faire veoir à l'Electeur de Saxen, l'asseurant que par la lecture d'icelles son Altezze seroit esmeue et disposée de se departir du tout de l'Empereur, qui par la seroit convaincu manifestement de la tromperie, dont il a usé, au regard du Roy d'Espaigne, son bienfaicteur, et sans lequel il ne peut subsister, et du trouble et de la besoigne quon a voulu tailler au Roy de la Grande Bretaigne, qui tant ingenuement procedoit à ce qui concernoit la paix publicque, et dont sa Ma^té^ veut tirer ceste construction, qu'à plus forte raison son Altezze en eust à s'engarder, promettant sa Ma^té^, que les originaulx apres ceste communication faicte seroyent desrechef remiz et renvoyez entre les mains de vre Ma^té^. Il plaira à vre Ma^té^, Sire, d'aviser, ce qu'il convient de faire, ses lettres ne luy estants utiles que pour pareils effects, et cecy se pouvant faire sans aucune perte d'icelles, puisque le Roy interpose sa foy.

Quant aux nouvelles j'ai esté si peu en ceste ville, que n'ay eu le loisir d'en avoir cognoissance asseurée. La cavaillerie du Roy, logée de deca la riviere, passe ce jourdhuy l'Elbe, comme l'jnfanterie à desia commencé faire hier. Sa Ma^té^ les doibt suivre apres la feste de Pentecouste; elle à fort travaillée de la faire bien exercer et manier les armes, dont il y a grand manquement, mesmes parmy

ceux qui ont servy soubs plusieurs generaulx cy devant; la cavaillerie, selon le rapport que j'en ay, est tres belle, ains l'jnfanterie n'est que mediocre. Elle se renforce de jour à aultre par ce qui vient au Roy des troupes congediées par l'Electeur de Saxen; et quand elle sera sur les marches, sa Ma^{té} se fait fort de la faire si grande qu'il voudra (moyennant que le Roy de la Grande Bretaigne ne luy defaille), soit par la voye que luy à indigitée et monstrée la seconde lettre de vostre Ma^{té}, soit par debandement volontaire des troupes de Tilly. Je supplie à vostre Ma^{té} de travailler joinctement avecques monsieur l'Ambassadeur Carleton, que le Roy de la Grande Bretaigne y apporte tout ce sur lequel on a traicté, et de la celerité, afin que ces troupes qui n'ont que trop mangé et par la offensé les voisins d'icy, ne le fissent aussi ez aultres endroitz et y perdissent le temps sans rien faire, et donnassent le loisir au General Tilly d'estre renforcé par ce grand nombre des gens de guerre, que luy doivent estre menées par le seigneur de Walsteyn. Et au sur plus, puis que la negotiation, que m'ont faict faire icy Messeig^{rs} les Estats Generaulx, concerne directement et principalement le bien de vostre Ma^{té}, je la prie de croire, que ne faudray pas d'employer tout soin, diligence et fidelité pour son avancement, comme celuy qui apres ses treshumbles baise-mains se dit et demeurera tousjours, Sire, de vre Ma^{té}: treshumble et treobeissant serviteur, et estoit signé, G. de Vosbergen, et plus bas: de Hambourg le $^{14}/_{4}$ de Juin 1625 id.

Missive aen heere
Ambassad^{r} Carleton.

Monsieur. Le grand zele que vre Excell^{ce} à apporté de sa part à l'advancement de cest armement, que faict le Roy de Dennemarcque, à la suggestion et premiers mouvemens du Roy de la Grande Bretaigne, vre maistre,

que je voy proceder maintenant fort lentement, m'a poussé à vous remarquer aussi par la presente à qui s'impute le manquement, et ce sans aucune circuition, puisque nous sommes au temps des affaires. Vre Excellce scait, par les ouvertures de la negotiation du sieur Ambassadeur Anstreuter, le secours, soit d'hommes, soit d'argent, que jusques au nombre convenu on a promis d'envoyer a sadte Mate de Dennemarcque, au temps prefigé et limité. Par ce que j'entens de la bouche d'icelle à present, ladite convention n'est pas demeurée dans ces bornes, ains on y est allé jusques aux declarations plus essentielles, ce secours d'hommes n'ayant esté bastant pour entrainer ce Roy à un affaire si dangereux et de telle consequence. Or ne se plaint seulement sa Mte que, depuis le partement dudt sieur Ambassadeur Anstreuter, on n'a jusques ores satisfait en rien en ce qui concerne le gros et la seureté et solidité de ses armes, ains que mesmes elle n'en a encores aucune certitude dudt secours. Et quant bien, par ce que j'apprins de la bouche de vre Exce, peu devant mon partement de la Haye, je la vouluz rendre contente en ce regard par la remise de trente mille livres sterlincx, qui s'estoit ja faite ou à faire en ceste ville, à bon compte et par provision, dont elle en avoit eue aussi aucune advertence, sa Mte me repartit qu'elle n'avoit veue encores nulle realité, et quant bien elle y fust desia, quelle n'engageroit sa vie et ses Estats, comme font ceux qui s'obligent et se mancipent à la solde et service de quelque General par les arrhes et antecipation de quelque somme d'argent. Se plaignant notamment que sa Mate de la Grande Bretaigne, qui le vouloit embarquer contre si puissans ennemis, n'osoit qualifier l'armée du conte de Mansfeldt de son nom, ains se targeoit de celuy du Roy de Boheme. Et comme la solution me sembloit aisée, et que je remiz sa Mte à la consideration de la subsistance d'icelle armée de deux diverses nations et commandemens

du Roy de France et du Roy vre maistre, dont le premier ne s'estoit encores declairé (le feu Roy mesmes), avoit faict en plusieurs occasions et endroicts, quant à ce qui concerne la restitution du Palatinat, et que pourtant sa Mat.e se debvoit asseurer de la part dudt Roy vre maistre, sa Mat.é me dict, que le restablissement du Roy de Boheme concernant principalement et de plus pres à sa Mat.é de la Grande Bretaigne comme au beau frere, quil estoit aussi plus raisonnable qu'elle y engageat et son nom et ses forces; que son armement s'estoit fait aussi en partie sur les esperances, qu'on luy faisoit veoir, des bonnes intentions et grands appareils du Roy de Suede, qui estoient pieca disparuz; si qu'on laisse sa Mat.é seule en lice contre toute la force papisticque, laquelle on faict icy, avec ce qui se leve ca et la, de 60000 hommes, sans qu'elle attendit quelque soulagement en l'Empire, que du seul Conte de Mansfeldt, dont elle ne se promettoit grand chose pour la foiblese de son armée et pour la route, qu'on dit icy qu'elle doit prendre arriere de la riviere du Weser. Et quoyque j'ay taché de donner contentement a sa Mat.é des bonnes intentions du Roy de Suede, ainsi que je deduis en ce que j'ay escrit à Messeigrs les Estats Generaulx, à quoy je me rapporte, d'autant que le temps me presse et que i'aye figurée larmée dudt Conte de Mansfelt plus forte, qu'on ne la faict icy, et qu'icelle se joindroit et secondroit les intentions de sa Mat.é, quand elle tiendroit bonne correspondence avecques le Roy de Boheme et ledt Conte de Mansfelt. Si me replicqua sa Mat.é, que la levée du Roy de Suede seroit ou nulle ou trop tardive, et qu'elle ne se voulust embarasser en ce grand affaire qu'a melieures enseignes, estant contente au reste de se communiquer audt Roy de Boheme. Je m'eslargis à vous mander, Monsieur, toutes ces circumstances, soubs l'asseurance que le Secretaire de la maison Angloise m'a donné de la certitude de l'addresse de ses lettres, soubs la cou-

verte desquelles cestecy s'en va, et du debvoir que fera vre Exce à apporter tout ce qui est de son credit envers le Roy son maistre pour le contentement de ce Roy, et en particulier aussi pour le retour du sieur Ambassadeur Anstreuter, lequel sa Mate attend avec tresgrand impatience, et qu'il promist, par sa derniere du mois d'Apvril, devant la fin du mois de May pieca expirée. Et sans tout cela vre Exce croye, que la devotion du Roy, son armée, ses amys, le temps et l'opportunité de rien faire, se perdent sans resource de quelque respiration de la povre Alemaigne, si ce n'est que la France et l'Angleterre se declarent joinctement et employent vigoureusement toutes leurs forces. Autrement vre Exce croye aussi, que le Roy est tout plein de bonne volonté, et qu'estant secondé puissamment il ne manquera de faire paroistre ce courage Royal et heroicque, qu'il [1]) luy donne tant de reputation par tout l'Empire. Les troupes qui ont logé de deca l'Elbe, passent maintenant la riviere, pour se trouver au rendevous à l'evesché de Verden et d'alentour. Son armée de pied ne faict pas le nombre competant à exploicter grand chose; mais le pais en estant cependant soulagé, sa Mate se fait fort de l'avoir aussi forte qu'il est de besoing, lors qu'elle verra plus clairement ce que le Roy de la Grande Bretaigne doit faire. Je vous baise les mains, et suis, monsieur, de vostre Exce treshumble serviteur, et estoit soubs script: G. de Vosbergen, et plus bas: De Hambourg le 15/25 de Juin 1625 id.

Geduyrende mede alle denselven tijt, dat ick tot Steenborg hebbe gelegen, heeft sijne Majt mij bij wijlen geleyt ter plaetse daer sijn lijffcompagnie haer exercitie dede van drillen ende schieten, ende hebbe sijne Mat haer dickwijls hooren verwonderen, dat de soldaten die gedient hadde on-

1) lees: *qui*.

der twee ofte drie Generaels, ende van deselve haere paspoorten konden verthonen, soo onervaren ende ongeoeffent waeren in haer geweer te manieren, ende heeft sijne Ma^{t} haer selver de musquetten in mijn presentie leeren handelen eñ beswijlen de onwetende dicht affgesmeert. Heeft mijn oock in een calescoutse, daer sijne Ma^{t} alleene in was, gevoert naer Itzehoe, wesende een steedeken, sijne Ma^{t} toekommeñ, een goede mijle van het voors. huys van Steenborch, daer een riviere, die van boven vuyt Holsteyn kompt, groote scheepen draecht, eñ daer sijne Ma^{t} veele van sijn scheepen laet bouwen. Ende mij in een van ontrent 200 lasten, dat noch op stapel stont, gebracht, ende van scheepsbouwerye ende dat sijne Ma^{t} geheel andere forme van bouwen hadde, gediscoureert heeft. Is daernaer sijne Ma^{t} oock gegaen in een apotheque, alwaer eenige brandewijnen, die niet wel gedistilleert waeren, wederom hadde doen deurdrucken. Ende heeft sijne Ma^{t} op den wech ende geduyrende alle den tijt, dat ick tot Steenborch geweest ben, mij seer vriendelijck ende privelijck onderhouden ende getracteert, begerende oock dat mijn soone sijne taeffel altijts gebruyckte. Ende heeft eyntelijck mij doen versoecken door den heere Cancelier Vlefeldt, dat ick een reyse soude willen doen naer Hamborch ende Lubeck, om van beyde te vernemen wat de eerbare Steden tot dit gemeen wesen gesindt waeren te doen, ende voornamentl. die van Hamborch, die sijne Ma^{t} seyde rijck ende machtich ende haer meer als andere verplicht te sijn. Seggende den voors. Cancelier, eñ repeterende des avonts naer den eeten sijne Ma^{t}, dat die van Hamborch geen sessie bij de Hertogen van Holsteyn (als de welcke pretenderen de heerschappye daerover te hebben, omdat de stadt gelegen is op den Holsteynschen bodem) in den Nedersaxischen Creyts toegelaten werdeñ, deselve aldaer oock op geen seeckere quote aengeslagen sijn, ende als sij bij wijlen gesommeert werden om haer aenpart te furneren, dat sij hen

dan plachten te beroepen op den Keyser, ende, wan den Keyser schattinge van hen vorderde, op den Coninck in Dennemarck, ende alsoo haer buyten lasten aen beyder sijden hielden. Dat doch hier geen questie en was van 'tgeene beyde dese steden voor haer aenpart in het geconsenteerde triplum in triplo hadden te dragen, alsoo bij des Creytz besluyt daerop alreets ordre was gestelt, hoe men 'tselve invorderen soude; dan dat dese Steden, wesende rijck ende machtich, mosten vermaent werden haer te esvertueren oñe extraordinarie tot dit werck wat te doen, ende dat tot dien eynde die van Lubeck mosten vermaent werden tot uytschrijvinge van eenen Hansendach, ende die van Hamborch wel serieuselijck voorgedragen, hoe vremt den Coninck in Groot Bretaignien, wiens faveur ende havenen sij tot haer trafycque in Spaignien veel van doene hebben, eñ oock uwe Ho. Mog., ende noch meer sijne Ma^{t} van Dennemarcken souden vinden, dat sij haer dit gemeyne werck souden willen onttrecken. Ende want mij van uwe Ho. Mo. brieven van credentie aeñ voors. eerbare Steden waeren metgegeven, om die, volgens mijne jnstructie, op 't advys ende tot dienste van sijne Ma^{t} te gebruycken, waerover den heere Cancelier van wegen sijne Maj^{t} uwe Ho. Mo. voor haere goede voorsorge bedanckten. Soo hebbe ick die reyse den 12 Junij met des Amptmans Rendolffs Ranzouw koetswagen, ende andere cleyne wagentgens voor de knechts ende bagagie, gedaen.

Tot Hamborch gearriveert zijnde, hebbe terstont doen vernemen naer den Resident Aissema, die, des anderen daechs van Magdenborch wedergekeert sijnde, mij quam besoecken, als wanneer ick mij datel. aeñ woorthebbenden Burgemeester Claen hebbe doen aenmelden; ende mits het dien dach Pincxteravont was, soo is de communicatie in mijn logement vuytgestelt tot 'smaendachs 'smorgens, gaeñ middelertijt den voors. heere Resident Aissema naer den Coninck van Dennemarcke om deselve te rapporteren het-

geene van sijne Majts wegen gehandelt was metten heer Administrator van Magdenborch eñ Oversten Fucx; geduyrende welcke intervallen ick met den ordinaris bode affgeveerdicht hebbe de depeschen hier vooren gementioneert. Ende is des Saterdachs 'smiddachs in het logement gekomen den ordinaris kamerbode, die mij, met alle solemniteyten daertoe gebruyckelijck, gepresenteert heeft van Stadtswegen twintich kannen met spaensche eñ rijnsche wijnen. Ende den naermiddach daernaer heeft den nieuwen Sijndicus, Vincent Muller, mij mede van Stadts wegen wesen begroeten, den ouden Sijndicus, die mij op voorige reyse bekent was, mede Vincent Muller genaempt, sich hebbende gedaen excuseren mits sijne indispositie.

Ende heeft den voors. Sindicus mij voornamentlijck onderhouden op de desseinen vañ Coninck van Dennemarcken, ende niet gedissimuleert, dat veele in de Magistraet in seer groot achterdencken stonden, ende daerom sonder onderscheyt van dagen, soo vlijtich aen haer fortificatie deden wercken. Hebbe deselve diesaengaende contentement gegeven ende uyt alle circumstantien beslooten, dat het niet tegens de Steden, maer voor het gemeene Evangelische wesen met dese lichtinge gemeent was; dat de Steden het perijckel, dat alle de Evangelische wegen de aenslaegen der Papistische Ligue dagelijcx vuytstonden, oock behoorden te apprehenderen, ende soo sij den Coninck van Dennemarcken allene dit werck op den hals lieten, dat hij hetselve mede wel soude laeten liggen ende alsdan daerdoor occasie nemen om hen op het lijff te vallen. Seyde den voors. Sijndicus daerop, dat, soo sijne principalen konden begrijpen dat dit een Evangeliums-wesen waere, dat hij wel wiste, dat sij alles daeraen wagen souden, dat in haere macht waere. Seyde daerop: dat ick hem wel soo wijs ende in des werelts saecken ervaren achtede, dat hij uyt de proceduyren vañ Papistische Ligue wel konde oordeelen, wat haer dessein was, ende dat de preuven daervan

al te seer bekent ende evident waeren om daeraen te konnen twijffelen; dat hij ende degeene, die dit wel begrijpen konden, haer uytterste debvoir mosten doen om dese periculen haere principaelen te doen apprehenderen, alhoewel men publice om der Coningen ende Vorsten wille, die onder den stoel van Romen haer noch buygen ende dese wervinge ende herbouwinge vañ verwaerloosde Duytsche liberteyt hielpen seconderen, daervan soo volmondich niet en konde spreecken.

Den eersten Pincxterdach, wesende den 15^{en} Junij, ben naer Altena ter predicatie smorgens gereden, ende des naermiddachs bij denselven Sijndico geleyt in een kercke rontom met meyen besteecken, gelijck de kercken vañ de stadt ende alle de huysen oock meest soo toegemaeckt waeren, om aldaer de musijcken te hooren; alwaer oock een sermoen gedaen is, naer 'twelcke de voors. Sijndicus ons heeft gebracht met des stadts carotsse rontom de wallen ende door eenige vande principaelste straeten van de stadt.

Den 16^{en} tusschen negen ende thien uyren is den voors. Sijndicus met den Raetsheer Barthout Schele, als Gedeputeerde van eenen eerbaren Raet, gecompareert in mijn herberge, hoewel hem de keure ende vrijdom hadde gelaeten om mij op 't Raet- ofte Kerckhuys te bescheyden, 'twelck hij seyde, ten respecte vañ hoocheyt van uwe Ho. Mo. haeren plicht te sijn. Ende hebbe aldaer aeñ selve post curialia voorgedragen multis verbis den noot, daermet alle de Evangelische in Duytslant bedrangt ende in wat slavernye alle derselver Vorsten ende Stenden gebracht waeren; hoe nodich het waere, dat degeene, die dus lange haer deser wonden niet bemoeyt en hadden, nu eens uyt den slaep opstonden ende acht selffs naemen op haer eygen peryculen; dat het nu den rechten ende bequamen tijt was, die men niet en mosten verwaerloosen; dat sijne Ma^{t} van Dennemarck hem nu int velt hadde begeven; dat veel Coningen ende Vorsten, wiens Ambassadeurs sij hier-

door naer Dennem. ende Sweeden hadden sien passeren, dese saecken oock nu ter herten naemen; dat ick oock van uwe Ho. Mo. wegen naer beyde dese Coningen gesonden was om haere Ma^ten^ te animeren tot dit cristel. ende heilsame werck; dat sij nu souden insien, als sij haer dit gemeyne werck ontrecken wilden, wat gevoelen uwe Ho. Mo. ende andere Potentaten van haer nemen souden, ende in wat periculen sij souden mogen geraecken, sullende den Coninck van Groot Bretaignien ontwijffelijck, terwijlen sijne Ma^t^ de restitutie van sijnen swager ende suster, de Coninck van Bohemen in den Palz, soo hooge ter herten neempt, op sijne stroomen ende havenen niet seer geerne dulden de schepen dergener, die nu souden verlaeten ende niet bijspringen de lichtingen des Coninex van Dennemarcken, die sijne Ma^t^ van Gr. Br. tot dit werck gevoert ende helpen disponeren heeft; dat sij oock mosten considereren, wat gemeynl. de neutralisten beiegende, als dat sij namentlijck waeren praeda victoris. Soo den Hartoch van Beijeren ende Papistische Ligue den Con. van Dennemarcken ende den Nedersaxischen Creytz het velt dede ruymen, dat sij wel konden besluyten, wat haer ouer den hals konde komen, terwijlen sij in den Creytz ende vañ Evangelische professie waeren. Ende soo den Con. van Dennemarck, van haer verlaeten sijnde, evenwel het velt ende victorie behielden, wat redene ende occasie sijne Ma^t^ alsdan soude konnen nemen, om hem tegens haer te revengeren. In summa, dat sij wilden considereren, dat haer hulpe, nu bij de macht vañ geinteresseerde gevoucht, nu den gemeenen wesen dienstich ende haer tot nut soude konnen strecken, daer anderssins, als het te laete soude sijn, hoe grooten genegentheyt sij tot het gemeen Evangelische wesen mochte hebben, haer hulpe weynich daertoe soude mogen helpen, ende in desen wederom waerachtich soude uytvallen 'tgunt Duytslant tot nochtoe verloren hadden, dat, dum singuli pugnant, universi vincuntur.

Hiervan bij deselve rapport gedaen sijnde, hebbende wederomme gedaen de behoorlijcke danckseggingе voor de voorsorge ende vlijt, die uwe Ho. Mo. in desen aenwendende waeren, ende post multa curialia, pro more gentis, hebbeñ gesecht, dat eenen eerbaren Raet wel hadden geincorporeert alle 'tgeene bij hun was uyt mijnen monde gerapporteert, daervan sij een sommier verhael deden, eñ dat sij verheucht waeren, dat eenige Coningen ende Vorsten de saecken van Duytslant begonnen; maer dat alsnoch niet en konden apprehenderen het gevaer, dat haer voor ooge hadde gestelt; dat oock alvoorens eerst geexamineert soude moeten werden, off dit een religionswerck waere ofte niet, ende dat in effecte haer te delibereren soude staen off sij in een openbare oorloge soude moeten treden, welcke deliberatio sij seyden bij haer selffs alleen niet te mogen nemen; dat de verbonden, die sij hadden met de gemeene Hanzestenden, haer verplichteden, dienaengaende niet te resolveren, dan in communi concilio. Behalvens desen, dat als sij dit in haer stadt delibereren souden, sij alsdan volgens haere Privilegien ende Hantvesten genootsaeckt soude sijn haere geheele burgerie te vergaderen, 'twelck tractum temporis ende goet beleyt requirerende was: derhalvens dat haer moste houden voor geexcuseert, dat sij op desen geen antwoort geven konden. Waerop bij mij, in bijwesen ende met advise vañ heere Resident Ayssema, is gereparteert, dat onse intentie niet en was haer te persuaderen, dat sij de oorloge datelijck soude verclaren; dat wij oock niet als heraults, maer als gesonden sijnde van haere goede ende getrouwe bondtgenoten, voordroegen den noot van het gemeene Evangelische wesen ende den haere mede, opdat sij als wijse polytycque haer hulpe hier toebrengen mochten, sonder haer nochtans in de oorloge te verwickelen, terwijle sij doch haer beriepen op de vergaderingen vande Hansesteden; dat oock uwe Ho. Mo. wel wisten dat men daer een be-

stendige resolutie in desen soude konnen nemen, ende mij daeromme oock brieven aen̄ eerbare van Lubeck hadden metgegeven, werwaerts ick mij oock gaen vervoegen ende de uytschrijvinge van eenen Hansendach vorderen soude; dat dit haer geseyt was bij maniere van preadvys, opdat haere Gedeputeerde aldaer des te vruchtbaerlicker geresolveert mochten komen, ende sijluyden oock de voors. Hansendachs uytschrijvinge vorderen mochten: daertoe wij versochten haere brieven aen̄ eerbare van Lubeck, met verclaringe dat sij den voors. dach dienstich vonden ende soo veel in hen was accordeerden. Waerop bij hem geseyt sijnde dat sij niet wel en wisten, off dese brieven jalousie halver ons dienstel. souden sijn als wij nochtans die souden begeeren, dat sij niet en twijffelen, ofte haere principaelen souden deselve niet willen weigeren. Ende bij ons geseght sijnde, dat wij die souden bij ons behouden, soo wij meenden dat die eenige ialousie causeren souden, ofte anders leveren, als wij daermet de vuytschrijvinge soude konnen faciliteren ende verkorten, soo sijn noch des avonts de voors. brieven ons behandicht met een copie daerbij gaende, luydende als volcht. Ende hebben die van̄ Magistraet ons voor die daegen geheel gedefroyeert.

Missive bij de Eerbare
van Hamborch aen die van̄
Stadt Lubeck geschreven.

Wnseren freuntlichen grues zuvohr. Eerbahre, wolwijse Herrn, insonders gonstige guete freundt E. E. W. meugen wir hiemit freundtlich nicht verhalten, was massen der Hochmeugende Herren Staten Grael vorhnemere Abgesandter, der Edler Gestrenger Her Caspar van Vosbergen, Ritter, bey vns andeutung gethan, das Er E. E. W. vmb ausschreybung eines Hansetages, im nahmen J. Hochm. ersuchen woltte, vnd zu mehrer dessen befurderung von vns begehret, das an dieselbe wir dis schreyben abgehen,

vnd solchen convent zue maturiren vns angelegen sein lassen woltten. Ob wir nu wol dieses alles E. E. W. als directoren anheimb zu stellen gemeinet vndt endtschlossen, vnd E. E. W. darein vor zu greiffen keiner gestaldt gesinnet sein, weil gleich wol S. Gestr. anderweit des wegen vns ersuchet, wir auch die zeitten also conditioniret befinden, das eine beysammekunfft noetich vnd ersprieslich sein solte, eines gewissen wornach man sich in diesenn sorgsahmen vndt gefehrlichen leufften richten mochte, communicato consilio, zue erwegen. Als haben wir vor wolgedachten Herren Abgesandten in sothanen begehren weyter nicht endtsein meugen, E. E. W. vernunfftigen discretion ohne maszgebeng anheimbstellen, ob sie nicht geraehten funden, mit solcher beysammenkunfft furderlicht vnd auff masse, wie sie es ersprieslich erachten, zu forhfaren. Und auff E. E. W. guetachten seint wir vnss zu confirmiren erpottich. E. E. W. hiemit Gotlichen starcken obhaldt getrewlich empfelendt. Gegeben vnter vnser stadt shinet, den 5^{en} Junij anno 1625. War vnterschrieben: Burgermeister vnd Rath der stadt Hamburgh etc. d'Auffschrift war: Den erbahren vndt wolweysen Herrn Burgermeisteren vndt Rath der stadt Lubegk etc., vnseren insonders gunstigen gueten freunden etc.

Dieselve naermiddach sont den heer Canceler Vlfeldt seeckeren licentiaet, die bij sijne Ed. Gestr. woont, mij anseggende, dat denselven heere Canceler ende noch eenen Holsteynschen Raet, als Gesanten van sijne Maj^{t} van Dennemarck, aen de Eerbare van Hamburch gesonden waeren, ende dat deselve mij geerne souden aenspreecken, begerende tijt ende plaetse gedesichneert te hebben, waer sulcx soude mogen geschieden. Ende alsoo ick vernam, dat dieselve in des Ammans Diedophs Ransouw huys gelogeert, ende sij Coninckliicke Gesanten waeren, ben datelick derrewaerts gegaen. Dewelcke naer groetenisse

van wegen sijne Ma^{t} hebben van mij versocht te verstaen, hoe mijne wervinge aen dese Stadt uytgevallen was. 'Twelck hen in vougen als vooren verhaelt sijnde, hebben mij geseyt, dat sij oock op desen quamen instantie doen, ende dat sijne Maj^{t} naer veele bedenckens op haere besendinge hadden geresolveert om prompte ende vruchtbare antwoorde van die van Hamborch, die haer meer als anderen waeren verplicht te hebben; dat sij haer E. E. hadden metgebracht de copijen vañ brieven, die sijne Maj^{t} aende Keyser hadde geschreven, opdat sijlieden, die om haer traffycque wille met de Keyser wel begeerden te staen, daer uyt vernemen mochten, dat sij sijne Maj^{t}, sonder in de indignatie vañ Keyser te vallen, secoureren mochten. Ende naer diversche discoursen mijn affscheyt vañ selve genomen hebbende, hebbe den 17^{en} Junij uwe Ho. Mo. geschreven dese volgende missive:

Hooge eñ Mogende Heeren.

Ouer drye dagen schreeff ick uwe Ho. Mo. 'tgeene hier passeerde. Gisteren ontfing ick uwe Ho. Mo. schrijvens vañ 7^{en} deser ende daerbeneffens de articulen vañ capitulatien van Breda, daerover ick deselve seer dienstelick bedancke. Deselve waeren ten selven dage hier almede ouergesonden in drucke in beyde taelen. De constructien van het ouergaen derselver Stadt werden hier geseyt groot in Nederlant te sijn, door de advysen, die de quaetwillige hier geven. Maer versien hebbende t'mijnen vertrecke vuyt den Hage, dat dit ouergaen ende verlies apparentelick te vresen was, hadde hetselve verlies al te voorens sulcx bij sijne Maj^{t} vercleynt ende deselve soo veele berichtinge vande gelegentheyt van die frontieren gedaen, dat sijne Maj^{t} anders het niet daer voor hout, dan dat den Con. van Spaignien aen een turffschip bijkans wel een geheel Rijck van sijne Coninckrijcken in Spaignien gehangen heeft. Sijne Ma^{t} heeft noch commissie uytgegeven voor duysent peerden, sulcx

dat hij nu vijff duysent peerden in dienste sal hebben; geeft oock noch commissien vuyt op voetvolck, soo de heer Canceler Vlefeldt, die mij hier gevolcht is, mij heeft gerefereert. Ick vertreck desen morgen ten 6 uyren nae Lubeck, daer ick alle debvoir sal doen omme eenen Hansendach te doen vuytschrijven op het versoeck van sijne Maj^{t}, ende ommedat die van deser Stadt haer niet en konnen verclaeren dan in sulcken gemeenen vergaderinge. Uwe Ho. Mo. sullen gelieven haer credentiebrieven op mij ende den heer Resident Ayssema, beyde ofte elcx bijsonder, te senden metten allereersten, alsoo ick den dach soo kort sal soecken te leggen als mogelijck is, ende misschien noch middelertijt sal moeten vertrecken na Sweeden. Sijne Ma^{t} heeft eene depesche bekomen uyt Vranckrijck, naer het aenkomen ende rapport vande Gesante van sijne Maj^{t} van Vranckrijck aldaer. Het waere goet, datmen uyt d'Heers Ambassadeurs depesches konde weten, off het geltsecours, dat van den Coninck van Vranckrijck sal mogen komen, alrede sijne Maj^{t} alhier geattribueert is, ofte dat 'tselve tot subsidie vañ 12000 man te voete ende 3000 peerden, die den Con. van Sweeden versoeckt vañ geinteresseerde, soude mogen ten goede sijn gehouden. Ende naer niet wijders voorvallende ende den tijt mij overlopende, sal mij seggen, Hooge ende Mogende Heeren, uwe Ho. Mo. onderdanige dienaer. Ende was onderteyckent: G. van Vosbergen, ende beneden aen de kant stont: den $^{11}/_{21}$ Junij 1625. id.

Ende alsoo mette heere Resident Ayssema gereden door Schiphorst, daer een compagnie soldaten van den Co. van Dennemarcken geinquartieert, ende gantsch niet te eeten ofte drincken was, des avents gekomen tot Lubeck, ende hebben dieselven avont mijne credentialen doen leveren aeñ presiderenden Burgemr, ende sijn mij in mijn herberge tegens den 10 uyren smorgens audientie ende Gedeputeerden bescheyden.

Den 18en Junij sijn in de voors. herberge bij mij gekomen de heere Burgemr Henrich Koler, Doctor Otto Tancke Sijndicus, ende den Raetsheer Hartwich van Stiten. Ende omdat wij bewust waeren, dat de Eerbare van Lubecq seer verbittert waeren tegens sijne Majt van Dennemarcken, omdat deselve veele van sijn krijschvolck daer geinquartieert ende deselve groote insolentien geseght werden daer gepleecht te hebben, ende dat sij oock in de vergaderinge vañ Nedersaxischen Creytz haer in opinie vañ andere leden affgesondert hadden, soo hebben wij, naer complementen, in generalibus terminis alleen gededuceert hoe hoochnodich het was, dat in dese wijtlufticheyt [1]) van tijden alle degene, die haere conservatie wilden in achtinge nemen, haer bij tijts wel wapenden om, soo het noot waere, haer selven tegens den ander te defenderen ofte de gemeene saecken ende Evangelische wesen bij te springen; dat uwe Ho. Mo. vañ Hansesteden, haer weerden ende vertroude bondtgenooten, verhoopten, dat, terwijlen alle de Evangelische Princen den ellendigen standt van Duytslant haer aentrocken, sijluyden allene, als naest den brandt geseten sijnde, haer niet en soude willen stille houden, siende op de exempelen vañ Coningen van Dennemarcken eñ Sweeden, die in den Staet van Duytslant niet geinteresseert sijnde, haer denselven evenwel ten hoochsten aentrocken. Sijnde bij mij oock haer angeseght, dat ick om naerder te verstaen de intentie van sijne Majt van Sweeden (opten welcken ick wiste dat sij veele sagen) oock gelast was derwaerts te trecken; — dat uwe Ho. Mo. voordesen door den heere Resident Ayssema, aldaer jegenwoordich, haere Hoochwijs. hadden doen vermaenen eñ versoecken tot de vuytschrijvinge van eenen Hansendach; dat deselve alsdoen hadden genomen eenige vuytvluchten

---

1) In het Hoogd. wordt *Weitläuftigkeiten* gebruikt in den zin van *bezwaren*. Dus beteekent *wijtlufticheyt* hier *bezwaarlijkheid*.

ende oock voor antwoorde hadden gegeven, dat den Creytzdach, die tot Brunswijck geleyt was, eerst mosten affgegelopen sijn, ende dat sij alsdan daerop soude letten; dat desen dach nu overstreecken ende alsulcke resolutie aldaer genomen sijnde, als haere Hoochwijsh. kennelick was, ende daerop gevolcht sijnde het armament vañ Con. van Dennem., dat het jmmers nu meer als tijt was, den voors. Hansendach vuyt te schrijven, al waere het op geen ander fondement dan, terwijle alle naergebuyeren haer wapenen, dat sij oock niet inermes behoorden te wesen, ende dat sij oversulcx om op haere defensie, waepenen ende andersints te delibereren, den voors. dach soo tijdelick ende spoedelick leggen mosten, als eenichsints doenlick waere. Waerop deselve Gedeputeerde vertrocken sijnde naer 't Raethuys, hebben (wij) vernomen, dat sij noch ten een uyren bij den anderen waeren.

Ende alsoo wij in deselve herberge vonden seeckeren persoon, die van Brunswijck geboren, in Sweeden lange gevangen geseten, ende nu alhier hem voor een des Coninex van Polen ministers uytgegeven was, ende dat den heere Resident hem kende denselven te sijn, die vier ofte ses daegen geleden in sijn presentie, alsdoen geaccompagneert met twee braves ende nu alleene sijnde, inde schuyte van Magdenborg, sonder eenige occasie daertoe te hebben, hadde geaggresseert eenen ongewapeñ passagier, wesende een Hollander, die hij eerst de pistole op de borst gestelt ende soo die weigerde, met sijn rappier door den arm geboort hadden, oock eenen anderen Engelsman, die sich geweert hadde ende alsoo ontkomen was uytte schuyte, op de wech met sijn drien met bloote deegens naergeloopen was, — Soo hebben wij geraeden gevonden den voors. Sijndicum Tancke bij ons te ontbieden, ten eynde hij 'tselve de Burgemeesters aengeven ende deselve op dese enorme feyten, wesende straetschenderijen, letten ende in conformité van haere lantsrechten straffen souden. Den selven Sijndicus verstaen hebbeñ de deschriptie van desen persoon

ende den selven oock hier gesien hebben, wiste daerbij te vougen, dat hij tot Wittenberch student sijnde, een lelicke moort gedaen ende met groote moeyten remissie gekregen hadden. Dan des Rijcx constitutionem eenen aenclager ende inschriptorem requirerende, seyde, dat sijluyden op een simpele aenclage van een Gesandter, wie het mochte wesen, niemant antasten ende criminelick aenspreecken mochten. Derhalven hebben die saecke, terwijlen den Nederlander, misschien een ingeseten vañ Eertzhertoge zijnde, ons onbekent ende niet claechlick gevallen was, laeten blijuen.

Den voors. Sindicus wederom naer 't Raethuys gegaen sijnde, sijn eerst omtrent den 6 uyren des naermiddachs de voors. Gedeputeerden wederom bij ons gekomen, ende hebben gerelateert, dat eenen Eerbare Raet, in aensieninge vañ geproponeerde redenen, hadden beslooten een uytschrijvinge van eenen Hansendach te doen. Dan seyden haer gebruyck te sijn, alvooren den dach te arresteren, die van Hamburch, Bremen eñ Brunswijck alvooren daerop te schrijven: derhalven dat sij ons niet en soude konnen noemen, wat ende hoe kort sij den dach soude konnen stellen. Daerop wij hebben gesecht, dat de heer Ayssema, schoon [1]) met die van Bremen eñ Brunswijck hadde gesproocken, ende dat ick tot Hamborch van gelijcken hadde gedaen, ende dat sijluyden altesamen den Hansedach nodich ende heilsaem achteden, sulcx dat het onbehoeftich was, verder tijt in dese te verliesen. Ende tot een teycken vandien bracht ick te voorschijn de voors. brieven, bij die van Hamborch tot dien einde ons medegegeven, begerende tot hunne Hoochw., den dach soo kort soude willen leggen, als sij mit den naerheyt [2]) vañ steden wel doen konden. Sijnde bij ons ten hoochsten daerop geinsisteert, soo om dat den tijt geene uytstel toe en liet, als om dat den Keyser geen tijt soude hebben om daermede te senden. Hebben ons

1) d. i. *reeds.* 2) d. i. *onderlinge nabijheid.*

eintlick verclaert, dat sij des anderen daechs 's morgens vroech daerop souden vergaderen, ende dat sij tegens den acht uyren ons souden de resolutie kommen aenseggen.

Den 19en Junij is den voors. Sindicus bij ons wederom gekomen, ende heeft gesecht, dat, om ons te gelieven, eenen Eerbaren Raet beslooten, de uytschrijvinge te doen om precise bij den anderen te sijn van maendach doen komende te 14 dagen, wesende den vijen Julij onser stijl, ende heeft daerbij 'tgunt wij in de herberge verteert hadden affgesproecken. Heeft door addresse van d'heer Aissema mij komen veel onderhouden den Resident van Mecklenborch, de heer Jan de Witte, die in Nederlant ende veel andere oorde bekent is. Ten selven dage sijn wij van Lubeck, daer de peste seer grasseerde, noch affgereden, ende hebben vernacht tot Ceutel, ende sijn den 20en door Oostersteenbeeck tot Hamborch wederom gearriveert. Aleer van Lubeck voors. te vertrecken, hebbe mij erinneert, dat ick op 't versouck vañ Con. van Bohemen ende van Sigismundus Zaklilia, Gesandter van Bethlehem Gabor, daervan ick int Vlye gescheyden was, belooft hadde debvoir te doen bij den Con. van Dennemarcken, dat sijne Mat de voors. erwehlten Coninck van Hungarien soude schrijven ende adverteren van dese sijne jegenwoordighe lichtinge, opdat denselven, als vooren geseght is, daerdoor beweecht soude werden sijn leger op de beene te houden. Ende terwijle sulcx om redenen bij vooren geallegeert, niet hebben connen optineren, ende datter een bode na Dantzich soude vertrecken, soo hebbe ick den voors. Gabors Gesante des morgens op mijn vertreck dit geinsereerde brieffken, over den wech, die mij aengewesen hadden, geschreven.

S. P. nobilissime et generos. vir.

Cum te deseruissem cum altera classe, diu multumque cum difficultatibus terrestris itineris luctatus sum, antequam in haec ora appuli, ubi statim jllum, de quo multus

apud nos sermo, conveni, sed inducere non potui ut literas suas mihi concrederet. Pro prudentia sua et tabellariorum itinerisq. incertitudine satis colligere poterit Dominatio vestra, quo minus illud impetraverim. Ego hinc in Sueciam contendo, ubi regem ad omnia paratum intelligo. Rex quoq. Daniae potentissimum exercitum collegit et Albin iam traduxit, ubi Tillius in proximo est. Mansfeldius in Germaniam quoq. ex nostris castris contendit. Vrbem Bredam, ita ut ominabamur, Spinola quidem fame in suam potestatem recepit, sed tam honorificis conditionibus militibus nostris populoq. oblatis, tantoq. cum sui Regis dispendio, ut pro Cadmaea victoria ea plane habenda sit. In vestrum illum Heroem oculi omnium jam coniecti sunt, ne ille et hosce et Regem Galliae, tam prospere cum Sabaudo in Italia pugnantem, deserat. Ego vir nobilissime paucis hisce valere et salvere te iubeo, et prosperum in patriam iter voveo. Datum Lubecae $^{19}/_{9}$ Junii 1625. Raptissime. Infrascriptum erat: Tuae Dominationis addictissimus G. Vosbergius.

Terwijle oock uwe Ho. Mo. mij gelast hadden goede correspondentie met den heere Spens, Gesanter van sijne Maj^{t} van Gr. Br. in Sweeden, te houden, ende dat seeckeren Oversten van Sweden, genaempt Arnhem, in deselve herberge tot Lubecq met mij liggende, een expressen doen naer Sweden affveerdichde, soo hebben goetgevonden, soo als volcht, in haeste aen̄ selve mede alsdoen te schrijven.

Illustris et generose vir.

Diu adversis ventis detentus cum iter per mare elegissem, tandem cum negotiorum necessitas et morae taedium me vrgeret, terrestri itinere in has oras appuli, ibiq. Sereniss. Daniae Regem in colligendis copiis conscribendoq. exercitu pedestri (ultra 12 aut 14000 millia, quippe cum adventarem, peditum non habeat)[1]) vehementer occupatum

1) lees: *habebat*.

repperi. Equitatus ipsius, quem ad quatuor millia gravis armaturae paratum habuit, praestantissimus est; nunc levioris armaturae equitem, usq. ad millenarium numerum, noviter conscribit. Reditum Dñi legati Anstreuteri impatienter expectat, eumq. in causa esse asserit, quod eum numerum militum, quem in se receperat, nondum coegerit: oculatas utpote hic rex habet manus, quae nil credunt nisi quod vident, et cum summa prudentia preditus sit, tam arduo se negotio implicare solum non vult. Scripsit quidem D. Anstreuterus se ad finem mensis Maji adfuturum, sed nullus vsq. dum apparuit, neq. ante eum unicus denarius, quem sua M^tas^ ad conscribendum illum numerum militum, quo se Sereniss. Magnae Brit. Rex oneravit, in vsum suum convertere possit. De Sereniss. quoq. Sueciae Rege cum omnia sibi promisisset, nunc ex relatione legati sui, qui nupere ex Suecia reversus est, se multa adhuc imparata ibi comperisse refert. Legatum suum cum plenariis ad concludendum mandatis paratum se esse Hagam mittere, modo et ceteri idem statuant, asserit. Sed et hoc negotium, prout alia quoq. ipsius consilia, in adventum Dñi Anstreuteri differri, pluribus argumentis colligo, quae me quoq. idcirco in hisce locis detinent, donec, quod brevi futurum spero, certi aliquid statuere et referre potero. Interea tamen partem illam exercitus, quae cis Albim hactenus in hybernis, ut ita dicam, aut in statione fuit, hac septimana citra Albim traduxit. Ipse quoq. Rex Rodenburgum perrexit, egone, dum adventum Dñi Anstreuteri expecto, otiosus sim, cum omnia apud regem moveam, quae causae communi inservire possunt, ut Hansiaticus conventus indicatur, hic apud Lubecenses egi et impetravi. Sperabam literas Dominationis vrae Hamburgi me reperturum, sed spes ea nunc plane decollavit, cum, quod multum me afflixit, in via te aegrotum decubuisse intellexerim; aquam tamen aliquam mihi aspersit nobiliss. vir, Dñs praefectus Arnhemius (qui hasce ad te mittere in se recepit, quemq.

opportune in hoc meo Lubecensi diversorio deprehendi), quod Stockolmum te appulisse, ex relatione cuiusdam nobilis affirmavit; quod si ita est, ut spero, publica haec negotia promouere detur. Interea, vir generose, mutuum me ama. Lubecae $^{18}/_{8}$ Juny 1625. Raptiss. et in discessu. Infra scriptum erat: Tuae Dom. observantissimus G. Vosbergius.

Tot Hamburch den 21^{en} Junij tot opten middach gebleven sijnde, alsoo den Amsterdamsche bode dyen dach vertrecken soude, hebbe uwe Ho. Mo. geadviseert alle 'tgene middelertijt vernomen hadde, ende hiernaer volcht:

Hooge eñ Mogende Heeren.

Woonsdage verleden adviseerde ick uwe Ho. Mo., dat ick, naer gedaene besoingnien alhier, dien dach soude gaen naer Lubecq, om aldaer te versorgen, dat ingewillicht ende geschreven mochte werden eenen Hansendach vañ geconfedereerde Hansesteden. Ick ben dien avont noch soo tidelick daer gearriveert, dat mijn brieven van credentie doen noch conde ouerleveren. Ende sijn des anderen daechs eenige Gedeputeerden bij mij ende d'heer Resident Ayssema, die ick versocht hadde met mij te gaen, gecompareert. Hebben soo veel, doch naer lange deliberatien in den Raet daerop gehouden, te wege gebracht, dat denselven Hansedach is geconsenteert ende den dach ten alderkorsten geleyt, namentlick tegens den vij^{en} Julij onser stijl, met aensegginge dat wij gesamentlicke ofte een van ons daer soude compareren. 'Twelck daerom gedaen hebbe op (hoope) off sijn Ma^{t} van Dennemarcken, ter kompste van de heer Ambassadeur Anstreuter (die alle uyre verwacht wert met de laeckescheepen van dese stadt, die lange in de ladinge gelegen hebben), de Sweedische negotiatie middelertijt gelieffde te vorderen, ende dat oock in soo korten tijt uwe Ho. Mo. credentiebrieven, daer ick ad maiorem cautelam te vooren

om geschreven hadde, niet tijtelick genoech hier conde arriveren. Ick ben gisteren avont hier weder aengekomen, met intentie op huyden noch te vertrecken naer sijne Ma^{t}, die te Rodenburch is; hetwelcke de oorsaecke is, dat ick soo veel tijts niet en hebbe gehadt, dat ick uwe Ho. Mo. alle particulariteyten, die ick sedert mijne leste hier ende elders vernomen hebben, niet en hebbe connen mededelen ende vuyt doen trecken int cijffer, daer het de saecke vereyschte, ende dat om der wegen onsekerheyts willen. Ende omdat ick noch geen tijdinge hebbe, dat eenige mijner depeschen sijn overgekomen, ende daeromme off eenige derselver mochten verongeluckt sijn ('twelck niet en verhoope), soo schrijve ick jegenwoordich aen Prins van Orangien (aen denwelcke ick te voorens niet geschreven en hebbe) een recapitulatie van selve mijne depeschen. Ende terwijle sijne Ex^{cie} mijn cijffer van oudts heeft, soo doe hetselve in cijffer ende voege daerbij eenige circumstantien, die uwe Ho. Mo. moeten weten. Nemen de vrijheyt (verhoopende, dat sijn Ex^{cie} 'tselve mij ten besten sal affnemen, als gedaen omdat monsieur Baicher dit cijffer noch niet gewent is ende 'tselve in soo korten tijt niet wel andermael konde affschrijven) 'tselve mijn schrijven onder cachet volant uwe Ho. Mo. hierbeneffens te communiceren. 'Tselve oncijffert sijnde door de heer Raetpensionaris Duyck, die gelijcke cijffer heeft ende altijts bij huys is, bidde uwe Ho. Mo. seer dienstelick, dat 'tselve geslooten sijne Ex^{cie} naer 'tleger mach toegesonden werden. Sal hierbij voegen dat getaelt hebbende naer 'tgeene dat de heer Vlefeldt hier heeft voorgehouden, ick secretelick vernomen hebbende dat 'tselve gegaen heeft op de subsidien ende contributien, die men hier gemeent soude sijn sijne Maj^{t} toe te leggen, ende dat in vervolch van het schrijven van Nedersaxischen Creytz selve, die haer ingewillichde triplum in triplo invorderen, op de forme van eenen hondersten penninck van eens yeders middelen; 'twelck dese

Stadt, gelijck oock sullen doen alle anderen ende namentlick de rijcke koopsteden, ten uytterste beswaerlick, soo alrede seggen, wesen ende nummermeer consenteren sal; ouersulcx, behalven anderen gravamina, die resulteren vuyt voorgaende handelinge met sijne Ma^{t}, is mede een dilatoire antwoorde op desselffs heeren Vlefeldts propositie gevallen. Ick vermoede evenwel, dat vroech ofte spade sich tot yetwes sullen te resolveren hebben, daertoe dat den gemeenen noot ende toestant dese Stede behoorde te disponeren. Konde uwe Ho. Mo. haer oock eslargiren, om bij het geschut de edelluyden, constabels, canoniers ende conducteurs te voegen, soo soude sijne Ma^{t} niet te clagen hebben, dat aen denselven min gedaen wert als aen Hartoch Christiaen te voorens is geschiet. Ick hebbe te vooren geadviseert, dat 't voors. geschut metten eersten op Bremen moste gesonden werden. Den Grave van Tilly versterckt sich seer, ende soude lichtelick aen malkanderen geraecken konnen. Dient daerom alles geaccelereert. Hier tot Hamborch sijn veele advysen uyt Hollant van verslagentheyt ende groote beroertheden, die ontstaen sijn aldaer ouer het overgaen van Breda. Ick hebbe in conformité van uwe Ho. Mo. schrijvens de Magistraet alhier daertegens gepremunieert tot Lubeck, doch daer niet meer als alhier gevordert. Godt de Heere wil uwe Ho. Mo. Staet segenen ende manhafftige couragie verleenen, ende haere ondersaten rusten ende gehoorsame herten, mitsgaders sijne Goddelijcke benedictie ouer alle aenslaegen, die tot reparatie van dese schade sullen voorgenomen werden. Ende ick blijve na mijne dienstige gebiedenisse, Hoge ende Mogende Heeren, uwe Ho. Mo. onderdanigen dienaer. Onder stont: G. van Vosbergen, ende aeñ kant, den $^{21}/_{11}$ Junij 1625.

Ende alsoo ick vuyt alle de brieven, die ick van uwe Ho. Mo. ende andere particuliere vrienden hadde ontfangen, niet en konde vernemen, dat eenige mijner depeschen

alsdoen noch ouergecomen waeren, ende beducht was off deselve mochten affgeworpen ofte verloren wesen, — soo hebbe ick bijkans eene recapitulatie van allen dien in mijn schrijvens aeñ Prince van Orangien (die op uwe Ho. Mo. begeren, oock sijne brieven aeñ Coningen ende Vorsten, aen dewelcke ick gesonden ben, mij hadde metgegeven) gedaen, ende dat voor een goede partie in cijffre, 'twelck sijne Vorstelicke Gen. in de Secretarie van sijn heer broeder onsterffelijcker mem. te vinden soude hebben, opdat in cas van affwerpen, hetgeene adviseerde, onbekent mochte blijven. Hebbe ick daerbij gevoucht 'tgunt hier t'zedert was voorgevallen ende deselve depesche onder chacet volant uwe Ho. Mo. toegesonden, terwijle den heere Raetpensionaris Duyck, gelijck cijffer hebbende, den inhoudt van dien uwe Ho. Mo. konde participeren, welcke depesche, oncijffert sijnde, luyden als volcht:

Monseigneur.

J'ay eu peu de subject depuis que suis en ces quartiers d'escrire à vre Exce, veu les irresolutions qu'ay remarcqué ez desseins du Roy de Dennemarcque, dans lesquels et ceux de Princes et Villes de ce Cercle, ayant penetré maintenant un peu plus avant, diray a vre Exce que tout cest armament a eu sa vie et mouvemens par ce qu'a negotié icy le sieur Anstreuter, Ambassadeur du feu Roy de la Grande Bretaigne, et plus par les instances du Roy d'à present, pour lors Prince de Walles. Il me souvient que cy devant j'ay particularisé à vre Exce de la bouche dudt sieur Anstreuter, qui estoit lors a la Haye, ce que lun et lautre Roy debvoit furnir, pour faire avecques les associez de ce Cercle un armée de 24000 hommes de pied et 6000 chevaulx. J'ai trouvé jusques à present beaucoup de mancquement et au nombre et aux desseins de ceste armée, le tout comme on se faict entendre, pour ce que les réalitéz de la part dudt Roy de la Grande Bretaignie

ne sont ensuiviz. Je me suis apperçeu aussi que ladte negotiation n'a pas subsisté ez simples termes dudt secours, ains s'est estendue à une liasion et declaration plus essentielle et forte, laquelle si se vient à lascher, comme la longue absence dudt sieur Anstreuter semble en donner des umbrages, je veuz croire que tout se morfondra, les ialousies et apprehensions des villes estans grandes, au regard des troupes de ce Roy, qui les environnent. On a conclu le premier armement à leur descheu et exclusion à Lunenborch, d'entre quelques Princes confidents, qui espient pieca leur liberté. Iceluy ia faict, a on ordonné à Brunswyck le moys passé une journée universelle de tout le Cercle, pour avoir, disent elles, leurs contributions, et que soubs pretexte de quelque default au payement d'icelles, on leur enfilera querelle sur querelle, encores tout ce que y est conclu ne presupposant qu'une pure defension de ce Cercle. Le Conte de Tilly les amadoue par dessus tout cela par lettres blandissantes; les asseure de la bien vueillance de l'Em pereur etla sienne; somme tous les Princes et dites villes de ce Cercle de leur debvoir et promesse, faite peu devant en leur diete de Lunenbourg; les asseure contre tout attentat et invasion de la sienne ou aultre armée de l'Empereur ou Ligue Catholique; les precautione de saviser, qu'on ne s'embarasse avecques Messeigrs les Estats, fauteurs du Conte de Mansfeldt, banny hors de l'Empire; fait glisser tacitement en leur esprits des soupcons contre le Roy de Dennemarcque, soubs protestation toutesfois de ne les croire pas, et par toutes voyes leur fait apprehender leur desolation et ruine, en cas qu'ils s'arment contre l'Empereur. Les apprehensions doncques particulieres des villes et communes, tant a elles que aux Princes, donnans au Roy des attaintes assez sensibles, il n'est pas sans raison, que sa Majté temporise, jusques à ce que le Roy de la Gr. Br. ait traicté à plain fonds, et se soit entierement embarqué avecques icelle. Et quant

bien elle le deut croire, comme je l'en asseure par ce que j'ay cognu de bonnes intentions dud^t Roy de la Gr. Br. devant mon partement de la Haye et ce qu'on m'a mandé depuis, si voy ie bien que sa Maj^té procede lentement en ses levées jusques à la venue dud^t sieur Anstreuter, n'ayant pour le present, que quatorze mille hommes de pied, quatre mille chevaulx et mille aultres, dont elle à expedié nouvellement les commissions. Sa Ma^té a cependant fait passer la riviere d'Elbe à celle partie de son armée, qui a logée de deca; elle mesme se tient à present à Rodenburg, se faict fort de grossir son jnfanterie à tous momens estant sur la Weser. Pour ne manger cependant sans vtilité ce Cercle, m'a requis de faire des voyages vers ceste ville et celle de Lubecq pour les disposer à contribuer à ses desseins et de convocquer un Hansendach; ce quen vertu des lettres de creance de Messeig^eurs les Estats Generauls, et celles de recommandation de vre Ex^ce, j'ay fait et obtenu au regard de lad^te assemblée des villes Hansiatiques, dont à ma requisition le jour est donné de lundy qui vient a quatorze jours, le faict des contributions estant differé jusques a sa tenue. Je ne pense pas qu'aucun Ambassadeur de l'Empereur y vienne à cause que j'ay tant coarcté le jour, n'est[1]) que le Conte de Tilly y envoy de sa part. La division et diversité des opinions de ceux qui sont enveloppez dans c'est armement, me font vser de toutes sortes des languages et persuasions, pour les tenir ensemble, et ne cuiday jamais qu'il fallut traicter icy avecques tant de circumspection et delicatesse. Le Roy de Dennemarcque jette aussi son oeil, et ce pas sans cause, sur ce que doibt faire le Roy de Suede, et toute fois ne desire qu'effort aucun se fasse en c'est esgard, jusques à lad^te venue du sieur Anstreuter. Si importe il toutes fois, ou que ce Roy employe ses forces, qu'on masseure qu'il a ja prestes pour

1) lees: *ni*.

la cause commune, ou qu'il envoye le secours de quatre mille hommes à Messeigrs les Estats, au quel sa Majté est tenue par sa confederation. Vn certain Colonel, envoyé par de ca pour observer ce que le Roy de Dennemarcque fait, comme il m'a confidement declaré, que j'ay trouvé a Lubecq, m'a asseuré, que le Roy de Suede a desia son nombre d'jnfanterie jusques à vingt mille, et l'armée navale prestes à la premiere requisition, moyennant qu'en l'assemblée de la Haye il puisse estré asseuré des Roys de France et Angleterre et l'Electeur de Brandenbourg du remboursement de leur part. Je desire de tout mon coeur que le Roy de Dennemarcque print en ce regard à ceur le bien vniversel de toute l'Alemaigne, et par dessus cela, que sa Majté fut pourveue de chefs experimentez et bon conseil de guerre. Voila, monseigneur, ce que puis mander pour le present à vre Excce, à qui j'ay recapitulé ce quay escrit cy debvant à Messeigrs les Estats Generaulx, y ayant adjousté ce que m'a esté cognu depuis. Je prie a Dieu qu'il conserve la personne de vre Excce en santé et vie longue bienheureuse, et demeureray à tout jamais, monseigr, de vre Excce treshumble et tresobeissant serviteur. Et estoit signé: G. de Vosbergen.

Des naemiddachs sijn wij van Hamborch lancx de Elve gevaeren tot op de Crants, daer wij eenige uyren gebleven sijn, ende sijn soo des nachts voorts gevaeren op Boxtehoede, daer wij ten vier uyre 's morgens arriveerde, wesende den 22en Junij, alwaer naer eenige suckelinge twee wagentgens gehuyert hebbende, sijn door Sittessen, daer het de Conincx volck soo uytgeteert hadden dat wij soo veel biers, wijn ende spijse niet en wisten te bekomen, dat wij ses stuyvers daer konden verteren. Des avents gearriveert tot Rodenburg, alwaer geen lege plaetsen in eenige herberge voor mij nochte mijn volck hebbende konnen vinden, wij, naer gesonden te hebben aen de Maerschalck

vañ Coninck van Dennemarck, denselven door sijne Maj^{t} terstont last gegeven is om mij op 't Slot te brengen. Des avonts naer den eten hebbe sijne Ma^{t} verhaelt 'tgunt mij tot Hamborch ende Lubeck wedervaeren, ende hoe dat aldaer resolutie genomen was om eenen Hansendach vuyt te schrijven, daerover bij den Canceler, die daer bij was, bedanckt werde.

Ende hadden alsoo veele discoursen daernaer opte faulte [1]) ende moetwille, dewelcke sijne Maj^{ts} creyschvolck opten bodem van Lubecq gedaen hadden, ende hoeseer derselver borgerie daerover verbittert was; mitigerende doch in sulcker voegen mijne propoosten, dat ick seyde, gelijck de waerheyt was, dat de Gedeputeerden van eenen eerbaren Raet mij daervan in de conferentie geen mentie hadden gemaeckt, sijnde dese discoursen meest gehouden bij andere aensienelicke persoonen, die ick tot Lubecq ende Hamborg inde herberge hadde gerencontreert. Daerop sijne Maj^{t} seyde de wrevelicheyt van die van Lubeck soo groot geweest te sijn, dat sij sijne soldaten geen broot ende andere behoefften om gelt hebben willen vercopen, ja gebot gedaen aende huysluyden, daer sij logeerden, dat sij alles wechdraegen ende haere huysen verlaeten souden.

Des anderen daechs, wesende den 23^{en} Junij, is daer aengekomen vrouw Christina, die den Coninck vuyt Dennemarck ontboden hadde, ende oock alle sijne Maj^{ts} lijffpeerden, ende tegens den avont eerst den Hartoch van Wijmar ende daernaer sijne F. Gen. den Administrator van Magdenborg, ter welckers aenkompste drie stucken groff geschuts ende voorts alle de musquetten vande lijffguarde gelost sijn. Hebbe ick alsdoen sien passeren onder het Slot vier compagnien peerden van des Ritmeesters Baussen regiment, ende hebbe den voors. heere Administrator daer gerencontreert, ende geweten, dat denselven,

---

1) lees: *foule.*

wesende den vuytschrijvenden Vorst [1]), seer veel goede directie ende genegentheyt tot het armement vañ Coninck van Dennemarcken hadden gebracht, ende dat denselven oock was aengeboden het Lieutenantschap Generale van het leger. Soo hebbe goetgevonden sijne Furstelicke Gen. te doen ouerhantreycken de brieven van uwe Ho. Mo. ende den Prince van Orangien, met begeerte dat sijne Vorstelicke doorluchticheyt mij wilde assigneren een uyre naer desselffs beste gelegentheyt, dewelcke gestelt is op 'sanderen daechs 'smorgens.

Middelertijt is den heere Cancelier bij mij gekomen ende heeft mij aengegeven des morgens, dat sijne Maj^{t} het mij niet wel derfde vergen ende evenwel geerne sagen, dat ick een reysken op Bremen dede, om daer gelijcke debvoir te doen, als ick in de andere twee Hansesteden gedaen hadde: daertoe mij volbodich hebbe gehouden. Ende des naermiddachs datten hoochged. heere Administrator daer was aengekomen, eñ sijne Maj^{t} bekommert was ouer de sessie aen taeffel, allegeerde voor de qualiteyt vañ selve, dat sijn Doorl. was primas Saxoniae ger. [2]) ende de Cheurvorsten immediate was volgende, ende jck, dat uwe Ho. Mo. in Franckrijck, Engelant ende Venetien ende in den Pfaltz selver, plaetse vóór der Cheurvorsten Gesanten werde gegeven. Sijne Ed. Gestr. daertegens, dat sulcx noyt in Nedersaxen tot noch was gepractiseert, ende 'tselve in alle gevallen maer gepleecht werde in de voors. vuytheemsche Rijcken tusschen Gesanten; dat hier was selffs een vañ grootste vorstel. heeren in persoone. 'Tselffde oock geseyt sijnde bij mij vañ vorstel. persoonen, die in de Vnionsvergaderingen de Gesanten van uwe Ho. Mo. de eerste plaetse ingeruympt hadden, antwoorde dat wederom op [3]) den

---

1) Namelijk van den Nedersaksischen Kreitsdag.

2) Dit zal wel moeten zijn *inf.* d. i. *inferioris.*

3) d. i. *daarop wederom.*

voors. heere Canceler, gaende bewijlen op ende aff bij den Coninck, dat de Vnionsvorsten, deselve ontboden hebbē, hen billick de eerste plaetse gegeven hadden, seggende dat sijne Maj^{t} versochte, dat ick mij doch ten dienste van het gemeene hierin gevouchlick draegen ende de voors. redenen wilde plaetse geven, protesterende dat sijne Maj^{t} andersints alle respecte uwe Ho. Mo. wilden gedijen laeten. Seyde daerop, dat het niet en was vuyt mijn eigene ambitie, die nu maer representeerde eenes machtigen Republ. hoocheyt ende, van dit theatre sijnde, tot mijne geringheyt wederom soude vernedert werden, ende om de disputen onverlet te laeten, dat ick morgen vroech de reyse van Bremen soude gaen doen, ende desen avont niet wel gedisponeert sijnde, vañ taeffel van sijne Maj^{t} in mijn gemack soude blijuen. Dan hebbende daerop gesecht den voors. heere Canceler, dat sijne Maj^{t} mijne presentie nu in dese gelegentheyt niet vañ taeffel wilde missen, ende mij wederom bat, dat ick soude willen opte voors. redenen letten, ende in alle gevalle dese gemeene handelinge ten besten, daerin sijne Maj^{t} den hoochged. heere Administrator van doen hadde, mij vougen, — hebbe geseght dat, zoo sijne Maj^{t} meer de rencontren als de formaliteyten, exprofesso, wilde plaetse geven, dat ick mij oock vougen soude. Sulcx, sijnde alrede den hoochg. heere Administrator bij sijne Maj^{t}, ben aldaer oock ingevoert met een groote quantiteyt van Edelen, die in meerder getal als te vooren mij quamen van mijn kamer haelen, ende is de hantdwale ende waeter aen sijne Maj^{t} ende ons gelijckelijck gepresenteert; doch weygerende den heere Administrator gelijcklijck sijn handen bij 't water met sijne Maj^{t} te brengen, hebben successive gewassen, ende heeft sijne Maj^{t} ons gelijck aen taeffel doen sitten, elck op de zijde, daer wij casu staende waeren, ende ons alsoo vicissim voorgedroncken. Naer dat het banquet, 'twelck sijne Maj^{t} noyt te vooren op sijn taeffel in dese tijt van expeditie hadde gebruyckt

ende nu met groote solemniteyt werde opgebracht, affgenomen ende den slaepdronck staende, doch met cleyne kroeskens, seer matelijck werden gedroncken, hebben seer veele discourssen, eerst met sijne Maj^{t} ende daernaer met den hoochg. Administrator (aen wien ick de complementen voor den eeten al gedaen hadde) apart gehouden, die ick gevonden hebbe seer openhertich eñ respectueux aen uwe Ho. Mo., doch seer weynich geinstrueert vañ saecken vañ werelt ende oock vande jegenwoordige constitutie vande saecke van Duytschlant, derhalven seer blode ende perplex. Sulcx dat om sijne Doorl. te verstercken, jck des anderen daechs den 24^{en} Junij (naer vernomen te hebben, dat sijne Doorluchticheyt, gelijck ick nochtans hadde gemeent, omdat deselve vanden huyse van Brandenborch ende voornaemste in desen Creytz was, gantsch geen kennisse hadde vañ negotiatie van de heer Cristiaen Belin Cheurvorstel. Brandenborchsche Gesante in Vranckrijck, Engelant, Sweden ende elders) sijne Doorl. ende den Colonel Focx, die sijne Doorl. in alle sijne saecken employeert ende nu mede geadhibeert hadde, superficialiter bericht hebbe vant groote generael voornemen vande Coningen van Vranckrijck, Engelant, Dennemarcken ende Sweden, derwaerts ick tot dien gesonden werde om te doen stuyten de groote progressen einde oock vañ Papistische Ligue in Duytslant, ende het heyl. Roomsche Rijck ende de leden van dien te stellen buyten slavernye; dat sijne Vorst. Doorl. gedreicht werdende, soo ick vernomen hadde, om in te ruymen eenige geestelicke Stiften aende Catholycken, meer daeraen gelegen was als yemandt anders, dat dit goede voornemen bij die vañ Nedersaxischen Creytz, bij den welcken sijne Vorst. Doorl. als de eerste ende vuytschrijvende Vorst veel vermocht, wel gesecondeert worde; ende dat uwe Ho. Mo. vruntschap geschiede ende mij groote aenleydinge ende licht soude gegeven werden, als sijne Vorst. Doorl. soude gelieven mij te berichten wat doch het triplum in triplo bij

desen Creytz geconsenteert bedragen soude mogen, alsoo eenige 'tselve op 12000 man te voet ende 2000 peerden, ende sijne Maj^{t}, die dan meer volcx bij den anderen soude moeten hebben, 'tselve geheel minder begroot, als seggende sijne Maj^{t}, dat de voorige geen calculatie gemaeckt hebben, wat daer moet gaen tot loop- ende aenritgelt, allerley besendinge ende extraordinaris oncosten ende voornamentlick tot pulver, loot, kogelen ende lonten, behalvens dat veele leden vañ Creytz verminderinge van haeren omslach ende quote bekommen hadden. Sijne Vorstelijcke doorl. heeft sich ten hoochsten gelooft vañ conferentie, die wegen uwe Ho. Mo. metten selven gehouden hebbe, ende naer ick konde vernemen, heeft sonderlinge acht genomen op 'tgeene tusschen den Con. van Sweeden ende de Ministers vañ Cheurv. van Brandenborch gehandelt was. Daer sijne Doorl. evenwel maer superficialiter geinformeert hadden, ende hoewel deselve alsnu tot de saecken van Duytslant veele goede hopeninge seyde te hebben, soo seyden deselve evenwel dat, considererende sijnen gevaerlijcken stant ende dat de capitularen seer swaerlick sich konden resolveren, sijne Doorl. oock in bedencken hadde genomen sich te erclaren op eenige conditien, die sijne Vorstel. Doorl. vañ Con. in Dennemarcken originelijck waeren gedefereert, spreeckende met mij seer confidentelick opte jegenwoordige gestaltenisse van sijne Maj^{ts} wervinge, leger ende desseinen, belovende niet te min, soo als begonnen hadden, in den Nedersaxischen Creytz te doen alle mogelijcke debvoiren, dat dese lichtinge ten goeden eynde mochte gebracht werden; verhaelde oock diesaengaende 'tgunt tot desen met goet beleyt hadde te wege gebracht, ende verclaerde, hoewel sich niet en derffde soo plotsel. om redenen voors., in de partye van Dennemarcken inwerpen, totdat sien soude op wat fondament ende met wat conditie deselve geleyt soude werden, — dat evenwel niet min daerom en apprehendeerde de gevaerlicheyt, daerin

sijne Vorstelijcke Doorl. staende was: want dat niet alleen gedreycht was eenige, maer alle Stiften te moeten inruymen, die t'zedert het Passavische verdrach waeren bij hem ende sijne, predecesseurs gepossideert. Waerop bij mij geseyt sijnde dat sijne Vorstel. Doorl. dan perikel liep van alles, mits vuyt de historyen blijcken konde, dat het Aertsbisdom Magdenborg eenige lange jaeren daernaer was gereformeert, heeft den Oversten Focx daerop geseyt, dat dit stuck disputabel was; dat de Stadt Magdenborch al anno 1532 Evangelisch was geworden, ende het Passauwsche verdrach anno 1555 eerst was opgerecht, ende offschoon de Canonicken ende Capitularen alsdoen niet Evangelisch waeren geworden, dat het genouch was, dat de Stadt, in dewelcke ecclesia cathedralis gelegen was, de reformatie volchde, ende dat de Canonicken diesaengaende niet vermochten. Ende ick, disputandi gratia, ingebracht hebbende argumenten ter contrarien, hebbe de saecken onverlet gelaeten, ende geconcludeert, dat het seeckerder was die dispuyten vuyt den wege te houden. Doch wat den omslach vañ triplum in triplo, dat in plaets van een ('twelk men tot den Romerstant plach originaliter te geven), negen in sulcker vougen omgeslagen werden, dat elck Vorst ende Stadt specialick gestelt was op een seeckeren tax van crijchvolck te voete ende te peerden, daeraff mij vertoochden eene lijste, ende dat dit volck niet simpliciter maer met al sijn gevolch geconsenteert werde, als naementlick dat ofte geordonneert, ofte ter discretie vañ Generael vañ Creytz gelaeten werde wat men op elcke knecht ende ruyter voor loop- ende aenrytgelt geven soude; item wat schoppen, kruywagens, spaden, cruyt, lonten, loot ende kogels, gelijck oock canon, tot soodanigen volck ende leger van node soude sijn; ende dat alsoo den ouerslach werde gemaeckt wat yeder pro rata, ofte d'eene verschoont werdende, alsdan int ander in allen dyen draegen ende furneren soude; dat oock het te kort ende toegestaen

verminderinge van eenige onvermogende leden op d'andere gevonden werde, sulcx dat men wel een seeckere calculatie op desen allen maecken koste, doch dat sij mosten bekennen, dat de voorige wat te ruym gemaeckt was, maer dat het voors. consent echter wel monteerde tot tien duysent man te voet ende 2000 peerden off daeromtrent. Ende naer dat diversche discourssen op desen ende op het geene dat den Oversten Focken hier te vooren in den Haege getracteert hadde, ende op sijne jegenwoordige gevangenisse, daerin sijne Vorstel. Doorl. hem om de voors. handelinge geworpen hadde, gevallen waeren, hebbe alsoo mijn affscheyt vañ voors. heer Administrator genomen.

Ende is dien morgenstont noch bij mij gekomen den voors. heer Canceler Vlefelt, die mij quam voorbrengen de becommeringe, daer sijne Ma^{t} haer dagelijcx meer ende meer in bevont, ende, spreeckende niet meer vañ reyse naer Bremen, dat het meer dan tijt was, dat men eens mochte weten, wat den Coninck van Sweeden gemeent was tot dese wercken te doen, ende als het mij mochte gevercht worden, ende niet te moyelick soude sijn, dat sijne Maj^{t} groote vruntschap ende dienst soude geschieden, dat ick een reyse naer Brandenborch wilde doen om van sijne Churvorstel. Gen. de intentie vanden Coninck van Sweeden, om redenen als hier vooren, te konnen ervaeren, terwijle alrede soo veel tijts ouerstreecken was ende sijne Maj^{t} gantsch geen antwoorde vañ Hoochged. Cheurforst en hadde bekomen. Waerop ick hebbe geantwoort, dat geene reyse mij moylick soude vallen, mits dat deselve mochte gelangen tot dienste van het gemeene Evangelische wesen; dan dat mij dochte, dat dese reyse gansch onseecker soude sijn ende te vergeeffs, jngevalle de Gesanten vañ Hoochg. Churforst deselve antwoorde, gelijck wel te presumeren was, hadde bekomen, die Christiaen Thomass. hadde met gebracht; dat oock dickwils veranderingen in de desseinen vañ Potentaten plachten te vallen naer gelegentheyt vande

Rijcken ende nagebuyren, ende dat ouersulex, alhoewel ick geerne eerst de aenkompste vañ Ambassadeur Anstreuter vuyt Engelant hadden verwacht, het seeckerste soude sijn ('twelck, den wint favoriserende, bijkans op eenen tijt soude konnen doen ouer zee) naer Sweeden selffs te trecken, daer ick dit voordeel door uwe Ho. Mo. oock soude konnen doen; dat, als den Coninck van Sweeden hem gantsch der lichtingen, oorloge ende deses wercx soude willen ontledigen, ick alsdan denselven soude konnen sommeren om ex pacto de 4000 man, daervan den heere van Luth sijne Maj^{t} gesproecken hadden, te furneren. Dit en is soo haest bij mij niet gesecht, ofte heeft terstont den voors. heere Canceler sonder vande reyse van Brandenborch yet meer te vermaenen, gesecht, dat men eenen pas op Lubeck voor mij gereet houden, ende oock eene depesche van wegen sijne Maj^{t} aeñ Coninck van Sweeden doen soude, houdende sich den voors. Canceler, off ick noch dyen naermiddach soude vertrecken, daertoe, kennende de voortvarentheyt van sijne Maj^{t}, ick mij seyde te sullen gereet houden.

Des naermiddachs, naer veele discourssen met sijne Maj^{t} ende den hoochg. Administrator ouer taeffel ende daernaer gehouden te hebben, ende naerdat den Hertoch van Wijmar van mijn voornemen hadde bericht, ende vañ selven verstaen veel consideratien, die sijne Forst. Gen. swaerhooffdich maeckten, verwachtende de voors. depeschen, ben opgegaen naer mijne gemack, ende heeft mij daer terstont gebracht den voors. heere Canceler het bewerp van eene missive, die sijne Ed. Gestr. gedaen depescheren hadde aeñ Coninck van Sweeden, ende daermet men besich was int nette te stellen. Doch alsoo deselve was in Swedisch ofte Deensch, dat één spraecke is, ende zijne Ed. Gestr. die interpreteerde, hebbe versocht, dat deselve in duytsch getranslateert ende mij bij copie mochte metgegeven werden, twelck belooffde te sullen doen. Middelertijt ben gegaen

naer des Bisschops thuyn, liggende recht buyten het Slot. Dan is mij onderwege naergevolcht den Secretaris Gunther, die van wege sijne Maj^{t} mij heeft kommen aendienen, dat verscheyden sijne Maj^{ts} subiecten waeren tot Algiers ende Tunis slaven gemaeckt, versoeckende, dat ick wilde voorschrijven aen uwe Ho. Mo. geven, dat door derselver intercessie deselve mochten gelost ende vrij werden. Waerop denselven hebbende bericht vande contractatie, die uwe Ho. Mo. secundum quid met die luyden hebben, ende dat uwe Ho. Mo. ofte haere Ministres interventie daer weynich in soude gelden, ben vorder ongemoyt gebleven. Ende heeft men mij daernaer kommen seggen, dat nochte mijne depesches nochte mijne wagens tot op morgen metten dach niet en konden veerdich werden.

Den 25^{en} Junij heeft het soo lange aengeloopen eer de heer Martinus vañ Meyde, Canceler van Veerden, mij heeft kommen aenseggen, dat de coetse vañ Stadthouder gereet was, dat sijne Maj^{t} ende Administrator mitsgaders Hertoch van Wijmar al in de predicatie gegaen waeren. Ende hoewel ick savonts te vooren affscheyt van alle deselve genomen, ende op het affscheyt bij sijne Maj^{t} met adieudroncken onder minnelicke confidente discourssen, seer rudelick buyten gewoonten getracteert geweest hebben, verstaende nochtans vañ Ouersten Focx, dat den hoochg. heere Administrator mij eenich schrijven wilde mede geuen, hebbe niet wille vertrecken sonder deselue begroet te hebben, ende sulcx onder de predicatie door den voors. Canceler aen sijne Doorl. doen vragen, off na eenich schrijvens te wachten hadden. Dewelcke om mij niet te verletten, sijn schrijven onder de predicatie doen kommen ende 'tselve aldaer geteyckent ende geslooten heeft, wesende de antwoorde op uwe Ho. Mo. ende des heeren Princen van Orangien brieven, dewelcke ick uwe Ho. Mo. uyt Boxtehoede, daer ick dien avont arriveerde, met mijn volgende schrijven, inhoudende diversche andere particulariteyten hebben toegesonden.

Hooge eñ Mogende Heeren.

Niet twijffelende, ofte alle mijne vier depeschen, uyt dese quartieren gedaen, en sullen uwe Ho. Mo. wel ter hant gekomen sijn, sal aldaer wel bij laeten gaen dese vijffden, ende seggen, dat sijne Majt van Dennemarcken seer goet genoegen genoemen heeft in mijne besoignen tot Hamborch ende Lubeck; hebben door den heer Canseler Vlefelt mij daervoor doen bedancken, ende uwe Ho. Mo. van mij met soodanich schrijuens te versien, 'twelck sijne Mat ende de vorderinge van dit gemeyne werck soo nuttich is. Ende alsoo den heere Administrator ende Eertzbisschop van Magdenborch bij sijne Majt verwacht werde, ende eergisteren tot Rodenborch aenquam, hebbe ick den brieff van credentie van uwe Ho. Mo. ende oock het schrijuens van sijne Excie aen sijn voors. Doorl. ouerhantreyckt. Bij mijne propositie deselve, post curialia, voornamentl. roemende ouer den ijver, die soo int uytschrijven als int bevorderen vañ Creytzdach hadde verthoont, ende voorts voorstellende de periculen, die alle Vorsten ende Evangelische Stenden, ende sonderlinge des geestelijcken stants, ouer 'thooft gingen, soo dit werck nu quame te vervallen, heeft sijne Vorstel. Doorl. naer veele discourssen, ouer ende weder gevallen, mij bekent ende verseeckert, dat jussiones eñ daernaer mandata poenalia alrede tegens haer vañ Keyser waeren uytgebracht, om den Catholischen alle de kloosteren ende andere geestelijcke Stiften in te ruymen. Sijne Vorstel. Doorl. beantwoort bij dese ingeleyde het voors. uwe Ho. Mo. schrijvens. Met deselue quam oock tot Rodenborch den Ouersten Focx, met den welcken den Hertoch van Wijmer wegens sijne Majt gehandelt hadde ouer het Generaelschap vant voetvolck ende artillerie van het Coninckl. leger. Denselven Oversten, voor alleer te sien meer machts bij den anderen, maeckte al wat difficulteyts op de chargen in soodanige qualiteyt aen te ne-

men; arbeyde om die commissie te doen stellen onder sijne Maj^{t}, in qualiteyt als Overste deses Creytz, beducht sijnde, soo onder eene vreemde Coninck dienst namen, dat sijne goederen, die onder 't Rijck veele heeft, bekommert soude mogen werden. Dan blijft sijne Maj^{t} persisterende. Sijne Hoochstg. Ma^{t} werde onverduldich in het lange vertouven vanden Ambassadeur Anstreuter, tot wiens kompste veele saecken werden uytgestelt; heeft oock het ongeluck dat alle sijne ammonitie van oorloge ouer ses weecken in sijne oorlochschepen uyt Dennemarken noch niet aengekommen is door de contrarie winden, die nu gestadich gewayt hebben. Secht, soo Tilly haer op 't lijff wilde vallen, dat noch weynich canon hier heeft om 'tselue in campaignie te gebruycken. Heeft seer groote verlangen daeromme naer uwe Ho. Mo. toegeseyde stucken, hebbende den Ouersten Focx mij huyden daerop kommen aenspreecken ende daerbij gevoecht, dat alles daerbij soude sijn soo sijne Maj^{t} hem hadde aengesecht dat in Nederlant ontrent het geschut gebruyckt wiert. Hebbe gesecht conform de metgegeven lijste als [1]) sonder twijffel soude met kommen, maer dat geen staet te maecken hadden op 'tgeene daertoe geen last gehat hadde, jmmers niet op treckpeerden ende wagens, tot het attirail te voeren nodich, daervan den voors. Ouersten mede sprack. Dat ick niet wiste, wat uwe Ho. Mo. soude mogen doen in regard vande conducteurs etc., daer ick sie dat om gestileert te werden,[2]) naer gela..get wort ende ick seyde aen uwe Ho. Mo. geschreuen te hebben. Sijn Maj^{t} heeft nu al sijn volck int Stift Veerden. Sie datter al wat disordre is int versorgen vande vivres, daerop men nu aen alle oorten schrijft, ende gaet sijne Maj^{t} sich camperen; heeft den Ingenieur Triturans

---

1) d. i. *alles.*

2) *stileren* schijnt hier te beteekenen: *in het fijne van de kunst onderrichten.* Het volgende *gelanget* beteekent *verlangd.*

genoechsaem in dienst genomen, ende vertreckt vrijdach mede van Fredenbourg naer sijne troupes; vindt sich bekommert dat soo weynich hoort van den Graue van Mansfelt, ende dat die soo swack is, ende wat stercker werdende, gesint soude sijn int lant van Gulick, Ravensberch ende daeromtrent sijn leger t'employeren, waermet het werck, dat men nu voor heeft, namentlick de herbouwinge vañ prophaen- ende religions-vrede in Duytslant, weinich soude geholpen sijn, ende desen Creyts haer niet soude mogen inlaten. Derhalven haer vindende in campaigne alleen, presseert seer de vorderinge vañ Sweetsche wapenen, ende beducht sijnde, dat die elders geconverteert mochten werden, alsoo tijdingen van den Hertoch van Mecklenborch hadde ontfangen, dat omtrent dertich Sweedische scheepen omtrent Dantzick waeren gearriveert, heeft ernstelick aengehouden, datmen mochte eindelick weten, wat sijne Maj^{t} van Sweeden gemeynt was te doen tot dese gemeyne saecken. Heeft mijn dan voorgeslagen tot dien eynde te gaen naer den Churf. van Brandenborch, wiens Ambassadeur van sijne Maj^{t} vuyt Sweeden lest gearriveert was, eñ dan de reyse op Sweeden te accelereren, terwijle gantsch geen tijdinge kreeg vañ voors. heer Anstreuter, ende voort nodichste besloten de voyage van Sweeden; hebbende mij geurgeert, waert mogelick, noch dien dach van gisteren te vertrecken, daertoe mijn oock sijne brieven heeft metgegeven, die geheel vriendelick ende vol confidentie sijn, is die doch op huyden uytgestelt geweest, als wanneer ick van Rodenborg getrocken ende hier tot Boxtehoede gearriveert ben. Voor nieuwe tijdinge weet uwe Ho. Mo. niet anders te adviseren, dan dat de Cosacken van Tilly, geleyt door den heer van Herbersteyn, gekomen sijn na Doderstaet, 'twelck een twistige plaetse is tusschen den Churforst van Mentz ende den Hartoch van Brunswijck, met last om daer de Papistische religie alleen te mainteneren, ende dat de Cosacken naer haere gewoonte

int lant van Brunswijck begonnen hebben te plonderen ende branden, ende daeromme aldaer al het lantvolck opontboden is; dat men vermeynt, dat den Grave van Tilly Cassel sal pogen in te nemen, daer jegenwoordich den Lantgrave sich in persoone vint, 'twelck men hier geerne soude pogen ende met fondement kommen [1]) beletten, alsoo d'eene Creyts d'ander hulpe leysten mach. Dan men moet hier stercker wesen, soude men meester vande campaigne werden. Voorder wete uwe Ho. Mo. niet wijders te adviseren. Sal onder de heere Resident Aissema laeten de lijste vande geconsenteerde ammonitie ende hem lasten de acte vande restitutien te vorderen. Bidde Godt, Hooge Mogende Heeren, dat Hij uwe Ho. Mo. Vergaderinge met zijnen goeden Geest wille bijwoonen ende segenen, ende ben uwer Ho. Mo. onderdanige dienaer. Onder stont: G. van Vosbergen, ende aende kant: Uyt Boxtehoede den $^{25}/_{15}$ Junij. id.

Dyen avont hebbende aeñ Burgemeesters van Boxtehoede doen vragen, off men mijn op den pas van den Con. van Dennemarck geen gerijff van wagens soude konnen doen op den Crants. Dat seggende niet subject te sijn de commandementen vanden Hoochstg. Con., als staende onder den Bisschop van Bremen, aenbiedende nochtans hun dienst in regarde van uwe Ho. Mo., soo eenige wagens, als neen, bij de hant hadden, hebben mij seer solemnel. vereert met twee stadts kannen Rijnschen wijn.

Den 26^{en} Junij van Boxtehoede met huyrwagens naer den Crants gereden, ende ben alsoo goets tijts op den middach, mits de wint op de Elve sterck ende goet was, tot Hamborch gearriveert, alwaer verwachtende advijs van Lubeck op een schip, daermet ick naer Stockholm vaeren mochte, mitsgaders mijne brieven, die uyt Nederlant ge-

1) lees: *konnen (kunnen).*

komen ende naer Rodenborch mij naergesonden waeren, mitsgaders provisie doende vande penningen, op mijne reyse nodich, die ick tot 600 Rijcxdaelders van Sr Julio vañ Moer op den Ontfanger Generael getrocken hebbe, ben daer verbleven tot op den eersten Julij, gevende uwe Ho. Mo. advys vant geene tot dier tijt noch vernomen hadde, als bij de missive, hiernaer geinsereert, vanden 28^en^ voors.

Hooge eñ Mogende Heeren.

Ick schreeff uwe Ho. Mo. woonsdach verleden uyt Boxtehoede, meenende dat geheel.[1]) den voorgaende Hamborger bode daer te vooren gepasseert was, hij oock donderdach met den dach daer passeren soude. Dan hebbende alsdoen een anderen wech genomen, hebbe mijne missive moeten ophouden tot op desen dach, ende weet daer weynich bij te vougen, als allenelick dat de ammonitie van oorloge, die sijne Maj^t^ vuyt Dennemarcken verwachte met impatientie, gelijck ick bij de voors. mijne voorgaeñ advisere, voor een goede partye in de Elve gearriueert is, hebbende de schepen de Weser door contrarie wint niet konnen aendoen, ende dat wij, komende metten wagen aen de brugge van Boxtehoede, eene quantiteyt van wielen, affuyten, kogels ende andere gereetschap hebben sien lossen. Ick verstont soo haest als ick binnen Hamborch quam, datter een pacquet met brieven door den Postmeester op Rodenborch aen mij was gesonden. Derhalve hebbe een expresse wederom affgehuyrt om 'tselve te gaen haelen eñ hebbe ten aensien van dyen hier soo lange moeten liggen, als oock om mij van eenige gelde te versorgen, die ick hier van Sr Julio vañ Moer ter somme van 600 rijcxdaelders genomen ende op den Ontfanger Reael getrocken hebbe. De reyse naer Sweeden is jegenwoordich geheel periculeus, mits de peste soo hefftich tot Lubeck ende

1) lees: *gelijk*.

sonderlinge onder het bootsvolck grasseert, openbarende sich veeltijts op zee, als men al met gesont volck scheep gegaen meynt te sijn. Ende hebben evenwel den wech van de zee noch voor den seeckersten gehouden, ouermits tot Coppenhagen ende in andere quartieren van Dennemarcke, daer men door passeren moet, geen minder gevaer ende meer moyten dienaengaende is om in Sweden geadmitteert ende, mits den schrick die dese natie daervan hebben, gelogeert te werden. Alhier leyt noch het Duynkercx bootgen ende het schip van oorloge van uwe Ho. Mo., 't eene binnensbooms aeñ kaye ende 't ander een halff mijle buyten op de riviere. Des Duinkerckers volck is alle gelicentieert ofte verloopen, uytgesondert ende behalvens eenige liggers; het geschut, daeronder twee halve cartouwen, in een packhuys gelecht ende sulcx geschapen, dat het apparentel. hier verkocht sal werden. Middelertijt aen de vijant niet kostende, occupeert hier een kostelick ende welgemant oorlochschip, 'twelck, verseylt sijnde, soude dit bootgen lichtelick sijn geschut des nachts aen boort krijgen ende zoo doorloopen. Men secht hier, dat den grave van Tilly naer Osnabrugge soude optrecken; dan en heeft men daervan geen seeckerheyt. Hier int Engelshuys is tijdinge an monsr Anstreuter vañ 3en deser, dat daer alleenl. naer den wint blijft wachten ende alle contentement aen sijne Majt van Dennemarcken meent te brengen. Geeft last seecker vijftich duysent rijcxdaelders, die bij provisie ouergemaeckt sijn ende hier tot sijn kompste hebben opgehouden geweest, soo sijne Majt sulcx belieft, bij den Secretaris soude werden aengetelt. Ick repetere noch andermael, soo uwe Ho. Mo. de Officieren, die bij het geschut dienen, missen konden, sie wel, dat hier nodich ende om de reste te dresseren, dienstich soude wesen, alsoo in Dennemarcken weynich geoeffent volck in sulcke tochten te vinden is. Ick hebbe met den heer Resident Aissema alles ende oock mijne Instructien gecom-

municeert, denselven geauthoriseert mijne publycque brieven open te breecken ende geduyrende mijne absentie in Sweeden, die ick soo kort maecken sal, als doenlick is, soo op den Hansendach, als bij sijne Maj^{t} alle saecken ende besoignen waer te nemen ende te behanelden. Hiermede na mijne ootmoedige gebiedenisse, Hooge ende Mogende Heeren, bevele ick deselve in de heylige hoede des Alderhoochsten. In Hamborch den $^{25}/_{15}$ Junij 1625. Onder stont: Uwer Ho. Mo. onderdanigen dienaer, ende was onderteyckent: G. van Vosbergen.

Tot Hamburch liggende, is aldaer van het Collegie vande Admiraliteyt van Amsterdam aengecomen den Cap^{n} N. van Oyen, met missiue ende last omme met sijne scheepen ende andere scheepen van oorloge op de Elue alrede liggende, ofte die noch kommen souden, te visiteren ende in Hollant aen te brengen de scheepen, die met verboden waeren op Spaignien gedestineert waeren. Ende alsoo daer alleene lach een schip van Enckhuysen, resorterende onder een ander Admiraliteyt, die wel te voorens gelijcke commissie ende brieven hadde gehadt, maer nu swaricheyt maeckte omme opte brieven vande Admiraliteyt van Amsterdam eenige dagen daer te blijuen liggen, hebbe deselve acte van decharge onder mijn handt gegeven ende last omme sijne commissie ende dese acte geheim ende secreet te houden. Ende ben alsoo den eersten Julij van Hamborch, geaccompagneert tot buyten de poorte met den Resident Aissema ende eenige Nederlantsche coopluyden, na Lubeck gereden ende door Oldesloo aldaer des auonts noch gearriveert voor het sluyten vaⁿ poorte. Ende is terstont bij mij gekomen de coopman, die Sr Samuel Rademaecker door mijn versoeck last hadde gegeven een schip op Stocholm ten minste prijse (alsoo geene scheepen alsdoen aende ladinge lagen) te huyren, ende de provisie van bier, wijn ende eetwaeren voor ons te doen. Die gerelateert heeft alles veerdich ende 't schip alrede naer Tra-

vemunde verseylt te sijn, ende dat de vivres t'sanderendaechs 'smorgens naer gesonden soude werden; dat doch den wijn noch te koopen stont, daertoe hem last hebbe gegeven.

Reyse naer den Con. van Sweeden.

Den ij^en^ Julij hebben d'Eerbaren van Lubeck haere Secretaris Johan Bruno in mijn logement gesonden, om mij te bewillecomen ende aen te seggen, dat deselue mij vereeren met den wijn, die op 't schip soude van doen hebben, ende heeft alsoo datel. denselven in twee tonnekens, elcx van omtrent sestien stoop, in de herberge doen brengen, ende mij veel gelucx op mijn reyse gewenscht. Daerouer ick wederom de behoorlicke complementen ende danckseggínge hebbe gedaen. Ende ben terstont na den middach gereden naer Travemunde, daer dyen avont mij kommen volgen ende accompagneren is den voors. Ouersten Arnhem. Ende alsoo het schip noch de Drave door contrarie wint niet affgecomen was, sijn daer gebleuen tot den derden Julij des avonts, als wanneer denselven Ouerste wederom naer Lubeck ende wij t'schepe gegaen sijn, maeckende dyen avont noch seyl, ende sijn voorbij Geesteren, tot onder den dach ontrent vijff mijlen bouen Rostock ende omtrent 16 mijlen bouen Travemunde, daer het scheyt is tusschen Meckelenborch ende Pomeren, den 5^en^ Julij des morgens gekomen, alwaer wij het hebben moeten setten tot den vj^en^ 'snamiddachs, als wanneer wij, wederom tamelijcke wint krijgende, 't ancker lichteden ende seylende voorbij Bornholm, uyt Klippa ende Oelant, sijn den 8^en^ ten tien uyren in de Calmersont ende alsoo tot voor de stadt Calmar geraeckt, alwaer wij door contrarie wint tot 'sanderen daechs hebben moeten blijuen liggen. Ende hebben ons aldaer doen aen lant setten om de stadt te gaen besien, die, soo ons door Cap^n^ Jan de Witte, een Neerlan-

der, gewesen werden, seer swack geweest was, als den Con. van Dennemarcken deselve veroverden; dan was nu rontomme à la moderne gefortificeert, hebbende borstweeren van 20 voeten breet ende 7 goede bolwercken ende eenige buytewercken opte hoochte, in forme van tenailles, daertoe noch twee anderen besteet soude werden. Het Casteel was noch in derselver formen als ten tijde voorseyt, doen den Hoochstg. Coninck van Dennemarcken den Gouverneur, die geen apparent ontset, soo hij voorgaff, voorhanden sach, daeruyt kochte. Den Stadthalter, die opt Slot sieck lach, sont aen boort eenige ververssinge van visch, ende dede hem excuseren, dat mij niet quam begroeten. Den 9en ende 10en Julij sijn wij tusschen Smalant ende Oelant voorbij Borckholm ende Klippa genaempt de Sweetsche Jonckvře, door Lantsoort gekomen inde Sweetsche scheeren, daer wij mitz de nacht ende contrarie wint wederom mosten ancker werpen. Den 11en Julij hebben 'tselve, mits het moy weer was, gelicht, ende sijn door deselve scheeren, die daer achtien mijlen lanck sijn, gelaveert voorbij Elsenap tot in de deurhaven, daer wij het setteden, ende sijn aldaer bericht, dat den Con. van Sweeden met sijn gantsche armade was verseylt na Riga.

Den 12en Julij hebben ons mette bagagie doen oproyen met boerenschuytgens naer Stockholm, eñ sijn tusschen vijff ende ses uyren daer gearriveert, wesende saterdach avont. Den 13en hebbe Mr Bauher gesonden ten huysse vañ Rijcxraet heer Jan Schijt [1]), die ick in den Hage, daer sijne Ed. te meermaelen Ambassadeur was geweest, hadde gekent ende aeñ selve mijne dienst te melden, ende int seecker aff te vragen, werwaerts sijne Majt was vertrocken. Die mij terstont daernaer door sijn broeder heeft doen begroeten ende doen seggen, dat den heeren Rijcxraeden leet was, dat sij van mijn aenkompste te vooren niet en hadde

1) anders *Skytte* of *Schutte*.

vernomen om naer gebeur[1]) ende gewoonte mij te ontmoeten ende bewillecomen. Ende alsoo de Rijcxraeden noch die naermiddach vergaderden, sonden deselve eenen Camerjoncker vande Coninginne aen mij, om gelijcke excusen te doen ende haere complementen, seggende met eenen, dat sijne Con. Maj[t] naer Riga was vertrocken, ende off ick daerom mijne wervinge[2]) bij de Rijcxraeden affleggen ofte naer sijne Maj[t] trecken wilde. Daerop hebbe geantwoort, dat ick last hadde omme met sijne Maj[t] selffs te handelen, ende vernemen soude naer gelegentheyt van een schip, ende voor eerst haere Maj[t] de Coninginne de handen soude gaen kussen, soo wanneer ick daertoe gelegentheyt ende audientie soude konnen gekrijgen, ende alsdan op mijn vorder reyse delibereren soude. Tegens den avont is een Edelman, genaempt Otto Schuleman, die te meermaelen ende noch laest naer mijn vertreck in den Hage van wegen den Coninck eenige voyage hadde gedaen, in de herberge gekomen, seggende last te hebben om mij op te wachten ende van wegen de Coninginne ende Rijcxraeden te doen tracteren, excuserende de sobere gelegentheyt, die ick daer tot nochtoe gehadt hadde. Ende daernaer oock den voorn Rijcxraet heer Jan Schijt, die van wegen het Collegie mede de bewillekomminge ende de voors. excusen deet, commende verder in discours op de occasien ende materie van mijn voyage, daervan hij seyde, dat sijne Maj[t] door sijne Resident Rutgersium ende andere advertentie gehadt, dan gemeent hadde dat deselve was achterwege gebleven, mits mij niet en hadde vernomen, vougen daerbij, dat sijne Maj[t] seer na mij verlanget ende alsnoch even goede intentie hadde, soo deselve den peys ofte trefues met den Coninck van Poolen treffen konde, 'twelck sijne Ed. Gestr. meende dat door dese wapeninge ende intocht

1) d. i. *naar behooren.*

2) Wij zouden zeggen *commissie.*

in Lijfflant geschieden soude, alsoo sij wel bewust waeren dat de Poolen eñ sonderlinge die vant Vorstendom Littauw daer geheel toe genegen waeren, als wanneer sijne Majt het volck ende gereetschappe, dat deselve daer bij haer hadde, soowel ende beter van aldaer als van alhier, tot opbouwinge van het Evangelische wesen in Duytslant soude konnen voeren; dan dat men in Engelant ende Dennemarcken genouch verclaert hadde, dat men sijne Majts hulpe wel missen konden. Waerop bij mij geexcuseert sijnde mijn vertoeven, ende gesecht dat ick verseeckert was, dat nochte in Engelant, nochte oock bij den Coninck van Dennemarcken sulcx oyt gedacht was te seggen, maer dat ick het contrarie met het eygen schrijven vande Hoochstged. Con. van Denemercken, mij aen de Coninck van Sweeden metgegeven, soude bewijsen. Ende om verdere redenen, bij mijn missiue aen uwe Ho. Mo. verhaelt, hebbe geresolueert, naer anderen communicatien, oock metten heere Gabriel Oxenstern, Vrijheer, President vant Hoffgericht ende Rijcxraet, gehouden, mij te vervoegen naer sijne Majt selffs, tot welcken eynde de voors. Rijcxraeden doen bevrachten hebben met ijser, pycquen ende corseletten het voors. schip van Lubeck, daer ick met gekomen was. Ende op hetselve ende den wint wachtende, ben tot Stockholm blijuen liggen tot opten 24en Julij voors., ende hebbe uwe Ho. Mo. int lange bij de twee volgeñ missiven veradverteert van mijn wedervaeren ende 'tgunt aldaer vernomen hebbe, daertoe mij referere.

Hooge ende Mogende Heeren.

Mijn reyse naer den Coninck van Sweeden, daervan ick uwe Ho. Mo. op mijn vertreck van Hamborch hadde veradverteert, is sulcx uytgevallen, dat tot mijnen grooten ongeluck sijne Majt juyst twee off drye daegen eer in de Sweetsche scheeren arriveerde, van daer naer Riga was geseylt met sijn gantsche armade, die, soo ick verneme,

bestaen heeft vuyt omtrent tusschen de 30 ende 40 oorlochschepen, ende voorts soo veel meer anderen seylen, daerin vervoert sijn de vijff uytheemsche regimenten, alhier in dienste sijnde, eñ 16 compaignien Sweetsche soldaten. Daer is oock een compagnie twee ofte drye ruyteren bij, alsoo de reste van sijne Majtts ruyterie in Lijfflant altijt gehouden wert. Men geeft hier voor, dat dese expeditie behertight bij sijne Majt, om armata manu te bevorderen de vredehandelinge, die dus lange geprotraheert ende soo men seyt, met weynich jaeren ende al te sware conditien vanden Coninck van Poolen bepaelt wert. Anderen oordelen uyt den treyn ende equipagie, die sijne Mat heeft uytgekooren, ende uytte groote quantiteyt van wijnen, tapitzerien ende allerley kostelicke juwelen ende gesteenten, die sijne Majt heeft metgenomen, ende uyt de ordre, die sijne Majt gegeven heeft, dat de Coninginne sijne Majt naer Reuel datel., gelijck dese weecke geschieden sal, soude volgen, dat sijne Majt eenige vordere desseinen ende hope moeten gegeven sijn van bij affsterven ofte andere veranderinge in eenige der naest gelegene Rijcken te konnen geraecken tot vermeerderinge van sijne landtpalen, werdeñ in alle gevallen hier staet gemaeckt op het affsterven vanden Coninck van Poolen, daervan den Hertoch van Pomeren hier advertentie gegeven heeft. Hoe het is, soo en kan ick anders niet oordeelen, ofte dese tocht van sijne Majt van Sweeden maeckt niet allene vruchteloos mijne soo sware ende verdrietige reyse, maer oock alle hetgeene dat uyt beyde de Noortsche quartieren tot opbouwinge van het gemeene Evangelische wesen in Duytslant verwacht werde, sijnde de saecken in soodanige poincten, dat den eenen Coninck op den anderen sal leggen de schult van dat men omtrent den Duytschen bodem int velt niet gekomen, ofte van daer wederom uytgetogen sal sijn.

De heer Ambassadeur Spens, die ouer lant getogen ende ouersulcx bij mij gemist is, sal van allen desen, soo ouer

Hollant kompt, als gesecht wert, uwe Ho. Mo. beter berecht konnen geven. De Rijcxraeden, die hier eenige gebleven sijn ende vañ negotiatien nopende de duytse saecken weten, verseeckeren mij, dat sijne Maj^{ts} intentie geheel goet ende sinceer sijn geweest ende noch blijft, alsmen haer hadde aengewesen eene goede stadt, daermen landen ende weder uyt keeren konde, mitsgaders de geinteresseerde, die haere gedeelte inde lichtinge opleggen ende betaelen soude, verclarende, soo den peys in Poolen getroffen wert, dat sijn Maj^{t} van aldaer soo wel als van alhyer, sich tot den gemeyne wercke inlaeten konde, als men meynde, dat sijne Maj^{ts} wapenen daertoe konden gelden. Twelck men niet en hadde bethoont, als hebbende sijne Maj^{t} van Engelant de voorslagen ende presentatien van alhier gantselick affgeschreven, gelijck oock den Coninck van Dennemarcken, die daerbij noch soude gesecht hebben, dat hij alleene dit werck soude machtich konnen werden. Twelcke discoursen, alleene hercomeñ uyt jalousie, die dese natien onder den anderen blijven voedende, mij beweecht hebben te resolueren, sijne Maj^{t} te volgen om deselue uyt het schrijven van den Coninck van Dennemarck, 'twelck mij mede gegeven is, te bewijsen, dat jmmers in desen het wel bij den Hoochstg. Coninck gemeent wert, ende dat denselven sijne Maj^{t} van Sweeden inviteert ende seer vriendelick vermaent tot sijne assistentie. Ende om deselve wel in te scherpen de goede meyninge van uwe Ho. Mo., als dat het nodich is om ex fundamento in desen te handelen, dat sijne Maj^{t} seynde mede naer den Hage sijne Gesanten, om op de gemeene alliancie ende het geheele werck aldaer resolutive te handelen. Ende hoewel den tijt vast verde loopt, ende ick wel beducht ben, dat dit jaer van desen kant qualick jet te verwachten is, soo hebbe ick, het gemeene wesen ten besten, ende omme uytterlijck te volkomen den last van uwe Ho. Mo., oock op het aennemen vande voors. Rijcxraeden, mij gereet ge-

maeckt om soo haest als een schip gereet kan werden, die mits 'tvertreck van sijne Maj^{t} alle verseylt ende qualick te bekomen sijn, van hier naer Riga, hoewel mij de wech verdrietich ende tegens de borst valt, te vertrecken. Want soo van allen sijden niet gearbeyt wert, dat in eene gemeene compste dit werck serieusel. ende eenhellichl. bijder hant genomen wert, soo derft men niet goets daervan verhoopen, alsoo de quartieren ende jnteressen vande Koningen, die daerin souden komen, verscheyden sijn, ende dat men al tegens den anderen ende met geene harmonie van buyten handelende is, den eenen Ambassadeur vertreckende als den anderen aenkompt, ende elcke met diversche voorslaegen, suchten ende intentien. Hier gaet dese weecke ouer Gottenburg naer Engelant een seer statige legatie, sullende den Ambassadeur heer Gabriel Oxenstern, broeder vande heere Canceler, geaccompagneert wesen, bouen den gemeynen trein, met twintich soo Hoffjonckeren als andere geformeerde Edelluyden. Sijne Ed. Gestr. wert gesecht last te hebben ouer Hollant wederom thuys te komen; meyne ende verhoope met Godt, dat ick alsdan almede te huys sal sijn ende uwe Ho. Mo. informeren konnen vant geene in alle dese quartieren geleert sal hebben. Totdat mijn schip, daer ick met van Lubeck gekomen ben, gereet is, 'twelck noch drie off vier daegen sal aenloopen, werde ick hyer inde herberge seer eerlicken getracteert ende van verscheyden Hoffjonckeren opgewacht ende vergeseltschapt. Mij is dach gestelt op morgen om de Coninginne te gaen begroeten. Hiermede naer mijne dienstschuldige gebiedenisse wil ick uwe Ho. Mo. Hooge ende Mogende Heeren bevelen in de heylige bewaringe des Alderhoochsten, die derselver regieringe met alle geestel. ende tijdel. voorspoet wil segenen. In Stockholm den $^{24}/_{4}$ Julij 1625. Onder stont: Uwer Ho. Mo. onderdanigen dienaer, G. van Vosbergen.

Hooge eñ Mogende Heeren.

Ick hebbe uwe Ho. Mo. ouer negen daegen geadviseert van mijn aenkompste ende wedervaeren alhier tot Stockholm. Tot nu toe hebbe ick alhier gelegen, aleer achter ofte voorwaerts te konnen geraecken, bij faute van scheepen, die alle met den Coninck ende de Coninginne, die verlede weecke met haer treyn vertrocken is, wechgevaeren. Middelertijt is de hitte hier soo excessyff groot geworden, dat niet weet hoe op zee duyren sollen konnen. Ick vertreck evenwel morgen ende sal mogen getroost sijn, de zee naer Riga gepasseert sijnde, noch eenige mijlen in Lijfflant tot voor Kockenhuysen, daer sijne Maj^{t} met eene partie van sijn volck leger geslagen heeft, te volgen. Sijne Maj^{t} ende sijne Officieren adviseren, datter eene groote verslagentheyt in Lijfflant oueral is, ende dat de Poolsche Gesanten, die drye mijlen van Riga gestadich hebben liggen op den vreede ofte trefues tracteren, versocht hebben tijt van seer korte dagen, om de plenipotens, daertoe sijne Maj^{t} seeckeren alrede ouerstreecken tijt gegunt hadde, alsnoch uyt Poolen tot de finale handelinge te bekomen. Ende dat daerop bij sijne Maj^{t} geantwoort is, dat deselue haer niet langer wilde eluderen laeten, ende dat wel mochten lijden, dat haer absolute ende belooffde commissie vervorderen, maer dat sijne troupes, om niet bespot te werden, middelertijt soude employeren. Sulcx soude oock sijne Maj^{t} den heere Gustaeff Hoorn naer Derpt met een ander leger van Finlants ende ander volck gesonden hebben, werdende hier geoordeelt, dat dese plaetse, die de eenichste sijn, die wat in Lijfflant te beduyden hebben, lichtelick sullen werden geincorporeert, soo den vreede niet getroffen wert, ouermits dese troupes onverwacht hun ouer den hals vallen. Ick hebbe naerder vernomen, wat macht sijne Ma^{t} hier uyt dit lant ouergescheept heeft, eñ bevonden niet anders als geadviseert hebbe, dat vijff

uytheemsche ende twee Sweedische regimenten van hier alleene sijn affgevaeren, met acht compagnien peerden, werdende noch een negende van Tilly[1]), een plaetse vier mijlen van hier gelegen, huyde ofte morgen ingescheept. Nu wert geseyt, dat sijne Maj[t] noch vier regimenten, alle van acht compagnien tot 150 koppen, in Lijfflant ordinarie onderhoudende is, ende noch 21 compagnien peerden, sijnde dan noch sijne Maj[t] toegekomen eenige regimenten uyt Finlant. Soo wil ick gelooven, dat sijn leger in tween heeft konnen verdeelen. Dan sal willens ofte onwillens, terwijle geene seeckerheyt van sijne Maj[ts] intentie anders kan hebben, alles selffs gaen besien. De scheepsarmade sal ick apparentelick niet bij een anderen vinden, alsoo sijne Maj[t], soo geadviseert wert, gecommandeert heeft, dat veerthien scheepen, onder den heere Flemminck, vice-admirael van dit Rijck, naer Dantsick daermet soude verseylen. Heer Gabriel van Oxenstern, die mit soo een groote suite naer Engellant van Gottenborch (werwaerts hij op huyden vertrocken is) reyst, gelijck ick uwe Ho. Mo. mede geadviseert hebbe, kompt van daer op den Hage, ende, naer dat vernemen kan, sal comen tracteren op de betalinge van deses Rijcx schult op vier termijnen, werdende met verscheyde luyden gehandelt om hem te doen hebben groote avance ende inruyminge van een gantsche lantschap, tot verseeckeringe van haer betalinge, soo sij de penn op haere termijnen aen uwe Ho. Mo. willen furneren. Ick vermoede oock, dat den voors. Ambassadeur eenige tijt in den Hage sal verblijven, ende, soo gelegentheyt ende genegentheyt vint, lichtelick eenige residentie daer sal blijuen houden. Dan alsoo te houe ende bijden Coninck niet en ben, en kan ick alsoo seeckerl. in dese geheimenisse niet penetreren. Hij is een persoon van grooten aensien in dit Rijcke, ende is mij seer dick-

1) Waarschijnlijk *Noord-* of *Zuid-Telge*.

wils hier komen besoecken, terwijle ick tot mijnen groote verdriete hier hebben moeten liggen wachten, totdat dit schip mit ijser, wapenen ende pycken gelaeden, ende van alles claer is geworden. Desen avont loopt het selven uyt na de scheeren, ende morgen volge ick mit eene chaloupe. Sal mij soo seer spoedigen, als doenlick is, om wederom te huys te sijn, daer mij, omdat ick sonder kennisse ende advijsen ben, ten hoochsten naer verlangt. Ick gebiede mij middelertijt in de goede gratie van uwe Ho. Mo., eñ blijve, Hooge eñ Mogende Heeren, uwer Ho. Mo. onderdanigen dienaer. Onder stont: G. van Vosbergen, ende nog wat leger: jn Stockholm, den $^{23}/_{13}$ Julij 1605.

Geduyrende mijn vertoeven tot Stocholm voors. ben van wegen de Rijcx Raeden getracteert, ende ordinarie geaccompagneert geweest mit Edelluyden, ende is mijn eetplaetse van mijn slaepcamer, daer een seer schoon behangsel aen mijn ledikant gebracht is, op een ander bouensalet geordonneert, daer een gehemelte met een dosseret ouer mijn sitplaetse is gehangen, ende mij daer verscheyde maelen sijn komen vergasten den Stadthouder Claes Hooren, Ridder, Rijcxraet, ende Gouverneur in Oplant, ende de voors. twee Rijcxraeden, de heeren Schutte ende Oxenstern, met noch eene heere Carel Oxenstern, die onlancx oock Rijcxraet was geworden, ende de heere Jacob van Dijcke, Burggrave van Gottenburch, die naer 'tvertreck vañ Coninck tot Stockholm gekomen, ende in seer goede estyme daer gehouden was. Aeñ eenige der welcken ick oock de visite hebbe gedaen, ende voornamentlijck alsoo de Coninginne stont op haer vertreck naer Revel, hebbe doen vorderen mijn audientie bij deselve, die mij gegeven is den 15^{en} smorgens. Sijnde tot dyen eynde aen mij gesonden den heere Cap. Sparne, Hoffmeester van haere Maj^{t} met alle de edelen ende officieren, die noch

aen 'tHoff gebleven waeren, met een carosse met ses peerden. Daerop den voors. Hoffmeester sich met mij vervoucht heeft, ende gaende de andere Jonckeren ende Officieren voor de carosse, ende volgende daer naer haere diẽnaeren. Op 'tslot komeñ, ben door een seer groote saele ende een andere minder, gebracht in een gemack met rouwe behangen, sijnde oock hare Maj^{t} alsoo gecleet met alle haere Officieren. Daervan ick te vooren kennisse hebbende mijnes debvoirs ende uwer Ho. Mo. intentie te sijn hebbe geacht, naer de behoorlicke begroetenisse ende wenschinge van alles heils ende andere curialibus, vaṇ uwe Ho. Mo. wegen haere Maj^{t} den rouwe van haere vrouwe moeder, de Churvorstin van Brandenborch, te beclagen, ende daerover te doen de vertroostingen in soodanige gestaltenisse gebruyckelijck. Deselve oock kortel. aenroerende, dat ick van uwe Ho. Mo. met soodanige last aen sijne Maj^{t} van Sweeden was affgeveerdicht, die streckende was ten voordeele van alle de Evangelische Vorsten in Duytslant, ende namentl. mede tot vorderinge vañ hoocheyt ende securiteyt vanden loffelijcken Churforstelijcken huyse van Brandenborch, in regard vañ landen van Gulick, Berch ende Cleve.

Daerop de heere Jan Schutte in naeme van haere Maj^{t} de behoorlicke bedanckinge ende reciprocque complementen wederom heeft gedaen, hebbende haere Maj^{t} seer weynich woorden van courtoisie alleen gebruyckt. Ende alsoo aen d'eene zijde vande camer alle de grootste ende principaelste jonckvrouwen vant Hoff ende de Stadt, tot seer veele int getale, stonden, daeronder de huysvrouwen eñ dogteren vande heeren Graven Magnus ende Abraham Brahe ende anderer heeren ende hooch Officieren; soo hebbe alle deselve, naer gebruyck aldaer, ende naer affscheyt genomen ende de Coninginne veel gelucx op haer Maj^{ts} reyse naer Revel gewenscht te hebben, met hantgevinge begroet. Tegensouer de voors. jonckvrouwen aende

Den voors. Casparus is den tweede Augusti wederom vañ Coninck terugge gecomen, ende met hem den Doctor ofte Secretaris Johannes Salvius, denwelcken seyden den Coninck hem expresselijck gesonden te hebben om mij van wegens sijne Maj^{t} te kommen bewillekomen ende te versoecken, dat mij den tijt niet en wilde laeten verdrieten; dat sijne Maj^{t} binnen seer weinich daegen affkomen soude, als hebbende alrede de voors. sterckte Selborch mede veroovert, ende hem gelast mij ondertusschen op te wachten ende geselschap te houden, gelijck oock op verscheyde middagen gedaen heeft. Ende seyde mij den voors. Doctor Salvius daerbeneffens, dat hij was degeene die sijne Maj^{t} hadden gesonden aeñ Poolse Commissarissen omme haere procuratien te visiteren ende authentykelijck ouer te nemen, ende datter groote apparentie was, niet jegenstaende eenige defecten, datmen tot handelinge ende sluyten geraecken souden. Om dan dese courtoisie van sijne Maj^{t} wederom met civiliteyt te bejegenen, hebbe goet gevonden dit volgende brieffken, ter maninge van verscheyde persoonen, die mij vraechden off ick selffs niet schrijven en soude, aen sijne Maj^{t} te schrijuen, onder couverte vande voors. Doctor Salvius, ende dat int francoys, om dat mij gesecht werde dat sijne Maj^{t} in die taele meest vermaeck hadde, omdat mij dachte, terwijle ick sijne Maj^{t} niet en konde aenspreecken in sijne eyge taele, jck deselve niet en behoorde te doen vougen naer de mijne, voor alleer dat sijne Maj^{t} vuyt mijn brieven van credentie, die in Nederlants geschreven waeren, vernomen soude hebben, dat ick van uwe Ho. Mo. geauthoriseert was sijne Maj^{t} in mijn eygen taele aen te spreecken.

Sire. Nayant acces à la sacrée personne de vr̃e Maj^{té} qu'en vertu de la commission, que Messeigneurs les Estatz Generaulx des Provinces Unies, comme à leur Ambassadeur, m'ont donné, me suis deporté d'en donner aucun

advertissement de mon arrivement en ceste ville a vre Majte, me remettant a ce que ses Officiers m'ont promis de faire de leur part. Esperant de vre Royale faveur que par ce moyen temps et lieu me seroit au plus tost assigné pour m'en descharger d'entre les mains de vostre Majte. Ceste attente et le respect que j'ay porté à vre grandeur Royale, incognu que suis a vre Majte, m'ont presque enveloppé dans ce blasme, que parmy la joye et congratulations publycques, moy seul estant sur les lieux et ministre d'un estat vny tant estroictement à vre Majte et qui se ressent plus qu'aucun autre des prosperitez d'jcelle, suis demeuré muet, sans donner aucun tesmoignage de resjouissance pour l'heureux succes des armes de vre Majte. Et fuz demeuré encores a raison de ce mesme respect dans ceste morne paresse, ne fust, que vre Majte, Sire, m'eust esveilé ce jourd'huy et donné elle mesme moyen et occasion de m'approcher à jcelle, m'envoyant de sa Royale grace le Docteur Salvius, pour me bienvenir en ce quartier. Ce que m'a faict passer pardela toute aultre consideration, et obligé de remercier vre Majte, comme je fay treshumblement, de cest honneur quil luy a pleu me faire, et pour l'acquit de mon debvoir de dire par mesme voye, que je me conjouiz avecques tout ce peuple icy et tous ceux, qui font veuz pour la grandeur de vre Majte de tout mon coeur des victorieux progres, que vre Majte a faicte maintenant, presageant, comme desia ledt Sieur Docteur Salvius m'en a donné quelque esperance, que ce sera le moyen de donner a vre Majte par un traicté avantagieux le repos dans ses Royaumes, afin qu'elle puisse employer son grand et invincible courage, prudence et experience militaire et aultres Royales vertuz, par lesquelles elle s'est acquise une si grande reputation par toute l'Europe, à la gloire de ce grand Dieu qui les a departies a vre Majte pour le soulagement de tant d'Eglises, qui gemissent soubs la tyrannie et oppression de la ligue Papistique.

sijne Majt, die ick verstont dat noch vuytblijven soude om andere forteresse te veroveren, te versoecken, dat ick mochte opgevordert werden sonder eenich aenschouw op de ongelegentheyt vande plaetsen. Daerom seyde, dat sijne Majt mij niet en wilde vorderen, omdat mij daer niet konde wel accommoderen, gel. als bij deselve alhier te sien is.

Sire.

Ayant une fois franchy le chemin, j'ose maintenant importuner vre Majté plus avant et la prier, en cas que le cours de ses victoires le puisse aucunement permettre, que la plustost quil sera possible, je puisse estre appellé, sans distinction des lieux, vers vre Majté. Je ne fis pas ceste instance formelement par ma precedente, pour ce que le Dr. Salvius m'asseura de la part de vre Majté qu'icelle avoit ja arresté a bref jour sa venue et mon audiance en son armée, qui est a six lieux d'icy. Ne veuz maintenant ausi passer par dessus la bienseance, pour imposer loy aucune a vre Majté; seulement, Sire, diray ie, par vre permission et forme d'advertissement, que tant d'la Haye qu'allieurs, on attent fort apres mon retour et que deliberations importantes demeureront en suspens jusques a ma venue, afin qu'il pleust a vre Majté avoir esgard a cest jnterest, et a la grande perte de temps, qu'a mon grand malheur et regret ay faict a Stockholm et icy, plus qu'aux difficultez des chemins, en consideration desquels (ainsi que les ministres de vre Majté me disent) elle ne m'a jusques ores voulu faire venir, par exces de courtoisie et gratieuseté envers moy, la part ou ses victoires et ses affaires tresimportantes la detiennent. Suppliant vre Majté de croire, que nul chemin ou peine me pourra estre fascheuse, qui sera employé, comme icy, a l'avancement du bien commun et de la gloire et agrandissement de vre Majté, que Messeigneurs les Estats, mes Maistres, souhaittent tant, et pour lesquels je prie aussi de tout mon coeur l'Eternel,

comme estant, Sire .... et estoit soubscript: de vre Majté tresdevot et treshumble serviteur, et plus bas: G. de Vosbergen, et a la marge: de Riga le 12/22 d'Aougst 1625.

Dese tijdingen van het langer verblijuen van sijne Majt in de bouenquartieren ende frontieren van Littauw, hoewel niet scheenen sonder fondament te sijn, alsoo men daerbij wist te seggen dat sijne Majt was gegaen belegeren Birzen, wesende een stat in Littauw met een sterck casteel, daer wel 180 stucken geschuts, 't meerendeel op de voorvaderen van sijne Majt verouert, op laegen, toekommende den Veltouersten Christoffel Radzewyl, soo is nochtans de saecke anders vuytgevallen, ende was sijne Majt rechts voor de receptie vande voors. mijne missive, van Birzen ende Radzevylisky, twaelff ofte derthyen mijlen van Riga, daer het tweede legerken lach van twee regimenten voetvolcx ende vijff ofte ses compagnien peerden, in het nederleger tot Keggom allbereets aengekomen, ende heeft den xiijen aen mij gesonden sijnen Camerjoncker, heer Bencko van Oxenstern, die een seer bereyst ende ervaeren personagie is, met den naervolgende brieff int latijn geschreven, in welke taele ick verstaen hebbe dat resolutie ouer weynich tijts genomen is, dat voortaen indifferentelick aen alle natien ende volckeren de depeschen van dit Coninckrijck gedaen soude werden:

> Gustavus Adolphus, Dei gratia Suecorum, Gothorum, Wandalorumq. Rex, Magnus Princeps Finlandiae, Dux Estoniae Careliaeq., nec non Ingriae Dominus.

Gratiam ac favorem nostrum singularem, nobilis, nobis sincere dilecte Intelleximus te ad nos ab amicis et federatis nostris Dominis Ordinibus Generalibus Vnitarum Provinciarum ablegatum. E literis tuis ad nos perspicere licuit, man-

data habere, rem communem concernentia. Equidem adventus tuus nobis gratus est, tum quod ab amicis sis missus, tum quod fama nominis tui summeq. fidei et servitiorum Reipublice Batavae praestitorum nobis iam ante sis notus et acceptus. Vellemus te ante nostrum e Regno nostro discessum, et re adhuc integra, adpulisse. Ita enim commodius consilia capere pro re communi potuissemus. Sed eo nos studium et cupido rem collapsam restituendi et juvandi detrusit, eoq. adegit necessitatis, ut dum viam et jter paramus commodum progrediendi et rebus in futurum prospiciendi, conjecti simus in hos labyrinthos, ut rejectis induciis, quibus initio frui licuisset, nunc necessarium geramus bellum, nec eo abstinere cum honore, nisi datis melioribus conditionibus, possimus. Fauit hactenus divina clementia ceptis nostris, cumq. Lithuaniam essemus ingressi, etsi egre tulimus te tam diu detineri, non potuimus tamen, ob itinerum difficutates atq. alia impedimenta citius te advocare. Diutiusq., rebus nostris ita postulantibus, ibidem haesissemus, ac forsan ipsas Birzas obsedissemus, nisi duxissemus, e re esse, ut quam primum audireris. Aequo igitur animo feres hanc moram et interpretare illam in optimam partem. Misimus nunc ad te hunc nostrum cubicularium Dominum Oxenstierna, qui te ad nos in haec castra quantocius deduceret, ubi et audire parati sumus quae es propositurus, et pro ratione rerum ac temporis ita nos declarabimus, ut sentias nos quantum fert Status noster, amicitiam Dominorum Ordinum et salutem cunctorum magni facere. Hisce te Deo commendamus. Infra scriptum erat: dabantur e castris nostris ad Keggium, die 3 Augusti anno etc. 1625. etc. Gustavus Adolphus. Inscriptio literarum erat: Nobili, sincere dilecto Domino G. Vosbergio, Vnitarum Provintiarum Belgii Generalium legato etc.

Hoewel doch sijne Maj^{t} in de voors. missiue schijnt te willen jnnueren, dat voor een groot deel, om mij audientie

te geven ende niet langer op te houden, van Birzen was affgetrocken, soo hebbe ick evenwel wel ervaeren ende genoch daernaer vuyt sijne Majts mont selffs verstaen, dat hebbende de Poolen de stadt affgebrandt, daer sijne Majt eenichsints soude hebben konnen logeren, dat sijne Majt sich te swack vont om de forteresse te belegeren, alsoo mits het leege waeter vande Duna geen competente quantiteyt van groff canon bij haer hebbende was. Dese missive bij mij ontfangen sijnde, hadde geerne gesien, dat wij, om sijne Majt niet lange op te houden, terstont noch op den naermiddach, jmmers des anderen daechs vroech, van Riga hadde vertrocken; dan heeft den voors. Camerjoncker geseyt ander ordre te hebben. Ende sijn ouersulcx den xven naermiddach eerst van daer vertrocken.

Geduyrende den voors. tijt, dat tot Riga ben geweest, hebbe seer verlangt om van daer te sijn, soo om den grooten stanck ende vuylicheyt, die door de geheele stadt was geduyrende een excessive hitte, sulcke als in de heete landen niet grooter en kan sijn, soo veel bereysde luyden ons geaffirmeert hebben, als om de peste, die rontom ons logement grasseerde, sijn genoech aldaer oock sonder eenich geselschap ende geconfineert in een seer melanckolycke camer. Heeft evenwel den heere Rijcxadmirael mij somwijlen kommen visiteren 'smiddachs met den Stadthouder, voerende mij ordinarie des sondaechs ter kercken. Ende naer de predicatie heeft denselven mij eens, namentlick den xen Augustj, gevoert met eenige roeyjachten door de geheele vloote, die ons int gaen ende keeren van schip tot schip, met twee schooten (wesende het Sweetsche seyn) elcx vereert hebben, ende heeft den voors. heere Rijcxadmirael, naerdat hij ons gebracht hadde op het schip genaempt Gustavus, daer sijne Majt mede was ouergekomen en dertich metaele stucken op hadden, ons gevoert in sijn schip genaempt Stockholm, groot omtrent 150 last ende hebbende mede dertich metale stucken, alwaer ons de col-

latie gegeven is, ende daer men heeft moeten drincken de gesontheyt van sijne Maj^{t} ende alle de Coninel. persoonen, ende daernaer van uwe Ho. Mo. ende mijn heere den Prince van Orangien, ende werde telcker gesontheyt een groff geschut gelost, gevende oock de vier compagnien Sweeden, die aende oever vande riviere logeerden om het geschut te bewaeren, drye seer pertinente generale salven met musquetten. Den voors. heere Rijcxadmirael commandeerde in absentie vañ veltheer den Grave Jacob de la Gardie, die om de stadt Eerpt te belegeren vertrocken was, in de voors. stadt Riga. Ende mits daeruyt alle noottelijckheyt ende toevoer sijne Maj^{t} moste gedaen werden, was dagelijcx uyttermaten veel geoccupeert, ende excuseerde daerop het weynich geselschap, dat mij konde houden; gelijck oock veel te doen hadden, ten selven aensiene, de Regierders vañ stadt, daervan twee, als namentl. den Burchgrave Johan Vlirch ende den Burgem^{r} Thomas Ram, wesende een seer geleerde ende geschickte ende vañ Con. seer gebenificeerde luyden, mij eenmael oock sijn komen vergasten, naer de geene, die oock ter saecke vande presentatie van den wijn bij mij ten eeten genoot hadde.

Den xv^{en} Augusti is mij gesecht, dat de comp^{e} curassiers vañ Ritmeester Wessel mij soude accompagneren naer 't leger, ende dat men daerom in eenen dach, om de peerden niet te seer te vermoyen, niet en mochten inrijden, maer vertouven souden tot omtrent den middach. Sulcx ben des smorgens gegaen ten huyse vañ welgem. Rijcxadmirael, om vañ selven mijn affscheyt te nemen, die seyde mij opten ontbijt te sullen komen vergeselschappen ende het geleyt geven. Sulcx oock is geschiet, ende hebben den Stadthouder sijn affscheyt kommen nemen. Ben alsoo ten selven dage met mijn volck met twee carossen uyt de stadt Riga mette voors. comp^{e} ruyters, twelck een seer schoone ende welgewapende comp^{e} was, gereden tot omtrent Oxel, daer den voors. Camerjoncker (die te peerde

rede, sijn̄ Dr. Salvius bij mij op de carosse) int velt hadde doen slaen twee tenten van laecken met root eñ geele armosijn gevoedert, alwaer des avonts de maeltijt gereet was gemaeckt bij des Conincx montkock.

Den xvj^{en} Augu. sijn metten daege in de weer geweest, ende sijn ontrent ten negen uyren gearriveert int leger bij Keggom, alwaer een brugge lach van hondert ende dertich passen ouer de Duna, die daer seer lege was, sulcx dat men den klippigen gront op veel plaetsen sach. Dese brugge, gelijck oock het fort dat daeraen lach, waeren gemaeckt sonder eenige kosten van sijne Maj^{t} bij de gemeene soldaten, die sijne Maj^{t} daertoe hout, dat allerley wercken eñ niet alleen de ordinaris retranchementen, gelijck in Nederlant gebeurt, sonder sijne kosten gewent sijn op te maecken, hebbende sijne Maj^{t} mij selffs geseyt, dat deselve voor drinckgelt niet meer als voor 150 daelders daeraen te koste geleyt hadde, ende dat dese reyse dit voordeel op de geworven duytsche knechten, oock (buyten gewoonten) hadde verworuen, dat sij uyt emulatie oock de hant aent werck gratis geset hadden. Buyten de voors. brugge vonden wij peerden om deselve ouer te rijden om seeckerheyts wille, ende bleeff daer haltte houden de voors. comp^{e} van Wessel, totdat wij ouer waeren. Ende aen d'ander sijde stonden alle vier de regimenten, de twee Sweeden ende derde, wesende Duytssen, daer ouer Colonel was den Grave van Toren, ende het vierde, een Schots regiment, elck van acht comp^{en}, tot 150 man elcke comp^{e}, mitsgaders de lijffcompagnie peerden van sijne Maj^{t} in volle wapenen. Ende quamen mij tegenrijden ende wachten aeñ voors. brugge de heeren Swante Banner, Hoffmaerschalck ende Rijcxraet, met sijn broeder Axel Banner, Stalmeester vañ Con., met een groot deel Jonckeren ende Officieren. Ende voerende mij tot aen mijn quartier, daer de voors. twee rode tenten wederom gerecht waeren, door alle de voors. regimenten, die haer vendels ter eerden velden ende

nederbogen, begroetende mij daer van 's Conincx wegen. Ende daer, naer reciproque complementen, vraechde mij, off ick oock audientie dyen morgen bij den Coninck begeerde. Seyde, dat, om geen tijt te verliesen, alsoo het daechs daeraen sondach soude sijn, ick sulcx geerne sage, soo sijne Maj^{t} 'tselve konde goetvinden. Ende eer ick bijkans tijt hadde om mij wat te verversen, quam den voors. Hoffmaerschalck eñ Stalmeester met de voors. andere suite mij opvorderen, ende ben alsoo bij den Coninck ingegaen, voorbij de voors. regimenten, die in slachorder bleuen staen tot dat ick bij den Con. gehoort, bij denselven gedimiteert ende wederom ter noenmaeltijde opgevordert ben geweest; alwaer mijne propositie hebbe gedaen in presentie vañ Rijcxcanceler Axel Oxenstern ende den voors. Maerschalck, in substantie, als deselve den $^{10}/_{20}$ t'savonts bij geschrifte ('twelk men te voorens niet begeert hadde) mij is affgeeischt, ende ick deselve den $^{20}/_{10}$ aeñ Canseler hebbe ouergelevert .....

Sijne Maj^{t} dese propositie met groote attentie gehoort hebbende, heeft terstont selffs aengevangen te seggen, dat men bij ons niet recht geinformeert was vañ gelegentheyt, oorspronck ende voortganck vañ presentatien, die van haeren t'wegen tot redres van het algemeyne duytsche wesen waeren gedaen. Ende begon ab origine te deduceren, hoe haer hoochgem. Maj^{t} tot het doen vañ eersten grooten voorslach ende armement geraeckt was; hoe denselven daernaer was achter wegen gebleuen; dat oock wel wiste, wat discoursen elders daervan gehouden waeren, als off namentl. deselve presentatien soo groot waeren, dat het in haer macht niet geweest soude sijn, deselve te voldoen ende uyt te voeren; — dat sijne Maj^{t} soo vermetel ende onversichtich niet en was, dat soo solemnel. ende tot sulcken werck, daeraen de gemeene Evangelische Christenheyt ende sijne eere ende reputatie ten hoochsten gelegen was, yet presenteren soude, dat niet ernstelick ende volcomentl. gemeent

ende machtich waeren geweest uyt te voeren; dat oock deselve presentatie niet eer van haer gedaen was, voordat deselve hadde verstaen, dat andere potentaten, ende namentl. sijne Maj^{t} van Dennemarcken, die tot dit hooftwerck eerst versocht was geweest, 'tselve gehel. vañ hant geslagen hadde: sulcx dat deselve oock niet voorquam uyt eygen mouvement, dessein ofte eergiericheyt. Deducerende voorts met seer groote dexteriteyt, hoe het van het eerste tot het tweede dessein gegaen was, ende dat het aen haer in beyden niet en hadde ontbroocken, seggende dat haer daeraen gelegen was, dat uwe Ho. Mo. van desen wel mochten geinformeert sijn; ende eintl. daernaer, dat mij soude doen stellen ende geven bij geschrifte, int korte, de gantsche gelegentheyt vandien, begerende op mij, dat ick de moyte wilde nemen den Canceler daer naerder op te hooren, om mondelinge te konnen suppleren 'tgunt in een depesche, op mijn propositie voor antwoorde bij geschrifte gestelt, niet en konde werden begreepen. Seggende in ander discoursen naer de maeltijt, dat in den Hage was het theatrum van alle de handelingen ende actien van Europa, ende dat daerom bij geschrifte dese gelegentheyt soude doen stellen, opdat 'tselve in archivis van uwe Ho. Mo. ad perpetuam rei memoriam bewaert werden.

Hebbende sijne Maj^{t} mij bij haer te gaste gehouden, sijnde beneffens haer aen taeffel een soone vañ Paltzgrave van Tweebruggen, den voors. Canceler, Grave van Turn ende den Ouersten Johan Banner. Doende sijne Maj^{t} de excusen, dat in een leger mij naer de weerdicheyt van uwe Ho. Mo. ende den Prince van Orangien, op wiens gesontheijt bij sijne Maj^{t} werde aengevangen te drincken, niet en konde tracteren. Waerop bij mij gedaen sijnde de betamelicke complementen, ende met sijne Maj^{ts} permissie oock bij mij gedroncken sijnde haere gesontheyt, is de maeltijt, bij mijne deprecatie, oock sonder exces van drincken alsoo geeindicht. Naer deselve heeft sijne Maj^{t}, in presentie alleen

vañ Canceler, gecontinueert de discoursen vañ morgen; ende hebbe deselve sonderlinge gehouden ende gedrongen opte nootelicheyt van het maecken van een gemeene alliantie, die mij sijne Maj^{t} in genere toestont, seggende deselve hier te voorens selffs geurgeert te hebben; dan allegeerde veele consideratien opte forme ende materie dergener, die nu in den Hage soude gehouden werden, gelijck de communicatie, die met den heere Canceler gehouden is, naerder sal gededuceert werden; duyrende dese ende eenige tusschengemengde discoursen tot den ses uyren in den avont, alle al staende. Ter welcker tijde mijn affscheyt van sijne Maj^{t} genomen hebbeñ, heeft den Canceler mij geleyt met alle de voors. heeren ende edelen naer mijn quartier, hebbeñ namentl. aldaer geresumeert, voor ende naer de avontmaeltijt tot den thyen uyren, de discoursen vañ beginselen ende vervolch vañ voorslach van het eerste groote armement, van de preparatien, die sijne Maj^{t} daertoe hadde beginnen te doen, soo wanneer deselve verstaen hadde dat mijn heere den Prince van Orangien, dewelcke dit int geheym gecommuniceert was, denselven hadde geapprobeert, ende dat den Con. Jacobus van Gr. Br., hoochl^{er} memorie, daer oock naer luysterde, ende den Prince van Wallis volcomentl. met Milord Buckingam toestemden van het gevolch van 'tgeene daerin van Engelant gevordert werde. Des te weyniger twijffel hebbende, omdat soo wel den hoochstg. Prince, als den voors. heere van Buckingam, sijne Maj^{t} secretel. hadde van haeren t'wegen doen stimuleren tot dit werck, aengesien den hoochg. Coninck Jacobus niet apparent was sich serio ende met soodanige macht van wapenen als vereyscht was, motu proprio, uyt sijnen hooffde daertoe in te laeten, doende sijne Hoocheyt daerbij vougen, dat denselven daertoe soude opgewect werden uyt emulatie ende andersints, siende dat een Prince soo verre geseten ende soo weynich in de saecke vañ Coninck van Bohemen, sij-

nen schoonsoone, geinteresseert, soo veel van sijn sijde daertoe presenteerde; belovende in tijden eñ wijlen aen sijne Maj^{t} alle behulp eñ assistentie des noot te doen ende daervoor danckbaer te wesen; nemende oock op haer den Coninck, sijnen heer vader, mette assistentie vañ voors. Milordt Buckingam tot volkomen prestatie van sijne quote te brengen ende te disponeren, mede tot het vervolch vañ quote van anderen geinteresseerde; deducerende daerbeneffens den meerged. heer Canceler de macht ende dispositie vañ Croone van Sweeden, om dese expeditie, soo den Coninck in persoone te velde trecken soude (daerin geen difficulteyt op die wijse soude gevallen hebben), sonder jnterest van het Rijck te konnen doen, mits dat 'tselve buyten achterdencken met Dennemarcken mochte staen, alsoo haere frontieren buytendien tegen den Con. van Poolen ende andere genoechsaem noch beset bleven, voornamentl. als den Con. uyt de vier voorgeslagen wegen dese soude ingaen, die hem meest tegens Poolen soude verseeckeren. Waerop alsdoen, gelijck oock bij sijne Maj^{t} geschiet was, veele propoosten sijn gevallen.

Den xvij^{en} Augusti, wesende sondach naer den middach, hebbeñ de revisite gedaen aeñ heere Canceler, ende is men daer wederom gevallen op de discoursen vañ alliantie, sustinerende de voors. heere, mits de lanchwijlicheyt van dit werck, de differentie vañ humeuren eñ jnteresten dergener, die bij den anderen soude komen, ende andere gelegentheyden, die opte formaliteyten soude mogen vervallen, dat allerbeste ende gereetste waeren geweest ende noch waeren, dat men sijne Maj^{t} van Sweeden op de voorslagen aeñ Ambassadeur van Dennemarck ende Brandenburch gedaen, de intentie ende actuele prestatie vant geene vañ zijde vañ geinteresseerde geeischt werden, doen brengen ofte toegesonden hadde. Daerop bij mij gesecht is, dat off wel int begin, eer sijne Maj^{t} in Lijfflant geembarqueert was, de saecke eenigen schijn mochte gehadt

hebben; dat se nochtans in de daet inpracticabel was, als sijnde buyten alle apparentie dat den last, die hierop alrede aen̄ Ambass^rs van Vranckrijck en̄ Gr. Br., die in den Hage bij de vergaderinge van̄ heeren Staten Generael ende Con. van Bohemen resideren, gegeven is, van haer genomen ende bij andere commissie soude versonden werden naer Sweeden. Behalvens dat hetgeene dat sijne Maj^t van Sweeden aen de heeren Christiaen Thomassen, des Coninex in Dennemarck, en̄ Sigismundt Gotzen, Chur. Brandenburchsche Ambassadeurs, in antwoorde gegeven hadde, nopende den pas ende verschot van drye maenden soldye ende vorder toeseggínge van betalinge, nochte bij hem alleen te effectueren, nochte bij andere geinteresseerde voor vltimo Junij lestleden gevordert ende aldaer beslooten konde werden; derhalven dat dit alles ende 'tgeene vorder tot verseeckeringe van sijne Maj^t soude dienen, in communi concessu geventileert ende geaccordeert moste werden. Waernaer de voors. heere Canceler de nootsaeckeleyt van̄ gemeene vergaderinge ende bequaemheyt van̄ plaetse van̄ Hage toegestaen hebben̄, heeft diversche consideratien gemoveert op de forme ende materie selffs. Seggende nopende het eerste, dat het vreemt was, dat sijne Maj^t, presenterende sijne Coninckliche persoon selffs in campaigne te hasarderen, niet voor goet en konde aensien, dat men ouer deselve ter presentie alleenl. van sijnen Gedeputeerde, die te gering was ouer deselve eenich gesach te hebben, ende sijne desseinen oock niet wel en konde comprehenderen, absolutel. soude disponeren; dat ouer andere Coningen, die maer alleen subsidien van gelt ende volck tot dit werck souden doen, andere consideratien vielen; ende offschoon den Con. van Dennemarcken sijn persoon oock in desen employeerde, dat denselven voor, achter ende besijden, door ende in vrundenlant tooch ende bij een yeder konde geassisteert werden; sijnde de conditie van̄ hoochstg. Con. van Sweeden sulcx, dat hij

ouer zee verre van sijn Rijck ende midden onder de vijanden sich moste begeven. Ende nopeñ deselve forme verstont oock wel uyt discoursen, die men mij hiel, dat sijne Maj^{t} niemandt de preseance disputeren, maer oock niet concederen wilde, als dewelcke sijne digniteyt tegens Poolen ende den Grootvorst aller Russen in deselve niet te wijcken, alle altijt geconserveert eñ voorgehouden heeft.

Ende nopende de materie, die daer verhandelt soude werden, seyde den voors. Canceler, gelijck sijne Maj^{t} oock gedaen heeft, dat het soude mogen sijn, dat men soude mogen gaen een ouerslach ende contributie vañ peñ, ofte andersints andere voorslagen, daer maecken ende doen, daerop hier te vooren niet gedacht en waere, in dewelcke sijne Maj^{t} oock op eenige pecuniele quote soude mogen gestelt werden; verclarende beyde, dat sijne Maj^{t} geen pecunieus Prince was ende sijne macht alleen bestont in volck ende scheepen, die hij 't gemeene wesen alleen konde ten dienste brengen; dat men oock aldaer soude mogen delibereren om 'tselve sijn volck onder ander commando te brengen, assevererende, dat hetselve onder andere niet en konde ende, om dienst te doen, en mochte geven, als konnende hetselve sich onder niemants commandement bequamen als onder 'tselve van sijne Maj^{t}; dat men daer oock sijne Maj^{t} plaetsen ende passagien soude mogen prefinieren, die deselve onmogel. ofte onbequam soude houden. Op allen desen hebbe gereparteert, dat sijne Maj^{t} op de forme ende materie sich niet en behoeffde te bekommeren; dat alle daer, voor soo veel het sijne Maj^{t} aenginck, niet rauwel. ende als op een nieuw blanc ende project, maer op de offres voor desen gedaen gehandelt soude werden, sullende sonder twijffel de gemeene geinteresseerde haer contenteren met de liberale ende Coninckl. presentatien, die sijne Maj^{t} heeft gedaen, van 10000 man te voete, 2000 peerden ende alle de artillerie van sijner sijde tot dit werck te brengen, en op geen andere passagien, dan die hier te

vooren by sijne Maj^{t} selffs voorgeslagen sijn. Sijnde sijne Maj^{t}, die hierop sijn plenipotens te geven werdt versocht, ten hoochsten daeraen gelegen, dat deselve oock geassecureert werde van hetgeene sijne Maj^{t} vañ andere geinteresseerde daertegens begeert heeft. Op de presence (daer men wel niet ex proffesso op gehouden, maer echter veele consideratien, als gesecht is, op gemoveert hadde), dat sijne Maj^{t}, in plaetse van een Ambassadeur, een Gedeputeerde Resident ofte Agent senden ofte employeren konde, die alsdan met andere Ambassadeurs in geen competentie komen soude, ofte dat men de vergaderinge op sulcke plaetsen ende logisen in den Hage soude konnen leggen, ende ander expedienten noch gevonden soude konnen werden, dat alle dispuyten geweert soude mogen werden. Daerop verscheyde exemplen sijn geallegeert ende te passe gebracht.

Den xviij^{en} Augusti des naermiddachs kompt den Canceler bij mij sonder eenich gevolch, ende versoeckt mij van wegen sijne Maj^{t}, ick wilde oock alsoo ende sonder solemniteyt bij den Con. komen om met deselve familiaerl. ende sonder forme van audientie te spreeken ende communiceren. Daer komende hebbe sijne Maj^{t} alleene gevonden, die bij mij haer een stoel hebbeñ doen setten, begonnen heeft terstont te spreecken nopende de passagie, die deselve soude te nemen hebben tot het uytvoeren van sijn exploict voor het gemeene Evangelische wesen. Ende heeft alle sijne argumenten aengeleyt om te prefereren d'eene eñ te refuteren alle andere, begereñ op mij, ick wilde deselve onthouden ende ten tijde, plaetse ende aeñ persoonen, daar het behoort, sulcx aenbrengen, dat daerop rijpel. mochte gelet werden; dat oock door sijne Maj^{t} van Bohemen ende den Ambass^{r} van Engellant de saecke bij de Con. van Gr. Br. daertoe mochte beleyt werden, eñ uwe Ho. Mo. oock geinduceert, om dengenigen die daerop gelegen sijn, ofte door jnductie, ofte bij middelen van fey-

ten, daertoe te brengen, dat sij sijne Maj^{t} geen hostiliteyt ofte wederweerdicheyt mochten aendoen. De consideratien die mij vañ sijde van uwe Ho. Mo. daerop in arenâ voorquamen, als oock den machtigen tegenstant, die sijne Maj^{t} daer soude vinden, hebbe niet gelaten tegen te werpen, ende de constructien, die men daerouer soude maecken, als hadde sijne Maj^{t} hier in voor alleenl. eenige particuliere voordeelen. Daerop sijne Maj^{t} opte kaerte ende nopende de gelegentheyt vañ voors. tegenstant, met veele redenen eñ circumstantien mij contentement poocht te geven, gevende genoch te kennen het misgeneugen, dat sij soude hebben, soo men denselven niet toe en stemde, eñ sijne Maj^{t} het beleyt vañ geheele tocht toestonde. Dan bij mij geurgeert sijnde, dat dese deliberatie moeteñ vallen ter presentie eñ examen van alle de geinteresseerde, die misschien allerley difficulteyten soude daerin mogen vinden; dat ick jmmers vañ goeden ijver van sijne Maj^{t} verwachte, dat deselve sich tegens alle d'andere niet en soude willen stellen, seyde sijne Maj^{t}, dat niemant beter als hij de saecke verstont ende hij in persoone deselve moste uytvoeren. Dan naerder gepresseert sijnde, sonderlinge opten dach van mijn affscheyt, op de presentatien, die deselve oock van andere passagien hadde gedaen, ende dat sulcx sijne Maj^{t} sijn gegeven woort niet en soude willen revoceren, seyde sijne Maj^{t}, dat hij wel weet, dat hij aldaer alle deselve legers op den hals soude krijgen ende niet uytrichten anders als verwoestinge aldaer causeren, den gemenen wesen geenen dienst ende sijne reputatie alsoo niet genoech doen soude. Dan geseyt sijnde bij mij, off desnietjegenstaende de gemeene gejnteresseerde de andere wegen amplecteerden, off sijne Maj^{t} sijn voorige presentatie ende voorgeslagen wegen niet en soude willen gestendich sijn, seyt jae, als men des tijts eñ onkosten verlies sich getroosten ende hem, omdat hij niet en soude uytrechten konnen, niet blasmeren en soude.

Ter occasie dat wij iñ kaerte sagen, doch soo ick wel bevont premeditaté, heeft sijne Majt seer wijtlufftich gaen discoureren opte middelen, die daer waeren om uyt Muscouien ouer Nerva te bekomen seer groote quantiteyt van graenen, deducerende dat onder ende omtrent de quartieren van Novigrod lagen die schoonste graenlanden, die men elders mochte vinden; dat men met seer cleyne oncosten deselve naer Nerva voors. konnen transporteren, deselve dickmaels jnt jaer daer gaen haelen ende sijne Majt deselve met cleyne oncosten beswaeren, ende met alle vertichtingen [1]) eñ verbintenissen vañ selve hier naemaels niet te verhoogen sich verschrijven soude; dat sijne Majt wel wiste, dat men oock al bij ons voorslaegen hadde gemaeckt om graenen uyt Muscovien voors. te haelen, maer dat die te brengen op Archangel te kostel. viel, eñ dat men in alle gevallen uyt Hollant maer een reyse t'siaers derwaerts konde doen. Geseyt sijnde bij mij, dat men daerdoor soude ontgaen de deurvaert eñ toll iñ Sont, ginck mij op een speciale kaerte aenwijsen (seggende datte gemeene vol faulten in dien deele waeren), hoe weynich wechs ouer lant men van die voors. graenquartieren tot aeñ Finantel.[2]) zee, eñ hoe veel men andersints tot op Archangel te doen hadde; begereñ, ick wilde dese saecke uwe Ho. Mo. oock aenbrengen. Dan seyde de meeste difficulteyt daerin te berusten, dat hoewel de Russen soo grooten ouervloet van graenen hebben, dat sij nochtans niet en willen toestaen, dat eenige uytvoer daervan gedaen werde, ende dat sij soo incapabel van redenen sijn, dat 'tselve van hun qualick ende bij niemant anders dan bij Engell. ende uwe Ho. Mo., die sijne Majt wenschte dat daertoe een expresse besendinge wilde doen, soude konnen geimpetreert werden; seggende, dat met dese handelinge de marcke tot Dansick

---

1) Waarschijnlijk het Hgd. *Verzicht*, *Verzichtleistung*.

2) *Finlandsche Golf*.

in allen gevallen altijts tot redelicke prijs gebracht soude konnen werden. De heere Canceler hebbeñ geduyrende dese conferentie gelast geweest te haelen de antwoorde, die gegeven was aeñ Gesanten vañ Churvorst van Brandenborch, die ick seyde dat men te Houe bij den Con. van Dennemarck presumeerde breeder soude gegaen hebben, als de geene die aeñ Gesanten van Dennemarcken was metgegeven, soo om de meerder confidentie, die tusschen swagers plach gepleecht te werden, als omdat denselven wachtende naer de wint (den Gesante van Dennemarcken gegaen sijnde ouer lande) noch eenige daegen naer den voors. Dennemarckschen Gesante daer gebleuen, eñ den Ambassadeur Spens 'tsedert naer apparentie tot Stockholm aengelandet was; — dan hebben sijne Maj^{t} eñ Canceler beyde verclaert, dat de voors. antwoorden geheel gelijckformich waeren, uytgesondert dat in d'eene wat meer gewachs gemaeckt was van Bethlehem Gabor. Ende tot meerder bericht eñ seeckerheyt laet sijne Maj^{t} deselve door den Canceler, a capite ad calcem, gel. die in 't latijn in desselffs minute noch te vinden was, lesen; verhaelt daerbij den Canceler, dat hij in presentie van beyde op de passagien uytvoerl. hadde gediscoureert; dat doch nochte van d'een nochte van d'ander binnen den bestemden tijt geen verclaringe was ingebracht; dat oock sijne Maj^{t} op de kompste vañ Ambassadeur Spens niet en hadde behoeven te wachten, om dat denselven albereets van Tellie[1]), daer sijne Ed. sieckel. was blijuen liggen, advertentie bij missive gehadt hadde, dat sijn Con. tot dit werck in regarde vañ Con. van Sweeden niet en konde doen, vermaneñ denselven alleenl. om sich te esvertueren ende te helpen goetvinden ende arbeyden, dat den Coninck van Dennemarcken gemainteneert ende in de wapenen gehouden werden. Verhaelt vorder sijne Maj^{t} dat sij ouer twee jaren de

1) Zie noot bl. 95.

heer Gustaph Hooren, in den Hage, niet gesantsgewijse, maer als een particulier Edelman bij sijne Vorstel. Gen. den Prince van Orangien onsterf. mem. gesonden hadde, om de gelegentheyt eñ vtiliteyt van die passagie, daerop sijne Maj^{t} noch aenhielde, te kennen te geven ende te doen approberen; dan dat ofte den voors. Gustaph de saecke sulex niet aengebracht hadde als behoorde, ofte dat den hoochstg. Prince van Orangien, geoccupeert sijnde tot Vtrecht om den vijant uyt de Veluwe te weeren, geen tijt gehadt hadde om hem vreedige audientie te geven, in vougen dat deselve sonder eenige resolutie wederom gekomen was.

Den voors. heere Canceler, mij int quartier convoyerende in den avont, secht, dat het dienstich soude sijn, dat ick mijne propositie summarie soude willen bij geschrifte vervatten. Seyde, dat mijn brieven van credentie behelsden de capita van dyen, gelijck sijne Ed. Gestr. mij selffs hadde toegestaen, sonder mij yetwes vorders ten daege van dien aff te vorderen; niet te min seyde op sijne instantie, dat ick die soude instellen tegens saterdachs smorgens.

Den xix^{en} Augustj hebbe mons^{r} Baecker aeñ selven heere Canceler gesonden om te vernemen, off sijn Ed. te passe quam, dat hem soude mogen spreecken eñ ouerleveren de voors. capita van mijne propositie, om op de omstandicheyden vandien naerder met sijne Ed. Gestr. te communiceeren. Middelertijt hadde door een ander wech den voors. Canceler naer mij gesonden den Secre. Salvium, doende door denselven sijn excusen dat uytermaten seer geoccupeert was, ende mij door denselven ter handen stellen de fameuse propositie, die den heere Christoffel Radzewyl hier te vooren hadde gedaen in de vergaderinge vañ Stenden van Poolen, opdat ick daerdoor de gelegentheyt van dit Rijck in sijns Maj^{ts} regard soude mogen leeren kennen; begereñ oock van mij te verstaen, off mijn geschrifte haest

gereet soude wesen. Waerop ick sijne Ed. hetselffde datel. hebbe ouergelevert, sulcx als hiernaer is geinsereert:

> Substantie vant geene geproponeert is van wegen ende vuyt crachte van credentialen vande Ho. ende Mo. Heeren de Staten Generael der Vereenichde Nederlanden aen de Doorluchtichsten ende Grootmachtigsten Prince, Gustaph Adolph, der Sweeden, Gotthen ende Wenden Coninck, Grootforst van Finlant etc., bij de heere Gaspar van Vosbergen, Ridder etc.

Post curialia ende ouerleveringe vañ brieven van haere Ho. Mo. als oock vañ Prince Hendrick van Orangien etc., hebbe sijne Maj^{t} gededuceert, wat de oorsaecke waere geweest, dat ick soo lange naer date vañ voors. brieven sijne Coninckl. Maj^{t} niet en hadde konnen aenlangen, ende hoe door het onverwachte vertreck van sijne Maj^{t} uyt Sweeden naer Lijfflant, daerop bij haere Ho. Mo. geen gissinge was gemacckt, mits gemeent was dat de stilstant tusschen Poolen ende Maj^{t} voor noch een jaer post vltimum Martii per se was gecontinueert, jck eerst tot Stockholm ende daernaer tot Riga de kompste van sijne Maj^{t} in dit leger met groot verlangen ende met geen minder discommoditeyt van sijne Hoochstg. Maj^{t} hadde affgewacht.

Ende int vervolch ten principalen verhael gedaen, in wat vougen den Prins Maurits van Orangien onsterf. mem., met eenige weynige voornaeme persoonen bericht waeren vañ heroycque eñ cristel. voorslagen, die sijne Coninckl. Maj^{t} tot restitutie van het jammerl. eñ vervallen Evangelische wesen in Duytschlant, hier te vooren hadden gedaen, ende hoe hoochg. haere Ho. Mo. verblijt waeren, dat door het wijs beleyt van sijne Maj^{t} ende segeninge van Godt Almachtich sijne Rijcken tot soodanige ruste eñ pros-

periteyt waeren gebracht, dat sijne Maj^{t} vuyt cristel. medogentheyt niet alleen soo grooten aental van crijsvolck, bestaende in twaelff regimenten voetvolcx ende twee duysent peerden, neffens alle sijn armee te water eñ ander crijschrusting, maer oock sijne Coninckl. persoon buyten deselve sijne Rijcken tot sulcken einde heeft aengeboden te employeren; dat sulcke hooge eñ Coninel. desseinen seer grootel. bij den hoochstg. Prince van Orangien geroempt eñ gepresen, maer deselve oock dependerende waeren vañ goede resolutien, die den heere Cristiaen Belijn, Churvorstel. Brandenborchsche Gesante, soude obtineren vañ Con. van Gr. Br., die tot het furnissement van gelijcke 12 regimenten ende 4 duysent peerden werde versocht, als oock vañ geinteresseerde Duytsche Vorsten eñ Stenden, die het resterende derdepaert vañ armée soude incumberen te furneren; dat den voors. heer Belijn jn Engelant, eñ oock selffs in Vranckrijck, geluckl. daerop hadde genegotieert eñ goede resolutie bekomen; maer dat voor sijn aenkompste in Hollant met den Ambass^{r} Spens alrede een andere negotiatie bij den Ambassadeur Anstreuter, die van wegen den Co. van Gr. Br. hoochstl. mem. aen sijne Coninckl. Maj^{t} van Dennemarcken was gesonden, aen sijne Vorstel. Gen. hoochl. mem. was aengebracht, die tusschen denselven Ambassadeur Anstreuter ende sijne hoochstg. Maj^{t} van Dennemarck was gesloten, jn dewelcke den hoochstg. Con. van Gr. Br. met een secours alleenl. van 6000 te voet eñ 1000 peerden, eñ de gehele Nedersaxischen Creytz oock met haer secours geengageert waeren; sijnde bij denselven heer Ambassadeur Anstreuter aengegeven, dat den hoochstged. Con. van Dennemarck alrede groote wervinge van crijschvolck te voete eñ te peerden doen ende sijn leger prima Maji te velde brengen soude; sijnde dan bij sijne Vorstel. Gen. hoochl. mem. eñ ander personagien in den Hage daerop geconsidereert, dat het niet wel mogel. soude sijn, dat het Rijck van Gr. Br.,

furnerende eñ betalende aen de Grave van Mansfelt 12000 knechten te voet, 6000 aeñ heeren Staten Generael ende noch 12000 tot de vloote van 82 seylen, die doen bijkans al seylreet eñ een excessive somme vañ peñ kosteñ was, bouen de voors. door de heer Anstreuter toegeseyde 6000 te voete ende 1000 peerden, alsnoch het ⅓ in het voors. groot armament bij de heer Belijn genegotieert, soude konnen opbrengen; dat oock den gehele Nedersaxische Creytz, daervan een groot deel van het leste ⅓ moste procederen, alrede den hoochstg. Con. van Den. geassocieert was, — Soo was bij deselve heeren gediscoureert ende voor raetsaem gevonden, dat den Con. van Dennemarcken soude werden geanimeert om met sijne lichtinge voort te gaen; doch desselffs leger, 'twelck niet vorder begroot was dan op 24000 man te voete ende 6000 peerden, niet bestant geacht werdende tegens soo groote macht, dewelcke de Papistische Ligue in Duytslant konde bijbrengen, ende men sich verseeckert hielden, dat sijne Coninckl. Majt van Sweeden in sijne cristel. ijver niet en soude vertragen, al wast saecke dat andere sijne Majt oock waeren voorgetreden; — Soo was voorslach gedaen, op het formeren van een tweede leger onder het beleyt van sijne hoochstg. Majt van Sweeden, ende dat den dach vañ 20en April, die eerst beraempt was tot een gemeene vergaderinge van alle de gejnteresseerde, gehouden te werden in 's Gravenhage, soude verleyt werden op een ander den alderkortsten tijt, die de verstgesetenen potentaten soude betamen; dat dan ten hoochsten werde geroempt, dat sijne hoochstg. Coninckl. Majt, door sijne Ministers daervan veradverteert sijnde, haer denselven voorslach, het gemeene bedruckte Evangelische wesen ten besten, hadden laeten gevallen, als dewelcke te vooren, ende noch naer mijn vertreck uyt den Hage, haer aeñ Ambassadeur van sijne Coninel. Majt van Dennemarcken ende door een expresse Edelman in den Hage op het formeren van dit tweede leger hadde ver-

claert. Dat dan vooreerst mijnen last was, sijne Maj^{t} van wegen haer Ho. Mo. te versoecken, ten einde dit heroyque werck, het uytvoeren deswelcken met geen één jaer eñ tocht konde gelimiteert werden, met een goet eñ vast fondement mochte werden aengevangen ende uytgevoert; dat sijne Maj^{t} gelieffde te gedencken op het maecken van een vaste alliantie tusschen alle geinteresseerde, ten minsten tusschen de vier Coningen ende haere Ho. Mo., ende tot dien einde sijne Gesanten met plenipotens te senden naer sGravenhage, tegens al sulcke korten tijt, als sijne Ma^{t}, die de verste geseten js, goetgevonden eñ sijne Maj^{t} van Dennemarcken oock voorgedragen werden sal. Welcke plaetse op de voorgaende voorslagen alnoch alderbequaemst werde gevonden om veele redenen, ende oock om dat Ambassadeurs van Vranckrijck eñ Gr. Br., aldaer bij haere Ho. Mo. residerende, op dese vergaderinge eñ op 'tgeene aldaer nopende de restitutie vañ staet van Duytschlant gehandelt sal werden, alrede ouerlangs gelast sijn.

Daerop oock sijne Maj^{t} voorgedragen pluribus de necessiteyt eñ vtiliteyt van soodanigen alliantie eñ vergaderinge, eñ namentl. dat aldaer sal verhandelt werden opt furnissement van 'tgene sijne Maj^{t} tot het maecken van sijn leger (boven de troupes, die sijne Maj^{t} daertoe sal doen vuyt sijne hooffde) van node sal hebben; item op de continuatie eñ verseeckeringe vant selve, mitsgaders op der gejnteresseerder restitutie ende aller der contrahenten verplichtinge tot maintenement van sijne Maj^{t} Rijcken ende ondersaten, in gevalle deselve ter saecken van desen door de Papistische Ligue eñ adherenten werde aengetast; als oock dat geen particuliere accorden bij yemanden sullen werden gemaeckt, men oock uyt het velt niet en sal scheyden eñ de geconfedereerde ophouden van haere furnissementen, totdat dit geheele werck (met Godes krachtigen bijstandt) voltrocken zij.

Dat hoewel den tijt al verre verlopen is, men echter

daerom dese handelinge niet en moet onderlaeten, opdat eens een beginsel gemaeckt werde van yet vasts, daer andere uytheemsche potentaten eñ veel Vorsten eñ Stenden in Duytslant (die onder 't jock suchten, ende maer nae een rugge om sien) haer op mochten vertroosten eñ bouwen.

Dat sijne Maj^{t} ten hoochsten, gel. oock den Con. van Den., daeraen gelegen is, opdat deselve (haere Coninckl. persoonen soo loffel. eñ heroykel. hasarderende) des te meer tegens andere eñ onderlinge in goede verseeckertheyt ende confidentie mogen besettet werden ende blijven staen.

Ende alsoo door Godes genadich ende miraculeus beleyt soo veele resorten nu teffens speelen tot vorderinge vañ ruste in Duytslant, daer te voorens niet op gedacht ende verhoopt was, — soo is oock sijne Maj^{t} seer beweechl. versocht, te willen insien, hoe grootelijcx daeraen gelegen sij, dat sijne Maj^{t} oock sijne Coninckl. couragie, wijt beroempt beleyt eñ macht, het gemeene weesen alsnu niet en onthoude, opdat deselffde inconvenienten alsnu mede niet en ontstaen, die het heylige Roomsche Rijck ende soo veel Princen, Vorsten eñ Stenden tot de ellende, daer deselve nu in steecken, gebracht hebben.

Dat sijne Maj^{t} uyt voorich schrijvens, als oock uyt hetgeene ick ouerhantreyckt hebbe, wel sal vernomen hebben, gel. 'tselve oock mondeling breeder is verhaelt, wat staet sijne Maj^{t} van Den. gemaeckt heeft eñ alsnoch maeckt op de armeringe eñ tochten, die sijne Maj^{t} van Sweeden tot dese gemene saecken alsnoch dat jaer doen soude; ende wat apparentie daer is, dat sijne Maj^{t} van Den. niet willeñ molem belli op haer alleen laeden, lichtel. soude gemoveert werden, soo van deser sijde niet en werden gedaen, haer wederom (twelck deselve op des Nedersaxischen Creitz besluyt glimpel. kan doen) uyt het velt te begeven; ofte andersints wat perijckel datter is, soo deselve

met een swack leger ad eam [1]) belli beproeven eñ wagen wilde, ende (dat Godt Almachtich genadichst verhoede) de nederlage krege, dat de saecken van Duytslant in uytterl. verloop ende desperatie soude komen te raecken, eñ sijne Maj^{t} in perijckel vanden vijant te sien komen logeren opte Oostzee; dat daeromme sijne Maj^{t} wille considereren, wat daeraen gelegen, selffs aeñ staet van sijne Maj^{t}, die van haere Ho. Mo. ende aller geinteresseerde, dat de Con. van Den. in campagne blijue, ende ouersulcx naer sijne goede wijsheyt eñ voorsichticheyt wilde despicieren, hoe deselve sonder interest van sijne staet ende reputatie bij tractaet, 'twelck ick verstaen hadde (mits de groote progressen, die sijne Maj^{t} alrede met sijne victorieuse wapenen hadde gedaen) genoech in sijne Maj^{ts} handen nu te staen, uyt dit particulier werck scheyden, eñ het gemeene bijspringen konde, sijnde sijne Maj^{t} gepresenteert ('twelck deselve beter als mij bewust was), dat den Hertoch van Beyeren niet eer als in Augusto eñ vorder sich te velde plach te begeven, ende desniettegenstaende soo groote progressen hadde gedaen; ende voornamentl., dat sijne Maj^{t} nu aenvallen can den gemeynen vijant, gesamenderhant met den Con. van Vranckrijck en van Gr. Br., die, behalvens de oorloogen in Italien eñ Valtoline eñ de beroemde scheepsarmaden, voor den Grave van Mansfelt oock een groot leger oprichten tot dese saecke van Duytslant, ende dat sijne hoochstg. Maj^{t} naer sijn alderkloecst verstant wel konde begrijpen, dat sijne Coninckl. persoon, stamme eñ Rijcken meer daeraen gelegen was, dat desen gemeenen vijant in den thoom gehoude werde door dese gemene expeditien, dan het Coninckrijck van Poolen door dese jntochten particulier, ten aensien dat dese de querellen van haeren electiven Coninck gantz niet, jmmers maer voor den tijt sijnes le-

1) lees: *aleam.*

vens, hebben aen te nemen, daer het huys vañ Coninck van Spaignen de querellen van haere vetteren [1]) eeuwichl. getrout hebbende, ende sonderlinge tegens een potentaet vañ religie (dewelcke de Ligue geswooren heeft uyt te royen) sullen weten te doen gelden.

Is voor 'teerste, volgens mijne last eñ brieven van credentie, sijne Coninckl. Maj^{t} verhael gedaen van hetgeene ick, nopende het armement vañ Con. van Den. ende deser saecke gelegentheyt, aldaer te Houe eñ bij eenige andere Vorsten, die ick op den wech passeeren moste, vernomen hebbe, ende namentl. oock vañ vergaderinge vañ Hansesteden, die ick tot Lubeck desen gemenen wesen mede ten beste hadden geprocureert. Ende is alsoo sijne Maj^{t} voor sijne benigne audientie bedanct. Onderstont: ouergegeven den $^{20}/_{10}$ Augusti anno 1625, int leger te Keggouw in Semigalle, ende was onderteyckent: G. de Vosbergen.

Den xx^{en} der voors. maent werde ter maeltyt van sijne Maj^{t} gevordert, alwaer alleen de Paltzgrave sich met sijne Maj^{t} vont. Daer secht mij sijne Maj^{t}, dat met mij discoureren wilde op de middelen om sijne koperen te vertieren, leggende dat fondament, dat dese sijne principaelste inkomen waeren, eñ dat den Con. van Spaignien die niet en konde ontbeeren; dat deselve nu soo onder de voet gevallen waeren, dat expedienten mosten gevonden worden om die wederom te doen rijseñ; dat sijne Maj^{t} dochte, dat men aeñ Con. van Gr. Br. eñ uwe Ho. Mo. soude konnen doen comprehenderen, dat den slach vañ kopere munte, op den voet gel. sijne Maj^{t} die in Sweeden eñ geincorporeerde landen gebruyckt, daermede ingevoert soude konnen werden, sonder schade ofte jnterest vañ jngesetene, alsoo sonder eenige twijffel het kooper, gestelt

1) d. i. *verwanten* in Oostenrijk.

ende geslagen wordende op sijnen rechten prijs, den Con. van Spaignien genecessiteert soude sijn 'tselve met sijne realen van achten, eñ andere silvere eñ goude munten daer te komen opwisselen om 'tselve in specien eñ sonderlinge in de Westjndien te gebruycken, alwaer sijne Majt sustineerde dat soo veel kopergelt vervoert ende vertiert werde, dat van wegen denselven Con. jnt voorleden jaer was last gegeven aen verscheyde koopluyden om te doen opkoopen de nombre van 17000 schippont, niet om die te vergieten tot canon, gel. ick sustineerde, maer om tot muntslach te gebruycken, alsoo de staelen daerop sij begeerden het koper gelevert te hebben, bestonden in lange, smalle ende dunne lingotten. Daerop hebbe geantwoort, dat ick in regardt van Engelant niet en konde yet seeckerlijcx affirmeren, dan voor soo veel als ick dat Rijck kende eñ wiste in commercie te bestaen, eñ datmen daer altijts soo curieus was geweest, datmen anders geene als goude en silvere munten daer hadden doen slaen, sonder dat oyt mijnes wetens de swarte munte daer hadde in swanck geweest; dat ick daeruyt wel konde oordeelen, dat daer geen apparentie was, dat men 'tselve daer soude konnen practiseren, ende weynich inde Nederlanden, alsoo die selve notoirl. noch meer bestonden inde navigatien eñ commercien, ende meest op sulcke quartieren, daer selffs in specie het silver eñ gout gelt eñ geen ander moet vertiert werden, geswegen dat jaerlicx een groot gelt moet uytgekeert ende getransporteert werden naer de guarnisoenen, die seer wijt eñ breet verspreyt liggen, eñ daer men met alle de difficulteyten vañ werelt die sware gewichten van het kooper gelt soude moeten transporteren: behalvens dat uwe Ho. Mo. soo sorchvuldich waeren geweest om geen verloop in de goede specien eñ harde munte te causeren, dat deselve niet toe en stonden, dat eenige betalinge hooger als ter somme van hondert ponden Vlaems toe, in payement (de schellingen daeronder ge-

reeckent) soude mogen gedaen werden, tegens danck vañ ontfanger ofte crediteur. Dan alsoo sijne Maj^{t} daerop drong, dat deselve verseeckert was, dat de Spangjaerts alle de kooperen daer selffs met silver eñ gout gelt souden kommen opwisselen, ende datmen derhalven geen silver ende goude munte soude missen, om buyten slandts daer met te negotieeren, seyde dat 'tselve een geheel paradox voor mij was, als oordeelende bij mij selven, dat den Spangjaert uyt andere mijnen, inde quartieren van Duytslant ende daeromtrent gelegen, tot minder prijse deselve soude maecken te becomen, eñ als sulcx niet en waere, dat om de Nederlanden te bederven, hij ons bij de bruyt soude laeten sitten, eñ betaelen die liever soo diere, als die gaen konde. Ende offschoon sijne Maj^{t} daerop instantie gaff, dat geen koperen, eenige quantiteyt importerende, anders als uyt sijne Maj^{ts} landen konden gelevert worden (eenige coopluyden in Sweeden hebben vuyt kennisse, die sij seyden daervan te hebben, mij geaffirmeert, dat uyt Duytslant ende elders niet meer als 6000 schippont kan gefurneert werden), hebbe wederom gerepeteert, dat sulcx genoech was tot muntslach, ende als de Spangjaerts daer ende elders toe meer van doen soude hebben, dat sij in Engelant ende Sweeden de wisselinge liever soude gaen doen vañ reste, eñ laeten ons met de swarten munte ende van alle neringe berooft sitten. Als dit inconvenient wechgenomen waere ende uwe Ho. Mo. in perpetuum mochte suffisantel. verseeckert werden, dat alle het gout ende silver gelt voor het koopen in haere landen komen, ende de negotie niet verhindert soude werden, dat ick wel wiste dat uwe Ho. Mo. sijne Maj^{t} soo toegedaen waeren, dat deselve sonder haer jnterest ende ongerieff deselve geerne gerieven souden, als konnende selffs in het sleeschap [1])

1) d. i. *kleine koopmanschap*, van *slete*, bij Kil. venditio frequens mercium.

potuit adventus ipsius et quae exposuit mandata, S. R. M^ti^ non esse gratissima. Haec vero, si post salutationem in pauca colligantur, huc videntur referri posse: Quod Dñi Ordines, intellecto proposito S. R. M^tis^ rem communem Germaniae ac Evangelicorum restituendi, id veluti utile et necessarium hisce temporibus summopere laudarint. At cum rationes negotium illud adgrediendi propositae a S. R. M^te^ interventu quorundam impedimentorum quodammodo mutatae sint, jdeo Dñum legatum missum, ut de omnibus communicaret, S. R. M^tem^ hortaretur ac permoveret ad insistendum laudabili proposito suo, jnprimis ut S. R. M^tas^ legatos suos cum potestate statuendi Hagam Comitis mitteret, qui cum caeterarum potestatum legatis congressi, foedus commune in cunctorum utilitatem constituerent et de rebus gerundis ac inde dependentibus deliberarent, sic uti haec Dñus legatus summa cum dexteritate et ubertim explicuit.

Primo jtaq. S. R. M^tas^ cupit Dños Ordines Geñales per Dñum legatum resalutari, officiaque amicitiae ipsis vicissim deferri.

Deinde agit iisdem gratias, quod secum voluerint de praesenti rerum statu, tam suo quam communi, adeo confidenter agere, tantoque ardore, non modo S. R. M^tem^, sed et alios Reges et Principes, tum exemplo suo, tum consilio ac hortatu pellicere ad capessendam curam ruentis aut potius collapsae rei communis, ut nemo sanus non debeat hoc Dñrum Ordinum salutare studium et calculo suo et laudibus adprobare. Vt ergo et ipsi videant par S. R. M^ti^ studium esse, animumque ipsius cum Dñorum Ordinum intentione sustinendi juvandique causam communem convenire, jussit S. R. M^tas^ Dñum legatum de cunctis quae hactenus acta sunt, quibus initiis orta, quibus de causis mutata et quo statu consilia S. R. M^tis^ nunc sint, plene informare, eademque quantum fieri potest breviter et compendiose, memoriae causa hic adjicere.

Vidit et sensit S. R. M^tas^ praeteritis annis pericula Evangelicis omnibus imminentia ex victorioso et nos omnes paulatim abripiendi opprimendique spei pleno Ligistarum progressu, jdeoque nihil quicquam exoptavit magis instititque apud amicos, quantum tulit ratio temporis et amicorum affectus, ut se et caeteros adversus nimis excrescentem ambitiosam potentiam tempestive munirent. Vidit haec et suasit, sed surdis apud plerosque auribus fuit audita, donec anno abhinc Serenissimus, olim piae memoriae, Rex Magnae Britanniae, et modernus, tum princeps, per legatum suum S R. M^tem^ ad commune foedus restituendae libertatis Germanicae, atque Electoris Palatini, generi et affinis sui sollicitarent, opemque et consilium S. R. M^tis^ expeterent. Quo quidem tempore Electoris Brandeburgici legatus hisce non absimilia adferebat, erat S. R. M^ti^ bellum cum Polono grave et diuturnum, cujus exitus non facile praevideri poterat, causa, hostium destinatis et eventu, si recte aestimetur, non minus commune omnium, quam quod hisce annis in Germania gestum est.

Isti S. R. M^tas^ intexta, nec inveniens modum se explicandi, premebatur gravissimis difficultatibus opem suam promittendi, nec poterat facile dare consilium, quod quemquam Regum aut Principum id oneris in se suscepturum, S. R. M^tas^ ignoraret, nec legati, id rogati, spem poterant facere. Committere autem negotium homini privato nihil videbatur conferre posse ad rei summam, tum quod illi authoritas iusta deesset, tum quod, ex aliorum gratia ac nutu vivens, nihil solidi nec virium ipse obtineret. Fluctuantem igitur et in diversa tractum animum S. R. M^tis^ et caeteros ignorantem, vicit tandem ardor juvandi rem communem, sublevandi iacentes amicos, procul eundi obviam periculis imminentibus et sistendi magnitudinem se diffundentis noxiae potentiae. Nec minimam vim habuit persuadendi, quod caeterum nemo id consilii, conjunctum cum periculo status proprii, arrepturus videretur, jdeoque

ne cuncta ruerent, visum S. R. M^ti est, id oneris periculique in se potius suspicere, quam pati, pontificios, caeteris oppressis, pedem tandem, ut moliuntur, ad mare Balthicum figere. Obtulit enim se ipsum rei gerundae, tertiam cunctorum onerum partem in se ac Regnum suum derivaturum promisit, si caeteri reliquas subministrarent, si pecuniam pro conscribendo milite, suae partis quotae et trimestre stipendium cum armis in antecessum darent, si locum et portum ubi adpellere sedemque belli collocare liceret, traderent, et alia quaedam minoris momenti et effectu faciliora. Vt vero exercitus aliquo modo responderet rei, quam eramus aggressuri, magnitudini, nec tamen confederatos nimium premeret, S. R. M^tas triginta sex regimenta peditum, constante quolibet mille ducentis capitibus, et octo millia Equitum sibi, communibus, tam suis quam caeterorum, sumptibus praeberi voluit, adjecta classe mediocri in Oceano Germanico. Has sc. vires, etsi cum hostium viribus comparatae non erant satis magnae, tamen R. M^tas putabat in praesens suffecturas, ut bello continuato et paulatim progrediendo, hostium vires attereret et tandem ad aequas adigeret conditiones.

Inter caetera vero haec duo S. R. M^tas, ut summe necessaria futurae expeditioni, postulavit, tum ut sine mora de voluntate reliquorum certior redderetur, tum ut quibus id placeret, legatos cum S. R. M^te actum huc mitterent. Illud necesse erat, ne quid periret temporis, et, quod consilia nostra de induciis cum Polono vel continuandis vel interrumpendis exinde moderari oporteret, legatos adhuc mitti necesse erat, siquidem S. R. M^tas non pecuniam aut militem tantum, ut caeteri, sed se ipsum, hoc est personae statusque sui salutem obtulerat, transfretato mari et regnis peregrinis a tergo relictis, de quo statuere legato difficile foret, et ob itinerum difficultates locorumque distantiam cum extremo temporis dispendio saepius huc referri deberet. Hae fuere praecipuae rationes captae a S. R. M^te consilii

discessore [1]) legati, si vim responsi consideres cum hac resolutione. Non displicuit initio Regi Britanniae, ut ad nos relatum est, nec improbatum Electori Brandeburgico, atq. agi coeptum, ut plures huc accederent. Eius cum spes S. R. M^ti injiceretur, seque animadverteret cura hac oneratum iri, coepit cogitationes omnes suas isthuc conferre, quomodo parata haberet omnia, quae huic expeditioni essent necessaria. Atque praevidens, suscepto bello hoc cummuni, Polonum amicum et foederatum summum eorum, cum quibus futura nobis res erat, non quieturum, tum ob causam Ligistarum communem, tum ob odium, quo S. R. M^tem privatim prosequitur, idcirco ut haberet S. R. M^tas potestatem belli, quod certo certius, non obstante armorum cessatione, alioquin exarsurum erat, et in occasiones commodissimas negotii gerundi pro re communi intenta esset, renunciandum putavit tempestive induciis, quae alioquin finem suum sortiebantur ad primum Junij proxime elapsum, silentio tamen utriusq. partis veluti tacito consensu prorogandae. Accedebat huc, sparsas in Polonia, ac imprimis in ipsis comitiis, per iniuriam infames criminationes in nomen S. R. M^tis ac gentis Suecicae, easq. legationibus publicis, ad exteros Principes missis, repetitas, quibus tamen, si is pruritus linguae calamique esset, abstinendum certe tempore induciarum fuisset. Potuit quoque, cessationem armorum, disceptandis componendisque amicabiliter controversiis Regum et Regnorum initam, a Polonis ad temporis lucrum tantummodo conferri, nec quicquam unquam sincere seriove isthoc in negotio actum esse. Vt, accedentibus hisce hostis nostri fraudibus, ad commodum

---

1) Deze plaats is bedorven, gelijk menig andere in deze Resolutie, door ons stilzwijgend verbeterd. In plaats van *discessore* schijnt *discessere* gelezen te moeten worden, en de woorden *discessere legati* (*de Gezanten kregen hun afscheid*) verplaatst te moeten worden achter de woorden: *cum hac resolutione.*

utilitatemque causae communis S. R. M^tas^ tanto promptius ad recusandam pristinis conditionibus induciarum prorogationem descenderet. Dum ferrent apud nos consilia isthaec, nosq. spes teneret, responsum brevi ex Anglia et a caeteris habituros, cuncta non minus illic quam apud nos destinatae expeditioni parata fore, ut iam de conscribendo milite comparandisq. armis cogitare et agere coeperimus, ne quid temporis inutiliter periret, defertur ad nos communi rumore, deinde relatu legati, qui hic fuerat, Gallici, Serenissimum regem Daniae principes inferioris Circuli Saxonici convocasse, ut se cum illis arctius jungeret pro dicti Circuli defensione, nec non restitutione Palatinatus ac libertatis Germanicae. Persuasus cumprimis authoritate et rogatu Regis Magnae Britanniae, qui summo studio id per legatum suum impetrasse ferebatur, promisso subsidio pecuniario in sex mille pedites et mille equites; tamq. serio id agi coeptum est, ut illico conscriptus sit miles et cuncta futurae expeditioni parata. Id ipsum Rex Daniae per literas suas S. R. M^ti^ significaverat, ut minime nunc esset dubitandum, propositionem a S. R. M^te^ factam legatis Anglico et Brandeburgico interventu horum evanituram. Nec multo post compertum fuit, Regem Britanniae ad ea consilia propius inclinare, quod numerum militum minorem et sumptus minores Rex Daniae peteret, quam quos S. R. M^tas^ quaesivisset. Unde S. R. M^tas^ videns consiliorum ac propositi sui principes causas evanuisse, accepto iam alio belli directore, tum desperari de sumptibus necessariis tanti negotii, sua in posterum opera reliquos facile carere posse credebat. Ac si quis id quod res est fateri velit, multa erant gravissima obstacula sublata, directionem belli Rege Daniae in se suscipiente. Quae sc. consilium S. R. M^tis^ potissimum remorabantur, et caeteros amicos specie quadam impossibilitatis deterrebant, sumptus bellici in antecessum dandi et portus et civitates maritimae tradendae, illa in Rege Daniae nulla erant.

Suppetebat sc. pecunia diuturna pace cumulata, et regnum ipsius Saxoniae confine itum reditumq. facilem praebebat. Accessit summa securitas ex omni parte, cum mari non posset turbari et certam sibi hinc amicitiam promittere quiret, ut hostem quem vereretur nuspiam quam a fronte habiturus esset.

Nobiscum cuncta se secus habebant, jdeoq. S. R. M^tas non tulit aegre hanc propositi sui mutationem improvisam, quin, mota praedictis gravissimis rationibus, id ipsum literis ad Regem Daniae scriptis testata sit, eundem hortando ad hoc salutare negotium prosequendum, simul quoq. laborantibus amicis gratulando, et coeptis felicem successum a Deo comprecando. Interim defertur ad nos privatorum hominum literis, Regem Magnae Britanniae diem Hagae Comitis dixisse xx^ma Aprilis, ut illic legati Regum et Principum convenirent, actum de iis, quae communis causae restitutionem concernebant. Additur paulo post, Principem Auriacum defunctum, piae memoriae, cum quibusdam Ordinum apprime ex usu rerum praesentium iudicare, ut Rex uterque, tam S. R. M^tas, quam Rex Daniae, in devoto suo adfectu et ardore adferendae conservandaeque causae communis retineretur, partito inter utrumq. exercitu, et cuilibet viginti millibus peditum et quinque millibus equitum attributis. Multa hic quidem occurrebant, quae S. R. M^ti ne se hisce amplius immisceret, neve legatos mitteret, dissuadebant: primo quidem, quod id pugnaret cum facta ante annum legatis Anglico et Brandeburgico propositione, quae fundamentum omnis consilii nostri fuerat; nec dies a Rege ipso Britanniae significatus, sed privatorum tantummodo literis denotatus fuerat. Ea quoque erat temporis angustia, vt si quis maxime legatum cupiisset mittere, exclusus tamen brevitate temporis excusationem meruisset. Praeter caetera vero obstabat suspensa, rebusque nostris noxia consiliorum incertitudo, tum lapsus temporis pretiosi, haud proficiens causae communi, et omnes

propriae rei gerundae occasiones manibus nostris excutiens. At ne votis omnium S. R. M^tas deesset, praesertim cum id Principem Auriacum et Ordines Generales consultum iudicare intelligeret, sepositis his justissimis considerationibus, cum legatum tam festinanter mittere nequiret, dedit Dño Jacobo Spensio, et Residenti suo Hagae comitis, Jano Ruthgersio, missis per certum veredarium tabulis procuratoriis ac mandatis, potestatem conjunctim, aut si Spensius abesset, soli Residenti, ut communicato consilio cum caeterorum Principum legatis, ne has quidem rationes juvandae rei communis S. R. M^ti displicere testarentur, his conditionibus praecipuis, ut uterque Rex suum haberet exercitum; ut S. R. M^ti ad proprias vires suas, communi sumptu, adderent decem regimenta peditum et tria aut duo millia equitum, vtq. pecunia, tam pro conscriptione militis, quam trimestri ejusdem stipendio, et arma in antecessum darentur; ut portus certus S. R. M^ti addiceretur, quo adpellere sedemque belli collocare posset; ut quantocius certi quid statueretur, et pecunia, si quid hoc anno susceptum vellent, e vestigio colligeretur et traderetur. Adiectae et paucae aliae conditiones erant, sed minoris momenti. Videbantur haec consilia, dividendi exercitus communis, non aliena a rerum praesenti statu, et si convenissent legati omnium regum et principum, quorum jnterest, cuncta restitui in pristinum statum, credibile est conventum hunc aliquid solatii additurum oppressis fuisse. Ideoq. S. R. M^tas ad priores cogitationes coepit redire, et si quid salutare statueretur, gerendaeque rei nervi subministrarentur, ut omnia tum apud nos parata expeditaque essent. Cumque non difficulter iudicari posset, Rege Daniae pro eadem causa laborante, iter ad Visurgim exercitui nostro non fore commodum, jdeoque vel ferro viam per Poloniam aperiendam, vel exercitum prope limites Poloniae ducendum, ut bellum cum isto regno evitari nullo modo posset, — id de renunciando

jnduciis consilium ante captum et S. R. M^tas magis magisque probavit, et declarare ulterius literis repetitis jussit.

Interea Rex Daniae consilia cum Electore Brandeburgico communicat, et in hanc Principis Auriaci sententiam descendunt, ut et Rex Daniae cupiat, S. R. M^tem causam communem agendam suscipere, ita tamen ut rex Britanniae et Principes Circuli Saxonici inferioris sua ipsi subsidia adiungerent, reliquis S. R. M^ti contribuentibus. Atq. isthaec, missis simul legatis suis, vterq. S. R. M^ti significat. Tempus interim labebatur frustra et in dies oboriebantur maiores difficultates. Quia tamen Rex Daniae adeo animose causae communis patrocinium videbatur adgressus, et constabat illum, et authoritate, et exemplo, plurimum apud reliquos, in primis Germaniae Principes valere, accedente Electore Brandeburgico, S. R M^tas, causis dubitandi rejectis, accepit conditionem eundi, si communes amici nervos belli, inter utrumque Regem aequaliter dividentes, darent; Imprimis si pecuniam in decem tantum regimenta peditum et tria millia equitum, pro eorum conscriptione, trimestri stipendio et armis, S. R. M^ti in antecessum contribuerent; deinde de mense in mensem militi satisfacturi, caeteris belli oneribus S. R. M^ti incumbentibus; si locum vbi belli sedes collocaretur, vel vi facerent, vel transactione pararent, ac denique si eorum omnium S. R. M^tas ad diem vltimum Junii certior redderetur.

Dimissis legatis, convocatur miles, paratur classis et reliqua usui futura expeditioni, ut ne quid desit cum poposcerint amici, responsumque negotio accommodatum dederint. Verum dum in has cogitationes erigimur, intelligimus, absentibus plerorumque Principum legatis, nihil Hagae Comitis actum esse. Advenit deinde iis ipsis diebus Dnus Spensius, legatus a rege Brittanniae, Dnum suum excusans, quod pressus gravi sumptuum mole, nunc quidem nihil posset huc conferre, nec rationem videat urbes ac portus expetitos tradendi, rogans nihilominus ut

S. R. M^tas^ Regem Daniae, qui huc nunc [1]) omnium adpulisset, magis incitaret et permoveret ad amplectendam curam causae communis. Ipse quoque Spensius, cum in Texel literas S. R. M^tis^ una cum agendi potestate accepisset, de negotio desperans, missisque instrumentis ad Residentem Rutgersium, huc navigavit. Nec multo post literae adlatae sunt a Rege Daniae, quibus consilium et propositum S. R. M^tis^ non quidem displicere sibi testatur, sed altiorem requirere deliberationem, jdeoque se id negotium Electori Brandeburgico commisisse. Vt ex hisce non difficulter colligi posset, hunc annum deliberationibus et mittendis remittendisque legatis frustra protractum iri, cum onere S. R. M^tis^, praesertim cum praeter Regis Britanniae legatum neminem Hagae Comitis fuisse, eodem tempore auditum fuerit. Tranquillitas vero, qua frui licuisset a regno Poloniae hoc anno, his artibus consiliisque nobis exempta est, ut, nisi cum dedecore aut ludibrio nostro relabi voluissemus ad priores conditiones tantopere improbatas, ad arma venire necesse fuerit. Sepositis igitur ad tempus hisce de communi causa, nisi quatenus eius jnterest res nostras salvas esse ac florere, cogitationibus, traiecimus in Livoniam, vt, si divinae bonitati placuerit, hostem ad justas conditiones pacis adigamus, et ad aequum tractatum pelliciamus; tum ut eundem bellis nostris implicitum distineamus, ne vel nocere amicis nostris, vel hostes communes auxiliis suis firmare queat; parati nihilominus, cum amicis nostris placuerit, redire ad priora consilia nostra, ac pro virili fulcire communem causam. Haec memoriae causa huc congesta sunt, ut Dn̄us legatus haec, et simul quae uberioris informationis causa ad singula fuere adiecta, referre et explicare Dn̄is suis eo melius possit, ut Dn̄is Ordinibus Generalibus constet, nihil S. R. M^tem^ remisisse de ardore studioque suo juvandi sustinendique causam com-

1) Voor *nunc* schijnt *unus* gelezen te moeten worden.

munem. Si modo ita suscipiatur, ut spes sit quicquam cum fructu susceptum iri, S. R. M^tas se illorum rogatui et consilio accommodabit, ut potestatem faciat Residenti suo Hagae Comitis, Jano Ruthgersio, consilia cum caeterorum Principum legatis conferendi, ex praescripto statuendi, aut si quid antehac S. R. M^ti incognitum fuerit adlatum et propositum, ut id S. R. M^ti referat: quemadmodum isthaec amplissima potestas cum justis mandatis ad illum propediem mittetur. Is certe S. R. M^tis animus etiamnum est qui hactenus fuit, ut obtentis rei gerundae nervis, inprimis sumptibus pro conscriptione, sustentatione trimestri atq. armis decem regimentorum peditum et trium millium equitum, et interposita iusta cautione de praestandis mensibus reliquis, tum certo portu ubi militem exponat obtento, et reliquis conditionibus propositis, id in se periculi ac laboris suscipiat, testeturque, non hoc tantum, sed quovis loco ac tempore nihil in se desideratum iri, si caeteri velint et adcurrant, quominus collapsae res bonis rationibus restituantur, et salvae in posterum conserventur.

Id V. Dñi Ordines Generales firmiter de S. R. M^te statuere et existimare debent, nullum esse officii amicitiaeque genus, quod ipsis uti foederatis suis non sit libentissime exhibitura, et data occasione, re ipsa testatura, nihil sibi gratius, quam cum ipsis amicitiae benevolentiaeque studiis certare. De quo ut Dños Ordines Generales Dñus legatus certiores reddat, S. R. M^tas requirit, eidemq. prosperum reditum ad suos precatur. Actum in Castris ad Keggom, die 16 Augusti Anno 1625.

Lesende mij daeruyt het disposityff, explicerende t'selve mij in sulcker vougen, dat den last, aeñ Resident Ruthgersio eerstdaechs te geven, soude sich strecken om absolute te statueren ende concluderen op die oude voorslaegen, iñ voors. antwoorden mede gerepeteert, reserverende sijne Maj^t alleenl. rapport te hebben van t'geene van nieuws ende

voor den Con., al wast saecke ick mij daermet genoechde eñ sijne Ed. mij de ketten sach dragen, dat het denselven soo cleyne bleeff: derhalven, terwijle sijl. die niet konde suppleren, mits ick alrede seylreet lach, dat ick wilde danckl. aennemen seeçkere quantiteyt van ducaten, gebonden in een geel carmosijnen doecxken, om daermet de drye touren te augmenteren. Waerop bij mij gerepeteert sijnde mijne vorige ernstige protestatien, ten tijde van het presenteren vañ wissel gedaen, als sijñ een werck eñ het nemen van gelt, vermengt met allerley suspitie van corrüptie, die ick abhorreerde eñ soo veel doenl. uyt onse regieringe soude helpen weren, opdat ick niet meer sulcke blasmen mochte hooren, alsmen van die van onse regieringe daer vuytstroyde: seggende, uwe Ho. Mo. haere dienaers eñ Gesandten, als daer reden toe stonden, selffs wel te konnen ende sullen recompenseren. Daerop den voors. Secretaris gesecht heeft, dat sijne Maj^{t} niet en hadde gedacht, dat ick in desen, terwijlen men geen keten hier gereet maecken konde, eenich scrupule soude vinden, gel. andere heeren Gesanten, die sijne Ed. noemde, noch onlancx niet en hadden gedaen, vergulde koppen met ducaten te ontfangen. Daerop ick wederom repeteerde, dat alsulcke voor haer heeren haer feyt sulcx mochten verantwoorden als hun goet dochte; dat mijns oordeels in een republycque geen geltgiften en behoorden getollereert te werden, om redenen daerbij gevoucht. Sulcx hebbe het voors. present mede gerefuseert; dan daernaer verstaen, dat den voors. Secretaris hetselve gelaeten heeft in handen vañ Sweetsche Edelman, die mij altijt opgewacht eñ geleyt heeft, die tot Stralesont daernaer inde haest, alsoo den keten geen fatsoen en heeft, vijff touren daerbij heeft doen maecken.

Den xxix^{en} Augusti, naerdat de heer Admirael ende Vice-Admirael Fleminck somtijt mij hadde t'schepe vergast, ben uyt de Dune, daer wij met het canon van het

nieuwe fort, 'twelck wij te voorens, gel. oock het oude casteel van Dunemonde, besichtigt hadden, vereert werden, affgevaeren naer Rostock. Ende naer lange in de Oostzee met allerley tempeesten, swaricheyden ende lijffspericulen gedwaelt te hebben, konnende noch Rostock, noch eenige andere havenen aendoen, hebben vier mijlen van het vuytterste deel van het eylant van Rugen geset, ende naer seven off acht uyren met de boot geroyt te hebben, zijn eintl. met seer groote moyten ende perijckel aldaer (Godt loff) gelant, ende des anderen daechs, wesende den $^{n}/_{n}$ Septembris, mette wagens gearriveert opt veer, eñ daernaer in de stadt van Stralesonde, van waer ick hebbe geschreven aen uwe Ho. Mo. de missive hier geinsereert:

Hooge eñ Mogende Heeren.

Ick verhoope, dat uwe Ho. Mo. mijne twee brieven uyt Stockholm eñ den derde uyt Riga geschreven sullen hebben ontfangen. 'T zedert hebbe ick tot Keggom, ses mijlen vañ voorñ stadt Riga, daer sijne Maj^{t} van Sweeden int leger van boven uyt Littouw gekomen was, mijne audientie gehadt. Eñ naerdat het sommier van dyen mij schryftel. affgevordert was, hebbe daerop oock ontfangen schryftel. antwoorde ende resolutie, die ick met Godes hulpe eerst sdaechs uwe Ho. Mo. ouerbrengen sal. Dan alsoo een partie van dyen daerin bestaet, dat sijne hoochstg. Maj^{t} verclarende is, alsnoch te blijven bij sijne goede intentie om den vervallen Evangelische standt in Duytslant met alle 'tgeene in sijn vermogen eñ daerin te vooren openinge van gedaen is, te helpen redresseren, mits dat deselve aengewesen werden onder anderen al sulcke subsidien van wegen de geinteresseerde, als tot soodanigen grooten werck ende lichtinge van noede eñ voorgehouden sijn, eñ dat hoochstg. Maj^{t} wel weet, dat uwe Ho. Mo. in desen ganz niet te vergen, eñ uyt Engelant, mits de groote equipagien ter zee, subsidien aeñ Grave van Mans-

felt belooft ende troupes ten dienste van uwe Ho. Mo. onderhouden, weynich, ofte niet bouen de 6000 man te voet eñ 1000 peerden, die den Con. van Den. geniet tot dit wesen, te verwachten is; ende derhalven in andere quartieren om te sien is, wat men hiertoe soude mogen becomen, — Soo hebbe ick daerom eñ om andere consideratien, die mij soo wel in Sweeden als bij den Con. van Den. sijn gemoveert geweest eñ voorgekomen, daer ick mondelinge uwe Ho. Mo. bericht van sal geven, in plaetse van rechtaen van hier op Hamborch ende soo voorts van daer door het leger eñ bij den persoon van sijne Coninckl. Majt van Den. naer den Hage te trecken, resolutie genomen twee daegen reysens buyten mijnen wech naer Berlijn, aeñ Cuhrvorst van Brandenborch aff te gaen, om aldaer int seecker te vernemen, wat van dier zijde eñ vant geene uyt Duytslant te verwachten staet, uwe Ho. Mo. te rapporteren sal hebben. De peste, die aller wege seer grasseert, soude mij vrij apprehensie doen hebben van desen wech in te slaen, ten waere ick soo merckel. de genadige hant des Heeren deswegen binnen Riga, daer het tot in ons logement sterveñ was, ende noch meer opter zee, daer wij den tijt van drye weecken eñ vier daegen met seer grouwelicke tempeesten eñ int uyterste gevaer van ons leven gesuckelt hebben, gevoelt hadde. Hebbe oock noch eintel. moeten verlaeten het schip, ende ben niet sonder groote swaricheyt met een boot, opt eyndeken van het eylant van Rugen seven mijlen van dese stadt ouer aen lant geset, ende alsoo huyden (Godt loff) op den middach hier gearriveert. Uwe Ho. Mo. sullen mij derhalven wel ontschuldigen, dat ick haer van de uytterste tijdinge van Lijfflant niet en kan adviseren. Sijne Majt, bij de welcke ick maer vijff ofte ses daegen stille ben geweest, hadde gewisse tijdinge, dat 't zedert dat sij naer de veroveringe van Cockenhausen ende Selborch, daervan ick uwe Ho. Mo. advis hebbe

gegeven, nederwaerts was gekomen, haer troupes daer gelaeten, noch ingenomen hadde Pebal[1]) eñ Duneborch. Eñ onderwegen is ons opter zee noch tijdinge toegekomen, dat den veltheer de stadt Derpt mede soude bekomen hebben, en dat sijne Maj^{t} getrocken was voor Birzen, sonder datmen noch eenige groote Polische ofte Littouwsche troupen int velt vernemeñ was, alles sich noch gelatende off daer wel een serieuse handelinge noch soude vallen willen. Ick adviseerde uwe Ho. Mo. uyt Stocholm, dat ick daer verstaen hadde, dat heer Gabriel Oxenstern, van Engelant naer den Hage kommeñ, aldaer wel eenige tijt als extraordinaris Gesandte soude mogen vertoeven, meenende, dat sijne Ed. Gestr. wel soude mogen geemplojeert werden (soomen daer meende) om de vergaderinge vañ gemene geinteresseerde bij te woonen; maer sijne Maj^{t} geeft dyen last aenden heer Rutgersio, ende sijne E. komt excuseren het ophouden vañ vier duysent man. Ick gebiede mij hiermede aen uwe Ho. Mo., eñ blijve Ho. ende Mogende Heeren.... Onderstont: uwer Ho. Mo. onderdanigendienaer. Eñ was onderteyckent: G. van Vosbergen. Aeñ kant stont: uyt Stralesont den $^{8}/_{18}$ Septembris a° 1625. Noch leger was geschreven: jck moet hier den dach van morgen verblijven, om te sien off ick eenige peñ op wissel bekomen kan, om de reyse te doen.

Ende daernaer laeten ouerleveren mijne brieven van credentie, die uwe Ho. Mo. in omnem eventum, ende aen meest alle Hansesteden mij metgegeven hadden aeñ voorthebbenden Burgemr. Ende sijn des anderen daechs bij mij gekomen die gecommitteerde uyt de magistraet, aeñ welcke ick verhaelt hebbende de gelegentheyt van desen sorgelijcken tijt eñ menees vañ Papistische Ligue, mitsgaders de periculen, daer den Neder-Saxischen creyts in verseerde, eñ hoe ten dyen aensiene t'mijner jnstantie

1) lees: *Reval.*

eñ diligentie eenen Hansedach uytgeschreven was, ende ick t'mijnen leetwesen verstaen hadde, dat sijl. daer niet gesonden en hadden, adhorterende deselve alsnoch opten naesten Hansedach, die ick verstaen hadde dat uytgeschreven soude werden, in aensieninge van haerer bontgenoten eñ haer eygen periculen, te willen haere Gesanten met genoechsamene last derwaerts senden. Daerop, nae danckseggingc ouer uwe Ho. Mo. sorchvuldicheyt, geseght hebben, dat ten deele om der pest wille, die tot Lubeck seer grasseerde, ten deele omdat sij, sijñ vañ Over-Saxischen Creytz, haer met den Neder-Saxischen Creyts niet te bemoijen en hebben, maer principalick omdat sij, sijñ een subalterne stadt, sonder wille eñ voorweten van haeren Hertoch eñ Lantheere (die geen kinderen hebbeñ sijn leven in ruste wilde eindigen), haer in soodanige handelinge niet en konden inlaeten. Daerop gerepeteert is, dat sij, uyt crachte vañ onderlinge Unie tusschen den Hansesteden, gehouden waeren den steden Lubeck, Hamburch ende sonderlinge de stadt Bremen, die den vijant bijkans voor de poorte hadde, te assisteren, ende voorts op het generael te gedencken, dat de Papistische Ligue, meesters vañ Con. van Den. geworden sijnde, lichtel. soude connen comen op de Oostzee eñ selffs voor dese stadt, die ick verstont en gesien hadde ten besten, gel. wel behoorde in desen beswaerden tijt, niet gefortificeert ende versien te sijn. Allegeerde daer wederop haere onmacht, mits het verbranden van een van haer kercke ende de verminderinge vañ authoriteyt, die de magistraet door seditie populaire geextorqueert was door den Hertoch, die ius appellationis ad se daerdoor verkregen hadde; sulex dat, met serieuse aenmaeninge van dat sij op haer selven ende haere bontgenooten wilden letten, de saecke daer gelaeten hebbe. Sijnde daernaer een van hun met mij, om de stadt te besien, gegaen, heeft mij gewesen, wat op het besteck vañ jngenieur Valckenborch aen haere

stadt begonnen ende hoe bij faute van middelen de reste achterwegen gebleven was ende metter tijt noch soude vervolcht werden. Den xxj^{en} September naer stadts kannen eñ defroy ontfangen ende mij aldaer van linwaet ververst te hebben, ben om redenen, iñ voorgaeñ missive vermelt, met een carosse vertrocken naer Berlijn. Naer vijff dagens reysens, mits wij om de heftige peste dickwels buyten den heerenwech mosten rijden, sijn wij gearriveert te Berlijn den xxv^{en} Septemb. des middachs; ende verstonden aldaer, dat de Gesanten vañ Prince van Transylvanien, Bethlehem Gabor, daer gearriveert waeren met sestich reysige eñ twee carossen met ses peerden, ende dat den Cheurvorst van Brandenborch dyen avont noch verwacht werde.

Sijne Cheurvorstel. Doorl. vañ jacht wederom gekomen syñ, hebbe doctor Baecker gesonden ten huysse vañ heere Canceler, om neffens mijnen dienst mijne aencompste aldaer aen te melden eñ aen denselven te versoecken, dat door sijne Gest. gemiddelt mochte werden, dat ick met den aldereersten audientie bij sijne hoochstg. Churvorstel. Doorlucht. mochte erlangen. Den voors. Canceler, denselven dr. Baecker verwijsende aeñ Grave van Swartzenborch, tot wiens directie sijne Gestr. seyde dergelijcke saecke te staen, ende 't Hoff alrede geslooten sijnde, hebbe des anderen daechs 's morgens denselven aeñ welg. Grave gesonden, die naer resalutatie voor antwoorde gaff, dat de Gaborsche Gesanten dyen morgen audientie was geaccordeert, eñ dat mij soude laeten weten, wanneer ick de mijne soude bekomen. Eñ sijn des avonts in mijn herberge gekomen J^r Frederick van Spil eñ Sebastiaen Stripe, Secretarius vañ leencamer, die mij hebben comen excuseren het dilay, eñ aenseggen, dat ick 't sanderen daechs ten acht uyren totten audientie opgehaelt soude werden, eñ sijn mijn blijven vergasten.

Des anderen daechs 's morgens ten negen uyren sijn

ettelicke jonckeren met een carosse met ses peerden mij kommen opvorderen, ende ben alsoo gebracht in 't Hoff, eñ van daer op een getapisseerde antichambre, daer mijn logis geassigneert was, alwaer wij lange tijt alleene bleven wachten, sonder dat ons bij inadvertentie 'tselve aengeseyt worde, eñ sonder te weten, datter een andere schoone getapisseerde slaepkamer, met twee seer costel. ledicanten daerneffens voor ons bereyt was, totdat eintel. twee Hoffmeesters, met een groot getal van Edelluyden, sijn gekomen mij ter audientie haelen, die mij bij den Churvorsten gegeven is in des heeren Churvorstens gemack ter presentie vañ heeren Adam van Swartzenborch, Sigismundt Gotzen eñ Levyn van Kuysebeecke, geheime Raeden.

Alwaer ick naer complementen eñ excusen van mijn lange vertouven, jnhererende mijne brieven van credentie hier voren geinsereert, de vorderlicheyt eñ nootsaeckelickheyt vañ alliantie aldaer gerecommandeert, int brede geextendeert hebbe, in vougen als die beyde de Coningen vañ Den. eñ Sweeden successive bij mij was voorgehouden, die ick seyde niet te repeteren, om sijne Churvor. Doorlucht. die te doen comprehenderen, alsoo uwe Ho. Mo. bewust waeren, wat Cristel. debvoiren deselve daertoe hadde, buyten eñ binnen Duytslant, aengewent, maer om door erinneringe vañ selve, sijne Churv. Doorl. te verstaen te geven, waerdoor de hoochstg. Coningen wierden beweecht om mij toe te seggen, dat sij haere Gesanten naer den Hage souden senden; 'twelck aeñ zijde vañ Con. van Sweeden gedifficulteert was geweest, als hebbeñ sijne Maj^{t} vereyscht eene t'samenkomste ofte aenschrijvinge op 't geene de geinteresseerde tot sijn armament contribueren souden, tot Stockholm, sonder van eene confederatie te spreecken, gel. sijne Churv. Doorl. vuyt het rapport vañ heeren Gotzen, daer present eñ op dit subject in Sweeden neffens de Gesante vañ Con. van Den. geweest sijnde, verstaen hadde, ende door de nootsaecke-

licheyt van dien sijne Churv. Doorl. bewegen in sijne goede debvoiren niet te verflauwen. Hebben geacht mijne schuldige plicht en de goede vertrouwel. vruntschap, die tusschen sijne Churvorst. Doorlucht. en uwe Ho. Mo. onderhouden wert gemessich [1]) te sijn, dat deselve bij mij veradverteert werde, dat sijne Maj[t] van Sweeden geclaecht hadde, dat nochte den Con. van Den. nochte sijne Churv. Doorl. hadden in doen brengen ofte ingeschreven haere intentien, naer de wederkompste van haere voors. Gesanten en voor vltimo Junij (als wanneer sijne Maj[ts] trefue met den Con. van Poolen expireerde) op de presentatie van sijne Maj[t] op haere propositie en versoeck gedaen van een tweede leger te velde te brengen, dan alleenl. dat sijne Maj[t] van Den. hadde gesonden eenen Edelman met eenen brieff, daerbij sijne Maj[t] roemde de goede genegentheyt van sijne Maj[t] van Sweeden om een tweede leger int velt te brengen. Maer alsoo de conditien, daerbij gevoucht, requireerden breeder ondersoeck, se illud negotii Electori Brandeburgico commisisse ('twelck de woorden sijn, die sijne Maj[t] in mijn antwoorde heeft gedaen insereren); dat doch 't zedert alle die tijt tot nu toe sijne Maj[t] seyde en claechde gantsch geen gewach van dese saecke oyt bij sijne Churv. Doorl. gemaeckt te sijn, al wast saecke dat deselve, soo op het affsterven als testament van sijne vrouwe moeder, christsal. en hoochster gedacht., diversel. aen sijne Maj[t] hadde geschreven; dat ick wel daerop hadde geantwoort, dat den tijt te kort genomen en de prestatie vant geene vereyscht was, van sijne Churv. Doorl. niet dependerende was; dan dat echter sijne Maj[t] de stilswijgentheyt interpreteerde voor een verachtinge van sijne presentatien, ofte voor alte groote timiditeyt van sijne Churvorstel. Doorl.; dat ick daeromme des te meer moyte hadde gehadt om sijne Maj[t] te dispone-

1) Het Hoogd. *gemäss*.

ren tot de vernieuwinge vañ voors. presentatien ende tot het senden van eenen volmachtichden in den Haege, op het besluyt van een gemeene alliantie, daer sijne Majt seyde dat sij beducht was, dat sijne Churv. Doorl. niet en soude derven senden. Ende nam oock occasie om derhalven sijne Churv. Doorl. voor te stellen, hoe nodich het was, dat sijne Churv. Doorl. daer moste senden, niet alleen omdat desselffs advis en bewillinge voor allen gerequireert was op de passagie, die men den Con. van Sweeden daer moste assigneren, maer om bijde geconfedereerde te versorgen de conservatie van haeren staet en landen, die nu int naeste eñ meeste perijckel waeren, ende in de gemeene restitutie vande saecke van Duytslant oock te doen verhandelen de saecken van Gulick eñ Cleve, daertoe ick verseeckerde dat uwe Ho. Mo. eñ sijne Excie, die oock aeñ hoochstg. Churvorst geschreven hadde, alles selffs eñ bij haere geconfedereerde souden toebrengen, dat in haer vermogen waere.

Sijne Churvorstel. Doorlucht. dede mij door den mont vañ heer Gotzen de behoorl. resalutatie, danckseggínge eñ andere curialia, mede dan seggende in genere, dat sijne intentie op het maecken van een alliantie noch deselve was, eñ dat die hoochnodich moste voorgaen; dan terwijlen het eetens tijt, dat sijne Churv. doorl. mij door sijne Raeden op 'tgene deso gehele saecke raeckte, soude doen berichten. Naer de eetsaele gaende, hebbe gesalueert den Paltzgrave ofte Hertoch van Cimmeren, den Marquis van Ansbach eñ den Grave van Swartzenburch, ende heeft mij sijne Churv. Doorl., hoewel ick mij modeste besijden hiel, int gaen gestelt aeñ rechter hant eñ aeñ tafel oock het hoochste eynde gegeven. Aen de taeffel heeft sijne Churv Doorl., soo met jnstellen van gesontheyden als particuliere discoursen, gedemonstreert sijne affectie ende eerbiedinge aen uwe Ho. Mo. ende sijne Excie, eñ mij gebracht op veele propoosten vañ jegenwoordige constitutie

van sijnen staet, hoffhoudinge eñ andere beswarenisse, gel. ick deselve oock hebbe gediscoureert wat diesaengaeñ bij beyde Coningen hadde vernomen, eñ wat aenstoot deselve in eenige saecken vonden. Daerop mij sijne Churv. Doorl. met seer groote ernsthafticheyt geseyt heeft, dat haere Ma^ten^ t'onrecht daervan qual. gevoelden eñ sij haer volcomentl. daerop vertroude. Daernaer sijne Churv. Doorl. mij geconvoyeert hebbeñ tot aeñ deure vañ saele, hebbe mij geretireert in mijn gemack. Ende versocht hebbende complementen mede te doen aeñ Churvorstel. douagire van Heydelberch eñ de Churvorstinne van Brandenburch, is mij solemnele audientie gegeven ter presentie vañ heeren Gotzen, die van wegen de Churvorstinne van Heydelberch eñ van Kuysebeecke, die van wegen de Churvorstinne van Brandenburch het woort dede, hebbeñ die van Heydelberch mij doen waerschouwen eñ versoecken door haeren Camerjoncker, dat ick haer geduyrende de complementen eñ ter presentie vande voors. Raet, in geen francoys soude willen aenspreecken, maer dat die solemniteyt die naer gewoonte moste gebruyckt werden, gepasseert sijnde haere Churv. Doorl. met mij in aller familiariteyt wilde spreecken ende handelen, gel. oock gedaen is alle de dagen die ick daer geweest ben, hebbeñ de hoochstg. Churvorstinne mij seer bescheydel. onderricht van dat Hoff eñ het credyt, dat eenige vañ Raeden daer hadden, ende vañ erbarmelijcken staet, daer deselve haer in vant, als hebbeñ niet iñ werelt dan het pension, dat uwe Ho. Mo. haer geven eñ decifererende den staet van haere suster van Twebruggen noch veel miserabelder. Omtrent den avont komen de geheime Raeden Gotzen eñ Kuysebeecke mij van wege sijne Churv. Doorl. begroeten, eñ in beantwoordinge van mijne propositie, seggen: hoe groote genegentheyt eñ interest sijne Churv. Doorl. hadde tot het oprechten van eene alliantie, tot redres vañ saecken van Duytslant; dan in wat ongelegentheyt sij haer jegenwoordich vonden, ver-

haelen̄ tot dyen einde hetgeene over weynich weecken den Baron Hannibal van Donauw daer hadde van wegen den Keyser aengebracht: als namentl. dat, naer verhael van veele weldadicheyt eñ de Keure selffs die 't Huys van Brandenborch vañ Huyse van Oostenrijck eñ predecesseurs van sijne Keyserl. Majt hadde ontfangen, hem was verweten, dat hij sich soude ingelaeten hebben ofte willen inlaeten in een confederatie tegens hem eñ sijn Huys; tot bewijs vant welcke den voors. Gesandte sijne Churv. Doorl. thoonde de copye vañ procuratie, die den Con. van Eng. verleden hadde op de heer Carleton, om te compareren op den bestemden dach, ende neffens d'andere Ambassadeurs van Coningen, Vorsten (onder de welcke sijne Churv. Doorl. genoempt werden) eñ Republycquen in sGravenhage, tot oprechtinge van eene gemeene alliantie; seggeñ den voors. Gesandte, dat sijne Keyserl. Majt diesnietjegenstaende, eñ soo sijne Churv. Doorl. ter halver wege wilde wederom keeren, sulcx alles vergeten souden; soo niet, dat sij in de voorbate eñ voortocht soude sijn; dat sijne Churv. Doorl. daerop bij forme van retorsie hadde doen verhaelen de meriten van sijne voorvaderen tegens 't Huys van Oostenrijck ende de sijne tegens dese yetzigen Keyser, ende dat nietjegenstaende haer van allen oorden advysen quamen, dat sijne Keyserl. Majt sijne erfflanden ende de Keure hadde toegesecht aeñ Vorst van Vrelant[1]); dat sijne Churv. Doorl. niet en konde weten nochte beletten, wat iñ Cancelerie van Engelant geschreven werde; dat sij oock niet en wiste, dat de heer Ambassadeur Carleton sulcke procuratie was gegeven; dat deselve mischien die logenen soude, ende soo lange als men sijne des Churvorstens teyckeninge niet en thoonde, dat men hem nergens met en konde beschuldigen; dat sijne Keyserl. Majt noyt bevinden soude, dat tegens sijn

1) *Friedland*, d. i. Wallenstein.

persoon ofte dominia yet gedaen hadde; dat daerop een affscheyt gemaeckt eñ bij den Baron van Donauw groote exclamatien gedaen werden, dat 'tgunt vañ Vorst van Vredelant gesecht werde, noyt iñ gedachte van sijne Keyserl. Majt was gekomen, ende soo men den autheur van die discoursen aenwijsen konde, dat sijne Majt hem datel. soude doen straffen; dat ick uyt allen desen wel konde begrijpen, dat sijne Churv. Doorl. ongelegen was op eenige confederatiehandelinge te doen compareren.

Verhaelde oock, hoe onlancx, drie ofte vier dagen te vooren, daer geweest was eenen monsieur de la Picardie, met credentie vañ Con. van Vranckrijck, sonder te hebben ofte nemen qualiteyt van Gesante; dat men met hem met alle circumspectie hadde moeten spreecken, mij communicerende de schriftel. antwoorde, die op sijne schriftel. propositie was gegeven.

Des anderen daechs 'smorgens, naerdat de taeffel opgespijst was om te ontbijten ('twelck altijt gerefuseert hebbe, eñ echter de dagen, die ick daer was, soo is gecontinueert), is den Grave van Swartzenborch bij mij gekomen, seggeñ uyt de predicatie gebleven te sijn om mij te onderhouden, alsoo men meynde, dat ick geen predicatie in Hoochduitsch soude begeeren te hooren. Die mij 'tgeene voors. is repeteerde, ende op het propoost van de correspondentie tusschen den Con. van Sweeden eñ sijne heeren verhaelde, wat dispuyten daer geweest waeren opte forme vañ brieven, ende dat alle de onlust hem was geweten geweest, eñ den Con. eñ sijne Rijcxraeden hem als een jesuiter eñ met andere benaminge hadde gescholden eñ den Churvorst sijn ontschult gedaen. Verhaelt voorts de wervinge vañ Gesandten van Bethlehem Gabor, eñ hoe den Churvorst, alleer yet toe te seggen nopende het versochte huywel. vañ Princesse Cathrijne, sijne suster, sijn beraet eñ advis aeñ vrunden nemen soude; dat de Coningen vañ Den., eerst om sijne Vre moeije, eñ die van Sweeden om sijn

suster, elcx twee voyagien eerst in persoone gedaen hadden; secht in desen den gemeenen jnterest meest in consideratie te komen.

Secht vorder, dat sijne Churvorstel. Doorl. gemeent was, de Gesandten met een solemnele maeltijt, daertoe alle de Princessen oock soude geroepen werden, te tracteren, eñ dat niet geerne yet doen soude, om het respect dat sijne Churv. Doorl. droech aen uwe Ho. Mo., sonder kennisse; dat mijn meninge soude geerne vernemen op de sessie. Seyde, dat ick wiste, dat ick was in een Hoff, daer men uwe Ho. Mo. geen cleynicheyt soude aendoen, ende terwijle sijne Churv. Doorl. in sijn persoon selffs 't respect, dat hij deselve droech bewesen hadde, dat ick verhoopte, dat sulcx in regardt van anderen niet min soude willen bethoonen; dat uwe Ho. Mo. tegens gekroonde ofte gedesigneerde Coningen, soo als Gabor was, noyt preseance hadden gepretendeert. Daerop den welg. Grave mij tandem in dat gevoelen ginck discoureren opte grootheyt eñ qualiteyten vañ Princen van Transilvanien; dat desselffs gesanten, oock om het subject van haere legatie, mosten gecaresseert werden, eñ omdat sij waeren de voornaemste vant lant eñ regieringe aldaer; dat evenwel sij dat temperament souden gebruycken, dat den grooten Canceler voor eñ den grooten Camerl. naer mij soude werden geset, gel. gedaen is. Daer int 't salet sijñ, ben gewaerschout geweest, dat ick met circumspectie met den Canceler van Gabor, die een Roomsche Cathol., eñ vrijmoedich met den Camerl., die een Arrianus eñ confident van Gabor was, soude mogen spreecken, ende dat den besten occasie sochten om met mij neffens den Ritmr Quaed int geheim te spreecken. Aen taeffel hebben allerley discoursen int latijn t'samen gehouden, eñ is men daeraen eñ aff met groote solemniteyt geleyt geweest. Heeft mij oock sijne Churv. Doorl. versocht, naer haer vertreck een weynich in de sale te blijven, eñ heeft aldaer gediscou-

reert op dit houwel. eñ de redenen van dyen, eñ dat Princen van Transilvanien dochters van Roomsche Keysers hadden gehadt. Ende naer andere discoursen mij uytgeleyt hebbeñ uyt de voors. saele, heeft des naermiddaechs sijne Raeden wederom bij mij gesonden, die mij komen verhaelen, hoe het toegegaen was met de verdeelinge vañ landen van Gulick ende Cleeff etc., tusschen den Grave van Swartzenburch eñ den Hartoch van Nieuborch; dat de Grave noyt tot sulcke verdeelinge last gehadt heeft, den Churvorst die oock niet heeft gestant gedaen, als sijnde te inegael, selffs oock in die tijt als noch eenige proportie eñ regardt opte inkompsten was genomen, ende dat doch t'zedert door de inquartieringe eñ verwoestinge in de landen, hem doen toegeeygent, bij de Spaigjaerts gedaen (die alle de landen vañ Hertoch van Nieuborch alleen gespaert hebben), geen proportie met allen daer te vinden was; dat dese partagie, soo men het Pruyssische verdrach soude volgen, oock ruineux was voor die vañ religie, niet alleen onder des Churvorstens deel geseten; jn allen gevalle dat deselve maer dicis causa was gedaen, ende dat den Hertoch van Nieuwborch hadde belooft een renversael te geven, daerbij bekennen soude dat sulcx maer pro forma was gedaen om de Spaingjaerts alsoo uyt het lant te krijgen, eñ datmen een jeders gerechticheyt eñ partagie ter arbitragie van gesechsheeren eñ vrunden daernaer van nieus soude stellen; dat den hoochg. Hertoch 't geuen van dit renversael van daege tot dage gedilayeert hadde, seggende 'tselve geen Cancelerie nochte Raeden te betrouwen, om sijn credyt niet bij Spaingien te verliesen, maer 'tselve te sullen schrijven met sijn eygen hant, dewelcke hij door subitel. vertreck niet gegeven hadde; versoeckende om dese redenen, eñ om het jnterest van dese landen selffs, dat uwe Ho. Mo. die partagie noeyt wilden approberen eñ voor vaillabel houden; seggeñ dit oock aeñ Con. van Vranckrijck soo gerepresenteert te sijn, die voor antwoort

stakel hierin soude willen brengen, eñ als sij schoon souden willen (gel. mij geseght werde, dat ick verstaen hadde, dat den Con. ouer het houwel. comminatoire brieven hadde geschreven), dat haeren heere soo machtich aen haer frontieren sulcx gelegen ende met vrunden eñ correspondentie binnen het rijck van Poolen gesterckt was, dat hij hem het berouw daervan wel soude doen krijgen; dat hun daerom dochte, dat dit maer gesochte excusen waeren eñ sij niet en wisten, hoe deselven haeren heere voor te brengen, mij versoeckende, dat ick bij den Churvorst dese dilayen soude willen helpen amputeren, verhaeleñ daerop (gel. ick inter curialia alrede gedaen hadde van mijne sijde) de goede genegentheyt die haeren Prince drouch tot uwe Ho. Mo. Staet, eñ daerom oock soodanige officien van mij verwachten, opdat sij mochten eene categorycque antwoorde bekomen. Met dese generale discoursen gescheyden sijnde, sijn de Raeden vañ Churvorst wederom bij mij gekomen, die mij oock beyde ofte bijsonder, soo des middachs, als des avonts, in mijn gemack daer gespijst werde, meest sijn komen vergasten, ende hebben mij gebracht de copie vañ antwoorde, die den Ambassadeur Anstreuter, soo op sijne propositien, opten naem vañ Con. van Gr. Br., als Con. van Den., bijden Churvorst van Saxen onlancx was gegeven, daeruyt genouch gespuert werde, dat denselven sich vañ Keyser niet en wilde separeren. Ende daernaer spreeckende van dit houwel. eñ goede intentie van Bethlehem Gabor, hebbe hunne Ed. gesecht, waertoe versocht was, eñ dat het publycq daeraen gelegen was, dat dit houwel. spoedelick werde gecelebreert.

Seyden, de consideratien sijne Churv. Doorl. alleen bewogen te hebben om geen meerder solemniteyten, een kort dilay eñ een tweede legatie te requireren, om de lustre vant huys niet te kort te doen. Daerop seyde, dat de jaeren van Gabor, die hem laeten hadde aengeven

voor een Prince van xlj jaeren eñ naer aller oordeel ouder was, eñ voornamentl. de gemeene vtiliteyt geen uytstellen wel konden lijden, ende datmen doch den tijt soo nauw wilde coarcteren, als doenl. waere. Reparteerden de voors. heeren, dat daerop soude gelet werden, en dat dyen middach den Grave van Swartzenborch bij haer was eeten, om haer de resolutie vañ Churv. aen te seggen eñ soo veel contentements te geven als mogel. waere; mij versoeckeñ, als sij mij de revisite souden doen, dat ick haer tot amplecteren van die resolutie wilde disponeren.

Naer middach komt Schultetus, wesende een doctor in de medecijne, die in groot credyt is bij Gabor eñ diversche voyagien oock in dese saecken in Sweeden, doen de Princesse daer was, gedaen heeft, eñ nu dese legatie mede accompagneerde, eñ vraecht mij, off ick soude goet vinden, dat den grooten Camerl., buyten weten vañ Canceler, int geheim mij soude mogen komen besoecken, seggeñ dat denselven geheel andere taele soude spreecken, eñ oock anderen last neffens hem hadde, als den voors. Canceler was bekent, als zijnde een vañ confidentste dienaers van Gabor eñ die seer geerne mij hier vindende de desseinen eñ gelegentheyt vañ selven soude ontdecken, 'twelck hij niet hadde mogen doen in presentie vañ Canceler, die een papyst eñ imperialist was, die oock in dese legatie daerom eñ te Hove vañ Keyser was geemployeert; begon mij oock te seggen, wat ick uyt denselven soude verstaen. Daerop ick antwoorde, dat sijne visite mij t'aller uyren souden aengenaen sijn, maer in gevalle sij quamen sonder voorweten ende sonder den Canceler, dat ick vreesde tselve, als sijnde in één huys eñ hebbeñ den Canceler sijne favoriten onder haer suite, niet en soude secreet blijven eñ veel jalousie causeren; dat sij veel liever haer visite bij d' een ofte d' andere gelegentheyt in tween souden verdeelen. 'tWelck den voors. Schultetus oock nemende in achtinge, seyde dat den Canceler jegenwoordich besich

was om een schriftelicke deductie in te stellen op 'tgene hem bij den Grave van Swartzenbourch was aengebracht, ende dat sij dat souden mogen hem aenseggen, dat sij mij middelertijt souden gaen besoicken, terwijlen op mijn vertreck stont. Den voors. Camerlinck alsoo bij mij gekomen sijn̄ met den Ritmeester Quaet eñ Schultetus, heeft denselven beginnen te seggen, dat den Canceler hadde moeten behooren, sonder te contradiceren, om hem in geen jalousie ende achterdencken te brengen; dat wel waer was, dat haeren Prince metten Keyser uyt noot hadde moeten vrede treffen, dan echter soo veel aeñ Poorte vañ Grooten Heere te wege gebracht, dat den voors. Grooten Heere de vrede, met den Keyser gemaeckt, niet en hadde alsnoch geaggreert; dat haere Prince oock veel redenen hadde om over de infractie van syne vredearticulen sich te beswaeren eñ daerover te breecken; maer dat sonder breecken, soowel als den Con. van Spaignien in den Pals hadde gedaen, sijne vrunden mochte gaen secoureren, ende dat daerop last aen hun, buyten weten vañ Canceler, was gegeven, dat sij opte restitutie van het Evangelische wesen in Duitslant, Bohemen eñ geincorporeerde landen mochten handelen ende sijn secours presenteren, soo daer apparentie waere van een fondementale alliantie; verhalende daertoe verscheyden voorslaegen, die van wegen haeren Prince gedaen werden, dewelcke sij souden door den voors. Ritmeester Quaedt in den Haege aeñ Gesanten, die daer, soo sij verstonden, souden erschijnen, doen aenbrengen, ende wert alhier ouersulex relatie gemaeckt tot hetgene naerder bij denselven Ritmeester, die datel. soude ouerkomen, geopent sal werden. Dan seyden evenwel, soo dit houwel. niet gematureert en werde, dat 'tselve wel verachteringe int gehele werck brengen soude. Waerop gevraecht sijnde, wat dan de resolutie vañ Churvurst, door den Grave van Swartzenborch aengemeldet, medebrachte, seyden, dat sijne Hoocheyt wel genoechsaem sijne inclinatie int faveur

van dit houwel. thoonde, maer echter de Princesse noch niet en soude willen laeten volgen, voor een tweede legatie eñ de bewillinge vañ Vorsten eñ Potentaten, hier vooren genoempt, wederkomen soude. Daerop ten versoecke als boven hebbe gesecht, dat eenen boom mitten eersten slach niet en conde vallen; dat de verseeckertheyt, dien den Churv. van syn persoon eñ van soo korten tijt hadde gegeven, als was de maent van Februarius, de saecke genouch in verseeckertheyt stelde; dat den Ritmr Quaet, die gemeent was, om de gemeene affairen wille, de hoochg. Potentaten selffs te gaen vinden, die consultatiebrieven metgegeven eñ bij sijne Ed. de antwoorde daerop promptel. vervolcht konde werden. Des anderen daechs sijn gereden des smergens vroech naer het arcenael eñ tuychuys, en van daer komende het geheele Slot doorsien, eñ den Hertoch van Simmeren gevisiteert hebbeñ, die claechde dat noch geen mainlevée van sijn goeden hadde, werdende telckens vañ Keyser naer de Aertzhertoginne, eñ van daer wederom naer den Keyser gewesen, sijn mij bij de heer Kniesbeeck gebracht de copyen van mijne depeschen, die ick t'savonts te voren uyt sijne Ed. handen hadde ontfangen, ende korts daer naer aengesecht, dat den Grave van Swartzenborch bij mij soude komen eeten, ende dat mijn carosse eñ geleyt veerdich soude sijn, om tot Butzouw te gaen slaepen. Den welgem. heere Grave met mij gegeten hebbeñ, heeft mij versocht in mijn gemack noch van eenige affairen te spreecken, ende heeft deselve aldaer geretriceert de memorie vañ neutraliteyt van Goch, ende versocht dat de Gouverneurs vañ plaetsen in den lande van Cleve etc. mochten daertoe gehouden werden, dat sij de te doene executien sonder conniventie eñ scherpel. wilden exploicteren. Voorts mij int geheim verhaelt de handelinge met eenige vañ Gesanten van Bethlehem Gabor, ende eintel. mij versocht, neffens de gebiedenisse van sijne Churv. Doorl, uwe Ho. Mo. te recommanderen de conti-

nuatie eñ vermeerderinge vañ goede correspondentie eñ vrientschap, die (Godt loff) nu bevesticht was met het laetste tractaet, in den Hage geslooten, verhaleñ mij en passant de traverssen, die sijn persoon daer bejegent waeren, ende met wat ongerieff eñ oudienst van sijne Mr, die sijn presentie oock van doen hadde, men hem aldaer soo lange hadde slepende gehouden. Waerop bejegent sijnde van mij met de groote occupatien van uwe Ho. Mo. eñ interruptie van besoigne door d'absentie dickwils van eenige vañ Gedeputeerde eñ andere gelegentheden, heeft gesecht, dat het einde eñ besluyt alles wederom gebetert hadde, ende heeft mij alsoo, met prefacie op de geringheyt vañ gifte, gepresenteert eene medaille van sijne Hooch., hangeñ aen een korte borstketen. Ende naerdat dien dach, gel. oock alle vorige daegen, hadde gevisiteert de Churvorstel. Dovagiere van Heydelberch, eñ ordre gestelt opte vereeringe van al het Hoffgesinde eñ Guarde, ben ick, geaccompagneert met joncker Frederick van Spil, een vañ voornaemste Camerjonckeren van sijne Churv. Doorl., eñ twee lopende lacquayen, met een carosse affgereden, eñ alsoo noch dien avont, wesende den jen October, gevoert op het Slot te Butzouw voors.

Den ijen Octob. tot Altten Rappijn [1]), alwaer Ampman is de heere Christiaen Belijn, die te bedde lach eñ mits sijne groote swaricheyt dien avont geen visite konde verdraegen, hebbeñ mij versocht des anderen daechs smorgens te vijff uyren te willen aen sijn bedde comen, alwaer denselven met seer groote demonstratie van vrientschap mij omhelst heeft eñ bewillekompt, eñ spreeckeñ van het subject van mijn legatie, seyde seer verwondert te sijn, dat bij sijne Churv. Doorl. die resolutie soude genomen sijn van niemants op de confederations-handelingen te seynden, terwijlen den Churv. aeñ bevorderinge

1) lees: *Ruppin.*

van dyen soo veel gelegen ende voor desselffs versoeck eñ employ van sijn persoon ingewillicht, immers principal. gevordert was; dat sijne Ed. vreesde in groote reproche bij de Gesanten van uytheemsche Coningen eñ Princen daerdoor te geraecken, mij versoeckende, ick wilde hem bij deselve excuseren eñ verclaren, dat hij bij dese resolutie niet geweest eñ contrarie van opinie was; dat ick oock ten tijde doen de Baron Hanibal van Donauw verwacht, eñ bijkans geweten was, wat hij in mandatis soude hebben, in sijn presentie resolutie was genomen, denselven aen te seggen, terwijle sijne Keyserl. Majt toeliet, dat int Roomsche Rijck eene ligue tusschen de papistische Chureñ Vorsten eñ Stenden, met associatie van uytheemsche Coningen was opgericht; dat deselve niet en konde vremt vinden, dat die vañ religie ofte Evangelische oock van gel. deden, behoudens dat in deselve niet en soude geconcludeert werden tegens sijne Majts persoon ofte dominia, eñ dat sijne Churv. Doorl. daervan den heere Gesante soude verseeckeren, eñ dattet daerom hem vrempt dochte, eñ hij geen schult daeraen hadde, dat men soo timidé eñ flauwel. den voors. Gesante hadde bejegent. Naer affscheyt eñ veelderley discoursen sijn dien morgen, wesende den 3en Octob., van Altten Rapijn door Nieuw Rapijn, wesende een propre stadt, die maer een cleyn uyrken van daer op den wech lach, smiddaechs gekomen tot Nieuwstadt eñ des avonts tot Hagelberch [1]). Eñ naer aldaer, gel. in alle voorige plaetsen, van wegen den Churv. getracteert eñ gedefroyeert, eñ bij den voors. Camerjoncker eñ andere Officieren versorcht te sijn met eenen ever, om van aldaer op de riviere de Hagel [1]), die haer exonereert een groote mijle van daer in de Elve, naer Hamborch te vaeren. Sijn den iiijen Octob. naer den ombijt, na complementen eñ vereeringe aeñ selven Camerjoncker eñ andere

1) lees: *Havelberg* en *Havel*.

Officieren, die ons met het silverwerck eñ provisie van Berlijn tot alhyer gevolcht hadden, mette carosse aeñ voors. riviere eñ scheepsboort gevoert, eñ opte toesegginge dat wij met den wint, die goet was, in twee daegen tot Hamborch souden geraecken, t'seyl gegaen. Dan lopende den wint contrarie, sijn naer veel ongemax eerst den 4en dach gekomen voor Snakenbeeck, een mijltgen beneden de stadt Lauwenborch, alwaer ick, mits den contrarien windt, een wagen genomen, ende door Barchdorp noch dyen avont binnen Hamborch ingerede hebben, laeteñ de bagagie eñ dienaers schepe.

Den viijen Octob. hebbe ick uwe Ho. Mo. uyt Hamborch veradverteert van mijn aenkompste aldaer eñ vertreck naer den Con. van Den. neffens eenige andere circumstantien, in de missive hier geinsereert begrepen.

Hooge eñ Mogende Heeren.

Gelijck uwe Ho. Mo. van Straelsont hebbe geadviseert, hebbe mijnen wech genomen ouer Berlijn, alwaer ick seer onverwacht gevonden hebbe eene seer statige legatie vañ Prince van Transilvanien, bestaende uyt den Canceler eñ groote Camerer, beyde van sijne natie eñ taele, en den Ritmr Quaet met seeckeren andere persoon uyt den Palts, soo ick meyne, die t'samen geaccompagneert sijn geweest met een groot getal Sevenbergsche eñ Hongersche Edelluyden, komeñ versoecken de Princesse Catarina van Brandenborch ten houwel., waerdoor ick eenige daegen opgehouden ben geweest, aleer ick ben opgevordert ter audientie. Naer dewelcke ick van goeder hant veradverteert ben geweest, dat de voors. Gesanten, jmmers eenige van dyen, geerne met mij wilde komen in communicatie; waertoe tijt eñ gelegentheyt gevonden eñ versorcht sijnde, hebben seer veele discoursen gehouden geweest vañ jegenwoordige toestant vañ saecken in Europa ende daer buyten, vañ welcke eñ 'tgunt int Hoff aldaer bij mij genegotieert is,

ick eerstdaechs uwe Ho. Mo. trouw rapport te doen hebbe, soo haest ick van sijne Maj^{t} van Den., naer dewelcke ick morgen vertrecken sal, veraffscheyt sijn. Middelertijt sal uwe Ho. Mo. seggen, dat seer jnstantel. int Hoff aldaer tot Berlijn op mij versocht is, dat ick deselve soude willen preadviseren, hoe schadel. gehouden wert de neutraliteyt bij de Regierders vañ steden van Cleue, Goch etc. aen uwe Ho. Mo. versocht eñ bij de Infante op 't aenhouden vañ Hertoch van Nieuwborch alrede geaccordeert, als door dewelcke sijne Churv. Doorl. soude beñomen werden den pas om int lant van Gulick sijne executien te doen, uwe Ho. Mo. ouersulcx mede difficyl gemaeckt de jnninge vañ resterende capitalen eñ interessen, metten Grave van Swartzenborch onlancx geaccordeert [1]), ende de Spaignaerden occasie gegeven om naer haer gewoonte die plaetse van Goch wederom in te nemen eñ stercken, eñ dan soo lichtel. niet wederom te verlaeten, eñ verwaerloosen, met veel andere redenen eñ discoursen, die ick hier achterlaete, omdat alhier in dese stadt Hamborch, daer ick eergisteren avont arriveerde, gesegt wert, dat uwe Ho. Mo. de voors. neutraliteyt alrede hadden bewillicht; niet twijffelende ofte deselve sullen naer haere hooge wijsheyt, alle tgene daerin te considereren staet, soowel hebben ouerwogen, dat het niet nodich is bij mij, die gantsch rauwel. dese saecke voorquam, eñ weynich kennisse vañ Clevische en Gulische saecken hadde, daertoe yetwes gebracht te werden. Ick hebbe dit Hoff so vol eñ versien van vorstel. persoonen gevonden, dat naer ick bericht ben, geen Vorst in Duytslant, nochte den Keyser selffs, soo groote Hoffhondinge te houden heeft; sijn evenwel alle soo verwanten personagien, dat die van daer niet affgewesen konnen werden. Tgunt in het leger vanden Con.

---

1) Zie Arend, III. D. IV. Stuk, bl. 96, en vergel. III. D. III. St., bl. 711—714.

van Den. passeert, hebben uwe Ho. Mo. met meerder verscheydenheyt uyt den heere Canceler Vlefelt eñ Resident Ayssema, die ick verstae dat beyde daer sijn, te vernemen ouer den wech van Bremen, en t'mijner kompste verhope ick uwe Ho. Mo., van 'tgene ick daer sijnde vernemen kan, pertinent rapport te sullen mondelinge doen. Blijve ondertusschen, Hoge eñ Mogende Heeren, etc. Onderstont: uwer Ho. Mo. onderdanigen dienaer, ende was onderteyckent: G. van Vosbergen, ende noch wat ter besijden: jn Hamborch den 8en Octob. 1625.

Den ixen Octob. sijn wij van Hamborch vertrocken, hebbeñ onse bagagie, behalven een koffer eñ matrasse, schepe gedaen, eñ sijn des avonts ten negen uyren ingelaeten tot Boxtenhoede. Den xen Octob. met convoy van borgers gereden naer Rodenborch, mits den wech onveyl. was. Den xjen van Rodenborch met soldatenconvoy gearriveert tot Veerden, eñ van daer den xijen tot Nieuborch, alwaer daechs te vooren was gekomen Hertoch Christiaen van Brunswijck, eñ naer den eeten mij quam visiteren den Hertoch van Wijmar. Ende dyen avont sijne Majt van mijn kompste noch verwitticht sijnde, heeft in plaetse van mijn audientie te geven op sijn Hoff eñ gemack, mij doen vorderen den xiijen 's morgens opte wal vañ stadt; eñ naerdat mij sijne Majt seer vriendel. willekom geheten, eñ ick deselve ouer sijne reconvalescentie van soo swaeren val gecongratuleert hadde, heeft mij sijne Majt sonder van het succes van mijn wervinge in Sweeden eñ Brandenborch te spreecken, terstont beginnen te wijsen de approches van Tilly eñ gelegentheyt vañ stadt, eñ voorts te verhaelen eene goede partye vañ gehele belegeringe eñ dissolutie van dyen. Ende heeft daer naer sijne Majt mij gevoert tot op het Slot, hebbeñ van outs geweest de residentie vañ Grave van Huy, sijñ, soo sijne Majt verhaelde, met executie van Rijcx acht, gekomen eñ geincorporeert aeñ huyse van Lunenborch. Alwaer ick perfunc-

toire verhaelt hebbe mijn wedervaeren aen beyde de voors. Hoven, hebbeñ op die materie eñ namentl. op hetgene van Sweeden te verwachten stont, alle de volgende daegen dickwils met sijne Maj^{t} in discours eñ in contrarie sustenue gestaen, gel. sijne Maj^{t} mij oock somwijlen heeft verhaelt, hoe weynich vañ Churv. van Brandenborch te verwachten stont. Ende vervolgeñ alsoo dagel. de discoursen, heeft sijne Maj^{t} mij te meer maelen verhaelt, hoe diepe ende dangereusel. deselve sich geembarqueert vont in dese saecke, sonder dat sijne Maj^{t} volchden de toegeseyde secoursen vañ Nedersaxischen Creyts, die daertoe niet een helder[1]) en hadde gecontribueert, eñ de vermogenste van dyen, als waeren die van Brunswijck eñ Magdenborch, omdat sij den vijant in eñ ontrent haere lantpalen hadden, eñ die van Lunenborch, omdat sij haer niet wilden vougen bij de Maiora, in geen gelegentheyt en waeren om yet te konnen contribueren; maer dat voor al sijne Maj^{t} van Gr. Br. in gebreecke was eñ bleeff om sijn toegeseyde subsidien te furneren. Ende hoewel mons^{r} des Hayes, die te voorens daer Ambassadeur was geweest, wel toeseggínge hadde gedaen, van wegen den Con. van Vranckrijck, dat van daer mede alleen niet en was gevolcht, maer dat den hoochstg. Con., houdeñ te huys den voors. des Hayes, nu nieuwel. in mijn absentie in Sweeden gesonden hadde mons^{rs} la Picardiere, die wel scheen ten deele die voorige offres te komen vernieuwen, maer dat hij soo rauw was in alle saecken, dat hij niet en wiste te spreecken ofte te beantwoorden op geenige vañ pointen, die te voorens waeren gehandelt, ofte van geenige andere, daerop hij gevraecht werde, nemende alleenl. sijn excusen, dat sijne Con., terstont naer sijn arrivement van Constantinopel, hem in alder ijl eñ haest hadde naer Duytslant eñ sijne Maj^{t} gesonden, op de

1) d. i. *heller* (kleine munt).

kompste vañ Nunce vañ Pauws tot Parijs, opdat deselve niet en soude beletten de goede jntentien, die sijne Maj^{t} van Vranckrijck hadde gevattet, nopende het redres vañ saecken in Duytslant eñ onderstant vañ geene, die sich die ter herten lieten gaen, als was sijne Maj^{t} van Den. Dat nietjegenstaeñ dese excuse, die blauw was, sijne Maj^{t} oock in sijn persoon geen satisfactie konde vinden, om met denselven vrijmoedich te konnen spreecken, sijñ denselven een Roomsch Catholijck, hier niet bekent, soo versch gekomen uyt Turckyen, daer de saecken seer verscheyde waeren met dese, ende geheel onweteñ van die van Duytslant. Ende alsoo daeromme, eñ om sijne Maj^{t} in meerder verseeckertheyt te stellen, jck urgeerde het bevorderen eñ sluyten van eene goede, vaste alliantie, daerop oock bij den Con. in Sweeden, seyde, mede aengehouden te hebben, met toesegginge aldaer, dat sijne Maj^{t} van Den. sijn Gesanten daertoe naer den Hage soude senden, als sij soude weten, dat den Con. van Sweeden van gelijcken soude doen, gel. sijne Maj^{t} wel konde geheugen, dat mij sulcx, doen ick naer Sweeden toech, hadde toegeseyt. Ende terwijlen ick nu assentatie vañ Con. van Sweeden bracht, dat aeñ Resident Rutgersio volkomen last daertoe was ofte soude gegeven werden, dat ick dan vertroude, dat sijne Maj^{t} in geen gebreecke soude sijn, om met plenipotens sijne Gesanten mede te senden. Op desen seyde mij sijne Maj^{t}, dat den Canceler Vlefeldt naer den Haege hadde gesonden, om te vernemen bij wie eñ op wat voet dese alliantie gemaeckt soude werden; jtem om van uwe Ho. Mo. te versoecken eenich volcksecours, bij middel van 'twelcke, soo sijne Maj^{t} 'tselve bij tijts hadde mogen hebben, hij hadde verhoopt den Tilly te hebben konnen, alsdoen terwijlen hij soo geconsterneert eñ soo swack was, uyt den velde slaen, 'twelck nu niet doenl. was, terwijlen den Grave van Walstein sich met hem geconiungeert hadde met een seer sterck leger, 'twelck

in Brandenburch begroot werde op 20000, oueral op 15000 ende bij sijne Maj^{t} op 12500 man, soo te peerde als te voete, laeteñ mij sijne Maj^{t} sien een lijste vañ regimenten, die seecker sijn Ritmeester, sijñ binnen Einbeecke als dit leger daer was gepasseert, gemaeckt eñ sijne Maj^{t} toegesonden hadde. Werdende dan gediscoureert, in presentie vañ Secretaris Frederick Gunther, bij sijne Maj^{t} op den voet, daerop de voorconfederatie mochte geslooten werde, ende ick daerop seggende, dat men dien avont [1]) mocht nemen, die iñ alliantie tusschen den Con. van Gr. Br. eñ uwe Ho. Mo. onder anderen onlanx genomen was, eñ daervan ick advertentie uytten Hage hadde gehadt, te weten de restitutie vande Con. van Bohemen door submissien eñ deprecatien moste gerichtet werden [2]). Daernaer, als men dit feyt voorstelde, dat geen vande Vorsten eñ Stenden vande Nedersaxischen Creytz, haer om dier saecke wille in den oorloch soude willen steecken. Ten derden, dat men daermet soude irriteren eñ tot vijanden krijgen alle degeene, die de invasien vande landen eñ digniteyten vande Con. van Bohemen hebben helpen doen ofte toegestaen. Maer seyde sijne Maj^{t}, dat den eenigen voet eñ middel om een voordeelige eñ bestendige alliantie te sluyten, moste gegenomen werden op het restablissement vande religions- eñ prophaensvrede in Duytslant, daeronder dat oock notoire begrepen was de restitutie vande Churv. Palts; daermet dat oock geexciteert souden werden general. alle degene, die mette concurrentie vande jurisdictie van het keyserl. hoffgerichte, met het Camergerichte van Spiers ende de evocatien, die den Keyser usurpeert; jtem met de geestel. proceduyren, daer uyt men de Evangelische Bisschoppen wil sluyten; voorts met veele andere gravamina haer be-

---

1) lees: dien voet niet.

2) Vergel. Arend, III. D. IV. St., bl. 105.

swaert vinden: in sulcke vougen dat, offschoon den Palsgrave gerestitueert waere, mochte denselven nochte yemant van alle de Evangelische Vorsten van haer persoonen eñ goeden verseeckert konnen sijn, soo lange dese geusurpeerde macht niet gereformeert en werde. Allegeerde daertoe oock den voors. Secretaris eenige exemplen van proceduyren, bij het keyserl. hoffgerichte onlancx gepleecht, eñ onder andere, dat vande Grave van Oldenborch, wyens vader alle sijn leven bij de voorige Keysers vervolcht hadde den tol op de Weser, die hem oock altijts was geweygert, — dat desen jtzigen Grave het diploma eñ consent vañ selve vercregen hadde, soo al de werelt oordeelde, alleenl. omdat den Keyser meende dat uwe Ho. Mo. de saecke van die van Bremen, ende sijne Maj^{t} die van sijne verwandte, den Grave van Oldenborch, soude aennemen, eñ alsoo tegens malcanderen gecommitteert werden. Daerop ick dan reparteerde, dat sulcx voor sijne Maj^{t} eñ dese heeren vande Nedersaxischen Creytz het glimpelickste soude sijn, maer dat uwe Ho. Mo. mijns oordeels ander jnsichten in haer tractaet hadden gehad; als vooreerst: dat sij haer tegens den Keyser noyt voor vijant gedraegen, geformaliseert ofte de saecken van geheel Duytslant sich aengetrocken hadden; dat het oochmerck vande selve eñ den Con. van Gr. Br. is geweest, den Con. van Bohemen met een prompter remedie te restitueren: want offschoon de Keyser beloven mochte de voors. redintegratie vande Religions- eñ Prophaensvrede, eñ daerop de wapenen affgeleyt werden, dat men dan in veele jaeren niet en soude gedecideert sien de questie, off den Palatijn tegens de Prophaenvrede gedepossedeert waere; dat Eng^{t} eñ uwe Ho. Mo. het gemene recht, quod spoliatus ante omnia sit restituendus, voor haer hadden; dat ten anderen sijl. waeren in een gemene Vnie geweest, geduyreñ den tijt vañ welcke (alhoewel eenige Vorsten sonder bewilliginge vañ Con. van Bohemen daeruyt gescheyden waeren) den hoochstg. Con.

ofte Churvorst, die hem daeraen altijts gehouden hadde, was gedepossedeert; dat dese Vnie haer verbont tot dese restitutie; dat men met die restitutie een stemme onder den Churvorsten eñ een groot lant uyt handen vande vijanden, eñ in handen eñ tot secours vande goede saecke in Duytslant krijgen soude; dat in alle gevalle dese enckele restitutie, daer den Con. van Gr. Br. eñ sonderl. uwe Ho. Mo. sonder offensie vañ Keyser mochten spreecken eñ tracteren, meerder sequelen eñ redres, bijaldien men de Papistische Ligue soo verre konde aentasten, soude medebrengen; niettemin dat ick mij verseeckert hiel, dat men in fundamento wel accorderende, op de forme mede wel verdragen soude; biddende sijne Majt, sij wilde mij veraffscheyden eñ toesegginge doen, dat sijne Gesandten met volkomen macht eñ goede resolutie naer de vergaderinge vande andere geconfedereerde mochten gesonden werden. Daerop mij heeft toegesecht, dat geresolveert ende alrede beschreven hadde de heere Christiaen Thomassen en Hendrick Rantzouw, om deselve neffens den Canceler Vlefeldt derrewaerts te senden, daervan ick uwe Ho. Mo. bij een missive, daervan mits het haestige vertreck vande bode geen copye konde gemaeckt werden, hebbe veradverteert; als oock dat sijne Majt mij versocht hadde, soo lange te blijven, totdat den voors. Canceler, die onderwegen was, aengecomen soude sijn. Dewelcke den xvjen Octob. aengecomen sijnde, heeft sijne Majt den xvijen 'smorgens vroech mij ontboden, eñ heeft den heere Canceler mij daer laeten lesen de resolutie eñ het affscheyt, dat uwe Ho. Mo. hem hadden gegeven, daermet sijne Ed. eñ oock sijne Majt wel vernoucht waeren. Dan heeft sijne Majt mij gesecht, dat dese vergaderinge iñ Hage ten regarde vañ Con. van Sweeden infructueux soude affloopen, terwijlen denselven uyt den Canceler verstont, die mij 'tselve oock assevereerde, dat den Resident Rutgersius (aen denwelcken ick gerapporteert hadde, dat den last vañ Con.

van Sweeden geaddresseert was), sonder hoope van opstaen, dōodel. kranck lach. Seyde, dat dit was vis maior, eñ dat daerom de vergaderinge wel soude mogen voortgaen, alsoo deselve uyt mijn rapport eñ de antwoorde vañ Con. van Sweeden, mij in scriptis gegeven, wel soude bericht werden. Ende na lange discoursen op die saecken eñ de saecken van Nederlant hebbe ick mij van daer vertrocken, alsoo opgevordert werden twee Gesanten vañ Hertoch van Lunenborch, die daer bleven eeten eñ naer mij tot het wassen eñ aeñ disch gebracht werden, nemende alsdoen sijne Maj^{t}, die besich was om yet te teyckenen, geen water, eñ komeñ oock sitten, naer dat wij geseten waren. Onder maeltijt werde veel gediscoureert vañ hoochmoet vañ Grave van Tilly eñ veele van zijne vermetel. propoosten, bij monde uwe Ho. Mo. verhaelt en hyer onnodich te repeteren, om dit verbael niet te groot te maecken. Oock seyde mij sijne Maj^{t} aldaer, dat de heer Vlefeldt hadde metgebracht de geauthoriseerde copijen vañ geintercipieerde brieven vañ Keyser, daervan hiervooren in mijne missive aeñ Con. van Bohemen breeder mentie gemaeckt is. Waerop ick terstont urgeerde eñ obtineerde, dat sijne Maj^{t} deselve den Churv. van Saxen eñ de Vorsten eñ Stenden vañ Ouersaxischen Creytz, die tot Leypsich vergaderen souden, behoorde toe te senden, neffens sijne Maj^{ts} missive, daermet denselven den voors. Creytz aenmaende tot assistentie vañ Nedersaxischen Creytz; die sijne Maj^{t} mij gecommuniceert eñ met den Edelman expres affgesonden heeft, met een post date daerbij van dese copijen, mede aeñ voors. Creyts geaddresseert werden, welcke occasie bij mij soo ter loop opgenomen, eer daer groote deliberatien eñ bedenckingen konden opvallen, mits den Edelman datel. stont op sijn vertreck. Den Hertoch van Wijmar op het affsenden daerbij komende, remarqueerde wel, dat een groote offensie tusschen sijne Maj^{t} van Den. eñ de Keyserl. Maj^{t} soude maecken, als werdende daerbij

de practycquen eñ quade trouwe bij deselve gebruyckt eñ bij de Spaensche cancelerie aengewesen, bij sijne Maj^{t} op een theater gebracht.

Naer de voors. maeltijt quam sijne Maj^{t} in veele discoursen met de voors. Gesanten van Lunenborch [1]) aeñ Nedersaxische Heeren eñ Stenden, wesende in effecte, soo sijne Maj^{t} 'tselve duydede, een libel fameus, geschreven. Seggende sijne Maj^{t} 'tselve den goeden ouden heere niet te willen imputeren; maer dat het een schelm was, die de voors. missive hadde ingestelt. Waerop, gel. een yeder alrede vertrocken was, ick mede willende vertrecken, sijne Maj^{t} mij daerbij gehouden heeft, de voors. Gesanten, die daerin bevonden seer veel enorme feyten verhaelt van sijne Maj^{t} eñ desselffs onderhebbeñ chrijsvolck, seyden daervan geen kennisse gehadt te hebben, eñ dat de principaelste pointen daerin begeert, nempe de restitutie vañ stadt Nieuwborch eñ andere plaetsen, bij sijne Maj^{t} met garnisoen beset, oock onversichtel. daeraff gevordert werde, terwijlen het iñ macht vañ Hertoch niet en was, deselve te konnen mainteneren, eñ dat derhalven daerop niet meer en soude geinsisteert werden; dat doch sijne Maj^{t} den hooghg. Hertoch moste in sijn gemoet vrij laeten, om tegens den Keyser niet te willen doen, seggende uytdruckel., dat sijne Vorst. Doorl., sijnde een out heere, in sijn oude daegen den duyren eet, die hij aeñ Keyser int accepteren van sijne leenen gedaen hadde, niet en wilde breecken, eñ derhalven hem met den Nedersaxischen Creytz niet associeren wilde, al soude hij om alle sijne landen eñ luyden komen. Daerop dan terstont sijne Maj^{t} vraechde, offmen hem dan voor meyneedich scholde. Daerop de voors. Gesanten seyden, dat sijne Maj^{t} was een Con. van Den., die inder qualiteyt den Keyser niet en recognosceerde, maer

---

1) Hier zijn eenige woorden uitgevallen, waarschijnlijk *over des Hertogs missive.*

Oversten Focx beyde daermet wel tevreden waeren, als wel wetende, dat sij beyde de principaele functien soude doen.

Den xix^en^ Octob., wesende sondach, naer de predicatie, als op vorige predickdaegen in des Conincx gemack predicatie gehoort hebbeñ, heeft mij sijne Maj^t^ gesecht, dat ick soude gedepescheert werden, eñ hebbe ouersulcx bij den Secretarium Frederick Gunther aengehouden, dat mijne depeschen eñ de copyen van dyèn, als oock van verscheyde niewe tijdingen eñ brieven, die in dese gelegentheyt t' zedert het vertreck vande heere Vlefelt naer den Haege mochten geschreven sijn, mochte veerdich gemaeckt werden. Die mij seyde, alles te sullen gereet sijn; dan dat sijne Maj^t^ met eyge handen noch aende Con. eñ Coninginne van Bohemen schrijven wilde.

Den xx^en^ Octob., hebbende sijne Maj^t^ wat medecynen ingenomen, werde mij geseght, dat ick op mijn gemack gespijst soude werden, daer mij de visiten vande Hertoch van Wijmar eñ andere heeren eñ Oversten, aen wien ick oock hadde wesen mijn affscheyt nemen, gedaen werde. Eñ synde daernaer bij den Canceler gebracht bij sijne Maj^t^, heeft deselve met mij wederom gesproocken nopende de saecken van Sweeden, eñ geseght, dat het niet wel geraeden ofte oock niet te vinden soude wesen, sijne Maj^t^ van Sweeden gelt eñ avance van dyen tot sijne lichtinge te senden, eñ derhalven dat het beter eñ sijne Maj^t^ tevrede waere, datmen den hoochstg. Con. van Sweeden toestont iñ Marck ofte elders den Grave van Mansfelt, om denselven met de Sweetsche troupes int voorjaer te conjungeren. Hebbe geseyt van desen eñ alle t' gunt in mijne legatie gepasseert was, uwe Ho. Mo. rapport te sullen doen, eñ hebbe alsoo met alle behoorl. complementen mijn affscheyt van sijne Maj^t^ genomen, die mij door sijne voors. Secretarium de voors. depeschen eñ oock het schrijvens van sijne Maj^t^ met eygenhant, niet allene aeñ

Coninginne van Bohemen, daeraen sijne Maj^{t} te voorens dickwils alsoo geschreven hadde, maer oock aende Con. van Bohemen, die mij ter ouerleveringe verclaert dit den eersten brieff geweest te sijn, die sijne Maj^{t} vande Con. met eygenhant ontfangen, ouer doen leveren heeft. Ende js de heer Canceler Vlefeldt mij ter maeltijt met eenige andere Officieren komen vergeselschappen, die mij gesecht heeft, dat ick het in goede moste nemen, dat sijne Maj^{t} alhier geen gelegenth. hadde om mij eenige vereeringe te doen; dat hunne Ed., naer den Hage komende, deselve wel konde met brengen. Is doch bij hunne Ed. daervan alheyr niet vermaent. Ende ben alsoo met een carosse met vier peerden eñ andere boerenwagentgens van Nieuwborch op Vreden, met ruyterconvoy, dat den Hertoch van Wijmar mij verordent hadde, des avonts gekomen, eñ den xxj^{en} Octob. tot Bremen, daer ick mij aen niemant om niet verspiet te werden, als aende Oversten Haetzfelt bekent gemaeckt hebbe, die mij alle courtoisie bewese, sijne hertgrondel. genegentheyt ten dienste van uwe Ho. Mo. te kennen gegeven eñ aende selve sijne vergoedinge ouer de schade, die hij int lichten van sijn regiment, 'twelck nu aen een ander gegeven was, eñ de continuatie van sijne compagnien in dienste van uwe Ho. Mo. seer ernstich gerecommandeert heeft, hebbende mij oock versien met convoy tot Oldenborch toe.

Den xxij^{en} Octob. van Bremen, doch seer laete in den avont, tot Oldenburch gearriveert, alwaer mij den Grave op sijn slot gelogeert eñ getracteert eñ uwe Ho. Mo. eñ mijn heere den Prince van Orangien sijnen dienst eñ alle goede nabuerschap gepresenteert heeft. Den xxiij^{en} moetende gaen met groot convoy, om niet tot Dieteren te slaepen, hebben tot Apen moeten dien naermiddach eñ nacht blijven, daer ons den Grave gedefroyeert heeft. Ende hebbe van daer aende Commandeur op Lieroort geschreven met eenen expressen, dat mij convoy op Stichuy-

sen wilde tegensende. Den xxiiij^en^ tot Liere gearriveert, eñ den xxv^en^ van daer gevaeren op Delffziel, eñ van daer op Damme. Den xxvj^en^ Octob. tot Groningen gevonden de Gedeputeerden van uwe Ho. Mo., gaende naer Emden eñ sijne Gen. Grave Ernst, die mij dien dach ophiel. Den xxvij^en^ vernacht tot Gerrytsclooster eñ den xxviij^en^ Octob. tot Bolswaert; den xxix^en^ van Bolswaert door Workum, daer wij met het schip door groote storm eñ lege water recht buyten de haven vast raeckten; noch aengedaen des avonts de haven van Staveren; den xxx^en^ van Staveren op Amsterdam, eñ den xxxj^en^ savonts laete ouer Haerlem in den Haege.

Den j^en^ eñ ij^en^ Novemb. van allen den sommier eñ verbael ter vergaderinge van uwe Ho. Mo. Ende den iiij^en^ Octob. van hier vertrocken naer Zeelant, daer ick verstont dat mijn heer den Prince van Orangien was, om sijne Ex^cie^ te ouerhantreycken mijne brieven van beyde de Coningen, Churvorst van Brandenborch, ende Churvorstinne van Heydelberch, om aen deselven eñ de heeren Staten van Zeelant, die niemant hier ter vergaderinge van uwe Ho. Mo. hadden, mét kennisse van desen te doen. Ende ben den xvj^en^ Nov. 1625 wederom alhier in den Hage gearriveert, ende blijve.... Onder stont: Hooge eñ Mogende heeren. Noch leger: uwer Ho. Mo. onderdanigen dienaer, G. van Vosbergen.

MAR 17 1919

949.2
H67

VERBAAL

VAN DE AMBASSADE

VAN

AERSSEN, JOACHIMI EN BURMANIA

NAAR

ENGELAND.

1625.

WERKEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP,
GEVESTIGD TE UTRECHT.

NIEUWE SERIE N°. 10.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON,
1907.

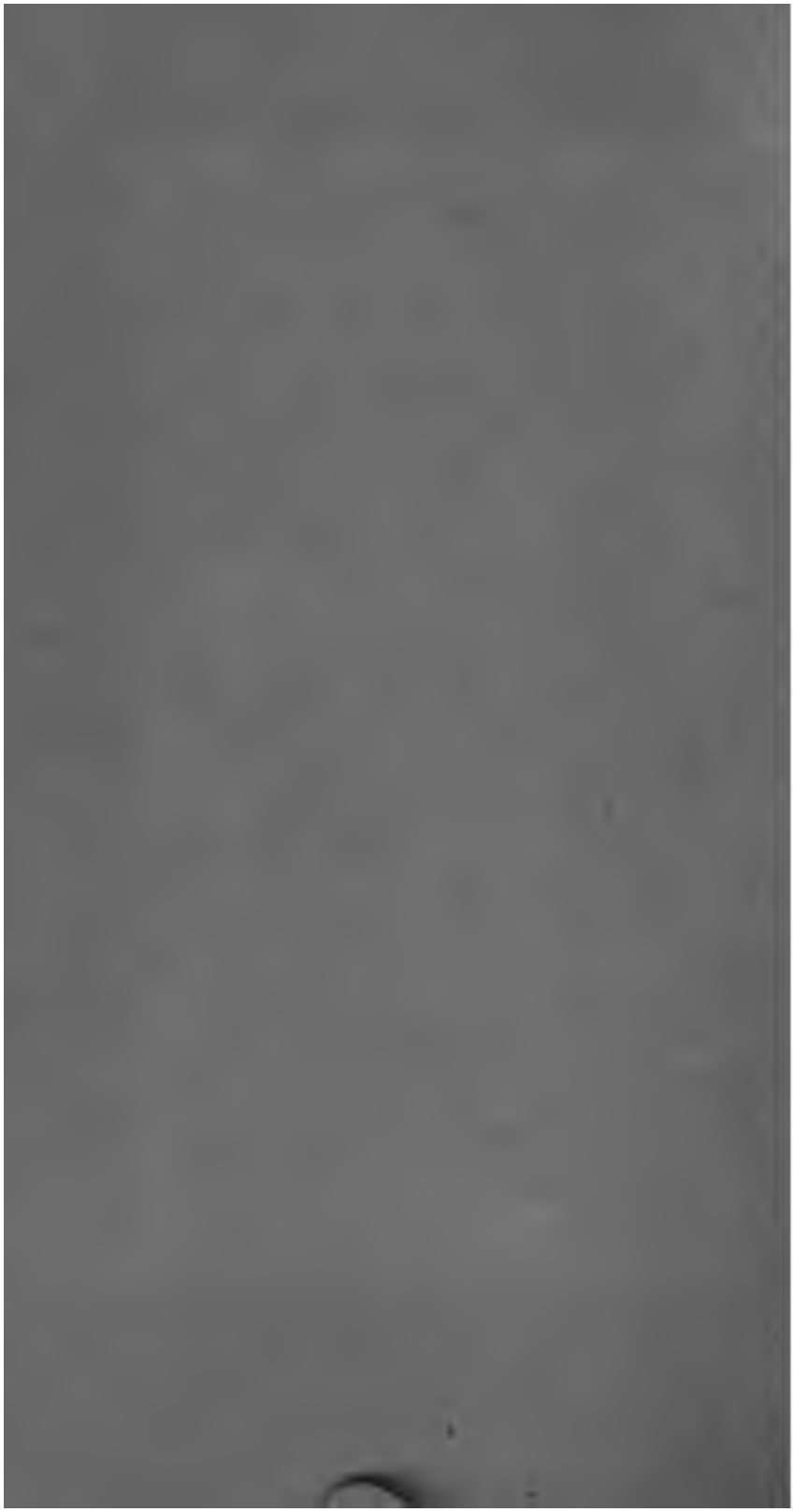

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

NIEUWE REEKS.

N°. 10.

VERBAAL

VAN DE AMBASSADE

VAN

AERSSEN, JOACHIMI EN BURMANIA

NAAR

ENGELAND.

1625.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON,
1867.

RAPPORT VANDE HEEREN AERSSEN, JOACHIMI ENDE BURMANIA VAN HAERE LEGATIE, GEDAEN IN ENGELANDT INT JAER 1625 [1]).

Hooge ende Mogende heeren.

Mijne heeren, de Staten Generaell der Vereenichde Nederlanden. Alsoo het uwe Ho. Mo. belieft hadde ons ondergeschreven te committeren als haere extraordinarisse Amb^rs aenden Doorluchtigsten ende Grootmachtigsten Coninck, Carolum den eersten van dien naeme, Coninck van Groot Britannien etc., om aen sijne Maj^t van wegen uwe Ho. Mo. te doen de condoleantien over het affsterven vande oock Doorluchsten ende Grootmachtichsten Coninck Jacobus, mede de eerste van dien naeme, Coninck van Groot Brit., sijne Maj^ts heer vaeder, ende te congratuleren aende selve sijne vreedsaeme successie ende aencomste tot sijne Coninchrijcken, mitsgaeders metten hoochstgedachten Coninck ende de Doorluchtichste Princesse Maria Henriette van Vranckrijck, Coninginne van Groot Britannien te complimenteren over haere Maj^ten geluckich huwelijck, ende voorts met sijne Maj^t te handelen op de continuatie, ampliatie ende vermeerderingen vande voorige alliantien ende andere verscheyde pointen meer, int breede vervattet in seeckere uwe Ho. Mo. jnstructie van daten

1) Vergel. Arend, III. D. IV. St. bladz. 92, 99—108. Aitsema maakt geen uitvoerige melding van dit Gezantschap.

den 10en Mey 1625 ende de resolutien daernaer genomen opden 6en, 12en ende 16en Junij, hebben wij, Francoys van Aerssens ende Reynken van Burmania, genomen ons affscheyt van uwe Ho. Mo. opden voors. 16en Junij, noch ten selven daege die van onsen gevolge met de bagagie affgescheept, sijnde jck Albert Joachimi den 12en, naer genomen affscheyt, vooruytgetrocken naer Zeelandt om te besorgen bijde heeren ter Admt aldaer, datte schepen tot het transport ende convoy tijdelijck mochten gereedtt wesen. Ende sijnde in Zeelandt aengekoomen den 19en der voors. maent, de wint was contrarie ende de schepen, die ons souden convoyeren, op het eene vande welcke Capen was Cleuter ende op het andere Vinck, werden gecalefatet, werdende staet gemaeckt, dat die niet eer souden kunnen gereet wesen dan den 24en. Maer door ons neerstich aenhouden ende het aendrijven vanden Commandeur, de Vice-Admirael Marinus Hollare, is te wege gebracht, dat die beyde sijn uytgekort uyt de haeven van Vlissingen den 22en.

Ende alsoo de wint Maendach den 23en begonde wat hooge Noort ten Oosten te loopen, sijn wij bij de heeren Burgemeesters van Middelborch, bij dewelcke wij des middachs werden gefestoyeertt (hoewell wij te vooren in onse logementen met de stadts kannen waren vereert), geleydet tot op de haeven aen het schip, daermede wij aende oorlochschepen ten selven daeghe syn ghebracht.

Ende gelegen hebbende dien nacht op 't vlacke voor Vlissinge, sijn den 24en 'smorgens met een sachten Noort-Noortoosten wintt uytgedreven, diewelcke hem daernae veranderde ende, meer naer het Oosten streckende, mitsgaders hem verheffende, hebben moeten bijhouden, om bij nacht op het landt niet te vallen.

Den 25en 'smorgens, wayende een vaerweder ofte bet, sijn de schepen de riviere ende de Duyns voorbijgeloopen, ende hebben geset op de reede voor Dovre, daer wij met

het meerendeel van ons gevolch aen landt gegaen sijn, om bevrijdt te wesen van het vorder ongemack van de zee. Tsavonts te voren was daer ter ancker geweest den heer Generaell Cecyll, dan door den starcken wint verlooren hebbende twee anckers, was eenige mijlen westwaerts gedreven.

Tot Douvre verstonden wij, datte Coninginne sonnensdaechs te voeren daer was aengekoomen uyt Vranckrijck, ende 'sdaechs daeraen bejegent ende ontfangen van den Coninck, die mette Coninginne ende het geheele Hoff des Dynsdaechs was vertrocken naer Cantelberg.

Hetselffde werde ons geconfirmeert den 26^{en} bij Sir Albert Morthon, die t'savonts te vooren mede tot Dovre was gekomen om te reysen nae Nederlandt aen V Ho. Mo., als extraord^{rs} Amb^{r}. Sijne Ed. verhaelde, datt met de Coninginne was overgekomen den Hartoge van Chevreuse ende sijne huysvrouwe, die op het uyterste swanger was, ende voorhadde haeren craem in Engelandt te houden. Welged. heer had mede in Vranckrijck geweest, ende daer gebesoigneert metten Hartoge van Buckingam. Hij verseeckerde ons van de goede affectie des Coninx van Groot Britannien tot het Gemenebeste ende de Staet van de Nederlanden, gevende goede hoope van Vranckrijck, daer men traeger was om te resolveren, dan sijne Maj^{t} van Groot Britannien well geerne saege. Hij vraechde ons, off de 2000 musquettiers, van uwe Ho. Mo. versocht, uyt de Engelse regimenten souden volgen, ende had last om daerom aen te houden, alsoo op deselve bij sijne Maj^{t} staet ende reeckeninge werde gemaeckt om die te voegen bij de 10000, die in Engelandt worden gelicht: van de ruyterie soude de armee uytt andere quartieren werden versien. Hij seijde noch, datter apparentie was ende goede hoope bij den Hartoch van Savoyen, datten Coninck van Vranckrijck hem opender soude verclaren tot de oorloge in Italien, ende geen achterdencken, datten

Nuntius van den Paus yet besonders in Vranckrijck sall verrechten, daermede den Coninck van sijn goet voornemen soude mogen werden gediverteert.

Met het optrecken van den Coninck ende Coninginne waeren opgeboden ende vertrocken alle carochen, waegens ende peerden van Dovre ende daeromtrent, om den treyn van haere Maj^{ten} wech te brengen, mits welcke wij geen gerieff konden vinden. Een deel vant gevolch van gedachte Morton was te voete te Dovre gecomen, anders hadden onder wegen haere peerden overgegeven. Wij vertoonden onse ongelegentheyt diesaengaende aen sijn Ed., door wiens addresse wij becoomen hebben eenighe peerden eñ eenen wagen, met noch eenige plaetsen in sijn carotse.

Vrijdaechs den 27^{en} gecomen tot Cantelberch, ende daer niet sonder moyten becomen hebbende een caroche, een wagen ende drie off vier peerden, sijn door seer quade ende bijnaest ongebruyckelijcke wegen savonts den 28^{en} gecomen tot Gravensande, daer wij gevonden hebben de schepen van oorloge ende het bagagieschip.

In den nacht hebben wij affgesonden een brieff aen den heer Baron Conwey, Raedt van sijne Maj^{t} van Groot Britannien in sijnen Raede van State ende eerste Secretaris van sijnen beveele, adviserende sijne Ed. van onse aencomste ende begerende te verstaen sijne Maj^{ts} meeninge, watt wij souden hebben te doen, ende off wij ons souden hebben te vervoegen naar Londen ofte elderwaerts, daer het sijne Maj^{t} soude goetvinden.

Sondaechs den 29^{en} Junij, ontrent den avont, hebben wij onttfangen antwoorde van den heere Conwey, daerbij sijne Ed. ons bewillecomt van wegen den Coninck, ende seght, dat hij onse aencomste hadt te kennen gegeven aen den heer grooten Camerling, die last hadde ontfangen van sijne Maj^{t} om aff te senden een van de Meesters van ceremonien, met des Coninex bargie, ende bij te brengen dat meer noodich was, om ons te brengen daer sy met

beeter gelegentheyt de eere souden hebben ons de handen te kussen.

Gelijck oock ten selven tijde aengekoomen is de M^r^ van ceremonien Sir Louis Leouckenaer met des Conincx bargie, ons bewillecomende van wegen den heere Grooten Camerlingh, ende seggende, dat hij met des Conincx bargie was affgesonden om ons te haelen ende te brengen aende Tourwerff[1]), daer wij van de heeren van het Hoff souden werden ontfangen ende met des Conincx caroche gebracht in ons logement.

Smaendaechs smorgens heeft den heer Leouckenar ons well twee uyren eer dan hij 'sdaechs te vooren hadde bestemt, op doen waecken, overmits de wint contrarie was geworden, ende sijn in de barge gegaen tusschen 4 ende 5 uyren, te weeten wij, de Meester van ceremonien ende den Grave Johan Baptista de Vicornercato van Crema, die met ons uyt Nederlandt was gecomen, in eene; de Eedellieden in een andere, ende de dienaere in de derde. Voor den Tour comende, waren des Conincx carochen noch niet aengecomen, soodat wij benoodicht waeren die te verbeyden, blijvende drijven op de riviere meer als een uyre. Deselve gecomen sijnde tot vijff in getale met den heere Grave van Lincolme, vergeselschapt met veel Edelluyden, sijn wij aen landt gegaen ende door den voors. Grave ontfangen, van wegen den Coninck bewillecomt ende in ons logement geconvoyeert ende gebracht tot in de sallette van hetselffde. De welgemelte Grave is terstont met deselve coetsen wechgereden, sijnde van ons gebracht tot voor die deure van den huyse. In het opvaeren van de riviere hebben wij gesien groote meenichte van schepen, toegerust om te formeren de Coninckljcke armade, om dewelcke te verstercken met volck eñ schepen, de Ridder Sr Leger tot tweemaelen in Hollandt is gesonden gewest.

---

1) *Towerwharf*, *kade van den Tower*.

Terstont nae onse aencomste tot Londen, sijn wij begroet gewerden vanden adjunct M^r^ vande ceremonien, Sir Isaacq Fenett, jtem vande ministers vande Duytsche kercke Johanne Regio, ende Wilhelmo Tyleno. De heer Amb^r^ van Venetien, l'Illmo Pesaro, heeft ons mede doen begroeten ende bewillecoomen door sijnen Secretaris, met sijn aenbiedinge van sijnen dienst ende goede correspondentie.

Vanden Meester van ceremonien hebben wij verstaen, datten Coninck ende Coninginne waeren te Withaell, ende datten Coninck den 28^en^ Junij in̄ openinge van het Parlement eene corte, maer seer bundige propositie hadde gedaen, de substantie vande welcke ons bij geschrifte is gegeven ten selve daege bij d'heere Runsdorff, die ons tegen den avont quam bewillecomen, soo die hier naer volcht, met de breeder deductie vanden heer Guarde des Seaux:

Le $^{28}/_{18}$ Juin l'an 1625 le Roy de la Grande Bretaigne vient par eau a la maison du Parlementt, sans solemnitez, mesme n'ayant point la couronne sur la teste, comme autrement les Roys ont accoustumé. La substance de ce que sa Maj^té^ mesme parla a l'une et l'autre Maison, est comme il s'ensuit:

Sa Maj^té^ protestoit que le principall subject de la convocation de ceste assemblee estoit, pour estre assisté en ces presentes grandes occasions, qui estojent pour la recuperation du Palatinat; l'erreur de son voyage en Espagne elle attribuoit a soy mesme, bien que neantmoins Dieu l'avoit tourné en bien.

Les preparations de la guerre avoyent esté commencés par le Roy son Pere, a l'instance et representation du Parlement. Je suis, dit le Roy, engagé, et vous m'avez engagé, mais je confesse que j'entrois volontairementt et de mon ceur, estant un Prince jeune et tresaise de la concurrence du peuple; or de ne proceder point maintenant, seroit un grand deshonneur et a moy et a vous.

Sa Majté prioit semblablementt messrs du Parlement de considerer combien il estoit necessaire et requis que cela fust faict et expedié promtement et sans dilay, tant pour ne mettre en danger leurs vies, demeurants trop long temps en la ville en ce temps infecté, tant a cause que les affaires autrement en patiroyent et les opportunites se perderoyent; pourtant sa Majté esperoit qu'ils despecheroyent leurs resolutions.

Sa Majté esperoit que personne ne doubtoit qu'elle ne fust de mesme Religion, que le Roy son Pere professoit, et en laquelle avoit esté nourri, asseurant qu'il en seroitt un aussi fidell observateur et defenseur, comme son Pere en avoit esté; de cela elle estimoit n'estre pas besoing d'en parler plus.

Pour conclusion sa Majté disoit qu'ill avoit donné ordre a mr Garde-seaux de leur dire quelque chose, plus tost pour formalité et selon la coustume, que pour avoir aucune chose, qui fust differente en substance a son dire.

Monsr le Garde-seaux doncques parlant, recommandoit et remercioit sa Majté pour avoir elle mesme parlé a son peuple (voye la plus mouvante et la meilleure dont les Roys en leur occasions scauroyent user), comparant l'harange de sa Majté a celle de Galbe laquelle Tacite appelloitt sermonem imperatorium. Il confessoit de ny pouvoir rien adjouster en substance, mais il toucheroit seulement quelques circonstances, priant les deux Maisons de considerer que ceste session-cy estoit la premiere du Parlement du premier Regne de sa Majté. Les principales raisons de lavoir convoqué, estoyent ces grandes engagements par lesquels sa Majté se trouvoitt liée, pour le recouvrement du Palatinat, les traictés, les alliances, confederations et Ambassades qu'icelle auroit a faire et a envoyer pour ceste fin-la: estant une affaire que le Roy son Pere avoit mise sur luy, ou plus tost elle avoit mise sur son Pere, ou plustost le Parlement avoit mise avec

bon fondament sur l'un et l'autre. Luy le Garde-seaux esperoit que la motion venoit du St Esprit, estant asseuré que sa Maj^té^ affectionnoit et embrassoit tellement, quelle aimeroit plus tost descendre au sepulcre, que de voir ces affaires n'aller pas en advant. Faloit considerer la charge de l'armée du Conte de Mansfeltt, des preparations d'une flotte par mer et des forces par terre, de la reparation des ports, et des supplements envoyés en Yrlande, tout visant et se rencontrant comme au centre a la recuperation du Palatinatt; en contemplation de quoy tous les subsides et quinsiesmes a accordé en la derniere session, et outre cela encore bien autant ayant esté employé, comme l'on le feroit apparoistre. Il prie pareillementt de considerer trois circonstances: premierement le temps, et combien il estoit requis que l'on paiast promptement les subsides; que les actions ne commandoient point au temps, mais le temps aux actions: ce qui venoit trop tard, estoit sans fruict, et nullement aggreable. Toutte l'Europe a present resembloit a l'estang de Bethesda, esmeue en toutts endroicts, et par un bon ange, comme il esperoit. Pourtant sa Maj^té^ desiroit que Messrs voulussent eux mesmes en ceste premiere session fournir aux prescrites occasions, avec subsides presents, jcelle promettant, que cy apres ils se pouroyentt assembler quand ils voudrojent et deliberer des affaires domestiques tant qu'ils voudrojent.

Secondement la maniere de donner subsides, lesquels levés selon la forme et maniere ordinaire, seroit proceder trop lentement, les temps et occasions ayant ayles a leur pied; neantmoins sa Maj^té^ desiroit en cela d'entendre et recevoir d'eux advis et jnformation, sans pretendre de leur prescrire ou imposer la voye ou la forme.

Tiercement l'honneur et la reputation de leur Roy; estant une observation du Roy des Lombardts, que la renommée des Roys estoit communementt telle toute leur vie, comme estoit le succes de leur premieres actions:

ceste action avoit ouvert la porte a la reputation ou disreputation de sa Majté: tout ce quelle avoit de Roy, y estant engagé; que luy le Garde-seaux confioit que sa Majté n'auroit besoing de dire avec Caesar, „jacta est alea", y aiant tant de liaysons entre un Roy bening et des subjects obeysants, ains que le succes reussiroit a l'honneur de Dieu, du Roy et du Rojaume, et que sa Majté s'acquerra le renommé d'un Roy plain de gloire, et la nation des Brittons d'un peuple valereux et fidel.

Monsr le Garde-seaux finissant, advisa les Communs d'aller en leur Maison ou Chambre, et de choisir leur Speecker (ainsi l'appelle on celuy qui porte la parolle) conforme a la coustume, et de le presenter a sa Majté Lundy prochain, a deux heures apres midy.

Faict a Londres, ce $^{28}/_{18}$ Juin 1625.

Dynsdaechs den jen July 1625 hebben wij doen begroeten den heer Ambr van Venetien, met presentatie van onse dienst ende goede correspondentie.

Wij sijn mede begroet van wegen den heer Conwey, die hem dede excuseren, dat hij niet en quam in persoone, verhindert sijnde door menichvuldige occupatien ende met de ceremonien van het festin, twelck den Coninck des middaechs dede aen de drie Ambrs van Vranckrijck, dewelcke ontrent den middach te Hove werden gehaelt van den Hartoch van Buckingam ende andere groote heeren. De heeren ende vrouwen van d'een ende andere natie, waren seer magnifyckelijck gecleet ende toegemaeckt, gelijck oock haere pagien ende lackeyen, versien met rijcke livreen van fluweel, van verscheyde couleuren, geboort met goude passamenten op het rijckste; insgelijck de coetspeerden ende coetsiers; de koetsen waren mede geheel kostelijck van geborduyrtt fluweell met silver ende goutt van buyten ende van binnen. Ons werde gerefereert van den heer Grave van Warwijck, die ons quam begroeten tegens

den avont, ende die mede een partie in de voors. statie had gehouden, dat den Coninck ter taiffell had geseten met drie Ambrs van Vranckrijck, den Hartoge van Chevreuse, den heer van Villeauclercqs ende den Marquis van Fiath [1]), ende dat de Coninginne had gegeten in een ander vertreck. Voor den eeten waeren gelesen de contracten, op het huwelijck gemaeckt, ende deselve geratificeertt ofte erkent. Geduyrende de maeltijt werde het geschutt affgeschooten op den Touwer ende naer den eeten gedanst.

Voor den middach hadden wij doen begroeten den heere Grave van Penbroeck, Groote Camerlingh van sijne Majt, ende doen versoecken, dat sijne Extie ons wilde versorghen audientie tot meeste commoditeyt van den Coninck. Daerop wij tegen den avont advis bequamen, dat sijne Majt die hadde geappointeert tegen Donderdaeghe den eerstcoomende, ten twee uyren naermiddach.

Wij hebben geschreven aen uwe Ho. Mo. ende sijne Extie, ende deselve geadviseertt van onse overcomste ende receptie, occupatie van het Hoff met de bruyloft, ende 'tgene dat daervan dependeert, festoyeren van de drie france heeren Ambrs, mitsgaders van de openinge van het Parlement, ende toegesonden copie vande substantie vande propositie des Conincx ende des Cancelaers, inde openinge van het Parlemendt gedaen, hier vooren geinsereert.

Den 2en Julij hebben de heeren Hartoge van Chevreuse ende de Villeauclercqs ons doen bewillecomen ende haeren dienst presenteren, excuserende dat sijluyden niet in persoone waeren gecoomen, overmits sij vroech waeren uytgereden ende souden 's middaechs werden getracteert bijden Hartoge van Buckingam, op seeckere sijne huysinge ses mijlen van Londen. Wij vermoeden, dat het was tot Selsay inde huysinge, die te vooren heeft toegecomen den gewesen Tresorier Crainfielt, vande welcke

---

1) d. i. *d'Effiat.*

affgetrocken worden verscheyde sijne goederen, in voldoeninge vande boete t' sijnen laste bij het Parlement uytgesproocken, ende is de schoone huysinge ende hoff tot Selsay gegeven aenden Hartoge van Buckingam, daertegen sijne Maj^{t} soude hebben het Jorckhuys verbetert byden voors. Hartoge.

Ontfangen de naervolgende missive van uwe Ho. Mo.:

De Staten Generael der Vereenichde Nederlanden [1]).

Edele, erentfeste, wijse, voorsichtige heeren. Wij en hebben niet willen naerlaeten V L. bij desen t'adverteren, dat ten daege vant vertreck des heeren van Sommelsdijck ende Burmania van hier, in onse vergaederinge gecomen sijn de heeren Carleton, Cecill ende St Leger, presenterende een brieff van sijne Ex^{tie}, daerbij deselve ons adverteert, dat de voors. St Leger, naer veele discourssen tusschen sijne Ex^{tie} ende hem gehouden, eyntelijck verclaertt heeft, datt hij hem tevreden sall houden, wanneer het ons believen soude te laten volgen de Capn^{en}, inde nieuwe overgesondene lijste gementioneertt, sonder meer te sullen spreecken vande thien Comp^{ien} voetvolcx, bij ons geaccordeertt, noch vande vijff musquettiers uyt elcke Comp^{ie} te kiesen. Des dat noch daerbij soude werden gevoechtt eene Comp^{ie} carabijns, ende bij aldien de 2000 nieuwe soldaten hier mochten comen t'arriveren, dat deselve wederom terugge souden werden gesonden. Hebbende de voors. heer Carleton daerbij geproponeert, dat sij niet en wisten, off sijne Maj^{t} daermede contentement soude nemen; dan dat sij, om tselve contentement te procureren, deselve Officieren souden accepteren, versoeckende daerbij te mogen coopen 2000 corseletten uyttet magasijn ende geleent te hebben ses draexkens.

---

1) Vergel. Arend, t. a. pl. p. 93, 94.

Ende alsoo hoochstged. Prince bijde voors. sijne missive oordeelde de voors. petitie non prejudiciabel te wesen voor desen staet, als wanneer men 10 Compagnien ofte de 5 musquettiers uyt elcke Comp^ie soude moeten missen, stellende oversulx de saecke tot onser dispositie, — Soo hebben wij daerop genomen de resolutie daervan copie hierbij is gaende, ende d'selve sijne Ex^tie gesonden, omme die ter executie te stellen, niet twijffelende, oft V L. sullen, des noots sijnde, sijne Maj^t volcomen contentement daervan connen doen nemen, naerdat V L. onse gelegentheyt bekent is.

Wij senden hierbij copie van een missive vande heer van Langerack, ende vande ij^e missive bij ons ontfangen vanden heer Vosbergen, daeruyt V L. sullen sien hoe de saecken inde quartieren aldaer staen. Het volck vanden Grave van Mansfeldt, nu gecomen sijnde bij Rees, vermindert van dach tot dach. Wij sijn besich, om 'tselve niet te doen dissiperen, noch t' interponeren ons credit voor 40 off 50000 gul.; dan bij aldien geen ander provisie van geltt en werdt gesonden, sorgen wij datt alles in fumee sal gaen, wat van dier sijde te verwachten stonde. Ende sullen V L. konnen oordeelen, off dan oock niet de Denemarcksche lichtinge sall teruggegaen, ende alle het volck vande Ligue ons opten hals comen: sulx dat V L. dienen alle debuoir te doen, ten eynde promte ordre werde gestelt tot overmaeckinge vande penn̄. tot onderhout vant voors. volck van Mansfeldt. Den waepenmaecker, aende welcke besteet is het waepen voor den tegenwoordigen Coninck, hebben wij noch geavanceert 1000 gul., boven de 1500 gul. die hij seyt vande heeren van Sommelsdijck ende Joachimi ontfangen te hebben. Dan alsoo deselve heeren vanden Ontfanger Generael ontfangen hebben in alles 2500 gul., om anden voorschreven waepenmaecker nu ende dan eenige advancen te doen, ende alsulx 1000 gul. meer als hij seyt ontfangen te hebben, is ons be-

geren, dat V L. ons willen adverteren, in watt gelegentt-heyt deselve saecke ende 1000 gul. sijn staende, om ons daernae te reguleren. Ende bevelen V L. hiermede inde bescherminge des Almogenden. Vuyt den Haege den 21^{en} Junij 1625 geparapheert: S. V. Haersolte, v^{t}. Onderstont: ter ordonnantie vande hoochgemelte heeren Staten Generael, get. J. van Goch.

(Volcht copie van de voorgementioneerde resolutie).

Sur la nouvelle proposition du Sr Dudley Carleton, Chevallier, Amb^{r} du Roy de la Grande Bretaigne, ensemble du generall Cecyll et du Chlr St Leger, faite en l'assemblée des Srs Estats Generaulx des Provinces Unies, a esté accordé qu'au lieu des dix compagnies, presentées par lesdicts Srs Estats, et du choix de cinq musquett^{s} en chaque compagnie, demandés par lesd^{ts} Srs Carleton, Cecil et St Leger, il sera permis aux officiers, mis sur la liste ici attachée et signée par leur Griffier, ascavoir aux sept Capitaines, dixhuit Lieutenants et six Enseignes, de se rendre pour l'espace de trois mois de paye, suivant l'ordre du Pays, au service et solde de sadite Maj^{té} de la Grande Bretaigne, entendens leurs S^{ries} que cependent les places desd^{ts} Officiers leur demeureront, et qu'ils ne prendront aucuns soldats avec eux.

Comme aussi qu'il sera permis a une compagnie de carabins de s'employer au service et solde de sadite Maj^{té}, reservans toutesfois a ulterieure deliberation, si ce sera la comp^{ie} du Cap^{n} Balfour, ou une aultre.

Consentans en oultre que lesd^{ts} Officiers s'embarquent dans les vaisseaux des vingt, qui seront les premiers prest pour aller a Pleymouth.

Quand a l'achapt de deux mille corselets, puisque les magasins, selon l'opinion de leurs Seig^{rs}, en sont garnis, elles sont contentes que l'achapt s'en face, comme aussi

que lesd^ts^ Srs Carleton, Cecil et St Leger facent emporter les dix pieces de fonte, appellez draques, par eux acchaptés; mais pour le prest de six autres, puisqu'elles appartienent a Monsr le Prince d'Orange, leurs Seig^ries^ n'en peuvent disposer.

Ainssi faict en l'assemblée desd^ts^ Srs Estats Generaulx a la Haye le 20e de Juin 1625.

Capitaines.

Cap^n^ Spreye.
Cap^n^ Gibson.
Cap^n^ Killegreue.
Cap^n^ Morton.
Cap^n^ Willochbie.
Cap^n^ Jorcke.
Cap^n^ Clapham.

Officiers.

Lieuten^t^ Wornood.
Lieuten^t^ Trefuse.
Lieuten^t^ Gilphyn.
Lieuten^t^ Griffin.
Lieuten^t^ Hackluite.
Lieuten^t^ Furrer.
Lieuten^t^ Frier.
Lieuten^t^ Watkins.
Lieuten^t^ Sibthorbe.
Lieuten^t^ Betterodge.
Lieuten^t^ Richardsonne.
Lieuten^t^ Ogle.
Lieuten^t^ Hammen.
Lieuten^t^ Sandisch.
Lieuten^t^ Jacksonne.
Lieuten^t^ Beth.

Lieuten^{t} Mathewes.
Luiuten^{t} Schuboraugy.
Ens. Eemple.
Ens. Carleton.
Ens. Abram.
Ens. Courterey.
Ens. Powel.
Ens. Rainfordt.

Op de middach werde verhaeltt bij de heer Fenet, dat den heer Hartoge van Buckingam soude des avonts geven een seer magnifyckelycke maeltijt aen de heeren Amb^{rs} van Vranckrijck, in Jorckhuys, ende souden sijne pages eñ lacquejen in nieuwe levreen sijn gekleett, veel costelijcker dan daechs te vooren. Hij seyde, dat gedachte Hartoge, gaende in ambassade naer Vranckrijck, had gegeven aen 200 Edelluyden tot haere uytrustinge elck sevenmaell twintich ponden sterlings, sonder de cleedinge van sijne pagien ende lacqueyen. Is mede gesecht, dat aen perfuymen, olie van jasmijn ende diergelijcke int voorverhaelde avontmaell soude werden gedispendeert over de xx^{m} guld.

Wij hebben doen vernemen aen den heer Grooten Camerlingh van den Con., off ende wanneer wij souden kunnen becomen audientie bij de Coninginne, naerdat wij audientie souden hebben gehadt des anderen daechs bij den Coninck, ende hebben tot antwoorde becoomen, dat ons sulx soude mogen gebeuren terstonts naerdat wij bij den Co. souden sijn geweest.

Hetselffde heeft ons tegen den avont aengesecht de M^{r} van ceremonien Sir Louys Louckenaer, ende dat de heer Grave van Warwich tegen de bestemde uyre om ons soude comen.

Donderdaechs den 3^{en} Julij sijn wij gehaelt met des Coninex caroche ende gebracht ter audientie tot Withall, door den heere Grave van Warwijck, geaccompaigneert

van den M^r^ der ceremonien ende eenige Edelluyden. De audientie werde gegeven publyckelyck in de present'-caemer, sijne Maj^t^ staende onder een dosceret, ende veele heeren ten beyden sijden. Naerdat wij de behoorlijcke reverentie hadden gedaen ende begonnen te spreecken, heeft den Coninck begeert, dat wij ons souden decken, hetwelcke alsoo bij ons is aengenomen. In onse propositie seyden wij, dat wij waeren affgesonden van wegen uwe Ho. Mo., om in de voorgevallen veranderinge te doen de officien ende debvoiren, daertoe V Ho. Mo. haer verbonden houden van wegen de naebuyrschap ende onderlinge alliantie, ende te betuygen aen sijne Maj^t^ het resentiment, twelck V Ho. Mo. hebben gehadtt in het affsterven van den overleden Coninck, sijnen vader. Daerop een verhaell werde gemaeckt van de weldaeden ende goetgunstigheydt, die hij aen uwe Ho. Mo. heeft gedaen ende bewesen, beginnende all van den tijt dat hij noch Coninck van Schottlandt was, ende V Ho. Mo. de eere heeft gedaen van deselve te bidden tot getuygen op den doop van sijnen outsten soon. Ende soo voortgaende totte jongste gemaecte alliantie, die wij bekenden dat bemittelt was door sijne Maj^t^ jegenwoordich, diewelcke de moyte hadde genomen om mede bij de handelinge te wesen. Daer werde mede vermaen gemaeckt, datten Coninck overleden was in eenen tijt datte Nederlanden in groote swaricheyt waeren ende verlooren hebben den Prince van Orangien hoochged.; dan datte voors. ongevallen konnen te ligter werden opgenomen, omdat sijne Maj^t^ was gekoomen totte Croone, van dewelcke V Ho. Mo. te vooren effecten van sijne goede affectie totten staet van de Nederlanden hadden genooten, ende vertrouden dat sijne Maj^t^ de voors. goede affectie soude continueren, ende hebbende nu meerder macht, willen V Ho. Mo. tot de conservatie van haeren Staet machtelijck assisteren, hetwelcke wij van wegen V Ho. Mo. ootmoedichlijck versochten; daertegen deselve

niet naelaeten en souden alles wat in haer vermogen is [illegible] te brengen, om te helpen glorieux maecken den naem van sijne Maj^{t}, wenschende aen deselve een geluckige ende lanchduirige regieringe over sijne Rijcken ende onderdaenen. Werde mede aengeroert het huwelijck, ende met congratulatie sijne Maj^{t} gepresen van sijne wijsheyt int verkiesen van die alliantie in een huys, twelck tot den wellstant van den Staet van de Nederlanden well is genegen. Waernae wij den brieff van credentie van V Ho. Mo. hebben overgelevert, ende vervolgens, met behoorlijcke complementen van aenbiedinge, de credentie van mijn heer de Prince van Orangien, mitsgaders lestelijck de brieven van den Coninck ende Coninginne van Bohemen. Sijne Maj^{t} nam selver alle de brieven aen, ende als de heer Conwey hem wilde vervorderen om die uyt handen van den Coninck over te nemen, thoonde sijne Maj^{t} dat hij daeraen geen gevallen hadde, ende bleeff die behoudende. Bij sijne antwoorde verclaerde sijne Maj^{t}, dat hij d'officien van V Ho. Mo. aengenaem hadde, begerende dat wij ons wilden verseeckeren van sijne vruntschapp ende goede affectie tot V Ho. Mo. conservatie, ende dewijle sijne Maj^{t} te vooren ende alleer hij eenige macht hadde ende noch onder gehoorsaemheydt was, deselve had helpen behertigen, dat hij nu machtich geworden sijnde, niet sall naelaeten voor deselve vorder sorge te draegen, ende sijne affectie metter daet doen blijcken, ende datt hij aen mijn heer de Prince van Orangien wilde onderhouden de vruntschap, die sijne Maj^{t} metten overleden heeft gehadt. Wij hebben sijne Maj^{t} bedanckt van de goede verclaeringe, ende gesecht, dat wij noch andere saecken in mandatis hadden, daervan tot andere gelegentheyt van sijne Maj^{t}, in presentie van deselve ofte eenige die daertoe souden mogen werden gecommitteert, gehandelt soude konnen worden. Daermede wij affscheyt hebben genomen, ende sijn de Edelluyden geadmitteert om sijne Maj^{t} de handen te kussen.

openen oprechtelijck, waer die best soude konnen werden gebruyckt, ende wattmen best soude konnen aengrijpen, sijn Ex^tie^ achtende dat het niet soude voegen, datmen deselve alleenelijck soude employeren om ter zee beuyt te soecken, ende ten anderen vondt het bedenckelijck conquesten te willen doen, daermede het rijck hem beladen soude met een groot deel vande oorlogen van Nederlandt ende overgroote geduirige costen. Wij excuseerden daerop raedt te geven, verhaelende tot wat eynde wij waeren gecomen, ende seijden dat wij ons souden mogen verdachtt maecken, alsoff wij bij 't gene wij souden voortbrengen regart souden nemen op het voordeell van onse heeren principaelen, die haer altijt gereet sullen houden om te seconderen de desseings vañ Co. van Gr. Britannien, jndien sijne Maj^t^ geresolveert is yet aen te grijppen tegen Spagnien, om hem te wreecken vañ cleynicheden [1]) hem aengedaen van dier sijde, ende om te versorgen de restitutie vanden Co. ende Coninginne van Bohemen. Daerop de Harttoghe seyde, datmen terstonts moste maecken een ligue defensive ende offensive, door het middel vañ welcke men soude konnen komen tot restablissemēt vanden Coninck van Bohemen, ende tot eenen verseeckerden algemeenen vreede voor den Staet vande Nederlanden ende vande geheele Christenheyt; insisterende noch, dat wij ons goetduncken wilden seggen, waer de Coninck mettet meeste proffyt ende voordeel sijne armade soude konnen emploieren, oock tot verlichtinge van V Ho. Mo. Daerop wij herhaelden onse voorgaende excusen, daerbij voegende, dat het vermeteiheyt soude sijn, soo wij ons vervorderen raedt te geven aen een wijs Coninck, die soo veele wijse raedtspersoonen ontrent hem heeft, als den Coninck van Groot Britannien. Dan ten laetsten, op het sterck aenhouden van sijn Ex^cie^, seyden, datte Coninck

1) d. i. *minachtende bejegeningen.*

van Spagnien konde werden aengetast op drie verscheyden oorten, in West-Indien, in Spagnien ende in Nederlandt in Vlaenderen; dat om yet te doen in West-Indien de armaede niet genoch geproviandeert en was; ende datte schepen te groot waeren om op Vlaenderen gebruyckt te worden, mitsgaeders het getall van het aengenomen volck van oorloge te cleyne, ende dattet bequaemste soude schijnen te wesen op Spagnien te attenteren, daer men vooreerst de schepen in d'een haven voor ende in d'ander naer soude connen verbranden, ende alsoo in een reyse Spagnien ontwaepenen. Wilde sijne Maj^{t} in eenen tijt een descente daer doen, ofte met een ander machtich leger in Vlaenderen vallen, dat sulx den Spagniart ten hoochsten soude incommoderen. Vertoonde daerbij, datter meerder effecte soude volgen, soo de Co. van Groot Britannien hem opentlijck verclaerde ende sijne banieren liett sien, daerop de Princen in Duytslantt haeren moet souden hernemen ende de traffique van den coophandell den Spagniarden gehelijck conde werden affgesneden, hetwelcke alsoo nyet soude konnen werden gedaen op den naem van den Coninck van Bohemen; ende dat voorall behoorde geweeten te werden, off ende hoeverre Vranckrijck sich soude willen engagieren, daervan sijn Ex^{tie}, die onlancx van daer was gecomen, goede kennisse konde hebben. d'Hartoge seyde, dat hij hadde bevonden groote onseeckerheden in de resolutie van Vranckrijck, die meestendeel werden genomen ende geeffectueertt naer de eventen ende uytkomsten van saecken; dat men daer niet aengenaem had gehadt sijn voorstell van alliantie offensive ende defensive, begerende Vranckrijck niet te breecken; datt oock die Coninck niet hadde willen luysteren naer sijne propositie, dat Artois ende Henegouwe voor hem met gemeene waepenen souden werden geconquesteert, meest van sorge datte Con. van Groot Britt. voet soude nemen in Vlaenderen; maer niettemin hadde

vastelijck toegesechtt aen sijne Maj^{t} van Groot Britannien 10000 mannen te voet ende 2000 peerden, met noch andere 2000 peerden, die de Hartoge van Chevreuse daerbij soude doen; doch alles tott coste van den Coninck van Groot Britannien, ende om in andere quartieren gebruyckt te worden. Daer werden verder gediscoureertt, waer men in Vlaenderen soude konnen desbarqueren; jtem dat men in Spagnien te lande soude konnen uytrechtten. Sijne Ex^{tie} insisterende, datt men hem wilde materie suppediteren, om het begonnen werck ten effecte te brengen, alsoo den tijtt was aen het verloopen ende eenige in het Parlement difficulteerden den nervum belli ende materiam sine qua nihill, promtelijck voor te brengen, begeerende reeckeninge van het voorige consentt, die sijne Ex^{tie} seyde datt well konde werden gedaen, selffs sonder daerin te brengen de costen van d'armade. Sijne Ex^{tie} hiell mede seer aen om te verstaen ende te weeten, wat V Ho. Mo. sullen willen doen ende contribueren tot de oorloge van den Coninck, ofte bij soo verre sijne Maj^{t} een goet leger in Vlaenderen brachte, hoe veell volx uwe Ho. Mo. daerbij souden willen brengen, dewijl V Ho. Mo. door dat middell van haere oorloge bevrijt souden konnen werden, soo hij seyde. Daerop vertoont werde, datt het seeckerder is voor den Con., dat V Ho. Mo. leger versterckt dan verswackt werde, ende dattet sonder ondienst niet en kan werden verdeelt, als sijne Maj^{t} een armade soude senden in Vlaenderen; maer dattet beter soude wesen, om den viandt te distraheren, datt met hetselffde in andere quartieren watt werde uytgerechtt, alsoo nochtans, datt als men soude sien dat de viantt met alle sijne macht des Conincx leger soude willen aentasten ofte het leger van V Ho. Mo., datmen in sulcken gevalle beyde legers t'samen soude brengen, ofte soecken den viantt tusschen beyden te benauwen, ende dat in sulcken gevalle V Ho. Mo. geen minder sorge voor des Conincx leger als voor het haere

souden dragen. Met welcke antwoorde, als te onseecker, d'heer Hertoge hem niet genoechde, maer begeerde specifice te weten, hoe veel volcx te voet ende te peertt van wegen V Ho. Mo. bij des Coninex leger soude werden gevoecht. Vraechtt oock, watt seeckerheyt Engel^{t} sall hebben van uyt Vlaenderen niet beschadicht te worden, als des Coninex armade vertrocken sal wesen naer Spagnien, sijnde sijne Maj^{t} geresolveert, terstont naerdatt dese armade vertrocken sall wesen, een nieuwe te equipperen, om deselve te secunderen ofte te verversen ende alsoo den Spagniartt te brengen uytter see. Wij verhaelden wederomme, waerom wij waeren gecommen, ende presenteerden in nader handelinge te comen, jndien het sijne Maj^{t} goetvontt in naerder alliantie te comen met V Ho. Mo., daertoe wij seyden sufficientel. gelast te wesen, ofte konde daerop gehandelt werden inden Hage door den heere Morton, jndien sijne Maj^{t} sulx beter achtede. Maer de heer Hertoge oordeelde, dat het gevoechelijxst in Engelandt conde werden gedaen; ende werde gededuceertt datte Nederlanden echter niet souden bevrijtt sijn van d'oorloch, all dede den Con. van Gr. Brt^{e} eenen jnvall in Spagnien. De Hartoge seyde daernaer dat hij, wesende in Vranckrijck, was gewaer geworden, datt alle de raetslaegen aldaer strecken geheelijck tot onderdruckinge van die vande religie; dat hij wilde hoopen, datten heer Haultain niet soude vechten of sich laeten employeren met sijn onderhebbende schepen tegens den heere van Soubyse, begeerende van ons te verstaen, watt last hij daertoe hadde. Waerop wij antwoorden, datten Coninck van Vranckrijck uyt crachte vande alliantie, die daer is tusschen sijne Maj^{t} ende V Ho. Mo. ende uyt dewelcke V Ho. Mo. merckelijcke subsidien genieten, begeert heeft assistentie van schepen, die hij tot sijne costen heeft gehuyrtt ende met veele van sijn volck beset, om onder het commandement vande heer Admi^{l} Haultayn gebruyckt te werden

tegen eenige sijne rebellen onderdaenen, die om haer particulier, tot groot achterdeell van het gemeene beste, den Coninck hebben moyten gemaeckt, als sijne Maj^{t} voor ende onder handen hadde grote saeken tegen Spagnien, welcke assistentie uwe Ho. Mo. aen̄ voors. Coninck niet hadden konnen weygeren; vertrouden, datt die niet souden werden geemployeertt tegens de gereformeerde religie; maer hoopten veell eer datte saecken vande particuliere sullen werden geaccommodeertt, daertoe van wegen V Ho. Mo. debuoiren werden gedaen. Naer de voorverhaelde ende meer andere discoursen, die gecontinueert sijn langer als een halff uyre, naer datten Hartoge was gevordertt om bij den Con. te comen, heeft sijn Ex^{tie} nochmaell begeertt, dat wij sijn eerste versoeck wilden naedencken, om den Co. ten besten te raeden ende aen hem suppediteren materie om andere te beter te bewegen tot bevorderinge van het begonnen werck. Int affscheyden seyden wij, dat wij hadden medegebrachtt een geringe vereeringe van een caemertapitserye, tot gedachtenisse vanden handell van het voorgaende jaer, excuserende dat die lange was uytgebleven, overmits men die niet eer had konnen te wege brengen. Hij weygerde een weynich; dan des anderen daechs wert deselve ten huyse van sijn Ex^{tie} gesonden, ende terstontt ontpacktt en uytgespreytt om besichticht te werden. Wij werden op het scheyden vande voorgeroerde conferentie bedanckt over het goet rapport, 'twelck de heeren van Sommelsdijck en̄ Joachimi hebben in Nederlantt gedaen vanden Hartoge in den voorleden jaere, ende geleyde sijne Ex^{tie} ons tot in onse caroche. Vanden Graeve van Mansfeldt seyde hij dat hij geen groote exploicten heeft verwachtt, dan dat deselve door sijn beleytt is aengenomen om allenchskens in den oorloch te comen, verstaende dat sij noch moste werden gemainteneert om den Coninck van Denemarcken niet te doen teruggekeeren.

Vrijdaechs den 4^{en} Julij hebben wij ons gevonden in het huys van Somersett ofte van Denemarcken, daer de twe heeren d'Hertoge van Chevreuse ende Villoclercqs, (die) overgebracht hadden off conducteurs waeren geweest vañ Coninginne, waeren gelogeert ende werden getracteert op 2000 gul. 's daechs voor haere taeffell ende 5000 gul. ter weecke voor ameublementt ende extraordinaris, om haere Ex^{tien} te congratuleren van het getroffen huwelijck ende alliantie. Inde voors. visite sijn wij bijde voorgaende heeren, mitsgaders den Amb^{r} den Marquis de Fiath, die affsonderl. wert gelogeertt ende getracteert int huys van Suffolck, well ontfangen, ende door verschede gemacken in een gaelderie van het huys geleydet. Wij hebben daer de congratulatien gedaen, gerememoreert de weldaeden die V Ho. Mo. vañ overleden Coninck ende jegenwoordigen Coninck van Vranckrijck hebben ontfangen, daerin V Ho. Mo. vertrouwen dat sijne Maj^{t} sall continueren, ende haere Ex^{tien} versocht, den Staet vande Nederlanden gerecommandeert, de gelegentheyt vande welcke met des viandts macht ende watt daervan dependeert, bij ons werde gededuceert. Wij sijn well beiegent, ende goede toeseggingen ontfangen hebbende, naer veele discoursen de gemeene saecken raeckende, sijn geleydet bijde voornoemde drye heeren tot in onse coetsen, sonderdat wij vañ selve konden jmpetreren, dat haere Ex^{tien} innewarts gingen, voordat wij waren vertrocken.

Gesonden aeñ heere Grote Camerlingh, baron Conwey ende den Grave van Arondell, die alle waeren geempescheert, om mette France heeren te dresseren den train ofte hoffhoudinge vande Coninginne. D'heere Grave van Arondell was niet bij huis. De heere Grooten Camerlingh appointeerde ons tegen twee uyren des sondaechs ende de heer Conwey tegen twee uyren des saterdaechs.

Diesniettegenstaende verscheen sijn Ed. bij ons tenselven dage, ontrentt den avont, seggende dat hij dien tijt

hadde konnen ledich vinden van besoigne, doordien de heeren, die bij malkanderen waren geweest om te formeren den staet vande Coninginne, niet soolange hadden gebesoigneertt, als well was gemeent dat sij souden hebben gedaen, maer hadden de saecken uytgesteltt. Naer de complimenten ende betuygingen van sijne goede affectie, van dewelcke wij verclaerden dat V Ho. Mo. genoech verseeckert waeren ende de preuven hadden, vermaende hij ons mede, dat wij wilden bedencken ende goeden raet geven, watt men alderbest met de vloote bijde hant soude mogen nemen, ten besten vanden Staet vañ Nederlanden ende de eere vañ Coninck, seggende dat wij well souden doen om bij desen jongen Coninck, die vol goeden ijver is, d'occasie waer te nemen ende die niet te versuymen, maer met hem handelen soo het behoortt, ende bedencken watt wij sullen willen doen, in recompense vande verlichtinge, die V Ho. Mo. sullen verkrijgen, als den Coninck in oorloge sall comen, door welcke oorloge alle de traffiken den Nederlanden soude toevloyen. Waerop hij bejegent is, dat V Ho. Mo. geerne des Coninck intentie sullen helpen seconderen naer haere macht, die soodaenich is, dat deselve vande Coningen haere naebuyren moet werden gesupportteert, gelijck die oock sijn Ed. genoech bekent is, als hebbeñ inde Nederlanden lange verkeertt; — datte Coninck wijs is ende versien van wijsen raedt, ende dat V Ho. Mo. ons hadden afgesonden om te doen de complimenten bijde jegenwoordige gelegentheytt, mitsgaeders om te versoecken de continuatie ende ampliatie, soo het sijne Maj^{t} goetvintt, vande alliantie, daermede het den overleden Coninck Ho. memorie belieft hadde V Ho. Mo. te vereeren inden voorleden jaere, die welcke gemaecktt is door de jnterventie vanden tegenwoordigen Coninck ende de directie van sijne Ed. Ende alsoo wij hoorden, datten Coninck den 7^{en} Julij olden stijls soude vertrecken nae Hantincourtt, sochten wij te verstaen, of wij te voo-

ren noch eene audientie souden hebben, off well datter Commissarisen souden werden gestelt om met ons te handelen; dan off de handelinge soude vallen bij sijne Majt. Waerop hij ons in onseeckerheytt liet vande twee laetste voorstellen, geveñ genoech te kennen, datter geen apparentie en was van naerder audientie voor des Coninex vertreck, denwelcken vergeselschappen souden de Fransche heeren. Om te benemen de qualijck gefondeerde jalousie van datte Nederlanden door de oorloge, die de Coninck soude aenvangen, souden toenemen in negotie, werde hem verttoont het verschill tusschen den jegenwoordigen tijtt ende den tijt vande Coninginne Elisabett Ho. M., inde welcken het de Nederlanden toegelaeten werde te negotieren ende coophandell te drijven op Spagnien, het welcke hunluyden nu niet alleenelijck en wertt belett, maer selver is aen andere natien verbooden eenige Nederlantsche waeren daer te brengen, gemaeckt inde Geunieerde Provintien, jae selffs niet schepen die daer geboutt sijn. Is voorts aen sijn E. voorgehouden hetgeene datter is gedaen bij V Ho. Mo. om den Grave van Mansveltt op de beene te houden, ende dat V Ho. Mo. noch onlancx haer credit hebben verstreckt voor 40 off 50000 gul. boven de voorgaende 600000 gul. Hij verstontt, dattet voors. leger niet en behoorde gedissipeert te werden, om geen veranderinge te brengen inde resolutien vañ Coninck van Dennemarcken, aende welcken in gereede penniñ waeren gegeven 45000 ponden steerlinx, ende belooft maentlijck 30000 ponden steerlinx: daertegen soude hoochgen. Con. van Dennemarck int veltt brengen ende onderhouden 30000 mannen te voet ende 5000 peerden, met het geene datt meer tot een leger van nooden is.

Des voormiddaechs sijn voor ons verschenen 7 Engelsche coopluyden, die seyden dat sij waeren in Amboina verongelijckt vande Nederlantsche. Sij versochten reparatie ende restitutie van haere affgenomen goederen ende

schaeden, exhiberende een geschrifte in het Engelsche, hetwelcke henluyden werde gerestitueertt, ende is begeert, dat sijluyden wilden hetselffde doen oversetten in het Duytsch ofte Frans, dat sijl. alsoo aennamen. Werde hen vorder ter anttwoorde gegeven, datmen ter gelegener tijt van die saecke met de heeren vanden Raede soude spreecken.

Saterdaechs, den vijffden Julij, sijn wij gevisiteert vande heeren Hartoge van Chevreuse, Villeauclercqs ende Marquis van Fiatth. Daer vielden onderlinge veele discourssen opde constitutie vañ saecken in geheell Europa, ende speciael vanden staet vande geunieerde Provintien, de conservatie vande welcke heur Ex^tien^ seer werde gerecommandeert, met deductie vande swaere lasten, daermede denselven is beladen. Werde oock voorgehouden de groote machtt van het Huys van Oostenrijck, hetwelcke nae alle apparentie sall soecken te veranderen de Aristocratique Regieringe van het Roomsche Rijck in een Monarchie, daerop alle Princen well hebben te letten, mitsgaders opde middelen om de voors. macht te besnijden; ende werde aengewesen, dat met eene goede armade van 120 groote schepen, daervan 80 continuelijck in zee souden sijn, den Coninck van Spagnien soude konnen werden affgesneden sijne retouren uyt Indiën, ende hij alsoo gebracht in terminis dat hij andere Princen in ruste soude laeten. Heure Ex^tien^ verclaerden, datte goede affectie, die haeren Coninck heeft totte conservatie vañ Staet der Nederlanden genoech uytte effecten is aff te nemen, ende verseeckerden, dat sijne Maj^t^ daerbij soude continueren; wenschen dattmen aen alle canten daer het behoortt, rontt ginge, om totte gemeene saeck het beste te doen, ende beklaechden hen over d'Engelschen, dat sijluyden daerinne te cortt komen, alsoo sijl. in Vranckrijck hebben rondelijck verclaertt, dat sij met haere schepen, dwelcke den Coninck van Engelandt ten diensten vanden Co. van

Vranckrijck heeft gesonden, niet gemeentt sijn te vechten tegen den heer van Soubyse, die nochtans met sijn remuement het meeste achterdeell gedaen heeft aende gemeene saecke, datt iemantt soude konnen doen; over welck refuys vande Engelse sij last hadden den Co. van Engelantt aen te spreecken ende te klaegen, prijsende seer d'opprechtigheydt van V Ho. Mo. ende de liberale presentatie vañ heer van Haultain; hopende nochtans, datt het niet van noode soude wesen hem te gebruycken, alsoo tot Fontainebleau gedep^de waeren, die vande vreede mette Hugenooten handelen, gelijck oock daer werde gehandeltt vande vreede van Italien door den Nuntius vañ Paus ende den Amb^r van Spagnien, wesende den eersten vreede van allen meer begeertt ende gewenscht, dan den anderen; doch sij waeren in achterdencken, dat Savoyen totte ruste soude mogen inclineren, dewijle den Prince van Piedmontt, inbecomen hebbende Succerelli, daeromme tusschen den Hartoge van Savoyen ende de Republicque van Genua questie was, verlaeten hadde sonder noott de andere geconquesteerde plaetsen, sijnde de geruchten onwaerachtich, datten heer Connestable in sijn volck eenich ongeluck heeft geleden, gelijck mede te milde is uytgestroytt, dat den Gouverneur van Milan in Piedmont soude sijn gevallen.

De heere Grave van Mar, een voornemen heer in Schottlantt, bij hem hebbende vier van sijne soonen ende geaccompagnieert van eenige Schotsche edelluyden, heeft ons besocht ende gerecommandeert aen ons sijnen soone, die in Nederlant dient ende betuygende sijne goede affectie totten welstantt vande selve, met seer beleeffde woorden; verclaerde, dat sijne soonen, die daer present waeren, als noch andere drie die bij huys sijn, ten dienste van V Ho. Mo. bereytt sullen wesen, als deselve daertoe bequaem sullen werden bekentt. Sijne Ex^tie is vande eere, die d'selve aen V Ho. Mo. inde persoonen van ons heeft

gedaen ende van sijne goede affectie ende aenbiedinge bedanct.

De coopluyden ofte coopgesellen, die daechs te vooren hen hadden gepresenteert met de clachtten over het ongelijck, 'twelck sij sustineren dat hen is aengedaen in Amboina, hebben gebracht het geschrifte hier vooren geroertt, overgesett inde france taele, soo het volchtt, ende gesechtt, soo wij hen geen datelijcke reparatie en doen, dat sijluyden die saecke sullen brengen aen het Parlement.

Aux treshonnorables, les Seign^{rs} Amb^{rs} pour les haults et puissants Seigneurs les Estats des Provinces Unies.

Quil plaise a vostre Seign^{ries} de prendere en vostre noble consideration l'extreme misere et perte, par imprisonnement, torture et saisure, des poures estats de nous qu'escapiesmes, et d'autres qui furent executes a mortt, a Amboina, par les mal fondés et indeuez procedures des fiscaels de la Comp^{ie} du Pays Bas, residents aux Indes Orientales, soubs pretension d'un conspiration, intenté contre le chasteau d'Amboina, touchant quoy nos consciences nous tesmoignentt que nous et eulx a l'heure de leur mort ont declaré, et nous avons maintenu et sommes prests de justifier a tout le monde jusques a nostre dernier souspier, soubs le fardeau duquel oppression (combien long temps passé) encores gemissons, et n'avons trouvé aulcun redres, ny pour reparation que d'jniures ou restitution des dommages et pertes sustenues.

Par quoy nous supplions vos honneurs nous pardonner que nous demonstrons nos justes griefs a vos Seig^{ries}, lesquels, comme pensons, venes auctorisez pour mettre fin a ces differents, ordonnants et donnants satisfaction, ou le droict et justice le requerre; nostre expectation ayant esgard au reparation de nostre imprisonnement au tortt,

tortures ouvelles (?) et autres extremites, et restitution de telz deniers et biens (ou consideration valuable pour icelles) comme justem^t^ pouvons preuuer nous avoir estre outragement prinses a Amboina.

Cest justice que instantement desirons de voz Seig^ries^, lequels, si pourrons obtenir, aurons occasion de rendre (en retribution de ce) nos humbles remercięments de telle vostre noble faict envers nous, nous faisants justice, combien qu'avons gousté trop de l'injustice d'aulcuns des subjects des Estats du Pais Bas.

En cecy supplions humblementt d'avoir bien tost et favorable le responce de vos Seig^ries^, nostre presente fortune importunant une issue a ceste soufferance. Estoitt signé George Scharrock, John Beaumont, Ephraim Famsage, Wm Webber, Edw. Collins, Ino. Pojole.

De Coninginne heeft door een edelman ons doen begroeten ende bewillecomen in het rijck, mitsgaders vragen nae onse gesontheyt. Hare Maj^t^ is bedanckt, dattet haer belieft heeft onser te gedencken, met aenbiedinge van onsen ootmoedichsten dienst.

De heer Grooten Camerling hadde tewege gebrachtt, dat wij des naermiddachs een andere audientie souden hebben bij den Coninck, tusschen 2 ende 3 uyren; dan d'heer Louckener, M^r^ van ceremonien, heeft hem voor den middach goets tijts bij ons vertoont ende gesecht, datten Coninck de uyre goetgevonden hadde te stellen ten 2 uyren precys, versoeckende dat wij daertegen ons wilden gereett houden, sullende hij koomen om ons te geleyden, gelijck oock sulx is geschiet.

Bij den Coninck gecoomen sijnde, hebben wij naer d'excuse vande importuniteytt, die wij gebruyckte om audientie te versoecken aen sijne Ma^t^, die met groote saecken was onledich, voorgedraegen drie pointen van onse commissie, ende versocht confirmatie ofte continuatie van de jongst

gemaeckte alliantie ende ampliatie van deselve, overmits de beweechredenen, die gedientt hadden om die te maecken, niet cesseerden, maer nu crachtiger waeren; versorginge van onderhoutt voor de trouppes van Mansfeldt, ende betaelinge vande penningen, voor denselven verschooten ende versprooken, mitsgaeders van uytvoer van eenige quantiteyt van geschutt voor de Collegien ter Admiral^{t}, tot equippage vande schepen, die gevoecht souden werden bij de armade vanden Coninck. Sijne Maj^{t} antwoorde liberal op de twee eerste pointen in generalibus, seggende mede, soo in het tractaet yetwatt defectueux is, dat men dat soude konnen redresseren, ende dat hij voor het onderhout van Mansfelt ende de betaelinge van het verschoote geltt sorge soude draegen, hoewell de voors. betaelinge soo haest niet en soude konnen geschieden, overmits sijne Maj^{t} met groote saecken belast was, sullende sijne Maj^{t} noch te dien dage stellen Commissarissen, om met ons op beyde poincten te handelen. Maer op het derde seyde sijne Maj^{t}, datt hem daervan proffiten quaemen, die de coopluyden andersints plachten te trecken, dewelcke hem beter toequaemen. Ende alsoo wij vertoonden, dattet geschut versocht werde voor V Ho. Mo. ende niet voor eenige coopluyden, remitteerde de Coninck dat point mede om verhandeltt te werden mette voorgaende Commissarissen.

Wij hebben ges. aen V Ho. Mo. ende sijn Ex^{tie} den Prince van Orangien in het breede, hetgene dat gepasseert is in de eerste audientie bij den Coninck ende Coninginne, mitsgaders in de conferentie metten Hartoge van Buckingam ende metten heere Conwey, mitsgaders berichtt gedaen op hetgeene dat V Ho. Mo. begeeren te weeten, beroerende de duysent guld. ontfangen voor den waepenmaecker.

Maendaege den 7^{en} Julij hebben wij gevisiteert de heere Grave van Penbroeck, ende aen sijn Ex^{tie} overgelevertt de brieven van credentie, mitsgaders gerecommandeert den

Staet vande Nederlanden, ende in specie voorgedraegen de voorgeroerde drie pointen. Sijn Ex^tie verseeckerde ons van de continuatie van sijne goede affectie tot V Ho. Mo., gelijck wij daervan niet en twijffelen. Op het afscheyt werde mentie gemaeckt vande camertapitsc-ye, die voor hem mede was gebracht, ter gedachtenisse vande laetstgemaeckte alliantie, die sijne Ex^tie soude werden toegesonden.

Dien geheelen dach deden wij neersticheyt om te mogen spreeken ende begroeten d'heeren Graven van Arondell ende Carlille, jtem Weston ende Conwey; maer conden daertoe niet geraecken, wesende alle in besoigne. Alleene spraecken wij den heere Conwey, gaende naer den Con., die ons assigneerde ten twee uyren, seggende, dattet goet waere, dat wij t'samen in conferentie quaemen. Dan wijluyden de uyre waernemende, was sijne Ed. bij den Hertoge van Chevreuse; doch quam corts daernae in ons logementt.

'Sdaechs te vooren waeren wij gewaerschout, datte Ridder St Leger soo quade rapporten had gedaen vande proceduyren van V Ho. Mo. inde saecke van sijne wervinge, dat de heer Conwey had gesecht, datt bij soo verre 'tselve alsoo werde voorgedraegen aen̄ Coninck, sijne Maj^t de Nederlantsche Gesanten niet meer soude willen hooren. Naer de complimenten ende dat sijne E. waeren overgelevert de brieven van credentie, heeft hij begonnen te claegen, dat men van wegen V Ho. Mo. den Co. niet en bejegende, noch sijne Maj^ts weldaden erkende, gelijck well behoorde. Ende versocht sijnde specifice te seggen, waeruyt sulx conde beslooten werden, refereerde de weygeringe, die daer was gedaen, om sijne Maj^t te laten volgen de versochte 2000 mannen uyt d'Engelsche regimenten. Daerop hem vertoont is, hoe swack de comp^ien van̄ natie sijn; dat door sulcken afftreck ende uytschott alle de regimenten totten dienst onbequaem souden werden gemaeckt, ende dat V Ho. Mo. voorall mosten letten, datten

viandt, die sterck ende machtich is, geen meerder voordeel op V Ho. Mo. en wonne; daerbenevens, dat men had gepresenteert te laten volgen aen sijne Maj^{t} 10 of 12 comp^{ien}, ende datelijck gelicentieert 7 Capiteynen, 18 Lieutenants ende 6 Vendrichs, boven verscheiden Hooftofficieren, waermede wij vertrouden dat sijne Maj^{t}, V Ho. Mo. gelegentheytt well insiende, contentement souden nemen, recommanderende aen sijn E. die saecke ende oock de drie pointen, sijne Maj^{t} voorgehouden. Hij scheen aen onse redenen aengaende het point, bij hem voorgebracht, genoegen te hebben, ende protesteerde van sijne goede genegentheyt, totten wellstantt vande Nederlanden. Ende alsoo wij hem versochten, dat sijne Ed. de goede handt daeraen wilde houden, dat wij metten eersten Commissarisen mochten crijgen ende in besoigne comen, seyde hij, datter Commissarisen genomineertt waeren, soodaenige als wij selve souden hebben konnen kiesen, te weten d'heer Hartoge van Buckingam, Groote Tresorier, Groote Caemerlingh, Grave van Carlille, Milord Broocx ende sijne Ed., op dewelcke hij de Commissie soude gereet maecken. De voors. Commissarisen souden den Coninck niet volgen, ende, wat sijnen persoon belangde, soude maecken dat hij opte daegen van besoigne binnen Londen soude wesen.

D'heer Amb^{r} van Venetien l'jllustrissimo S^{r} . . . Pesaro visiteert ons; verseeckert ons vande sincere affectie vañ Ser^{me} Repub. totten Staet vande Nederlanden, ende biet aen sijnen dienst, qua publice, qua privatim. Daerover hij is bedanckttt. Met hem sijn gehouden veele propoosten, beroerende het gemeene wesen vande Christenheytt; armament vañ Con. van Groot Britannien; consideratie van eene ligue offensive ende defensive tusschen Vranckrijck ende Engelantt, die vande France sijde beter ten tijde des Conincx Jacobi soude konnen hebben werden geconcludeertt; item vande gelegentheyt des Graven van Mans-

feldt, die sijne Ex^tie^ verstontt datt gesustenteert moste worden, ende van meer andere saecken: oordelende van alles seer wijselijck.

D'heere Grave van Warwijck, geaccompagneert metten Baron van Manjou, sijnen broeder, besocht ons. Excuseerde hem, dat wij t'sijnen huyse sijn geweest te vergeeffs, alsoo hij in het Parlamentt was geoccupeertt. Hij seyde, datter geruchten werden gestroyt tot nadeell vañ Prince van Orangien, alsoff sijne Ex^tie^ de Arminianen tegen de Regieringe favoriseerde. Twelck bij ons is tegengesproocken.

Dynsdaechs den 8^en^ Julij hebben wij geweest bij den heere Conwey in sijn logement te Withaell, ende hebben wij vernieutt de complimenten, hem bedanckende van wegen V Ho. Mo. over de ontfangene weldaden in voorige handelingen, ende versoeckende, dat hij sijne goede affectie tot de Nederlanden welstant, daerbij Groot Britannien mede is geinteresseert, will continueren; hem verseeckereñ, dat V Ho. Mo. genegen souden blijven om hem alle dienst te doen, daer de gelegentheyt sulx soude vereysschen. Sijne Ed. danckte V Ho. Mo. vande aenbiedinge; verclaerde, dat hij derselver dienaer is, ende datt hij derselver wellstant van harten begeerde te helpen vorderen, bekennende dat Engelandt bij het wellvaeren ende qualickvaeren vande Nederlanden geinteresseert is, ende dat men daeromme in het gemeene behoorde te consuleren ende raet te plegen: van sijner sijde soude hij opentlijck handelen; vertroude oock hetselffde van ons. Daerop sijne Ed. begonde te verhaelen, dat hij seeckerlijck well wiste, datt alle der Papisten raetslaegen ende voornemen daertoe sijn strecken de, om alle de Evangelischen in alle de quartieren t'onder te brengen: daeromme deselve op haere behoudenisse ende verseeckerheytt behoorden te letten, ende het was tijtt, dat men niet bedectel. maer opentlijck totte oorloge soude komen; daertoe in Engelandt als oock in Duytslantt groote preparatien waren gemaeckt. V Ho. Mo.

behoorden oock dese occasie waer te nemen, dewijle sijne Maj^{t} well gemoveert was om tegens de Spagniarts te attenteren. Hij had last gegeven aenden Advouer vanden Coninck om de Commissie voor de genomineerde Commissarisen in te stellen, die alle seer goede persoonen ende totte welvaert vande Nederlanden genegen sijn, sulx dat hij vertroude, dattmen op het pointt vande continuatie vande alliantie goede besoigne soude maecken. Vande twee andere poincten maeckte hij geen gewach. Hij seyde, dat hij niet well hadde onthouden, offmen in het voorgaende jaer niet gesproocken hadde van een ligue defensive ende offensive. Ende alsoo wij sulx bekenden, voechde hij, dat wij well souden doen, een memoryken instellende, daerine wij daervan gewach souden maecken, om hetselffde den heeren Commissarisen overgegeven te werden. Wij vindende bedenckel. datt wij soodanich versoeck souden doen in ofte voor den aenvanck vande handelinge, declineerden catagorice daerop te antwoorden; maer prijsende sijne deductie, stonden toe, dat het meer als tijtt was, datt alle geinteresseerden bij de grootheyt van het Huys van Oostenrijck opwaecken ende op haere saecken letten, verclaerende dat V Ho. Mo., derwelcker gelegentheytt hem beter als iemant anders in Engelantt bekent is, geerne altijtt sullen seconderen, naer haere uyterste machte de genereuse desseignen van sijne Maj^{t}. Hij was noch niet gecleet geduyrende de voors. conferentie, ende diesniettegenstaende ende datter inde voorcaemer groote meenichte van menschen was, om te toonen het respect, twelck hij V Ho. Mo. toedraechtt, volchde hij ons (daervan wij ons excuseerden, soo veele ons doenlijck was) tott buyten de voordeure van sijn quartier.

Te vooren hadden wij gevisiteert den heer Generaell Cycyll, ende van hem verstaen, dat 'sdaechs te vooren 10 Colonnells waeren gemaeckt, ende datt men voorts de Cap^{en} soude nomineren; hij maeckte sijne reeckeninge, datte vloote binnen 14 dagen soude connen uytvaeren.

De heer Weston is mede begroet, ende, naer overleveringe vañ brieff van V Ho. Mo., bedanckt van wegen V Ho. Mo. over voorgaende gedaene goede offitien, mitsgaders versocht, dat hij sijne goede affectie wilde continueren. Daerop hij goede toeseggínge heeft gedaen.

Tenselven voormiddach hebben wij aende heer Grave van Arondell, Hoffmarschalck van Engelandt, overgelevert de brieven van credentie van V Ho. Mo., ende van mijn heere den Prince van Orangien gedaen de bedanckingen over voorgaende ontfangen faveuren, ende versocht continuatie van deselve. Daerop sijne Ex^tie^ beleeffdelijck heeft geantwoortt. Is oock mette selve gediscoureertt op het employ vande zeearmade, ende heeft sijne Ex^tie^ mede verstaen, datt die met meerder vrucht soude werden uytgesonden op den naem vañ Co. van Groot Britannien.

Des naermiddaechs hebben wij gedaen de contrevisite aende heer Amb^r^ van Venetien, ende aen sijne Ex^tie^ overgelevert den brieff van V Ho. Mo. Dien hij danckelijck heeft aengenomen. Van beyder sijden sijn gedaen beleeffde toeseggingen ende belofte van onderlinge correspondentie. De discoursen sijn geweest vañ selve saecke, daervan des voorigen daechs was gesproocken.

Van gelijcken gedaen de contravisite aeñ heer Runstorff, doende de saecke vanden Co. van Bohemen. Hij verhaelde datten Coninck sijnen Meester seer beladen was inde uytschrijvinge van eene diaete, gedaen tegen den ... Augusty tot Vlm, besorgeñ, dat daer eenige prejudiciabele conclusien tegen hem souden werden genomen: daeromme hij, Runstorf, versocht hadde brieven vañ Co. van Groot Britannien, om te intercederen, datt de voors. diaete geene voortganck en wonne, ende datt bemiddeltt soude werden datte Coninck van Vranckrijck mede wilde schrijven tot dien eynde. Dan de Engelschen waeren in achterdencken, dat Vranckrijck weynich soude willen doen, om datte Officieren, die daer in Vranckrijck waeren, bij de schepen

gesonden tot assistentie tegen de rebellen vañ Co. van Vranckrijck, openttlijck hadden gesechtt, dat sijluyden tegen den heere van Soubyse niet sullen vechten. Daerover de France Ambrs hooge hadden geklaechtt, ende waren tusschen henl. ende den Hartoch van Buckingam groote contestatien daeromme geweest in het huys van Somersett; die seer hooge waeren geclommen; datten Hartoge van Chevreuse totten Hartoge van Buckingam hadde gesechtt, dattet aen de Engelsche niet en stontt kennisse te nemen, wie voor rebellen tegen den Coninck van Vranckrijck te houden sijn, behalven datte Francoysen misgenoegen hebben over het tractementt, twelck sijl. ontfangen hebben in hare aencomste, ende omdatt men naer haere meeninge niet en voldoet aen alle de conditien van het tractaet van huwelijck, sunderlinge niet in het punctt, raeckende het stuck vande religie ende de vrijheytt vande Catholijcke Romanisten, aen diewelcke het Parlamentt verstaet dat geen meerdere vrijheytt en behoort gegeven te werden, dan de wetten toelaeten, behalven aende Coninginne ende die van haeren huyse, derwelcker Officieren de Coninck hadde gesechtt dat men geheelijck bestellen soude van Francoysen. De gedachte heeren Ambrs formaliseerden haer oock, dat men d'Engelsche Papisten wilde verhinderen bij hen te comen, om de misse te hooren; die doch in groote menichte daer toe liepen. Ende was in het Parlamentt gebrachtt, dat in Lancastershier alleene over de 10000 Papisten sijn, ende dat binnen Jorck drie schoolen werden gehouden, daer de Papistische religie openbaerlijck werde geleertt. Waeromme het Parlament oock geresolveert was, conditien te verspreecken tegen den Coninck, alleer in te willigen de twee subsidien, daermede sij gereet sijn (bedragende ijc m £ steerlings, te betaelen tusschen nu ende Michaelis). Comende wederom aende voors. diaete, seide, datte selve voorttgaende, de Ridder Amstrutter daer soude compareren met ampele

instructien, die hem vanden Coninck waeren toegesonden, ende gelooffde hij, datte Co. van Denemarcken op deselve soude senden, ende de Churf. van Brandenb. in persoone daer verscheynen; den Co. van Bohemen was mede versochtt door den Hartoge van Wirtenburch, sijne Gecommitde te schicken. Ende stont te vresen, dat yetwatt geconcludeert wordende, finael. den Co. van Denemarcken pretext soude konnen nemen, om uyt de waepenen te scheyden; dat hij hem niet soude begeren te stellen tegen de gemeene resolutie van het Rijck, daertoe lichtelijck gecauseertt soude konnen werden het een ofte het ander defectt inde voldoeninge van het contract, bij Engelandt met hem aengegaen, daerbij hem belooft is eene somme van 45000 ponden steerlings, die betaeltt is, ende 30000 ponden steerlings ter maentt, geduyrende den tijt van ses maenden, alleenlijck binnen dewelcke het onmogelijck sall wesen de saecken vande Palts, te geswijgen van geheele Duytslantt, te redresseren. Daerop eerst met Sweeden was gehandellt, die daertoe begeertt hadd . . . . . ende voor het jaer xcm dalers, daervooren hij met een leger door Polen in Silesien soude vallen. Welcke subsidien nu soude moeten werden getrocken vañ Co. van Vranckrijck ende den Churf. van Brandenborch alleene, sullende de subsidien van Groot Britannien ende andere geconverteertt werden aen Denemarcken, die mede begeert verseeckert te wesen, dat hij sall mogen trecken de contributien over de geestel. goederen, gelegen in de Nedersaxische, Westphalische, Rijnsche eñ Nederphalsische Creytsen, laetende d'andere aen Sweeden. Vuyttet gene datt boven is verhaeltt van de subsidien, die het Parlementt voorheeft te doen, seyde hij, datt wel conde werden affgenomen, dat beswaerlijck yetwat merckelijcx soude connen werden verstreckt totte subsistentie vañ Grave van Mansfeldt, ende V Ho. Mo. gerembourseertt van haer verschott. Hij verseeckerde ons, datte Ridder Amstrutter, die affgesonden is

om contentement te brengen aeñ Co. van Denemarcken, penñ mede hadde, uyt de dote bij Vranckrijck belooft. Aengaende de zeearmade seyde, dat op deselve well voor c^m gul. aen provisie waeren bedorven, die wederomme werde gesuppleertt, ende tot dien eynde beesten gheslachtet van nieus; dat het volck van oorloge, om met deselve af te varen, al een maentt tijts, tot coste vañ Co., in dienste was geweest, ende dat men hetselve op een ongewoonelijcke maniere van doen wilde doen onderhouden bij de Lantsaeten, daerover int Parlament misnoegen was. Van het desseyn vande vloote en wiste hij niet, nochte oock sijnen Con., hoewell die op des Coninckx naem soude uytvaeren, sijnde de Commissie in verscheyde formen overgebrachtt aenden Hartoch van Buckingam, om te commanderen als Generaell te water ende te lande, met machtt om brieven van repressalien te geven, te weeten eene opden naem vanden Coninck alleene, eene opden naem vañ Coninck ende Coninginne, ende de derde een blanche. Hij verhaelde noch, dat bijden Coninck was geweest een edelman vañ Hartoghe van Nieuborch, versoeckende gelijcke brieven van aggreatie van sijne Maj^t, als hij hadd becomen vanden Coninck van Vranckrijck, tot approbatie van het tractaet; gemaecktt tusschen den ged. Hartoge ende den Graeve van Swartsenborch, noopende de partage vanden lande van Gulich ende Cleve. Daeropp de heer Marquis van Fiath, niet well geinformeertt wesende vanden wille van sijnen Con., seer hartt had aengehouden; welcke brieven bijden Coninck waeren geconsenteert ende de minute den edellman voorgelesen; maer waeren deselve daernaer ingehouden, ende de voorschreven edelman alleenlijck mede gegeven, tot sijnen grooten misnoegen, brieven aeñ Hartoge, daerbij dat sijne Maj^t schrijft, dat hij groote saecken onder handen heeft, namenttlijck de restitutie vant Palatinat voor sijn broeder ende suster, darin den Hartoch goede diensten hem kan

doen, ende dat sijne Maj^{t}, de voors. restitutie becomen hebbende, inde saecke vanden Hartoch bereytt sall wesen te doen alles wat redelijck is.

Den 9^{en} Julij vernamen wij, datter jalousien waren in het Parlament tegen diegeene, die getracteert hebben van het huwelijck [1]), ende dattet Parlement ijverde om niet in te ruymen, daerdoor de Pausel. religie in het rijck soude voortteruypen; daerover motie was gedaen in het Parlamentt, of men den Co. niet en behoorde indachtich te maecken vañ belofte, die hij inden voorgaenden jaere hat gedaen, dat hij niet soude toestaen, dat, om interventie van eenige Prince, wie dattet waere, yetwatt tot voordeell vande Pausel. religie soude werden gedispenseertt vañ wetten van het rijck. Ende of well bij eenige wert vertoontt, dat sulx voordragen ontijdich soude wesen eñ voor den Co. affronteux, daerbenevens, datmen vanden Coninck nyet behoorde aff te eyschen prestatie van het geene datt hij, noch Prince sijnde, hadde belooft, is ter contrarie geresolveertt, opde deductie van seecker persoon, die vertoonde dattet grotel. streckte tot des Conincx eere, datmen sijne Maj^{t} daerover aenspraecke ende hem van voorgaende beloften jndachtich maeckte. Hetwelcke alsoo geschiet is.

Naer den middach hebben wij gevisiteertt den heer Ertsbisschopp van Cantellb. in sijn huys te Lambeth; hij was onpassich van het flerecijn aende voeten. Bij sijne hoochw. was den Bisschop van Lictefeltt, die naer datte begroetingen waren gedaen, hem vertrock uytte Camer. Wij droegen sijne Hoochw. voor het groot vertrouwen, twelck V Ho. Mo. hebben in sijn Ex^{tie} soo dickmaells beproefde affectie tot haren wellstantt; daerover wij seyden last te hebben om hem te bedancken, ende te versoecken, dat sijne Ex^{tie} believen wilde daerinne te continueren, ende

1) Tusschen Karel I en de Spaansche Prinses.

ons bij te staen met sijne goede advysen ende jnstructien in het geene datt wij bijden Con. door last van V Ho. Mo. hadden te verhandelen, met aenbiedingen van V Ho. Mo. dienst, daer deselve sijne Ex^tie^ te stade soude mogen komen. Ende vertoonden, dat wij waeren gecoomen, om te doen de officien ende debuoiren, die V Ho. Mo., als goede naebuyren ende geallieerde, aen sijne Maj^t^ schuldich waeren, bijde voorgevallen veranderingen ende het affsterven van sijne Maj^ts^ heer vaeder, mitsgaders om te vervolgen de continuatie van hetgene, dat inden voorgaenden jaere was getracteert, ende oversulcx van sijne Maj^t^ te versoecken confirmatie vande alliantie alsdoen gemaeckt, ende prolongatie vande selve, met aenbiedinge, dat V Ho. Mo. haer tegen sijne Maj^t^ in alles dat in haere macht is, sullen bethoonen te wesen sijne getrouste ende genegenste vrienden, naebuyren, geallieerde ende dienaers om te seconderen sijne desseyns, die hij soude mogen hebben ende willen int werck stellen tot bevorderinge van het gemeene beste ende bescherminge vande Evangelische saecke, vermeerderinge van sijn eer ende reputatie, mitsgaders verseeckeringe van haeren Staet, daerbij Engelandt mede geinteresseertt is, om waerop te handelen ende concluderen wij seyden volcomen last te hebben. Naerdat sijne Ex^tie^ den brief van credentie hadde gelesen, verclaerde deselve, datt hij altijtt hadde genegen geweest om te favoriseren hetgeene datten wellstantt vande Nederlanden konde strecken, bij welcke affectie hij soude kontinueren ende openttlijck met ons handelen, diewelcke in een goeden ende bequaemen tijt waren aengecomen, ende souden eerlijck eñ vriendelijck vañ Co. ontfangen werden, hetwelcke wij bekenden, datt alsoo geschiett was. Hij deduceerde daernaer, datten overlede Coninck, vañ welcke hij getuygenisse gaf dat hij godtsalichlijck in een oprechtt Christengeloove was van deeser wereltt gescheyden, acht off negen jaeren hem hadde gehouden alsoff

hij de saecken, tusschen hem ende Spagnien uytstaende, bij vriendelijcke handel. had gemeentt te vereffenen, niettegenstaende dat sijne vertrouste Raden eñ dienaren sijne Majt genoech waerschouden vande treecken, bedriegerye ende ontrouwe proceduyren vañ Spagniarden; dan hij was van nature bevreest, ende het geene dat hij ontrentt het eynde van sijn leven heeft gedaen, oordeelde sijne Extie, dat hij daertoe tegen sijn danck getrocken is geweest. De Prince nu gecomen sijnde aeñ croone, hadde in die ongeluckige reyse van Spagnien, die nochtans soo well is uytgevallen door Godes schickinge, ende niet door menschenbeleytt, ondeckt de armoede ende miserie van Spagnien, ende der Spagniarden bedriegerye eñ ontrouwe, daeromme hij gemeentt was andere wegen in te gaen, ende soude ontwijffelijck met ons door Commissarisen doen handelen. Maer alsoo sijne Majt seer onledich was met vier swaerwichtige saecken, als sijn de vorderingen vande resolutie van het Parlementt, sijn nieuw aengegaen huwelijck, het verlooven ofte veraffscheyden vande Francoysen ende het affsenden van sijne armade, was sijn Extie van advyse, datt wij wel souden doen niet hartt aendringende opde besoigne, ons verseeckerende, dat wij op onsen tijt goede uytcomste van onse wervinge souden vercrijgen. Wij hebben sijne Extie bedanckt van sijne oprechtigheyt eñ goeden raett. Hij heeft gevraechtt, in wat staet de schepen waeren, die tot dese vloote souden werden gevoechtt van wegen V Ho. Mo. Daerop geanttwoort is, dattet meeste getal gereet was, ende dat die aen ende aen naer Pleymouth souden werden gesonden, onder 't commandement van Jor Wm van Nassauw, natuyrl soone vanden overleden Prince van Orangien, wiens goede qualiteyten werden voorgesteltt; dan datte Collegien ter Admt, ontbreeckende geschutt, eenige derselver schepen niet souden konnen werden gewaepentt promtel., soo die van geen geschutt uyt Engelant werden versien. Sijn Extie vraechde

vorder naer de gelegentheytt vañ Graeve van Mansfeldtt; waervan ende vande ongemacken, daerinne V Ho. Mo. door sijne overcomste sijn geraeckt, ende hoe noodichlijck hij evenwell alnoch voor een tijt dient gesustenteert, berichtt is gedaen. Hij en hadde geen genoegen inde proceduyren vañ ged. Grave, nochte oock vañ geene, die hem aengenomen hadden buyten gewoonel. maniere van doen, seggende, dat hij was, sonder formel. daerop te delibereren, aengenomen bij een persoon, of ten hoochsten van noch een tweede weynich ervaeren iñ saecken van Engelandt, die van minder qualiteyt is, als den eersten, sonder voorweten vañ Raedt, daermen andersints altijt plachte alle hoochwichtige saecken inden Raedt te brengen, oock degene die te vooren bij Commissarisen inde Raetcaemer waeren geprepareert ofte door ordre vanden Con. verhandeltt. Waeromme soo hadden de heeren vañ Raede aeñ Edele ende andere Gecom^{d} van Kent, die quamen claegen over den overlast, die het Mansfeldische volck, eer het selffde werde affgescheeppt, dede inde voors. Provintie, geantwoortt, dat sij niet en wisten, watt van hem offte van dat volck was, nochte hoe het daer was gecomen, welck propoost sijne Ex^{tie} verscheyden maele jtereerde. Voor affscheyt verseeckerde hij ons van sijne goede affectie, ende belooffde voor V Ho. Mo. ende tot vorderinge van onse vruchtbaere expeditie alle goede officien te doen, soo bij den Co. als bij den Raedt ende elders, daer hij soude komen jewenwoordich te wesen, alsmen van onse saecke handeltt. Wij hebben sijn Ex^{tie} goede gesontheytt gewenschtt, ende onsen dienst aengeboden.

Ons was te vooren noch voorgecomen, dat het Parlament t'onvreden was, ende begonde te murmureren over de proceduyren vañ geene, die naest bijden Coninck sijn, ende omdatt des rijcx saecken niet en werden beleytt bij des Conincx Raett, maer bijeen Cabinetraet naer het wellgevallen van weynige gedresseert.

Donderdaechs den 10^{en} Julij naer den middach sijn wij gevisiteert van Sir Tomas Edmont, Tresorier van het huys van sijne Maj^{t}, die insgel. seyde, dattet Parlementt had geconsenteertt twee subsidien aen sijne Maj^{t} op een nieuwe maniere, te weeten iñ aenvangh van het Parlementt, eer die van het Parlementt op haere grieven hadden gevordert redres, welcke subsidien betaelt souden werden, de eene helfte in October ende de andere helff in Aprill toecomende. Die heeren van het Parlementt ijverden seer voor de conservatie vande suyverheytt vande religie, ende hadden vrijmoedelijck gesproocken tegen de geene, die oorsaecke waeren vañ beswaerlijcke conditien gebrachtt in het tractaet van huwelijck, door dewelcke in Engelantt gecomen sijn mette Coninginne 28 Roomsche Priesters, daer bij andere handelinge van huwelijck voor dese Vranckr. sich soude hebben laeten genoegen met 4 off 5. Hij prees seer d'Officieren vande schepen, gesonden tot assistentie in Vranckrijck, dat die geweygert hebben tegen den heere van Soubyse ende die vande religie te vechten, wesende sijluyden uytgevaeren met jntentie om haer niet te laeten gebruycken tegen den voors. heere. Hij seyde mede, dat V Ho. Mo. veell hadden verlooren vande voorige goede affectie vande Engelsche natie, om het quade tractement 'twelck de Engelschen inden voorleden jaere hebben ontfangen in het Nederlandt, beschuldigende daermede de memorie vanden overleden Prince van Oraignen, verhalende met eenen de faulten, die van onser sijde sijn begaen ontrent Breda. Het quaet tractement vande Engelschen hebben wij tegensproocken, eñ vertoont, dat daertoe geen oorsaecke is gegeven, ten waere dat men oorsaecke wilde noemen, datmen de comp^{ien} heeft willen monsteren, diemen doch heeft moeten voll betaelen, niettegenstaende men well wiste, dat die merckel. waeren verswackt.

Vrijdaechs den 11^{en} Julij, sijn in ons logement geweest d'heer Generaell Cecill eñ de Ridder St Leger, ende heett

de voorgedachte St Leger seer geklaecht over de proceduyren van V Ho. Mo. in regarde van het geene hij uytter naem vañ Con. van V Ho. Mo. heeft versocht tot bevorderinge vande vloote van sijne Ma^{t}, over d'welcke d'heer Cecill commanderen soude te water als te lande, als Mareschall Generaell, en St Leger als Sergeant Major Generaell. De Colonnellen over het voetvolck waeren genomineert ende eenige Lieutenant Colonnellen en Sergeanten Majors, die hier volgen:

Colonnels.	Lieutenant Coll.
Lord Generaell.	Sir John Proude.
Lord Mareschall.	Cap^{n} Hamelton.
Gen. of the Ordonnance.	Sr John Veere.
Sergeant Major General.	Cap^{n} Spreye.
Earle oft Essex.	Cap^{n} George Blundel.
S^{r} Ed. Conwey.	Sr John Ratcliffe.
S^{r} Ed. Herwood.	Cap^{n} Holton.
Sr John Burh.	
Coll. Bruce.	

Sergeant Mayors.

Cap^{n} Gibson.	Cap^{n} Jorck.
Cap^{n} Killegreeu.	Sr Herry Halley.
Cap^{n} Willouchbye.	Cap^{n} Chornhuyst.
Cap^{n} Clipham.	

Geschreven aen V Ho. Mo. ende aen sijn Ex^{tie}, hetgeene dat gepasseert is inde tweede audientie, den 6^{en} Julij, ende overgesonden de naemen vande Commissarisen, mitsgaeders geadviseert het geene dat wij hadden verstaen vande vloote, Fransche Amb^{rs} ende de geconsenteerde subsidien; item, dat den Coninck niet en was gegaen

naer Hamtincourt, omdat de peste daerontrent was, die in Londen mede seer toenam.

Den 13^{en} is mons^{r} de Bonoeil, maistre des Ceremonies du Roy Trescrestien, opden middach bij ons gekomen met een Edelman, versoeckende jntercessie tot verlossinge van sijnen broeder de heer van Marsillacq, gevangen tot Duynckerken ingebracht, alsoo hij uyt Vranckrijck quam om V Ho. Mo. te dienen als Cap^{n}, geleden vier maenden; vanden welcken rantsoen gemaeckt is; maer had d'jnfante bevoolen, datmen hem soude ophouden, totdat seeckere Jesuyten, inde Geunieerde Provintien gevangen, souden syn gerelaxeert. De voors. heer van Bonoeill is bij ons ter maeltijt gebleven, ende hebben wij van hem vernoomen, dat de France heeren waeren verwachtende des Coninex van Vranckr. believen, off d'Hartoge van Chevreuse soude mogen aennemen de ordre vande Jartiere, daermede den Coninck van Groot Britannien hem wilde vereeren; item dat d'Engelsche schepen van assistentie waeren wedergekeert uyt Vranckrijck, ende dat opde clachten over het refuys vande Officieren om te vechten tegen Soubyse den Hartoge van Buckingam hadde gesecht, dat sijlyeden nochtans contrarien last hadden gehadt, ende dat sijluyden moesten opgemaeckt sijn door de Hollanders, ofte soodaenich refuys gedaen hebben op derselver exempel, hebbende de voors. Hartoge de geroerde schepen wederom naer Vranckrijck doen voeren met nieuwe commissie, om haer te laeten employeren tot dienste vanden Alderchristelijcxsten.

Wij hadden verscheyde voorgaende daegen debuoiren gedaen om te spreken onse Commissarisen; maer hadden daertoe niet konnen geraecken. Dan 's maendaechs werde ons uyre betekent vanden heer Grooten Tresorier. Des nachts te vooren waeren in het Hoff gestorven twee persoonen vande peste, ende een derde lach daervan sieck. Daeromme den Coninck, die sijne voorgenoomene reyse op

Hamptincourt hadde naegelaeten, omdat die sieckte haer daeromtrent hadde geopenbaert, subytel. resolveerde het Hoff te veranderen, ende trock naer Hamptincourt. voors. Waerdoor wij in meerder onsekerheydt werden gestelt vanden voortganck van onse besoigne, ende vonden goet, aleer te spreken metten heer Grooten Tresorier, te verstaen vanden heer Conwey, waernaer wij, onse besoigne aengaende, ons souden hebben te reguleren. Die ons seyde, dat de Coninck om 't voorverhaelde accident van plaetse veranderde, sullende andersints tot Withall gebleven hebben tot donderdaechs doen eerstcoomende, binnen welcken tijdt de Commissarisen gemeent hadden geheelijck met ons aff te handelen. Sijluyden souden den Coninck niet volgen, maer tot Londen blijven ofte jmmers maecken, dat de naemiddagen, om met ons te besoigneren, souden werden geemployeert. Wij recommandeerden aen hem d'acceleratie ende int particulier het versochte consent om vrij uyt te voeren eenige stucken geschuts, om opde 20 schepen van assistentie gebruyckt te worden, daertoe hij hem niet ongenegen toonde.

Daernaer sijn wij gegaen bijden Grooten Tresorier, . . . ende nevens overleveringe van brieff van credentie van V Ho. Mo. ende gedaen complimenten, hebben verhaelt, tot wat eynde wij waeren affgesonden, ende wat wij bijden Coninck hadden gedaen, versoeckende, dat hij onse versoecken wilde favoriseren. Daerop hij ons beleeffdel. antwoorde, ende seyde alles te sullen doen voorden dienst van V Ho. Mo., wat in sijn vermoogen soude wesen.

Den heer Bisschopp van Lincolne, bewaerder van het groote Zegell, aen wiens logement wij 's daechs te vooren waeren te vergeefs, vonden wij geoccupeert met een publ. examen vande studenten in het Collegie van Westmunster; doch vernomen hebbende onse compste, is sijne Eerw. terstont bij ons gekoomen. Wij hebben onse importuniteyt geexcuseert, overgelevert onse brieven van

credentie, ende hem gepresen ende gedanckt hebbende voor sijne voorgaende goede affectie ende weldaeden, versocht dat hij die wilde continueren ende ons favorabell sijn, ten eynde wij mochten eene spoedige uytcompste verkrijgen van hetgeene daeromme wij waeren gekoomen, hem versekerende, dat den Coninck geen beter ofte sekerder vrientschapp sall konnen vinden, dan bij V Ho. Mo., ende verhaelden hetgeene dat wij den Coninck hadden voorgedraegen in een publycque ende in een privee audientie, ende dat de Con. ons hadde toegesecht dat hij ons Commissarisen soude geven, om op de drie poincten te handelen. Sijne Eerw. seyde, dat hij niet en wiste, off hij van het getall der Commissarisen soude wesen; dat hij evenwell in allen gevalle voor V Ho. Mo. alles doen soude, dat tot vorderinge van haer begeren soude connen strecken, geloovende dat den Coninck staedt maeckte van haere vriendtschapp, gelijck oock hadt gedaen den overleden Coninck, die gesecht hadde, in het laeste van sijn leven, dat d'alliantie met de Nederlanden de sekerste is ende in dewelcke de Engelschen best konden acquiesceren. In het discoureren werde gesecht bij ons, dat sijne Ma^{t} bedroogen was geweest vanden Spagniart, menen̄ bij vriendel. handelinge ende alliantie te recouvreren het Palatinat. Daeropp den heer Cancelaer antwoorde, dat sijne Ma^{t} niet vanden Spagniaert, maer vande reden was bedroogen geweest. Hij leyde ons respectueusel. door veele vertrecken tot aende voordeure bij onse caroche.

Den 15^{en} Julij is begroet den heer Burggraeff van Broeck, een vande Commissarisen genoemt, om met ons te handelen. Hem sijn overgelevert brieven van credentie, ende verhaelt de drie poincten, daerop men soude besoigneren. Hij vondt deselve in redenen gefondeert.

Wij vernaemen ten selven dage, dat d'heer Hartoch van Chevreuse 's daechs te vooren was gemaeckt Ridder vande ordre vande jartierre; dat d'heer Morton gelast was

om in Hollandt te handelen van een Ligue offensive ende defensive; jtem dat den heer Dudley Carleton soude succederen inde plaetse van Vice-Caemerlingh, ende dat in Nederlandt soude gaen resideren den heere Nedersoll, sullende in het Secretarisamppt vande Coninginne coomen den neve vanden Ambassadeur Carleton.

Wij hebben daernae verstaen, datter veranderinge is gevallen aengaende den persoon vanden heer Nedersoll, ende dat de plaetse vañ heer Carleton sall werden becleet bijden Ridder Amstrudder ofte bij d'heer Cillegré.

Woonsdach den 16^{en} Julij is gehouden eenen gemeenen bededach, die gecontinueert soude werden, soo lange als de zeearmade uyt soude wesen ende de besoeckinge Godts vande pest soude duyren. Den voors. biddach was ingestelt bij het Parlement, ofte op het voordragen van het selffde, daerdoor eenige menen de superioriteyt, die den Coninck compt over de kercken ende kerckel. saken, aengeroert te wesen. Omme hetwelck te repareren, werde door ordre vañ Coninck vercondicht vanden predickstoell, dat te dien dage een vasten- eñ bededach was gehouden, maer dat de geindiceerde bededagen, om saecken vooren verhaelt, eerst haeren aenvanck souden nemen over 14 dagen, daertoe oock formulieren van gebeden waeren geconcipieert.

De Franschen heeren sijn vertrocken op Richemont.

Twee geinteresseerde bij d'executie, geschiet in Amboyna, hebben ons, soo wij des middaechs uyt de kercke quamen, aengesproocken in ons logement, begeerende antwoort bij geschrifte op haer overgegeven vertooch, daervan wij ons hebben geexcuseert. Sij hebben daernaer heftich aengehouden, om dat hen recht mochte werden gedaen eñ restitutie van haere goederen. Daeropp hen gesecht is, dat sij hen moeten addresseren aende geenen, die hen beschadicht hebben, ende rechtvorderinge doen, daer het be-

hoort; waermede hen niet contenterende, seyden dat sij clachten souden brengen aeñ Coninck.

Den 17en Julij is bij ons geweest d'heer Generael Cecill. Heeft gesecht, dat bij occasie dat de heeren de France heeren festiveren, soo veell niet en werde geadvanceert in het stuck vande zeearmade, als hij well geerne sage. Daeropp wij mede seyden, dat het ons verdroot lange opgehouden te werden, ende dat wij besorchden noch langer dilayen, doordien den Hartoge van Buckingam voorhadt de Francoysen te tracteren op Nieuhall, eñ dat den Coninck vertrocken was, die van het meerendeell vanden Raedt soude werden gevolcht, waervan hij ons beloofde te sprecken met den Hartoch van Buckingam.

Opden middach liet den heer St Leger, gaende voorbij ons logement, weten, datten Hartoch van Buckingam terstont naer den eeten bij ons soude coomen. Gelijck sijne Extie quam, doch lange naer den middach, vergeselschapt met de heeren baron Conwey ende Generaell Cecill, die mede plaetse naemen, mitsgaeders groot gevolch van andere edelen ende dienaeren.

Den Hartoch van Buckingam, geseten sijnde, seyde, dat hij gekoomen was special. om ons te bedancken van het present, daermede wij hem hadden vereert, van wegen V Ho. Mo. hetwelcke wij vercleynden beleefdelijck, ende vertoonden wat wij hadden aenden Coninck geproponeert, inde privé audientie, die wij den 6en bij sijne Mat hadden gehadt, ende dat sijne Mat Commissarisen hadde belieft te nomineren tenselven daege, om opde drie voorgestelde poincten te handelen; maer dat wij tot noch toe waeren verwachtende om in besoigne te coomen, hetwelcke wij versochten, dat ten eersten mochte geschieden, connende die saecke kort werden affgedaen, dewijle wij geauthoriseert sijn om oock in vorder handelinge te koomen ende te concluderen, bij soo verre sijne Mat goetvont naerder met V Ho. Mo. te handelen van saecken, sijne Mats

dienst, de restitutie vañ Con. van Bohemen, ofte den welstant vande gemeene Christenheyt rakende. Sijne Ex^tie seyde, dat hij gekoomen was ten fine vooren verhaelt, niettemin begeerde wel te verstaen, wat wij oordeelden datmen alderbest soude mogen ende konnen doen. Daerop geantwoort wiert, dat wij niet en wisten, waertoe des Coninex resolutien streckteden, ofte welcke sijne Ma^ts meninge was, ende verhaelden in het lange het voornemen vanden Coninck van Spagnien, tot nadeel van alle Princen ende Republycquen van Europa, met deductie van sijne macht, die met d'onderdruckinge van Duytslandt seer is vermeerdert; dat het hoochnoodich is, dat die werde gereprimeert, terwijle het noch tijt is; dan dat sulex niet met discoursen, maer metterdaet moste werden gedaen. Sijne Ex^tie nam dat opp, ende seyde, dat hij mede verstont, datmen moste doen ende in actie coomen, ende dat sijnen Con. daertoe geresolveert is. Versochte noch, dat wij ons advys wilden verclaeren als onder vrienden, waer men den Coninck van Spagnien tot sijne meeste schade soude konnen aentasten, hebbende den Coninck van Gr. Britt. sijne zeearmade gereet, die eerstdaechs konde werden uytgesonden. Wij lieten ons bewegen ende seyden, dat ons bedunckens twee wegen waeren om den Coninck van Spagnien affbreuck te doen, te weten in Spagnien ende in Vlaenderen; dat de vloote tegen Spagnien soude connen werden gebruyckt dit jaer, ende voor eerst den Coninck van Spagnien t' ongebruyck werden gemaeckt alle sijne schepen, daermede hem de macht soude werden affgesneden, om eenige defensie te water te doen. Wilde men met eenen eenige lanttochten aldaer doen, hetselffde konde geschieden met het volck, dat gereet ende gelicht was: alsoo daertoe geen groot getall en was gerequireert. Tot de entreprinse van Vlaenderen was, naer ons oordeell, gerequireert meerder macht, die bij het jegenwoordige saysoen niet soude konnen werden te wege ge-

bracht; moste oock verdacht wesen, hoemen met Vranckr. soude handelen, hetwelcke ongeerne soude sien, dat Engelandt daer groote progressie soude doen. Voorall soude bij tijts mede moeten werden ordre gestelt tot lichtinge van 4 off 5000 ruyteren, die in Engelandt niet te vinden en sijn, ende die vande nabuyren te nemen, in een trouppe ofte gros, werde bedenckelijck gevonden, ende daeromme voorgeslagen, dat die onder de handt bij V Ho. Mo. in Duytslandt ende elders met des Conincks geltt soude konnen werden geworven van verscheyde natien, bij cleyne trouppen ofte enkele Compien, om daernae gestelt te worden onder het commandement van soodaenige, als sijne Mat soude goetvinden. Het voetvolck moste sterck wesen 24 ofte 25000 man; mosten oock magasijnen werden gemaeckt booven aende riviere, ende de geruchten gespreyt, datmen voorheeft in Duytslandt te trecken: daertoe dienen soude dat de Graeff van Mansveldt noch werde opde beene gehouden. De Hartoge en bevielen de discoursen niet qualijck, soo hij hem geliet. Begeerde te weten, wat V Ho. Mo. begeeren te contribueren aenden Coninck, als sijne Mat de oorloge op dien voet te water ende te lande soude doen. Daeropp hij all veell eñ lange insisteerde; dan den Hartoch eñ Generael Cecill schenen daernaer contentement te nemen met de redenen, die hen werden voorgedraegen, dat de assistentie, dewelcke aenden Coninck soude werden gedaen bij V Ho. Mo., van volck van oorloge te voet off te peerden, hinderlijck soude wesen aen het voornemen van sijne Mat, ende sijne entreprinse te lande beswaerl. maecken, dewijle daerdeur V Ho. Mo. haer souden moeten houden binnen de paelen van eene defensive, daer andersints versproocken soude konnen werden, dat V Ho. Mo. mede met een goet leger te velde souden moeten koomen, geformeert van een aensienl. getall voetvolcx ende drie off vier duysent peerden, daermede dan des viandts macht soude werden gedistra-

heert. Ende in tijde van noot, ofte de gelegentheyt sulx vereyschende, souden beyde legers t'samen tegen den viandt bij malkanderen gebracht konnen werden, om den viandt te slaen, ofte tusschen beyde te benauwen. Te water werde hoope gegeven, dat daer eenige quotisatie soude konnen werden gemaeckt, naer dewelcke oock gerepartieert souden werden de beuyten ende prinsen te water, ende vande meubelen, diemen in Spagnien soude kunnen bekoomen, blijvende de conquesten vanden lande aeñ Coninck van Groot Britannien. Ende werde vorder gediscoureert van onser sijde, dat d'wijll geen apparentie was, dat den Coninck van Vranckr. directel. soude koomen in een Ligue offensive ende defensive metten Coninck van Groot Britannien tegen den Coninck van Spagnien, dattet noodich waere, dat sijn Ma^{t} metten eersten concludeerde eene soodaenige alliantie met V Ho. Mo. ofte yemant anders, die sijne Ma^{t} considerabelder waere, funderende die uyterl. opde restitutie vañ Palts (eñ bespreeckende bij secrete artl^{en}, dat die oock soude gaen om in te binden d'ambitie van Spagnien) ende daerin stellende, datte contrahenten haere vrienden souden versoecken om mede inde alliantie te koomen. De Hartoge ende andere heeren, die bij hem waeren, seyden datter niemant considerabelder in die materie was dan V Ho. Mo. Daerop wij antwoorden, datter oock niemant williger en is, om sijne Ma^{ts} genereuse desseynen, sonder aensien van particuliere jnteresse, te seconderen, ende voechden daerbij, dattet oorbaer soude wesen, datten Coninck sijne uytgespreyde assistentie intrecke tegen dien tijt, omdat sijne Ma^{t} te crachtiger mach ageren, sullende de Coninck van Denemarck ende Sweden, gelijck oock verscheyde Duytsche Vorsten hen inde voors. alliantie ontwijfel. begeven, gelijck wij sijne Ex^{tie} wilden doen gelooven, datten Coninck van Vranckrijck sich daerbuyten niet soude houden om goede consideratien van state.

Om hetwelcke gevoechlijcker te doen, ende de hoochstged. Coninck geen offentie te geven, werde bij ons voorgeslaegen, datmen de alliantie soude sluyten op het welbehaegen van eens yders principaelen, in te brengen op sekeren dach, ende dat middelertijt den Coninck besonden soude worden van wegen V Ho. Mo., om sijne Ma^{t} vant gehandelde te verwittigen ende tot het geene, dat dienstelijcxst is, te disponeren. Sijne Ex^{tie} seyde, dat hij binnen weynich dagen soude wedercoomen met de andere Commissarisen, om te handelen eñ een cort besluyt te maecken. Wij remitteerden het aen sijne Ma^{t} eñ de heeren Commissarisen, de handelinge te laeten doen door d'heer Morton bij V Ho. Mo., jndien sijne Ma^{t} eñ heure Ex^{tien} sulcx beter vonden; dan d'heer Hartoch ende Connewey seyden, dat sijluyden sekerder int bijwesen vanden Coninck konden handelen.

Gedachte heeren seyden, dat den Grave van Gondomar, genoomen hebbende affscheyt te Parijs, versocht had een schipp van oorloge om in Engelandt te koomen, ende hadde diesaengaende ges. aenden Hartoge, alsoff hij met denselven noyt iet uytstaende hadde gehadt.

Geduyrende de voors. conferentie, inde welcke mede gesproocken werde vande plaetse daermen in Spagnien soude landen, daerinne den Coninck eñ de heeren van sijnen Rade lange irresoluyt waeren geweest, is in ons logement gekoomen den Grooten Tresorier van Engelandt, daer bescheyden vanden Hartoge; maer en werde totte conferentie niet geadmitteert, dan naerdat hij een uyre daer vertoeft hadde. Middelertijt bij een van ons onderhouden sijnde, heeft metten Hartoge alleene gesproocken, ende is met hem wechgegaen. Wij verstonden, dat hem bevell werde gegeven, om te versien de Colonnellen ende de nieuw gemaeckte Cap^{en} van gelt, daermede sij hen vervoegen mochten naer Pleymouth.

Wij hebben van goederhandt ende in het sekere ver-

staen, dat de voorgeroerde vloote gedestineert was descente te doen in Vlaenderen, ende geresolveert dat sulcx geschieden soude inde riviere van Sivilien, daervan oock geresilieert is, ende lestel. besloten aen te tasten des Coninex van Spagnien schepen, ende naer het succes te letten, wat tegen Lisbona selver gedaen soude connen werden.

Vrijdaechs den 18^{en} Julij hebben wij ges^{n} aen V Ho. Mo. ende aen sijne Ex^{tie} vande voors. conferentie, advancement vande vloote, dat de heeren Amb^{rs} van Vranckr. op haer vertreck stonden, laetende steecken haer vervolch voor d'Engelsche Papisten, vande wedercomste vañ acht schepen van assistentie gesonden naer Vranckr. ende derselver renvoy, mitsgaeders van het vertreck vanden Con. eñ van een goet deel vañ jnwoonders van Londen ter cause vande sterfte.

Wij hebben oock gevisiteert den Amb^{r} van Venetien, die des anderen daechs voor hadde hem te begeven op het landt, van wegen de peste. Hij hadt verkregen een warand vanden Raedt des Conincks, daerbij een yder bevoolen werde hem te accommoderen voor sijn gelt. Sijn Ex^{tie} is den 19^{en} aen ons logement gekoomen, om van ons afscheydt te nemen, daervan wij hem geerne hadden verschoont, wetende dat hij seer verveert is voor de peste, daeromme wij oock daechs te vooren ons afscheydt van hem hadden genoomen. Hij beklaechde hem, dat hij vande Francoysen door medehulpe van Sr Louis Louckenaer, Mr^{e} vande ceremonien, gesupplanteert is geweest inde begraefenisse vanden Coninck, ende gehouden buyten de ceremonien vanden uytvaert, daerover hij aenden Coninck gedoleert ende reparatie heeft versocht, ende seyde, dat de Ser^{me} Republ. haer sulcx soude aentrecken. Hij leverde een beslooten missive aen V Ho. Mo., responsive opde geene die wij aen hem hadden gebracht, ende versekerde ons van sijne goede genegentheydt om V Ho. Mo. ende ons alle aengenaemen dienst te doen.

De heere Grave van Carlile, sonder ons te preadverteren, is des naermiddachs in ons logement gekoomen. Naer de excusen hebben wij gecongratuleert sijne goede handelinge in Vranckrijck, ende op het affscheyt geluck gewenscht met de vermeerderinge vande eere ende digniteyt hem toegecoomen, doordien den Coninck hem begifticht heeft met de ordre vande Jartiere. Aen sijn Ex^tie^ is verhaelt, wat wij den Coninck hadden voorgestelt, ende is versocht te willen de handt daeraen houden, dat wij mochten met de Commissarisen in handelinge koomen. Daerop hij ons toeseyde, dat hij met den Coninck soude spreecken; doch op het laeste, om geen jngreep te doen in het Ampt vanden heer Conwey, dien toestaet den Commissarisen haere commissie te besorgen, soo hij seyde, soude daervan communiceren metten selven Conwey. Met hem is int lange gediscoureert vande gemeene saecke ende het geene datter te doen stont om te wederstaen de grootheyt van Spagnien. Sijn Ex^tie^ stelde dat vast, datter niet te hoopen is, dat Vranckr. sich immermeer sall jnlaeten in een Ligue offensive tegen Spagnien, alsoo sijluyden daerdoor den Paus geheel souden tot parthye krijgen, de Coninck hebbende een afftreck vande besoigne, tot d'welcke hij hem begeeft, alsmen hem voorhout, dat hij anders gevaer loopt van sijne Regieringe verstooten te worden, andersints occuperende hem in kleyne saecken, als leerende spelen opde quiterne ende diergel. ende houdende bij hem luyden van geringe qualiteyt; de Coninginne moeder onseker van te konnen mainteneren haer credit bij den Coninck, niettemin als yemant anders ende het Hoff verdeelt, een yder lettende op het particulier. Hij beschreef de Cardinaell de Richeluy te wesen een wijs heer, maer vreesachtich, die de saecken veell wilde te wege brengen met temporiseren, daerentusschen de occasien verliepen, de natie sijnde seer veranderl. in haere concepten. Dat den Grave van Schonberch met den voors. Cardinaell niet

eens en is, sijnde de voors. Grave van een rouwer humeur, naer den aert vande Duytsche ruyters. Booven all werden de goede resolutien seer verachtert door de geene, die den oorloch geerne souden voeren in het rijck, diewelcke alsdan considerabelder souden wesen ende moeten werden geemployeert. Oversulcx was hij van advyse, datter een ligue te water moste werden gemaeckt, wesende de zee geus, als opde welcke geen misse mach werden gedaen; ende moste het fundament daervan sijn een naerdere verbintenisse vande Nederlanden met Engelandt, daeruyt dan eene ligue soude volgen, die machtich soude wesen te gebieden opde zee ende consequentel. oock den Coninck van Spagnien sijne macht te lande te besnijden. Dan moste vermijdet werden, datter geen oorloge van religie werde gemaeckt; Vranckrijck ende andere mochten te lande doen, ofte onder de hant, bij forme van assistentie, diewijle de Coninck doch geen rangh kan hebben inde Cathol. ofte Papistige Ligue. Wij advoueerden voor het meerendeel het geene de heere Grave vande ligue hadde voorgestelt; dan poochden hem te doen begrijpen, dat Vranckrijck in een ligue offensive soude connen werden gebracht, met goet beleyt, als gehandelt waere tussen Engel^{t} ende V Ho. Mo. opt welbehaegen. Refereerden oock het geene dat den 17^{en} gepasseert was inde conferentie tusschen den Hartoge ende ons, ende vertoonden, gel. alsdoen mede werde gedaen, dattet veell nuttel. ende proffytel. voor den dienst vanden Coninck soude wesen, dat sijne Ma^{ts} banieren souden wayen vande schepen, die uytvaeren sullen, dan des Coninex van Boheemen. Hij seyde, dat hij niet en konde bedencken, op wat pretext men soude breken met Spagnien, hetwelck ons vreempt dachte, ende bewesen, dat den Coninck van Spagnien Heydelberch ende andere plaetsen inden Palts opden Coninck van Groot Britannien heeft jngenoomen.

Den 21^{en} sijn wij gevisiteert vanden heere Generaell

Cecill, ende den substituytmeester vañ ceremonien, Sir Isaacq Fenet, elck bijsonder. Uyt haere discoursen js vernoomen, dattet Parlament met groot misnoegen vande heeren van het Hooge Huys door den Coninck ende den Raedt vanden Hartoge van Buckingam is opgeheven tot Londen ende bij prorogatie verlecht tot Oxfort, daermen soude wederom beginnen te besoigneren binnen drie weecken. De Con. sijnde benodich om gelt, soude alsdan daerop jnstantie doen.

Tegen den avont gaende jn het velt om lucht te scheppen, is ons occasie voorgekoomen om te spreken metten heere Conwey, soo hij was reysende van Londen naer 't Hoff te Otlandt, ende hem te recommanderen de bevorderinge van onse saecken. Hij seyde, dat hij t'onsen huyse hadt geweest, om ons aen te seggen, datter woonsdaechs daeraen eene t'saemencompste vanden Commissarisen soude wesen tot Withaell, noemende deselve bij haeren naeme, ende dat hij hoopte, dat den Tresorier alsdan mede omtrent Londen soude wesen; dan en bestemde geen uyre. Men soude alsdan overleggen, in wat plaetse bequaemelijcxst soude konnen werden gehandelt, aengesien eenige niet geerne tot Londen en quaemen van wegen de sterfte. Onder hen was gesproken, soo hij seyde, van ons te doen koomen op seecker huys buyten; dan alsoo de peste inde naeste plaetse was, een engelsche mijle van 't voors. huys, was het daerbij gebleven. Lestel. maeckte hij voorslach, dat d'heeren Commissarisen uyt het Hoff ende wij uyt Londen t'saemen souden konnen koomen tot Wimmelton, toecoomende den h^r^ Cecyll. Wij seyden, dat wij ons alles souden laeten gevallen wat de heeren Commissarisen diesaengaende goet souden vinden; versochten alleenl., datmen inde besoigne mochte coomen.

Dynsdaechs den xxij^en^ Julij hebben wij ontfangen een missive van V Ho. Mo. vanden derthienden der voorschrevene maent, jnhoudende het naervolgende:

De Staten Generael der Vereenichde Nederlanden.

Edele, gestrenge, wijse, voorsichtige heeren. Wij hebben ontfangen V L. missiven vanden 1^{en} eñ 6^{en} deses, daeruyt wij verstaen hetgeene dat tot dien dage toe is gepasseert. Hierbij senden wij V L. 't geene ons alhier voorcompt, ende naementl. copie vande propositie vande heeren Morton eñ Carleton, den 11^{en} deses in onse vergaderinge gedaen, daeropp wij gecommitteert hebben uyt elcke Provintie een, om de openinge van deselve heeren Amb^{rs} te verstaen, die op huyden gerapporteert hebben, dat de last vande voors. heeren Amb^{rs} bestaet in twee poincten, gel. sij van deselve hebben verstaen: Eerst int tracteren van een alliantie offensive ende defensive, presenterende S. Ma^{t} deselve ons aen, doch met versoeck, dattet secreet mach werden gehouden; ende ten ij^{e}, int employ vande vloote, stellende in ons bedencken, off sij alleen van dit poinct particulierder openinge souden doen aen sijn Ex^{tie}, dan off wij door eenige Gedep^{deu} haer daertoe wilden doen accompagnieren.

Opt eerste poinct hebben wij verclaert, 'tselve ons aengenaem te sijn, ende versocht, dat sij eenige art^{len} opt papier wilden brengen, soo equitabel ende redel., datte selve sonder veele ruggespraecke ende deliberatien souden aengenoomen konnen werden, gelijck wij oock van onser sijde eenige art^{len} souden doen jnstellen. Opt ij^{e} is beter gevonden, om jalousien te beschouwen [1]) ende om het employ te beter secreet te houden, off dattet uytlecken vandien ons niet en werde geimputeert, niemants te committeren, maer de voorseyde heeren Amb^{rs} alleene te laten reysen, om aen sijn Ex^{tie} daervan openinge te doen, dien wij geautoriseert hebben daerinne te doen, sulcx als hij ten meesten dienste vanden lande sall bevinden te be-

1) lees *schouwen*, d. i. *schuwen*, *vermijden*.

hooren. Vant vorder succes sullen wij V L. van tijt tot tijt adverteren, vindende ondertusschen goet, dat V L. in haere negotiatie opt stuck vande alliancie supersederen tot onse naerder aenschrijven.

Ende corts daeraen ten selven daege noch een, in date den tweeden Julij, des jnhouts soo volcht:

De Staten Generael der Vereenichde Nederlanden.

Edele, gestrenge, wijse, voorsichtige heeren. Alsoo sedert V L. vertreck den heer Amb^r^ Carleton aengehouden heeft tot affhandelinge vande openstaende pointen, roerende d'Oostjnd. Comp^ie^, hebben wij dienstich geacht V L. te berichten van 't geene daerin gepasseert is. Naementl., dat bij ons, met communicatie vande aenwesende Bewinthebbers, sijn ingestelt de drie articulen (waervan wij copie hiermede senden), om den h^r^ Amb^r^ behandicht eñ vernoomen te worden, off hij last ende macht hadde daerop te concluderen. Dan in plaetse van deselve te accepteren, sijne Ed. seggende, dat hij niet en soude begeeren naer Engelandt over te senden, heeft daernaer verclaert, dattet eerste articull, soo het lecht, soude kunnen werden geaccepteert, gelijck oock het tweede, mits datte differentien, coomende te ontstaen tusschen de twee natien, werden beslicht door den gemenen Raedt van defensie, sooals bij d'Engelsche Comp^ie^ bij haer tweede art^l^ is begeert. Ende op het reglement over de jurisdictie, criminele ende civile, soo het nu is geconcipieert in mixte saken, die het dilay souden konnen lijden, werde gereserveert appellatie aenden Raedt van defensie. Dat voorts uyt het 3^e^ art^l^, roerende het maecken van forten, worden achtergelaeten de reserven ofte exceptie vande Molucksche eylanden, Amboina, Banda, mitsgaders vande plaetsen, daer de onse hebben recht van protectie ofte exclusive

contracten, ende dat over dit point hervat werde de handelinge, soo die bij het tractaet vanden jaere 1619, arl^en^ 23 eñ 24, uytgestelt is. Als de voors. arl^en^ soo van onser sijde ingewillicht souden sijn, was de heer Amb^r^ tevreden, die naer Engelandt te senden, om daer te werden overwoogen ende gesien, off' sij konnen werden geaccepteert. Dit naerder voortbrengen vanden h^r^ Amb^r^ wert van wegen onse Oostjnd. Comp^ie^ seer ondienstel. geoordeelt, ende eerstel., belangende de jurisdictie bij appell ofte provocatie, geallegueert, dat d'selve den Raedt van defentie niet toegestelt werden en kan, d'welcke geen territorium en heeft, sijnde alleenel. ingestelt om gesaementl. te betrachten het stuck van oorloge tegens de gemeene vianden, waerinne doch de Engelsche in allen deelen gebrekig sijn geweest ende noch blijven. Eñ alsmen denselven Raedt bij dese nieuwicheydt toestonde de hoochste judicature, dat de Engelschen daermede gedefereert soude werden recht ende jurisdictie over alle de landen eñ plaetsen, daer ons het hoochste recht van regieringe is competerende, eñ in onsen naeme de politie, mitsgaders absoluite jurisdictie, door de Ministers vande Comp^ie^ wert geadministreert.

Belangende het leggen vande forten, seggen de Bewinthebbers, dat de voorverhaelde exceptien ende reserven nootel. moeten blijven staen, alsoo andersints de eylanden vande Molucquen, Amboina eñ Banda ons in effecte onttrecken ende int gewelt vande Engelsche, tot annullatie vande exclusive contracten, ofte ten minsten in cas van eenich misverstant (dat niet en kan missen lichtel. wederom t' ontstaen) in hasard van verliesen soude werden gestelt. Dattet de Engelsche genoech behoorde te wesen, dat sij bij het tractaet van 1619 sijn ingelaeten totten derdendeel vande jmportanten eñ proffytel. handell vande voors. eylanden eñ quartieren, die bij den onsen te vooren met haer gelt eñ bloet becoomen eñ tegens de vi-

anden met wapenen ende fortressen sijn versekert, sonder dat d'Engelschen inde costen eñ periculen geconcurreert; dat oock het hervatten vant voors. tractaet de anno 1619, volgens d'articulen 23 eñ 24, hiertoe jmpertinentel. wert geurgeert, alsoo doenmaels werde gehandelt vant leggen van meerdere forten tot gemeene coste eñ defensie, twelck als dienstich ende noodich bij de onse werde gesustineert te moeten geschieden, ende nu bij d'Engelsche wert getracht om voor haer selven forten te maecken, nevens ende tegens d'onse, tot prejudicie vande Compie ende onse gerechticheydt. Doch alsvooren hierop naerder te delibereren, hebben wij goetgevonden de voors. sustenuen vanden heer Carleton te laeten refereren aende vergaederinge der Zeventhiene, die tegens den 18en deses maents sall werden gehouden, om bij deselve te werden geexamineert. Vindende ondertusschen dien voet van besoigne ongelijck ende prejudiciabell: dat wij ofte de Compie deser landen aende voorslaegen gebonden sijn, ende de Engelsche de vrijheydt souden behouden die te mogen bij provisie aennemen, ende dan noch tot meerder voordeelen jnsisteren. Middelertijt en konnen de Bewinthebbers niet gerust sijn noch affleggen de apprehensie, dat haere schepen, van Oost-Indien gaende off comende, in crachte van represalien bij de Engelsche aengetast ende vermeestert sullen werden; om 'twelcke te ontgaen, sij de lest uytgevaeren schepen bij Noorden om hebben gesonden, ende die ordre souden continueren moeten, oock over de schepen met costel. ladinge, swack eñ gematteert volck naer huys comende, niet sonder groot tijtverlies ende pericul eñ nadien de voors. represalien sijn gedecerneert ter oorsake vande executie geschiet in Amboyna, welcke questie den Coninck toegestaen heeft dat sall blijven gesuspendeert, totdat de geaccuseerde richters herwaerts over sullen sijn gebracht. Mits welcken recht eñ reden vereyscht, datte gecommineerde represalien oock werden

affgedaen, sonder dat die gebruyckt ofte gedreycht behooren te worden over de praetensie van Engelsche tottet reglement vant toecoomende, — Soo is ons begeren eñ last dat V L. met alle ernst eñ vlijt sullen syen te becoomen acte van verclaeringe vanden Coninck, datte voors. represalien ofte decret van aenhoudinge ende saisissement van schepen eñ goederen afgedaen werden, in sulcker voegen dat de onse de Enge zee, custen eñ haevenen van Engelandt langer niet genootsaeckt te vermijden, ofte voor jnconvenienten hebben te vreesen. Waerop ons verlatende, beveelen V L. inde protectie des Alderhoochsten. Uyt den Hage, den 2^{en} Julij 1625. Was geparapheert A. Kelfken v^{t}. Lager stont: Ter ord. van hoochgem. heeren Staten Generael. Was ondert. J. van Goch.

Volgen de voors. articulen.

1. Jl sera permis a ceux de la Comp^{ie} d'Angleterre aux Indes Orientales de retirer, quand bon leur semblera, eux et leurs biens (en payant au prealable leurs debtes de marchandises ou autre contractation particuliere) des places et fortresses qui recognoissent l'authorité de mess^{rs} les Estats Generaulx et sont possedez par ceux de la Comp^{ie} de ces Provinces auxd^{s} Indes, sans estre pour ce tenus payer aucuns droycts de peages, exices ou aultres quelcquonques de ceste nature.

Dit heeft d'heer Carleton gedicteert.

Quon se contente que tous les differents, qui viendront a naistre entre les deux nations, seront reglés par le commun conseil de defence, comme il a esté demandé par le 2e artle. Mais d'autant que le conseil de defence ne reside qu'en un lieu, la justice civile et criminelle ne peut estre reglée par ledt conseil de defence, on propose l'expedient de sorte et maniere qui s'ensuit, reservant le conseil de defence pour dernier appel aux affaires qui peuuent permettre de dilay.

2. Et toutes places appartenantes a ceux de la Compie de ces Provinces Unies auxdts Indes, quelques differents estants naiz ou delicts perpetrés entre Anglois et Anglois, n'estant sujects ny au service de la Compie de ces Provinces, lesdicts differents seront vuisdez et les delicts justiciables par les superieurs de la nation Angloise seule, sans que les juges de ceux de ces Provinces s'en pourront entremettre.

Mais en causes mixtes entre Anglois et ceux de ces Provinces, leurs subjects ou Indes [1]) libres ou autres personnes, passans ou trafiquans es places de la Compie de ces Provinces, la cognoissance et judicature en sera et demeurera aux juges ordes desdites places comme par cy devant; en telle maniere toutesfois, que par lesdits juges allors seront requis et assumés deux ou trois Anglois pour en prendre cognois-

1) lees: *Indiens.*

sance et juger joinctement avec eux, s'il est qu'autant d'Anglois se trouvent au lieu, et qu'en tout cas lesdicts adjoincts ne surpassent en nombre le tiers des dicts juges ordinaires.

Ce que tout de mesme, vice versa, aura lieu es places appartenantes a la Compie Angloise, la ou es causes respectivemt de semblable nature ceux des Provinces Unies jouiront de ces mesmes droicts qui sont attribuez aux Anglois en leurs places susdtes.

La Compagnie Angloise esdts Indes pour[1]) bastir des forts et fortresses en toutes places et droicts[2]) ou bon leur semblera, pourveu que ce ne soit es jsles ou provinces des Molucques, Amboina ou Banda, ny en quelques autres places ou pays sur la jurisdiction ou fondts appartenantes a la Compie des Provinces Uniez, ny aussy ou ladte Compie a droict de protection ou contract exclusifs; et en tout cas que lesdts forts nouveaux ne se bastissent dans les dix lieues d'Al-

1) lees: *pourra.* 2) lees: *endroits.*

lemaigne ou trente milles d'Angleterre pres des forts ou fortresses appartenantes a la Compagnie des Provinces Unies.

Et que de mesme, vice versa, sera permis a ceux de la Compagnie des Provinces Unies au regard des Anglois.

Terstont nae de receptie vande voors. brieven hebben wij geschreven aen sijne Ex^cie, dat wij, ontfangen hebbende den brieff van V Ho. Mo. van date den 13^en ende d'jnhibitie daerinne vermelt van niet voort te gaen in een handelinge van eene ligue, des anderen daechs daervan verwittigen souden de Commiss^en van Con. in eene conferentie aengestelt tot Withall, ende dat wij ons souden reguleren naer het bevell van V Ho. Mo., gelijck sulcx redelijck is. Hebben mede aen sijne Ex^tie overgesonden de articulen van een tractaet bij ons ontworpen, diewelcke wij hoopten dat souden toegestaen hebben gewerden bij de heeren Con. Commiss^en, doordien wij, met eenige vande voorneemste vande selve daerover in particuliere conferentie geweest sijnde, hadden bevonden, dat haere Ex^tien tegens het geene bij ons was voorgestelt, niet seer en opposeerden. Wij raeckten ook aen inden voors. brieff, dat de voors. articulen ten deele souden vellicht konnen dienen inde handelinge, aengestelt inden Hage, die naer ons advys met voordeell soude konnen werden uytgevoert, alsmen aensiet dat Groot Bretaignen genegen is van hem selven in oorloge te koomen, ende dat d'oorloge bij Engelandt niet well kan werden uytgevoert sonder het behulp vande gelegentheden van onsen Staet; item, dat het bedenckelijck is inden beginne met veell hooffden te tracteren, maer beter dat men eerst besluyte tusschen

den Con. van Groot Britannien ende V Ho. Mo., sullende de andere Coningen, Princen ende Stenden daernaer hen daerbij well voegen, selffs oock den Coninck van Vranckrijck, al ist dat hij rondtuyt geweygert heeft aeñ Gesanten van Groot Britannien te verstaen tot een alliantie offensive eñ defensive. Hebben noch S. Ex^tie^ geadverteert, datte resolutie op het employ vande vloote, daermet d'heer Morton gegaen was naer Nederlandt, verandert was in Engelandt naer de aencompste van h^r^ Cecill, mitswelcken sijne besoignen diesaengaende te vergeeffs souden wesen ende veel tijts daermede werden verloren. Sulcx datte voors. vloote lichtelijck soude kunnen werden opgehouden; bijsonder diewijle aende selve noch veell ontbreeckt, onder anderen oock provisie van gelt, om hetwelck te vinden S. Ma^t^ het Parlament, dat meende te scheyden, gecontinueert heeft, ende de vergaederinge geleyt tot Oxfordt, t' eynde drie weecken, tegens het advys van het meestendeell vande Groote van het Rijck.

Woonsdach den 23^en^ Julij hebben wij oock ges^en^ aen V Ho. Mo., ende V Ho. Mo. veradverteert vande receptie derselver missive vanden 13^en^, volgende den jnhoude vande welcke wij ons inde aenstaende conferentie souden excuseren vande negotiatie ende vorderen affscheydt, versoeckende dat V Ho. Mo. ordre willen stellen, dat ons twee oorlochschepen werden toegesonden om in seeckerheydt de zee te passeren. Opden brieff van V Ho. Mo. vañ 2^en^ Julij is mede geantwoort, dat wij het casseren vande represalien hadden gebracht onder d'articulen vande alliantie, hetwelcke apparentel. sonder tegenspraecke soude toegestaen werden, jndien d'alliantie voortganck hadde; dan dat wij bedenckel. vonden, die materie soo rouw aen te tasten, omdat daermede d'Engelschen den mondt te vroech soude werden geopent, ende oorsaecke gegeven om ons op te houden ende te slepen. Adviseerden mede V Ho. Mo. van het verleggen vant Parlement, vande re-

solutie van S. Ma^{t} om den Graeve van Mansfeldt noch voor een tijt t' onderhouden, met waerschouwinge soo V Ho. Mo. aldaer niet doen liquideren vande scheepsvrachten eñ diergel. saken, voor hem betaelt, dat die apparent sijn te blijven tot laste vant Landt, alsoo d'Engelse meenen voldaen te hebben, eñ dattet niet wel practicabell is in een behoefftich Hoff betaelinge te becomen van schulden, die noch niet en sijn geliquideert; item datte France heeren stonden om te vertrecken sonder te hebben off te laeten het meeste contentement, om de contentien die daer geweest sijn van wegen de vrijheden, die de Francoysen versocht hebben voor de Papisten van Engelandt, tegen dewelcke d'heeren van het Parlament sustineren dat behooren geexecuteert te werden de oude wetten van het Rijck, aleer sij gehouden sijn eenige naerdere verclaeringe van assistentie te doen.

Naer den middach tusschen twee ende drye uyren, sonder datter te vooren aen ons eenige uyre van t' saemencompste was beteyckent, is ons gebootschapt dat d'heeren Commiss^{en} eenen geruymen tijt tot Withall all hadden gewacht naer ons. Daerop wij terstont ons inde caroche hebben begeven, ende naerdat wij inde Raedtkaemer een weynich waeren geweest, sijn bewillecomt van wegen welged^{e} heeren Commiss^{en}, die daernaer t'saemen sijn jngekoomen, te weten den heer Grooten Tresorier, d'Hertoge van Buckingam, d'heeren Graeven van Pembroeck ende Carlile, den Baron Conwey ende den Vicomte van Broocke. Naerdatte heeren geseten waeren, de Coninclijcke Commissarissen aende slincker eñ wij aende rechter sijde vande taeffel, is een wijl stille geweest, totdat wij verstonden, dat d'heeren Commiss^{en} vañ Coninck verwachteden, dat wij eerst souden spreecken, diewelcke doen verclaerden, dat wij te vooren well waeren gelast geweest, om, gedaen hebbende d'officien ende debuoiren, daertoe V Ho. Mo. van wegen de vruntschapp ende naebuyrschapp haer ver-

bonden houden, bij de voorgevalle veranderingen waer te nemen alle occasien, die tot sijne Ma^{ts} dienst ende tot welstant vanden Staet vande Vereenichde Nederlanden soude moogen voorkoomen, daertoe ons oock seer ampele commissie was mede gegeven, die wij exhibeerden om gelesen te werden; maer datte voors commissie was gerevoceert, omdat d'heer Morton van wegen S. Ma^{t} in Hollandt gearriveert sijnde, V Ho. Mo. goetgevonden hadden op sijne propositie ald^{r} te handelen van eene naerdere alliantie ende ligue defensive ende offensive, daerinne den 13^{en} Julij, stilo novo, soo verre was geprocedeert, dat d'heeren Amb^{rs} van Groot Britannien met Gecommitteerde uyt alle de Provintien in conferentie waeren geweest, eñ dat ten wedersijden was aengenomen articulen in te stellen, om sonder groote contestatie ende tijtverlies tot een goet besluyt te komen; mits welcken, ende alsoo van die saecke niet konde op twee plaetsen gelijckel. met vrucht werden gehandelt, wij haere Ex^{tien} bedanckten over de genoomen moyte, versoeckende dat het hunl. wilde believen ons te versorgen audientie bij S. Ma^{t}, opdat wij mochten afscheyt nemen ende vertrecken, coomende oock te cesseren het eerste poinct, daervan wij inde privee audientie den Coninck hadden aengesproken, naementl. de confirmatie vande alliantie gemaeckt inde voorgaenden jaere, dewijle nu van crachtiger verbintenisse werde gehandelt. De voorgeroerde commissie van ons was gelesen, ende d'heeren Commiss^{en} vañ Coninck, gehoordt hebbende het voorstell van ons, ontstelden hen een weynich. Sommigen van hen knickten ende wenckten opden anderen, ende naerdat sijl. een weynich inde vertreckcaemer waeren geweest ende wedergekoomen waeren, hebben gesecht, dat den Con., door voorsorge die hij heeft tot den welstant van V Ho. Mo., eñ oock om sijnen dienst, gesonden hadt naer Nederlandt den heer Morton, een persoon van sonderlinge meriten, hoewell men te

Hoove wel hadde verstaen, datter Gesanten souden overkoomen uyt Nederlandt; dat sijne Ma^{t} oock well wiste, wat d'voors. heer Morton hadt geproponeert aen V Ho. Mo. ende hoeverre daer was geprocedeert; maer dat hij soo een ampele last niet en hadde als wij: oversulcx soude veel tijts werden verquist int senden ende hersenden, om te verstaen op elck artyckell de meeninghe van sijne Ma^{t}, alsmen soude handelen in Nederlandt, hetwelck ondienst soude veroorsaecken, ende en was sijne Ma^{t} niet gemeent die saecke te laeten handelen in het Nederlant, sijnde bereets ordre gestelt opde revocatie vañ heer Morton; versochten ons daerom, dat wij geenen tijt wilden verliesen, maer inde besoigne met hunluyden te treden, ende die tot een goet besluyt helpen brengen. Wij hebben daertegen vertoont, dat wij onse commissie hadden van onse Souveraynen, aende welcke wij behooren ende gewoon sijn respect te draegen; dattet ons onmoogelijck was in die saecke iet wat te doen, ende dattet ons daerenbooven het beste ende seeckerste dachte te wesen voor den dienst vanden Coninck eñ het promt succes van het tractaet, datte handelinge werde gevordert inden Hage, daer V Ho. Mo. ex plenitudine potestatis veell saecken konden affdoen, die wij niet souden mogen over ons nemen; dattet een saecke was van al te quaden exempell, dat wij ons souden vervorderen te continueren eenige besoignen tegen het verbot van V Ho. Mo.; versochten alsnoch te mogen hebben audientie tot ons affscheyt. d'Heeren Commissarissen hielden hierop weder ruggespraeck, ende siende dat sij niet konden obtineren in het geene, dat sij van ons hadden versocht, seyden dat d'heer Morton was wedergeroepen, ende begeerden dat wij ledich souden willen blijven sonder eenige besoignen, totdat den Coninck soude ges. hebben naer Nederlandt ende wederomme antwoort ontfangen, ende dat wij mede naerder ordre wilden verwachten. Het welcke wij jnsgel.

hebben geexcuseert, seggende dat wij niet en konden bedencken, waertoe ons vertoeven soude dienen, dan alleen om opinie te maecken, alsoff wij geerne inde handelinge souden werden geemployeert, ende die wilden in Engelandt trecken, het eerste sijnde geensints onse meyninge, ende geloovende voor het tweede, dat het dienstel. was voor sijne Ma^{t} eñ V Ho. Mo., datte handelinge in Hollandt werde gecontinueert, soo te vooren was gesecht, die oock bijnaest ten goeden eynde mochte gebracht sijn; deur onse prompte dimissie ende thuyskomste konde oock het werck in Nederlandt werden gefaciliteert. Dan de voors. replicque konden de heeren Commiss^{en} niet voldoen, ende bersteden uyt eerst d'Hartoge van Buckingam ende naer d'heer Conwey, seggende dat wij well behoorden dat respect ende contentement te gunnen den Coninck, dat wij souden verblijven soo veel tijts, dat sijne Ma^{t} naer Hollandt soude mogen schrijven ende antwoorde ontfangen, dewelcke verstont, dat in Engelandt, ende niet in Hollandt, vande Lygue soude werden gehandelt, ende soo wij souden willen doorgaen, soude sijne Ma^{t} oock d'heer Morton revoceren, ende niet meer van eenige handelinge laeten spreecken. Wij debatteerden de saecke noch, ende seyden onder andere, dat de jalousie de saecken hinderlijck soude wesen. De Commissarissen persisteerden niettemin; seyden dat d'heer Morton in haere commissie soude werden gevoecht, ende gaeven genoech te kennen, alsoff sij meenden, dat de reputatie vanden Coninck te cort soude werden gedaen, indien men in Nederlandt handelde, overmits het soude gelooft werden, dat de Coninck de alliantie offensive eñ defensive hadt versocht. Mits welcken hebben wij noch bewillicht eenige daegen te blijven, ende alsoo wij seyden, dattet ons moyel. soude wesen, sijnde sonder eenige besoigne, te blijven stille liggen in een geinfecteerde stadt, uyt welcke vertrocken waeren alle de persoonen van onse conversatie, werde bij

de Commissarissen onderlinge in het Engelsch gesproocken van ons ergens in het landt een huys in te doen, ende soo veell wij konden verstaen, was de Hartoge willich ons te laeten gaen op sijn schoon huys te Selsay; maer andere ontraden het, voorwendende dat het soude dienen voor een vertreck van mevrouwe de Hartoginne. Werde mede gesproocken van een huys vanden heer Tresorier, ende noch van een ander, maer niet beslooten. Wij droegen daernaer voor aende heeren Commissarissen het derde poinct, geproponeert aenden Coninck inde privé audientie, beroerende het uytvoeren van geschut voor V Ho. Mo. ende de Collegien ter Admiraliteyt, vrij ende sonder te betaelen eenich recht van coustumen, tollen ofte jmpositien, gelijck V Ho. Mo. vrij laeten uytvoeren uyt haere Landen, hetgeene sijne Maj^{t} tot sijnen behoeve begeert van wapenen, munitie van oorloge, peerden ende andersints; jtem, dat aen Jacob Jansz. Duycker acte verleent soude werden, om vrij van tollen ende coustuymen te brengen aen het Collegie ter Adm^{t} tot Amsterd. een metaele stuck ende ix ijsere, die hij opgehaelt heeft uytter zee, uyt seecker vergaen schip, toegerust sijnde geweest bij 't voors. Collegie, welcke stucken aen landt gebracht sijn in Engelandt, alleenl. om daer gebercht ẽ versaemelt te worden; ende ten ij^{en}, dat den equipagiemeester vant Collegie ter Adm^{t} tot Doccum soude gerestitueert worden de pinasse, daer Cap^{n} op is geweest Robert Siot, gearresteert in Engelandt. Heure Ex^{tien} seyden, dat sij de poincten den Coninck souden voordraegen, ende ons antwoort laeten toecomen.

Donderdaechs den 24^{en} Julij hebben wij geschreven aen V Ho. Mo. ende sijne Ex^{tie}, hetgeene dat hiervooren verhaelt is, ende gebeeden dat ons oorlochschepen souden werden toegesonden tot ons vertreck uyt Engelandt, met de deductie van redenen, waerom datte handelinge in Nederlandt begonnen sijnde, beter konde werden gevor-

dert, dan gerenvoyeert in Engelandt, gelijck bij de brieven te sien is; eñ hebben mette selve brieven expresselijck afgesonden het schip van Cap^{n} Emkens, die opgehouden werde ter begeerte vanden heer Conwey totten 25^{en}, omdat des Coninex brieven mede in seeckerheydt mochten werden overgebracht.

Vrijdaechs den 25^{en} hebben wij gesonden naer Groenwits om den heer Conwey te verwittigen, dattet schip was afgedreven van Blackwael naer Gravesende, ende om te recommanderen de resolutie opde drie poincten, voorgedraegen aenden heeren Commiss^{en} vanden Coninck.

Ten voors. daege sijn voorbij de stadt Londen lancx de riviere nederwaerts gedreven de drie Gesanten van Vranckrijck, treckende naer huys, d'Hartoge van Chevreuse eñ d'heer Villeauclercq over Dovre, ende d'Marquis de Fiat over Rye. Ons is gesecht, dat de France heeren ende eenige, die ontrent hen sijn geweest, seer heerlijck sijn begifticht op haer affscheydt; de Hartoge van Chevreuse met een present geestimeert over cl^{m} gul. ende d'andere met presenten van tusschen l ende lx^{m} £.

Inden avont werde ons aengedient, dat de Marquis van Fiath van Rye wedergekeert was naer het Hoff, overmits hij de acht schepen van assistentie, d'welcke hij gemeent had te Diepen te brengen, daer niet en vont, den Commandeur hebbende verclaert, dat hij geene dienst soude doen tegen den h^{r} van Soubyse, eñ sijnde daerop verseylt.

Den 26^{en} ontfangen een missive van Adm^{t} tot Rotterdam ten faveur van vier gevangenen tot Lauson.

Maendaechs den 28^{en} ges. aen Sr Henry Maertens, juge vande Adm^{t}, ten faveure van Gommer Jacobs van Vlissingen, ten eynde hij wilde kennisse nemen vande saecke vanden voorñ Gommer, die tot Lauson 10 maenden hadt geseten, sonder datter eenige aenspraecke tegens hem is gedaen, ende vrij stellen onder cautie de judicio sisti.

Item aeñ Gouvern^{r} Lieutenant Deputé, ende Officieren van Furstcastel in Wicht, ten eynde sij wilden prompte restitutie doen aeñ Capiteyn Pr de Graeff van seker schip met suickeren ende andere goederen, uytwijsende de commissie vañ Sr Henry Maertens, ende de handt bieden, dat die promtelijcken werde geexecuteert, opdat alle oorsaecken van claegen werden affgesneden.

Gesonden naer het Hoff te Winsor den Secret^{s} Brauw, om te recommanderen de expeditie opde drie poincten voorgestelt aende Coninclijcke Commiss^{en} den 23^{en}, ende aenden h^{r} Conwey te leveren twee brieven vañ Grave van Oost-Vrieslant, ges. aeñ Coninck.

Den voors. Secret^{s} den 29^{en} wedergekeert, refereerde datten heer Conwey de puncten bij memorie hadt overgenoomen om resolutie te vorderen; dat den Coninck in haest optrock naer Ockingh, omdat oock te Winsor de peste eenige in het Hoff hadt geraeckt. Hij bracht ons mede een warand, daermede wij ende onse dienaers alomme onverhindert mochten passeren, eñ versien souden werden van carriagie eñ logys voor ons gelt.

Woonsdaechs den 30^{en} Julij ontfangen een missive van V Ho. Mo. vañ 24^{en} Junij, des jnhouts, off sij wel de gelegentheydt vande gevanckenisse van Gerrit Gerritss. niet en weeten, diewijle nochtans Burgem^{rs} ende Regierders der stadt Amsterdam V Ho. Mo. de requeste van sijne huysvrouwe hebben toegesonden ende gerecommandeert, dat sij niet weyniger en moogen doen als recommandatie ons over te schrijven, om te sien off iets in sijn faveur, buyten coste vande Lande, soude konnen werden gedaen. Ende de recommandatie van Burgem^{rs} eñ Regierders der stadt Amsterdam aen V Ho. Mo. was, dat V Ho. Mo. souden believen te verstaen uyt de requeste vañ huysvrouwe van Gerrit Gerritss., hoe d'selve haeren man in Engelandt tot sijnen onschult gevangen gehouden wert ende daeruyt niet en kan geraecken, hoewell hij

bij de heeren ter Adm^{t} aldaer vrijgekent is, voordat hij eerst betaele d'oncosten sijnder gevangenisse, daertoe hij sijnde van seer sobere conditien gantsch geen middelen en heeft: daeromme sijluyden jntercederende, versoecken dat V Ho. Mo. opt voorgaende ordre ende redenen, inde req^{te} verhaelt, gelieven haer de behulpel. handt te bieden, sulcx als V Ho. Mo. tot ontslaeginge van haeren man noodich bevinden sullen. De voorn Gerrit Gerritss. was te vooren inde gevangenisse overleden.

d'Heer Colonnell Harwoodt heeft ons begroet. Hij bekende, dat aende vloote noch veell ontbrack, ende dede hem wee, dat het volck van oorloge, twelck omtrent Pleymouth is, noch niet gewaepent ende verdeelt was onder compagnien, ende dattet niet geoeffent werde.

d'Heer Generael Cecill ende Sir Ed. Conwey, Colonnell, begroeten ons. Uyt hen werde verstaen, dattet gelt voor handen was voor het volck vande vloote. De Generaell vraechde naer de schepen van assistentie uyt het Nederlandt, ende seyde, dat hij eerst daechs meynde te vertrecken nae Pleymouth. Aen hem is gerecommandeert de ontslaeginge vande gevangenen tot Lauson, alsoo deselve inde vloote dienst souden konnen doen, ende is hem naer den middach tot dien eynde toegesonden een memorie aenden heer Conwey. Hij seyde, dat op des Conincx schepen geen volck van oorloge soude wesen dan alleenl. bootsvolck, ende dat d'jnfanterye op d'andere schepen souden werden verdeelt, a l'advenant van een man op het vadt. Hem werde verthoont, dat hij hadde toe te sien, dat het chrijchsvolck niet te enge ofte dichte op malkanderen en werde gelogeert.

Is geschreven aen V Ho. Mo. ende S. Ex^{tie}, ende sijn d'selve versocht ons te laeten toecoomen met den j^{en} antwoort op derselver schrijven vanden 24^{en}, overmits wij leedich ende sonder conversatie waeren, sijnde alle de luyden van qualiteyt buyten de stadt, verhoopende dat V Ho.

Mo. de handelinge in het Nederlandt souden houden. Dan soo andere resolutie mochte werden genoomen, dat noodich soude wesen, dat ons toegesonden werde alle het geene, dat inden Hage voorgestelt, gedebatteert ende geconsulteert is, met het concept vande handelinge, ende sonderlinge de begrootinge vande assistentie te waeter ende te lande, die den Coninck van V Ho. Mo. soude hebben te verwachten, jngevalle datter eene alliantie offensive ende defensive werde geslooten, op datter geen tijt werde verlooren, nochte den Engelschen occasie van achterdencken gegeven.

Cap^{n} Helcroft, swaeger vañ heer Grandisson, geweesen Vice-Roy van Irlandt, geaccompagnieert van Sr Burlamachi, begroet ons, presenterende sijnen dienst, wesende hij gereet om over te vaeren, ende versoeckt een brieff aen sijn Ex^{tie}, daerbij hij mocht werden geexcuseert, off hij eenige daegen langer waere uytgebleven, dan sijn verloff hem toelaet, daeraen hij noch twijffelde. Hij seyde, dat hij in 20 jaeren, d'welcke hij V Ho. Mo. heeft gedient, noyt in Engelandt is geweest dan dese eenige reyse, ende selden uyt sijn garnisoen, maer geduyrichl. bij sijne compagnie. Aen sijne Ex^{tie} is dienvolgende geschreven den 4^{en} Augusty.

Vanden voorgeñ Burlamachi is verstaen, dat hij noch provisie off ordre hadt becoomen voor twee maenden onderhouts van ses duysent mannen van assistentie in het Nederlant.

Vrijdaechs den j^{en} Aug^{ty} hebben wij wederom geschreven aen V Ho. Mo. eñ sijn Ex^{tie}, dat wij verwachteden rescriptie op ons schrijven vanden 24^{en} ende V Ho. Mo. bevell wat wij vorder hadden te doen ofte laeten; dat alle de luyden van qualiteyt vertrocken waeren eñ het Hoff daegel. van plaetse veranderde; dat de Commiss^{en} hadden gesprooken van ons een huys in te ruymen op het landt, maer dat sijl. apparentel. sullen wachten opde

resolutie van V Ho. Mo., off de handelinge in Nederlandt soude werden gesecht, hetwelcke wij alsoo hoopten, eñ dat ons ten eersten mochte toecoomen V Ho. Mo. bevell, off soo om eenige respecten anders bij V Ho. Mo. goet mochte werden gevonden, versochten, dat S. Ex^tie^ de goede handt daeraen wilde houden, datmen ons de noodige jnstructien eñ jnformatien met eenen oversende, naementl. het bewerp vande alliantie in Nederlandt gemaeckt, van beyde sijden, met het verbaell ende uytdruckinge van het secours, 'twelck den Coninck van onsen Staet heeft te verwachten te water ende te lande, jndien een ligue offensive eñ defensive quaeme beslooten te werden.

Sdaechs te vooren was gebleecken bij gedruckte specificatie, datter inde voorgaende 7 daegen gestorven waeren binnen Londen eñ inde annexe Parochien 2850 persoonen.

Sondaechs den 3^en^ Aug^ty^ ontfangen een missive vanden heer Graeve van Dorset, versoeckende, dat wij wilden overseynden aen mijn heer den Prince van Oraignen eenen ingeslooten brieff ende den inhoude seconderen, wesende eene supplicatie om te hebben continuatie van paspoort voorden Capiteyn Sackfieldt, Cousin vanden Graeve, gefondeert op sijne swaere affairen eñ indispositie. Den voors. brief aen mijn h^r^ den Prince is terstont overgesonden.

Dewijle wij nu saeten sonder besoigne tot Londen, verwachtende op resolutie van V Ho. Mo. van d'eene sijde, off dat ons van d'ander sijde aengewesen soude werden eenighe vertreckplaetse, daertoe ons hoope was gegeven eerst bijde heeren Commissarissen vanden Coninck ende nae noch bijden heer Conwey, diewelcke hadt laeten weeten, dat hij doende was met op te soecken een huys voor ons, hetwelcke hij soude trachten, dat met des Conincks meubelen soude werden gemeubleert, — presenteerde hem tot verscheyde maelen bijden h^r^ van Sommelsdijck seker gequalificeert Engelsman, die 14 jaeren verkeert hebbende

in Oost-Indien, Persien ende Landen daerontrent, groote diensten heeft gedaen aende Engelsche Oost-Indische Compagnie, voornementlijck oock in het jnnemen van Ormus ende het stabilieren vande voors. Compie saecken in Persien ende bij den Coninck aldaer, waervan hij de principaelste Directeur was geweest, soo hij verclaerde. Ende alsoo hij aenhoudende, om voor sijne diensten gerecompenseert te werden, niet redel. werde bejegent, maer met dilayen werden opgehouden ende de dispositie op sijne versochte recompense gerenvoyeert, totdat de voors. Compie vande Nederlantsche Oost-Indische Compie vergoet soude wesen vande schaede geleden in Amboina, hadt inde voors. proceduyren eenen wedersin gekregen, ende voorgenoomen hem te begeven in dienst vande Nederlantsche Compagnie, als hij vande selve redel. conditien konde bedingen. Daertegen hij aende voors. Compie wijsen ende doen genieten soude den rijcksten handell, die te bedencken is; deducerende dat in haere handen soude konnen werden gebracht den geheelen handell vande Persiaensche sijde, die nu gedreven werdende over Turckie, daer niet alleen groote tollen moeten werden betaelt, maer noch belast is met overgroote vrachten, soude sonder tollen gevoechel. over zee in Nederlandt werden gebracht, van waer dan de voors. sijde de gantse werelt door soude werden getrocken selffs in Turckye. Hij prees de voors. Persiaensche sijde booven de Chinesche, dese sijnde fijner, dan dat die bequamel. hyer te lande kan werden verwacht. Den prijs seyde hij in Persien te wesen 50 st. voor het ℔ van 24 oncen. Ende dat desniettemin jaerl. totten jncoop van noode soude wesen over de hondert eñ twintich ofte hondert ende dertichmaell hondert duysent gul., daertoe voor d'eerstemaell contanten souden moeten wesen, maer daernaer soude men in plaetse van gelt konnen brengen peper, naegelen, foelie eñ andere specerien. De voors. handell soude moeten aengegaen

jndien wij resolutie hadden vañ wille van V Ho. Mo., diewelcke, gel. wij hoopten, liever de handelinge in het Nederlandt souden houden; sijnde evenwell van meeninge spoedel. te executeren 'tgeene ons bevoolen soude werden, sonder verlies van tijt, die ons oordeels cort genoech soude vallen, om alles dat van noode sall wesen tijtel. gereet te maecken tegen het toecomende jaer, al waere het datmen ten principaelen tusschen Engelandt eñ V Ho. Mo. hadt gesloten.

Den Sr Burlamachi is overgesonden den Staet van het geene, dat V Ho. Mo. goet compt vañ Graeve van Mansfeldt, over het transport van sijne armee, op wiens saecken opden toecoomende dynsdach te Hoove soude werden gehandelt, bij occasie vande compste van een Edelman bij hem affgesonden, daerbij Sir Burlamachi voorñ hem soude laeten vinden ende debuoir doen, ten eynde V Ho. Mo. betaelinge mochten becoomen. Hij adviseerde, dat de articulen van het overgaen vande Bahia, hetsij waerachtiche ofte valsche, waeren onder Bruneau, dan datter apparentie was dat d'onse hebben getracteert.

Den 15^en Augusty ontfangen deur den Lieuten^t van Cap^n Emmekens een missive van V Ho. Mo. vañ 28^en Julij, houdende de redenen waeromme V Ho. Mo. goetgevonden hebben het leger te scheyden, ende het volck in garnisoen te trecken; item de constitutie van het leger van Mansfeldt, 'twelck ontrent Rhees besocht werde vañ Grave van Anholt.

Is noch ontf. een missive responsive op ons schrijven vañ 24^en Julij, hiervolgende:

De Staten Generaell der Vereenichde Nederlanden.

Edele, gestrenge, wijse, voorsichtige heeren. Wij hebben V L. brieven vañ 18^en, 22^en eñ 24^en Julij lestleden

opden 30en derselver maent t'saemen well ontfangen, gelijck ons oock opden jen deses ter handen is gekoomen die vañ 11en Julij, ende heeft mede die heer Duyck op gisteren ons gecommuniceert den particulieren aen hem ges. bijden heer van Sommelsdijck den 28en Julij. Uyt alle dewelcke wij hebben verstaen de gelegentheydt aldaer, ende in spetie 'tgeene V L. is bejegent ten aensien vande alliantie, offensive of defensive, daertoe V L. weeten eerst bijden heer Carleton verclaert te sijn te hebben last, niet alleen ad tractandum, maer oock ad concludendum. Daernaer als d'heer Morton hier gekoomen was, hebben beyde Ambrs versocht daerover in conferentie te coomen, hun toonende soo geinclineert, alsoff het in een dach off twee gedaen soude sijn geweest; dat over dat goetgevonden wierde, dat ten beyden sijden eenighe artikulen opt papier souden werden gebracht. Ende alsoo de voors. heeren daerop reysden nae sijne Extie, om te spreecken vant ije poinct haerder jnstructie, raeckende het employ vande vloote, hebben sij nae haere wedercompste noyt gevraecht, off wij iets daervan opt papier hadden gebracht ofte niet; houdende hun soo gereserveert, off daervan te vooren noyt en waere gesproken geweest: sulcx dat de saecke noyt geentameert, noch eenige voorslaegen van d'eene off d'andere sijde gedaen, nochte iets over eenighe poincten gecommuniceert is geworden. Wij hadden wel eenige articulen ontworpen om daerover in conferentie te coomen; maer verstaen hebbende uyt V L. voors. missive de veranderinghe in dese saecke gevallen, hebben wij d'heeren Morton ende Carleton door Gedepden doen aenseggen den inhout van V L. missive, ende affvraegen, off sij last hadden te tracteren ofte niet. Sij hebben vreemt toegehoort, dat wij de handelinge in Engelandt hadden gecontramandeert, meenende datmen daer ende hier te gelijcke wel hadden konnen tracteren. Ende des anderen daechs daernae hebben sij ons gecommuni-

ceert een missive des Conincx, bij hun alsdoen ontfangen, daerbij den heer Morton wert gerevoceert ende gelast mede te brengen 'tgeene alhier opde alliantie soude moogen wesen getracteert, om met eñ nevens d'andere heeren Commiss^en^ over de handelinge te staen, ons oversulcx versoeckeñ, dat wij haer eenige openinge wilden doen opt stuck vande alliantie. Maer alsoo wij, om de redenen bij V L. missive verhaelt, hebben moeten goetvinden ons te reguleren naer het believen van sijne Ma^t^, ende de handelinge wederomme aen V L. te renvojeren, vinden wij niet goet eenige oopeninge aeñ heeren Amb^rs^ alhier te doen, maer deselve t'excuseren; remitterende de voors. oopeninge ter plaetse, daer de handelinge selffs sall geschieden, all ist dat d'heer Carleton noch opp huyden versocht heeft bij eenige int particulier, datmen in nieuwe conferentie wilde koomen opt geene tegen den viandt best soude moogen bijder handt genoomen werden; sijnde bij ons geoordeelt, beter te sijn eerst d'alliantie te sluyten, ende daernae op employ vañ legers te spreken.

Wat aengaet 't concept, 'twelck bij ons totte conferentie alhier was beraemt, wij hebben het selffde geconfereert met V L. overgesonden ontwerpp, ons bij sijn Ex^tie^ int secreet gecommuniceert, ende senden hier wederom terugge ons bedencken opt selve V L. ontwerp, accorderende d'andere articulen, daervoor wij niet en hebben getekent, soo als d'selve sijn jngestelt; begeerende, dat V L. inde handelinge hun daernaer willen reguleren ende special. daerop letten, dat geen andere partye werde geexprimeert als den Coninck van Spagnien eñ sijne adherenten, met de gene die het Palatinat onbehoorl. occuperen.

Wij senden mede hiernevens copie vant accoordt, 'twelck wij metten heer Carleton opde conjunctie der schepen gemaeckt hebben, mitsg. vañ jnstructie vañ heer vander Lecq als Admiraell over de 20 schepen gearresteert, die morgen van hier naer Texell gaet, om mette acht sche-

pen van Amsterdam ende vier van Noort-Hollandt naert rendevous te loopen; meenende die van Rotterdam oock deese weecke gereet te sijn om te volgen (daermede wij oock verstaen, dat den heer Morton staet maeckt over te coomen); gelijck oock de vier schepen van Zeelandt, t'Amsterd. geequipeert werdende, metten eersten gereet sullen wesen.

Vanden Coninck van Denemarcken hebben wij geen ander advysen, als dat sijn leger noch still leyt aende eene sijde vande Weser, ende Tilly aende ander, die wij verstaen albereyts stercker te sijn als Dennemarck, ende hem noch verder sall soecken te verstercken, als V L. sullen konnen sien uyt de missive vañ hr Commissaris Staeckenbroeck, bij ons op huyden ontf., hierbij gevoecht.

Voor desen hebben V L. ontfangen 'tgeene den hr Carleton hadde versocht, rakende de drie pointen van Oost-Indien. Bij desen senden wij V L. copie vant geene de Seventhiene daeropp aen ons hebben geschreven. Den hr Carleton vernoomen hebbende, dat wij brieven vande Seventhiene hadden ontfangen, heeft doen versoecken, dat wij, om de saecken in Engelandt tot meerder stilte te brengen, daerover in conferentie wilden koomen met den heer Morton; maer wij hebben beter gevonden 'tselve t'excuseren, soo wanneer daerop naerder mochte werden geurgeert.

Vande Bahia hebben wij geen andere tijdinge, als hier nevens gaet, gecoomen met een jacht, 'twelck Pr Heyn, Vice-Admi van Willekens, vindende die Bahia beset, ende niet konnende daerin koomen, gesonden hadden nae Genero om onse vloot te soecken; 'twelck die niet vindende, heeft in sijne wedercompste de saecke inde Bahia gevonden, gel. uyt sijn journaell is getrocken. Daeruyt geen vaste conclusie kan werden gemaeckt; dan men asseureert ons, dat te Brussell ende Antwerpen over de recuperatie vande Bahia soude sijn geviert. Wij hoopen evenwell noch

ten besten, soo lange wij geen sekere advysen bekoomen, onde bevele V L. hiermede inde genaedige bescherminge des Almoogenden. Wt den Haege, den 7^{en} Aug^{ty} 1625. Was geparapheert P. Broersema v^{t}. Onder stont: ter ordonnantie vañ hoochgem. heeren Staten Gñael. Get. J. van Goch.

Terstont nae de receptie vañ voors. brieff ende ten selven daege hebben wij gesonden met eenen expressen advis aeñ Conwey, dat wij last hadden gekregen om te handelen; versochten dat ons tijt ende plaetse mochte werden betekent, om te coomen in handelinge. Wijluyden en wisten niet, off ged. heer tot Oxfordt te vinden soude sijn geweest, overmits wij met niemandt geen conversatie en hadden, een yder schouwende de stadt Londen, daer inde laetste weecke 4517 persoonen begraeven waeren, Westmunster daerin niet begrepen. Ende wierden in suspensie gehouden totten 19^{en} dat tot ons quam een Edelman, gesonden vande m^{r} van ceremonien Sr Louis Louckenaer, bootschappende, dat ged. Sr Louis last hadde becoomen vanden heer Grooten Caemerlingh, om ons te geleyden tot Oxfordt, ende begeerende te verstaen, wanneer wij gereet souden wesen ende off wij eenighe carochen ende karren tot transport van onse bagagie van noode hadden.

Des anderen daechs smergens vroech bequaemen wij antwoort opp onsen brieff, geschreven aenden heer Conwey, meldende dat sijn Ed. onsen brieff gecommuniceert hadt aenden Coninck, ende dat hij ons liet weeten, door bevell van sijne Maj^{t}, het leet dat deselve hadden, van dat wij soo lange waeren gebleven in een soo ongesonde lucht, ende het contentement, 'twelck deselve nam te verstaen, dat wij last hadden ontf. om te handelen. Voorts datten heer Groot Caemerlingh logys voor ons soude prepareren ende ordre soude stellen met d'heer Leuckener, dat wij gedient souden wesen opden wech. Gelijck te sien is

bijden voors. brieff vanden heer Conwey, vañ welcke wij aen V Ho. Mo. copie hebben gesonden, nevens een postdaet [1]) vanden 20^{en}, gevoecht onder een brieff aen V Ho. Mo. geschreven den 18^{en}, daerbij wij aende selffde verwittichden de receptie van V Ho. Mo. brieven vañ 18^{en} Julij eñ 7^{en} Aug^{ty}. Vorders wij geexamineert hebbende de voorgeroerde missive vanden 7^{en} Augusty ende den last ons daermede overgesonden, vonden daerin verscheyden poincten, meriterende naer ons oordeell well overlecht te worden, d'welcke wij aen mijn heere den Prince van Oraignen hebben gecommuniceert bij missive, daervan copie volcht naer de geprojecteerde pointen vande alliancie eñ den last van haer Ho. Mo., hier geinsereert:

Project d'une alliance de Ligue offensive et defensive entre, etc.

Faut premettre l'entrée, recitant le motif de ceste confederation, pour passer aux articles.

Alsoo van wegens haer Ho. Mo. daerop dient gelet, datte alliantie offensive eñ defensive niet en come te expireren mette restitutie vañ Pals, ofte daertoe alleene gerestringeert werden, sal tot jnleydinge vant tractaet niet gevolcht moeten werden het jngestelde, maer simpelen geposeert, datte alliancie wert gemaeckt tegens d'ambitieuse desseyns eñ on-

1. Que pour respousser l'ambition du Roy d'Espaigne et faire rendre au Roy de Boheme ses dignitez, le Palatinat, terres et autres estats patrimoniaux, il y aura une alliance de Ligue offensive et defensive, entre lesd. Seig^{rs} Roy de la Grande Bretaigne et ses Rojaumes et lesd. Seig^{rs} Estats et leur Republicque respectivem^{t}, pour assaillir le Roy d'Espaigne a

1) d. i. *post datum*, of, zoo als wij zeggen, *postscriptum*.

rechtvaerdige occupatien vañ Con. van Spagnien eñ sijne adherenten. Doch op naerder aenhoudinge sall bij 't voors. noch gevoecht eñ geexprimeert mogen werden het woort *de detenteurs van het Palatinat*, sonder nochtans (soo het doenlijck sall sijn) den naeme eñ digniteiten vañ Coninck van Boheme t'exprimeren, om niet opden hals te haelen de macht vañ Keyser eñ Duytsche Ligue, jegenwoordichl. opde beene wesende.

guerre ouverte et a toute outrance en tous ses Rojaumes, terres, subjects et droicts, en tous lieux de ça et de la: la ligue tant par mer, que par terre.

In plaetse van dese articulen sal dienen gestelt, datte alliancie soolange sall duyren als d'ambitieuse desseins ende d'usurpatie vañ Co. van Spagnien eñ sijne adherenten sullen duyren. Ende bijaldien men soude willen passen, om daervan naerder te particulariseren, sal geexprimeert werden, 't sij bij alliantie of acte apart, dat d'alliancie sal duyren totdat het Palatinat gerestitueert eñ desen Staet in versekeringe sall wesen gestelt. Blijvende niettemin het geposeerde vant iij^e^ articull, van datmen niet sall moo-

2. Laquelle alliance durera sy longuement, que lesdits dignitez, le Palatinat, terres et autres estats patrimoniaux demeureront occupez sur led^t^ Sr Roy de Boheme par led^t^ Roy d'Espaigne et ses adherens.

gen tracteren van peys of vreede, trefue, anders als met gemeen consent.

3. Et ne sera permis a nul des Seigneurs confederez de traicter de paix, trefue, suspension d'armes, ny d'aucune chose tendant a pareille fin, directement ny indirectement, que ladite restitution n'ait plenement precedé, ny lors encor point que de l'advis et consentement generall de tous les confederez ensemble.

4. Seront receux en cette alliance tous les Rois, Princes, Republiques, Villes et Communautes jnteressez a ceste cause, qui le desireront, a condition equitable et proportionnée aux articles et conventions obligatoires, portees par cette alliance, autant que faire se peut. Lesquels seront requis solemnellement, par deputatoin expresse, de ce faire par ledit Seigr Roy et lesdts Seigrs Estats, separement ou ensemble, dans trois mois apres la conclusion du present traicté et plus tost sy faire se peut.

5. Il y aura bonne et sin-

cere correspondence pour la defence mutuelle des Rojaumes, Estats et subjects l'un de l'autre, entre led^{t} Seig^{r} Roy et les Seig^{rs} Estats, qui demeureront respectivement tenuz de procurer a leur possible le bien, seureté et avantage l'un de l'autre, comme aussi d'avancer le dommage, affaiblissem^{t} et ruine dud^{t} Roy d'Espaigne, leur ennemj commun.

6. Lequel commun ennemy led^{t} Seign^{r} Roy et lesd^{ts} Seig^{rs} Estats seront obligez d'attacquer de toute leur puissance par mer et par terre, et feront a cette fin tous les ans equipper et entretenir une, deux, ou plusieurs flottes. Au moien desquelles ils le feront envahir et infester par descente d'armée, ou par autres aggressions de ses navires en tous ses ports et jsles, avec tant de vigeur, que la communication de la mer, le commerce parmy l'Europe, le negoce des deux Indes et principalement le retour annuel de ses flottes luy en puisse demeurer couppé et retranché.

Sal dienen gelet om te

7. Et a fin d'entrepren-

tracteren eñ t'exprimeren een getal van schepen om te besetten de riviere van Lisbona eñ St Lucas, mitsg. de Bahia van Cadix, eñ dat haer Ho. Mo. daerin een gedeelte souden equipperen; doch met dien verstande, datten Con. van Engelandt verre het meeste deel van schepen daerinne soude moeten uytrusten, te weten de vier vijfde deelen, ofte ten uytersten de iij iiij^{e} parten, sonder 't landt hooger te beswaeren, als met een iiij^{e} part sonder naerder last, dewijle haer Ho. Mo. albereyts de costen draegen van 10 schepen eñ 11 jachten, te houden opde custe van Vlaenderen, ende noch 10 schepen tot cruyssinge vañ zee.

Men soude mede mogen gaen tot een vierde part, eñ de groote vañ schepen nemen van 300 tot 600 vaeten, well versien.

dre tel dessein avec ordre et une despence reglée et partagée, sans la laisser toute a la charge d'un seul des confederez, que sy monstreroit plus prompt, il a esté dit et convenu, que d'ordinaire sa Ma^{té} de la Grande Bretaigne tiendra un bon nombre de vaisseaux, equippez et armez en guerre, aux costes et jsles d'Espaigne, comme seront pareillement lesd^{ts} Srs Estats de leur part tenuz de faire aux costes de la Flandre.

8. Mais sy par ensus il est trouvé bon pour faire une plus gaillarde jmpression, et occuper plus sensiblement le Roy d'Espaigne en ses propres Rojaumes et Estats, de mettre une grande flotte en mer, avec un dessein reglé et concerté entre les Seigneurs confederez, — a tell cas lesd^{ts} Seig^{rs} Estats

seront tenus de contribuer une ..... partye du nombre des vaisseaux que sa Ma^té de la Grande Bretaigne fera armer et jetter en mer, montez et munitionez pour pareill temps, et proportionnez a la mesme grandeur et port de ceux de sa Ma^té, dont l'expression speciale se fera au temps qui s'arrestera pour ratifier ce traicté.

9. Sad^e Ma^té aura le commandement sur toutte telle flotte par son Adm^l ou Vice-Adm^l subsecutivem^t. Toutes fois il a esté convenu et accordé que l'Adm^l ou Vice-Adm^l qui commanderont la flotte desd^ts Seig^rs Estats, quand ils seront conjoinctz avec celle de sad^e Ma^té, pourront arborer la seconde baniere, assister et avoir voix a toutes les tenues et deliberations du Conseill de guerre; comme aussy qu'ils auront toute justice sur leurs officiers, soldats et marriniers, et qu'il ne sera faict commandement ny employé aucune authorité sur la flotte desd^ts Seig^rs Estats par le Sr Adm^l ou Vice-Adm^l de sad^e Ma^té, en gros, ny par le

menu, que mediatement par leur entremise.

10. Aux exploicts de guerre qui se feront, pour forcer quelques havres, monter des rivieres, assaillir les navires ennemys, ou aux autres actions de pareill danger et nature, il sera gardé cest ordre, qu'il ne sera employé plus grand nombre des vaisseaux desdts Seigrs Estats, que proportionné a celluy de sadite Matté, selon la quantité du secours, sy d'un commun et esgal consentement des chefs, de part et d'autre, il n'est autrement resolu.

11. Si l'une ou l'autre flotte venoit en mer avoir besoin d'ayde et d'assistance de vivres, munitions, voiles ou autres apparaux, les Admiraux les en feront secourir, s'il y a moyen, a prix raisonnable, ou a la charge d'en faire rendre autant au retour des flottes, a l'option de ceux qui l'auront demandé.

12. Si ces flottes, ainsi conjoinctes et armées, font quelque prinse sur les ennemis communs, en mer ou a terre, d'hommes, de navires, d'or, d'argent, de marchandises et

d'autres meubles, il sera jncontinent faict un estat et registre de toutes telles prinses, en presence et par le moyen des officiers des deux flottes ensemble, de bonne foy et sans en rien cacher ou destourner. Lesquelles seront par apres equitablement partagées, a proportion du nombre et du port des vaisseaux, que lesd^{ts} Seig^{rs} confederez auront reellement et de faict fourny pour parformer leur flotte commune. Non obstant qu'il pourroit arriver, que lors de la prinse nul des navires dudit Seig^{r} Roy ou desd^{ts} Seig^{rs} Estats s'y seroit rencontré, pourveu que telles prinses ayent esté faictes par une partie des vaisseaux de la flotte commune.

13. Mais si sad^{e} Ma^{té} trouvoit bon de faire embarquer a ses despens une armée de quatre, six, huict ou dix mil hommes, et la descendre quelque part a terre, au pays de l'ennemy, afin d'y faire invasion et occuper quelque ville ou assiette forte a y loger sad^{e} armée en seureté et lieu commode pour avanta-

ger ses desseyns, il est accordé que les occupations qui de cette sorte se feront en terre ferme, appartiendront et demeureront purement et simplem^t aux subjects de sad^e Ma^té seulz, nonobstant que lad^e flotte desd^ts Seig^rs Estats pourroit y avoir esté apres ou presente.

14. Bien attendu toutesfois, que sy a telle descente et execution des subjects desd^ts Seig^rs Estats jntervienent, qu'ils auront aussy leur part aux butins, meubles, proportionnée de leur nombre a celuy des subjects de sa Ma^té, ausquels seuls demeureront tous les acquests immeubles des jsles, villes et terres.

Dient hier noch bijgevoecht, dat d'eene eñ d'andere den viandt sall mogen vervolgen tot opde reede eñ rivieren vañ geconfedereerde, eñ deselve aldaer vermeesteren.

15. Tous les ports et rades dudit Roy et desdicts Seigneurs Estats seront ouverts et libres aux navires de guerre et marchans de part et d'autre, lesquels y pourront entrer, demeurer, sortir et rader, sans nul empeschement. Se regleront neantmoins iceux navires selon les loix, droicts et coustumes des lieux.

16. Mais sy par tempes-

te, poursuitte de pirates, ou par quelque autre contrainte et meschef aucuns navires marchans prennent port dans les pays de l'obeyssance de sad^e Ma^té ou desd^ts Seig^rs Estats, jceux s'en pourront retirer librement a leur volonté, sans pour ce estre tenuz de descendre, troquer ou vendre leurs marchandises, ny d'en payer aucuns droicts.

17. Les Cap^nes commandans des navires de guerre dud^t Seig^r Roy et desd^ts Seig^rs Estats, et envoyez en mer avec de commissions privées de leurs Souverains, n'estants point comprix au corps de lad^e flotte commune, pourront pareillement en toute seureté mener aux ports et rades desd^ts Seig^rs confederez, leurs prinses faictes sur leurs ennemis, et les en retirer par apres franchem^t a leur plaisir, pour les conduire au lieu qu'ils doiuent par leur commission, sans estre tenuz de notifier leursd^ts prinses aux officiers du lieu, ou leur en payer aucun droict.

18. Sy durant la presente

confederation aucuns navires, par tempeste ou autre mesavonture, viennent a s'echouer ou se perdre sur les costes de l'obeyssance de sad^e Ma^té de la Grande Bretaigne ou sur ceux desd^ts Estats, telz navires, ou leurs debriz, pouront estre reclamées et repetez dans l'an, par eux ausquels ils appartiendront de droict ou en ayans cause et procuration d'eux, et leur seront renduz sans autre forme de proces, en payant par eux raisonnablement ceux qui les auront sauvez.

19. Et si sur telle ou pareille occurrence il arrive disput entre les subjects de part et d'autre, les Officiers des lieux seront obligez de leur faire et administrer bonne et courte justice, sans trainer et entretenir les parties en longueur, par aucun formalité de proces.

20. Toutes marchandises de contrebande, comme sont munitions de bouche et de guerre, navires, armes, voiles, cordages, or, argent, cuivre, fer, plomb et semblables, de quelque part qu'on les vou-

dra porter en Espaigne et aux autres terres de l'obeyssance dud^t^ Roy d'Espaigne, seront confiscables et de bonne prinse, avec les navires et hommes qui les porteront.

21. Sadite Ma^té^ de la Grande Brit. fera jnstance envers les autres Roix, Princes, Estats, Villes et Communautez neutres, de faire faire defence a leurs subjectz, de ne point traffiquer, tant que la presente guerre durera, aux royaumes et autres possessions dud^t^ Roy d'Espaigne, afin de ne leur laisser encourir a leur escient aucun dommage.

22. Ce que venant a ne s'obtenir de leur gré, il est convenu que tous navires qui se trouveront a la mer, suspects de prendre leur routte devers l'Espaigne, les isles, ou autres Estats dud^t^ Roy d'Espaigne, seront obligeez d'annumer [1]), pour estre reconnuz et visitez, sans pour ce les pouvoir retarder ou endommager.

---

1) Hier moet een woord gelezen worden, dat zooveel beteekent als *bijdraaien*, hetgeen tronwens in het Fransch *mettre en panne* heet. Kan het zijn *amener* (*pavillon*)?

23. Le negoce et commerce sera cependant ouvert et permiz partout ailleurs aux rojaumes, villes, terres et pays des Alliez et des Princes et amis neutres, sans interruption ny destourbier.

24. Pareillement pourront les presens confederez se faire fournir et pourvoir aux païs l'un de l'autre de toutes sortes de munition, d'armes, cordages, voiles, victualles et d'autres necessitez, rien excepté, sans pour l'achept et transport estre tenuez paiyer d'avantage que ceux du païs, auquel ces emploittes auront esté faictes.

25. Comme aussi leur sera licite faire fondre, enleuer et transporter franchement et quittement aux Rojaumes et Pays, l'un de l'autre, de l'artillerie de tout qualibre, vielle ou nouvelle jnvention, de fonte verte, fer ou d'autre metail, et des bouletz de mesme, pour le service de leur flotte ou armée tant seulement.

26. Et avenant que par cy apres ledit Seig^{r} Roy et lesd. Seig^{rs} Estats separe-

ment ou ensemblement venoyent a descouvrir des nouveaux mojens et expediens, propres pour en endommager plus puissament ledit Roy d'Espaigne par la mer, que desquels il est convenu en ce traicté, jl est accordé, qu'ils en communiqueront et concerteront par leurs Amb^rs, quand bon leur semblera, ou par deputation et envoy expres, s'il est trouvé utile et a propos.

27. Et comme il a esté dict qu'il faut entreprendre et assaillir le Roy d'Espaigne a guerre ouverte et a toute outrance, par mer et par terre, ledict Seigneur Roy avec lesdicts Seig^rs Estats seront tenuz de faire chacun, separement et a ses fraiz et despens, une forte armée de gens de pied et de cheval, artillée convenablement et fournye plantureusement de tout ce que sera necessaire pour la soubstenir et la rendre capable d'assaillir l'ennemy commun, tant en la champagne, qu'en es villes closes, par sieges, surprinses et autrement.

28. Laquelle dite armée

du costé de sadite Ma^té^ de la Grande Bretaigne ne pourra estre moindre de vingt et cincq a trente mil hommes de pied, armées de mousquetz et picques completement, et de quatre a cincq mil curassiers, avec un train d'artillerye, d'attellage, chariage et de munitions bien proportionnée.

29. Et feront lesdits Seigneurs Estats pareillement effort de leur costé de mettre ausi ensemble un corps d'armée de pareil nombre d'jnfanterye et de cavallerye, avec un plain attiraill de canon et de ses suittes et dependences necessaires et ordinaires.

30. Lesdits Seigneurs Roy et Estats aviseront cy apres entre eux du temps qu'il conviendra sortir ensemblement leurs armées aux champs, et a ceste fin s'entrecommuniqueront leurs desseins l'un l'autre, pour d'autant plus commodement divertir et distraire les forces de leur ennemy en divers lieux.

31. A ce faire ils se promettent de conduire chacun ses armes de telle sorte, qu'a

leur meilleur escient ilz en procureront la seureté, facilité et utilité l'un de l'autre, entretenant a ceste fin une ordinaire et tresconfidente correspondence par ensemble.

32. Cas avenant que pour le transport de son armée et de son attiraill le Roy de la Grande B. venoit avoir besoing de quelque nombre de vaiseaux, propres a ce faire, lesdts Seigrs Estats en feront a leur possible accommoder sadite Matez en payant, sy a temps il luy plaist faire convenir des conditions de leur payement avec les maistres et propretaires d'jceux.

33. Les conquestes qui de l'une ou l'autre armée se feront, demeureront entieres a celle qui les aura faictes.

34. Et sera sadite Mate a son besoing et desir servie du dedans des Provinces Uniez, hors des magasyns et autrement, de navires, d'armes, de munitions de guerre, de vivres et d'autres materiaux et necessitez, en payant.

Vuyt te laten eñ soo weynich daervan te spreken, als

35. Comme aussi il sera donné passagie par eau a

moogelijck sal sijn; doch soo daerop geurgeert mochte werden, sullen verclaeren daerop niet gelast te sijn, ende dat 't elcken als daervan sall voorcoomen, daerop sall konnen werden geresolveert, eñ gedaen, 'tgeen tot meesten dienst vande geconfedereerde sal gevonden worden oorbairl. te wesen.

travers leurs pais a sadite armee, quand sad. Ma^{té} le demandera.

36. Ces armées ne seront retirées de la champagne avant le temps que les confederez ensemble aviseront, ny aussi retranchées que de l'advis commun; mais les cheffs de part et d'autre seront tenuz les tenir fortes et completes et les raffreschir de temps en temps de nouvelles recrues.

37. Si l'ennemy vient a tourner toutes ses forces contre un seul des confederez, l'autre sera tenu de bouger son armée aussytost, sy elle n'est engagée, et l'embesoigner au pais et a l'endroict, ou se pourra faire plus sensible dommage aud^{t} ennemy, s'il n'estime plus seur et n'ayme mieux de marcher jncontinent avec son armée au secours de l'autre,

pour serrer, s'il est possible, l'ennemy entre les deux armées.

38. Il sera cy apres traicté entre led^t Seig^r Roy et lesd^ts Seig^rs Estats sur l'outre des contributions qui se leveront aux Pais et Estats ennemis.

39. L'une ou l'autre armée venant a estre pressée, les confederez s'entrenvoyeront du secours, sy faire ce peut, de tant de gens que leur propre seureté permettra.

40. Toutes l^res de represailes, marcque, arrestz et autres semblables, qui ont esté cy devant octroyées et decernées contre les subjects d'un ou d'autre des confederez, pour quelque cause que ce soit, n'auront lieu de part et d'autre; ains sont des maintenant et demeureront nulles et de nul effect, et pour l'avenir n'en seront aucunes octroyés; mais sera la justice rendue et administrée, ainsi que de droict il appartiendra.

Lesquelles conventions, pactions et articles cy dessus contenus, et chacun d'jceux,

ont esté traictéz, stipulez et accordez et passées entre lesdtes Seigrs . . .

opposé le scel de leurs armes. Faict a la ville de

. . . . . .

Ampliatie van 't voors. project, jngestelt bij V Ho. Mo., den Gesanten toegesonden.

Ingevalle sijne Ma^{t} eenige vigourense descente ende jnvasie soude willen doen in Vlaenderen, dient geleth, dat, volgende de wijse advise van hoogher memorie den Prince Mauritz, niet geoordeelt en kan worden, dat die met eenige advantage soude konnen werden gedaen, dan vande sijde van Calais, booven Grevelingen, volgende d'jnstructie, daeropp voor desen aeñ Grave van Mansfeldt gesonden, om aldaer te hebben prompte adsistentie van vivres ende nootdruften, mitsgaders promt secours van ruyterye uyt Vranckrijck te lichten, mitsgaders dattet Landt aldaer min sterck is als aen deese sijde. Maer bijaldien de meeninge soude sijn descente te doen aende sijde van Cadsandt, Sluys, Isendijcq ofte Philippine, moet geleth worden, dat hetselffde quartier geen legers en kan voeden, geen goet water en heeft voor cavallerye, ende dat tusschen de groote steden van Gent ende Brugge soo sterck is van assiette, dat geen apparente vrucht daeruyt soude konnen werden uytgerecht, maer oock met cleyne macht, soo aende nieuwe vaert, bij Spinola gemaeckt, als bijde riviere vande Liere, souden werden konnen gekeert van in Vlaenderen niet te konnen jnbreecken: soodat naer alle apparentie de legers daer te brengen, onsen Staedt veel meer foelen ende beswaeringen soude toebrengen, als affbreuck aeñ viandt.

Doch ingevalle sijne Ma^{t} goetvondt aende sijde van Calais de descenten te doen, dat men dan van dese sijde de legers soo soude konnen beleyden, dat de viandt met het meeste deel van sijne macht niet en soude konnen gaen, om d'jnvasie vañ Coninck te beletten.

Dient mede gelet, dat wij, in oorloge sijnde, den Coninck ons promtel. met eenich seecker getall van volck soude dienen te secoureren, tot sijne costen, ofte ten minsten te continueren de 6000 man, bij sijne Ma^{t} hier gedaen onderhouden, eñ daerbij te willen voegen 500 peerden.

Ende indien sijne Maj^{t} in eenige van sijne rijcken selver soude werden aengetast, dat wij hem dan souden laeten volgen de twee derdeparten van 'tselffde sijn secours, ofte ander volck, ofte het equivalent vandien in schepen, ammunitie ofte oock in gelde, mits dat dan de 6000 man eñ 500 peerden souden blijven tot laste van sijne Ma^{t} ende onse assistentie.

Monseigneur [1]).

La resolution de Messeigneurs les Estats, portant commandement de traicter en ceste Cour, nous fust portée en ceste Ville le 15me de ce mois, avec le project de l'alliance qu'avions auparavant envoyé a V Ex^{ce}, mais corrigé en quelques articles et amplifié d'autres nouveaux. Nous eussions bien fort desiré, qu'on se fust resolu d'achever par dela la besoigne qui y estoit ia attachée, au moins qu'eussions eu ce bien, d'apprendre le sentiment de V Ex^{ce} sur tout le traicté, ou que mesdicts Seig^{rs} les Estats nous eussent envoyé le double des conditions qu'eux mesmes en ont faict concevoir, afin de renouer leur arrhemens; mais l'un ne l'autre nous estant avenu, nous aurons par avonture trop de subject de hesiter au progres: car ayants resumé les corrections qu'on nous commande de suiure, nous doubtons qu'elles soyent en partie jmpossibles, pour des raisons que nous vous representerons. Non que veuillions abonder en nostre sens,

1) De Nota is gericht aan den Prins van Oranje.

mais pour le seul desir qui nous porte, de recevoir vostre second advis sur nos considerations; combien que soyons resoluz de nous tenir cependant au pied de la lettre du commandement de nozdicts Superieurs, autant que le bien de leur service et les humeurs de ceste Cour le comporteront. Pour doncques entrer en matiere, et ne point entretenir V Exce de trop de discours, jl nous est ordonné:

1. De prendre l'ambition du Roy d'Espaigne pour fondemt de nostre alliance.

2. De faire durer ladite alliance tant que l'ambition et usurpations dudit Roy d'Espaigne dureront, ou jusques a tant que les Provinces Unies seront establies en une asseuree condition.

3. De n'exprimer poinct au traicté, au moins sy peu qu'il se pourra, le nom ny les dignitez du Roy de Bohe-me, de peur d'en offenser l'Empereur et de l'attirer sur nos bras avec toutes les forces de la Ligue.

4. De royer l'article qui accorde a l'armée du Roy passage par eau a travers l'Estat.

5. De demander du secours aux despens de sa Mte en cas de conclusion.

i. Pour resumer chacun article selon son ordre, nous confessons qu'il seroit bon que l'ambition du Roy d'Espaigne fust et peust estre exprimée pour cause motive de nostre alliance, car elle en seroit plus solide et de plus de durée; mais tout ainsi que nous y avons noz considerations particulieres, de mesmes aura ce Roy les siennes pour le difficulter. Les Roix se resolvants a la guerre ont de coustume et s'estudient tousiours de mettre la justice ou l'apparence d'icelle du costé de leurs armes, pour contenter Dieu, leurs subjects et entretenir leurs amiz; mais si ce Roy se laissoit persuader a prendre pour cause de ses armes l'ambition du Roy d'Espaigne, ne tombera il point en cest jnconvenient, que peu de Royx et Princes luy adhereront, qu'aucuns le suspecteront luy

mesme d'ambition particuliere, qu'il discouvrira sa foiblesse et s'en retirera par apres avec peu de reputation. Car cest un ouvrage et dessein de touts Roix ensemble, encor il auroit il bien de la façon. Mais a ne nous tromper, il nous faut considerer, que c'est ce qui porte ce Roy aux armes, et de là faire jugement de ses jntentions, il voit le Palatinat occupé sur son beaufrere, et qu'a en traicter la restitution, le Roy son Pere a esté honteusement trompé et mocqué, luy avec son parlement en ceste suitte ont esté d'advis qu'il y falloit tenter des voyes plus fortes. Sy doncq le Palatinat n'estoit occupé, il ne se parleroit point de guerre, et ceste cause estant sceue et connue de tous, qu'elle apparence il a y que ces ministres en vueillent emprunter une autre moins*vraye et moins utile. Prenant les armes pour faire rendre le Palatinat, ce peuple contribuera liberalement, la France en favorisera le desseyn; les Roix de Dennemarcq et de Suede, avec plusieurs autres Princes de l'Empire, sy pourront joindre, qui toutes fois se mettrojent tout a l'escardt, quand il ne sy parleroit que de repousser l'ambition Espaignolle, qu'ilz prendroyent pour un enfant d'Ixion, pour une chimere hors de leur climat.

ij. Le Roy venant a la guerre de son propre mouvement, sans nulle contrainte, pouvant demeurer paisible, quand il comminueroit tant soit peu aux choses qui ne luy touchent que par reflexion, nous ne voyons pas comment il sera possible de l'obliger a ne point delaisser ceste alliance, sy longuement que le Roy d'Espaigne sera ambitieux ou usurpateur. C'est espouser la guerre pour tousjours, car ses forces seules ne suffiroyent point pour borner led^{t} Roy d'Espaigne; les autres Rois et Princes ne luy envierojent point la gloire de ce dessein, qu'ils scavent assez ne luy pouvoir reussir jamais. Aussi peu, voire moins, accordera il l'autre alternative, jusques a ce que les Provinces Unies seront en condition seure. Quand

sera ce? Qui le fera? Est ce pas le vouloir faire monter sur le theatre pour l'obliger a l'jmpossible et destourner ses armes ainrez [1]) seul usage et proffit? Les plus clairs vojants crojent au contraire, que la France, ny ceste Couronne, ne desireront jamais pour leur bien autre condition aux Pais Bas, que de guerre, afin de veoir perpetuellement occupé celuy que tous deux ont occasion de redoubter. Comment peut on doncq esperer que ce Roy se charge de ceste guerre a telle fin, postposant son utilité au desir et contentement de noz Superieurs? Par apres, si nous commettons ceste faute, que de rechercher le Roy de nous honorer de son alliance, pour respousser l'ambition du Roy d'Espaigne et establir nos Provinces en condition seure, nous luy ouvrirons nous mesme la porte, pour nous dire, puis qu'il entre en guerre pour l'amour de nous, qu'il desire apprendre, premier que de s'en declarer, quel avantage luy en voudrions conceder en recompense, au moins quelle seureté luy donnerions, que ne l'abandonnerons poinct en ce dessein, qu'elle retraicte trouvera son armee sur noz confins. Nous avons, Monseigneur, passé par ceste experience, et scavons qu'on y est logé, mais aussi qu'on est empesché comme quoy y arriver de bonne grace, d'autant que leur en avons tousiours rompu le coup. Et c'est pourquoy que V. Exce trouvera peut estre avec nous plus a propos, pour coupper toute occasion d'ambition et de contention, qui au refus nous gasteroit icy, et en le concedant encor d'avantage ailleurs, que nous nous contentions de declarer a sa Mate que Messrs les Estatz sont pretz et s'offrent de seconder a leur possible le mouvement auquel sa Mte se va porter, pour recouvrer sur le Roy d'Espaigne le Palatinat, et en mojenner le restablissement du Roy de Boheme, selon les conditions d'une alliance offensive et defensive, s'il

1) lees: *à nostre.*

plaist a sa Ma^té^ les y comprendre. Sur ce fundament on ne peut rien pretendre sur eux, les conditions si [1]) doivent rencontrer esgales, compassées a la portée de leur Estat, autrement on voudra faire croire, que ce qui se fera, se feroit pour leurs beaux jeux, au lieu que S. M. entreprend, poussée de son seul mouvement, et possible pour des considerations esloignées de leurs. Sy on traicte ainsi simplement, ce sera un grand soulagement a nostre publicq de veoir un grande partie des forces du Roy d'Espaigne, au mojen de cette guerre, diverties de dessus nostre Estat, pour estre opposées a celle de ce Rojaume. V. Ex^ce^ scaura la dessus prendre ses advantages, tant que la societé durera, pour mesnager les occasions de nostre establissement, ainsi que fit tresheureusement feu Monseigneur le Prince d'Orange M^re^ [2]), tant que la France fut en guerre contre le Roy d'Espaigne, sans qu'il soit a propos de nous arrester a de parolles et pointilles, lesquelles opiniastrés pourrojent renverser les choses essentielles, qui nous sont d'ailleurs plus necessaires. Aussi bien, qui forcera les Roix de tenir leur promesse au dela de leur volonté? Le plus seur seroit de les mener tout doucement la ou les desirons, sans nous enpaistrer [3]) de trop subtiles precautions. La guerre ne se faict pas tousiours a point nommé; beaucoup d'jncidens non preuvez [4]) la font opiniastrer et durer; les conditions employez sur le papier ne feront nulle consideration, quand on en voudra sortir. C'est pourquoy, soubs treshumble correction, qu'il sera plus prudement faict, sy taschons tout simplement a porter cette Couronne a rompre avec le Roy d'Espaigne, pour telle cause et a telle condition qu'elle mesme vou-

---

1) lees: *s'y*.

2) lees *M^ce^*, d. i. *Maurice*, of vul aan: *de glorieuse* m^e^ (*mémoire*).

3) d. i. *empêtrer*.

4) lees: *préveus* (*prévus*).

dra, pourveu que nostre Estat n'en deviene de guerre plus chargé. Il nous faut considerer, que desia nous sommes en guerre et seuls, que, comme ceux qui se confedereront avec nous, ont dessein de tirer leur advantage de noz armes, que nous de mesmes facions noz affaires de leurs, et que nostre simplicité et rondeur nous face gaigner confiance icy, sans disputer des choses qu'a pene nous oserions proposer a quelque Prince ou Estat jnferieur au nostre, et non forcé de venir aux armes.

iij. Nous ne voyons pas aussy aucune juste cause pour ne laisser au Roy de Boheme ses qualitez et dignitez, car l'Estat l'a reconnu en qualité de Roy de Boheme, des le temps de son eslection, l'a secourru en ceste qualité de son argent, l'a receu, logé et traicté en la mesme qualité dans l'Estat, et recommandé de mesme par tout le dehors. Sy on craint que l'Empereur s'en offence, pense on qu'il a oublié ce qui s'en est passé, et qu'avec des armées entieres on est entré en l'Empire, pour secourrir des villes libres et assister l'Union? Contre qui buttoient telles entreprinses, que contre son authorité? Certes sy d'autres respects ne le contenoyent a nous faire veoir les effects de la volonté qu'il nous a, il n'attendroit pas que luy donnassions nouveau subject, a nous jetter ses forçes sur les bras: il penseroit en avoir ia assez, et au besoin on forgeroit d'autres, pour avancer la grandeur d'Espaigne, a laquelle il prend ses jnterestz. Mais il a de grandes fusées a desmesler dans l'Empire, et avec cela il n'ignore pas que, quand il nous entreprendroit, que la France et Angleterre sy opposeroyent pour leur propre seureté, dont il luy pouroit mal prendre, possedant l'obeyssance de Princes et des Villes de l'Empire plus de force que d'affection, n'y de leur bon gré. Avec cela, Monseigneur, il nous semble qu'il seroit fort a propos d'embrouiller ceste Couronne, par l'expression de tel tiltre, plus avant a la guerre, afin de rendre par apres par la l'es-

perance de quelque commodement plus dificile. Neantmoins il nous sera aisé de le qualifier peu souvent, sy les Ministres de sa M^té^ d'eux mesmes ne le mettent en jeu.

iiij. L'article du passage avoit esté par nous dressé de ceste sorte, partie pour avoir veu aussi passer des Francois, partye pour deguiser les jntentions de ceste Cour envers la France, sy d'avanture on venoit de se resoudre a tenter quelque jnvasion et descente en la Flandre, ce que les Ministres du Roy Treschrestien ont faict sonner assez haut ne pouvoir gouster. Car nous ne presumions poinct que ce Roy fust pour jamais envoyer une armée devers l'Empire, ou elle seroit pour rencontrer de tresgrandes difficultez, non qu'impossibilitez, et toutesfois quand S. Ma^té^ voudroit jetter une armée au lieu ou V. Ex^ce^ nous a deseigné, encor faudroit il faire courre le bruict, que ce seroit pour l'Allemaigne: à quoy cest article pourroit servir, car sy on desire jnviter le Roy de France de se faire de la partye, il sera necessaire de luy faire voir soubz qu'elles conditions nous aurons traicté, lequel respect nous a retenuz a ne pas nommer une seule fois la Flandre, de peur d'en ouvrir quelque jalousie. Mais puisque Messeig^rs^ les Estats trouvent cest article superflu, et desirent qu'il n'en soit point parlé, nous le supprimerons tant qu'en nous sera, et userons de l'expedient qu'il y convient, en cas que les Anglois le proposent, comme apparement ils feront. Surtout devons nous eviter de leur laisser aucune opinion de defiance, car a tel cas ilz nous renvoyeroyent sans succes, ou nous obligueroyent a tout plein de dures conditions, lesquelles peut estre seroit on cy apres bien aises d'accepter, plustost que de n'obliger point ce Roy a rompre avec Espaigne.

v. Finalement sy le Roy se resoult d'entrer en guerre et de s'allier de nous, nous pensons que ce seroit le rebutter l'entrée, s'y venions a luy demander du secours autre que celuy qui nous viendra de sa diversion, car il

aura luy mesme besoin de touttes ses pieces; et dequel front le pourrions nous faire, la ou desia sa Ma^té^ pretend y debuoir estre grandement aydee de nous, ausquels plus qu'a elle mesme vient le plus certain et premier avantage de ses armes. Certes nous estimons que V. Ex^ce^ jugera qu'il faut proposer des choses faisables et point donner d'occasion a nous faire pareillemeut de demandes ou inciviles ou jmpossibles.

C'est, Monseigneur, ce qu'avons creu deuoir soubsmettre au jugement de V. Ex^ce^, vous suppliant d'en excuser la liberté, car nous n'y avons autre but, que de pouvoir avec plus de facilité et de seureté avancer le service et le contentement de l'Estat, selon que reconnoissons la disposition des volontez de ceste Cour, qui sont assez tendrez, comme V. Ex^ce^ le scait tropp mieux. Nous depeschames expres vers M. Comwey des l'arrivée de nostre depesche, luy donnant advis qu'estions pretz d'entrer en traicté, s'il luy plaisoit nous esclaircir de la volonté du Roy, et du lieu auquel aurions a nous rendre, car on nous a laissé en ceste ville, sans aucune pitie, faisantz assez bon marché de nous en une mortalité qui y tue de six ou sept cens personnes par jour, et y aiants esté laissez sans conversation, nous ne scaurions entretenir V. Ex^ce^ de nulles choses qui se passent en ce Royaume; mais esperons qu'on nous en retirera au premier jour, auquel cas nous prendrons soin de nous faire jnformer de ce qui se faict. Et en attendant supplirons le Createur, Monseigneur, de donner prosperité aux desseins de vostre Ex^ce^, et a vostre personne parfaicte santé. De Londres, ce xixme d'Aoust 1625. En bas estoit: De vostre Ex^ce^ treshumbles et tresobeyssants serviteurs. Estoit signé: F. de Aerssens, Alb. Joachimi, R. van Burmania.

La responce qui vient de nous estre rendue de M. Comwey, porte une honnette excuse de ce que le Roy nous a laissez sy longuement en ce mauvais air, mais que le

Maistre des ceremonies receura commandement de nous conduire a Oxfordt, ou y aura logis pour nous, ce qui nous faict prendre advis de desloger de ceste ville, des qu'aurons pourveu au transport de nostre bagage, ce xx^e du matin.

Den xx^en Augusty voors. is d'heer Comwey bij missive laten weeten, dat wij ons ten eersten moogel. ons op de reyse nae Ocxfordt souden begeven, mit behoorlijcke danckseggínge, eñ is monsieur Brisco, Edelman vañ heer Lukenor, te tweedemael van hem affgesonden met advis dat wij ons gereet souden maken om vrijdaechs daeraen den xxij^en Aug^ty te vertrecken.

Het billjet vande gestorvene binnen de seven laetste dagen, uytgegeven den xxj^en smorgens, heeft jngehouden vierduysent achthondert vijff en vijfftich persoonen binnen de stadt Londen, haere vrijheydt eñ de negen buytenparochien aende voorsteden, Westmunster daerinne niet begrepen.

Vrijdaechs den xxij^en de bagagie sijnde t'schepe bestelt, om te waeter opgevoert te worden, tot ses ofte seven mijlen bij Oxfordt, ende daerbij gelaeten sijnde eene parthye vanden train, sijn wij omtrent den middach vertrocken uyt Londen, met drie carochen ende een peert, ende naer de middach goets tijts gekoomen tot Colnbroeck, daer de ged. Brisco de herberge hadde besproocken: want de herbergen werden alomme geslooten gehouden voor die van Londen quaemen, ende de passagiers door de vlecken ende dorpen geleydt bij degeenen, die daerop regard naemen ende daertoe waeren geappointeert. D'heer Lukenor quam terselver plaetse bij ons.

Den xxiij^en rijdende naer Hundley, ontmoeteden ons verscheyden persoonen, vande welcke verstaen wert, datte Coninck het Parlament had doen scheyden met misgenoegen.

Coomende tot Hundley, vonden daer een Edelman met brieven vanden heere Grooten Camerlingh aeñ M^r^ van ceremonien, ende vande heer Comwey aen ons. Daerbij werde geadviseert, dat de Coninck, vermits de contagie tot Oxfordt toenam, het Parlament hadde doen scheyden, ende dat mits die veranderinge oock alteratie was gevallen in het bestellen van het logement voor ons, de Coninck goetvindende, dat wij ons vervoegen souden naer Zuythampton, derwaerts den Raedt coomen soude tegens woensdach ofte donderdach doen eerstcoomende, ende soude daer ordre gevonden werden tot ons logement. Sir Lowys Lukenor had last om ons te geleyden ende te doen hebben wagens ende peerden, noodich tot het transport van onse bagagie, in sulcker wijse als de Coninck wert gedient.

Opde voors. tijdinge hebben wij terstont affgesonden naer de riviere, om de bagagie op te houden ende die te doen brengen naer Windesor, derwaerts wij ons des anderen dages hebben vervoecht. De M^r^ vande ceremonien adviseerde den heere Grooten Camerlinck van het voornemen van ons, ende sont brieven aen verscheide officieren, om karren te hebben.

Den xxiiij^en^ s'avonts gecomen tot Windesor, eñ daer gewacht op de bagagie eñ karren, tot den xxvj^en^, ende alsdoen vertrocken naer Furnhem, daer een casteel is vande Bisschop van Wincester, die daer was, maer niemant acces en gaf, overmits een van sijne domestycquen aldaer vande peste was gestorven.

Den xxvij^en^ t'savonts tot Arlesfordt, ende den xxviij^en^ tot Suythampton, een fray stedeken, gelegen op een jnwijck vande zee, benoorden van het eylandt van Wicht, 'twelck nyet wijder van daer is dan xij Engelsche mijlen.

D'heere Runsdorff dede ons terstont naer onse aencompste begroeten, ende des anderen daechs verstonden wij uyt hem ende anderen, datte heeren vañ Raede noch

niet en waeren aengekoomen; dat de Coninck was tot Holebury, op een cleyn huys van een Edelman, twee mijlen over het water, ende dat sijne Ma^{t} niet en soude gaen naer Beaulieu, overmits de peste daeromtrent was, die oock gekoomen was onder het pavilloen vande escurie, ende waeren eenige van dat offitie gestorven, daerom de Coninck niet meer sijn eygen peerden gebruyckte.

Den xxix^{en} is mede tot Suythampton gekoomen d'heere Ambassadeur van Venetien, l'jllustrissimo Pesaro.

De M^{r} van cerimonien was des s'morgens bij den Coninck gegaen, om sijne Ma^{t} ende den heere Grooten Camerlingh te adverteren van onse aencompste, diewelcke wederkeerende seyde, dat sijne Ma^{t} ons dede groeten, ende soude ons ten eersten seynden een stuck wilt, eñ het eerste herdt dat sijne Ma^{t} soude schieten.

Den xxx^{en} heeft een Edelman gebracht een stuck wilts vanden Coninck, hetwelcke sijne Ma^{t} selver op den rugge hadde gesneeden, om te toonen hoe vet 'tselffde was.

Wij hebben gevisiteert den Amb^{r} van Venetie, die ons maendages den j^{en} September de contravisite heeft gedaen.

Tenselven dage is geschreven aen V Ho. Mo. eñ sijne Ex^{tie} den Prince van Orangien hetgeene dat wij hadden vernoomen van het scheyden van het Parlament ende d'oorsaecke van dies; jtem van ons vertreck eñ aencompste tot Suythampton, sterffte tot Londen, inden stal vañ Coninck eñ tot Beaulieu, ende van het voorstel gedaen van wegen den Graeve van Gondemar opde restitutie vanden Phaltz, daerover men corte handelinge soude maken tot believen vañ Con. van Groot Britannien; des soude de vloote jnblijven, ende geen nieuwe handelinge werden aengegaen met die van het Nederlandt.

Den ij^{en} js mede aengekoomen den heere Conwey, die des naermiddaechs geweest is in ons logement. Hij gaff hoope van corte handelinge, die hij seyde dat aengevangen soude konnen werden ter eerster aencompste vañ

Hartoghe van Buckingam, diewelcke geconvoyeert hadde tot Cantelbergh de Hartoginne van Chevreuse, vertreckende naer Vranckrijck. Hij bekende, dat omtrent het Hoff eenen was, die antwoorde verwachte op het voorstel van Gondemar; maer datmen d'antwoorde, die noch niet en was geresolveert, soude seynden aen Trumbel tot Bruyssel, de Coninck niet genegen sijnde tot de handelinge, maer geresolveert totten oorloge tegen Spagnien.

Den ij^en^ voor den middach gesonden om den heere Conwey te spreecken, ende alsoo hij hem excuseerde, overmits hij te Raede moeste gaen, hebben wij corts nae de noenmaeltijt hem besocht, sonder hem te preadverteren, ende gerecommandeert de vorderinge van handelinge, die wij seiden dat bij hem gedirigeert ende door den Hartoge van Buckingham, die meede aengekoomen was, geauthoriseert moeste werden. Hij was gereet om nae den Coninck te gaen, derwaerts oock gepasseert was d'heere Morton, gekoomen uyt het Nederlandt, ende verstont met ons, dat de handelinghe diende gevordert.

Den vierden September de heere Morton wedergekeert sijnde van het Hoff, hebben wij aen hem gesonden om hem te begroeten; dan geen audientie konnen becoomen. Insgel. den vijffden s'morgens; maer bestelde ons uyre ten tween naer middach, gelijck oock deede den Hartoge van Buckingam. Maer opden middach heeft d'heer Conwey, passeerende voorbij ons logement met den heere Morton, ons aengesecht, dat welged. heere Hartoge naer den eten bij ons soude koomen, om ons te geleyden naer de plaetse, daer eene conferentie tusschen de Commissarissen vanden Coninck ende ons soude worden gehouden. Wij deeden opwachten om seeckerl. te weeten, wanneer wij souden konnen acces bij den Hartoge krijgen, ende daervan verwitticht sijnde, begaeven ons naer sijn logement te voete. Dan ontmoeteden hem opde wech in caroche, vergeselschapt met de Graven van Carlille ende

Hollandt, mitsgaders d'heeren Secretarissen Conwey ende Morton, die alle affquaemen ende daernaer t'saemen hen setteden in eene vande carochen van ons, de Commissarissen van sijne Ma^{t}, gevende aen ons de eerlixte plaetsen ende het voorgaen in het logement ende camer, daer de vergaderinge werde gehouden, niettegenstaende dat wij alle debuoiren deden om den voorganck eñ de eerlicxte plaetsen te geven aeñ heeren Commissarissen vañ Coninck.

Benevens de voorgaende heeren heeft sich mede in de vergaederinge gevonden den heere Grooten Tresorier van Engelandt. Als d'heeren Commissarissen voorñt aende eene, ende wij aeñ andere sijde vande tafel waeren geseten, heeft d'heer Conwey aengeheven ende gesecht, dat wij inde laetste conferentie, naer exhibitie van onse procuratie, ons hadden geexcuseert te treden tot negotiatie, overmits het verbodt van V Ho. Mo., hetwelck opgeheven ende d'heere Morton wederroepen sijnde, gelijck alsdoen toegesecht was, waeren de saecken gebracht in terminis, gelijck die in 't begintssell waeren, ende konden oversulcx wij onse goede meeninge proponeren. Daerop wij hebben gesecht, dat wij onse naersticheydt hebben aengewent, ten eynde de handelinge in het Nederlandt had mogen werden affgedaen, ende verhaelt, dat wij van wegen V Ho. Mo. affgesonden sijnde, om, bijde voorgevallen veranderingen in Engelandt, te doen bij sijne Coninckl. Maj^{t} de offitien ende debuoiren, in sulcken gelegentheydt gerequireert, ende daertoe V Ho. Mo. van goede nabuyrschap ende alliantie hen verbonden houden, oock in mandatis hadden, om te sien off ons eenige occasie soude moogen voorcoomen, waerbij den dienst van sijne Ma^{t} ende V Ho. Mo. konde werden gevordert met volcoomen procuratie om daerover te handelen ende te maken ende besluyten alsulcken alliantie ende verdrach, als de gelegentheydt van sijne Ma^{ts} saecken soude kunnen toedragen. Wat V Ho. Mo. belangde,

alle de werelt was kennelijck, dat deselve in oorloge sijn tegens den Coninck van Spagnien; maer off sijne Maj^{t} van Groot Britagnien gesinnet sij in oorloge te coomen, ende hoedaenige alliantie het deselffde daeromme believen soude aen te gaen, moesten wij verstaen vande Commissarissen van sijne Maj^{t}. Vande sijde van V Ho. Mo. soude niet werden naegelaeten van hetgeene dat V Ho. Mo. souden konnen naer haere constitutie bijbrengen, om te secunderen sijne Maj^{ts} genereuse desseynen, om te wederstaen d'ambitie van Spagnien ende te helpen vermeerderen de glorie ende reputatie van sijne Ma^{t}. De resolutie van in vreede te blijven offte tot den oorloge te treden, stont bij deselfde alleene. De heeren Coninckl. Commissarisen gelieten hen, dat heure Ex^{tten} op het voors. voorstell t'saemen wilden spreecken, daeromme wij henl. de caemer begeerden in te laeten, waertegen hen de Commissarisen opponeerden, ende d'eene niet begeerende in courtoisie te wijcken aen de andere, sijn beyde partien uytgegaen. Daer de Coninckljcke lange consultatie hebben gehouden ende t'saemen weder binnen gekomen ende geseten sijnde, door den heere Conwey ons bedanckt van onse goede propositie ende aenbiedinge, ende geseyt dat haere Ex^{cien} meeninge mede was, dat men onderlinge handelen soude van eene alliantie offensive ende defensive, hoewel dat wij niet uytdruckelijck van alliantie offensive et defensive hadden gesproocken. Wij bedanckten wederom de heeren Commissarisen vande voors. verclaeringe, ende voechden daerbij, dat de viandt van sijne Ma^{t} moeste werden bekent gemaeckt, sijnde die van V Ho. Mo. aen allen de werelt genoech bekendt, te weeten den Coninck van Spagnien, gelijck vooren is verhaelt. Ende alsoo de heeren Commissarisen verstonden, dat d'alliantie tegens hem gedresseert soude werden, seyden wij, dat dewijlle den oorloge tegens eenen machtigen te doen is eñ dat het dienstich sall weesen dat andere Princen ende Potentaten inde te

maecken alliantie werden getrocken, datter soodaenige oorsaecken sullen moeten werden voorgestelt, die bij allen redelijck werden geoordeelt ende andere Princen moogen bewegen, om hen mede inde alliantie te trecken. D'heeren Commissarissen sloegen voor, dat men soude nemen tot subject de manutentie vanden Staedt vande Nederlanden. Wij vertoonden, dat daerdeur nochte de Coninck van Vranckrijck, nochte die van Dennemarck, nochte oock geene andere Princen souden beweecht worden om metgenooten te wesen van dese alliantie, ende stelden voor de generaele oorsaecke: om te wederstaen de ambitie vanden Coninck van Spagnien ende te restitueren des Conincx broeder in sijne digniteyten ende Staten. Daerop wederomme gedelibereert sijnde, js bij de heeren Commissarissen ende daernaer ons aengesecht, dat men soude moogen voor oorsaecken nemen de beschermínghe vanden Staedt vande Nederlanden ende om te wederstaen de ambitieuse desseins vañ Coninck van Spagnien, daerbij oock soude konnen gebracht werden de restitutie vande neeffkens van sijne Ma^{t}. Wij resumeereñ de verclaeringe vande heeren Commissarisen, seyden, dat wij verstaen hadden, dat haere Ex^{cien} meeninge was, dat voor oorsaecke vande alliantie gestelt soude werden de ambitieuse desseyns ende onrechtvaerdige occupatie vande Coninck van Spagnien, de handthoudinge vanden Staedt vande Nederlanden in haere vrijheydt, voor dewelcke V Ho. Mo. soo lange hebben gevochten ende dewelcke V Ho. Mo. voorhebben alnoch ten uyttersten te mainteneren tegen eenen ygelijck, mitsgaeders de restitutie van het Palatinat. Ende vertoonden, dewijle daeraen was gelegen, datter geenen tijdt werde verlooren, overmits nae getroffene alliantie andere Princen souden moeten werden versocht ende geinduceert, om hen daertoe te begeeven, ende dat de preparaten om yet goets uyt te rechten, als daer sijn lichtinghe ende waepeninge van

volck, schepen toe te maecken, provisie van geschut te beschaffen, eenen grooten tijt vereysschen: datmen daeromme promtel. de handelinge behoorde te vorderen, ende te examineren op wat forme men begeerde te besoigneren, te weeten, elck articul bijsonder voor te nemen, ofte van wedersijden articulen te concipieren ende die elck anderen over te leveren, welcken voet inden Hage was beraemt. Dan d'heere Morton verclaerden, datter geene articulen waren overgegeven, ende wij, dat wij geene concepten van V Ho. Mo. hadden ontfangen. Naer eenige discourssen eñ voorstellen, dat van wedersijden een concept van een Ligue soude werden gemaeckt, sijn wij ten laetsten jnstantelijck versocht, dat wij wilden de articulen concipieren. De Hartoge van Buckingam begeerde, dat wij op 't spoedichste hetselffde wilden doen, opp datmen mochte tot conclusie coomen, voor het vertreck vanden Coninck, die binnen seven ofte acht daegen soude vertrecken, om sijne armée te Pleymouth te sien. In het eynde vañ actie seyde d'heer Conwey, dat sijne Ma^{t} op het rapport vañ heere Morton hem hadde laeten contenteren met de redenen ende beloften van V Ho. Mo., inde saecken van Amboina, hoewell deselffde niet gefundeert is, verder aen te dringen. Wij hebben verhaelt de goede jntentie van V Ho. Mo. inde voors. saecke, om den Coninck naer recht ende redenen contentement te doen hebben, ende wat bij V Ho. Mo. daerinne is gedaen.

Is ontfangen een missive van V Ho. Mo. in date den xxij^{en} Aug^{ty}, meldende datte heeren Ambassad^{rs} Morton ende Carleton hadden versocht openinge van onse jnstructie; dan dat deselfde openinge te doen aen ons is gerenvoyeert; jtem dat de drie voorgestelde poincten inde saecke van Oost-Indien soude werden affgedaen inden Hage; toesendinge van acten ende obligatien, gepasseert ende gedaen bij d'heer Carleton ende V Ho. Mo., voor den Grave van Mansfeldt, met last om betaelinge te vervolgen; jtem

dat alle Officieren vañ Grave van Mansfeldt sijn gedegousteert; dat een deell voetvolck ende vijff ende twintich off seven en twintich Comp^ien peerden vañ viandt beginnen te meutineren, begeerende betaelt ende affgedanckt te sijn; dat de Coninck van Dennemarcken, tot Hamelen doende de ronden, met een peert inde gracht is gevallen, daervan hij eenige uyren gelegen had sonder spreecken; dan gevoert sijnde tot Verden, quam wederom op sijn leger naer Bremen, Tilly jnsisterende om dissolutie desselffs, kennende geen anderen beschermer in die quartieren, dan hem selven van wegen den Keyser.

Saeterdaechs den 6^en September 1625, ontfangen door expressen eenen brieff van mijn heere den Prince van Oragnien, van date den xxvj^en Augusty, daerbij deselve overseyndt naerdere verclaeringe opde bedenckinge, die wij sijne Ex^tie hadden te gemoet gevoert op eenige puncten vanden last, ons bij V Ho. Mo. toegesonden den sevenden Aug^ty, van welcken brieff eñ naerdere resolutie hier copie volcht:

Messieurs! Vostre derniere fust du 19me de ce mois, par laquelle j'ay entendu avec contentement, qu'avez receu et la resolution de Messieurs les Estats pour y traicter, et advis de la Cour de desloger hors de ce mauvais air, et aller loger a Oxfordt, ou j'espere que conduirez la negotiation du traicté avec telle prudence, que le Roy en aura la satisfaction, et Messieurs les Estats vous sçauront le gré que meritent les grands debuoirs, qu'y apportez, et ils attendent de vostre suffisance.

Pour ce qui regarde voz considerations sur les cincq articles, comprins en vostre lettre, je les ay estimé de telle consequence, que j'ay creu les deuoir communiquer a Messieurs les deputez de Messeigneurs les Estatz Generaulxs, lesquelz les ayants avec moy examinez y ont donné esclaircissement cy joinct, auquel me remettant,

vous prierai me tant obliger que de m'advertir successivement du progres de vostre besoigne, crojans s'il vous plaist, que je suis,

Messieurs, vostre tresaffectionné a vous faire service. Soubsigné Henry de Nassauw. La superscription: A Messieurs, Messieurs les Ambassadeurs de Messieurs les Estatz Generaulx des Provinces Uniez prez de sa Majté de la Grande Bretaigne.

Naerder bericht opde vijff poincten, geremarcqueert bij de heeren Ambassadeurs, in haeren brieff aen sijne Princel. Extie, in date den xixen Augty xvjc en xxv.

De annotatie ende ampliatie op 't project vañ alliantie, geconcipieert ende overgesonden bijde heeren Ambassadeurs, en sijn niet gestelt als precise last, maer voor jnstructie, om met goet beleyt ende discretie de handelinge te dirigeren eñ t'obtineren soo veell moogelijck waere.

Opt jen eñ ijen. Roerende den grondt, eynde ofte but ende den tijt vande alliantie, naerdien die sall sijn offensive eñ defensive, moet deselffde nootsaeckel. reflexie hebben, soo wel op de vianden ende conservatie van desen Staedt, als vande Con. van Gr. Britannien, Boheemen ende het Palatinat, ende is 'tselffde hier soo ruym ende in 't gemeene gestelt, uyt de liberaele ende advantagieuse discoursen, gehouden bij de heeren Morton ende Carleton, in 't doen vande openinge.

Maer soo, om de verhoopte vrucht t'obtineren, dienstich is, tot fondement ende finaele jntentie vande alliantie te stellen het recouvrement van het Palatinat, geoccupeert door den Coninck van Spagnien, daerin en wert geen difficulteyt gemaeckt, mits dat getracht werde den Coninck soo verre tot conservatie van desen Staedt t'obligeren, het sij met expressie, off onder het generaell van

de ambitieuse desseings van Spagnien, als mogelijck wesen sall.

Opt ij^e^. Den naem ende digniteyten vanden Coninck van Bohemen te exprimeren (waervan voor desen niet hier, maer in Engelandt scrupule is gemaeckt) en heeft geene swaericheydt, als het niet en strecke tot obligatie om te recouvreren de possessie van dat Coninckrijck, alsoo sulcx directelijck soude gaen tegen den Keyser.

Opt iij^e^. Het articul van des Coninex armee te geven passagie te waeter door dese landen, js geoordeelt, dat beeter waere uytgelaeten, om selve ongeeyscht niet te presenteren een saecke, die van seer groot bedencken is. Maer soo sulcx werde geurgeert van wegen den Coninck, kan werden geaccordeert, maer niet te liberaell ende met circumstantie, ofte oock opp naerdere correspondentie eñ last.

Opt v^e^. Is het buyten apparentie, eenich secours vanden Coninck, als hij selver in oorloge waere, te begeren, 'tselve mach werden naegelaeten, ende is oock gemoveert geweest alleenlijck bij forme van consideratie.

D'heer Cecill aengekoomen, om voorts sijne reyse te vorderen nae Pleymouth, derwaerts hij met andere Hooftofficieren is vertrocken den achtsten. Uyt deselffde heeft men verstaen, dat de Coninck niet eer naer Pleymouth soude gaen, dan hebbende schrijven van gedachten heer Cecill, die ordre hadde om te moogen pressen twee duysent Engelsche, tot suppletie vande regimenten; waeruyt te colligeren was, gelijck oock bij eenige werde bekent, dattet noch eenige weecken soude aenlopen, eer de vloote soude uytvaeren. Ondertusschen claegden sijluyden, datte twintich schepen van Nederlandt niet aenquaemen, ende schenen het retardement vande geheele vloote op het uytblijven vande selfde te willen schuyven.

Wij hebben aenden heere Ambassadeur van Venetien

gecommuniceert, dat wij in conferentie waeren geweest met de Commissarisen vanden Co., om eenen jnganck te maecken tot de handelinge, ende hebben aen sijne Ex^tie^ de Commissarisen genomineert. De voors. communicatie, hoewel daerinne niet substantiels werde voortgebracht, is den heere Ambassadeur seer aengenaem geweest. Deselffde communiceerde brieven vanden negenden Augusty ontfangen uyt Spagnien, adviserende van groote lichtingen ende besettinge tegen de vlote van Engelandt; item dat de Westindische coopmansvloote was uytgevaeren, sterck xxv seylen, ende daerbij seven oft acht gallioenen van convoy, dewelcke gelast sijn weder te keeren, soo haest als sijluyden de schepen in seeckerheydt sullen hebben gebracht.

Omtrent den avon̄t sijn wij ontmoet vanden heer Baron Comwey, die ons gevraecht heeft, off wij articulen hadden jngestelt, versoeckende dat die aen hem mochten werden overgelevert; dairinne wij hem hebben belieft, eñ aenstonts het concept, hetwelcke aen sijne Ex^tie^ mijn heere den Prince van Orangien is gesonden geweest, ter handen gestelt, sijnde daerinne gedaen de naervolgende veranderingen. Eerst sijn de drie eerste articulen gealtereert ende gestelt in volgender forme:

1. Que pour rompre le progres et jnjustes usurpations et ambitieuses entreprinses du Roy d'Espagne, au mojen desquelles il trouble et jnfeste journellement les droicts et repos de tous les Roix et Princes de l'Europe, il y aura une alliance de ligue offensive et defensive entre treshaut, trespuissant et tresexcellent Prince, Charles, par la grace de Dieu Roy de la Grande Bretaigne etc. et ses Rojaulmes d'une part, et les Seigneurs les Estats Generaulx des Provinces Uniez et leur Republicque d'autre part, a fin de l'assaillir a guerre ouverte en tous ses Rojaumes, terres, subjects et droicts, en tous lieux deça et dela la Ligne, tant par mer, que par terre.

ij. Laquelle dicte alliance durera si longuement, qu'il continuera de pretendre par guerre, voyes de faict et autres ambitieuses menees, sur la liberté et droicts desd^{ts} Provinces Uniez, et que la dignité Electorale, terres et autres Estatz patrimoniaulx du Palatinat demeureront occupez par luy ou par ses adherens.

iij. Et ne pourront lesdicts Seigneurs confederez traicter avec ledict Roy d'Espagne, ny avec ses adhereus de paix, trefue, suspension d'armes, ny d'aulcune autre negotiation, tendant a pareille fin, directement ny jndirectement, comme aussy point quitter ou renoncer a la presente alliance, que de l'advis et consentement commun.

In het iiij^{e} articull sijn geroeyeert ende uytgelaeten de volgende woorden: et proportionnee aux articles et conventions obligatoires, portees par ceste alliance, autant que faire se peut.

Het sevende, is het dispositYff van het article gedresseert soo volcht: il a esté dit et convenu que sadite Ma^{té} de la Grande Bretaigne tiendra un bon nombre de vaisseaux equipez et armez en guerre, aux costes et isles de Espaigne, pour entretenir ordinaire bouchees les entrees des rivieres de Lisbone, de St Lucas, et la Baye de Cadiz, comme seront pareillement lesdicts Seigneurs Estats de leur part tenuz de faire aux costes de la Flandre, pour en tenir pareillement les ports fermés et la mer libre de pirateries.

Au viij^{e} est exprimée de contribuer une cinquiesme partie *et pour pareil temps* au lieu de *par pareil temps*, et sur la fin sont roiez les mots: *dont l'expression speciale etc.* jusques a la fin de l'article.

xv. Les confederez pourront, en vertu de ceste alliance, poursuivre, combattre, prendre et emmener partouts leurs ennemis, a quelques endroicts qu'ils viendront a les rencontrer, mesmes aux rades, emboucheures de rivieres et aux ports de mer les uns des autres; lesquels ports

et rades dudict Seigr Roy et desdicts Seigrs Estats seront ouvertes et libres aux navires de guerre et marchants de part et d'autre, qui y pourront entrer, demeurer, sortir et rader sans nul empeschement; se regleront neantmois jceulx navires, selon les lois, droicts et coustumes des lieux.

In het artyckel xx sijn geroyeert de woorden *confiscables* etc. Ende het xxve is geheel uytgelaten.

Sondaechs den sevenden September sijn des Coninex Raden getrocken naer Beaulieu, daer de Coninck was, ende het meerdeell wedergekoomen tot Suythampton den achsten, ende hadden wij hoope, dat wij tenselven dage conferentie souden hebben gehadt, te meer alsoo d'heer Conwey ons door sijnen soon, vertreckende naer Pleymouth, had laten seggen, dat hij ons des naermiddaechs soude aenspreken.

Dynsendaechs den ixen, naer den middach, sijn in ons logement gekoomen d'heeren Graeve van Carlille ende de heer Conwey, Baron van Ragley, gesonden van wegen de heeren t' saementl. Commissarissen, dewelcke ons danckten, dat wij promtel. hadden ingestelt ende overgelevert de articulen van eene alliantie, dewelcke sij preesen, als sijnde beleeffdelijck, matichlijck eñ discretel. geconcipieert; excuserende, dat de heeren Commissarisen noch niet gereet waeren, niet door haere naelaticheydt (want opde geconcipieerde articulen was inden Raedt gedelibereert), maer doordien eenige heeren van opinie waeren, dat in voortijden gelijcke alliantien waeren gemaeckt tusschen de Croone van Engelandt ende V Ho. Mo., naementlijck oock inden jaere 1585; ende alsoo de oude tractaten niet voor handen waeren, was gesonden naer Londen, om die te doen haelen, mitsgs. om te hebben de memorien vañ zeerechten ende vrij- ende gerechticheden vande havenen ende reeden van Engelandt: versochten daeromme, dat wij het dilayeren niet quaelijck wilden nemen, sullende

het werck bevordert werden met alle mogelijckheydt, sonder eenigen tijt te verlyesen, alsoo sijne Majt daertoe is genegen, alleenlijck uyt medelijden, 't welck deselve heeft met den Staedt vande Nederlanden, siende deselve aengevochten met alle de macht van het Rijcke ende van Spagnien. Daeromme hij oock opde beenen hout den Graeve van Mansfeldt, ende doet groote assistentie aen Dennemarcken, bedraegende 'tselffde al veell meer, dan de subsidien van het Parlement. Sijluyden seyden meede, datte zeearmade gereet was, dewelcke de Coninck niet was gemeent uyt te sullen laeten gaen, tensij dat alvooren de alliantie getroffen sij, versekerende dat sij souden haer beste doen, om ons met beleeffheydt, maeticheydt ende discretie inde besoigne t'overwinnen. Wij hebben gesecht, dat d'articulen bij discoursen gehouden inde Nederlanden waeren gepreparеert; deduceerden, dat het onreedelijck ende voor beyden deelen ondienlijck soude wesen, vanden Coninck groote subsidien te eyschen, als sijne Majt selve sijne macht soude hebben te gebruycken, ende wesen aen bij die occasie, hoe gevoechelijck de oorloge ter zee soude konnen werden gedaen; verclaerden vorders, dat wij willich waeren sijne Mats gelegentheydt aff te wachten, ende om den tijt vande deliberatien te corten, exhibeerden aen haere Extien het tractaet vañ jaere 1585, vertoonende daerbenevens de veranderinge, die t' seedert inden Staedt vañ Nederlanden is gevallen, ende het verschill van dien tijt eñ vañ tegenwoordigen, sijnde t' seedert dien eersten tijt, als wanneer den Staedt vande Nederlanden alomme als geveylt werde ende geen meester konden vinden, denselven gewerden eenen geformeerden Staedt ende daervooren erkent van veell groote Coningen ende Republycquen, die metten selven in gelijckheydt hebben gehandelt, daeropp heure Extien versocht werden te willen letten in het handelen. De gemelte heeren hebben noch gesecht, dat den Raedt ten selven daege had

goetgevonden, aeñ ondersaeten vañ Coninck de handelinghe ende commercie op Spagnien bij placcate te verbyeden.

Wij hebben gerescribeert opden brieff van sijne Ex^tie^ vañ xxvj^en^, eñ aeñ selve, mitsgaders V Ho. Mo., laeten weeten het geene dat ons was bejegent inde conferentie vañ v^en^; datte heer Generael Cecyll was vertrocken naer Pleymouth om de vloote gereet te maecken, derwaerts oock den Coninck soude gaen ende met sijne Maj^t^ d'Hartoge van Buckingham; dat wij meynden, datmen, naer de aencompste vande schepen van V Ho. Mo., naer dewelcke verlanckt werde, daer het exploict sall arresteren; datter een andere vloote van 100 schepen wert gereet gemaeckt, om d'eerste te secunderen; item dat d'Hartoge van Buckingham hadde gesecht, dat de Duynckercksche wilden met 30 schepen uytcoomen, die vande onse wierde binnen gehouden, dewelcke bijden Coninck waeren versterckt met 10 off 12 schepen, sijne Maj^t^ niet willende datte Duynckercksche in zee souden coomen. Hebben mede geadviseert de verclaeringe vande heeren Commissarisen gedaen inde saecke van Amboina.

Tenselffden daeghe is de Coninginne binnen Suythampton geweest met caroche, onbekent.

Woensdaechs den 10^en^ September hebben wij geweest bijden heere Conwey, bij denwelcken wij gevonden hebben den heere Graeve van Carlille, ende tot eene precautie datte heeren vanden Raede hen niet en souden laten preoccuperen met opinien, die genoomen souden werden, uyt het precedent van het tractaet vanden jaere 1585, hebben wij heure Ex^tien^ ter handen gestelt het tractaet vande ligue garantie vande trefue. Heure Ex^cien^ betuychden de goede genegentheydt, dewelcke sijluyden hadden om te sien d'alliantie besluyten, ende seyden, dat d'armade geene zee konden nemen, alvooren dat onderlinge waere geaccordeert, ende dat veell liever den

Coninck sijne voorgenoomen reyse naer Pleymouth soude nalaten, dan dat daerdeur het besluydt vande alliantie eenen dach soude werden verachtert.

Den xj^en^ hebben wij ons wederom gevonden bijden heere Conwey, ende van syne Ex^tie^ verstaen, dat de conferentie alleenelijcken werde gediffereert, overmits dat d'heer Henry Martin, juge vande Admiraliteyt, ontboden was, om de heeren Raeden te informeren vande zeerechten, ten eynde niet en werde gedaen tot prejuditie vande rechten vañ Coninck, gelijck oock te vooren op het leste tractaet was gehoort sijne Ma^ts^ advouer ofte advocaet.

Den xij^en^ heeft d'heer Grooten Caemerlingh ons vereert met een rhee.

Den xiij^en^ is d'heer Conwey des avonts, naerdat den Raedt van sijne Ma^t^ was gescheyden, gekoomen in ons logement, ende seyde uyt last vande heeren, datter resolutie was genoomen om te seynden twee Coninex schepen, die opde reede voor Wicht laegen, ende noch seven off acht groote gemonteerde coopvaerders, naer de custe van Vlaenderen, die haer souden houden voor Calis ofte Maerdijck, met last om te beletten aende Duynckercksche schepen het uytkoomen, ende die te bevechten, met gelijcke risque, als de schepen van V Ho. Mo., jndien d'voors. schepen van Duynckercken hen hasardeerden uyt te coomen, alsoo sijne Ma^t^ niet geraeden en vint, dat die in zee souden coomen. Ende opdat alles met goede ordre mocht toegaen, versochte, dat wij wilden den Commandeur over de schepen van V Ho. Mo. opde voors. custe, vande voors. sijne Maj^ts^ jntentie verwittigen ende vermaenen, dat hij den Vice-Admirael, gestelt over de voorgeroerde Engelsche schepen, coomende opde custe, met respect ende courtoisie willen bejegenen; hem communiceren sijne seynen, ende t' saemen overleggen ende arresteren de ordre ende maniere, om haeren last ten besten naer te coomen; begeerende, datmen hen wilde

laeten sien hetgeene dat wij souden schrijven, op datte beveelen van sijne Ma^{t} opp gelijcken voet mochten werden gedaen. Ged. heer Conwey seyde, dat de Coninck hem, mits doende het voorverhaelde, seer engageerde tegens Spagnien; dan datte Coninck tot die resolutie was gekoomen, omdat sijne Maj^{t} op 't sekerste wiste, dat de Coninck van Spagnien voorheeft eenen invall te doen in Yrlandt: tot welcken eynde d'voors. Coninck van Spagnien heeft doen handelen met eenige jngeboorene vanden selffden Lande, die hen souden verseeckeren van twee havenen ofte stercke plaetsen, daertoe dach eñ middelen beraempt waeren, die alle getenteert souden sijn geweest, indien de Spagniaerden niet hadden geoccupeert geweest in Bresil: maer d'executie was nu uytgestelt tot de wedercompste vande Spaensche vloote; maer de Coninck hebbende volcoomen kennisse vande persoonen, plaetsen eñ circumstantie, soude ter bequaemer tijt de lyeden doen vangen. Wij hadden te vooren verstaen, dat d'heeren Raeden vanden Coninck in sorge stonden, dat de Duynckerckers, sterck uytcoomende, ergens in Engelandt eenen jnvall ende ravagie souden mogen doen: want heure Ex^{tien} deden eenige havenen ende advenuen versien, naementlijck oock de stadt Herwittz, door den Grave van Warwijck.

Op denselffden avondt hebben wij geschreven aeñ Comman^{r} vande Vlaemsche custe, Marinus Hollaer, in voegen gelijck van ons was begeert.

Sondaechs den xxiiij^{en} Septemb. 's morgens vroech js 'tselffde gecommuniceert aende heere Conwey in tegenwoordicheydt vañ Hertoge van Buckingam, ende de Graven van Carlille ende Hollandt. D'heer Hartoge versochte, dat wij ons niet en wilden laeten verdrieten het wachten naer de conferentie, alsoo de saecken dienende tot expeditie werden geprepareert, ende soude in eene t' saemencompste het besluyt werden gemaeckt. Die voors. heeren gingen t' saemen te Hoove totden Coninck.

Wij hebben ges. aen V Ho. Mo. ende mijn heeren den Prince van Oragnien van 'tgeene dat ons was voorgekoomen sedert onse leste schrijven, eñ geadviseert, dat een Amb^r van Sweeden aengekoomen was tot 'sGravesende, heer Gabriell Oxenstern, ende dat een extraordinarisse uyt Vranckrijck werde verwacht, de Marquis van Plejuville [1]), die beyde te Hoove souden worden gedefroyeert.

Den xv^en voor den middach quam d'heere Conwey wederom bij ons, ende verhaelde, dat hij des voorigen daechs aen sijne Ma^t had rapport gedaen, in presentie vande voorged. heeren, vande saecken vanden Coninck van Dennemarcquen ende vanden Grave van Mansfeldt; jtem van het concept vande alliantie, ende vande advisen gekoomen van verscheyde oorten; dat d'heer Henry Marten was aengekoomen ende daetel. getreden in besoigne, vertrouwende dat wij des naermiddaechs bijde Commissarissen souden werden gevoordert: daeromme hij gekoomen was *proprio motu*, om met ons te communiceren over de poincten, die ons souden bejegenen, opdat wij gepreadviseert sijnde, gereet mochten wesen om ons te beeter te verclaeren. Hij hadde doorsien de geconcipieerde articulen, ende sijn bedencken op verscheyden derselver aengeteyckent, hetwelcke met opinie vande heeren Commissarisen genoech overeenquam, soo hij seyde. Ende werde daeropp deurlesen het concept, ende de bedenckingen, die hij hadde aengeteyckent, vande welcke eenige soodaenige waeren, dat wij die wel conden toestaen; dan de swaericheydt viell op drie hooftpuncten, dewelcke sijn Ed. seyde dat wij souden den Commissarissen moeten toestaen, soomen soude willen coomen tot een goet besluyt. Dese waeren, dat uwe Ho. Mo. den Coninck, soo wanneer als sijne Ma^t een machtich leger te velde soude brengen, souden assisteren met een derdepart vande cos-

1) *Fieuville* (?).

ten van het leger, alsoo het niet redelijck en waere, dat sijne Ma^{t} sich soude engageren in oorloge, om V Ho. Mo. wille, ende dat deselffde daertoe niet en souden contribueren. Het ij^{e}, datmen sijne Ma^{t} soude juruymen eenige stadt tot versekertheydt van sijn leger, op dewelcke hetselffde sijn retraicte souden hebben. Ende het derde, dat in de expeditien te waeter V Ho. Mo. souden hebben te doen de helfte ofte ten minsten een derdedeel vande schepen daertoe noodich. Wij hebben sijn Ed. bedanckt van sijne goede affectie ende vertrouwelijcke communicatie, met verclaeringe, dat wij ons souden gereet houden tot de besoigne tot allen tijden, als d'heeren Commissarisen souden konnen vaceren, ende hebben hem voorgehouden verscheyde redenen om te bewijsen, dat het V Ho. Mo. onmoogel. is, de boovenges. conditien te presteren, eñ sijne Ma^{t} ende V Ho. Mo. ondienstelijck, soodaenige conditien aen te gaen, eñ te believen.

Opden middach werden wij versocht, dat wij ons ten twee uyren naer den middach wilden laten vinden bij de Commissarissen vanden Coninck, in het logement van Milord Kyper [1]), ende een weynich voor twee uyren gewaerschouwt, dat de vergaderinge soude wesen in het logement vañ Grooten Tresorier.

Wij ons vervoegende opde gesette uyre naer het logement vanden heer Tresorier, ende willende jngaen, werde ons gesecht van een vande clercquen vanden Raedt, dat hij besorchde, dat de bootschap aen ons quaelijck was gedaen, ende dat hij vermoede, dat de heeren vanden Raede souden t'saemen coomen, derwelcker weynich noch waeren aengekoomen; daeropp wij van daer sijn gegaen, versoeckende datmen ons wilde waerschouwen, als de heeren onser begeerden. Maer corts daernaer is ons van denselven aengesecht, datter vergaederinge was geleyt vañ

1) d. i. *Keeper*.

geheelen Raedt, ende niet vande Commissarissen, die met ons hadden te besoigneren.

Ontrent vier uyren naerden middach werde ons in ons logement aengesecht, dat d'heere Hertoge voor handen was, met de Graven van Hollandt ende Carlille, mitsgaders den Secretaris Conwey, om met ons te spreecken; denwelcken wij te gemoete sijn gegaen, ende naer gedaene complimenten noodichde ons welged. heer Hartoge, dat wijluyden t'saemen souden uytrijden met de caroche in het velt, daerinne wij condescendeerden eñ setteden ons t'saemen in een van onse carochen, d'heer Hartoge ende d'heer Conwey, bij dewelcke daernaer quam d'heer Weston, Cancellier vande Eschecquerie, ende wij. De Graven van Carlille ende Hollandt verlieten het geselschapp om eenige affairen, die hen oplagen te verrichten. Rijdende werden de discoursen gebracht op het overgegeven concept ende d'articulen van die te maken alliantie, dewelcke te vorderen de Hartoghe hem seer genegen thoonde; dan urgeerde mede de drie poincten, 's daechs te vooren geroert bijden heere Conwey. Op dewelcke wijtloopich werde gediscoureert, ende op het eerste vertoont, dat het inde macht vande Geunieerde Provintien niet en is, die tot haere subsistentie andere heeren adsistentie moeten hebben, aen sijne Maj^{t} soodaenige hulpe te leysten; daermede V Ho. Mo. haer selven oock souden stellen in puncten om niet te velde te konnen coomen, ende hen te veel verswacken in hunne defentie; dat het dienstel^{er} is voor sijne Maj^{t} eñ het gemeene, dat sij haer bequaemen om mede een machtich leger te velde te brengen, als des Coninex gelegentheydt sall toelaeten, dat hij den viandt te lande aentaste: daertoe V Ho. Mo. sijne Ma^{t} geen tijt nochte maete verstaen te stellen, om, aentastende eenige notabele plaetse, verre van het quartier, daer sijne Ma^{t} sal invallen, de macht vanden viandt te distraheeren, ende indien hij hert op des Coninex leger wilde aendringen,

hetselffde machtich te konnen secoureren. Op het tweede seyden wij, dat in gelijcke contracten van alliantie van ligue defensive ende offensive soodaenige bespreken niet en worden gepractiseert, ende dat het versoeck, gelijck het voorgestelt wort, schijnt eenige diffidentie te presupponeren, die tegen V Ho. Mo. niet konde werden gefundeert, dewijlle V Ho. Mo. niet en konnen tegen een machtigeren dan deselve, ende die soo veele onderdaenen in haeren Staedt heeft, als sijne Ma^{t} heeft, noch en sullen willen, in eene saecke die tot haeren voordeel streckt, mancqueren om te voldoen hetgeene dat V Ho. Mo. sullen hebben belooft; behalven datter geene stadt en is, vande welcke sijne Ma^{t} den dienst soude konnen trecken, daeromme dese petitie werde gedaen, selffs niet de stadt van Sluys, vande welcke te vooren was gesproken. Ende werde voor oogen gestelt de ongelegentheyt om door dat quartier met een groot leger in te trecken in Vlaenderen, soo in regard van dat het daer omtrent gebroocken landen sijn ende geen versch waeter daeromtrent om de paerden te drencken, als dat den viandt aen dien oort veele sterckten heeft, ende met 't graeven van eene nieuwe vaert te wege gebracht, dat hij den jnganck met weynich volck aen veelen kan disputeren ende verbyeden Daerbij werde noch gevoecht, dat Vranckrijck daerover jalours soude worden, ende mede eenige plaetse begeeren jngeruympt te hebben, daeruyt, in cas van weygeringhe, offensie soude werden genoomen tegen den Staedt, ende boovendien werde vertoont, dat soodaenige jnruyminghe niet konde toegestaen worden, sonder daerover te consulteren met alle de leeden vanden Staedt ende derselffder consenten geobtineert te hebben, daertoe veele tijts gerequireert wort, ende soude de deliberatie noch van onseeckere uytcompste wesen. Ende wat belangdede het versochte derdepart inde zeearmade, remonstreerden wij de groote lasten vanden Staedt ende de

swaere besettinge, die V Ho. Mo. hebben te doen ter zee ende opde rivieren, ende verclaerden, dat wij om het derdepart te consenteren, ons niet gelast en vonden, versoeckende dat sijne Maj^{t} haer wilde contenteren met het vijffdepart. De Hartoghe hielt hem beswaert door de voors. verclaringe, ende seyde, dat hij hem geengageert hadde bijden Coninck ende sijne Maj^{t} jngebeeldet, dat deselffde liberaelder van V Ho. Mo. soude worden bejegent in een saecke, die principaelen raeckt ende streckt tot haer eygen welvaeren; dan wij bleven persisterende bij onse gedaen verclaeringe.

Dynsendaechs 's morgens sont d'heer Conwey bootschap aen ons, dat hij ons soude coomen besoecken; dan wij prevenieerden sijn Ed., ende wij gingen tot hem. Hij toonde hem seer belaeden over de uytcompste vande handelinge, siende dat wij soo magere presentatien deden. Hij sprack met ons, sonder voorweete vande andere heeren commissarisen (soo hij seyde), die ten selven dage een eynde vande handelinge souden maken, andere dan hij well wenschte, jndien wij bleven volherdende bij onse aenbyedinge: wij wilden bedencken opde beste middelen, hoe den affscheydt soude konnen werden gemaeckt sonder offentie, ende op een ander tijt te konnen hervatten het geene dat op die tijt niet en konde getroffen worden. Hij seyde, dat hij hem verwonderde over de magere verclaeringe van ons: men konde oock bemercken, dat V Ho. Mo. vigeur, naer het affsterven van wijlen den heere Prince van Oraignen, van dage te dage vervalt, gelijck sulcx te sien waere, doordien dat V Ho. Mo. het leger hebben opgebroocken, de waertgelders affgedanckt ende verscheyden plaetsen, als Goch ende andere, neutraell gestelt; d'Hertoge van Buckingam ende hij hadden veele gedaen, om de saecken te brengen *in terminis*, daertoe die gebracht waeren tot groote beswaernisse vanden Coninck; dan hij konde al dat hij gedaen ende geraeden hadde,

well verdedigen ende verantwoorden. Wij bleven volherdende bij het geene dat wij in voorgaende t' saemenspreeckingen hadden bijgebracht, ende verclaerden, dat de resolutien ende kloeckmoedicheydt van V Ho. Mo. even bestendich sijn, als oyt te vooren, ende op de aengetoogene bewijsen van sijn seggen, deduceerden, dattet volck van oorloge is uytten velde getoogen, om voor te coomen, dattet niet geheel en verginge van sieckte; dat de Waertgelders alle jaeren werden affgedanckt, soo wanneer het leger compt te scheyden, ende belangende de neutraliteyt van Goch, dat de voors. plaetse niet en is vande gehoorsaemheydt van V Ho. Mo., maer behoorende onder den lande van Cleve, wesende van moyel. ende costelijcke bewaringe, die soude konnen werden verovert vanden viandt, dewelcke de Nederlanden daeruyt soude konnen beschaedigen, ende verhinderen aen V Ho. Mo. volck van oorloge den pas tot den lande van Gulick, die met de voors. neutraliteyt, eñ die van Sonsbeeck ende andere plaetsen, dewelcke tegen Goch mede neutraell sijn gestelt, wert open gehouden.

Naer den middach werden wij bescheyden bij d'heeren Commissarisen, ten drye uyren. Wij vonden inde Caemer ten huyse vanden Grooten Tresorier sijnen persoon, den Hartoge van Buckingam, de Graven van Penbroke, Carlille ende Hollandt, den Baron Conwey, ende den heere Cancelier Weston. Ons werden de binnenste plaetsen ende aende rechte sijde vande taeffell gegeven. Den heer Conwey vingh aen met excusen van dat wij langh waeren opgehouden, sonder conferentie; dan seyde, dat ondertusschen was gebesoigneert op het concept vañ allian-tie, hetwelcke hij bekende dat beleefdelijck, discretel. ende met respect was jngestelt. Hij verhaelde mede, dat d'heer Hartoge door ordre vande t' saementl. Coninck-lijcke Commissarisen 's daechs te vooren met ons had gecommuniceert vande voornaemste poincten, daerop een al-

liantie soude konnen werden geslooten, ende hij, sonder der Commissarisen voorweeten, met ons geconfereert over alle de poincten van het voors. concept, inde welcke men well soude konnen verdraegen, alsmen eenich waere inde drye poincten, daervan te dien dage ende 's daechs te vooren was gediscoureert, naementl., dat V Ho. Mo. tot des Conincx leger te lande souden contribueren een derdepart, jnruymen eene stadt tot retraicte van sijne armee, ende inde armaden ter zee uytmaecken een derde vande schepen. Daerop, naer behoorl. complimenten, opde gedaen excuse wijtloopich ende in het breede met alle omstandicheden gededuceert sijn de redenen, aengetoogen hiervooren, daer mentie wert gemaeckt vande communicatie gehouden met den heere Hartoge, ende hebben wij gepersisteert, dat wij sinceerl. hebben geprocedeert ẽn dattet V Ho. Mo. niet aenden wille, maer aenden macht ontbrack; dat wij niet konden aenneemen uyt te maken een derde vande vloote, versoeckende datte Commissarisen onse goede bijgebrachte redenen wilden overleggen, ende aenneemen. Waerop d'heeren Commissarisen sijn opgestaen ende, niettegenstaende onse oppositie, uyt de Caemer gegaen om t' samen te consulteren, ende weder in gekoomen sijnde, hebben door den heere Conwey verclaert, dat sijluyden plaetse gaeven aen onse redenen; dan verstonden, dat V Ho. Mo. souden hebben te presteren een vierdepart inde equippage ter zee. De voors. verclaeringe gehoort, hebben wij versocht, dat het geheele concept soude werden oversien, daerinne de Commissarisen hebben bewillicht, ende dienvolgents geprocedeert sijnde van articull tot articul js onderlinge verdraegen inde veranderinge, die te sien sijn, bij conferentie van het geene, datter gearresteert is, tegens het geene, dat ten eersten aende heeren Commissarisen is overgegeven. De meeste disputen ofte haeperingen vielen opde puncten, die mentie maken vande gerechticheydt vañ Coninck in het ont-

fangen van sijne jmpositien ofte jncomsten, ende vande vrijheydt van sijne rivieren, havenen eñ reeden. Daeromme oock een nieuwe articul is gemaeckt, in getale het xl^e^, daerop des volgenden daechs noch eenige dispuyten vielen. Het articul op het uytvoeren van geschut ende ammunitie van oorloge werde bij des Coninex Commissarisen niet aengenoomen, soo het was jngestelt, maer d'heer Conwey nam aen 'tselffde te dresseren naer de jntentie van sijne Maj^t^. Naerdat het concept was overlesen, soo vooren is verhaelt, sijn wij opgestaen, om te delibereren opde verclaeringhe vande heeren Commissarissen, ende hebben voor het welvaeren vanden lande dienstich gevonden, dat wij souden verclaeren, dat wij vanden beginne hebben sinceerlijck ende opentlijck gehandelt met haere Ex^tien^ ende geopent het geene dat van onsen last was; doch siende de openhertigheydt vande heeren Commissarissen ende haere genegentheydt eñ goede jonste tot den welstant vande Nederlanden, dat wij op ons souden nemen, ende uyt crachte van onse procuraë ende volmacht, V Ho. Mo. verbinden om te presteren inde armaden ter zee, die sijne Ma^t^ sall uytrusten, een vierdepart, te weeten als de Coninck sall toemaecken drie schepen, dat V Ho. Mo. daerbij sullen doen een schipp. Ten laetsten wiert door d'heer Conwey, door last vande andere heeren Commissarisen veroppert het stuck van Amboina, ende seyde, dat hij 's morgens ons hadt voorgehouden, dat des Coninex meeninge niet en was, door de voorstaende handelinge yet naer te geven van sijn recht, ofte van het recht van sijne onderdaenen, beroerende de mishandelinge aen sijnen gedaen, bijde Nederlantsche in Amboina, maer verstont, dat hem daerover reparatie soude werden gedaen, ende dat wij daeropp hadden verclaert, dat in het gepasseerde in Amboina V Ho. Mo. soo grooten mishaegen hadden als sijne Ma^t^, ende dat V Ho. Mo. verstonden, dat daerover straffe ende reparatie sall werden ge-

daen, jndien de Nederlantsche bevonden werden hem misgaen te hebben; dat wij oock hadden gesecht, dat onse meeninge niet en was, dat door het articul van 't opheffen der repressalien de actie soude wesen gequiteert, ofte sijne Ma^{t} verkort, om de reparatie te vervolgen, waervan d'heeren Commissarissen versochten, dat wij een onderteyckende acte wilden geven. Daerop wij hebben verhaelt het misgenoegen, 'twelck V Ho. Mo. meenichmaelen hebben betuycht aen sijne Ma^{t}, met brieven ende anders, dat sij hebben over 'tgeene dat in Amboina sich heeft toegedraegen, ende de debuoiren, die V Ho. Mo. hebben gedaen, om behoorl. jnformatie te nemen vande gelegentheydt vande saecke, oock ten overstaen vañ Gedep^{den} van sijne Ma^{t}, met voornemen om daerop recht te doen ende te straffen de Nederlandische, jndien bevonden wert, dat sijluyden quaelijck hebben gehandelt; vertrouwende, datte Coninck hem sall vernoecht houden, jndien bevonden wert, datte Engelsche hebben voorgehadt de Nederlantsche alle omme te brengen, ende alleenlijck vande onse geprevenieert sijn; dat echter die saecke, wesende particuliere, het gemeene nochte desen handell niet en raeckt, nochte dat daeropp repressalien naer rechte konnen worden gedecerneert, ende dat wij niet en verstaen, dat d'actie van sijne Ma^{t} soude vermindert ofte sijne handt vercort wesen door het jegenwoordich tractaet; maer wilden d'heeren Conl^{e} Commissarisen daervan protesteren, gelijck sij dat verclaerden te sullen doen, dat wij hetselffde niet en konden beletten; dan ons en konde niet voegen, eenige verclaeringe te doen van een saecke, die den Staedt vañ Nederlanden niet aen en gaet. Daeropp hebben heure Ex^{tien} begeert, dat d'heer Conwey een acte soude jnstellen, die oock heeft aengenoomen te concipieren het prooemium, hetwelcke soude houden de redenen, die sijne Ma^{t} ende V Ho. Mo. beweecht hebben, om hen te verbinden, ende oock strec-

ken moogen, om andere Princen ende Potentaten te bewegen, dat sijl. hen mede inde selffde ligue begeven. In het opstaen hebben wij d'heeren Commissarissen van sijne Maj^{t} toegewenscht, datte alliantie, inde welcke verdraegen was, mochte ghediën tot glorie van sijne Ma^{t} eñ welstant van sijne rijcken ende vande Vereenichde Nederlanden. Daerop wij van haere Ex^{tien} bejegent sijn met een vrijborstich Amin.

Geduyrende de onderhandelinge is inde Camer tijdinghe gebracht, dat d'heer Morton was overleden.

Woensdach den xvij^{en} September naer de middach sijn d'heeren Commissarissen tot de heere Graeve van Carlille ende wij wederom t'saemen gekoomen, ende op nieuw gelesen d'articulen vande alliantie, gelijck die waren gecorrigeert naer het goetvinden van 's daechs te vooren; dan het prooemium noch de protestatie aengaende de saecke van Amboina waeren noch niet gereet. De heer Sir Henry Martin, juge vande Admiraliteyt, is present geweest in dese geheele conferentie.

Sijn mede gelesen ende gearresteert twee secrete articulen, jngestelt bij ons, dienende op het xxvij^{e} ende laetste art. vande alliantie. Wij hadden noch ingestelt een articul, beroerende de continuatie vande ligue defensive des voorgaende jaers voor vijffthien jaeren, daertoe eenige vande Commissarissen des voorigen daechs hoope hadden gegeven; maer de Commiss. sloegen dat vande handt, ende seyden, dat diesaengaende met den Coninck niet en was gehandelt nochte gesproocken. Ende is onder den heeren Commissarisen van sijne Ma^{t} ende ons versproken, datmen niet soude laeten verluyden, dat finaelijck een alliantie offensive ende defensive sij geslooten, maer alleenlijck de defensive, ende dat wij naerder met V Ho. Mo. moeten communiceren op het geene dat ons is voorgedragen, aleer te coomen tot conclusie, eñ dat wij sullen vertrecken met goet contentement.

Is gekoomen tot Suythampton d'heer Gabriel Oxēstern, Amb^{r} vañ Coninck van Sweeden, met een treyn van xxiiij Edelluyden eñ dienaers naer advenant.

Item d'heer Floris van Merode, Baron van Ruymen, Ambassadeur vañ heere Churf. van Brandenb., die beyde den xviij^{en} Septembris haere audientien hebben gehadt tot Tietschfielt.

D'heere van Ruymen heeft ons begroet, eñ levert aen ons respectivel. brieven van sijne Churf. Doorl^{t}.

D'heer Conwey heeft eerst door een van sijn clercquen doen versoecken eenich redres in het tweede eñ derde artyckel, item in het xxij^{e}, eñ daernaer sijn wij daerop in lange conferentie geweest met sijn Ed. selver. Hij sustineerde, dattet eerste eenige contrarieteyten jmpliceerden, ende op het laetste seyde, dat hem jncumbeerde sorge te draegen, ten einde datter niet reprochabels in het tractaet werde gebracht. Dat hij oversulcx de articulen, rakende des Coninex gerechticheydt, had laeten examineren bij Sir Henry Maertens, dewelcke hadde geoordeelt, dattet niet konde bestaen, dat men toelaeten soude, dat des Coninex onderdaenen in haere schepen souden worden besocht vande Nederlanders in des Coninex zeen. Sijn Ed. is versocht te willen ongeroert laten de questie vande proprieteyt vande zee, ende is hem bij ons aengebooden, dat wij tevreden waren het articul te roeijeren, alsoo daerinne meer griefs is voor de Nederlanders, die meer coopvaerdyeschepen eñ min oorlochschepen in zee brengen, dan voor d'Engelschen, die ter contrarie meerder getall oorlochschepen ende minder getal van negotianten sullen hebben. Is hen oock jndachtich gemaeckt, dat d'heeren Commissarissen ernstel. het verbott vande negotie op Spagnien hebben geurgeert. Hij heeft noch met een lanck discours aen ons gerecommandeert, dat wij wilden daerinne toesien, dat aen sijne Ma^{t} werde satisfactie gedaen inde sake van Amboina, seggende dat andersints die

sake altijts een steen van aenstoott sall wesen, ende dat de Coninck niet sal ophouden, voordat sijne Ma^t heeft reparatie van het ongelijck, gedaen aen sijne onderdaenen. Des anderen daechs sijn de voors. twee poincten mede aen ons gerenoveert door den meergeroerden rechter vande Adm^t, aen welcken wij hebben gerecommandeert de expeditie vande particuliere processen voor hem hangende, tegen Cap^n Hyath, ende voorts versocht, dat hij sijne goede affectie totten Staedt vande Nederlanden wilde continueren, daervan hij goede toesage heeft gedaen, en oock belofte van goede rechtvorderinge, soo wanneer men wederom sal recht houden, sijnde nu alle saecken opgeschort van wegen de peste.

Uyt den heere Conwey verstonden wij, dat in plaetse vanden heere Morton tot Secret^s was gestelt Sir Johan Cooke, en dat d'heere Admirael was geauthoriseert te geven particuliere commissie tegen Spagnien, die bereyts verscheyde sulcke commissien hadde uytgedeelt.

D'heeren Commissarisen hadden belooft, dat sijl. den xix^en binnen Suythampton souden vergaderen, om de alliantie te teickenen en te segelen. Dan, off door de menichte van affairen, off door versuym, en quaemen niet, hoewell wij alreede bescheiden waren des anderen daechs te coomen bij den Coninck tot Thyetschveldt, daer de Coninginne logeerde, tien mijlen van Suythampton, om afscheydt t'ontfangen en te nemen van Coninck, derwaerts wij worden gebracht door den heere Grave van Montgommerij, Ridder vande Orden, ende den M^r vande ceremonien, en met ons d'heeren Conwey ende Edmondt, sondaechs den xxj^en Septemb. in des Coninx caroche. Met eenen voeren derwaerts d'heer Grooten Tresorier ende andere heeren meer. Ons was te vooren aengeseyt, dat d'alliantie daer soude werden geteyckent, ende dat wij daer ons noenmaeltijt souden houden. Des avonts te vooren sijn wij getracteert geweest ten huyse van heer Baron

Conwey. Gekoomen sijnde tot Tyetshveldt omtrent den middach, was den Con. noch in sijne devotie, ende naedat de predicatie was geeyndicht, quamen terstont bij ons de heeren Hartoge van Buckingam, Grave van Carlille ende meer andere. Wij werden meest onderhouden bij den heere Hartoghe met verscheyde discoursen, rakende het genegotieerde, ende werde ondertusschen in deselffde caemer aengedischt voor de heeren van S. Ma^{ts} Raedt, met dewelcke wij onse noenmaeltijt deden voor de besoigne. De Coninck vereerde ons met drie meloenen, ende werde ons plaetse aeñ taeffel gegeven voorde Bewaerder van het groote zeegell, den Grooten Tresorier ende den Hartoge van Buckingam. De Hartoge eñ Grave van Carlille droncken op het welvaeren van V Ho. Mo. ende van mijn heere den Prince van Oragnien, mitsgaders met bewimpelde woorden op het goed succes vande gemaeckte alliantie, ende wij op de welvaert vanden Coninck ende Coninginne. Aende selffde maeltijt was mede d'heer Marquis van Hamilton, aeñ welcken wij hebben gedaen de condoleantie, overr het overlijden van sijnen Heer vader, ende hem aengeboden het present, toegesecht aeñ selffden sijnen vader, naer de gemaeckte alliantie inden voorgaenden jaere, mitsg. aen hem versocht, dat hij, naevolgende sijns vaders voetstappen, wilde den Staedt vande Nederlanden houden in goede recommandatie. Op het eerste heeft hij V Ho. Mo. ende ons bedanckt, gelijck oock op het tweede, 'twelck aen sijnen Hoffm^{r} den xxij^{en} is gelevert, ende het ij^{e} heeft hij beleeffdelijck toegesecht te sullen doen naer proportie van sijn vermoogen. Naerdat de danckseggінge over de maeltijt was gedaen door den heere Bisschop van Lincolne, sijn wij door den Hartoch ende andere Commissarisen versocht te willen volgen den M^{r} vande ceremonien. Wij meenden, dat wij souden werden geleydet in de caemer van besoigne; dan werden gebracht in een gaelderye, inden welcken wij buyten vermoeden vonden

den Coninck, die, ons syende, hem naer ons naderde. Wij hebben sijne Ma^{t} bedanckt van wegen V Ho. Mo. over de eere, van dat sijne Maj^{t} sich naerder had believen met V Ho. Mo. te allieren door eene Ligue offensive eñ defensive, wenschende dat die mochte strecken tot vermeerderinge vande glorie van sijne Ma^{t}, welstant van sijne Rijcken, ende ten goede van V Ho. Mo. ende vande gemeene Christenheydt, ende versekerde sijne Ma^{t}, dat de voorseyde alliantie in alle haere poincten van wegen V Ho. Mo. onverbreeckel. sall werden naergevolcht. De Coninck seyde, dat hem aengenaem was, dat de saken waeren gebracht in soodaenigen terminis. Ende wij vertoonden, dat de viandt machtich is, ende dat daeromme opde executie, die men sall willen doen, sall moeten met ernst werden geleth, mitsgaders de besproken beseyndinge aen andere Princen, Potentaten ende Republicquen ten eersten worden geordonneert, om d'selve te bewegen, dat die hem mede inde voors. alliantie begeeven. Hetwelcke de Coninck alsoo mede goetvont, ende vraechde, off het niet het verstandt en was, dat de articulen alnoch souden werden secreet gehouden. Daertoe wij verscheyde redenen allegeerden, ende onder anderen, dat d'eerste openingen met meerder vrucht sullen konnen werden gedaen aen andere Princen ende Stenden door de Amb^{rs} vande geconfedereerde, dan deur andere. Ende seyden, dat wij, het werck voltrocken sijnde, ons in diligentie vervoegen soudon nae V Ho. Mo., om te vorderen datte versproocken offitien van hunne sijde ten eersten mochten werden gedaen; doch dat naer dese legatie verricht soude wesen, bij sijne Maj^{t}, met desselffs believen, soude blijven residerende den heere Joachimi, als ordinaris Amb^{r} van V Ho. Mo., metten welcken sijne Maj^{t} in alle confidentie soude moogen handelen. Sijne Ma^{t} verclaerde, dat de persoon van ged. heer Joachimi hem seer aengenaem was, die hem daerover bedanckte, eñ sonder ons volcoomen affscheydt te geven,

vertrock de Con. uyt de gaelderye inde naeste caemer, met verscheyden heeren van sijnen Raede, die jegenwoordich waeren, meer als de Commissarissen. Aen sijne Majt was mede gesecht, dat naer het tractaet, gemaeckt inden voorgaenden jaere door toedoen van sijne Majt, voor synen persoon bij V Ho. Mo. was doen maecken een waepen, complet, geordonneert door den Grooten Capiteyn, mijn heere den Prince van Oragnien, hetwelcke binnen een maendt soude konnen gereedt weesen. Versochten, dat sijne Mat het selffde hem soude willen laeten gevallen, die daerop antwoorde, dattet hem aengenaem soude wesen. Wij bleven, ondertusschen dat de Coninck met sijnen Raedt besoigneerde, inde gaelderye met den heere Graeve van Montgommery, den Marquis Hamilton, d'heere Edmondt, tresorier, eñ den contrerolleur van het huys van sijne Mat, meer als twee uyren; waernaer de Coninck wedergecoomen is, met een blijde gelaet bij ons, eñ congratuleerde ons over het gedaen werck. Excuseerde sijn langhe uytblijven, ende bedanckte ons over de promtitude van V Ho. Mo., eñ over de redelickht ende neersticheydt, die sijne Mat seyde dat wij hadden bijgebracht, om het voorverhaelde werck ten eynde te brengen. Wij daerentegen gaeven dien loff ende presen diesaengaende des Coninx Commissarissen. Sijn Mat seyde, dat hij bereets persoonen hadde genomineert om te senden aeñ Coninck van Vranckrijck eñ elders, om te voldoen van sijner sijde het articul vande beseyndinge, begereñ dat wij, t'huys coomende, wilden te wege brengen, dat van gelijcken werde gedaen bij V Ho. Mo., ende ist doenl. de Gesanten t'samen gesonden eñ de jnstructien gecommuniceert. De debuoiren hebben wij belooft te doen, maer in bedencken gestelt, off het dienlijck soude wesen, in Vranckrijck t'saementl. het versoeck te doen, dan off het niet beeter en waere, dat de Gesanten, daer wesende op eene tijt, bij-

sunderl. ageerden, eñ niettemin confidentel. met malcanderen correspondeerden eñ consulteerden.

Wij hebben mede versocht verclaert te moogen werden van des Coninex jntentie, noopende de te doene uytrustinghe voor het toecoomende, tegen wat tijt ende hoe groot deselve soude wesen, opdat in Nederlandt bij tijts mede ordre soude moogen werden gestelt. Daerop sijne Ma^{t} heeft gesecht, dat hij geresolveert was eene andere vloote toe te maecken, om degeene, die nu gereet is, te secunderen; dan het getall vande schepen soude eerst werden gearresteert naer sijne Maj^{ts} wedercompste van Pleymouth, werwaerts deselve des anderen daechs soude vertrecken, gelijck geschiedt is, ende soude de tijdt van het uytvaeren gestelt ende genoomen werden naer de quantiteyt vande vivres, daermede de jegenwoordige vloote is geproviandeert, daervan V Ho. Mo. door d'heer Joachimi, mette welcke daervan gesproken soude werden, verwitticht soude werden. Voor het affscheyden verhaelde de Coninck deselve redenen, die ons zijn voorgedragen geweest eerst bij d'heere Conwey eñ daernaer bij de t'saementl. heeren Commissarisen, vañ conservatie vande gerechticheydt van sijne Ma^{t}, om te vervolgen satisfactie van dat gepasseert is in Amboina, eñ wenschende ons goede reyse, ende ons beveelende sijne aenbiedinge aen V Ho. Mo. eñ aen mijn heere den Prince van Oragnien, heeft gesecht, dat voor ons brieven souden werden gereet gemaeckt voor V Ho. Mo. ende hoochged. sijne Ex^{tie}, mitsg. aen sijnen broeder ende suster; dan aende Coninginne [1]) en sijn ons geene behandicht, overmits d'occupatie van sijns Maj^{t}, die gewoon is aende selve met sijn eygen handt te schrijven, soo d'heer Conwey seyde.

Wij sijn daernaer gegaen, met believen van S. Ma^{t}, bij

---

1) Te weten, van Bohemen.

de Coninginne, aeñ welcke wij vernieut hebben de recommandatien vañ Staedt, eñ gesecht, datter voor haere Ma^{t} een geringh present van lijnwaet opden wech is, versoeckende dat haer Maj^{t}, als het haer door d'heere Joachimi, die verblijven soude als ordinaris, gepresenteert sall werden, gunstel. believe aen te nemen. Haere Ma^{t} heeft goede verclaeringe gedaen van haere goede affectie, eñ gesecht, dattet present haer aengenaem sal wesen, eñ dat sij opden brief, aen haer bij ons overgelevert, soude rescriberen.

Daernaer sijn wij gegaen bij d'heeren Coninckl. Commissarisen, die met ons hadden gehandelt om te voltrecken dit contract van alliantie, daervan twee jnstrumenten verveerdicht, besegelt ende geteyckent sijn, daervan het eene in originali neffens desen wort overgelevert, met noch copie van een protest, roerende de saecke van Amboina, ten selffden tijden aen ons gedaen ende behandicht. Naer de teyckeninge hebben wij ons affscheydt genoomen vañ heeren Commissarissen, ende deselve versocht, dat sij wilden continueren haere goede affectie tot V Ho. Mo., met toesegginge dat V Ho. Mo. deselve ende de moyte, die sij in dese handelinge hebben gehadt, sullen erkennen. Hiermede sijn wij doende geweest, totdat de sonne was aen het ondergaen, eñ sijn noch dien avont met des Coninx caroche, eñ in ons geselschap d'heer Conwey, wederom gebracht tot Zuythampton.

Den xxij^{en} en xxiij^{en} hebben wij gedaen visiten aeñ heeren Amb^{rs} van Sweeden, Venetien eñ Churf. van Brandenburch, mitsgs. aeñ heere Runsdorff ende andere heeren meer, eñ ontfangen cõtravisite ende toewenschinge van goede reyse. D'heer Amb^{r} van Sweeden heeft hem doen excuseren vande contrevisite, overmits hij 'sdaechs naerdat wij hem hadden besocht, wederomme vertrock van Suythampton, hebbende in drie dagen nae sijne compste gehadt sijne eerste audientie, eñ becoomen affscheydt, de-

wijle hij verclaerde geenen anderen last te hebben, dan om te complimenteren over het affsterven vanden overleden Coninck eñ d'aencompste aeñ Croone vañ jegenwoordigen. Hij is vereert met een heerlijck present, eñ vañ Coninck gedefroijeert tot Suydthampton, mitsgs. geconvoijeert van des Coninex officieren tot 'sConinx coste, om te sien des Coninex huysen aeñ riviere.

D'Amb^r vañ Churf. van Brandenburch is van gelijcken mede, naer drie ofte vier dagen van sijne aencompste, gedimitteert.

Den xxiij^en sijn wij gescheyden van Suythampton, hebbende door directie vañ M^r vañ ceremonien eñ sijne officieren vercregen karren eñ peerden voor onsen gevolge eñ bagagie, tot onse coste.

Den xxv^en gekoomen tot Windesor eñ den xxvij^en tot Potney, van waer wij, Francois van Aerssen ende Reynken Burmania, onsen wech genoomen hebben nae 'sGravesende; eñ t'scheepe gegaen sijnde den xxix^en, sijn gekoomen in den Hage den iiij^en Octobris, ende hebben mondelinge rapport gedaen aen V Ho. Mo. ende dit verbael, bij ons ende den heere Joachimi onderteyckent, overgelevert op den sesten Octobris 1625. Onderstont: Uwe Hooge Mog^den onderdaenichste eñ getrouwe dienaren. Geteyckent: Francois van Aerssen, Alb. Joachimi, R. v. Burmania.

MAR 17 1919

BRIEVEN

EN

ONUITGEGEVEN STUKKEN

VAN

JOHANNES WTENBOGAERT.

Verzameld en met aanteekeningen uitgegeven

DOOR

H. C. ROGGE.

Eerste deel.
1584—1618.

WERKEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP,
GEVESTIGD TE UTRECHT.

NIEUWE SERIE N°. II.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1868.

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

NIEUWE REEKS.

N°. 11.

BRIEVEN

EN

ONUITGEGEVEN STUKKEN

VAN

JOHANNES WTENBOGAERT.

Verzameld en met aanteekeningen uitgegeven

DOOR

H. C. ROGGE.

Eerste deel.
1584—1618.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1868.

Bekend bij alle zijne tijdgenooten, hoewel op verre na niet bij allen bemind, was Wtenbogaert ook buiten zijn vaderland voor velen geen vreemdeling. Zal het noodig zijn meer aantevoeren, ten bewijze dat de levensgeschiedenis van zulk een man wel waardig is voor den beoefenaar onzer geschiedenis, om er zijne krachten aan te wijden?

Aan het ontwerpen van eene nauwkeurige schets der staatkundige en godsdienstige bewegingen van het einde der zestiende en het begin der zeventiende eeuw — eene schets waarbij ik Wtenbogaert meer op den voorgrond wil doen komen, ten einde personen en feiten rondom hem als hoofdfiguur te groepeeren — mocht echter door mij niet gedacht worden, voordat zijne briefwisseling en enkele nog onuitgegeven stukken aan het licht waren gebracht. Toen ik omzag naar den weg tot bereiking van dit doel, vond ik het Historisch Genootschap te Utrecht aanstonds bereid om mijn wensch te vervullen. En zoo verschijnt thans het eerste deel, omvattende alle stukken en brieven tot September 1618, toen Wtenbogaert het vaderland verliet. In een tweede deel zal alles worden opgenomen wat behoort tot het tijdperk van zijn verblijf in de Zuidelijke Nederlanden en in Frankrijk. De briefwisseling van later jaren tot aan zijn dood is bestemd voor een derde deel. Althans ik hoop het groot aantal brieven, die tusschen 1626 en 1644 door en aan hem geschreven zijn, wel in één deel te kunnen samenvatten, daar het mijn voornemen is allen weg te laten, die meer uitsluitend betrekking hebben op de inwendige geschiedenis der Remonstrantsche Broederschap.

Zonder nog eens te herhalen wat reeds elders door mij gezegd is [1]), heb ik toch nog een en ander tot toelichting van deze uitgave in het midden te brengen. Gelijk uit

---

1) Zie *Handel. en Mededeel. van de Maatsch. der Nederl. letterkunde over* 1866.

een brief van Arn. Geesteranus [1]) blijkt, legateerde Wtenbogaert zijne papieren aan de Remonstrantsche kerk te Rotterdam. Ofschoon hij zelf in zijne autobiographie meer dan eens verzekert, dat er op zijne zwerftochten veel verloren is gegaan, zoo is toch deze schriftelijke nalatenschap eens rijker geweest dan zij thans is. De kist, waarin deze papieren aanvankelijk zeker goed bewaard waren, is verdwenen, en het schijnt wel dat Brandt, en die na hem van deze handschriften gebruik maakten, zich niet zoo stipt gehouden hebben aan de conditie, dat zij de geleende papieren moesten teruggeven. Hoe anders te verklaren, dat in de laatste jaren op verschillende aucties een aantal brieven weder voor den dag zijn gekomen, die Brandt bij zijne historische studien had gebruikt. — In het huisarchief van Z. M. den Koning is vruchteloos naar eenig handschrift van Wtenbogaert gezocht. Op het Rijks-archief hebben mijne nasporingen niets aan het licht gebracht. Ongetwijfeld zijn er in particuliere verzamelingen nog enkele brieven verborgen, ofschoon mij slechts een tweetal welwillend zijn toegezonden, toen ik voor een paar jaren openlijk eene daartoe strekkende uitnoodiging deed.

Wat ik heb kunnen bijeenbrengen vormt volstrekt geen samenhangend geheel. Behalve dat er vele en daaronder stellig belangrijke brieven van Wtenbogaert ontbreken, waarvoor wij gaarne een aantal minder beteekenende zouden willen missen, zocht ik tot mijne verwondering vruchteloos naar zoovele brieven aan hem gericht, door mannen met wie hij eene levendige correspondentie onderhield. De inzage van dit deel zal er aanstonds van overtuigen. Daarentegen zijn wel aanwezig vele zijner brieven aan anderen, die hem later weder in handen kwamen. Uit het tijdperk van Wtenbogaerts leven, dat het belangrijkst is voor de geschiedenis van zijn tijd, bezitten wij de minste

---

2) Men vindt deze brief onder Bijlage H.

stukken. Waar zijne levensgeschiedenis meer om de persoonlijkheid zelve onze aandacht trekt, zijn de documenten menigvuldiger en staan zij ook met elkander in nauwer verband. De meeste brieven behooren tot den tijd waarin Wtenbogaert eigenlijk zijn rol op het groote tooneel had afgespeeld, om nog slechts binnen den meer beperkten kring van het Remonstrantsche kerkgenootschap zijn invloed te doen gelden.

Over de meerdere of mindere belangrijkheid der medegedeelde brieven behoef ik hier geen oordeel te vellen. Al zijn er onder de brieven, die aan hem geschreven werden, sommigen, waarvan de inhoud noch op zijn persoon, noch zelfs op onze geschiedenis betrekking heeft, ze verdienden toch zeker het licht te zien. En al nam ik ook kleinere brieven, ja enkele fragmenten van uitgegevene op, men vergete niet dat een schijnbaar onbeduidend bericht soms tot recht begrip van den samenhang der feiten van beteekenis kan zijn.

Waarom ik voor de titels en inhoudsopgave der uitgegeven brieven een plaats heb ingeruimd, zal wel geen betoog behoeven. Ten aanzien van de aanteekeningen meende ik mij te moeten bepalen tot enkele noodzakelijke toelichtingen en verwijzingen. Overigens zullen registers van brieven en personen aan het einde van het laatste deel worden toegevoegd. Den tekst heb ik natuurlijk letterlijk weergegeven, behoudens kleine veranderingen in de interpunctie. Waar ik slechts bij gissing de ware lezing kon bepalen, of woorden door mij werden ingevuld, die geheel onleesbaar waren geworden, heb ik de teekens [ ] gebruikt.

Ik mag vertrouwen dat de bouwstoffen voor een merkwaardig tijdvak onzer Nederlandsche geschiedenis door deze uitgave met eenige niet verwerpelijke steenen vermeerderd zijn.

Leiden. H. C. ROGGE.

1584—1618.

I.

THESES THEOLOGICAE [1]).

In articulum Symboli: „Credo communionem sanctorum."

1. Ne pretiosus iste foederis aeterni sanguis, neve omnia illa, quae Deus ille in carne manifestatus, ad redimendam sibi a Patre Ecclesiam, praestitit, absque utilitate perirent: aliquos esse oportuit, quibus illa omnia applicarentur, quandoquidem sine applicatione Christus nulli est fructuosus.

2. Spiritus igitur Sanctus (cujus potissimum officii est applicatio ista) cum statueret Ecclesiam, ab aeterno quidem Divini Decreti respectu redemptam, de jure autem, a prima promissione Adamo facta, de facto vero, post Christum passum et excitatum, colligere: certos quosdam homines, vi ejusdem sanguinis et eorum quae Christus praestitit de hoc mundo coepit sanctificare ab initio mundi, sanctificat etiamnum et porro sanctificabit usque ad finem mundi.

3. Hos omnes veluti membra, ita cum Christo, ut capite, et propterea etiam inter se idem Spiritus S. univit,

ut unum quoddam corpus mysticum constituerent, quod unionis istius arctissimae cum capite respectu, ab Apto 1 Cor. 12 Christus κατ' ἐξοχήν appellatur: ratione vero habita ipsorum membrorum, Civitatis Dei et Ecclesiae nomine donatur, quam singuli nos credere professi sumus articulo primo quartae partis symboli.

4. Ex hac omnium membrorum inter se unione, sponte et necessario nascitur omnium inter se communio: membra enim cum sint unius corporis, et unita capiti, fieri non potest, quin inter se communionem habeant; et haec communio in Symbolo Communio Sanctorum appellatur.

5. Est autem Communio Sanctorum, Christi tanquam capitis et beneficiorum ejus participatio, quam omnes omnino sancti, qui fuerunt, sunt, aut futuri sunt, iique soli, tanquam membra inter se communem habent et propriam.

Itaque
- Extra hanc communionem nulla est Christi participatio et propterea salus nulla.
- In hac communione qui semel receptus fuerit, numquam ab ea excludetur.

6. Communionis hujus, ut et unionis, causam efficientem esse diximus Spiritum illum Christi, qui ex Christo tanquam fonte in nos sese ita derivat, ut simul unionis illius, et propterea etiam communionis vinculum sit arctissimum, quo durante unio et communio interire nequeunt.

Absurdum igitur est comminisci subsistentiam corporis Christi intra nostra corpora, vel nostrorum inter [2]) ipsius corpus; non minus, quam absurdum est, dicere sanctorum omnium corpora intra se invicem subsistere, cum Communionis Sanctorum idem sit vinculum, quod unionis Sanctorum inter se, et cum capite Christo.

7. Hujus communionis veluti materia partim est in personis participantibus, partim in rebus participatis: quae duo cum concurrant tanquam materia, ad rem constituen-

dam, summam unionem habeant necessum est; partes enim, nisi conjungantur et uniantur, totum constituere nequeunt.

8. Personae participantes sunt sancti, qui segregatione de hoc mundo, et sanctitate, cum Christi imputata, tum ipsis inhaerente, at inchoata tantum, definiuntur.

9. Res participatae, uti diximus, sunt Christus, ejusque beneficia tantum electorum propria, quae τὰ χαρίσματα ἀμεταμέλητα Spiritus S. vocat Rom. 11. Qui enim, cum filium nobis dederit Deus, non omnia nobis cum eo gratificaretur? Rom. 8.

10. Beneficia haec duplicia sunt. Quaedam enim merè, et quodammodo propter se communicata sunt, ut ea quae in Symbolo recensentur: remissio peccatorum, resurrectio carnis, vita aeterna, aliaque id genus. Quaedam merè quidem respectu Spiritus communicantis communicata sed talia tamen, per quae partim superiora illa nobis applicantur et communicantur, ut est fides, partim ad superiora pervenimus, ut sunt spes et charitas; unde etiam haec quodammodo propter illa esse dici possunt.

11. Forma est in ipsa participatione, jure nempe participandi et actu participationis, quae omnium effectuum ex Communione Sanctorum provenientium caussa est.

12. Jus illud adepti sunt sancti ex gratuito Dei Patris Filium dantis eosque in illo adoptantis dono, estque omnibus fidelibus aequale: participationis tamen actu, pro varietate distributionis horum donorum, inaequali existente.

13. Augustissimae hujus communionis finis summus et generalis est Dei Patris Filium dantis et offerentis, Christi dati et participati, ac Spiritus Sancti unientis et applicantis gloria.

14. Finis proprius et in suo genere summus est omnium donorum, quae a Spiritu Sancto accepimus, communicatio et in commune Ecclesiae commodum collatio, quae omnibus et singulis membris tum ex communionis

natura, tum ex proprio officio imposita est, et proposita esse debet.

15. Dona quae ex communionis natura communicare debemus, sunt illa quae omnes et singuli fideles in Communione Sanctorum ex unione cum Christo acceperunt.

16. Communicant autem haec, non ea infundendo (illud enim solius S. S. est opus) verum ea tanquam media praebendo quibus S. S. utitur, adeoque cum doctrina sana, tum vita Christiana instituta, denique et precibus ad Deum continuis alios ad hanc unionem et communionem adducendo, alios in ea confirmando.

17. Dona vero quae ex proprio cuique officio tenentur communicare cum aliis, partim spiritualia, ut sunt dona linguarum, prophetiae, sanationum etc., partim vero corporalia ex proprio suo fine appellari posse videntur, cujusmodi sunt facultates quibus afflictis fratribus subsidio esse possunt: quae tamen omnia ad aedificationem Ecclesiae, adeoque hanc communionem perficiendam conferre aequum est.

18. Tenendum autem est, ut ne quis in illis prioribus (quae spiritualia vocavimus) communicandis vocationis suae limites transiliat.

> Peccant igitur, qui vel nulli coetui, dum verus aliquis appareat, sese adjungunt, privantes se occasione communicandi; vel adjungunt quidem, sed invidi, dona quae habent sibi retinentes.

19. Effectus communionis proximus et proprius est communicatio actu ipso praestita: ex qua varia effecta proveniunt, utpote proximi lucrifactio, ejusque, qui membrum non erat, cum capite Christo et caeteris membris unitio, membri infirmi sanatio, sani in sanitate confirmatio et augmentatio, et similia; denique fratrum inopum pro copia et facultatibus a Deo concessis hilaris refocillatio.

20. Omnia autem illa effecta ex aedificatione corporis Christi, seu Communionis Sanctorum perfecta consumma-

tione actu praestita comprehenduntur: ut enim communicatio est a communione, sic rursus ejus perfectionem procurat.

21. Omnibus autem hominibus haec communicatio praestanda, sive sint in Communione Sanctorum, sive extra eam, modo spes sit de hisce, futurum ut aliquando ex alienis cives Ecclesiae fiant, id est, si de eorum reprobatione non constet: maxime tamen illis haec beneficia praestanda, qui jam fidei domestici sunt ac nostri concives.

22. Neque hinc sequitur omnino non esse benefaciendum reprobis, de quorum reprobatione constat; praeter hanc enim Communionem Sanctorum arctissimam, alia est generalis omnium hominum, ex creationis jure derivata, propter quam et reprobi nobis amandi sunt ut Dei creaturae, quemadmodum et Deus eos amat ut Creator, licet non ut redemptos.

23. Haec Sanctorum Communio dum sancti in terris versantur, eodem in statu esse nequit sive illos spectes inter quos est, sive ea quorum est communio. Impossibilitas autem ista non est absoluta, sed tantum ex Decreto Dei ita volentis et ordinantis.

24. Illi inter quos est communio, nunc plures nunc pauciores sunt, aliquando adeo exiguo eorum numero, ut nulli prorsus esse vel latissimi [3]) videantur.

25. Ea vero quorum communio est, nunc liberalius et pleniore mensura, nunc parcius distribuuntur: semper tamen pro illorum qui participant necessitate tantum datur quantum satis est.

26. Imperfecta est etiam haec communio in terris, perfecta tum demum futura, quando sancti omnes unum in locum colligentur, atque adeo corporaliter etiam cum capite suo conjuncti erunt. Tunc enim fides in plenam et perfectam cognitionem mutabitur, spes in fructionem rerum speratarum; charitas vero non mutabitur quidem in aliud, sed tantum imperfectione exuta induet perfectionem.

27. Haec est illa Sanctorum Communio utcunque explicata, quam dum nos credere dicimus, hoc articulo profitemur omnes et singulos fideles et propterea etiam nos, Christi et omnium ejus beneficiorum communionem habere, in hunc finem ut omnia quae accepimus singuli in universorum commodum conferamus.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden, Catal. J. Geel N°. 947. (Coll. Papenbr. 2). — Wtenb. schreef met eigen hand op dit stuk. „Theses de Communione Sanctorum a Joh. Wtenbogardo D° Theodo Bezae, Genevae oblatae, ab eodem propria sua manu ad 1um art. correctae (deze kleine correctie is echter onleesbaar), et postea sub ipsius Bezae praesidio in schola Genevensi publice disputatae, anno 1584." Wtenb. studeerde te Genève van 1580 tot '84. (Vgl. „J. Uytenbogaert te Genève" in de *Godgel. Bijdragen* voor 1858).

2) Men zou hier *intra* verwachten; doch er staat *inter*.

3) Hier is blijkbaar een schrijffout ingeslopen.

II.

J. WTENBOGAERT AAN COUSIJN JACOBSZ. [1]).

Raadgevingen betreffende aangelegenheden van de gemeente te Utrecht.

Eersame lieve broeder!

Ick hebbe lestmael uyt het schrijven van Helmich Adriaensz., schoolmeester Sinte Geert, verstaen, dat ul. sich verwondert waeromme ick ul. gheen antwoorde gheschreven en hebbe op de artyckelen [2]), over een wijle tijdts aen ons ghesonden door Jan Anthonissen. Daerop sal ul. ghelieven te weten, dat ick niet en verstont dat daerop eenigh antwoordt viel, overmidts wij die artyckelen alleen begheerden, om te verstaen de rechte geschiedenisse van de sake, ende om deselve in tijden ende wijlen te gebruycken, anders soude ick daer op geantwoort hebben. Wat ons nu voorders noodigh ghedocht heeft in de sake der kercken ghedaen te werden, hebben wij in

verscheyden brieven aen onsen l. broeder Wtten Engh overgeschreven, niet twijffelende of ul. en hebben tselve van hem genoech verstaen. Wij verblijden ons seer, ende dancken den Heere van gantscher herten over de vrijmoedigheyt ende voorsichtigheyt, die hij den broederen ende ul. bysonder ghegheven heeft, merckelijck in 't leste besprec met de burgemeesteren [3]) gehadt. Wat ghij doet, treet met hun in geen particulier accoort, maer beroept u altijt op de algemeyne kercken-ordeninge [4]) ende nabuyrige kercken; ul. kent hare treken wel. Dat sy seggen, dat het 't Wtrecht so niet wesen mach als in Hollandt, dat zijn beuselingen. Leert hun d' ervarentheyt het contrarie niet teghenwoordelijc? Blijft maer volstandigh en vrijmoedigh l. broeder, de sake is goet. Laet ooc in alle dinghen modestie ende voorsichtigheyt, als tot noch toe, ghebruyckt worden, ghy sult sien de Heere sal alles op eenen goeden voet brenghen. De Vader aller bermhertigheyt wil ul. met alle de broeders, door sijnen Sone Jesum Christum in sijne ware kennisse vermeerderen ende verstercken met aenwas des gheloofs ende der goeder wercken; wil ooc der overheyden herten bewegen ende verlichten, opdat het werc des satans verstoort zijnde, de kercke in haer vorigen stant gebracht werde, tot grootmakinge sijns naems, confusie sijnder vyanden ende vorderinge der gemeynten saligheyt. Den 2. Augusti 1590 n. stijle.

U L. gantsch dienstwillighen broeder,
Johannes Wtenbogaert.

Eersamen, vromen, seer discreten,
Cousyn Jacobsz., ouderlingh der
ghemeynten Christi t' Utrecht.

1) Deze brief werd met nog twee andere (zie N°. X en XI) in 1616 te Amsterdam, vermoedelijk door Trigland, uitgegeven onder den titel: *Drie gulden brieven van J. Wtenboogaert.* Daar dit pamflet zeer zeldzaam voorkomt, heb ik deze brieven opgenomen.

2) Hiermede worden de artikelen bedoeld, die door de regeering te Utrecht den 12. November 1589 werden vastgesteld en waaraan de predikanten aldaar zich voortaan te houden zouden hebben. (Vgl. BRANDT *Hist. d. reform.* Dl. I, bl. 763, v.).

3) Jonker Nicolaes van Oostrum en Berent Stell waren in 1590 burgemeesters van Utrecht.

4) Namelijk de kerkordening van de nationale synode, in 1586 te 's Hage gehouden.

III.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De oproeping van de Staten van Holland tot samenstelling van eene kerkordening. N. Cromhout.

Jacobus Arminius Uytemboogaert meo S. p. et bene per Christum agere.

Litteras tuas, amicissime homine [2]), septima scriptas, nona accepi Februarii, cujus pridie accepi Ordinum litteras ad id de quo scribis evocantes et me, inter alios [3]). Ego ex eo proposito boni non aliquid tantum sed et multum spero, variis de causis; nihil in hac tempestate magis necessarium, et haec ad illa quae petimus consequenda via accommodatissima, meo judicio. Vixdum autem eas acceperam, quum nonnullis ex meis collegis eas monstravi, praelecturus easdem toti nostro senatui ubi concederent; hoc non omittere nec debeo nec volo, ut quae eorum super hac re sit sententia, exaudiam. Tu vero si tibi integrum est ad me veni, nihil enim malo quam tecum colloqui et de his et aliis conferre. Sed tuam fidem, mi homo, credere ne ego possem me lucem [ferre] Belgio, ut tu dicis! [4]) Nisi tuus erga me animus mihi perspectus esset, aegre ferrem. Cave ergo in posterum ut talia tuis ad me litteris inspergas, puto enim amicitiam nostram eam esse quae hujusmodi verba honoris non admittat. Si mutuum te lambere lubeat dicam et vere dicam me eas

in te dotes animi agnoscere, quae mihi tui invidiam parere possent, nisi didicissem nemini hominum sua dona invidere, praesertim non illi, quem tantopere, ut te, amo. Sed finis esto. Ego hoc volui tibi respondere, ne tu aliquando similia mihi reponas. Tu coepisti, patere ut ego finiam, alioquin juste conquerar te primas et ultimas in laudando tibi sumere velle. Cromhoutii [5]) negotium mihi est cordi, et quae potero in eo promovendo faciam sedulo. Ego bene spero. Vale amicissime cum conjuge [6]) amatissima et me ama. Deus te suae Ecclesiae diu incolumem servet ad nominis sui gloriam. Raptim Amsterodami 10 Feb. 1591, stilo novo. Secretarium Doublet [7]) familiae nostrae nomine saluta.

Tuus ex animo.

De peccato originis tracto ad Romanos 5, de eo vide ut aliquid mediteris.

Eersamen, wysen, discreten Jan Uytenboogaert,
dienaer des godtlicken woorts in den Haghe,
woonende by het hof by den secretaris Doublet,
Sgravenhaghe.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden, Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2). — Antwoord op een brief van Wtenb., die verloren is gegaan. De correspondentie tusschen deze beide mannen dagteekent waarschijnlijk van 1587, toen Arminius, die in 1584 te Genève kwam, in het vaderland was wedergekeerd. Dat Wtenb. reeds gedurende zijn verblijf te Utrecht met Arm. in correspondentie trad, getuigt hij zelf in zijn *Leven, kerck. bed. ende zed. verantw.* 1648, 4o, bl. 15. — Wtenb. schreef op het adres: „Resp. 14 Febr. 91."

2) Lees: *domine.*

3) Bij acte van 1 Febr. 1591 werden Arminius en Wtenbogaert, benevens de predikanten H. van de Corput van Dordrecht, Arn. Cornelii van Delft, G. Roy van Leiden, J. Damius van Haarlem, Andr. Castricomius van Enkhuizen en G. Puppius van Edam met acht politieken te 's Hage bijeengeroepen tot het opstellen van eene kerkordening. (Vgl. HOOIJER, *Oude kerkordeningen der Nederl. herv. gemeenten*, bl. 329, vv. en J. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 19, vv.).

4) Deze zin is geheel bedorven: er schijnt te moeten staan: sed tuam fidem, mi bone, condere uego posse me, lucem Belgii, ut tu dicis!

5) Nic. Cromhout werd 6 Dec. 1591 raadsheer van het Hof van Holland. Hij schijnt ook omstreeks dezen tijd gehuwd te zijn met Abigail Fagel, die 22 Dec. 1637 te 's Hage werd begraven.

6) Maria Petitpas.

7) Nicolaas Doubleth, Secretaris van de Staten van Holland, gelijk blijken kan uit Bijlage A.

IV.

J. WTENBOGAERT AAN AR. CORNELISSEN [1]).

Het toezenden van copiën van 't concept der kerkordening. Waarom de magistraten dit concept niet aan de predikanten hebben medegedeeld. Ook de predikanten maken zwarigheden. Hoe men er te Delft en Gorinchem over denkt.

Eersaeme, voorsienige, l. broeders.

Ick verwondere mij immers zoe seer als d. Corputius [2]), vermits d. Adrianus t' Jongius [3]), all voor een maent van hyer reysende naer Dordrecht, een copie medegenomen en belooft hadde dezelve Corputio te leveren t' mijner begeerte. Ick hebbe t' Jongium gesocht te spreecken, om te weten waerbij het compt, dat zulcx nyet geschiet en is, maer te vergeeffs, alsoe hij nyet te huys en was. Aengaende die van Amsterdam, ick weet nyet wat clagen dezelve hebben, dewijle Arminius d'ordeninge zelve gecopieert hadde, eer hij van hyer ginck, en zedert noyt aengehouden heeft om ander copye te hebben. Immers dat een yeder nyet voldaen en zij heeft aen mij nyet gehouden, vermits ick den secretarium menichmael, oock met importuniteyt, daeromme gemoeyt en naer vele sollicitatien twee copien voor Dordrecht en Haerlem verworven hebbe. Ick hebbe den secretarium nu wederomme aengeweest, die sich excuseert, eensdeels vermits de veel-

heyt der copien, die te schrijven geweest zijn, anderdeels mits dat hij hem liet duncken, dat de dienaeren deselve van haere respective magistraten lichtelicken conden becoemen, belovende nyettemin mij metten alre eersten noch 2 oft 3 exemplaren te sullen doen hebben. Alle 'twelcke U E. gelieve zall d. Corputio ende anderen, die hyer over clachtich vallen, te doen verstendigen. Wat d'oorzaecke mach zijn datter gheen communicatie tusschen de [magistraten] en dienaeren gevallen is over dit concept, is mij oock onbekent. Immers was zulcx de resolutie om den steden daertoe te [versoecken], die moegelick daerinne onwillich geweest zijn. D[at sommi]ge steden arbeyden zullen 't gestelde noch wat te besnoeijen, [geloof ick] vastelick, en sonderlinge die van Delff [4]) (naer ick hoor), oeck hoe dat P. Meranus [5]) de zaecke heel wijt werpt, even als off nyet meer van de zaecke te verwachten waere. Die van Gorchum [6]) maecken gheen swaricheyt, dan die zijn (moegelick) van de geringste. Van andere hebbe ick nyet sonderlings gehoort. Immers en is de zaecke noch nyet wtgestelt, gelijck [Morejus] [7]) mij de voorleden weecke zeyde verstaen te hebben, hoewell ick duchte, dat het daertoe coemen zall, bijsonder als men verstaen zall hebben de swaricheyden, die vele dienaeren wt Noorthollant (zoe U E. schrijft) moveren; want zulcx nyet verholen blijvende lichtelick een oorsaecke geven can om de saecke geheel te abrumperen, bijsonder wanneer men zien zall het contrarie advis van de magistraten, die moegelick immer zoe zeer clagen zullen aen huere zijde als de voorn. dienaeren aen der kercken zijde, hoewel nyet met gelijcke oorsaecke en redenen. 'Twelck zoe zijnde vallen wij vast van d'eene confusie in d'andere, ende dat bedroefste van allen is: onse eenicheyt is soe cleyn, dat de eene kercke, vermits faulte van ordre, in swaricheyt zijnde, de andere dezelve nyet helpen en connen oft (moegelick) en willen. De Heere will sich onser erber-

men ende zijne kercke ruste geven van binnen, om sich tegen de wellen van buyten te [wachten, overmits] zulcx meer dan tijdt is. Aengaende Casp. van ..... hebbe 't beste gedaen naer mijn vermogen. Ick [groet u l.] broeder, wilt dese ingelegde aen D. Helmichio [behandigen], hij sall daer wt verstaen hoe het met Wtrecht staet. ..... 29 April 91.

T. Joh. Wtenbogaert.

Eersaemen, voorsienigen ende zeer ..... Arent Cornelissen, getrouwen dienaer des h. Evang. tot Delff.

1) In het Archief van de Nederd. herv. gemeente te Delft, alwaar Cornelissen van 1573 tot 1605 predikant was. Zijne brieven aan Wtenb. schijnen verloren te zijn. — Vgl. voor de geschiedenis der kerkordening ven 1591 ook G. BRANDT. *Hist. der reform.*, Dl. I, bl. 771, vv.

2) Hendrik van den Corput was van 1578 tot 1601 predikant te Dordrecht.

3) Dezelfde die met Wtenb. te Genève gestudeerd had en in 1597 raadsheer van het Hof van Holland werd. Hij was in de kerkelijke twisten van die dagen meermalen met Wtenb. werkzaam tot bevrediging der partijen.

4) De heer Mr J. Soutendam, archivaris van Delft, zond mij een extract uit het Resolutieboek der Veertigen, waaruit blijkt hoe goed Wtenb. geinformeerd was. Zie Bijlage B.

5) Mr Pieter van der Meer, pensionaris van Delft.

6) Het archief van Gorinchem begint eerst met het jaar 1629. Wat in de vroedschap aldaar over dit onderwerp gesproken is, kunnen wij dus niet weten.

7) Een mij onbekend persoon. Doch de naam is niet duidelijk leesbaar.

8) De geheele correspondentie tusschen Wtenb. en Werner Helmichius, die van 1579 tot '89 te Utrecht, van '90 tot 1602 te Delft, en van 1602 tot '8 te Amsterdam predikant was, — schijnt verloren te zijn. Onder de papieren van Wtenb. is ook de copie van een brief, waarin Helmichius beschuldigd wordt van tegen Arminius en diens aanhangers hevig te hebben uitgevaren. Zie Bijlage C.

V.

J. WTENBOGAERT AAN R. HOGERBEETS [1]).

Betreffende de inrichting van het Collegium Theologicum te Heidelberg [2].)

Eersaeme, hoochgeleerde, wijse, voorsienige heere.

Ick sende U E. tgheene ick hadde nopende ..... bursen in Vrieslandt, meynende ij ..... val te hebben, dan ben bedrogen ..... Tot Heydelberch hebbe ick met m ..... niceert, en is daermede gelegen als volght ..... twee regenten neffens den oeconomum, beyde ..... macht, en houden beyde haere vices int geven van de publicque lessen ende andere perticuliere exercitien. 'T getal van alumnis is 60, 70, 80, nu min dan meer, alle studerende Theologiae oft Philosophiae, doch om des Theologie wille. In allen beyden moeten de regenten deselve oeffenen, neffens andere verscheyden exercitien aldaer onderhouden, meer dependerende van de conscientie, trouwicheyt ende neersticheyt der regenten, dan dat men deselve in seeckere wetten zoude cunnen vervaten. Sij eten alle in eene plaetsche ofte sale, doch aen verscheyden tafelen, nochtans op gelijcke wijse gestoffeert, en worden onderhouden t' eenemael in spijse, dranck, clederen ende boecken ende andere nootwendicheyden, all op gelijcke maniere. Nyet de oeconomus maer de regenten nemen inspectie, nyet alleen op haer studien maer oock op haer leven en manieren, eten alletijdt op deselve plaetsche daer de studenten eten, doch aen eene tafel apart, voor hun ende de professoren, die oft daer coemen oft haer costen gecocht hebben, bereyt; hebben haer notas, waervan de mulcte is, 't derven van een beecker wijns, oft twee oft drie, item van den maeltijdt eens,

tweemael, ofte oock carcer privatus in ipso collegio, ende eyntelick ignominiosa ejectio. De oeconomus doet zijn reeckeninge aenhouden [3]) van de regenten, en 't gheene clederen, boecken, etc. aengaet moet hij dispenseren met hunlieder advis. Neffens dit collegie isser noch een paedagogium voor jonge scholieren, die noch heur fundamenta grammat. rhetor. etc. leeren eer zij bequaem zijn ad publicas lectiones et digni fiant sapientiori collegio. Deses paedagogii gelegenheyt hebbe ick soe well nyet cunnen vernemen, dan dat eenige kinderen oeck daerinne worden onderhouden sub rectoris caeterorumque lectorum inspectione [4]). Hyer heeft U E. tgheene ick desen aengaende hebbe cunnen verstaen. De Heere geve dat het tot vorderinge der saecke mach dienen. Vale vir eximie. 8 Novembris 1591.

T. Amplit. studiosiss.

Johannes Wtenbogaert.

Hoochgeleerden, wijsen, voorsienigen heer, Mr. Rombout Hogerbetz, Advocaet en Pensionaris der stadt Leyden.

Leyden.

Den bode loon.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 944. (Coll. Papenbr. 1a). — Van dezen brief is aan de bovenzijde een gedeelte afgescheurd.

2) Dit schrijven staat blijkbaar in verband met de oprichting van het Staten-College te Leiden. Vgl. M. SIEGENBEEK, *Gesch. der Leidsche hoogeschool*, Dl. I, bl. 59, vv.

3) Er staat *aenhouden:* zeker ten gevolge eener vergissing; immers vordert de zin: *aen handen.*

4) Vgl. A. THOLUCK, *Das akad. Leben d. siebz. Jahrhunderts*, Th. I. s. 206 vv., 220 vv. Wtenb. had in 1584, op zijne terugreis van Genève, ook een poos te Heidelberg doorgebracht, om den hoogleeraar J. J. Grynaeus te leeren kennen.

VI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over het leerstuk der verlossing, naar aanleiding van het werk van Fr. Puccius, dat Fr. Junius moet wederleggen. Het zenden van een predikant naar Waverveen.

Jacobus Arminius Joanni Uytembogart meo salutem et bene per Christum agere precor.

Exivit hisce diebus, mi amicissime, libellus quidam, cum titulo, de Efficacitate Christi servatoris in omnibus et singulis hominibus quatenus homines, auctore Francisco Puccio Filidino [2]), homine Italo, in quo ille multis argumentis ex scriptura et patribus probare conatur, verba illius in praefatione, omnes et singulos homines beneficio et gratia universali summi Patris esse per Christum servatos, ita ut nullus in aeternum pereat, nisi qui sua perpetua ingratitudine ac malitia in hac vita poenas aeternas parat. Intelligo autem doctorem Fr. Junium [3]) hunc libellum sibi refutandum sumpsisse, atque id jam agere. Gaudeo sane doctissimo viro occasionem oblatam hujusmodi qua Ecclesiis nostris plurimum prodesse poterit, et multorum circa istam haeresin fluctuantes mentes pacare; quod et plene meo judicio faciet, si pro sua eruditione non tantum ex hypothesi, respectu ad istum libellum habito istam tractaverit, sed in universum et ex natura rei. Puto autem duabus quaestionibus totam hanc rem contineri. Prima: An D. Christus decreto Dei pro omnibus et singulis hominibus sit mortuus, absque ullo per praedestinationem aliquam facto hominum discrimine. Secunda: quodnam sit medium quo homo venit in communionem Christi; an sola illa fides in Christum, quae cognitione nititur personae et officii illius, an vero generalis quaedam in Deum, ut brevius dicam. Duo hic quaeruntur, quos

et quales Deus in Christum et per Christum statuerit salvare. Hic duabus vocibus mihi videtur duplex Dei decretum distingui, tum quo decrevit horum misereri, illorum minime; tum quo certam salutis in Christo et per Christum consequendam conditionem statuit. De utroque nosti varias esse multorum opiniones et ob istas horum ab illis separationes, etiam nonnullorum ob istas solas ab illa ecclesia, quam in reliquis fundamento Prophetarum et Apostolorum superstructam confitentur. Ego velim etiam mea causa, ut hoc tibi dicam libere, circa primam quaestionem tractari, an Deus ex hominibus nondum conditis nedum lapsis, ita nempe in decreto consideratis, statuerit alios salvare alios damnare; an ex hominibus jam lapsis et mortem per peccatum meritis, an vero ex hominibus jam per Christum cum ipso reconciliatis; sive quod idem sit: An praedestinatio ordine causarum prior sit praevisione lapsus, lapsusque illi sit tanquam medium subordinatum exequendo decreto; an vero defectio a foedere sive [legali] sive gratia fuerit occasio Deo faciendi istius decreti de aliis salvandis aliis damnandis. Circa secundam quaestionem velim plene tractari, quarum rerum cognitio et fides sit absolute necessaria ad salutem. Sed hoc postremum a nemine postulare ausim, quia puto neminem hoc sibi facile sumpturum; aliqua tamen ex parte in refutatione istius scripti id erit faciendum. Ego magnam spem habeo in Junio, quia ea, quae de gravissimis nonnullis controversiis in scriptis suis tractat, valde mihi placeant, et si mihi per occupationes liceret, ad illum super istis et similibus conferrem. Tu autem, quia tibi est vicinior, si consultum tibi videatur, super hoc proposito cum illo agas velim, et quae ad istam controversiam, quam prae manibus habet, cum utilitate nostrarum Ecclesiarum explicandam necessaria nosti illi aperte significes, ut illorum quoque in sua refutatione memor sit, si ita illi videatur [4]). Totum hoc tuae prudentiae et studio erga Ecclesiam com-

mitto et commendo. Vale et me amare perge. Tua carissima a me et mea [5]) officiosissime salutatur. Rogant fratres ut negotium van Waverveen apud secretarium Conradum de Rechtere [6]), quantum potes, curare velis: agitur autem de ministro aliquo illuc mittendo, si esset unde aleretur. Tu forte ista nosti, sin minus, Conradus de Rechtere ample de statu istius pagi est edoctus, necesse tantum est ut illi subinde negotium in memoriam revocetur. Vale iterum. Deus tibi et tuis laboribus benedicat. Amsterodami 8 idus Septemb. 1592.

Tuus ex . . . .

Eersamen, vromen, welgeleerden, Joanni Uytenboogaert, bedienaer des h. Euangelii, woenende ontrent het hof daer de secretarius Doubblet woent in s Gravenhage.

Den bode sijn loon.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2).

2) Vgl. de *Diction*[r] van BAYLE en MORERI, en *Praest. ac erud. vir. epistolae*, Amst. 1704, Ep. 209. Het werkje verscheen in 1592 te Gouda.

3) Hoogl. te Leiden van 1592 tot 1602.

4) Het is mij niet gebleken dat Junius het werk van Puccius heeft bestreden.

5) Elisabeth Reael.

6) Hij was toen nog secretaris van de Staten van Holland. Het schijnt dat Nic. Doublet, die met zijne dochter in het huwelijk trad, en die hem in deze betrekking opvolgde, hem nu reeds ter zijde stond.

VII.

TH. BEZA AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Treurige toestand van kerk en school te Genève. Hij zal uit dankbaarheid aan de Staten zijne *Homiliae* opdragen, en Wtenbogaert een geschrift zenden, in zijne ziekte opgesteld.

Monsieur et tres honoré frère.

Sachant que le recit de nos miseres, encores qu'elles soyent attemperées par une singuliere misericorde de nostre

Dieu, ne faudront de vous apporter tristesse, je ne m'arresteray à vous en discourir sinon en sommaire, m'en rapportant à celuy qui a la charge d'en donner advis bien au long, a qui besoin sera. Ce sommaire est que s'il ne plaist a Dieu nous soutenir, plus que jamais, de sa vertu extraordinaire, ou de nous susciter des amis tous neufs, ou de donner un pouvoir de mesme le vouloir a ceux qui nous aiment, ou, comme il est bien en sa puissance, de tirer en un moment la lumiere des tenebres, il nous fault attendre par deça une visitation tres rude, et qui causeroit grande tristesse à nos amis. C'est ce qui contrainct nos Seigneurs, sans craindre aucune importunité, d'envoyer expressement par dela, comme au dernier refuge apres Dieu, quoy qu'il nous continue sa grace de ne perdre aucunement courage, sachans que pour notre conservation d'ici bas sa puissance ne peult en rien estre diminuée, ni sa volonté aucunement changée, et qui nous a preparé ailleurs ce qui vault trop mieux sans comparaison, s'il luy plaist se servir de tout cest estat jusques à en faire une oblation pour sa gloire [2]). Je suis trop asseuré de vostre tres syncere et cordiale affection envers nous pour user de beaucoup d'exhortations à vous y employer. Seulement je prieray nostre Seigneur qu'il luy plaise de benir la peine que vous y prendrez, comme elle y est tres necessaire, y estant aussi grandement requise la promptitude, pour plusieurs raisons, que vous entendrez, s'il vous plaist, de celuy mesmes qui vous a rendu la presente. Au surplus desirant de laisser, devant que de partir d'ici bas, tel tesmoignage que je puis de l'obligation de ceste Eglise envers les Illustres Seigneurs des Estats de par dela, pour la subvention tres ample, qu'elle en a desja receue en sa tres grande necessité, m'estant advise à ceste occasion de leur dedier, non obstant ma petitesse, mes sermons sur l'histoire de la resurrection du Seigneur [3]), accommodée à ce temps, auquel

j'espere que le Seigneur, nonobstant toute la contradiction du monde, fera comme ressusciter la claire lumiere de sa pure verité, pourveu que sans varier, et à l'exemple du Prophete nous puissions attendre en attendant. Je vous prie monsieur et tres honoré frère, d'excuser ceste mienne hardiesse, ou plustost indiscretion envers lesdits Illustres Seigneurs, et d'adviser à la distribution des exemplaires que j'en envoye par dela, ou s'il seroit encores necessaire d'y adjouster, suivant ce que j'en escrits aussi et specialement a Madame la Princesse [4]) et à nostre frère, Monsieur Taffin [5]), qui vous communiqueront le tout, s'il leur plaist. Il y a aujourdhuy quinze jours que Dieu m'a fait la grace de rentrer en quelque exercise de ma charge, me relevant le Seigneur, non pas de quelque maladie douloureuse, ni d'aucune fiebvre par sa sainte grace, mais d'une grande debilité de forces naturelles, tellement toutesfois attrempée que gardant la maison, pour n'estre du tout inutile, j'ay eu le moyen de dicter quelque sommaire sur les differents qui travaillent aujourduy l'Eglise [6]) de plus en plus par certains esprits d'erreur, que Dieu reprimera et jugera, quand le temps en sera venu. Vous en recevrez, s'il vous plaist, quelque exemplaire par dela, et jugerez de mon labeur, que je desire vous estre agreable, et à tous fideles serviteurs du Seigneur, vous priant:

Monsieur et tres honoré frère, de recommander a nostre bon Dieu et Pere le surplus de ma povre course, comme je le supplie de tout mon coeur, qu'il lui plaise vous fortifier de venir en son oeuvre de plus en plus, avec multiplication de toutes ses benedictions. De Genève ce 18e de Mars 1593.

Vostre humble et antier Frère et Seigneur,
Th. de Beze.

Monsieur et tres honoré frère, Monsieur Uttembogard, fidele ministre de la parole de Dieu en l'eglise de la Haye en Hollande A la Haye.

1) Uit de collectie die van 1 tot 3 Dec. 1862 te 's Hage verkocht is. (Cat. M. Nijhoff, No. 1324). Het origineel vertrok naar Parijs.

2) Vgl. J. GABEREL, *Histoire de l'église de Genève*, T. II, p. 418 svv.

3) *Homiliae in historiam resurrectionis Christi*, Gen. 1593, 8o. In de opdracht van de Fransche uitgave (Gen. J. le Preux, 1593, 8o) aan de Staten Generaal zegt hij o. a.: „Vous voyant conjoints avec les eglises Françoises reformees, et particulierement avec ceste-ci de Geneve, en mesmes afflictions, pour mesme cause et contre mesmes ennemis: j'ai pensé ne pouvoir estre à bon droict repris, si je taschois de mon petit pouvoir de vous faire part de la vraye consolation, qui nous est proposee en commun en ceste histoire de la resurrection du Seigneur. Outre cela, considerant de quelle liberalité il vous a pleu et plaist encore de soulager la cité, eglise et escole de Geneve, es extremités esquelles elle se retrouve depuis quatre ans; j'ay pensé que la recognoissance n'en pouvoit estre differée plus longtemps, sans une trop inexcusable ingratitude. Ce qui m'a fait enhardir, quoique je sois des plus petits, à vous offrir ce mien petit labeur." — De Acad. Bibl. te Leiden bezit het Fransche exemplaar, waarin Wtenb. op het titelblad schreef: „Envoyé de par Monsieur de Besze a L'université de Leijden."

4) Louise de Coligny.

5) Van 1590 tot 1602 predikant bij de Walsche gemeente te Amsterdam, met wien Wtenb. zeker in briefwisseling is geweest. Doch er is niets van overig.

6) Hij doelt waarschijnlijk op: *De controversiis in Coena Domini*, Gen. 1593, 8o.

VIII.

TH. BEZA AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Toestand van de kerk en school te Genève. Zijn oordeel over de geschriften van Gellius Snecanus. Gift van de prinses van Oranje. Frankrijk.

Tres honnoré frère!

Tout cest estat vous est infiniment attenu et obligé, pour le grand soin que vous avez de nos affaires, ainsi que Monsieur Anjorran [2]) nous a fait entendre, combien

que l'effect ne sen soit encores ensuivi, comme nous eussions bien desiré, ayant esté plus pressez que jamais pour nostre moisson, comme vous entendrez, s'il vous plaist, bien amplement parce que j'en escry, et d'autres aussi, tant aupres Sr Anjorrant, qu'à nostre tres cher frère Monsieur Taffin. Le Seigneur nostre Dieu nous y a vrayement assisté par une grace specialle; mais si nostre mesme Dieu et Sauveur, oubliant nos fautes et se souvenant de ses sainctes promesses, ne nous fait ceste grace de recevoir ce qu'avons esperé et esperons encores, de par dela pour nos vendanges, je nous voye reduits en une extremité, en laquelle nous sera du tout necessaire une speciale et singuliere faveur de nostre Dieu; en quoy je say n'estre necessaire envers vous plus expresse recommandation. Vous entendrez aussi s'il vous plaist, par nostre tres cher frère Monsieur Taffin, ce que je luy ay escript amplement touchant les escripts d'un de nos frères de Frise, nommé Gellius Snecanus [3]), homme sachant beaucoup comme il me semble, mais qui eust mieux fait, à mon advis, de communiquer ses opinions et escrits avec ses frères que de les publier, comme il a fait, osant mesme tirer à une partie de son opinion la plus impertinente, les escripts de ceux qu'il sait bien estre bien estongnez de ce qu'il sent en cest endroit. M'esbahissant de ma part comme ce seul mot d'élection ne luy a monstré l'absurdité de ceste universalité qu'il maintient, sinon qu'il nous puisse enseigner que choisir ou eslire soit autant que prendre le tout. J'estime qu'il est entierement necessaire qu'il y soit pourveu par dela, le plus promptement que faire se pourra, et une fois pour toutes s'il est possible, pource que s'il en faut venir aux apologies ce ne sera jamais fait; joint que si on vouloit respondre de mesme au Dr Gellius il faudroit faire des livres assez gros pour emplir une maison. J'ay pris hardiesse d'en escrire mon petit advis à nostre frère Monsr Taffin, afin qu'en

conferiez ensemble, prenans le tout, s'il vous plaist, de bonne part, et non comme de celuy qui vueille exceder ses limites. Vous considererez aussi, s'il vous plaist, le petit billet ci enclos, touchant celui qui depuis quelque temps est arrivé de Heidelberg et employé par dela, et en useres selon vostre prudence et bonne discretion, s'il vous plaist. Au surplus, la somme qu'il a pleu à Madame la Princesse de m'envoyer m'a esté fidellement rendue. Nostre escole va son petit train, comme elle peut parmi les tempestes. Vous n'ignorez comme je m'asseure, ce que Satan pretend du costé de France, en quoy nous esperons toujours qu'il se trouvera trompé; estant bien besoin cependant que ce Prince [4]), si rudement assailli à droitte et à gauche, soit assisté de prieres tres ardentes et assiduelles, que Dieu vueille bien exaucer. Comme je le supplie de tout mon coeur,

Tres honnoré frère, apres nous estre de plus en plus recommandés à vous et à toute la sainte compagnie de par dela, qu'en vous multipliant ses graces, et benissant de plus en plus vostre st. ministere, il vous conserve en sa tres sainte et digne garde. De Genève ce 29 de Juillet, ancien stile 1593.

Vostre humble et entier frère au Seigneur,
Th. de Besze.

A Monsieur et tres cher frère, Monsieur Uttenbogard, fidelle ministre de la parolle de Dieu en l'esglise de la Haye en Hollande — A la Haye.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2). — De brief is niet door Beza geschreven, maar wel onderteekend. De brieven van Wtenb. aan Beza schijnen op één na (zie No. XXIII) allen verloren te zijn. Wtenb. blijkt ook, na den dood van Beza, Zwitserland niet vergeten, maar van tijd tot tijd met andere godgeleerden te Genève en elders gecorrespondeerd te hebben. Zoo was hij later zeer bevriend met Jac. ad Portum, pred. te Lausanne. Dit

blijkt uit een brief van dezen aan Episcopius, waarin hij Wtenb. zeer laat groeten. Op diens aanbeveling had Ad Portum aan een jong mensch een predikantsplaats bezorgd.

2) Jacque Anjorrant, gezant van de republiek van Genève bij de republiek der Vereen. Nederlanden. Vgl. *Resol. van de Stat. v. Holl.*, 16 Febr. 1594 en de aant. bij N°. XXIII.

3) Vgl. voor de geschriften van dezen Frieschen predikant: *Bibliotheek der Remonstr. geschriften*, bl. 19, v.

4) Henri IV.

IX.

J. WTENBOGAERT AAN ABR. VAN DER MIJLE [1]).

Over de beroeping van zijn vader tot vierden predikant te Utrecht.

D. Abrahamo Milio Joh. Wtenbogaert bene agere in Christo.

Meministi, ni fallor, frater cariss. sermonum quos in luci Hagani vestibulo tum cum Wassenariam una cum uxore contenderes, commutabamus: utar igitur compendio. Ultrajectini de 4° ministro vocando solliciti etiam de tuo parente cogitant. Eorum quae tu mecum, detexi nihil, habui tamen necesse apud quosdam qui ad [clavum stant], eosque paucos parentis tui mentionem facere. Ut summatim dicam, parentis tui animum hac in re explorandi negocium mihi datum ab ipso quoque D. Barneveldio Ord. Hollandiae Syndico; (cum quo hac de re mihi necessario agendum fuit) qui et parentem tuum semel huc excurrere posse peroptat colloquii caussa. Ego omisso parente ad te potius scribendum duxi ac obnixe petendum, tu patri [2]) scribas ac quis illi in hac vocatione capescenda animus foret explores, primo quoque die, res enim moram non patitur. Urge praeterea parentem huc ad nos usque excurrat, dissimulata tamen profectionis caussa. Ac quo

fidem illi facias majorem, litteras has meas, si visum, transmittito, nullumque non lapidem moveto, voti ut fiamus compotes. Si ut huc veniat permoveri possit, quod valde urget D. Barneveldius, egoque obnixe peto, rem fecerit nobis gratissimam, et quae maxime huic negocio promovendo serviet. Igitur hoc age, mi Mili, et me ut facis amare perge, et Jesus te Ecclesiae, tibi, nobis diu servet incolumem. Hagae 5 Novembris 93.

Tui studiosus et amans in Domino,

Rescribe quaeso prima occasione an istas acceperis. Joh. Wtenbogaert.

Gaudeo ecclesiae et Reip. vestrae doctiss^m^ praestantissimumque hunc virum datum syndicum, et gratulor ex animo, dolens interim nostrum hunc casum, quem tamen alicunde resarciet Dominus. Vale iterum cum uxore.

Fideli Jesu Christi servo, D. Abrahamo Milio, Ecclesiae Flessinganae pastori vigilantiss^o^ Flessingam.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 948. (Coll. Papenbr. 15). — Van der Mijle was van 1588 tot 1608 predikant te Vlissingen, toen hij om zijne Arminiaansche gevoelens gedemitteerd werd. Vgl. over hem L. G. VISSCHER, *Historisch tijdschrift. Tweede jaarg.*, bl. 60 vv.

2) Jan van der Mijle, die achtereenvolgens te Apingadam, Groningen, Delft en Breda predikant is geweest.

X.

J. WTENBOGAERT AAN V. VINCENTSSEN LAMBRECHTS [1]).

Over de kerkelijke geschillen te Utrecht.

Eersame l. broeder.

Uwen lesten grooten brief ende eenen daerbij den kleynen, met het advijs D. Junii [2]), hebb' ick wel ont-

fangen ende bedancke ul. seer van u naerstigheyt ende getrouwe advertissementen. Ick hebbe neffens dien verstaen den allarm, ghevallen sedert het vertrec Junii. Dus sal men allenskens de luyden leeren kennen, de gedachten sullen gheopenbaert, en de momaensichten afghetoghen werden, ende den wolf de schaeps-huyt afghestroopt, op dat hij voor een wolf bekent ende gheschuwet mach worden. Godt is bij sijn kercke ende regheert deselve. Dat thoont Hij in alle manieren, Hij moet ghelooft ende gepresen zijn, ende evenwel ghebeden, dat Hij de overigheyt inspirere, sijn heyl geeft, om hem sijne eere eens te recht te gheven, ende hun in der waerheyt te bethoonen sulcx sij willen ghenaemt zijn, dat is christelijcke magistraten. Ick sal het alles met onsen broeder Helmich [3]) communiceren, noch huyden desen dach (wil Godt), ende u l. daer op antwoordt laten toekomen. Godt is een wonderlijck werck-man, laet hem begaen, Hij sal het wel maken. Alle dinck heeft sijnen tijt, seyt Salomo, ende Godt werckt op dat men hem vreese, Eccles. 3. Dit was den text dien ik gisteren predickte, ick wilde dat ul. dien ghehoort hadde. Niet meer voor dese reyse. Groet de broeders hertelijck, sonderlinck Hemert ende de blindtsienden Christoffel van Rijn, mijn hert-lieven broeder in den Heere. In den Haghe desen 12 Decembris 1594, onse (sic) stijl.

U l. dienstwillighe,

J. Wtenboogaert.

Eersamen, wijsen, discreten Vincent
Vincentsen Lambrechts, sijnen l.
broeder tot Utrecht.

1) Opgenomen in *Drie gulden brieven* (zie No. II). — Lambrechts, en de personen die verder in dit drietal brieven voorkomen, zijn mij van elders niet bekend.

2) Vgl. voor de bemoeiingen van Fr. Junius tot vereffening van de

kerkelijke geschillen te Utrecht: J. BOR, *Hist. d Nederl. oorlogen*, Amst. 1679, D. III, bl. 732, vv.

3) De pred. W. Helmichius.

XI.

J. WTENBOGAERT AAN V. VINC. LAMBRECHTS [1]).

De houding van Joh. Gerobulus in de kerkelijke geschillen te Utrecht.

Eersame l. broeder.

Ick hebbe ghelesen uwen brief, inhoudende den roem Gerobuli [2]), dat Wttenbogaert met hem eens is. Ick heb de formele propoosten vergheten, maer mijn dunckt dat dat het hooftstuck is. Hier op sal ick u kortelijck ende int particulier antwoorden, dewijle de sake mij particulierlijck roert. Indien Gerobulus dat verstaet van de leere, soo ist waer, ten waer hij wat onder de leden hadde, mij onbekent. Want ick houde mij aen de prophetische en apostolische leere, verklaert in onse bekentenisse ende catechismo. Doet hij oock soo, so sijn wij eens; maer indien hij wil segghen, dat ick die leppige artijckelen [3]), om welcker wille sij hun niet en ontsien so meenighe eenvoudighe conscientien te bedroeven en so menich lidtmaet Christi te argheren, met hem toestae, prijse, love ende approbere, hij spreeckt onwaerheyt. Indien hij hem oock laet voorstaen (ghelijck mij docht dat uwen brief medebrenght) dat hij in mij een hulper vinden sal, om die te doen invoeren door 't gantsche landt ende over alle kercken, so bethoont hij ten 1, dat hij de kercke Christi niet seer en begheert te voorderen, ten 2 doet hij mij onghelijck, als die daerinne niet sijn hulper maer parthije wil zijn, ten 3 beroemt hij hem onmoghelijcke saken, want al waer hij met sijn vijfentwintighen op een ghesmeet, soo sal hij met Gods hulpe de saecken daer toe niet bren-

ghen, dat de kercken die artijckelen sullen aennemen. Alst daer toe komen sal om daer van te disputeren, hij sal wel andere rencontre vinden, als een deel eenvoudighe, vrome, onervarene borger-mannen, die hij haest weet den mont te stoppen ende te verbobbelen. Hij behoort sich te schamen van sulck een vermetentheyt van te willen allen andere kercken een wet voorschrijven, die sij souden moeten volgen, ende dan noch sulc een wet. Ende sulcke sijne woorden en dienen niet tot stichtinghe noch tot vrede, die hij in waerheyt voor alle dinghen behoort te soecken, wil hij een dienaer Christi sijn. Hij weet oock selver wel beter mijne openbare ende heymelijcke actien; alle de disputen ende bespreken, met hem ende den sijnen ghehadt, bevrijden mij (hope ick) van dese calomnie. Een ander saeck ist te seggen, dat de gemeene lidtmaten die artijckelen voor eenen tijdt konnen dulden, op hope van verbeteringe, om de eenigheyt der kercken niet te breken, een ander saeck ist die artijckelen te approberen ende toe te staen. 't Eerste heb ick gheseyt, ende sta mijn woordt als noch, 't leste is mij noyt in den sin ghekomen. Ick hadde ghemeynt de broederen hadden hem ende mij soo wel ghekent, dat sij het de pijne niet weert en souden geacht hebben daer van werck te maken, veel min die so formelijc overschrijven. Dan dewijle het ul. so goet ghedocht heeft, heeft mij oock goet ghedocht u dit te antwoorden. Alle dit haspelen, seggen ende wederseggen en streckt tot geen vrede; Godt isser niet mede gedient noch sijn kercke gevordert. Ende wat sal het eynde zijn? Malkanderen verteren? Maer ick hope ende vertrouwe, Godt sal sijn erfdeel bewaren, uyt de duysternisse 't licht trecken, ende alles noch ten besten wenden, om sijns naems wille. Desen wil ick ul. bevolen hebben. In 's Graven Hage desen 7 Februarij 1595.

U l. dienstwillighe,

J. Wtenbogaert.

Communiceert desen aen Helmich Adriaensz. ende andere, daer het noodt is, maer met discretie.

Eersamen, vromen, discreten Vincent Vincentsz. Lambrechts, woonende tot Wtrecht.

1) Als No. X.

2) Joh. Gerobulus was pred. te Utrecht van 1590 tot 1606. Vgl. WTENBOGAERT, *Kerck. hist.*, Rott. 1647, bl. 286, vv. Nevens Gerobulus stonden H. Caesarius en G. Blokhoven aan het hoofd van de gemeente.

3) Vgl. HOOIJER, *a. w.*, bl. 284, vv.

XII.

J. WTENBOGAERT AAN R. HOGERBEETS [1]).

Het huren van een woning voor Ph. van Marnix.

Monsieur Hogerbetz.

Wel te passe is mijn h. d'Advocaet gesteren avont van de bruloft te huys gecomen, den welcken ich huyden uwer E. missive heb gecommuniceert. Sijne E. antwoorde, dat mijn heeren de Staten Generael tot de woninge van mijn heere van St. Aldegonde [2]) nyet meer hadden geaccordeert als drie hondert £, en dat mijne heeren de Staten van Hollandt de eerste souden furneeren, mij lastende uwer E. te schrijven, met de hueren van t'huys Brants [3]) en de twee kameren daerneven voort te varen, en daer inne te handelen, zoo naer uwer E. doenlich zoude wesen, op de betaelinge soude gheen difficulteyt vallen. Dit heb ick u E. dienvolgens well willen adverteren, en neffens dese zaecke mij in uwer E. goede gratie recommanderen, Godt Almachtich biddende, u

Monsieur Hogerbetz in zijne h. protectie ewelick te willen houden.

In S'gravenhage desen 13^{en} Feb^{ry} 1595.

Uwer E. dienstwillige,

J. Wtenbogaert.

Als ick spreecke van de twee cameren, soo verstae ick de cameren, die men neffens dit huys soude hueren voor denselven van 24 off 25 £, naer ick schrijve.

Hoochgeleerde, seer voorsienige, seer discreten heere Rombout Hogerbetz, raedt en pensionaris der stadt Leyden.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2). — Van de vroegste correspondentie tusschen Wtenb. en Hoogerbeets schijnen alleen deze brief en No. V hierboven nog over te zijn.

2) Den 24sten Oct. 1594 was in de vergadering van de Staten besloten, dat men de Leidsche regering zou schrijven om te „doen ondersoecken een bequame huysinge, die men voor den tijdt van vijf jaren soude konnen huyren voor den heere van St. Aldegonde" (*Resol. Holl*). Het verblijf van Marnix te Leiden op kosten van de Staten, tot aan zijn dood, 15 Dec. 1596, stond in verband met de hem opgedragen taak, om namelijk het Oude Testament uit het Hebreeuwsch te vertalen. (Vgl. BOR. *a. w.* Dl. III, bl. 874, en „De aanstelling van Marnix tot bijbelvertaler" in *Hand. en Mededeel. van de Maatsch. der Nederl. letterk.* 1867). Hij heeft dit werk niet voltooid; de voortzetting van zijn arbeid werd in 1600 aan den hoogl. J. Drusius opgedragen. (Vgl. den inhoud der brieven van Arminius aan Wtenb van 1599 en 1600).

3) Dit huis stond op de Papengracht. Het behoorde toen aan Catharina van Heusden, wed. wijlen Mr Henrich van Hagenoy. De huurprijs, „van Bartholt Brant ten laste van 't gemene landt overgenomen," bedroeg „500 guldens van XL grooten de gulde 's jaers." (*Resol. Holl.* 20 Oct. 1595).

XIII.

CLEMENT MAERTENSZ. AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Kerkelijke geschillen te Hoorn.

Eersame l. broeder!

Ick hebbe gesien ende gelesen den brief van uwe E. aen den borgemeester Cornelis Cornelis geschreven, in den welcken ghij begeert breder verclaeringhe van een poinct, staende in die poincten aen uwer E. gesonden, hetwelcke alsoe is gelijck uwe E. schrijft. Maer dat en is nyet geschiet omdat wij den Catechismum van sins waeren nae te laeten, verre sij dat, dan overmits ghij van mij begheert hadt, wij souden wat concipieren ende voorslaen dienende tot vrede, omme uwe E. dat laeten te weten, opdat men alsoo Cornelium [2]) soude moghen met andere the vreden stellen, wanneer alsulcx mochte gheschieden met bewilliginghe ende autoriteit der kercken, ofte der gheener die over den vrede souden moghen geordoneert worden. Ende daerom staet in die poincten geschreven: onder correctie, maer nyet dat wij alsulcx wt ons selfs souden willen doen. Ende aldus mach den broeder het laetste scrijven wel voor bundich en vast houden. Soo veel het tweede belangt ende aengaet van die subyte veranderinghe der verkiesinghe, sal ick onsen b. die waerheyt scrijven. Overmits die oude kerckenraet nyet langher wilde compareren, want haere tijt lang verlopen was, soo hebben wij opentlicken van den predickstoel, den gantschen ghemeynte tegenwoordich sijnde, aengeseyt, dat wij souden electie van oud. ende diaconen doen, haer vermanende tot vasten ende tot bidden, dat Godt Alm. ons godtsalige ende vreedtsamige personen wilde gheven, op veertien dagen. Daernae hebben wij alle die broederen vermaent, die tot des Heeren tafel geweest hadden, sij wilden haer in die kamer nae

ouder gewoonte laeten vinden, ende daer gecomen sijnde, soo hebben wij nae aenroepinghe van des Heeren h. naem, gelijck altijt gebruyckelicken geweest is, met stilswijgender stemme die electie gedaen, ende die meeste stemmige hebbende aengeteickent, ende den selvigen alsoe die broederen in die kamer voorgestelt, om te hooren of iemant daer wat teghen hadde. Des sonnendaechs daernae sijn die vercoren oud. en diaconen opentlick van den predickstoel den gantsche ghemeynte ende toehoorderen voorgestelt. Indien iemant op deese personen yet hadden te segghen, waerom sij soodanige heerlicke ampten nyet soude moghen bedienen, men wilde ons dat binnen seeckere dachen laeten weten. Als nu nyemant verschenen is, soo hebben wij wederom op een sonnendach daernae, die predicatie geeyndicht sijnde (overmits het gemeene volck soe lang nyet en soude willen sitten, heb men haer daerinne moeten dienen), den ghemeynte vermaent, mannen ende vrouwen, sij wilden toch in die kamer komen, men soude die confirmatie der ouderl. ende diaconen doen; ende is dieselvige met die godtsalighe gebeden, nae het formulaer daervan sijnde, gheschiet, ende aleer Bartholdus [3]) tot Hoorn is gecomen, soe is die electie geheel alleen in die kamer gheschiet met den gebeden. Bartholdus heeft het daertoe gebracht, dat men die verkiesinghe deden onder ende in die kerckenraet alleen, daernae sijnse die ghemeynte opentlick voorgestelt ende daernae oock opentlick geconfirmeert, ten laetsten isser een scandtlick pasquyl [4]) in die kamer geleyt, wel scandtlick sprekende op die acta synodalia, ende is nu een van die principaelste drijvers, soo dat men die electie met die gantsche ghemeynte mosten doen. Dit is nu die waerheyt van der saecke. Wij hebben nyemant van die electie buyten gesloten, hadden sij tot die predicatie ende nachtmael gecomen, men souden haer als anderen toegelaten hebben om te verkiesen. Ende haddet nae sommiger wil moghen gaen, die aelmoesen

hadden onsen armen al ontrocken geweest. Dan daervan breeder als wij met haer tot die [conditien] sullen gecomen sijn, dit daer bij laetende. Hier mede uwe E. den Heere beveelende. Actum den 7en Julij Anno 1595.

Die broederen hebben hen voor ons nyet te bevreesen.

Uwer E. dienstwillige metbroeder in den Heere,

Clement Maertenszn [5]).

1) Op de Bibl. van de Remonstr. gemeente te Amsterdam. Catal. P. Scheltema No. 158. — Zonder adres, maar met het opschrift van de hand van Wtenb.: „Missive Clementis Martini aen Joh. Wtenbogaert."

2) C. Wiggerts. Vgl. WTENBOGAERT, *Kerck. hist.*, bl. 293, vv., *Leven*, bl. 29, vv.

3) Bartholdus of Bartholdus Wilhelmus was in 1574 door de regeering tot predikant van Hoorn aangesteld. (Vgl. BRANDT, *Hist. d. Reform.*, Dl. I, bl. 565). Hij werd later predikant te Beverwijk. Het kerkelijk archief van Hoorn, dat over zijn persoon eenig licht zou kunnen verspreiden, is in 1840 met de Groote kerk geheel verbrand.

4) Vgl. BOR, *a. w.*, Dl. IV, bl. 75.

5) Predikant te Hoorn, vriend en geestverwant van Wiggerts. De jaren van zijn verblijf te Hoorn weet ik niet juist te bepalen, echter is het zeker dat hij in 1572 in die gemeente werd beroepen en vóór 1610 overleden was. Vgl. BRANDT, *a. w.*, Dl. I en II. Reg.

XIV.

H. HERBERTS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Betreffende het geschil met C. Wiggerts te Hoorn.

Waerde broeder.

Soe verre u e. die gelegentheit van Hornen niet in tgeheel bekent waer, soe sal u e. hieruit verstaen, als dat die van den kerckenraet (Cornelis Wiggerssen allene exempt) een request an huere heeren (waerinne sij haer gevoelen van die generaele beloften gestelt hebben) heb-

ben oevergegeven, daerinne versoekende bescerminge tegens diegene welcke haer hiertegens souden willen bescermen, ofte andersins verlaeten te worden van haeren dienst. Wat daerop gevolget is sal u E. connen afnemen wt die missive van die heeren an den raet van staten, ende een burgemeister derselviger stede heft Cornelio te kennen gegeven, soe hi begerde van sijnen dienst af toe staen, dat hi soude procurieren, dat hem gelikewel sijne gaie (*sic*) soude volgen. Twelck hi afgeslaegen heft ende [bevint] dat dieselvige burgemeister tegenwoordich also onderrichtet is, dat hi tselvige mede niet raetsaem soude vinden. Cornelio is per secundam personam van Amsterdam gescreven, dat hi bi sijne poincten vast soude bliven, waeruit u E. connen afnemen wat hieruit soude moegen ontstaen, bij alsoe verre die adversa pars tot hueren willen mochten procedieren. Want enige geseit hebben dese saeke niet te sullen alsoe laeten bliven, al soude gans Hollant daerdoer in roer comen, ofte dergelicke worden, waerdoor dat sij onse landen, doch niet mit voorweten maer wel doer enen ontidigen ende verkeerden iver, in oproer souden stellen, gelick sij haer lant gedaen hebben, ende den algemeinen viant wederomme die doere openen tot enen inganck tot onsen groten verderve, ende naemaels tot beclach, als wi giene plaetsen souden weten te vinden, alwaer men ons rebellen (so wi genoemt werden) soude willen herbergen, ende souden alsoo stedes den wolf in den mont moeten loopen, jae die papen die platse van ons ingeven, twelcke wi wt onse nidicheit ende partidicheit (nu wi mit ruste onder malcanderen tot Godes eehre ende bevorderinge sijnder waerheit moegen leven) sullen te wege brengen. Twelcke ick bynnen Antwerpen (mede dusdaenigen nidicheit siende) aen sommigen wel te vooren geseit hebbe. Dat rechte merckteiken der jongeren Christi (gelick u E. bekent is) tselvige is liefde. O liefde waer hebt ghi nu uwe stoel? Ick weet hier niet

XVIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Toezending van het antwoord van Junius met zijn wederantwoord. Hij verlangt dat Wtenbogaert dit streng beoordeelen zal. — Amst. 19 Oct. 1597.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 24.

XIX.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij zendt Wtenbogaert eene logische uiteenzetting van zijn gevoelen over de praedestinatie ter beoordeeling. — Amst. 1598.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 26. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XX.

N. CROMHOLT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Naar Hoorn moet, in de plaats van Wtenbogaert, een ander predikant bij leening worden gezonden. Het beroepen van een derden predikant. Burgemeester Soop. Tijdingen.

Mijne Heere.

Ick hebbe uwe E. missive ontfangen, die ick met den raetsheer Hoogerb. [2]) hebbe gecommuniceert, daerop uwe E. sal gelieven te weeten, noopende 't eerste poinct: dat ick den broeders van Hoorn houde voor geexcuseert, van

dat sij beyden mijne leste bryeff [3]) nyet en hebben beantwoort, overmits die burgemeesters van Hoorn stracx, naer 't affsenden van den bryeff, alhyer gecoomen waren, ende uwe E. selffs hadden aengesproocken ende versocht omme te Hoorn te coomen, sulcx dat doentertijt en in dien gevall onnodich was aen mij te schrijven. Bewerende het tweede point, daerop hebbe u E. gesyen mijn commissie, die ick van de heren Staten gehadt hebbe, ende bevinde deselve mede te brengen, dat ick bij den Magistraet aldaer soude aenhouden, ten eynde aldaer een dyenaer bij leening soude mogen gebruyckt werden, tot dat aldaer een derden dyenaer souden weesen aengenomen; volgende welcke last u E. aldaer bij den Magistraet hebbe gebesoingeert ende aengehouden, dat sij souden willen goet vinden, dat aldaer bij leenige (*sic*) soude gebruyckt werden een dyenaer, nyet alleen voor 6, 8 weecken offte langer, maer soe lange totdat de kercke versyen souden sijn van een eygen dyenaer. Twelck oock in dier vougen bij den Magistraet aldaer, naer voorgaende deliberatie, es geresolveert, ende mij bij de burgemeesters aengeseyt, gelijck ick tselve dyenvolgende oock den Gecommitteerde Raden hebbe gerapporteert, ende es oock geheel noodich, dat de leenige aldaer werde gecontinueert, tot dat aldaer een kerckendyenaer sal wesen aengenomen, daervan de raetsh. Hogerb. ende u E. met den gemelde Recht: hebben gesproocken, dewelcke mede goet vinden, dat naer uwe E. vertreck [4]) in uwe E. plaetse aldaer bij lenige soude mogen succederen Fraxinus [5]), daertoe dye van de Magistraet apparentelijck wel sullen gesint sijn, overmits van de beroeping sijns persoons gehandelt es. Dan soude mogelijck de kercke van Haege swaricheyt maecken, daerom wij alhyer van nu aen soude begost hebben wat te wercken, opdat de plaetse aldaer nyet en souden vaceren; dan hebben daerinne nyet geraetsaem gevonden te treden, voor en al eer dat wij daerinne hadden uwe E. advys.

Ende indyen uwe E. nyet en soude verstaen dyenstich te weesen van de lenige Fraxini te handelen, ofte dat ons alhyer daerinne swaricheyt mochte beiegenen, soe sal uwe E. gelieven ons in alle gevalle t'adviseren, wat dyenaers te Hoorn bij lenige successive soude mogen gebruyckt werden, opdat men in tijts een ander mach bewilligen, die in uwe plaetse succedere. Ende sal voorts uwe E. met den broeders aldaer ende oock met de Noorthollantsche classes mogen adviseren, noopende de beroepinge van een derden dyenaer, sulcx als uwe E. bevinden sal tot dyenste van de kercke aldaer oorbaer te sijn. Uwe E. sal gelieven mij bij den burgem^r C. Soop [6]) t'excuseren, en hem aenseggen, dat u E. naegelaeten hebbe te schrijven, door dyen de Gecommitteerde Raeden geschreven hadden aen den Magistraet aldaer, twelck u E. gemeent hebbe, dat den vroetschap aldaer soude gecommuniceert geweest sijn. Ende in alle gevalle hebbe ick geen ander gevoelen van hem als u E. behooren te hebben, van dat hij oprecht, vroom ende de saecke van de religie wel toegedaen es, twelck uwe E. ten besten van hem sal interpreteren.

Van tijdinge en es alhyer nyet sonders, dan dat de peys van Franckrijck voor zeecker wert gehouden, dat men in Brabant ende Vlaenderen daerover soude triumph doen, dat ophuyden den dach es dat Calis den Coninck van Franckrijck soude overgelevert worden; doch men seyt alhyer daerbij, ende met goede apparentie, dat de peys tot onsen welvaren sal strecken. D'edelluyden van de Grave van Hohenloo seggen alsnoch, dat de Palsgrave ende Grave van Hanouw beyde metten eersten hyer sullen coomen, ende voorts naer Engelant gaen. De gevangen Vlaming [7]) binnen Leyden seyt ende persisteert daerbij, dat hij bij de Jesuiten daertoe geinduceert en gecoft es, omme sijne Ex^tie op een goede gelegentheyt om te brengen, nominerende eenige patres van Douway. Anders en wete ick van hyer nyet sonders te schriven, dan dat ick uwe E.

Mijn here en goede vrundt, den Almogende Godt wil bevelen. Wt den Haege den 5^{en} Junij 98.

Uwe E. dyenstwillige,

N. Cromholt.

Uwe E. sal gelieven onse goede vrunden aldaer te groeten.

Eersaeme, wijse ende seer voorsienige Joannes
Wten Bogaert, dienaer des Goddelijcken woort,
tegenwoordich sijnde tot Hoorn.

Den brenger sijn loon).

1) Op de Bibl. van de Remonstr. gem. te Rotterdam. — Wtenb. schreef op het adres: „Ra 7 Juny 98, betaelt drie stuvers." — De brieven, die Wtenb. van tijd tot tijd geschreven heeft aan Cromhout, dien hij reeds aan de academie te Genève had leeren kennen, schijnen verloren te zijn.

2) Romb. Hogerbeets werd in 1596 tot ordinaris raad in den Hoogenraad van Holland en Zeeland benoemd.

3) Cromhout was thans van wege de Staten gecommitteerd in de zaak van Wiggerts. Vgl. *Resol. Holl.* 1 Juli 1597, 17 Maart, 4 en 28 Aug. 1598; BOR, *a. w.*, Dl. IV, bl. 62—89, alwaar verschillende brieven van en aan Wtenb. voorkomen, die ik echter niet heb opgenomen, omdat zij uitsluitend op dit twistgeding betrekking hebben.

4) Wtenb. had, volgens resolutie van de Staten van 27 Febr. 1596, nadat Wiggerts zijn dienst had nedergelegd, voor eenigen tijd bij leening de gemeente van Hoorn bediend.

5) Lib. Fraxinus of van der Esch werd in 1585 te 's Hage beroepen en den 29sten Oct. bevestigd. Hij vertrok den 31sten Oct. 1606 naar den Briel.

6) Cornelis Soop was sedert 1581 dertien malen burgemeester van Hoorn.

7) Peter Panne van Yperen. Vgl. BOR, *a. w.* Dl. IV, bl. 453, v.

XXI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij deelt Wtenbogaert mede, dat hij bezig is met de samenstelling van eene historia dogmatum, waarvan hij eene proeve geeft. Hij wenscht dat, nu Marnix gestorven is, Drusius de bijbelvertaling tot stand zal brengen. — 18 Febr. 1599.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 44. — Antwoord op een brief, die niet meer aanwezig is. Alhoewel Arm. in den aanhef van dezen brief zich een weinig beklaagt, dat Wtenb. hem zelden schrijft, zoo heeft deze toch een aantal brieven aan Arm. gezonden, die alle verloren zijn. Het verdient opmerking, dat in de collectie van Van Limborch, nevens zoo vele brieven van Arm. aan Wtenb., geen enkele brief van Wtenb. aan Arm. voorkomt. Het doet mij vermoeden, dat de schriftelijke nalatenschap van Arminius misschien nog ergens onder familiepapieren schuilt, gelijk er in de laatste jaren menig belangrijk document uit oude familie-archieven te voorschijn is gekomen. Dat de brieven aan Arm. van Wtenb. en anderen spoorloos verdwenen zijn, komt mij even onwaarschijnlijk voor alsdat zij door zijne erfgenamen vernietigd zouden zijn.

XXII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Op verzoek van Wtenbogaert ontwikkelt hij zijn gevoelen over de zonde tegen den h. Geest. — [Maart 1599].

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 45. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. Groet en onderteekening ontbreken.

XXIII.

J. WTENBOGAERT AAN TH. BEZA [1]).

Waarom de heer de Souilly ditmaal met minder succes dan vroeger de hulp der Staten had ingeroepen voor de Republiek van Genève. Toestand van de Nederlandsche Republiek.

Monsr & très honoré père & frère.

Vous saurez par le retour du Sr de Souilly [2]) le succès

de sa négociation, ensemble l'estat des affaires de ces eglises & païs, et par tant ne ferai ceste-ci plus longue. Seulement dirai je quant au premier, qu'il n'eust sceu venir en pire saison que celle en laquelle il fit sa premiere proposition, nos affaires estant empirées de beaucoup depuis, voire reduites à cest heures en tels termes, qu'il fault que je confesse que Messeigneurs les Estats ont surpassé mes espérances mêsmes en ce qu'ils ont fait pour vostre conservation, nonobstant que je sache que vous direz (or le direz véritablement) que c'est peu de chose. Croyez, mon frère, qu'il n'y a eu faute aulcune, ni en la diligence et prudence poursuivis de vostre delegué, ni en la bonne volonté que les Seigneurs Estats portent à la conservation de vostre Eglise & République, laquelle bonne affection entière ils vous gardent pour l'advenir aussi fresche que jamais, de sorte que si les effects ne sont correspondants de mêsme, cela procède de pure impossibilité, la presse des difficultés qui nous environnent de tous costés estant si très grande, que c'est merveille qu'un si petit Estat, comme est le nostre (au regard des ennemis que nous avons) les peut supporter [3]). Le faix de toute la guerre nous tombe d'ores-en-avant sur les bras. Ce déluge qui a menacé la France semble nous vouloir inonder. L'ennemi a sur nos frontières un camp de 20 à 24 mil hommes, accommodés par tout le païs de Clèves, comme il a voulu, ne vomissant que des menaces contre nous, ou plustôt contre le ciel. Le trafficque cesse de tous costés, tant par les arrests très cruels qu'on a fait en Espagne de nos navires et matelots, desquels les uns ont esté pendus, autres (entre lesquels un fils du bourgem. d'Enckhusen) brulés tous vifs, autres mis sur les galères, que (*sic*) pour autres raisons [4]). Cependant nos voisins d'Embden sont en une peine extrême, peu s'en fault que de ne dire en danger extrême, auxquels encore il fault que cest Estat tende la main. Je passe le faict

d'Angleterre, que Mr de Souilly vous declarera et qui nous passe tant que rien plus. De nostre costé nous nous armons par terre plus que jamais, et par mer fait on une flotte contre l'Espagne. Le peuple cependant chargé de telle façon, qu'on est venu jusques aux impositions capitales. Je vous laisse doncque juger, si nous ne méritons d'estre excusés en quelque façon en vostre endroict. Or parmi toutes ces difficultés avons nous des occasions infinies de louer la bonté singulière de Dieu en nostre endroict, veu l'union et la concorde estroite entre Messrs les Estats, leurs resolutions constantes et magnanimes autant que jamais, la très prudente conduite qu'on voit de leurs affaires, l'affection du peuple si volontaire aux contributions, voire sans aulcun murmure dont en suppler [5]), et surtout veu la vigilance, prudence, et magnamité singulière du Chef, qu'il nous a donné & confirmé jusques à maintenant, qui est telle que les ennemis mêsmes en sont ..... [6]) & admirateurs. C'est par son moyen que Dieu a acculé l'ennemi en l'automne passé, Son Sg^rie n'ayant qu'une poignée de gens au pris d'une si grande gaillarde et fresche armée, que l'ennemi avait pour nous assaillir. Et cependant l'ennemi n'a osé ni l'attaquer ni avancer un seul pied, ne nous ayant osté (en ce que y appartient aux Provinces Unies) qu'une petite villette de peu d'importance; en eschange de quoi Son Sg^rie l'a chassé d'une des villes du païs de Clèves, qu'il avoit occupées, la rendant et la laissant libre aux habitans [7]). Mais ce qui est le principal argument de sa bonté envers nous, c'est que les Eglises se maintiennent, voire accroissent de plus en plus, et ..... [6]) que les magistrats les prennent de plus en plus en affection. Je fai ce petit et grossier (toutefois véritable) discours, Monsr & frère, affinque non seulement vous entendiez nostre excuse, mais surtout affinque soyez tant plus esmeu et incité de continuer, ce que vous faites desjà dès longtemps, à sçavoir

qu'en vos prières tant publiques que particulières vous ayez les Eglises de cest Estat pour recommandées singulièrement; ce que réciproquement nous nous sentons obligés de faire pour vous. Je ne doubte point que Dieu ne nous exaucera, voire qu'il ne se lasse de dissiper ses ennemis, tant vostres que nostres, pour leur faire entendre que c'est contre lui qu'ils se boudent, et contre son Christ. De mon particulier je ne dirai rien, sinon que tandis qu'il plaira au bon Dieu me continuer ceste vie, je ne laisserai d'avoir souvenir des biens & faveurs que j'ai receu de vous & des autres mes précepteurs et pères, comme Messieurs de Perrot, La Faye, Goulart [8]) & autres; au regard de quoi j'ai apporté à l'avancement de la négociation du Sr de Souilly tout ce que j'ai peu, comme aussi j'espere qu'il en a senti quelque fruit. Pour doncque ne faire ceste-ci plus longue, & après mes bien humbles recommandations à vous et à toute vostre saincte Compagnie, et nommément aux personnages ci devant nommés, je prie Dieu,

Monsr & très honoré père & frére, vous conserver & benir très puissamment et très heureusement et tout vostre Estat en tranquillité et prosperité saincte et ferme, avecque multiplication de toutes ses plus grandes graces. De la Haye ce 21 de Mars 1599.

Vostre bien humble fils, frère et serviteur
au Seigneur &c.,
Jan Wtenboogaert.

A Monsieur Monsieur de Besze, ministre
de la parole de Dieu, à Genève.

1) Deze brief werd in 1859, door den WelEerw. heer J. J. van Vollenhoven, gevonden op de bibliotheek te Genève, in portefeuilles behelzende de correspondentie van Beza. Ik dank dit afschrift aan gen. heer, die mij tevens verzekerde, op grond van de inlichtingen hem welwillend gegeven door de hoogl[n] Diodati, Cellerier en Le Fort, en

den heer Achinard, archivaris van de Venerabile Compagnie — dat er te Genève geene andere brieven van Wtenb. werden gevonden.

2) Jacob Anjorrant, ook bekend onder den naam van M. de Sully of Soully, — kleinzoon van Louis Anjorrant, Seigneur de Cloyes, de Soully et de Latingy, wiens zoon Renaud (vader van Jacob) zich met zijn neef Pierre, tegen het midden der 16de eeuw, om godsdienstige redenen in Genève was komen vestigen, — was in 1593 als gemachtigde naar de Nederlanden vertrokken, om geldelijken onderstand voor Genève te vragen. Hij ontving als gift fl. 7550 en van de Staten van Holland en van Friesland, onder eenige voorwaarden („pour estre iceux employés à l'entretien de quelques uns de leurs écoliérs, qu'ils enverront") nog fl. 29000. Hij moest ook zien te verkrijgen, dat de graden, aan de academie te Genève gegeven, bij ons erkend werden, in welke poging hij mede slaagde. Toen in 1598 de republiek van Genève zich weder in groote verlegenheid bevond, en „sur l'advis qu'on a d'ailleurs que Messieurs les Estats des Païs-Bas s'enrichissent de jour à autre," werd hij op nieuw naar den Keurvorst van de Paltz en naar de Nederlanden gezonden. Hij vond groote veranderingen in ons land. „La pluspart de nos meilleurs amis sont morts," schrijft hij uit den Haag, den 14den Mei. Nochtans verkreeg hij van de Staten: „une subvention de 12000 fl. à prendre et estre départis sur les sept provinces, et cela pour l'employer à l'entretien d'une compagnie de 100 hommes pendant un an." Vgl. „Lettres patentes des Prov. Unies des Pays-Bas etc." in de *Mémoires et documents publ. par la Soc. d'hist. et d'archéol. de Genève*, T. XI, livr. 2. — Het is deze laatste zending, waarop Wtenb. in zijn brief doelt.

3) Vgl. de *Resol. Holl.* van 31 Mei—5 Juni, 19 Juni, 25 Juni, 1 Juli 1598.

4) Bor, *a. w.*, Dl. IV, bl. 527, spreekt alleen van gevangen nemen en het plaatsen op de galeien.

5) Blijkbaar is hier het afschrift fautief.

6) Hier stonden woorden, die de heer Vollenhoven niet kon ontcijferen.

7) Hij doelt hier op de verovering van Doetinchem door de Spanjaarden onder Mendoza, en van Emmerik door Maurits, dat met Zevenaar en het tolhuis Lobith aan den hertog van Cleef teruggegeven werd.

8) Vgl. „J. Uytenbogaert te Genève" in de *Godgel. Bijdr.* voor 1858.

XXIV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over de geloofsbelijdenis van Taco Sybrants en het verhandelde in de synode te Alkmaar. — 10 April 1599.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 46. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij zendt hem een brief van Drusius, en dringt nogmaals aan op de benoeming van dezen door de Staten. Hij beklaagt zich dat zijne studiën minder voorspoedig gaan en zendt hem het 1ste deel zijner Loci communes theol. — 10 Jun. 1599.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 48. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. De brieven van Drusius aan Wtenb. heb ik niet kunnen opsporen.

XXVI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT. [1]).

Om bijzondere redenen roept hij de hulp van Wtenbogaert in ten behoeve van Drusius. Over de praedestinatie, naar aanleiding van het oordeel van Baselius over zijn Synopsis. — 5 Julii 1599.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 49. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXVII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Drusius zal zelf naar Leiden en 's Hage gaan, om zijne voorlezingen over Hosea ter perse te leggen en het geld van de Staten te erlangen, voor de boeken die hij uit Engeland liet komen. Klacht over den treurigen toestand der kerk. — 1 Aug. 1599.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 50. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXVIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over de benoeming van Drusius voor de bijbelvertaling, ter begeleiding van een brief van dezen aan Wtenbogaert. Over zijne studiën en zeker godgeleerd gesprek. — 8 Sept. 1599.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 51. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXIX.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Verontschuldiging. Over zijne huiselijke omstandigheden en studiën. Drusius wordt tegengewerkt. De synode heeft hem opgedragen de Anabaptisten te weerleggen. Ursinus is te Amsterdam geweest. — Amst. 26 Jan. 1600.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 52. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXX.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over zeker recept van Wtenbogaerts vrouw. Gerucht aangaande de uitsluiting van Drusius door de synode. Thysius is uit Frankrijk teruggekomen. Zijne weerlegging van de Anabaptisten. 26 Maji 1600.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 53. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXXI.

J. WTENBOGAERT [1]) AAN ?

Verslag van den slag van Nieuwpoort. De maaltijd op den volgenden dag.

Wij doen hier danckseggínge op dancseggínge. Gisteren avont ten 8 uren voor mijn heeren de Staten Generael, huyden middag ten elf uren voor sijn Excellentie met alle

de hoofden van de armee. So periculeusen volcomen veldstlagh en is niet ghegeven in dese landen in hondert jaren. Periculeus, want niet alleen het leven van sijne Excell., sijn heer broeder, alle de hoofden, de heeren Staten, de gehele armee int uyterste gevaer en heeft gestaen; maer de gehele staet van 't landt ende de kercke Godes in dese landen heeft, bij consequentie, aen eenen sijden draed ghehangen. Oock heeft de victorie meer als twee volle uren soo twijfelachtig gestaen, dat men niet en wiste waer heenen deselve wilde inclineeren, ter tijdt toe dat de Almachtige Godt de cransse opt hooft van sijn Excell. heeft geset. Volcomen, overmits datter ten beyden zijden volle battalie is gelevert geweest, met gheschut ende al, ende dat al watter is gevochten heeft, paerdevolck ende voetvolck, ja van esquadre tot esquadre, met wonderlijcke grote couragie ten beyden zijden. De victorie is gheheel van den hemel ende en kan niemant toegeschreven worden als Godt, die 't verlies, dat wij 's morghens hadden, over twee regimenten, heeft doen dienen om den vyandt op te houden, tot dat sijne Excell. herwerts over de haven van Nieupoort weder heel (ende dat noch ter naeuwer noodt) gepasseert was, ende zijn volck in slaghordre ghestelt hadde, sonder 'twelck den vyandt, die met een grote furie ende rassigheydt aenquam, opgheblasen door de victorie over onse eerste regimenten (die sijn Excell. schijnt den vyandt als een morghensoppe voorgheworpen te hebben [2]), om sich daer aen wat te vergeten, ghelijck sij den vyandt oock sonderlinge goede resistentie deden), ons volck aen ghene ende dese zijde van de haven verdeelt zijnde, lichtelijck scheen te connen slaen. Doch ghelijck Godt deur instrumenten werckt, soo heeft hij dien dach sonderlinghe gewrocht deur sijne Excell., dewelcke, naest Godt, de eere van de victorie moet toegheschreven worden, als die alle saecken met sulken oordeel, wijsheydt, rijpheyd ende voorsigtigheydt beleyt, oock van troupe tot troupe, van esquadre

tot esquadre, met 't casquet opt hoofdt ende 't rappier in de handt de crijghsluyden soo geanimeert heeft, dat een yder ghenoegh daer van te segghen heeft ghehadt. Sijn Excell. ook nae de victorie heeft Godt de eere ghegheven, segghende mette traenen in de ooghen: O Godt wie zijn wij menschen, dien ghij sulcken eere ghedaen ende overwinninghe ghegheven hebt. De victorie is soodanich gheweest, dat ons volck tot driemael toe heeft beginnen te deinsen ende bij naest te vluchten, ende scheen Godt twee uyren langhe voor den vyandt te vechten; tot dat ten lesten de vyandt, door eenen nieuwen gheweldighen aenval in de vluchte ghedreven is gheweest, d'Admirante ghevanghen met veel andere Graeven ende Hoofden, neffens een grote menichte bevel-hebberen, die doodt ghebleven zijn, ende onder deselve La Barlotte [3]), met welckers stocxken (dat ick oock in de handt ghehad hebbe) sijn Excell. van daghe te kercke is gheweest, de Grave van Bucquoy ende Rosne, beyde ons ghevanghens van 't voorleden jaer. De Eersthertoghe ist ontcomen, latende sijne drie lijf-trompetten ende eenige pagien ende lackeyen. De slach is gheschiet niet wijt van Nieupoort, ten deele binnens duyns, in duyn ende op 't strande, met grote ongelegentheyt, als men dencken mach. Wij zijn belandt gheweest van voor Nieupoort, Nieupoort (*sic*) van achter, 's vyandts forten ende de zee ten beyden zijden, een yeghelick denckt of daer middel was te ontcomen. De vyandt was ghemarcheert in sulcken rasheydt, dat hij ons op 't lijf was eer wij het wisten. Eergisteren middach scheen, dat wij het al ghewonnen hadden. De forten die de vyandt hadde, schenen van selve haer te willen overgheven. Men ghing om met haer te accorderen, maer in plaetse van accoort, begroete men ons met grof geschut. Terstont quam de tijdinghe, dat de vyandt Oudenborg weder had ingenomen, waer in waeren 2 cornet paerden ende ses vendelen Zeeuwen (maer de plaetse was geheel sonder defentie), die al haer vendelen

mosten verlaten; daerop noch een ander fort, daer ons volk boven belofte den hals of werde ghesteecken; 's anderen daegs twee regimenten van ons beste volck geslagen, ende den wegh beset tusschen dese stadt ende sijn Excell., dattet onmoghelijck was sijn Excell. te adverteren. Denckt in wat perplexiteyt dat wij waeren, levende doodt! Doch wij riepen tot Godt in onsen hoogen noot, ende de Heere verhoorde ons boven verwachten. 't Getal datter de vyandt ghelaeten heeft is noch onbekent, sijn Excell. seyde van vijf duysent, eenighe meer, eenighe min. Dit is waer datter over de hondert vendelen sijn in de stadt ghebracht, ende soo wel de duynen als strant van Nieupoort af tot Oostende toe vol dooden. Doch hebben wij oock veel volcks ghelaeten ende veel capiteynen, uytgenomen de heere Veer [4]) (die gequetst is), zijn alle onse Hoofden ghesont. Gent [5]) is seer gequetst, maer niet dotelick. Somma het is een bloedige, doch heerlijcke victorie, ons dunckt noch dattet een droom is. Stracks als wij nu desen middagh de danckseggingh ghedaen hadden, is sijn Excell. bij de heeren Staten Generael gaen eeten, ende bracht sijn Excell. den Admirant van Arragon mede, die meenighen drogen buckingh creegh aen alle de canten; onder andere hoorde ick (also ick mede aen de tafel was) sijn Excell. dese woorden segghen in Francoys: Monsieur l'Admirante d'Arragon a este plus heureux que pas un de son armee, car il a fort desire plus de quatre années continuellement de voir l'Hollande, maintenant il y entrera sans coup ferir [6]).

Over tafel werden ghebracht veel vendels ende cornetten van den vyandt, ende wierden de cornetten een tijdt langh over tafel ghehouden voor sijn Excell. (daer den Admirant bij sat), om de inscriptien te lesen. Denckt hoe den man te moede was. De hettigheyden der soldaten over de Spangiaerts is (*sic*) seer groot gheweest, dat sij veele deselve soo voor de poorte als binnen de stadt ('twelk nochtans niet prijselijck en is), noch heden desen morghen,

ontweldigt hebben uyt handen der geender die se gevangen ghenomen hadden, ende gemassacreert. Mijn hert, mijn mondt ende mijn penne is vol, ende evenwel en weet ick niet wat meer schrijven. Danckt den Heere, looft sijnen heylighen naeme, want sijne rechterhandt heeft wonderlijcke gewrocht; in de helle heeft hij ons geleyt ende weder uytgebracht. Staet deselve Godt verder te bidden, dat hijt begonnen werck volvoere, ende gheve dat wij dese victorie matelick ende wel ghebruycken. Den leger ververscht heden desen dag hier, ende trecken wij morgen voort naer Nieupoort, omme de victorie te vervolghen. De Heere zij voorts met ons tot sijns naems eere.

In Oostende desen derden Julij 1600.

J. Wtenbogaert.

Messieurs, je ne scay si je veille ou si je songe, quand je pense comment Dieu en un moment nous a comme ressussites des morts.

1) Om den belangrijken inhoud overgenomen uit BOR, *a. w.*, Dl. IV, bl. 656, v. — Het is een der weinige brieven die wij van Wtenb. als predikant bij het leger bezitten, ofschoon hij Maurits van 1599 tot 1614 op zijne veldtochten heeft vergezeld. Vgl. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 41. Het was ook op uitdrukkelijk verlangen van Maurits, dat hij bij den tocht naar Vlaanderen tegenwoordig was. Om in den dienst van de Fransche kerk te 's Hage te voorzien gedurende zijne afwezigheid, hadden de Gecommitt. Raden autorisatie gegeven, om de hulp in te roepen van de Fransche kerk te Leiden (*Resol. Holl.* 13 Juni 1600). BOR heeft het opschrift en het adres weggelaten. Men zou kunnen aannemen, dat deze brief aan den kerkeraad te 's Hage was gericht, indien het postscriptum deze gissing niet minder waarschijnlijk maakte. Mogelijk was dit bericht bestemd voor enkele vrienden te 's Hage, zooals Cromhout, van Sorgen en anderen.

2) Vgl. bij deze voorstelling hetgeen dienaangaande gezegd is door R. Fruin in NIJHOFFS *Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidk. Nieuwe reeks.* Dl. V, st. II, bl. 84.

3) Claudius La Barlotte was een bekend Waalsch hoofdman, wiens heldenfeiten door STRADA worden medegedeeld. BOR merkt op dat hij

niet bij Nieuwpoort, maar eerst later gesneuveld is. Hij viel bij den aanval op de schans Isabella. (Vgl. EV. VAN REYD, *Voorn. geschied. in de Nederl.*, Arnhem 1626, bl. 691).

4) Sir Francis Vere.

5) Walraven van Gent, heer van Dieden en Oyen.

6) De vertaling is hier, even als bij het postscriptum, weggelaten. Blijkbaar werd deze er bij de uitgave aan toegevoegd. Voor de spelling heb ik de eerste uitgave van BOR gevolgd.

XXXII.

J. WTENBOGAERT AAN AR. CORNELISSEN EN W. HELMICHIUS [1]).

Verdediging tegen een aantal lasterlijke geruchten aangaande hem in omloop gebracht, betreffende het ontvangen van zijn tractement als legerpredikant, zijne weelderige levenswijze, enz.

Eersame l. broeders.

Aeltgen Peters is gisteren hyer gecomen met een schot (*sic*) voll leugenen ende calomnien, tegen mij aldaer wtgegoten. Ende dewijle ul. mede daer over is gemoeyt, soe sij seydt, moet ick wat daervan schrijven. Ick ben daer in wat onstelt geweest, ende hoewel ick arbeyde dese leuren ende leugenen met het getuygenisse mijner goeder conscientie voorbij te gaen ende te verachten, heb 't selve nochtans soe niet connen doen, maer ben met A. Pieters gegaen ten huyse van joffrou van Oostvoorn [2]), die 't huys ophoudt van Peter Bor, rentmeester van Noorthollandt, olim Timotheus Cornhartii, als ul. met hem alhyer disputeerde [3]). Siet ul. wat luyden wij gebeten worden. De joffrouwe aen 't lochenen van sulcx oyt tegen Maritgen Jans geseydt te hebben, wel, dat zij geseydt hadde gehoort te hebben datter een proven [4]) vervallen was, die ick soude beuren, maer 't selve niet geaffirmeert te hebben, oock niet te weten noyt geseydt te hebben, dat ick

daerom hadde gesolliciteert, oock niet gelooft te hebben dattet waer was, mits d'ordonnantie most comen opt comtoir van Bor, ende die had daer niet van vernomen. Begost de goede joffrouwe mij te predicken de patientie, nae 't exempel mijns meesters Christi, die soe veel tot zijner onschult hadde moeten hooren, ende dat Aeltgen qaulick gedaen hadde mij dat aen te dragen, dat zij Maritgen Jans wel anders wtstrijcken zoude, enz. Dat is soe vele. Ick sal ul. voort seggen waer dit wtspruyt. Alle die oyt het leger gevolcht hebben bij lootinge [5]) hebben een honorarium gehadt. Mij [comt] niet minder toe als ick 't leger volge. Dit honorarium is min of meer geweest naer der heeren insichten ende bescheydenheyt, oeck oncosten ende lanckduericheyt. Nu over een jaer ist mij, soe van S. Ex^cie^ als de Staten, genoch over den hals gedrongen van zijn Ex^cie^ te volgen int leger en elders [6]), met kennisse ende consent deser gemeynte ende alle collegien, die daerinne te spreecken hebben. Ende alsoe billick was, dat ick daerinne soude gesonden worden buyten schade, is doe bij de Staten resolutie genomen wat ick jaerlicx hebben zoude, sonder mijne sollicitatie off versoeck, nochtans als een saeck die haer selven wees [7]). Ick ben daerop soe voor Berck als in Zeelandt ende voor den Bos een halff jaer wtgeweest [8]). T'huys gecomen zijnde ist aengelopen tot 17 Januario toe, eer men mij de resolutie, all voor 't jaer genomen, heeft te huys gesonden, met ordonnantie om te ontfangen mijn salaris dienaengaende, all 't voorleden jaer verdient [9]). Middelertijd is een canonick van de Capelle alhyer gestorven. Ick geve ul. te bedencken off, dese int leven gebleven zijnde noch hondert jaer ende tachtentich, de staten mijn verdiende salaris niet souden hebben gegeven. De ordonnantie is mij ten lesten sonder eenige sollicitatie te huys gesonden, gemaect op Peter Bor, rentmeester van Noorthollant, om mij te betaelen wt zijnen ontfanck in

generael, sonder te spreecken van proven off capitulare goederen, off yet diergelijcke, daer op ick oock int minste noyt gedacht en hebbe. Rechts eer ick de ordinantie ontfinck quam eenen bij mij vragen, off ick de proven hadde. Ick verwondert zijnde van sulcken vraege ende niet wetende waer dat van daen quam, lachte daerom ende verachte 't selve. Corts daeraen, d'ordinantie siende op Peter Bor, begonde te dencken, 't gundt ick daernae bevondt waer te zijn, te weten dat de Staten de vervallene proven tot haeren vordel hebben willen nemen, om dese lesten ende andere daermede te betaelen. Tot dese gedachte gaff mij oorsaecke niet d'ordonnantie zelve, die daer van niet en sprack, maer 't voorgenoemde vraegen. Evenwel had ick geen vorder naedencken; want beneffens dat ick noyt mijn leeffdaege om die proven en hadde gedacht, soe vondt ick niet vrempt, dat de heeren mijn ordonnantie hadden gemaect op dit comptoir, dewijll daerwt betaelt wierden (immers ten deele) Fraxinus, Dirck Peterssen tot Voorburch, Andreas tot Rijswijck [10]) ende andere dienaren, ende dat mijnen dienst mede kerckelick was. Maer daer naer verstaen hebbende, dat eenen van der Cammen [11]), rekenmeester alhyer, gesolliciteert hebbende om de voorsz. proven voor eenen zijnen soon, affgeslaegen was, ende dat dezelve sich hadde laeten inbeelden, dat ick de proven all te voren hadde verworven, begonde ick te sien waer ick was. Ende om dese calomnie te doden heb de heeren dit ongelijck, mij met sulcken blamen aengedaen, soe geremonstreert, dat sij mijn ordinantie hebben doen vermaecken op Myerop [12]), wt welckers handen ick oock mijn gelt ontfangen hebbe. Hier siet ul. 't claer ongelijck mij aengedaen, ende de fonteine daer dat wtspruyt. Dits een. Een ander calomnie isser van 't erffken voor mijn deure. De saeck is dese. Dat erff is voortijden annex aen mijn huys [13]). Thuys copende heb ick daerinne van den vercoper bedongen d'actie die hij hadde op 'tzelve,

daer evenwel weynich blijcx van was. Dit is soe blijven staen vier jaren lanck, sonder dat ick mij dat erff gemoeyt heb. Daer en tusschen comen schermmeesters, tappers, snappers, ja roffianen ten naesten bij, en solliciteren aen de camer [14]) om op dat erff te timmeren. Ick worde daervan gewaerschout bij degelicke lieden. Ick presenteer requeste aen de camer, deducere mijn recht, ende versoeck dat sulcx daer aen ontbreeckt door haer gunste werde gesuppleert, om 'tselve te mogen affheynen tot mijnen costen om tot een tuyn te approprieren, om te verhoeden dat sulcken ongeschicktheyt voor mijne deur ende neuse nyet en werde gepleecht. 'T wordt geaccordeert. Ick doe het affheynen tot mijnen costen, laet het daer staen sonder een penninck proffyt daer van te trecken. De camer heeft daeromtrent gegost aen sommige te timmeren, nu wordt daer een soe schandelicken regiment gehouden, dat de camer niet weet hoe dat verbieden. Dit sach ick comen ende wilde het voorcomen. Heb ick misdaen? Wat isser meer? 'T silverwerck vliecht door mijn huys als tin. 'T is logen. Mijn beste camer is met tapisseryen behangen. Logen. Jae groen laecken tot Coolwijckx [15]) gecocht, een half [vaem] hooch, om den rug daer aen te wrijven. Alle de werelt come en sie het. Ick clede mij naer den nyeuwen snoff. Logen. Ick clede mij eerlick in laecken, 't beste is borat [16]), gemaect nae mijn qualiteyt ende gemack. Ick weyger den armen aenspraeck. Logen. Mijn belle gaet van den morgen totten avont sonder ophouden; ick weyger niemant maer diense alle, arme ende rijcke, arme thien tegen een rijcken, want die soecken mijn niet als mijns niet van doen hebbende. Packen met brieven sall ick verthonen all tot recommandatie van armen. All de collegien in Haege sullen getuygen wat ick doe all voor den armen. Stont het mij vrij, broeder, ick soude nae mijn gelegenheyt haest seggen moegen dat Job cap. 29 vs. 15, 16. De huysfrou van

Gout, hore ick, heeft mij dese blame naegespogen. Schande moet sij daer van hebben. Dat sij van andere seydt is logen, dat sij van haer zelven is logen. Ick heb haer onlancx 2, 3 mael te woorde gestaen, haer bootschap aen Gout gedaen, antwoordt ontfangen. Maer wat ist? Ick doe niet all dat sij begeert? Ist wonder? Haer begeerte is onbillick ende boven mijn vermogen. Ellendich zijn de predicanten, die alle der werelt slaven zijn ende met sulcken ondanckbaerheyt werden bejegent. Isser yet meer? Ick weet het nyet, het hooft loopt mij daervan omme. Dit segge ick ende is waer: dat ick arbeyde in mijnen dienst boven mijn vermogen; dat ick in mijn leven mij arbeyde te draegen stichtelick soe veel ick can, mij niet moeijende dan met mijn beroep, soeckende noch hoocheyt noch gelt, noch rijckdom, maer mijns meesters Christi eere, te werck stellende mijn cleyn pont, soe ick best can, door de genade Godts in goeder conscientie ende nae mijn beste wetenschap. Ick ben geroepen eerst totten dienst van de Duytsche daer naer van de Walsche kercke, nu mede van zijne Excell., in voegen voorgeseydt en ul. bekent. Dit brengt mij arbeydt, moeyte, last ende aenvall toe. Den arbeydt draege ick geerne, alleen op hope van vruchte, die ick oock enichsins speure, ende ten waere die hope ick soude het nyet doen; Godt weet dat ick de waerheyt spreecke. De aenvall ende oncosten worden mij versoet met vermeerdering van gagie [17]). Maer hoedanige? Daer ick ter noot ende ter eeren van leve, mijn huysfrou ende haer moeder [18]) beyde ongevallich onderhoude, boecken cope, mijn suster en broeders kinderen ende andere schamele vrienden, anders gheen toevlucht hebbende dan mij, voorthelpe. Ick drijve gheen coopmanschap, mijn gelt en loopt op gheen interest, ick cope geen erven (alleen heb ick gecocht het huys daer ick in wone, ende dat ter noot). Ick rede nyet noch op Oost- noch op West-Indien, noch op netten noch op visscherijen. Ick en houde het gelt

nyet bij mij leggen. Ick en smeere noch en teere nyet. Wat dan? Dat ick boven de voorsz. lasten hebbe, dat seer weynich is, weet waer het gaet ende staet mij niet te seggen. De voorschreven mijne gelegenheyt brengt mij int oge van sommige eere toe, maer soe ick sie, oeck nydicheyt, ende wte nijdicheyt compt dese opspraecke, eerst bij de vyanden der religie wtgespogen, daer naer bij den onsen (o ondanckbaer, ende die haer dienaren haer broot misgunnen, weerdich 't Antichristische jock te draegen) begeerlick opgenomen, voortgestroyt; Godt geve dat se nyet bij eenige, die het minst betaemt, gefoveert worden. Dit is mijn staet ende mijn gelegenheyt. Waer toe dit, sall ul. seggen, bij mij? Broeder, all en waer het maer om mijn hert tegen ul. (die ick groot achte, eere ende beminne) te openen, het is mij genoch. Maer ick heb noch andere eynden. 'T eerste dat ul., die van dese dingen gehoort heeft, van naedencken bevrijt werde. T' andere dat de lidtmaten, die ick hore dat daer bij ul. van spreecken, bij ul., ist noot, onderrecht werden; doch laete dat tot ul. — ende [heler] — discretie. 'T derde dat, indien ick in ul. oordeel mij verlope adversus disciplinam sive cleri sive ecclesiae, mij dat aengewesen werde. Met mij sall goet doen zijn, jae ben bereyt d' eerste beroepinge die mij comen zall, all waer het maer op een bequaem dorp, aen te veerden; want ick mij anders niet en sie wt dese calumnien wt te [trecken].

J. Wtenbogaert.

Eersamen, voorsienige l. broeder [19]).

Ick hebbe desen brieff geschreven niet met een gramme maer met een bedroeffde penne. T' oorsaeck ende t' eynde waertoe zall ul. daer vinden. Ick heb de saecken onder een gestommelt, soe mijn bedroeft gemoet mij dat in de penne gegeven heeft. Maer in waerheyt, alst all geschreven was begonde ick te twijfelen, oft oeck geraden was ul.

den brieff te senden ende ul. het hooft daer mede te breecken, mij halff schamende over mijne swackheyt van soe weynich te connen verdraegen. Wederomme dachte ick: 't is geschreven, wat schaet het gesonden, ende dat aen mijnen broeders? Misselick off oeck bij hun wat achterdenckens waer. Dat best in tijdts wech genomen waere. Helmichius heeft oock wat gehoort in een schuyt, all voorleden vrijdach, hoe wel hij mij gisteren daervan nyet en seyde. Aeltgen heeft mij dat verhaelt. Dese sall dus dienen voor ul. alle beyden. Leert ende doet dat ul. best dunct, ende daernae verbrandt de brieven ..... et off ick met ul. familieerlicke tot ..... onschult spraecke.

De Heer segene ul. arbeyt. 26 Feb. 1602.

Ul. dienstwillige broeder,
J. Wtenbogaert.

Eersaemen, discreten, seer geleerden
Arnoldo Cornelii ende Wernero Helmichio, tot Delff.

1) In het archief van de Nederd. herv. gemeente te Delft. — Op de Acad. bibl. te Leiden komt nog een brief voor van Corn. van Aerssen, gedat. 19 Aug. 1600, die volgens den Catal. van J. Geel, No. 947 (Coll. Papenbr. 2) aan Wtenb. is gericht. De brief heeft echter geen adres, en de inhoud kan niet aan Wtenb. doen denken. De opgave is stellig onjuist.

2) Zij is mij van elders niet bekend. Bor trad eerst in 1613 in het huwelijk met Martina Boot.

3) 1578. Vgl. BRANDT, *a. w.* Dl. I, bl. 597.

4) KILIAN: beneficium ecclesiasticum, vulgo: praebenda. De zaak is deze: Door den dood van zekeren kanunnik, die uit de gesaeculariseerde geestelijke goederen eene prove of jaarlijksch inkomen ontving van de Staten, was de uitkeering van deze som vervallen. Men leide Wtenb. ten laste, dat hij om dit jaargeld gevraagd, ja dat hij 't verkregen had, omdat hij eene ordonnantie had ontvangen op Bor, voor het hem verschuldigde wegens zijn legerdienst. De Staten hadden hem werkelijk willen betalen uit de gelden, die door den dood van den kanunnik wa-

ren losgekomen, zonder hem de prove of het jaargeld te geven. Toen dit tot misverstand aanleiding gaf, ontving Wtenb. eene ordonnantie op den griffier van de rekenkamer.

5) In sommige classen geschiedde de keuze tot legerpredikant bij loting, van daar dat vaak zulke onbeduidende personen werden benoemd. Zij keerden zelden naar hunne dorpen terug, maar kregen meestal, door recommandatie van den Prins, een beroep naar grootere gemeenten.

6) Vgl. *Resol. Holl.* 9 Maart 1601.

7) De Gecomm. Raden ordonneerden 26 Maart 1601, dat Wtenb., voor zijne diensten als legerpredikant, jaarlijks zou genieten de som van 200 ponden van XL grooten, voorts dat hem een geschikte tent en een wagen zou worden geschonken (*Resol. Holl.*).

8) Het beleg van Rijnberck begon half Juni 1601, het beleg van 's Hertogenbosch werd 27 Nov. opgebroken. Vgl. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 42, v. Voor den dienst van de Fransche kerk te 's Hage hadden de Staten ditmaal de hulp ingeroepen van de Fransche kerk te Dordrecht.

9) Den 14den Jan. dezes jaars hadden de Gecomm. Raden echter anders geresolveerd dan een jaar te voren. Zij stelden vast, dat Wtenb. „bij ordonnantie betaelt sou worden 312 ponden, ingaende met den verleden jare, ende 100 vervolgens van jare tot jare, soo lange hij den dienst sal blijven continueren." Voorts werd hem bij deze gelegenheid toegestaan, den klerk van de Staten, Michiel de Myst, zijn vroegeren dienaar, op zijne legertochten te gebruiken, onder voorwaarde, dat hij dezen in de kost zou nemen „onder de voerschreve gagie" (*Resol. Holl.* 1602).

10) D. Peterssen stond te Voorburg van 1576 tot 1600; Andreas Rademaker te Rijswijk van 1593 tot 1597. Dat Fraxinus een gedeelte van zijn tractement ontving uit de handen van Bor, blijkt o. a. uit de *Resol. Holl.* 3 Juni 1594.

11) Mr Jan van der Kamme bekleedde deze betrekking van 1588 tot aan zijn dood 1602.

12) Jacob van Mierop, griffier van de Rekenkamer.

13) Het stond „op de Cingel van 't Hof" en kwam van achteren uit „in 't Achterom." (Vgl. BOR, *a. w.*, Dl. III, bl. 747). Reeds in 1593 huurden Gecomm. Raden voor Wtenb. een huis voor 300 ponden 's jaars (*Resol. Holl.* 29 Maart 1597). Gecomm. Raden echter, willende hem een geschikter woning geven, besloten 13 Febr. 1595: dat hij „de huysinge, sulex deselve Dirck Schout op de Cingel van 't Hoff alhier sal doen opbouwen, voor den tijdt van 6 jaren, van wegen 't gemene landt sal mogen bewonen." Hieronder was begrepen het gebruik van „het erff daer achter een responderende" (*Resol. Holl.* 20 Oct. 1595). Het schijnt

dat Schout niet genegen was zijn huis voor dit doel in huur af te staan. Althans hij woonde er zelf nog in, toen in het begin van 1597 besloten werd, onderhandelingen aan te knoopen voor den aankoop van huis en erf voor 3900 ponden. De Staten zouden aanstonds 1100 ponden, en Wtenb. verder jaarlijks 500 ponden betalen, totdat de geheele som was afgedaan. Tot zoolang zou men, ter tegemoetkoming, hem jaarlijks 300 ponden, gelijk vroeger, voor huishuur blijven uitkeeren. Daarna zou hij tot onderhoud jaarlijks 200 ponden ontvangen (*Resol. Holl.* 29 Maart 1597). Deze koop kwam eerst later tot stand. — In den zijmuur van het huis N°. 2 in de Houtstraat te 's Hage is een steen gemetseld met de woorden: „Sustine et abstine Anno 1609." DE FONSECA (*La Haye par un habitant*, 1853, T. I, p. 112) geeft verschillende verklaringen van dit opschrift, o. a. dat het 't devies van Wtenb. zal zijn, die in dit huis gewoond had. In de *Mededeel. van de Vereen. ter beoef. der gesch. van 's Gravenh.* Dl. II, bl. 103, wordt reeds de onjuistheid hiervan aangetoond door de opmerking, dat de spreuk van Wtenb. geweest is: „Vivo Deo." Uit het bovenstaande blijkt buitendien, dat Wtenb. hier niet gewoond kan hebben. Vgl. ook WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 276.

14) Thresaurierskamer.

15) Zeker een toen algemeen bekend lakenhandelaar te 's Hage. Misschien de ontvanger Corn. van Coolwyck.

16) Saamgetrokken „brat," Ital. boratto, Fransch bárat, wollen stof, pij, een soort van zeer ordinair laken.

17) Wtenb. werd beroepen op een tractement van „400 ponden van XL groten 't pondt 's jaers." Den 29sten Juli 1594 werd bepaald, dat hij „in aensieninghe van de goede diensten, de Fransche kercke te Hove gedaen," nog zou hebben 250 ponden, zoo voor de verloopen als de toekomende jaren. Den 2den Jan. 1599 besloten de Staten hem met 1° Febr. aanst. nog 30 ponden tot te leggen, „tot een vereeringe extraordinaris, als dienaer van de Fransche kercke." (*Resol. Holl.*).

18) Zij is mij tot dusverre onbekend, even als zoo vele andere familiebetrekkingen van Wtenb. Uit zijn *Leven* blijkt alleen, dat zij in Juni 1605 overleed, en dat zij in of nabij 's Hertogenbosch eenige bezittingen had.

19) Geschreven op een afzonderlijk blad, dat tevens tot couvert diende.

XXXIII.

J. WTENBOGAERT AAN A. CORNELISSEN [1]).

Men denkt te Utrecht over het maken van eene particuliere kerkordening. Het ware wenschelijk eene generale synode af te wachten.

Eersaeme voirsienige l. broeder.

T'Utrecht gecomen sijnde, heb d. Pollionem [2]) aengesproocken, die mij seyde, dat op den naem des kerckenraedts aldaer remonstrantie aen de heeren Staten was overgegeven, innehoudende beclach ende generale aenwijsinge van de onordentlickheden ten platten lande, met versoeck dat haer EE. daer inne wilden voorsien, hem voorts refererende tot sulcken concept van kerckenordeninge, als in voorgaende jaeren beworpen ende hunne EE. overgelevert was. Dit concept rust onder den secretaris Ledenberch, ende en is noch niet te voorschijn gecomen, oeck bij Pollionem zelve noch niet gesien; oeck zelve niet (soe ick seeckerlick ben onderrecht) niet bij den kerckenraet, niettegenstaende de voorsz. remonstr. op desselven naeme is overgegeven. Den remonstranten is ter antwoort gegeven, dat men daervan sall maecken een poinct van beschrijvinge tegen de eerste vergaderinge van de Staten aldaer. Eenen, die de minute gesien heeft van t' beworp, heeft het poinct van eenen Super-intendent te stellen gesien doorgehaelt. Henricus Amersfortius [3]) heeft het gesien, soo t' schijnt, ende verclaert hem t' selve in vele poincten te mishaegen, oock neffens andere dienaren aen d. Pollionem versocht, datter nyet mocht worden gestatueert hun ongehoort. Oosterzee [4]) heeft sich hyer wel bijgevoecht, maer naer sommiger oordeel is hij nyet seer te betrouwen. Ick heb oeck naerdencken, twelck d. .... paro sal dienen voor advis, opdat hij voorsichtelick aen hen [schrijve]. Ick heb d. Pollioni verhaelt in wat poincten de saecke des generalen synodi staet, ende hoe schadelick het soude sijn, dat men daer een par-

ticulier ordeninge soude maecken, in praejudicie voor de generale, ende dat derhalven dit stuck diende gesleept, tot dat men saege waer het metten synodo generali heen wilde. Ende alsoe ick wel hoopte dat de heeren Staten Generael corts aen de Staten van Utrecht desen aengaende souden schrijven, badt ick hem de hant aen de vorderinge van t' generael te willen houden. Sijne E. vatte ende verstaet de saecke wel. De heere Renes van der Aa [5]), bij S. Ex^cie^ opt houden des generalen synodi aengesproocken sijnde (soe S. Ex^cie^ mij heeft verhaelt), seyde dat de predicanten van Utrecht all een locht daer van hadden, ende hun lieten beduncken dattet op haer cop soude aencomen. Ik onderrechte S. Ex^cie^ dat dat de mening nyet en was, ende dat soe wel de predicanten als de voorsz. heere van der Aa sich daer inne abuseerden. De heer Renes voorsz. gaet nu mede te velde, daerwt ick hope dat men in sijn absentie op t' stuck van de ordening t' Utrecht niet doen en sall, mits zijn authoriteyt nu daer wel de grootste is; ende aen d' ander sijde hope ick gelegenheyt te vinden sijne E. wat naerder te onderrechten. Dit heb ick ul. van dese saecke willen overschrijven voor mijn vertreck, om mette broederen gedeputeerden te communiceren, maer dattet voort secreet gehouden worde, opdat het t' Utrecht nyet en verneme. Van tghene hyer passeert laet ick d. Dolegio [6]) de last om ul. te verwittigen. Vaerwell, seer beminde broeder, met ul. huysfrou, ende groet mij seer Aeltgen Pieters. Ick gebiede mij hertelicke in uwe vierige gebeden. Met haest desen 15^den^ Junii 1602.

Ul. dienstwillige medebroeder,
Joh. Wtenbogaert.

Eersamen, voirsienigen ende seer geleerden
Arnoldo Cornelii, getrouwen bediener des
heyligen Evangelii in de gemeynte tot
Delff [7]). Den bode sijn loon.

1) In het archief van de Nederd. herv. gem. te Delft.

2) Ik vermoed dat hier Everhard van de Poll, advocaat van de Staten van Utrecht, wordt bedoeld, of Herman van de Pol, die in 1577 secretaris van Utrecht was. Doch de laatste leefde waarschijnlijk niet meer. Aan Joh. Pollio, die omstreeks dezen tijd pred. te Bunschoten was, moet hier, geloof ik, niet gedacht worden.

3) Vermoedelijk Henricus Johannis, van 1592 tot '96 pred. te Muiden en van 1596 tot aan zijn dood, 1619, te Amersfoort.

4) Waarschijnlijk Willem Oosterzee, in 1588 van Blokland en Hoornaar naar Rhenen beroepen, waar hij stierf omstreeks 1605. Hij was de vader van Rein. van Oosterzee, die weinige jaren later tot pred. te Bunnik werd beroepen en in 1616 tot krankbezoeker voor de pestzieken te Utrecht werd aangesteld. Vgl. H. VAN RHENEN, *Lijste van de pred. der prov. Utrecht*, Utr. 1705, bl. 164 en 184, en J. J. DODT VAN FLENSBURG, *Archief voor kerkel. en wereldsche geschied.*, Dl. IV, bl. 100, 370.

5) Burgemeester en lid van de Staten van Utrecht.

6) Een onbekende.

7) Ar. Corn. schijnt zelf op den titel hier bij geschreven te hebben: „In Ste Aechte klooster. Rta 21 Junij."

XXXIV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Te Amsterdam woedt de pest. Dood van J. Taffin. Hij kan weinig aan zijne studiën doen. — 17 Aug. 1602.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 55. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief, die hem zeer getroffen heeft.

XXXV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De pest woedt nog steeds. Hij heeft veel nagedacht over de Voorzienigheid. De benoeming van een opvolger van L. Trelcatius te Leiden. — 1 Oct. 1602.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 56. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van 22 Sept.

XXXVI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Dood van Fr. Junius. Cyprianus de Valora en Jac. Laurentius zullen bij Wtenb. komen. Hij hoopt Wtenbogaert spoedig te bezoeken. — 3 kal. Nov. 1602.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 57. — Het handschrift berust op de Bibl der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXXVII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij heeft met Ar. Cornelissen gesproken over de bezwaren tegen zijne benoeming tot hoogleeraar te Leiden. — Amst. 28 Jan. 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. I. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XXXVIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De tegenwerking bij zijne benoeming tot hoogleeraar. Hoe hij zelf over die benoeming denkt. Over eene conferentie met Helmichius. — 3 Martii 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 58. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenb. over hetzelfde onderwerp.

XXXIX.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hoe hij zich verdedigen zal tegen de beschuldigingen van de tegenpartij. — 4 Martii 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 59. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XL.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij is ongesteld geweest. Wat men van hem gezegd heeft. Wtenbogaert moet als bemiddelaar bij zijne benoeming optreden. — 12 Martii 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. II. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenb., den 9den ontvangen, waarbij zeker geschrift gevoegd was, ten nadeele van Arminius.

XLI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij verheugt zich dat aan Wtenbogaert door Z. Exc. is opgedragen, om de zwarigheden tegen zijne benoeming uit den weg te ruimen. Hij heeft een gesprek gehad met Helmichius. Zijn gevoelen over enkele theologische quaesties. — Amst. 27 Martii 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 60. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XLII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over zekeren Jan van Megen Hij zal een mondgesprek met Gomarus houden, in tegenwoordigheid van curatoren. Over een preek van P. Plancius. Hij ziet tegen het professoraat op. — 26 Apr. 1603

Eersame, discrete, seer waerde.

Ick hebbe Jan van Megen [2]) ul. brief gegeven ende hem gevraeght hoe hij verstondt sijne belofte; verklaert dat hij sij van meeninge geweest selve wederom nae Pruyssen te reysen, dan dat de Vorst hem hebbe belast eenige dingen tot Keulen te ferichten (*sic*). Doch gelijckewel

belooft hij, dat hij de brieve aen Niclaes de Kemp ofte selfs ofte deur sijne dienaers sal bestellen. Wijders heeft hij belooft, dat hij alle vlijdt sal aenwenden omme nae den voorsz. de Kemp te vernemen, so verre hem mogelijck sal sijn, oock sulcx over te schrijven ende trouwelijck de saecken, die hem ofte sijne goederen, [ringen], klederen, instrumenten, verdiende loon aengaen, te beschicken. Hij heeft mij wijders geseght, dat de boumeester, van welcken ick te voren hebbe geschreven, nu tot Amsterdam sijnde, verklaert heeft verstaen te hebben, dat Niclaes de Kemp in Septembri des voorleden jaers soude sijn vertrocken, versocht hebbende licentie sulx te mogen doen, overmidts sijne kranckheydt in welcke hij was gevallen, die nochtans so groot niet en was, dat hij daeromme verhindert wierdt te reysen. Hoe dat het daernae met hem gegaen sij en weet de voorsz. boumeester niet te seggen. Dit hebbe ick uyt den mondt van Jan van Megen. Mij duynct dat hij een bescheyden persoon is. Ick hope, dewijle hij verstaet hoe grootelijcx der vrouwe ende den vrunden aen dese sake is gelegen, dat hij in conscientie sal doen nae behooren so vele in hem is, gelijck hij mij oock op mijn ernstigh ende vrundelijck versouck belooft heeft. Ad alia. De collatione instituenda etc.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 62. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Het begin, hier medegedeeld, is door Van Limborch weggelaten.

2) Deze persoon is mij van elders tot dusverre niet bekend, evenmin als Niclaes de Kemp.

XLIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over zijne benoeming en het gesprek met Gomarus. — 28 Apr. 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. III. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XLIV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over de conferentie met Gomarus te houden. — 30 Apr. 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. IV. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema, No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenb. van den 29sten.

XLV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over zijne benoeming tot hoogleeraar. Vermeerdering van zijn gezin. — 21 Juni 1603.

1) Deze brief werd in 1862 door den boekhandelaar Dominicus te Praag aangekocht (Auctie M. Nijhoff No. 786) voor den Director der Brandschadeversicherungsanstalt aldaar, Dr C. Fischer. Deze heeft zijne belangrijke verzameling handschriften bij gedeelten verkocht. Ondanks alle nasporingen is het mij niet gelukt den brief terug te vinden.

XLVI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over zijne promotie tot doctor in de godgeleerdheid en de oratie bij die gelegenheid uit te spreken. Hij is voldaan over den uitslag van de conferentie met Gomarus te 's Hage.

Salve mi amicissime!

Si unquam tua opera indigui jam mihi illa necessaria est, neque velim ut illam mihi ullo praetextu deneges. Statui de sacerdotio Christi agere. Tu aliquantulum temporis aliis tuis occupationibus decide, et isti cogitationi dona, et quam citissime participem me facias meditationum tuarum. Nolo verecunderis: quidquid in mentem vel in calamum tibi veniet transscribe, de sacerdotio in genere et sacerdotio Christi speciatim [2]). Velim etiam ut de die

promotionis cum Curatoribus agas. Nisi in diem Lunae qui disputationem sequetur differri possit, saltem in Veneris illam sequentem rejiciatur, aut Jovis, sic me egregie adjuveris, necesse autem est ut id sciam hac hebdomade ad praemonendum nonnullos qui longius absunt. De hora qua inciperet disputatio scripsit mihi [Aurelius] ex placito Gommari nonam fore commodissimam, ne, si illa anticipetur, speciem ambitionis novitas habere videretur. A qua quum revera absum etiam ab ejus specie alienus esse volo. Quamquam frequentia auditorum et forte objectatorum facile excusare posset. Hic tamen etiam sequar judicium et voluntatem Curatorum, quibus id totum concedo, siquidem illorum est de illo statuere, vel saltem non alienum. Thesium exemplaria aliquot tibi mittam, porro curanda ubi significabo. Sed quid tibi videtur de plerisque quae Baselius [3]) adferebat in isto colloquio? Ego sane putavi non tantopere necessariam fuisse istam excusationem, qua prolixe utebatur, quod nulla alia de caussa ab illa Ecclesia discessum esset, [scilicet id heret,] quam publicae utilitatis caussa. Quod etiam de libertate ista quam sibi arrogabat contra jus Ecclesiae nostrae in illum. Nolim nostros id resciscere, qui arbitrantur sibi plenarium in illum jus esse, licet id usurpare nolint, prorsus invita et reluctante illa Ecclesia. Quidquid fiat ego statui quietus esse. Nos fecimus quantum in nobis est, Deus reliqua curabit, et nos immunes culpae habebit, ut spero. Multum effectum per Collationem Hagae-comitanam [4]), quae me extra suspicionem haereseos posuit, saltem extra calumniam; ego illa sentire fidentius pergam, in quacunque statione ero. Imo et jam liberius ago privatim et publice, quod beneficium maximi existimo, et tanti, ut omnes labores bene collocatos arbitrer, postquam id acquisivi. Dicebam tibi nudius tertius de metu meo, tu illum repellebas velut indignum, at male facis, quod et tuam tibi dictare conscientiam arbitror. Non est mihi

tanta de Waleo [5]) cura, modo rem tractare possim, non ex ipsius dignitate, quod fieri nequit, sed prae amplitudine auditorii, de quo diffido, quidquid tu contra sentias vel dicas? Nihil mihi detraho, neque tamen eousque mihi blandior ut confidentiam mihi ingenerare possit ulla scientiae alicujus persuasio, quod tamen magnopere necesse est ad libertatem orationi conciliandam, quae illius velut anima est. Tu ergo hic subvenito et vel materiam [cogitandi] [6]) suggere, aut nunquam a me vel tantillum exspecta; in tanta nempe necessitate deserentem vix aequis oculis inspicere possem, cave ergo ne istud grande crimen tibi merito impingere possim. Item vale et me ama, et si amas ne denega quod peto. Salveto a me quam officiosissime carissima tua. Saluta commensales [7]) tuos plurimis meis verbis, 25 Junii 1603.

Tuus ex anima,

J. Armin.

Eersamen, wijsen, voersienigen, welgeleerden
Joannes Uytenbogaerdt, getrouwen bedienaer des h. Euangelii in de gemeente Jesu
tot Sgravenhage.

Den bode sijn loon.

1) Op de bibliotheek van de Remonstr. gemeente te Amsterdam.

2) Over dit onderwerp handelde zijne redevoering, toen hij tot doctor in de godgeleerdheid werd bevorderd, den 11den Juli van dit jaar. Vgl. C. BRANT, *Historia vitae Arminii*, p. 190.

3) Misschien Sam. Baselius, die van 1606 tot 1620 pred. was te Katwijk a/zee.

4) Vgl. BRANT, *Hist. vitae Arm.*, p. 180 sq.

5) Ant. Walaeus was toen pred. te Koudekerk.

6) Misschien moet hier gelezen worden: concionandi.

7) Hij doelt waarschijnlijk op Wtenbs bloedverwanten, die bij dezen inwoonden. Vgl. hierboven bl. 55.

XLVII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Dankzegging voor diens bemoeiingen. In welke stemming hij het professoraat zal aanvaarden. Over een gedicht van J. Dousa. Hij heeft twee zijner ambtgenooten gehoord. Over beleedigingen Wtenbogaert aangedaan. — Leyden 22 Sept. 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 63. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

XLVIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijn gevoelen: de effigianda Dei essentia. — 22 Nov. 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 65. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een schrijven van Wtenb., waarin deze zijn oordeel had gevraagd over bovengen. theol. quaestie.

XLIX.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijn gevoelen over de vraag: Quomodo Christus in lumbis Adami existens considerandus. — Lugd. Bat. 21 Dec. 1603.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 66. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een schrijven van Wtenb., die hem dienaangaande inlichtingen had gevraagd.

L.

J. WTENBOGAERT AAN S. LUBBERTUS [1]).

Hij is zeer vereerd met de vriendschap van Lubbertus en brengt hulde aan zijne verdiensten. Hij stelt groot belang in de voortzetting

zijner dogmatische studiën, en zal gaarne moeite doen, wanneer hij te 's Hage terug zal zijn, om hem, door bemiddeling van de Staten, de boeken te verschaffen, die hij daartoe noodig heeft.

Doctissimo clarissimoque viro Sibrando Lubberti, doctori et Professori theologo in Academia Franekerana.

S. P.

Non is sum, vir clarissime, quem tibi finxit amor erga me tuus, vel amici depinxere. Ego mecum habitare didici et disco in dies, neque facile patior mihi affricari quid praeter sensum de me meum. Amica sunt multorum de multis, sed et interdum stolida judicia, quibus si assensum praebeat quis reclamante bene et exacte rogata conscientia, ne ille bis stolidus dicendus est. Parce igitur ejusmodi encomiis in posterum, neque ut viam sternas ad amicitiam hujus homuncionis tibi conciliandam iis opus esse puta. Ego ex discipulis tuis unum me profiteor, qui ex tuis lucubrationibus multum profecisse vel saltem proficere potuisse me agnosco lubens. A me igitur si [quid] fieri velis, id velut jure tuo posce. Habes obsequentem in Domino pro virili. Quod tardiusculos nos fuisse dicis in observanda amicitia, id mihi soli applicandum censeo, quem de hoc nomine pro modestia tua singulari te ipsum eodem concludens crimine, perstringis, merito id facis, peccasse enim hic me et quidem graviter fateor ingenue. Tu enim primus, non litteris modo tuis, sed et muneribus me dignatus es nullo a me vel officio vel beneficio provocatus. Nescio an vel unquam gratias egerim, nedum paria retulerim. Vis dicam? Utcunque quid tibi tuique similibus Ecclesiae columinibus debeam novi. Verum aspectus tui reverentia terruit me et doctrinae splendor, adeo ut infantiam meam vel unica literula apud te prodere ausus non fuerim. Sic igitur confictas ab amicis laudes, quod earum nullam materiem apud me videam,

abominor, ut et vituperia quantum possum fugiam, quae ne me comprehendant, infirmitates meas, qua datur, tego et taceo, non ut philosophus habear, sed ne non philosophus cum rubore audiam. Tu tamen a latebris protrahis vel invitum. Quid faciam? Tacebo? qui possum, nisi ejus quem studiose colo et revereor, quemque praecipuis hujus aevi theologis annumerandum jamdudum censeo, contemtor haberi (quod absit) velim. Iacta alea est. Si praeteritorum veniam concedere petenti haud grave fuerit, meque tua amicitia dignum judicaveris, hanc me in posterum diligentius culturum spondeo. Quod optas maiorem animorum conjunctionem in veritate propaganda et defendenda adversus hostium nostrorum improbitatem, idem omnium piorum et pacem Ierusalem vere amantium votum est; sed deest, proh dolor, praecipuum istius unitatis vinculum Charitas, qua nisi restituta frustra id satagemus. Tu tamen interea Spartam, quam nactus es, egregie ornas, et ad tabernaculi divini constructionem confers alacriter, quae Deus concessit liberaliter, quo nomine et mihi gaudeo et ecclesiae Christi gratulor. Qui authores fuere et suasores istius instituti laudem merentur. Tu magis, qui laborem illum quantumvis magnum et taediosum non defugeris, sed alacriter susceperis et cum multorum utilitate hucusque perduxeris. Utinam telam toties et a multis orsam pertexere detur: ac praesertim gravissimas illas de gratiâ, libero arbitrio, justificatione, praedestinatione etc. materias pro dignitate ita pertractare, ut non modo Bellarmini sed et aliorum strophae dissolvantur, nostrarumque Ecclesiarum de illis capitibus sententia ita firmis et validis e S. Scriptura petitis argumentis asseratur, ut a morsu et latratu adversariorum, haud unius sane generis, immunes esse queant: sic enim non veritati modo sed et multorum non malorum hîc fluctuantium infirmis conscientiis consuletur maxime. — De Patrum testimoniis ita sigillatim excutien-

dis ego sane non magnopere laborarem; nec puto veritatis et Ecclesiae bono nos in istam arenam pertractos. Quodsi adversariorum impunitas eo nos adegerit, et volupe fuerit alicui in illorum scriptis versatissimo etiam hîc manus conserere, id inprimis, quod tu prudentissime, cautum habeat, ne alienis sed suis oculis videat, examinet, expendat omnia, illorum ipsorum quantumvis magnorum virorum exemplo, quos indigitas, forte et aliorum non minus illustrium; plures enim hic meo judicio peccarunt, et peccant in dies. Scio id fieri non posse nisi ab eo qui bibliothecam habeat instructissimam aliisque quorum meministi subsidiis fultus sit, idque privatorum sumtuum non esse; quin et iniquum judico eos, qui tot labores pro publico exantlare non verentur, insuper tot sumptibus multare velle; at quid remedii? Ab Ordinibus siquidem Generalibus nihil ejusmodi hactenus impetratum novi, nisi forte D. Drusii exemplum adducat quis, cui aliquid concessum scio ad pertexendum opus quod Bibliorum versioni (cui impense favent Ordines) aliquando inservire posse quibusdam persuasum fuit [2]). D. Junio P. M. quid annuatim decretum fuit ab OO. Hollandiae in eandem quam moliris refutationem Bellarmianam. Verum praeterquam quod ex alio fonte istam liberalitatem profluxisse putem, equidem ignoro an, quam erga propriae Academiae professorem certis & specialibus de causis exercuere munificentiam, eandem erga doctorem alienae provinciae aeque prompte [futuri] [3]) sint. Nil dissimulo, quod res est aperio. Tentare tamen vadum non tam tui quam publici caussa non erubescerem, si daretur Hagae, ubi comitia sua habent Ordines, proceribus adesse. His autem in castris, inter arma et armorum strepitum, tale quid moliri velle hominis parum sani esset et frustra fieret. Bonâ igitur tuâ, vir clarissime et reverende, veniâ, cogitationes istas differemus dum ad meos redire dabitur. Quod ut rebus ad votum peractis fiat, faxit magnus ille Jehovah, rogo.

In laudabili instituto perge et mihi voluntatem de te bene merendi minime deesse tibi persuasissimum habe & vale. Ex castris ad Slusam Flandriae, 27 Jun. 1604.

Joh. Wtenbogaert.

1) In het archief van Gabbema, op de Bibliotheek te Leeuwarden. — Antwoord op een brief, die verloren schijnt.

2) De Staten Gen. legden hem in 1600 een jaargeld van *f* 400 toe, om een commentaar op het Oude Testament saamtestellen, waartoe de Chaldeeuwsche, Grieksche en Latijnsche vertalingen met elkander vergeleken moesten worden.

3) Misschien moet hier gelezen worden: exercituri.

LI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Huisselijke aangelegenheden. Zijn oordeel over Lubbertus en Helmichius. Wtenbogaerts werkzaamheden en plannen. De dierum decurtatione. — 15 Julii 1604.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 69. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenb., waarin deze hem over zijne studiën schreef.

LII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijne huiselijke omstandigheden en studiën. Het gevoelen van Piscator en zijne bestrijders over de leer der rechtvaardiging. — 3 kal. Aug. 1604.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 70. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

LIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De fidei Christianae necessitate; de necessitate et contingentia. Helmichius is bij hem geweest. Huiselijke omstandigheden. — 17 Aug. 1604.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 71. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Wtenb. had zijn gevoelen over dit onderwerp gevraagd.

LIV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hoe zijne ambtgenooten over hem denken. Zijn gesprek met Helmichius: de necessitate et contingentia. Over de Theologia van Trelcatius, en andere bijzonderheden. — 3 kal. Sept. 1604.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 72. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenb., waarbij deze hem een exemplaar van de brieven van Lipsius had gezonden.

LV.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij is ziek. Gomarus heeft, buiten de orde, stellingen tegen hem verdedigd. — 1 Nov. 1604.

1) *Pr ac. er. vir. epist.* Ep. 74. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

LVI.

J. WTENBOGAERT AAN AR. CORNELISSEN [1]).

Hij vraagt inlichtingen betreffende Ambr. Bruno.

Eersame seer voirsienige l. broeder.

Dese dient om ul. vrientlick te bidden, mij ter goeder trouwen met een letterken ofte twee ter eerster gelegenheyt te willen overschrijven, wat gevoelen ul. heeft van den persoon, handel ende wandel Ambrosii Brunonis [2]), gewesen conrector, soe ick verstae, van de schole tot Delff,

over dewelcke ul. mede opsiender is, ende merckelick off hij getuygenisse heeft eens vromen bestendigen wandels, becleet met gesatige zeden ende manieren, die hem in de opsicht over de jonge jeucht authoriteyt geven connen. Mij sall sonderlinge vrientschap hyermede geschieden, zijnde de oorsaeck, waerom ick dit aen ul. versoecke, soedanich, dat ul. deselve verstaende niet geerne sien en soude, dat bij gebreck van goede onderrichtinge hyerinne eenen misslach geschieden zoude. Het is om hem te gebruycken tot eenen praeceptorem over de pagiens van sijne Ex^cie^, t' welck ick nochtans bidde dat ul. gelieve secreet te houden. De ongeregeltheyt van dezelve (Godt betert) is groot. Ick hebt zoe verre gebracht, dat S. Ex^cie^ nu tot d'aenneminge van desen verstaet. Nu weet ul. wat daeraen gelegen is, dat zulck van exemplaren off immers goeden onbesproocken leven zij, ende zijne authoriteyt onder deselve met goede discretie wete te behouden. Bidde derhalven ul. nochmaels mij hyervan de gelegenheyt, ul. bekent, ronderlick te openen, ende te vertrouwen dat ul. getuygenisse bij mij blijven, ende niet dan ten goeden gebruyct zall werden.

Eersame, seer voorsienige discrete l. broeder, blijft hyer mede, met ul. huysfrouw, den Heere ende sijne genade bevolen. In Sgravenhage desen 20 Decemb. 1604.

Ul. gants dienstwillige diener ende medebroeder,
J. Wtenbogaert.

Eersamen, voirsienigen, zeer geleerden ende
discreten Arnolt Cornelissen, getrouwen
bediener des h. Euangelii tot Delff.
Door vrient.

1) In het Archief van de Nederd. herv. gemeente te Delft.

2) In het Gemeente-Archief te Delft wordt zijn naam niet gevonden. Het is mij niet gebleken of hij werkelijk tot onderwijzer van de pages van Maurits is aangesteld.

LVII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De machinaties tegen en het oordeel over zijn persoon en werk. Over de kerkelijke aangelegenheden te Utrecht, Helmichius, Kuchlinus, Gomarus, enz. Zijne vrouw schonk hem het negende kind. — 2 Maji 1605.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 76. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenb., een paar dagen vroeger geschreven.

LVIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijn oordeel over confessie en catechismus. Over de kerk van Utrecht, Borrius, een gesprek met F. Hommius, eene ontmoeting met Fr. Halsbergen enz. Hoe Helmichius over hem oordeelt. Dood van Ar. Cornelissen. Zijne tegenwoordige verhouding tot Gomarus. — Leydae 20 Maji, 7 Junii 1605.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 77. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84 — Antwoord op een brief van Wtenb. uit Bergen op Zoom.

LIX.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijn geschil met Gomarus. Wat Adr. Borrius van Hommius had verhaald. Hij heeft stellingen verdedigd: de legis et euangelii comparatione. Over de houding van P. Plancius en andere bijzonderheden. — Lugd. Bat. 27 Oct. 1605.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 80. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal P. Scheltema No. 84.

LX.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij verblijdt zich over het herstel van Wtenbogaert. Vechtpartijen van studenten te Leyden.

Gelooft ende gepresen sij Godt den Vader deur Jesum Christum sijnen Sone, Amen, die mijne ende veler vromen droeffenisse verandert heeft in vrolijckheydt ende blijdtschap. Ick heete u wellecom, mijn beminde, metten herten wellecom, segge ick, van de poorten des doots, die ick voor eenige daghen vreesde, sonder dat ick het laetste adieu mochte seggen, u souden overweldight hebben. De droefenisse, die ick eenige doch weynighe daghen gehadt hebbe, want uwen standt mij niet bewust en was, dan naedien se in beteren is verandert, gelijck ick nu uyt u E. schrijven verstae, de tijt verghelijckende, en kan ick niet wel ontdecken. Wat wonderbaere verscheydene gedachten mij in mijnen sinnen hebben becommert ende die geturbeert en soude ick niet derven verklaren. Als ick sondaghe lestlede verstont — deur schrijvens welcke d. Borreus aen sijne huysvrouwe, van Uytrecht daer hij was, gesonden hadde — van uwe kranckheydt, die ick te vooren maer deur geringe lopende tijdinge hadde verstaen, ende daerop oock tijdinge van u overlijden, welcke ick niet konde geloven om dieswille, dat mij mijne imaginatie, die ick hebbe van 't werk welck ick meyne dat Godt heeft voorgenomen uyt te rechten ende sulx voornamelijck door u, sulx geensins toeliet, hoewel deselve wederom seer werde verontrustet deur schrickelijcke vrese aen d'andere sijde, so en ben ick niet gerust geweest, nacht noch dagh, totdat Adrianus Borreus mij woensdagh tsavonts seyde, dat t'Utrecht sekere tijdinge was dat u E. aen de beter handt was. Ick hebbe, een maendagh so ick meene, een brief gesonden aen u

nichtgen [2]), om die vorders aen u E. bestelt te werden, daer uyt u E. mercken sal, hoe qualijck ick in mij selven tevreden was, dat ick van uwe suster niet gehoort en hadde. Doch de duysternisse is vergaen, het licht is opgestaen, alleen geve Godt dat wij het behouden moghen. Sijt dan hertelijck wellecom, mijn uytvercoren broeder, ick soude niet naerlaten u E. desen dagen te komen versoecken, ten ware de moetwille van eenige studenten, die ons dese drie ofte vier dagen sulcke moeyten hadden gemaeckt, dat wij alle dagen met de magistraet hebben moeten vergaderen, om te sien hoe wij dat in ordre sullen mogen stellen. Daer is eene van een burger gewondet ende heeft twe houwen in 't hooft tot op 't been en een steecke boven sijn knie. De studenten van sijne natie, 't is een Hamburger, versoecken recht daerover gedaen te worden. Daerover wij naermiddagh te drie uren weder sullen vergaderen [3]). So haest als ick sal moghen sal ick u sien ende u met monde verwelcomen, believet den Heere, dien ick dancke met hert ende mondt, dat hij u sijne kercke ende mij gespaert heeft. Vaertwel ende besorght uwe gesontheydt, die ick niet naelaten sal den Heere met gebeden te recommanderen, gelooft het vrij. Uyt Leyden den 26 Novembris 1605.

Uwe dienstschuldige.
Uwe broeder ende vrindt,
J. Arminius.

D. Borreus doet u E. hertelijcke groeten, dien ick van uwe swackte verwitticht hebbe.

Eers., discr., wijsen, voors., seer geleerden J. Uytenbogaerdt, getrouwe bedienaer des h. Euang. in 's Gravenhage.

1) Uit de collectie van den heer J. Kneppelhout te Oosterbeek.

2) Wie zij was is mij onbekend.

3) Dit oproer der Leidsche studenten is een soortgelijk als er in het

laatst der 16de en in het begin der 17de eeuw meermalen plaats hadden. (Vgl. Dr G. D. J. SCHOTEL, *Een studenten-oproer in* 1594. Leiden 1867). Het begon met straatschenderij, gevechten met stoepen (soldaten) en eindelijk met verzet tegen den magistraat, wanneer men eenige studenten gevangen nam. Zij beweerden dan dat hunne privilegiën geschonden waren, want zij wilden alleen op last van het forum academicum worden gevat en veroordeeld.

LXI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij zal met Borrius tot hem komen. Zijn gevoelen over het leerstuk der praedestinatie. — Pridie kal. Jan. 1605. Lugd. Bat.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 81. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84.

LXII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT. [1]).

Over Matth. XVIII:2 en de verklaring van andere bijbelplaatsen. — 4 Martii 1606. Leydae.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 83. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Hij had dienzelfden dag een schrijven van Wtenb. ontvangen, waarin deze zijn oordeel over bovengen. plaatsen had gevraagd.

LXIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over den krijg. Hij bemoedigt Wtenbogaert. Het verhandelde op de laatst gehoudene synode. Zijn antwoord op het verzoek van Wtenbogaert, om toch geene nieuwigheden te leeren. Trelcatius' Institutiones theologicae. — Kal. Sept. 1606.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 88. Het handschrift berust op de Bibl.

der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenb. van 28 Aug.

LXIV.

J. BECIUS [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Weerlegging van het gevoelen van Wtenbogaert omtrent het bijeenroepen van eene nationale synode tot herziening van confessie en catechismus, door dezen op de synode te Gorinchem verdedigd. — Dordrecht 16 Sept. 1606.

1) Joh. Becius was van 1586 tot aan zijn dood, in 1626, predikant te Dordrecht.

2) In WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 335, v.

LXV.

J. WTENBOGAERT AAN J. BECIUS [1]).

Hij verdedigt zijne houding op de synode te Gorinchem. Zijn gevoelen over het behandelen van kerkelijke geschillen op eene nationale synode, enz. — In 't leger beneden Wesel desen 27 Sept. 1606.

1) In WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 337—346. — Antwoord op den vorige.

LXVI.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De Christi interrogatione et responsione Petri Matth. XVI. Zijne veelvuldige bezigheden. Hij raadt Wtenbogaert te 's Hage te blijven. Over het beroepen van een predikant te Oudewater. — Lugd. Bat. 3 Febr. 1607.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 98. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Wtenb. had zijn gevoelen over dit onderwerp gevraagd.

LXVII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij heeft aan Bruno zijn verlangen kenbaar gemaakt. Over Matth. XXIV : 32, vv. Hij zal aan Ledenberg schrijven waarom Wtenbogaert te 's Hage niet gemist kan worden. — Lugd. Bat. 9 Febr. 1607.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 99. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een schrijven van Wtenbogaert.

LXVIII.

A. DE DUYCK [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Uitnoodiging om deel te nemen aan de nationale synode, die in Mei te 's Hage bijeen zou komen.

1) Advocaat-fiscaal van de generaliteit, in welke qualiteit hij dezen brief schreef „ter ordonnantie van de Staten-Generael.

2) WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 348, v.

LXIX.

J. WTENBOGAERT AAN P. DU MOULIN [1]).

Naar aanleiding van een te Parijs verbreid gerucht over een schisma in de Nederlandsche kerk. Mededeeligen omtrent de ware toedracht der zaak. — Uyt den Hage desen 9 Nov. 1607.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 108. — Eene Nederd. vertaling van den Franschen brief is door Wtenb. opgenomen in zijne *Kerck. hist.* bl. 398 —402. — Pierre du Moulin was van 1599 tot omstreeks 1621 predikant te Charenton.

LXX.

R. ARTOPOEUS [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Hij deelt Wtenbogaert eenige geruchten mede, die ten nadeele van Arminius en hem werden uitgestrooid. — 13 Nov. 1607.

1) Rudolphus Artopoeus was van 1600 tot 1618 predikant te Francker.

2) Van dezen brief wordt door Wtenb. in zijn *Kerck. hist.* bl. 403 vv., even als van zijn antwoord, dat volgt, slechts de hoofdinhoud medegedeeld. De oorspronkelijke brieven waren in 't Latijn geschreven.

LXXI.

J. WTENBOGAERT AAN R. ARTOPOEUS [1]).

Hij licht Artopoeus in omtrent de 13 punten betreffende Arminius en zich zelven, waarover deze hem geschreven had. — Zonder datum.

1) WTENBOGAERT, *Kerck. hist.* bl. 405, v. — Antwoord op den vorigen, verzonden met een kort antwoord van Arminius. Zie het antwoord beneden No. LXXVIII.

LXXII.

ABR. VAN DER MIJLE AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij is van onrechtzinnigheid beschuldigd, doch heeft zich weten te zuiveren. Hij verzoekt Wtenbogaert hem tegen kwade geruchten te verdedigen.

Vir clariss. ac Dne mi colende [2]).

Elapsi jam sunt aliquot menses, quod meas ad te dedi; quas, quia ad eas nihil a te datum aut saltem receptum fuit mihi, an acceperis dubitarem, nisi scirem per varias tuas occupationes ex facili illud potuisse impeditum esse. Nec vero ut res meae jam sunt, magnopere interest an aliquid responsum sit nec ne. Siquidem diluta jam est et vanitatis falsae convicta illa calumnia, quam tum querebar tibi in me incumbere. Coram classe nostra tandem injuria haec debuit transigi. Insimulatio mei in ea instituta et a me repulsa. Triduo integro utrimque allata a classicali collegio (quod nobis constat ex quinquaginta fere tam ministris quam praesbyteris) et attenté sunt audita, et diligenter pensitata. Eventus fuit (laus Coelesti meo Patri, qui curam mei egit) ut mihi liquido

sit abstersa illa contumeliosa macula, qua nomen meum erat aspersum. Idque obtinui non majori suffragiorum numero, sed unanimi uno omnium, ne uno quidem pronunciante contra me ex tam numeroso collegio, nemineque existente qui aegre mihi suffragaretur aut illubenter. An auditum tibi quid calumniae fuerit nescio; et nosti pro tuo prudentiae sensu, non posse mihi esse volupe, ut aliis ignorantibus eam revelem, quam ex omnium et mente et aure et ore optarem evasam. Tantum autem tibi ceu fido amico dicam; esse similem aut eandem, quae Athanasio, Eustathio Alexandrino, et castissimo Hieronymo impacta fuit. Et quidem saepe consolatum hoc me est, quod viri tam alto solio constituti, ut fuerint instar stellarum in Christi ecclesia, non tamen fuisse potuerint extra hujus malevoli teli jactum; mirum igitur non esse, si ab eo contingar ego, qui, ut infimus, per terram repto. Sed gratia pastori meo fidelissimo, qui me eripuit ex beluae istius ore. Et quidem concordia est cum meis mihi redintegrata, adeo ut tranquillitati jam restitutus, nil porro adhuc quidem de sede mutanda cogitem. Hoc te celare, vir praestantissime, nolui; quo primo tu ipse, si forte aliquid commemoratae calumniae ad te pervenerit, scire possis, quid de ea jam sit; deinde ut, si alios audias alicubi, qui eam quoque intellexerint, pro fide tua, tanquam vere mihi amicus, liberatum me ea et in integrum mihi nomen restitutum esse, sedulo et declarare mea caussa possis et contendere. Si quicquam iterum tua caussa potero, quam id fecero et libenter et graviter, id experiere, quotiescunque placuerit. Utinam tibi tam prope habitarem ut coram aliquando tecum conferre possem; neutrum fortassis id pigeret. Tibi si non displicet literas subinde mecum commutare ego faxo, ne scribendi officio te sim inferior. Saltem hanc, ut et priorem, an acceperis, brevi velim significare ne graveris; cui quanto plus de rebus aliis familiaris et apertae scriptionis addideris, quanto

gratius mihi accidet. Vale frater observande. Deus te sospitet et salvet. Dilectissimae tuae a me salutem; eandemque cum omne genus officio colendo domino van Zandio [3]). Flissingae IV kalend. Decemb 1607.

Tibi addictissimus,
Abr. Milius.

Aen den eerwaerdigen, voorsienigen, wijsen ende welgeleerden here Joannes Uyttenbogaert, getrouwen dienaer des h. Euangelij in 'sGravenhage.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2). — Een vroeger schrijven van hem aan Wtenb. is verloren gegaan. Wtenb. schreef op dezen brief: „Resp. 7 Dec. 1607," doch ook dit antwoord is niet gevonden.

2) Vgl. voor den inhoud van dit schrijven de biographie van Van der Mijle in VISSCHERS *Hist. tijdschr.*, en hierboven No. IX.

3) Mij onbekend.

LXXIII.

FR. VAN AERSSEN [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Over Arminius, Wtenbogaert en de kerkelijke geschillen. — Paris 5 Dec. 1607.

1) Gezant bij het Fransche hof van 1598 tot 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 109. — Antwoord op een langen brief van Wtenbogaert.

LXXIV.

FR. VAN AERSSEN AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Het schrijven van Wtenbogaert heeft een goeden indruk gemaakt. Hij geeft genoeg te kennen dat S. Lubbertus de kwade geruchten van hem verspreid had. — Paris 10 Dec. 1607.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 112.

LXXV.

FR. VAN AERSSEN AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over het schrijven uit de Nederlanden aan de Fransche kerk ten laste van Wtenbogaert, naar aanleiding van een schrijven van Phil. de Mornay uit Saumur.

Monsieur.

On m'a voullu persuader qu'on n'a rien escript aux eglises de ce royaume sur ce que quelques uns de vos confreres se sont plaintz à l'eglise de ceste ville; cependant vous verrez par celle que je viens de recevoir de M. Du Plessis [2]), qu'on en a faict tout le contraire. Je tacheray d'en descouvrir et l'autheur et le subject, car ceste lettre est fort generale, et le faict de tant plus suspect que c'est à moy à qui on en escript, sans en avoir touché un seul point par mes lettres. Mais Saumur est une des nouvelles universitez [3]), erigée principalement pour la Theologie, et je me doute, que par ceste consideration on s'est adressé là, pour persuader que noz theologiens sont en dispute, dont je n'ay jamais oy parler, que par celuy qui m'en vint faire la premiere remonstrance, et semble que ce mesme porteur ait faict le mesme offrir ailleurs, puisque M. Du Plessis desire l'intervention et authorité de nos superieurs pour surcheoir ces contentions. Je diz encor que j'auray soin de vostre reputation en ce royaume, et par ma response esclarciray Monsieur Du Plessis de toute la verité, et sur ce je vous baise les mains, et supplye le Createur,

Monsieur, qu'il vous ait en sa sainte garde.

Vostre treshumble et tres affectionné serviteur,

Francoys d'Aerssen.

De Paris ce 14e Decemb. 1607.

A Monsieur, Monsieur Wtenbogaert, conseillier de son Exce et ministre de la parolle de Dieu.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2). — Wtenb. schreef op de buitenzijde: „Avec une lettre de Mr Du Plessis." In zijne *Kerck. hist.* bl. 403 is eene vertaling opgenomen, en tevens het gedeelte van den brief van Ph. de Mornay, dat op de kerkelijke geschillen betrekking heeft.

2) Philippe de Mornay, Seigneur du Plessis-Marly, was van 1589 tot tot 1621 gouverneur van Saumur.

3) Zij werd in 1598 opgericht en in 1685 opgeheven.

LXXVI.

P. DU MOULIN AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijn oordeel over de vijf artikelen. Wat hij van Wtenbogaert verwacht. — Dec. 1607.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 111. — Eene vertaling van den Franschen brief is opgenomen in *Brieven van vermaerde en geleerde mannen*, Amst. 1862, I, bl. 61.

LXXVII.

J. WTENBOGAERT EN J. ARMINIUS AAN DE CLASSEN VAN N. HOLLAND [1]).

Wederlegging van eenige punten in het rapport aan de N. Hollandsche synode van hetgeen te 's Hage door de hoogleeraren en predikanten, op last der Staten bijeengekomen, verhandeld was; vooral betreffende Arminius en Wtenbogaert. — Zonder datum.

1) J. TRIGLAND, *Kerck. geschiedenissen*, bl. 398—401. W. Helmichius en H. Gerardi zonden hierop den 1sten Febr. 1608 een ander schrijven aan de classen van N. Holland, waarin op den brief van Arm. en Wtenb. wordt geantwoord (Ald. bl. 401—408).

LXXVIII.

R. ARTOPOEUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij is met zijn antwoord tevreden, zal de valsche geruchten, die er omtrent Wtenbogaert in omloop zijn, tegenspreken, en raadt dezen

te blijven aandringen op het houden eener nationale synode. — Franeker 2 Febr., st. v. 1608.

1) WTENBOGAERTS *Kerck. hist.*, bl. 406, v. — Antwoord op No. LXXI.

LXXIX.

J. ARMINIUS EN J. WTENBOGAERT AAN W. MELVINUS [1]).

Wederlegging van hetgeen S. Lubbertus aan Melvinus had geschreven over de kerkelijke twisten hier te laude in het algemeen, en de houding van Arminius en Wtenbogaert in 't bijzonder. — 's Hage 13 April 1608.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 104. Eene Nederd. vertaling werd door Wtenb. opgenomen in zijne *Kerck. hist.* bl. 415—424. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. Wtenb. schreef op den omslag: „Dit is mijne eerste minute, soo ick die ter begeerte D. Arminii hebbe ontworpen, ende ten overstaen Arminii gecorrigeert, ende daernae int net geschreven zijnde aen Melvinum en Paraeum, elck apart, mutatis mutandis gesonden." — Melvinus was hoogl. in de godgel. aan de hoogeschool van St. Andrews in Schotland, doch zat op dit oogenblik in den Tower te Londen gevangen (*Kerck. hist.* bl. 411). Een brief, geheel van denzelfden inhoud, werd gezonden aan D. Pareus, hoogl. in de godgel. te Heidelberg. — De brief werd geschreven naar aanleiding van den brief van S. Lubbertus aan Melvinus (*Kerck. hist.* bl. 411—415. *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 103).

LXXX.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Hij vreest dat hij niet naar Utrecht zal kunnen gaan. Over den stand van de geschillen en S. Lubbertus. — 2 Julii 1608.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 620. — Jan van Naerssen was van 1605 tot 1619, naar ik meen, predikant te Grave. Zijne brieven aan Wtenb. schijnen verloren te zijn.

LXXXI.

S. LUBBERTUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over Arminius. „Bevorder den vrede der kerk, ik zal 't ook doen." — Franeker 17 Oct. 1608.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 121. Eene vertaling in WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 429. — Vgl. hierbij den brief van Lubbertus aan Oldenbarnevelt (Ep. 120), waarop Wtenb. deze woorden schreef. „Brief D. Sibr. aen den h. adt B., 16 Oct. 1608, denwelcken S. Ed. mij ter handen stelde om, denselven gelesen hebbende, deselve op alles naerder t'instrueren, gelijck tot contentement is geschiet. Hoe d'andere predicanten Sibrandi vermaning hebben waergenomen in de reste, heeft de tijdt geleert."

LXXXII.

J. WTENBOGAERT AAN S. LUBBERTUS [1]).

Hij berispt Lubbertus over zijn schrijven aan buitenlandsche godgeleerden, en weerlegt hetgeen hij geschreven heeft. — 's Hage 8 Dec. 1608.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 122. Eene vertaling in WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 429—432. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op den vorigen.

LXXXIII.

J. ARMINIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij is wat beter. Zijn privaat college Hij bemoedigt Wtenbogaert. — Leydae 15 Martii 1609.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 125.

LXXXIV.

J. ARMINIUS EN J. WTENBOGAERT AAN S. LUBBERTUS [1]).

Verdediging van hun schrijven aan Paraeus. Zij willen niet verder met hem twisten, maar de beslissing aan de Staten overlaten. — 's Hage 28 April 1609.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 127. Vertaald door Wteub. in zijne *Kerck. hist.* bl. 432—434. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal, P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Lubbertus aan beiden, d° 16 Maart, gezonden naar aanleiding van hun schrijven aan Paraeus en Melvinus (zie No. LXXIX), welke brief van Lubbertus verloren is.

LXXXV.

S. LUBBERTUS AAN J. ARMINIUS EN J. WTENBOGAERT [1]).

Weerlegging hunner beschuldigingen. Hij breekt de correspondentie af.

S. D. P. Spectabiles et reverendi viri.

Communis amicus noster d. Johannes Arnoldi tradidit mihi epistolam vestram, quae an sit vobis et vestro munere digna, alii indicare poterunt; ego sane meliorem a vobis expectaveram.

Conquerimini me meis litteris vos apud Paraeum et passim per totam Europam traduxisse, suspicionibusque atrocissimis objecisse. Ego vero ante quindecim annos de istis (ut vos loquimini) suspicionibus multa audivi. Si Lydius [2]) viveret, posset hujus rei idoneus testis esse. Post Lydii obitum varia ex multis Europae regnis de illis ad me perscripta sunt priusquam ego Hollandiam vidi [3]). Vos ipsi Hagae de illis, qua privatim qua publice conquesti estis priusquam ego ad quemquam de ea re scripsi. Qui potest igitur fieri ut ego vos istis suspicionibus objecerim, cum longo tempore antequam ego quicquam scripsi, iis objecti fueritis?

Meam scriptionem vocatis criminationem, atqui ne uno quidem verbo vos criminatus sum, tantum recito et explico controversiam inter nos motam. Deinde jam ante obtuli et nunc me rursus offero ad probationem eorum quae scripsi.

Recusatis domesticarum et exterarum ecclesiarum judicia, cum tamen hae controversiae sint prorsus ecclesiasticae; judicate ipsi quam hoc sit vobis laudabile futurum. De re ipsa verbum nullum scribitis, sed pro ratione, ne mi bilem offendatis: ego vero etiamsi mihi calamus in juratum hostem stringendus sit, nolim illum bile tingere.

Accusatis me, quod ad exteras ecclesias scripserim. Verum ter Arminius idem fecit, et quidem (ut opinor) ante me. Certe ipsius rationes, quibus ego respondi, missae erant Coloniam et Wesaliam [4]), inde in Belgicam redierunt et per longas vias tandem ad me pervenerunt. Num mihi illicitum est, quod ipsi facitis? Aut potestisne me propter illud reprehendere quod ipsi vobis permittitis?

Deinde quantopere satagatis ut politicos in vestram sententiam pertrahatis, quotidie audimus. An vero vobis licitum est politicorum animos tentare, et nobis exterarum et quidem orthodoxarum ecclesiarum judicia explorare non licebit? Putatis has controversias esse leves, quare igitur contradicitis? Equidem nolim ego propter rem levem tam multis fratribus contradicere. Deinde non debet vobis ista materia, quae est de ecclesiasticis judiciis recte instituendis, levis videri. Ut taceam doctissimos viros, ceu sunt Danaeus [5]), Junius, Wittakerus [6]), Duppius [7]), ut de aliis nihil dicam, in illa explicanda laborasse.

Dixi vestras opiniones multis doctissimis viris ridiculas videri, quod an verum sit illorum ad me scriptae litterae testantur.

Non recusamus illustrissimorum d. d. Ordinum judicium, quin Hagae nosmet ipsos obtulimus ad rationem de nostra sententia illis reddendam. Sed an propterea vobis licebit

omnium ecclesiarum de rebus ecclesiasticis judicia respuere? Aut nobis non licebit de talibus rebus illarum judicia exquirere?

Nos non movimus has controversias, neque illarum auctores sumus. An vero vos ipsi hos obscuros articulos non fabricaveritis, atque ita his controversiis occasionem non dederitis, nemo rectius quam vos ipsi testari poterit.

Quae de Titio, Sejo et Maevio [8]) asseritis palam ostendunt, ad quas angustias sitis redacti. An vero hujusmodi fictionibus sive rhetoricationibus huic malo mederi possitis, vos ipsi videritis.

Caetera sciens volens praetereo, et quia video vestros animos tam mulieratos esse, ut etiam illa quae vestro judicio bene dicta sunt, in bonam partem accipere non possitis, non inquietabo vos posthac meis litteris, sed rem totam vestro judicio committam. Valete spectabiles et reverendi viri. Fran. a° 1609 1° Maji.

Ves. d. d. addictissimus,
Lubbertus.

Spectabilibus et reverendis viris D. D. Jacobo Arminio, S. Th. doctori et professori in Academia Leidensi, et D. Johanni Wtenbogardo, pastori in Ecclesia Hagensi.

1) Op de Bibl. van de Remonstr. gem. te Rotterdam. — Antwoord op den vorigen.

2) Martinus Lydius, sedert 1580 hoogl. te Franeker, stierf aldaar 27 Juni 1601.

3) Ofschoon in Friesland geboren, had Lubbertus zijne jongelingsjaren doorgebracht aan de hoogescholen van Duitschland en Zwitserland. In 1584 kwam hij in Friesland terug, vóór dien tijd predikte hij in Embden.

4) Het is mij niet gebleken, aan wie die brieven gezonden kunnen zijn.

5) Lambert Daneau, in 1572 hoogl. te Genève, 1581 te Leiden, 1593 te Castres, gest. 1595. Vgl. voor zijne geschriften over dit onderwerp mijne *Bibliotheek der Contra-Remonstr. geschriften.*

6) Wilhelm Whitaker, hoogl. te Cambridge, gest. 1595. Vgl. JÖCHER, *Allgem. Gelehrten-Lexicon.*

7) Mij is niemand van dien naam bekend, die hier bedoeld kan zijn. Misschien heeft Lubb. „Puppius" willen schrijven, en dan zal hij aan Hermanus, niet aan Willem Puppius gedacht hebben, ofschoon ik niet weet dat deze over dit onderwerp iets heeft uitgegeven.

8) Gefingeerde personen, die herhaaldelijk in de Pandecten voorkomen, door Wtenb. en Arm. in een voorbeeld gebruikt.

LXXXVI.

G. VAN LEDENBERG[1]) AAN J. WTENBOGAERT[2]).

Het ondersteunt de pogingen, door de regeering en den kerkeraad te Utrecht in het werk gesteld, om Wtenbogaert te Utrecht te krijgen.

Eerwaerdige, hoochgeleerde, godtvruchtige ende seer discrete.

Verstaen hebbende, dat de heren Regierders der stadt Utrecht, eensamentlijck die van den kerckenraydt derselver stadt, haere Gedeputeerden jegenwoordelijck wederomme derwaerts seynden, omme te bevorderen ende te obtineren uwer L. ontslaginge van den kerckendienst aldaer ende desselfs inleydinge in den kerckendienst alhier, die ons seer aengenaem wesen sal, soo hebben wij goet gevonden den voornoemden Gedeputeerden oock te vergeselschappen met onse brieven van recommendatie haeres versoucks aen de heren Staten van Hollandt ende zijne Ex^cie^, verhopende dat uwer L. sijn debuoir daerbij doende de saecke goet succes hebben sal. Ende alsoo wij nyet en twijffelen off tselve sal strecken tot meerder voortplantinge van Godts heylige Woordt, aenwas ende stichtinge van de christelijcke gemeynte, soe binnen de stadt als de gehele provincie van Utrecht, daertoe wij u l. ende andere goede godtvruchtige ministers, in dese provincie zijnde, geerne souden gebruycken, soo versoucken wij u l. sijne

dimissie aldaer soe veel mogelijck te bevorderen, daerop wij ons sullen verlaten, ende middelretijt,

Eerwaerdige, hoochgeleerde, godtvruchtige ende seer discrete de genade des Alderhoochsten bevelen. Geschreven t'Utrecht den xxix^en^ Julij 1609.

Uwer E. goede vrunden.

Die Staten vanden lande van Utrecht.

Ter ordonnantie van deselve,

G. de Ledenbergh.

Eerwaerdige, hoochgeleerde, godtvruchtige ende seer discrete Johannes Vuyt den Bogart, bedienaer des H. Euangelij in 'sGravenhage.

1) Van de particuliere correspondentie tusschen Wtenb. en den secretaris van de Staten van Utrecht, in wier naam hij dezen brief schreef, zijn mij, behalve dezen, nog slechts twee bekend (Zie N°. CLXV en CLXXI).

2) Op de Bibl. van de Remonstr. gem. te Rotterdam. — Wtenb. schreef op de buitenzijde: „Renovatie brieven van de heeren Staten van Utrecht, gelevert 10 Augusti 1609. Per Coss. Bors. et Helid. Speenh. et Werckhoven." Vgl. DODT VAN FLENSBURG, *Archief*, Dl. III, bl. 277, IV, 355 en 358.

LXXXVII.

J. WTENBOGAERT AAN ADR. VAN DEN BORRE [1]).

De gedeputeerden van de synode zijn in de vergadering der Staten van Holland geweest. Hoe Plancius zich gehouden en wat Oldenbarnevelt hem geantwoord heeft. Zijn vertrek naar Utrecht wordt zeer bemoeilijkt. — 17 Sept. 1609.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 621. — Van den Borre was van 1603 tot 1619 pred. te Leiden.

LXXXVIII.

L. REAAL [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Over de begrafenis van J. Arminius.

D. Uytenboogaert.

S. P. D. — Arminius [3]) piae memoriae, nonnullos, ut nosti, viros claros ipsi familiariter notos, Hagaecomitis dum vixit, habuit, D. Hoogerbeetsium, D. Junium [4]), et alios, tibi melius quam nobis cognitos, quos invitatos vellemus si ita D. visum fuerit, et te quidem, ut spero, illud per eum quem maxime isti negotio aptum judicabis, curaturum non dubitamus. De invitando consulum Amsterodamensium uno aut altero, hic dubitamus. Tuo itaque illud judicio relinquimus, quod si consultum videatur, si negotia permittant adire ipsos poteris (sunt enim Hagaecomitis deputati) et ad funus pro tua humanitate quam officiosissime invitare [5]). Leydae 20 Oct. 1609. Diem sepulturae scis fore proximo die Jovis 22 hujus mensis.

Tui observantissimus,
Laurentius Reael.

Ghodvruchtige, wijse ende hoochgeleerde here
Johanni Uytenboogaert, dienaer des Goddelijcke Woorts in 'sGravenhaege.

De bode 3 stuyvers.

1) Laurens Reaal, schepen en raad van Amsterdam, was de schoonvader van Arminius.

2) Naar een afschrift, eenige jaren geleden door mij genomen van den origineelen brief, die later in Dec. 1862 bij M. Nijhoff te 's Hage (Catal. No. 1146) werd verkocht.

3) Hij was den 19den Oct. gestorven.

4) Hadrianus Junius, sedert 1597 raadsheer in het Hof van Holland.

5) Ik weet niet of zij er werkelijk bij tegenwoordig waren, daar er geene bijzonderheden van Arminius' begrafenis bekend zijn.

LXXXIX.

J. TAURINUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij geeft lucht aan zijne verontwaardiging over een geschrift van Gomarus. — Trajecti 26 Dec. 1609.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 134.

XC.

D. BAUDIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over Arminius en zijn Epicedium op diens dood. Hij is het met Wtenbogaert niet eens wat aangaat de verhouding van kerk en staat. Hij is doodelijk verliefd op eene weduwe en verzoekt de tusschenkomst van Wtenbogaert.

Eximio theologo et ecclesiastae D. Johanni Vtenbogardo Dominicus Baudius s. d.

Reverende vir. Quum ex omni copia veterum amicorum ..... nefariae factionis Jano illo Leidensi. Sed haec hactenus dicta sunto, nunc venio ad ea quae propiora rebus meis sunt, de quibus nuper tecum egissem, sed verecundia deterritus obticui et erubui; epistola vero non erubescit. Ante annos viginti jura mihi summae familiaritatis intercesserunt cum parente viduae Kinschotianae, viro praecipuae integritatis, item cum fratribus ejusdem divae; tum (quod rei caput est) ipsam nympham tunc vehementer adamavi, nec aberant auguria bonae spei, sed genii mei sinisteritas non tulit ut tanti boni compos evaderem, aliam mihi conditionem fata destinarant. Haud me poenitet carissimae conjugis [2]), cujus nunc anima requiescit in beatis sedibus, et ipse mihi sum conscius me nullum officii genus omisisse, quod vel a bono marito, vel ab homine Christiano postulari debet. Caeterum omnibus notum est eam prae amoris vehementia non-

nunquam miris modis exercuisse patientiam nostram, ut jure dicerem mihi esse domi unde praeclaram illam virtutem addiscerem. Sed ut sine circuitione tecum loquar, mensis et amplius abiit ex quo accessi ad pristinos meos amores, ad illam inquam viduarum lectissimam, cujus ante memini, et cujus nomen mihi scriptum est in intimo cordis penetrali. Quid multis moror? Protinus agnovi veteris vestigia flammae, sensi me illico captum, sed ita ut nunquam acrius hunc blandi Cupidinis ignem sim expertus. Id horribile arcanum deposui fidis auribus praestantissimae tuae conjugis, fretus et ejus prudentia et ingenti amicitia quae patri meo cum ejus parente intercessit, adeo ut publica voce tanquam rarissimi exempli par amicorum concelebrarentur. Eadem nunc fiducia, tum autem humanitate tua et antiqua necessitudine nostra subnixus hasce literas ad te scribere audeo, quibus testor et profiteor me tibi vitam et animam debiturum, si effeceris ut nos domina mutuo amore complecti dignetur, aut si vel praematurum est, vel immodici voti rem tantam sperare, saltem se diligi a nobis, se toto pectore amari aequo animo patiatur, neve exhorrescat vultum et conspectum ejus, qui sanguinem pro illa vellet impendere; dignetur notas audire et reddere voces; etiam hostibus jura belli permittunt, ut ad colloquium admittantur. Non ideo tam sollicite rogo hanc veniam, quod ambitiosis precibus exoranda sit optima et humanissima feminarum, ut sermonem cum homine haud inglorio et nullius culpae sed optimae voluntatis sibi conscio sociare ne gravetur; verum tamen omnia tuta timeo. Visa est enim temeritati nostrae subirasci, quum ei verbis haud obscuris violentiam ardoris mei patefecissem, nec ausus fui reditionem pacisci, nec tantum est animi ut reverti audeam ad se, nisi prius exploratum habuero eam mihi non esse iratam, aut hactenus irasci quantum irascuntur amantes. Hanc sine me spem ferre tui, nihil est enim quod suadae tuae viribus expug-

nari non possit, nedum misericors pectus mulieris educatae sub faustis penetralibus optimorum parentum. Non possim etiam verbis exprimere quam immortali beneficio me tibi devinxeris, si hunc optabilem nuncium ex te audiero, non repudiatum iri vel Musas nostras, vel literas effusissimi amoris interpretes. Neque enim aureum imbrem offerre possum huic Danaae, sed quod omni auro praeponderat, possum ejus laudes aeternis carminibus implere. Quod si nos unquam benigna fata jugo adamantino conjunxerint, quod sola mors finire potest, sublimi feriam sidera vertice. Faxit Deus O. M., author et institutor sancti conjugii, ut hunc hominem ex amore pene insanum in communionem divini humanique juris, in individuam vitae societatem, in legitimum thalami consortium adlegere ne dedignetur. Non erit tibi dispendio aut pudori talis legatio, nec a muneris tui sanctitate abhorret exercere honestas inter bonos conciliaturas. Socrates, omnium hominum sapientissimus oraculo Apollinis judicatus, gloriabatur se lenonem esse generis humani. Parum ille quidem verecunda voce usus est, sed hoc significare voluit, nullam esse praestantiorem et viro sapiente digniorem artem, quam tenere habenas animorum, et hominum voluntates sibi conciliare. Rogo te ignoscas impatienti desiderio, quod tibi tanquam spirituali patri meos intimos affectus aperio sine fuco et fallaciis, atque (ut dici solet) velo levato non potest sanari morbus nisi cum aeger indicet, et ut loquar cum Horatio, stultorum incurata pudor malus ulcera velat. Iterum rogo ignoscas, vel potius amantis, pene dixeram amentis te miserescat mei; totum me denique tuae mando et committo fidei, prudentiae, benevolentiae. Vale et uxori plurimam a me salutem nuncia. Datum Lugduni Batavorum IV Februarii 1610.

Tuae dignitatis observantissimus,

D. Baudius.

Dum me abripit aestus amoris oblitus sum humanitati tuae commendare optimum virum Johannem Richardum Nereum [3]), cujus nunc hospitio et convictu utor. Parum humaniter cum illo est actum ab adversariis τοῦ μακαρίτου [4]). Si eum gratia tua serio complecti fueris dignatus, spondeo futurum ut te facti nunquam poeniteat. Has literas simulac legeris velim tradas Veneris marito, nam tecum mihi fas esse puto sine dispendio existimationis hallucinari.

Reverendo viro et eximio theologo D. Johanni
Wtenbogardo [5]), Hagae-comitatensi.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 135. — Limborch heeft echter slechts het eerste gedeelte van den brief opgenomen. Ik deel hier thans ook de tweede helft mede, naar het handschrift op de Acad. bibl. te Leiden: Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2).

2) Wie de eerste vrouw van Baudius was, is mij onbekend gebleven. Haar naam wordt nergens genoemd. Ik had gedacht hem misschien te zullen vinden op het lidmatenboek der Waalsche gemeente te Leiden, maar de naam van Baudius komt daarop zelfs niet voor, niettegenstaande de lijst met 1584 aanvangt en geregeld is bijgehouden. Niet alleen in dezen, maar ook in vele andere brieven spreekt hij van haar, zonder ooit haar naam te noemen. Ook in de brieven van tijdgenooten, die over Baudius, zelfs over den dood zijner echtgenoot spreken, heb ik haar naam vruchteloos gezocht. Zij schijnt de weduwe van zekeren Vos geweest te zijn, daar bij zijn tweede huwelijk Anthonie de Vos zijn stiefzoon genoemd wordt. Hij hertrouwde in Oct. 1612 met Maria van Loo, wed. Jhr Louis Droetelinck (Vgl. *De Navorscher*, 1854 bl. 325, 1855 bl. 201). Deze Lodewijk Jan Droetelinck staat in een schepenbrief van 1596 als student te Leiden vermeld. Wie deze Maria was, blijkt niet met zekerheid. Haar naam komt ook voor in No. CXXI. Ik vermoed, dat zij de dochter was van Mr Albert van Loo, in de laatste helft van de 16de eeuw commies van 's konings financiën te Brussel. Bij de huwelijksproclamatien van Baudius heeft zekere Maria Hendriks zich er tegen verzet. De rede is licht te gissen. Zij heeft echter later in het huwelijk genoegen genomen, gelijk blijkt uit de aanteekeningen op het archief te Leiden. Na zijn dood (22 Aug. 1613) hebben de Staten Generaal, den 10den Sept. van dat jaar, aan de weduwe 400 guldens toegelegd, „voor de presentatie van seecker bouck, geintit. *Libri tres de induciis belli Belgici, auth. D.* BAUDIO ende andere haere

pretensien." Den 8sten Jan. 1615 besloten zij, haar nog eens een gelijke som toetestaan, „uyt commiseratie over hare jegenwoordige sobere gelegenheit," mits dat zij hare Ho. Mo. voortaan ongemoeid zou laten (DODT V. FLENSBURG, *Archief*, Dl. V, bl. 284, VI, 362).

3) Richard Jean de Nerée, die te Leiden sedert 1601 in de godgeleerdheid studeerde en in 1611 als predikant van het regiment Chatillon werd aangesteld.

4) Jac. Arminius.

5) De naam werd later doorgehaald, misschien wel door Wtenb. zelven.

XCI

TH. HERBERTS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Request voor Valck. Wtenbogaerts *Tractaet van 't ampt.* Over Aeris Volckersz, Ad. Venator en den *Hymenaeus desertor* van Bertius.

Ick hebbe ten tweedemael een request voor den armen Valck [2]) geschreven, sendet op huyden nae Schoenhoven, omme van Wittio [3]), nobis addicto fratre, mede onderteyckent te worden, ende salt door toelating Godes met d'eerste ghelegentheyt aen u E. oversenden, met ernstige bede, dat u E. believe doch u E. best voor hem te doen, wiens noot ick meene u E. ghenoech bekent is.

U E. boeck van 't Ampt der Overheden [4]) etc. is mij van ons neeff, comende uyt den Hage, te lesen gedaen, ondertusschen dat hij weder derwaerts ghinck, hebbet nae ghelegentheit mijns tijts een weynich in beginnen te lesen, niet ghevonden noch dan dat mij wel aenstaet; hebber oock sommige dingen uyt het besluyt, als oock voorrede, in bijwesen van seker treffelijcke ende verstandige personen onser stat uyt voorgelesen, omme haer oordeel daer op thooren; dient sonderlinge wel aenstont. Als ick het exemplar hebbe, dat u E. schrijft mede te senden, maer niet ontfangen hebbe, hope meerder myn werck van te maecken, omme teenemael te lesen.

Ick ben seer verblijt dat de saeck van Aeris Volckerssz. [5])

wat ten besten verstaen ende vergaen is, want wij met onse leetwesen seer sware oordeelen ende vonnissen daerover ghehoort hadden; oock uyt Aemilio [6]) dat d'instructie Venatoris [7]) al gecomen was in handen van sijn Excellentie.

Wij bidden voort ernstelijcken den Heere, dat hij de gheheele saecke sijner kercke wille helpen dirigeren ende doen afloopen tot noodige bevorderingh sijner h. waerheyt ende betreffinge van broederlijcke vrede. Ende bevele u E., seer weerde, hertbeminde broeder, in sijne vaderlijcke schutse, met seer vriendelijcke groetenisse ende danckseggginge voor dienst onsen neve [Vreder] anghedaen. Desen 25 Februarii a° 1610.

U L. gants toedaenige medebroeder,
H. Herbers [8]).

Den titel d. Bertii de apostasia sanctorum [9]) dunckt ons hier al wat hart te wesen, ende en weten niet oft gheheele schrift al gheraden bij dese tijt, daer men all onnoodige swaericheden behoort te vermiden, uyttegeven; te meer dewijl wij verstaen, dat hij daerin niet alleen de posse, maer de actu ipso disputeert, ons oordeels verder gaende als d. Armin. heeft willen doen, oft oock als wij besloten waren.

Voorsienige, welwijse, gheleerde ende godtsaelige
d. Johanni Uyttenboogaert, ghetrouwen dienaer
der ghemeynte Jesu Christi, in s Gravenhage.
Loont.

1) Op de Bibl. van de Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Mogelijk Petrus Valk, een proponent, die omstreeks dezen tijd te Langerak over Lek beroepen werd, van daar in 1619 vertrok naar Zegveld, waar hij in 1638 zijn emeritaat ontving.

4) Daniel Wittius, van 1609 tot 1618 pred. te Schoonhoven. Zijne brieven aan Wtenb. zijn van later jaren.

3) Het *Tractaet van t' ampt ende author. eener hoogher christ. overheydt in kerck. saecken* zag in Februarij 1610 te 's Hage het licht. Zie voor dit en de andere werken van Wtenbogaert mijne *Bibliotheek der Remonstr. geschr.* bl. 87—105.

5) Predikant te Ouddorp en Otterleek. Vgl. BRANDT, *Hist. d. ref.*, Dl. II, bl. 91.

6) Petrus Aemilius, vroeger predikant te Broek in Waterland. Hij woonde toen te Amsterdam en werd in 1612 pred. te Ouddorp en Otterleek. Zie over hem TRIGLAND, *Kerck. gesch.*, bl. 857, vv.

7) Vgl. voor de twisten met Adolf Venator, pred. te Alkmaar, BRANDT, *Hist. d. ref.*, Dl. II.

8) Hij heette eigenlijk Theodorus, zoo als Wtenb. ook buiten op den brief schreef, of Dirk Hermansz. Herberts.

9) P. BERTII *Hymenaeus desertor sive de sctorum apostasia*, zag in Augustus van dit jaar het licht.

XCII.

J. BUXTORF [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Hij betreurt den dood van Arminius. Dankzegging aan de Staten en vriendschapsbetuigingen. Hij bewerkt een commentaar op den brief aan de Hebreën. Hij verzoekt uit de nalatenschap van Arminius zekeren brief van Scaliger terug. — Basileae 15 Martii 1610.

1) Joh. Buxtorf de oudere, hoogl. in de Oostersche talen te Basel.

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 137. — Antwoord op een brief van Wtenb. van 16 Febr. Deze brief is de eenige, die ons van de correspondentie tusschen Wtenb. en den beroemden Rabbinorum magister is bewaard gebleven.

XCIII.

FR. VAN AERSSEN AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij is zeer ingenomen met Wtenbogaerts *Tractaet* en dringt sterk aan op eene Fransche vertaling. — Paris 17 Mars 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 138. — Eene vertaling in WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 505, v.

XCIV.

D. BAUDIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijne ziel is in rouw over den dood van den broeder zijner geliefde. Hij schrijft uitvoerig over zijn hartstocht en verlangt nog steeds,

door tusschenkomst van Wtenbogaert, bij haar gehoor te ontvangen. — Lugd. Bat. kal. April. 1610.

1) *Epistolarum ab ill. et claris viris scriptarum centuriae tres. Quas edidit* J. A. GABBEMA. Harl. 1664. Cent. II. Ep. 49.

XCV.

JAC. TAURINUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De Utrechtsche gemeente na de oproerige bewegingen. Onderhoud met en houding van C. van Dongen. Stoutheid der Papisten te Maarssen en elders. H. Arnoldi van Delft is te Utrecht geweest.

Geluck-zalicheyd!

Gunstige heer, waarde beminde broeder.

Tgene u E. schrijft in uwen lesten van date den 29, dat dit wel mochten voor-boden wesen van swaarder geesselingen, hebbe ick mede noch cortelijck geseyt, insonderheyd hoorende onder anderen, dat men hier van Duc d'Alven noyt soe en is getyranniseert, als men wel is nu een wijle tijds van desen [2]). Hoe wel wij verstaan dat het loopen ter predicatie noch niet en mindert, soe en hebben wij nochtans noch Son-dage lest-leden, ten aan-sien van 't getal, geen volck in onse predicatie connen missen, nochtans werdt ons geseydt, datse soo doe als op hemelvaardsdach soo sterck sijn buyten geweest als oyt, te weten 60 ofte 70. Onse Cornelius van Dungen [3]), predicant tot Jutphaas (die al vrij wat te seer soo dit wt-loopen, als de vorige meuyterij is toe-gedaan, per aventure verlockt ende verruckt door dien hem sommige hope hebben gegeven om in de stad te komen, gelijck hij ons selver heeft moeten bekennen), is Sater-dage bij D° Speenhovium gecomen, daar ick hem vond, begerende advijs hoe hij hem dragen soude op Pincksteren toe-comende in de bedieninge des h. avond-maals, ofte enige van hier dan begeerden mede te communiceren, gelijck al-rede eens aan

hem hadde versocht, begerende dat men daar op van dien van den kercken-raad [laden] soude, om te hooren het goed-duncken derselver, al-soo hij anders niet en wiste, hoe hij 't des anders daags met het volck maken soude. Wij, neffens vele andere propoosten, gaven hem ter antwoord, dat ons vremd dochte dat hij, een predicant sijnde ende wel behoorende te weten hoe hij sich ten sulcken sake behoorde te dragen, ons daarover advijs quam vragen, ende gaven hem genoechsaam te kennen dat wij, hoewel wij het wt-gaan ter predicatie conniveerden, nochtans dat van 't communiceren al-daar niet souden toelaten, om redenen die wij hem seiden, hier te lang te verhalen. Hij begeerde redenen te weten waar-om wij dan wel hadden toe-gelaten, dat Henric van Nijenrode [4]) t'Amersfort ging communiceren, etc. Wij antwoorden, dat wij niet gehouden waren hem openinge daarvan te doen, dat hem genoch behoorde te sijn dat dese luyden onder zijn op-sicht niet en stonden, dat hij niet en conde weten hoe sij haar in dese meuyterij gedragen hadden, ende dat zij, comende daar wt oorsake van vervremdinge van hare herders, wt haat etc., niet en conden wel gestelt sijn om ten avond-maal te gaan; dat het schueringe smaackte. Alles niet-tegen-staande socht den goeden man even-wel haar stuck te defenderen, seggende: het stond te besien, oft die oock al voor schuer-makers te houden waren, die, ongerust sijnde over de leere, elders gingen. Daarop ick hem waarschoude (al-soo ick wt D. Speenhovio verstond, dat hij dies aangaande nominatim yet van mij te voren geseyt hadde) dat hij soude toe-sien mij in 't stuck der leere niet verdacht te maken noch te beschuldigen, oft ick soud' hem rekenschap (sonder dat hij behoefde te dencken dat hem Taurinus een stroo-breedt wijcken soude) daar van doen geven. Ommers het bleeck genoechsaam, dat hij hem wilde stellen tot een patroon ende advocaat van dit volck, daar-mede wij seiden, dat hij hem schade ende oneer aandede.

Des avonds in den kercken-raad is hem in effect ten naasten bij hetselfde geseydt, alwaar den goeden man (mogelijck gehoopt hebbende daar een ander antwoord te crijgen, want wij hebben daarna verstaan, dat hij tot Gerrit Janss [5]) was geweest, meynende dat die ouderling was, die hem, al had hij 't geweest, in dit stuck geensins soud gestijft hebben) repliceerde, dat hij de vermaninge van zijnen broeder (D. Bootii presidis) [6]) in danck nam, ende hem daar na oock reguleren soude, dan dat hij mede een vermaning aan zijnen broeder hadde te doen, verhopende dat hem die zijnen broeder oock niet qualijck en soude aff-nemen, te weten: al-soo verscheyden boecxkens gedruckt ende onder de gemeynten verspreyt waren, daardoor veler herten waren ont-rust, dat wij souden willen bearbeyden dat sulcks mochte geweert ende weg-genomen worden, etc. Daarop, in 't corte hier te verhalen, geantwoordt wierdt, dat die vermaninge hier geen pas en gaff, want wij geen boeckskens gemaackt noch doen drucken hadden, etc. Nader-hand wierd onder ons predicanten goed gevonden, dit eens den heere secretaris L[edenberg] te communiceren, 't welck geschiedt sijnde, per occasie in tegenwoordicheyd van de heere van Moesbergen [7]), vonden die geraden, dat men 't selve in de vergaderinge van de E. heeren Staten, daar wij doch comen souden om andere dingen te remonstreren, oock eens souden verhalen, gelijck geschiedt is gisteren door . . . . . [8]). Daarop goed gevonden wierdt hem op huyden tegen thien uyren voor haar t'ontbieden in tegenwoordicheyd van twee van ons, doch hope dat het soo sal beleijdt worden, dat het meest een vrundelijck waarschuwinge sal wesen. Eenige vande heeren souden wel haast spreken van translatie, doch dat en vind ick noch gantsch niet geraden. — Voorleden weke sijn twee van ons oock geweest bij de heeren Staten van Utrecht, als mede bij de vergaderinge van de hh. Raden van Staten, verthoonende hoe dat de Papisten seer stout

waren geworden, geduyrende dese trublen, ende versoeckende dat daar inne mochte werden voor-sien. Tot Maarssen hebben eenige papistische edel-luyden, sonder kennisse van de schout, gerechte ende predicant [9]), eenen schoolmeester aan-genomen, dien sij seker somme toeleggen, dewelcke niet alleen paapsche boecken en leert, maar oock gereformeerde boecken de kinderen der Gereformeerde te leeren weygert, die weder-om sendende, seggende wt-druckelijck dat het strijdt tegen zijne conscientie, tegen de op-rechte christelijcke religie, ende tegen de belofte hem gedaan in zijne aan-neminge. Die edel-luyden hebben oock wel durven seggen, dat de schoudt wel mogte toesien hem in dese sake geen parthye te thoonen, ofte men soude wel maken, al-soo 't schouthampt openbaarlijck wordt verpacht, dat hij niet lange schouth soude blijven. Item dat mogelijck den school-meester langer daar soude wonen als den predicant ende schouth. Tot Montfort, eerst een tijd voor de meuterij, door authoriteyt van de hh. Staten, bij de gedeputeerden des synodi gestelt sijnde ouderlingen en diaconen, genoechsaam in weer-wil van den drost, soo sijn de voor-leden weke d'ouderlingen comen klagen, dat den drost die camer, daar zij tot noch toe hebben gehadt hare vergaderinge, haar nu ont-nomen hadde, om die plaatse te destineren om schole te houden van eenen paapschen rector. Dese dingen, als de groote vergaderingen der Papisten binnen ende buyten, dat ook een seker Paap tegen een predicant op een dorp hadde geseyt, siende dat het huys bij de h. Staten fijn was gerepareert: Domine, ick sie wel dit is nu proper gemaackt, dit sal goed voor mij wesen, ick hope dat ick hier haast comen sal, — de hh. boven genoemt geremonstreert sijnde, hebben zij belooft de placcaten op te sullen soeken ende ordre te sullen stellen; hebben dien van Montfort een brieff medegegeven aan den drost, in-houdende dat hij de sleutel van de gemelde camer weder soude geven. Dit is op gis-

teren in de vergaderinge van onse heeren (in beschrijvinge) weder-om alles vernieuwt, ende overgelevert sekeren besloten brieff van Montfort aan de hh. Staten. Is mede overgelevert sekere remonstrantie wt den name van de predicanten der stad Utrecht [10]) (gelijck Maan-dage is geschiedt aan de magistraat op den name des kercken-raads, nopende de reformatie van de cloosters, scholen, profanatie des sabbaths etc., twelck den raad in handen van 't gerechte heeft gestelt, om ernstelijck daarop te letten en ordre te stellen) in-houdende dat de heeren souden believen doch ordre te stellen op de jonge canoniken, de juffrouwen in de conventen, insonderheyd die van Outwijck, die soo op-sichtig gaan, de proveniers van S. Cathrinen, 't vergeven der vicarien, die bij de canoniken bij buerte vergeven worden, daarop haar verscheyden onthouden in Jesuitische academien ende steden onder den viant staande, dat die mogten gebragt worden te staan ter gifte van de stad ofte Staten, dat een collegium mochte worden opgerecht tot Leyden, daar d'alumni onder op-sicht waren, opdat de heeren meerder vruchten van deselve mochten crijgen, dat wij niet en twijffelden ofte, indien die heeren beliefden door hare E. authoriteyt hierop ordre te stellen, ofte 't soude wech-neminge van vele op-spraacks veroorsaken, ende de harten van vele borgers seer aan hare EE. verbinden. Van dit alles hadden wij gemeynt met u E. ons te beraden, doch na dien d'occasie soo rasch onverwacht voordt-quam, en heeft dat nu niet connen geschieden. Maar al-soo dese dingen, wt onsen name voor-gestelt, sijn in handen gegeven van de heeren Gedeputeerden van Staten, dat die op alles souden willen letten, ende wij die neffens eenige andere punten, die wij mondeling aandienden, schriftelijck deselven t'zijne tijd souden over-geven, soo bidde ick, u E. believe hier doch wat op te dencken ende ons dienen van advijs, om eenige openinge te doen van redenen om de heeren te beter hiertoe te bewegen,

ende van den voet hoe men best soude yets tot reformatie van 't verhaalde connen ramen ende voor-slaan. Souden wel de fondatien ofte canones hiertoe niet seer dienen? Ick bidde u E. lette doch met ernst hierop, ende sult ons al-t'samen, dat ben ick versekert, vriendschap, ende de gemeynte ende republyque dienst doen. Op alle dese dingen hebben onse goede luyden niet eens gedacht, gelijck ick voorleden weke tegen Henricum Arnoldi van Delff [11]) ende onsen Reinier Lieffting [12]) doen bedecktelijck ende niet claar wt seide. D. Henricus Arnoldi hier sijnde ende tot Liefting voor-noemt thuys liggende, hebbe ick se beide huyden acht dagen des mid-dags bij mij genoodigt, alwaar lange propoosten, soo aan de tafel als daarna in 't wandelen, van dese mueyterij ende het wt-loopen ter predicatie sijn gevallen, ende gehoort hebbende van mij, soo te voren voor den middach in 't affwesen, als daarna in 't bij-wesen van Liefting, cort de geheele historie, verscheyden particuliere actien en propoosten, heeft hij in tegenwoordicheyd van de anderen soo seer de meuyterij mis-presen, tegen-staan ende verachtet, als yemand van ons seggende wt-druckelijck dat Canters dingen niet en dochten [13]), dat dit een factieus volck was, hoon en quaad sprekende, dat hij Liefting hem behoorde ende alle vromen daar tegen te stellen, ende als Liefting klaagde, dat eenigen een Lipsiaan [14]) van D. Canter hadden gemaackt, daarop ick seide, dat ick dat niet en wilde seggen, maar wel wiste dat hij een groot vrund van [15]).....

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Met het slot is ook het adres, de onderteekening en de datum van dezen brief verloren gegaan. Uit den inhoud, en uit de omstandigheid, dat hij bij de papieren van Wtenb. is gevonden, blijkt genoeg dat hij aan dezen is gericht. Aan de hand van Jac. Taurinus, die van 1605 tot 1618 predikant te Utrecht was, valt niet te twijfelen. De brief is waarschijnlijk in het laatst van 1610 geschreven.

2) Dirk Canter, burgemeester van Utrecht, de leider der oproerige

bewegingen te Utrecht van 1610 en 1611, werd den 11den Mei van het volgend jaar uit de stad gebannen. Vgl. Dr W. G. BRILL, *Voorl. over de gesch. der Nederl.*, St. 5.

3) Hij stond hier sedert 1610 en werd in 1612 door de Staten van Utrecht afgezet.

4) Schepen te Utrecht. Vgl. DODT VAN FLENSBURG, *Archief*, Dl. VI, bl. 26, 40, 77, 177.

5) Waarschijnlijk de boekverkooper van dien naam te Utrecht.

6) Zie over hem No. XCVI.

7) Adolf van de Waal, heer van Moersbergen, lid van de Ridderschap van Utrecht.

8) Deze naam is geheel onleesbaar.

9) Franciscus Taurinus, zoon van Petrus en broeder van Jac. en Joh. Taurinus. Hij stond eerst van 1604 tot misschien in den aanvang van dit jaar te Rijsoord en Strevelshoek, en werd in 1619 afgezet.

10) Vgl. DODT VAN FLENSBURG, *Archief*, Dl. VI, bl. 155—157.

11) Hij was in 1605 van IJselmonde te Delft gekomen, en stierf aldaar in 1637.

12) Waarschijnlijk een lid van den kerkeraad, aan Wtenbogaert wel bekend.

13) d. i. *deugden*.

14) Dat Canter een vriend was geweest van Lipsius, die tot de Roomsche kerk overging, en in drukke briefwisseling met dezen had gestaan, was zeker van algemeene bekendheid.

15) Het overige ontbreekt.

XCVI.

J. TAURINUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over den dood van Hendrik IV. Utrechtsche woelingen. Besluit van de gedeputeerden der Geldersche synode.

Geluck-salicheyd!

Gunstige heer ende waarde vrund.

Gelijck mij seer verblijdt heeft gehadt gisteren wt D. Borrii schrijven te verstaan u E. geluckige wedercomste (die oock buyten twijffel wel te vreden sijt geweest, vernemende onsen redelijcken staat daar inne wij nu sijn), al-soe heeft mij op den avond seer bedroeft ende voor 't hoôft gestooten

de on-verwachte tijdinge van de doodt van zijne Mjt van Franc-Rijck, 't welck ick duchte dat eenen grooten slagh sal geven ende een grooten kroock in u E. al-reede genomen raad-slagen. Doch de Heere, die wt de duysternisse can licht scheppen, leeft noch, ende staat ons vieriglijck te bidden, dat alles ten beste wil bestuyren. Ick hebbe met verwonderinge gisteren avond eens gehoort, dat de sprake van 's conings doodt al op Son-dage hier soude geloopen hebben; daarna van een ander, die seide dit al verstaan te hebben over veerthien dagen, doch dat men't niet en hadde moeten seggen [2]). Ick vreese dat hier luyden sullen sijn, die hun in dese tijdinge niet seer ontsetten noch bedroeven sullen. Van onse gelegentheyd al-hier en sal ick niet vele schrijven, soo omdat u E. 't selve doch al hebt gehoort, als omdat D. Bootius [3]) dat aangenomen heeft, daartoe ick mij referere. Alleen dat Brakel [4]) soude geseyt hebben niet te willen uit de stad gaan, ofte men souder hem met stucken wtdragen, en wete ick niet oft heel waar is, want alleen seker man tegens mij dat geseyt heeft, doende daarbij dat hem oock van anderen geraden was, dat hij geen-sins en soude wtgaen; hoewel dese man, die mij dit vertelde, seide dat hij 't seker wiste, en datter op soude dienen gelet. Nochtans verstond ick daarna van D. Schadaeo [5]), dat de duer-waarder hem niet en hadde connen comen te vinden om te spreken. Doch 't soude wel beide waar konnen wesen. Al-soo ick volgens u E. begeerte, soo schriftelijck als mondelijck door u E huys-vrou aan mij gedaan, de requeste ofte remonstrantie eeniger predicanten aen de M. heeren Staten over-gelevert niemand goed gevonden hebbe te [vertoonen], dan alleen de poincten daar wt te trecken, sal u E. believen oock daerop te letten in u E. schrijvens aan ons. Mij is van dage vertelt van Joanne Luce [6]) (eer-tijds predicant tot [Cuelen]) staande ontrent Emmerich, dat de gedeputeerden des synodi van Gelder-land een acte met den anderen hebben

geconcipieert, in-houdende: dat al-soo van ouden tijden gebruyckelijck was geweest in de kercken te hebben eenige symbola ofte belijdenisse tot onder-houd van de eenicheyd, ende kennelijck was dat de confessie der Neder-landsche kercken (ick twijffel oft van de catechismo oock wordt gesproken ofte niet) suyver was ende in alles conform het woord Godes, dat oversulcks niemand en soude anders schrijven, prediken noch spreken, dan in deselve was vervatet. Dese acte heeft men, dewijl 't de h. Gedeputeerden soo hadden goed gevonden, den classen te onder-teekenen over-gedragen; alleen isser bij gedaan, na ick hoore, dat-men niet soude spreken waardoor de gemeynte eenigsins soude moogen ont-sticht worden 'T gaat noch wat beter al-tijd dan 't gene men in Holland a° 1605 woude in-voeren, want daar quam men tot het gevoelen, ende dat noch volgens sekere verclaringe, daarop gedaan in de kercken van Holland van over de 28 jaren. Ick verwondere dat onsen Livius [7]), een van de deputatis, dit soo heeft connen goedvinden. Soude dit wel mogen den weg wesen, om welcken goed te vinden zij eenige deputatos wt Holland op haren synodum beschreven hebben, daar door men de swaricheden in de kercken soude wegnemen? Desen hiermede eyndigende, wil ick u E.,

Gunstige heer ende waarde vrund, na groetenisse aan den uwen, den Heere bevelen. Na ick hoore soo schijnt dat geen wt de ridderschap en sal meer mogen tot borgermeester gecoren worden, 't welck alhoewel ick wel beken dat in eenig aan-sien sijn bedencken heeft, soo twijffel ick nochtans grootelijcks oftet seer sal strecken tot goeden vasten vrede, eenicheyd ende wech-neminge van alle parthijschappen ende jalousien. Doch ick bevele dit dien dat stuck eygentlijck aangaat. Met haast t'Utrecht den 9 Mey 1610.

U E. van harten,
Jbs Taurinus.

Na dat ick mijnen brieff geschreven ende geeyndigt hadde, hebbe ick gesproken met capiteyn Calff [3]) ende daarna met den heere secretaris Ledenberch, ende verstaan dat den heere van Brakel gisteren tegen den avond wt de stad is vertrocken, nadat hij voor de hh. van den Rade van Staten seer hadde gestampt ende getiert, willende wederom in zijn eer ende staat gestelt worden ende in regieringe wesen, dat hem niet te lijden stondt dat hij van de hh. Staten van Utrecht soude geregiert worden, dat hij soo binnen als buyten was bevrundet ende niet en soude lijden [ongernen] waar-om dat hij al-tijd buyten de regieringe van 't land soude gesloten blijven. Heeft mede, gelijck oock eenige anderen, eenige dingen op de rekeningen ende regierders aan-gebracht ende de hh. Raden van Staten over-gelevert, die ick hoore dat niet veel om 't lijff en hebben. Canterus legt D. Ledenbergio te last, dat hij van yeder capiteyn soude ter maand een rosennobel trecken, twelck wordt on-kent. De heer Ledenberch is seer verblijdt dat u E. met goeden voorspoed is thuys gecomen, doet u E. seer groeten. Hiermede den Heere bevolen. Datum als voren.

U E. Jbs Taurinus.

Den eer-waardigen, godtzaligen, hoog-geleerden
discreten heere Joanni Wtenbogard, trouwen
bedienaar des h. Euangeliums in den Hage.
Boden-loon.

1) Op de Acad. bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2).

2) Hendrik IV werd den 4/14den Mei vermoord.

3) Everhard Boot was sedert 1602 pred. te Utrecht. Hij stierf in Aug. van dat jaar. BRANDT deelt in zijne *Hist. d. ref.* Dl. II, bl. 687, een fragment uit dezen brief mede.

4) Reinhard van Aeswijne, Heer van Brakel, zie AREND, Dl. III, St. II, bl. 449.

5) Hier wordt denkelijk bedoeld Mr Johan van Schade, lid van de Staten van Utrecht.

6) Joannes Lucae, broeder van Simon Lucae Bysterus, was later schoolmeester te Kapelle en werd als Remonstrant verbannen.

7) Gerardus Livius was pred. te Nijmegen tot 1618.

8) Misschien dezelfde, die voorkomt in een brief van 1604 bij DODT VAN FLENSBURG, *a. w.*, Dl. IV, bl. 323.

XCVII

J. WTENBOGAERT AAN ADR. VAN DEN BORRE [1]).

Over kerkelijke aangelegenheden. Hij verlangt daarin eerlijk en oprecht te handelen. Plancius is te 's Hage geweest. Hij zal rustig afwachten wat de gedeputeerden der synode bij de Staten zullen uitwerken. — Haga 23 Maji 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 140.

XCVIII.

IS. CASAUBONUS [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Hij betreurt den dood van Hendrik IV en de kerkelijke twisten. — Ad urbem 7 kal. Jun. 1610.

1) Isaac Casaubonus was toen bibliothecaris van Hendrik IV (HAAG, *La France Protestante*, T. II, p. 230 svv.). Wtenb. leerde hem kennen, toen hij in April dezes jaars te Parijs was. Hij was namelijk aan het gezantschap van Van der Mijle, van Brederode en Malderee als pred. toegevoegd. Onder de *Pr. ac er. vir. epist.* vindt men, bl. 150, het „Exemplar eorum sermonum quos J. Uytenbogardus a° 1610 cum Is. Casaubono habuit."

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 141.

XCIX.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Hij is zeer getroffen over den dood van Hendrik IV. Hoe het staat met de Synode. J. Lydius heeft zich bij de Staten verontschuldigd

over de uitgave van zijn boekje. Men is niet zeer ingenomen met zijn *Tractaet*. Over Utrecht. — 1 Juni 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 142. — Antwoord op een brief van Narsius, die verloren is.

C.

J. WTENBOGAERT AAN FR. VAN AERSSEN [1]).

Hij heeft bezwaar tegen de vertaling van zijn *Tractaet*. Over P. du Moulin. Hij hoopt dat de synode weldra tot stand zal komen en dan wil hij Du Moulin op enkele punten antwoorden. Zijn oordeel over de brieven van Phil. de Mornay. — 's Hage 12 Juni 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 139. Eene vertaling in WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 560. — Antwoord op No. XCIII en op een anderen brief van Aerssen, die verloren is.

CI.

E. POTTEY [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Hij heet hem welkom in het vaderland. Hij heeft het *Tractaet* gelezen. De Zeeuwsche synode is te Veere vergaderd geweest.

Mijnheer Wtenbogaert.

Ick hadde behooren over lange aen u E. geschreven te hebben, als wanneer ick het Tractaet, bij u E. mij gesonden, doorlesen hadde; dan hebbe terstont daernae verstaen, dat u E. met de heëren Ambassadeurs nae Vrankerijck was vertrocken. Zedert u E. wedercompste, ende naementlijck in dese vacantie van Pincxteren, hadde ick gedacht selve eens in Hollandt te commen, dan dat oock niet geschiet sijnde, soo is desen om u E. tegenwoordich willekom te heeten van een reyse, in dewelcke ick achte dat deselve groot vermaeck heeft gehadt, van soo veel steden ende landen te besien; ende van dewelke u E. (soo ick niet

en twijfell) met goet contentement aengaende de besoigne, die ginder gevallen was, wederom t'huys is gecommen geweest. Oock t'en heeft Godt niet gelieft gehadt om die blijtschap lange te laten behouden, maer is deselve haest wech genomen geweest deur de droeve tijdinge, die uyt Vrankerijck terstont is gevolcht. Evenwel is Godt de Heere machtich, ende wij willen t'hem betrouwen, dat hij alles ons ten besten sal laten vergaen. Ick hebbe u E. boeck van t'recht der overicheyt enz. nu doorgelesen, ende naedat ick oordeelen kan, soo is hetselve conform de leere van de kerken in Switserlandt ende bij naemen van die van Zurich, in Engelandt, mitsgaders oock het gebruyck, ordonnantie ende practique deser kerken in Nederlandt. Sulcx en geloove ick niet dat lichtelick yemandt gevonden sal werden, die t'selfde ex professo sal willen tegenschrijven, hoewel ick verstae dat bij placcate generalijck van wegen de heeren Staten daerin is versien. De sinode van Zeelandt is onlancx binnen dese stede gehouden, ende naerdat ick verstae, met goet contentement gescheyden. Ick en hebbe d'acta synodalia noch niet gelesen, meest alle de besoigne, soo ick hoore, is gevallen op t'stuck van order ende regeringe der kerken, ende niet op eenige pointen van leere, die hier niet en sijn verhandelt geweest. Men wenscht ende verlanght nae de generale sinode, opdat alle kerken generalijck eens mochten op eenen goeden voet gebracht werden. Bursius [3]) is in dese vergaderinge geweest praeses, Lansbergius [4]) assessor, en scriba Bucerus [5]). Ick sal verlangen tijdinge van u E. t'ontfangen, als die ick weet dat nu stoffe ende materie overvloedich heeft om te schrijven, al en ware het maer alleenlick van de boven gemelde reyse. Ter contrarie hebben wij hier seer weynich nieuws, want selfs de tijdingen uyt Vrankrijck ende Engelandt (ick spreke van de sekere) heeft men ordinaris ginder al soo tijdelick als hier. Ick sal desen hier eyndigen met mijne hertelijke gebiedenisse aen u E. ende jouf-

frouwe desselven huysvrouwe ende de gansche familie, Godt biddende dat hij deselve ende u E.,

Monsr Wtenbogaert, in voorspoet ende lanckdierige gesontheyt wil bewaren. In der Veere den 13 Juny 1610.

U E. dienstwillige,

E. Pottey.

Aan mijnheere, mijnheere Wtenbogaert, dienaer des Goddelijken woorts in 's Gravenhage.

1) Enoch Pottey was lid der Gedeputeerde Staten van Zeeland en later pensionaris van Vere. Wtenb. schijnt met hem eene geregelde correspondentie gevoerd te hebben.

2) Op de Acad. bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2).

3) Gillis Burs, pred. te Middelburg van 1589 tot 1634.

4) Philippus Lansbergius, pred. te Goes van 1586 tot 1632.

5) Gerson Bucerus, pred. te Vere van 1588 tot 1631.

CII.

J. MEURSIUS [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Zijn oordeel over Wtenbogaerts *Tractaet.* — Lugd. Bat. 7 Julii 1610.

1) Johannes Meursius was in dit zelfde jaar tot hoogl. in de geschiedenis te Leiden benoemd. Het lijdt geen twijfel of beide mannen hebben meerdere brieven met elkander gewisseld, die echter niet meer aanwezig zijn. Wtenb. en Meursius hadden elkander te 's Hage leeren kennen, toen de laatste leermeester was van de kinderen van Oldenbarnevelt.

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 146.

CIII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij dringt ten sterkste aan op de komst van Vorstius te Leiden. Berichten omtrent den krijg enz. — Ex castris Juliacensibus 9 Aug. 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 148. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Vorstius was nu nog te Steinfurt.

CIV.

ADR. VAN DEN BORRE AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij wenscht dat Wtenbogaert zal overkomen in het belang van Vorstius. Hij verlangt naar berichten omtrent den oorlog. De predikant Boot te Utrecht is gestorven.

..... Sed vellemus et te tunc adesse, ut melior illi [2]) subministretur occasio abstergendi calumnias tum apud Curatores, tum apud Ordd., si necesse sit. Hanc ob causam ipsi scripsimus ut per Vesaliam iter instituat in hasce regiones, teque moneat de tempore quo illic (cum bono Deo) adfuturus sit, ut et tu circa idem tempus isthuc excurrens, uno cum ipso secundo flumine descendas. Non putem Principem tibi veniam negaturum, quia intra x aut XII dies ultro citroque commeare possis. Omnino opus erit, mi frater, ut venias; quaeso ne te nobis, ne prudentiam tuam, hac occasione substrahe. Per absentiam tuam aliquid committi posset, quod magno redemptum postea omnes vellemus.

Quidam hic intelligentes rerum bellicarum in magno sunt metu, ne Archiduces se moveant, qui quidem non metuendi nobis nisi ob hanc solam causam, quod cum tam longe a nostris regionibus absit exercitus, facile commeatum praecidere possint; miranturque quodni faciant, et magnum hic mysterium latere sibi persuadent; imo cum arx [3]) ad extremum redacta erit, adhuc se metuturos contendunt, ne integri contra confectos et fractos venientes, omnem nostrorum laborem, omnes impensas in nihilum redigant uno momento. Quaeso indica vel tribus verbis quis sit status rerum, et an quid tale ab Archiducibus solis metuendum sit. Dum impetum sequor video me

prope libellum scripsisse. Ignosce, jucunditer et vix legibiliter scripseram. D. Deus tibi adsit, spirituque suo te regat, te conservet ab omni infortunio, nobisque sanum salvum in multos annos restituat; idem et principes et exercitum totum tueatur, et brevi insigni victoria potiri det. Amen.

Sabbathi die ad nonam 28ª Augusti 1610.

Ah quanta rerum vicissitudo! Quanta plaga ecclesia Ultrajectina percussa est, amisso fidissimo et optimo pastore D. Bootio! [4]) Deus, [miserere nostri] et ne in ira feri peculum (*sic*) tuum.

Salutant te omnes noti et [moderationem] faventes.

Tuus, B.

Ornatmo viro cl. Johanni Wtenbogardo dispensatori mysteriorum Dei fidelmo symmystae honorando in castris Juliacensibus.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gemeente te Rotterdam. — Fragment. Wtenb. schreef op de buitenzijde: „A. v. Borre. Rª 5 Sept. 1610."

2) Vorstio.

3) Gulik.

4) Zie boven No. XCVI.

CV.

ADR. VAN DEN BORRE AAN J. WTENBOGAERT [1]).

De beroeping van Vorstius wordt tegengewerkt, Wtenbogaert moet volstrekt overkomen. Het beroep van Episcopius naar Bleiswijk ondervindt moeielijkheden. De twisten tusschen Hillenius en Venator. Het besluit van de Staten betreffende de examinatie van Th. Swaan. De predikatie van H. Arnoldi. Joh. Taurinus. De toestand van de Leidsche gemeente. Klacht over het sterven van Boot.

S. P. Amicissime frater. Scripsi tibi heri per viam Hagiensem et quia [Smetius] nunc ad vos recta proficiscebatur, et verisimiliter maturius eo perventurus sit, quam viatores Hagienses, visum est, et per eum breviter scri-

bere, et repetere ea quae prolixiore hesterna epistola complexus sum fusius. Fratres nostri omnino se opposituri videntur vocationi Vorstii, et hoc omni conatu adlaboraturi, ut quae jam in ipsum est instituta, cassa reddatur. Expectare eos proxima Ordd. comitia certum mihi est, ubi omnem moturi sunt lapidem ut illum denigrent, eosque omnes qui illum commendarunt. Potius omnia sursum deorsum volverent, quam ut permittant ut ille veniat. Flectere si nequeant superos stupenda movebunt, si magistratus nolit superior inferiorem concitabunt; si et ille renuat, plebem clamoribus et tribunitiis concionibus in suas partes trahent, totamque Hollandiam inconditis vociferationibus complebunt. Habent Dordracenos [2]) magna ex parte sibi addictos, quibus facili momento Amstelodamenses [3]) accedent, itemque Enchusani [4]) etc. Spero tum qui in moderatas partes propendent illis obstituros, nec permissuros ut vir praestantissimus inauditus condemnetur, et vox dd. Curatorum ad primam hanc sociorum vociferationem irrita reddatur. Scripsimus nos ad d Vorstium, urgemus ut veniat; saltem ut condicto tempore se hic sistat, ad visendam hanc Academiam. Verum judicio amicorum omnium necesse est ut, quo tempore huc veniet, una cum ipso praesto sis. Nonnulli ea in re tantum momenti situm esse existimant (inter quos ego meumque nomen profiteor) ut prope totum successum negotii inde dependere sibi persuadeant. Itaque cum donis, auctoritate, gratia, aliisque tibi a Deo opt. max. concessis ornamentis, quibus alacriter usus es indefessoque studio ad commune bonum parato et hac in parte communi causae adesto. Facile a principe veniam impetrabis; XIV dierum iter erit ad summum. Amplissimus noster Seystius [5]) ea de re ad te quoque hac de re (*sic*) scripsit, ut opinor. Potes cum Vorstio per litteras agere, cognitoque quando ille (per Vesaliam, quemadmodum rogavimus, iter instituens) Vesaliam perventurus est, circa idem tempus te illic sis-

tere, et fluminis cursu secundo brevi spacio in nostras contendere oras.

Episcopius vocatus est Bleyswijckiam, sed jam intra mensem integrum non potuit a Maecenatibus dimissionem obtinere, nec adhuc quod sciam obtinuit. Plerique coss. ex pastoribus pendent, qui quoque rem trahunt, ut interea vel Roterodamenses morae pertaesi aliorsum oculos flectant, vel ipsi Bleyswijkiani auditis rumoribus de impuritate illius quem vocarunt, vocationem revocent. Sunt inter coss. aliqui qui ad unguem norunt technam Aristarchorum, sed homines lenes et placidi non audent se aliis opponere; et sic bonus juvenis haeret inter pertinaces pastores, pertinacesque a pastoribus seductos magistratus ab una parte, et inter lenes et lentos magistratus, qui incorrupti adhuc ab ecclesia. Stat sententia Roterodamensibus persistere in vocatione, exitumque exspectare, nec languescit Episcopius. Utut res in longum trahatur, tum dimissionem vel inviti concedent tandem.

Offensis per depositionem Hillenii [6]) quibusdam civibus Alcmarianis videntur obviam illis ituri politici per cessationem Venatoris a ministerio ad tempus. Nec renuit Venator, modo ad commune bonum faciat. Ex pastore fit rector, facilis itus in eadem qua commoratur urbe; sed et facilis a rectoratu ad pastoratum reditus atque regressus. Aristarchi nostri strenue acturi sunt Hillenii causam, conquesturi lamentabiliter de injuria fido pastori illata. Nomen ipsius aliquando exstabit in kalendario, ut primi si non martyris, saltem confessoris pro praecisianismo suo. Hae lamentationes vel solae requirunt tuam prudentiam, quo cum fructu iis obviam eas.

Recreavit me factum commissariorum Ordd., qui Wourdanis scriptis litteris interdixerunt, ne Swanium [7]) in capitibus controversis ulterius urgerent quam Remonstrantia nostra ferat; additis capitibus ipsis prout in Remonstrantia expressa et consignata sunt. Animosum hoc est factum,

et praeludium, ut spero, plenariae secuturae aliquando libertatis nostrae.

Incipiunt Aristarchi, praesertim platerochus [8]) ille Amstelodamensis, taxare Vorstii sententiam e suggestu, idque cum solita intemperia, vehementia et accurata veritate. Fuit quoque hisce diebus Delphis H. Arnoldi [9]), qui explicuit textum praeceptum; inter blasphemias et veneraciones nominis divini primas et praecipuas memoravit quod quidam potentiam Dei circumscribunt illius proprietatibus, ita ut amplius non possit, quam bonitas, sapientia, justitiaque permittant. Habeo ex eo qui propriis auribus audivit. Quid tibi videtur de istiusmodi censoribus? Anne sunt digni magisterio artium et doctoratu in theologia? Ego aliquoties disertis verbis hoc ipsum, quod ille blasphemias vocat, docui pro suggestu, audientibus Haggaeo [10]) et aliis, qui tum nihil mihi dixerunt, nisi forte reservarunt haec et similia in tempus commodius. Vellem sane illos me hac accusatione adoriri. Bearem illos egregio responso.

Taurinus Junior [11]) Delphensis suspectus est Aristarchis, quod apud me pernoctavit, meque et Dominicum [12]) in prandio habuit. Vellem merito suspectus foret. Animus tamen ejus praeparatus est hactenus, ut processum Arminii palam, quoties occasio [ita fert] justificet. Sufficit hoc pro initio. Aliquando ulterius trahetur. Deest [ei qui facem praeferat.] Inter ipsum et Haggaeum magna est alienatio. Conantur illi persuadere Aristarchi, nos omnes religiones, quotquot Christi nomen gloriantur, velle conferruminare. Respondi et me detestari ejusmodi farraginem, juberem ut et ille nos detestetur, si tandem hoc nos intendere comperiat.

Apud nos Leydae sensim formatur schisma: quatuor ex senioribus Aristarchos sectantur in concionibus, cum maxima plebis parte, quatuor rursum aliis nobis se adjungentibus, cum aliqua plebis portione. Vexabamur quo-

tidie disputationibus a Flandris, qui quaerebant quo nos caperent. Magistratus nos liberarunt hac molestia, publicato edicto, quo omnes seditiosae et ..... disputationes vetantur. Itaque jam in pace vivimus, nec decrescit, laus Deo, auditorium. Jam paene integras hesternas repetii literas, praeterquam quod illae fusius de omnibus agunt. Salutant te Coddaeus [13]), I. B. R. aliique amici omnes. Deus largiatur principi victoriam contra hostes, te itemque exercitum totum incolumem praestet, et ab omni infortunio servet. Bene vale integerrime frater. Spero nos brevi faciem tuam visuros cum gaudio. O damnum magnum ecclesiae Ultrajectinae inflictum morte inopinata et immatura Bootii! de qua tibi jam innotuisse credo. Deus sapit ut ne ecclesiae illi exitiosa sit. Majorem caudam post se trahit, quam quis initio credat. Deus avertat iram a nobis, cumuletque nos benedictionibus largissimis in Christo.

29ª Augusti vesperi 1610.

Tuus, B.

Ornatmo viro D. Johanni Wtenboogardo,
fratri et symmystae carmo jam agenti
apud principem in castris Juliacensibus.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gemeente te Rotterdam. — Wtenb. schreef op de buitenzijde: „A. v. Borre. Ra 4 Sept. 1610."

2) Op dit tijdstip waren predikanten te Dordrecht: J. Becius, J. Dibbetz, B. Lydius en D. Demetrius.

3) Aldaar stonden: P. Plancius, J. Hallius, L. Ambrosius, J. Ursinus, J. la Maire, J. Roelandus en C. Heydanus.

4) Herm. Gerardus en Abr. Doreslaer.

5) Nicolaas Seyst, pensionaris van Leyden.

6) Corn. Hillenius of van Hille was op dit oogenblik als pred. te Alkmaar afgezet. Hij werd later pred. te Groningen. Vgl. BRANDT, *Hist. d. ref.*, Dl. II, bl. 114.

7) Theodorus Swaan was tot pred. te Rijnsaterwoude beroepen. Vgl. BRANDT, *Hist. d. ref.*, Dl. II, bl. 139, v.

8) P. Plancius.

9) Zie No. XCV, aant. 10.

10) Hij bedoelt misschien Joh. de la Haye, die sedert 1609 pred. te 's Hage was. Of wel Isaac Hagius (zoon van Andreas, die van 1583 tot '86 te Rijnsburg en daarna te Hoorn pred. was), in 1618 van Nieuwveen naar Delft beroepen, waar hij in 1624 stierf.

11) Johannes Taurinus, van 1609 tot 1618 pred. te Delft.

12) Waarschijnlijk Baudius.

13) De hoogl. Willem van der Codde. Misschien worden met de volgende letters J en B aangeduid Joh. Corvinus en Baudius.

CVI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij moet zich niet laten afschrikken door de tegenwerking. Hij zal bij Vorstius' overkomst waarschijnlijk nog niet te 's Hage kunnen zijn. De auteur van het boekje: *De auctoritate s. scripturae.* De houding van Fontanus in zake de benoeming van Vorstius. Ontmoeting van Abr. Scultetus. Berichten uit het kamp. Hij betreurt de twisten tusschen Lutheranen en Calvinisten. — 1 Sept. 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 151. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Antwoord op een brief van Vorstius.

CVII.

ABR. SCULTETUS [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Over de synode en een brief van Vorstius. — 4 Sept. 1610.

1) Hij was toen hofprediker van den keurvorst van de Paltz en werd later hoogl. te Heidelberg. Vgl. *De curriculo vitae* ABR. SCULTETI, Emdae 1625, p. 51.

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 152. — Gedeeltelijk vertaald in WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 549.

CVIII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Wat hij sedert zijn vertrek gedaan heeft. De pogingen van de Dordsche regeering om zijne beroeping te verijdelen. Hoe Plancius zich

over hem heeft uitgelaten. De handelwijze van F. Hommius. R. Acronius heeft eene oude predikatie van hem uitgegeven. Verder over een en ander betreffende Vorstius' benoeming. — Hagae 7 Nov. 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 155. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

CIX.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Bijzonderheden betreffende Vorstius' benoeming. Over het *Examen plagae regiae* van Becanus, waarvan hij de passage, die op Vorstius betrekking heeft, aan Oldenbarnevelt en van der Mijle heeft voorgelezen. Vorstius' boek *De Deo* en zijn *Anti-Bellarminus* worden veel gelezen. De Curatoren hebben aan de regeering van Dordrecht geschreven. De Staten-vergadering is uitgesteld wegens de ziekte van Oldenbarnevelt. Woelingen van Vorstius' tegenstanders. — Hagae 12 Nov. 1610.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 156. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Antwoord op een brief van Vorstius uit Deventer.

CX.

J. WTENBOGAERT AAN DE GEMEENTE VAN UTRECHT. [1]).

Zijn arbeid in de gemeente te Utrecht. Hij heeft met droefheid opgemerkt dat velen in den laatsten tijd van hunne leeraars afkeerig zijn geworden. Hij verheugt zich over hunne belangstelling bij zijn laatste optreden te Utrecht, doch het doet hem leed dat sommigen hem belasteren. Over de uitgave zijner predikatie door Acronius en zijn *Voorlooper*.

Aen de christelijcke ghemeynte ende borgherschap der stadt Utrecht.

Broeders, ick ben tot u ghecomen ter begheerte ende met consent derghener, die over u ende mij ghestelt sijn,

om u eenen corten tijt bij te wonen ende eenige gheestelijcke gave, na de mate mij van den Heere ghenadelijck verleent, tot uwer opbouwinghe in de leere die na de godtsalicheydt is, mede te deylen [2]). Ick en come niet als een vreemde, maer als u landtsaet, u medeborger, u vriendt, u broeder ende dienaer in den Heere. Ghij kent mij, niet van weghen eenighe wtnementheyt na den vleesche (ick weet mijne cleynicheyt), maer van weghen den dienst, die ick voor vijf ende twintich jaren onder u in den Evangelio Christi eerst ontfangen ende daernaer eenige jaren hebbe betreden, ende hebt mijne affectie tot u in verscheyden swaricheyden ghespeurt. Ghij weet hoe ick mij oock, naer dat ick van u was afgheruckt, siende de gheresene misverstanden ende vervreemdinghen, onnodich hier te particulariseren, met menichfuldich gaen ende comen onverdrootsaem hebbe laten ghebruycken, niet sonder groote moeyten ende quellingen, oock altemet vele ondancx aen wederzijden, om u in goede ruste met malcanderen onder de gehoorsaemheyt Gods ende uwer overheyt te brengen ende te houden, na des Heeren woort, mij voegende ende buygende naer den eysch van uwe ghelegentheyt, so vele ick conde, zijnde menichmael, nae t'exempel des h. Apostels, als den Joden een Jood, den Griecken een Grieck geworden, niet om u Christo te winnen, want ghij waert gewonnen, maer om u Christo te behouden; niet met eenighe veynsinghe of buyginghe van tgheen nae des Heeren woort onbuygelick was, maer in alle oprechticheyt met verdraechsame voeginghe in t'gheen men conde ende behoorde te voegen tot Godes eer ende u beste, consequentelijck mede tot ruste van mijne vaderlijcke stadt ende kercke, welckers welvaren mij soo lief ende waert is als eenighe stadt of kercke ter werelt. Godt heeft oock zijnen seghen gegeven over mijn werck, so verre, dat men Gods kercke door den sonderlinghen aenwas, die de Heere deur uwer getrouwen die-

naren sueren ende onverdrootsamen arbeyt, ende sonderlinge binnen vijf of ses jaren herwaerts, heeft gegeven, nae hare ende deses tijtds gelegentheyt heeft sien floreren ende bloeijen, soo seer als eenighe andere van de naebuerplaetschen. Ick sie nu met bedroefder herten dat sommighe onder u sedert de leste alteratie van heur leeraers afkeerich geworden sijn. Hoe? Heeft men daer van de religie gedisputeert, oft int stillen van dezelve yet ghestatueert, dat u in de godsdienstigheyt of godvruchtigheyt mochte nadeelich zijn, ende billicke oorsaecke tot dese vervremdinge geven? Dat can ick niet mercken. Eenighe onder deselve, die ick hebbe gevraecht, hebben mij dat niet weten te seggen, jae ter contrarie bekent wt harer dienaren mont niet gehoort te hebben, dat den woorde Gods niet ghelijckformich en was. Mijn meeninghe evenwel is gheweest om sulcx, alsser mochte schuylen, te verstaen, ende te zien wat ghenade ende bequame weghen de goede God soude geven ende wijsen, om u in waren gheloove, hope ende liefde bij malcanderen te helpen houden; ten eynde wij alsoo te ghelijck met ware boetveerdigheyt des levens, mitsgaders cracht van bidden ende suchten den Heere onsen God in Christo Jesu ontmoetende, zijne rechtveerdighe gramschap mochten voorcomen ende van onsen halse afweeren t'grouwelicke onheyl dat onsen vaderlande dreycht, ende alsoo ter schande maecken de practicquen des duyvels ende zijner instrumenten, die onder eenen vermomden schijn ons soecken eerst onder malcanderen te verwerren, ende daernaer over hoop te werpen, om int eynde ten roove ghegheven te worden denghenen, die wij van outs wel kennen ende ons niet goets en gonnen. Hier bejeghent mij dat mij verheucht ende bedroeft. Mij verheucht dat ick uwe christelijcke versamelinghen grooter vinde dan mij te voren was geseyt, ende dat ick wt uwen vierighen toeloop ende aendacht int hooren claerlijck sie ende bevinde, dat mijne

stemme u niet onaenghenaem en is. Oock en predick ick u niet dan Jesum Christum ende dien ghecruyst, ende vermane u op hem u gheloove, hope ende liefde te bouwen, trachtende nae vrede ende ruste, met levens beteringe, in alle godsalicheyt ende eerbaerheyt. Ghij zult oock door des Heeren ghenade anders wt mijnen monde niet hooren. Dat mij bedroeft, is dat quade menschen hiertegens, so vele zij connen, arbeyden om mijnen dienst onvruchtbaer te maecken onder u. Wat achter mijnen rugghe gespreydt ende gheseyt wordt, is u beter bekent als mij. Ick wil t'selve oock alhier tot niemandts verwijt verhalen, ende beclaghe mij oock over niemant. Hoe soude ick dat connen doen over die, onder dewelcke ick de eere des dienstes eerst hebbe ontfanghen, ende die ick soo hertelick in Christo Jesu beminne, dat ick oock mijn bloet niet en soude sparen, wan het Godt gheliefde dat ick t'selve tot haren dienst ende voorderinghe haers tijdtlijcken ende eewighen welvarens soude wtstorten? Alleen sal ick tot mijn onschult seggen, ende dat voor den Heere, dat ick noch voor mijne comste, noch geduerende mijne presentie alhier niemandt int generael oft particulier, int heymelick oft openbaer, directelick of indirectelick, met raedt of daet en hebbe gesocht te crencken oft int minste te beschadighen, in wat manieren dat het sij. Maer ter contrarie dat ick uluyder aller, jae der geheele burgerschap welvaert van herten beminne, soecke ende voorder soecken wil nae mijn wterste vermoghen. Geen mensch die leeft en sal anders betuyghen. Ende dese schilt mijner goeder conscientie, die ick hebbe in den Heere, stelle ick teghens alles wat mij achter mijnen rugge bij luyden die ick niet en kenne noch in desen begheere te kennen, nageseyt, gedicht of geschreven moghe werden; overbodich zijnde diesniettemin allen ende yeder derghener, die naerder satisfactie van mij souden moghen begheeren, in aller liefflickheyt te ontfangen, met ghedult

te hooren, ende in christelicke vriendelickheydt te bejegenen, buyten eenich oock t'minste ghevaer, dat men van mij door soodanighe aenspraecke hebbe te verwachten. Wie isser doch van u, jae van de gheheele borgherschap, bedroeft, ende dat ick mij niet met hun en bedroeve? Jae met waerheydt can ick segghen ten aensien van u, dat d'Apostel zeyde van die van Corinthen: Wie wordt (onder u) gecrenckt dat ick niet ghecrenckt en worde? Wie worter gheargert, dat ick niet en brande?

Maer t'gheen mij meest bedroeft ende allerbehendelicxst bedacht is bij mijne ende uwe vijanden, om mij te vergeefs niet alleen onder u luyden, maer oock elders te doen arbeyden, is t'Ja ende Neen, dat onlancx teghen mij sonder naem van autheur of drucker, of plaets daer men het ghedruckt heeft, bij forme van pasquil of libel fameus (daer ickt oock voor houde) is wtgegeven tot mijner diffamie. Een recht middel om een ghemoedt, alreede tot vervreemdinghe ghedisponeert, noch afkeeriger te maecken. Ende opdat ulieden weten mogen wat het sij: Ick heb, ontrent een jaer geleden, door groote ende noodtdringende redenen, ten besten der kercke Gods bewogen zijnde, wtgegeven een Tractaet van t'ampt eener hooger christelicker overheyt in kerckelicke zaecken, daerinne ick verclaere mijn ghevoelen te zijn, dat een hooge overheyt in haer landt heeft de hoochste authoriteyt, opsicht ende segghen in kerckelicke saecken onder God ende nae zijn heylich woort. Dit ghevoelen houde ick conform Gods woordt ende de practicque niet alleen der ouder, maer oock onser gereformeerder kercken doorgaens, waer die niet en zijn onder t'cruys, maer heure overheyden hebben tot voorstanders ende voesterheeren der christelicker religie. Tis gebeurt dat ick, voor 20 jaeren, een predicatie gedaen hebbende in S'gravenhaghe van t'beroepen der predicanten, dezelve op die tijdt yemandt onder u (mij nu vergeten) in geschrift heb medeghedeylt. Dese nu bij

mijne wangunstige opgesocht, ende door toedoen van yemandt onder u in de handen Ruardi, dienaers tot Schiedam, gevallen zijnde, is bij hem, omdat hem mijn Tractaet niet en smaeckt, in druck wtgegeven, als of die strijdich waer tegen het Tractaet, om t'selve daermede installich ende crachteloos te maecken. Ick hadde stracx een clare aenwijsinghe vaerdich om te bewijsen teghen Ruardum, dat sulcx niet en was, maer niet dorvende deselve wtgheven sonder consent mijner overheyt, ende daerop wachtende, comt men u soo wel als mij met het voorghenoemde vileynich libel van Ja ende Neen aen boort, daermede d'autheur mij t'eenemael meent ter spot ende schimp ghestelt te hebben. Maer God lof, hij is bedroghen in zijne meninghe. T'en is maer loghen dat hij voortbrenght, ende, gelijck alle loghenen, wynt die haest verdwijnt. Sij loopt snel voort, maer ick hope mijne waerheyt sal se wel achterhalen. Dese loghen wordt oock onder u gestroyt, hoewel bij de overheyt belet (soo het oock betaemt, want t'en is maer een pasquil ende libel fameus) vercocht te worden. Ick heb nodich gevonden daerteghen te stellen tgheschrift, dat ick u hier sende, tot geenen anderen eynde dan om u te doen met handen grijpen, dat bij mij gheen ja ende neen en is, opdat ghij u daerdoor niet en laet van mij afkerich maecken. Niet om mij, maer om uwen wille, dewelcke men soeckt door dese ende andere practijcken meer (die wat heymelijcker ende bedecter, doch niet heel onbekent zijn) allencxkens van t'gehoor des godlickes woorts ende tghebruyck des h. avontmaels, ende eyntelijck oock van de ware gemeynschap der heyligen te vervremden, tot verwoestinghe van t'gheen onder u met soo vele moeyten ende swaricheyden gehoort, ende so genadelick jae miraculeuselick tot deser uren toe van den almachtigen God onder de bescherminge uwer overheyt is geconserveert ende ghehandthaeft geweest. Hier soude ick gaerne voor wesen so vele ick can, nae mijn crachten. U alle te

samen biddende hertgrondelijck om Christi wille, geene vreemde oorblasers te ghelooven tot naedeel desghenen, die bereyt is oock zijne inghewanten tot int binnenste zijns ghemoets voor u te openen, ende alles wat hij vermach nae sijn beroep te doen ende te lijden tot uwer salicheydt. Ick en hoop niet dat ick, de waerheydt segghende, u vijandt worden zal. Daer zijnder die hun ghelaten over u vierich te zijn, van dewelcke ick met Paulo segghe: Dat hare viericheyt over u niet fijn en is, maer willen ons uytsluyten, opdat ghij soudet over hen vierich zijn. Og dat ick soo mocht arbeyden, dat Christus een rechte ghedaente in sommighe van ulieden creghe, gelijck ick vertrouwe dat hij heeft in sommighe. . . . . [3]).

Broeders, de ghenade onses Heeren Jesu Christi sij met u allen. Amen. In Utrecht desen 14 Decembris 1610.

U dienstwillighe mede-borgher, broeder ende dienaer in den Heere,

Johannes Wtenbogaert.

1) Gevoegd vóór WTENBOGAERTS *Voorlooper tegen het libel fameus van ja en neen, uitgeg. tegen J. Wtenbogaert* (Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschriften*, bl. 89), welk geschrift gericht was tegen het pamflet van F. Hommius: *Van de beroepinghe der kercken-dien., ja ende neen van J. Wtenbogaert* (Vgl. mijne *Bibl. der Contra-Rem. geschriften*, bl. 22). Ik heb dezen brief overgenomen, even als enkele anderen, omdat hij alleen in een pamflet te vinden is.

2) Vgl. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 63 en 64, en over de Utrechtsche beroerten: EM. VAN METEREN, *Hist. der Nederl.*, Amst. 1647, Bk. XXXI fol. 630 en 631, v.

3) Hier volgen eenige bijbelteksten.

CXI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Plancius heeft met vijf anderen voor de Staten verklaard, dat de vijf artikelen tegen de confessie en den catechismus strijden. Mededeelin-

gen omtrent het verschil tusschen Hillenius en Venator, omtrent hetgeen er in de Statenvergadering over zijne benoeming is gesproken. Wat hij te 's Hage te lijden heeft gehad. Men heeft een pasquil tegen hem uitgegeven: *Van de beroepinge der predicanten*, enz. — 24 Dec. st. v. Trajecti.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 158. — Antwoord op twee brieven van Vorstius.

CXII.

J. WTENBOGAERT AAN J. VAN DEN ANDEL [1]).

Hij stelt voor eene verandering te brengen in zeker geschrift.

Mijnheer.

Als men seecker ware dat de predicanten van dat vaststellen niet souden spreecken (twelck ick nochtans vermoede), soud ick twijffelen off geraden ware dat schrift int licht te geven, om de Papisten niet te doen glorieren, als off men voor haer soo seer vervaert ware. Doch als het evenwel gedruct soude worden, ware beter (dunct mij) de conclusie aldus gestelt, opt aller leste:

„Begint men van dit eynde niet, maer meynt men de religie vast te stellen niet dan door gewelt ende wereltlicke middelen: de predicanten, die dat souden willen drijven, mogent keeren ende wenden zoo zij willen, sij sullen haer bedrogen vinden, ende hebben wel toe te sien dat de publycke Geref. religie door dien wech niet meer aff als toe en neme in veler menschen harten, tot verstijvinge van obstinate Papisten, versterckinge der scheuringe ende slands vele ongerusticheyt."

Dat Godt verhoede.

Aen mijn heer mijn heer Mr Johan van den Andel, Ad^t^. In eygen handen.

Cito.

1) Op de Bibl. van de Remonstr. gem. te Rotterdam, en aldaar gevonden onder mss. van Wtenb. van 1610, ofschoon het waarschijnlijk tot een later tijdperk behoort. Tot dus verre bleek mij niet over welk geschrift hier sprake is. — Over den advocaat Van den Andel vergelijke men de latere brieven.

CXIII.

J. AVICUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij zendt hem eene eerste proeve van vertaling in het Latijn.

D. Joanni Wtenbogardo Jacobus Avicus, s. p. d.

Amplissime vir, si vales bene est, ego valeo.

Quoniam ex matertera mea charissima intellexi, te desiderare, ut literas (ingenii mei et diligentiae argumento) ad te darem, non potui quin ilico animum ad scribendum appellerem, quanquam adhuc ad scribendas istas ineptus, tamen haec pauca pro meo ingenio composui. Versiunculam hanc brevem, a me nuper in latinum ex belgico sermone versam, tibi mitto; quanquam eam aliquanto serius mittam quam oportuit, aequitatis tuae id erit mihi ignoscere; tamen fateor a me nonnihil in hac re peccatum esse. Studia nostra optime ex voto nostro succedunt, praesertim nunc, cum propediem novum prorectorem hic habituri simus. Vale, saluta conjugem tuam, et scriptionem meum aequi bonique .....

Reverendo, clarissimo, doctissimo et nunquam
non laudando D. J. Wtenbogardo
Hagae Comitis.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam, gevonden onder brieven van 1610 tot 1612. — De jongeling die, toen hij dezen brief schreef, nog op de Latijnsche school was, waarschijnlijk te Utrecht, is mij onbekend. Het slot ontbreekt.

CXIV.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij dringt zeer aan op Vorstius' komst. De houding van Gomarus. Vorstius moet zich door de beweging der tegenpartij niet laten afschrikken. De Leidsche academie. Hij meent alle bezwaren uit den weg geruimd te hebben. Over de Haagsche conferentie enz. — Hagae 18 Febr. n. st. 1611.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 160. — Antwoord op twee brieven van Vorstius. De brieven van Wtenb. aan Vorstius schijnen later weder in zijn bezit gekomen, en bij andere stukken en brieven bewaard te zijn. Wtenb. schreef toen op 't adres van den brief, die onder de mss. van de Remonstr. gem. te Rotterdam gevonden wordt: „Urgeo reditum ad nos. Scripsi ante collationem Contra-Rem.

CXV.

J. WTENBOGAERT AAN ADR. VAN DEN BORRE [1]).

Over de Haagsche conferentie. Hij hoopt dat de geest der waarheid en des vredes allen bezielen zal, dan zal hij voor de uitkomst niet bezorgd zijn. — 2 Martii 1611.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 161. — In het handschrift te Rotterdam volgt onmiddellijk op „moderatum" nog eene dogmatische bewijsvoering: de vi irresistibili. Uit het adres blijkt, dat van den Borre te Leiden op het Begijnhof woonde.

CXVI.

J. WTENBOGAERT AAN J. SPEENHOVEN [1]).

De Utrechtsche bewegingen. Mededeelingen over de Haagsche conferentie.

Eerwaerdige, seer godtvruchtige, geleerde, beminde broeder in den Heere.

Hoe ick meer verlangde om te weten hoe het daer ginck, hoe ul. schrijven, gisteren ontfangen, aengenamer is ge-

weest, soe mij, soe oock een heer van groot aensien [2]), die oock seer verlangde ende rechts voor t'ontfangen van den uwen, mij nae tijdinge gevraecht hadde. Mij verlangt nu nae t'vervolch ende off wte groote yet meer gehoort sall worden. Middeler tijdt bidde ick u ende d'ander broeders [3]), in uwe gewoonlicke cloeckmoedicheyt ende oprechticheyt te willen voortgaen, sonder op de onwetenheyt der rasender gemeynte ende de malitie der oproeriger hypocriten ende schijndeuchden te sien. T'is goedt dat de Heer sijn wanne altemet in de handt neemt, om sijnen dorschvloer te suyveren. Ick vrese well dat uwe aenstaende Paesschen met dit spell niet soe vrolick wesen zall als de Christmisse; maer patientie ter tijdt tot t'quaedt ontdeckt ende billicklick geweert zijnde, men met opener monde zall mogen spreecken, ende de rechtsinnige weder te recht brengen door des Heren genaede. Mijn hert is bij u in dese gelegenheyt, ende t'lichaem en soude mogelick niet verre zijn, ten ware mijne praesentie hier nodich waer op dese conferentie, daermede wij noch niet veel en vorderen, soe veel 't vervolgen van de materie aengaet, maer wel (God loff) soe veel aengaet der heeren gunste.

Mijnen lesten hielt, dat wij eerst den 11^{en} voormiddach hebben begonnen, ende dat de tijdt passeerde met het lesen van onse Remonstr. ende der broederen Contra-Remonstrantie [4]). Dat voort dien namiddach niet wierdt gedaen, mitsdien de heeren niet conden vaceren.

Den 12^{en} voormiddach debatteerde ick de Contre-Remonstrantie int lange mondeling, daermede de broeders schenen soe bejegent, dat d'een voor d'ander nae wat wilden seggen, maer niet ten propooste; versoeckende eyntelick dat de heeren mij souden ordineren mijn debath bij geschrifte te stellen, opdat sij daerop mochten antwoorden nae deliberatie. Ick antwoorde te sullen doen, dat mij de heeren Staten souden ordineren, willich zijnde tot alles, alsoe ick vast ginck, doch dat sij mochten doen soe

ick hadde gedaen ende debatteren mijn seggen ende tgheen sij gehoort hadden, gelijck ick hadde gedaen opt hooren lesen van haer Contre-Remonstrantie, sonder copye geeyscht off gehadt te hebben. De heeren ordineerden mij niet ende bleef daerbij, anders dan dat Planc. seyde dat ick hadde gehandelt naede conste van de rhetoricers om der heeren herten int begin der handeling in te nemen, ende alle de schult van dit rumoer (dat ick meyne wel levendich gedaen te hebben) op haere halse te leggen. Voorts deden de broederen een seer ootmoedich versoeck aen de heeren van te mogen handelen schriftelick, daertoe allegerende vele redenen, hebbende stracx vaerdich in de handt eenige vragen, die sij achten nodich om voorgestelt te worden, om quansuys wech te nemen eenige dobbelsinnicheyt, die sij seyden te wesen in onsen eersten artyckel. Daer tegen wij insisteerden opt eerste: dat wij te vreden waren schriftelick te handelen, mits dat men eerst van elck artyckel soude mondelick confereren ende daernaer t'sommier daervan schriftelick overleveren. Hyer wilden sij niet aen ende vielen veel hacquetten. Opt 2de: dat sij hadden aengeboden te bewijsen, dat onse articulen valsch waren, dat de heeren Staten dat hadden geaccepteert ende daerop dese conferentie aengestemt, ende dat het nu buyten propoost was te comen vraegen hoe wij dat verstonden, ende twelck men had behooren te doen, eer men soedanigen oordeel soude vellen. Beyde de pointen wierden ons bij de heeren toegestaen ende hun aengeseydt, evenwel bleven sij bij thaer, seggende sij mosten schriftelick handelen ende onse verclaringe hebben, om rapport te doen etc. Daerop weder hacquetten, sonder resolutie, ende wierden geappointeert weder te comen Dynsdach den 15en. In dese hacquetten viel noch dit, dat als wij hun drucken om haer gevoelen te seggen over onse eerste 5 articulen, medebrengende t'gevoelen dat wij verwierpen, sij verclaerden dat sij die 5 articulen niet toe en stonden,

als vervatende eene grouwelicke leere, ende dat men de kercke niet behoorde te laste te leggen een leer van particuliere personen, die men behoorde te vermanen etc. Bijsonder verwierpen sij t'punct van de cleyne kinderen der bondtgenoten, die sij bekenden seecker salich te sijn.

Den 15^{en} voormiddach, hoewel wij d'antwoorde op haer vragen gereet hadden in de handt, gaven evenwel die niet over, maer insisteerden op ons voorgaende versoeck, te weten: 1 dat men terstont mocht comen ter mondelinge conferentie, mits dat men daernae soude schrijven; 2 dat hun soude geordineert worden off te desisteren van vragen, omdat sij onse articulen alrede hadden gecondemneert, off bekennen dat sij all te voorbarich waren geweest int oordeelen; 3 dat sij souden affleggen de qualiteyt van gedep^{de} der kercken, alsoe wij in die qualiteyt niet begeerden te handelen, protesterende dat wij ons tegen de kercke niet en stelden, dat sij oock die qualiteyt onbehoorlick usurpeerden etc., begeerende daerop der heeren verclaringe. Sij sloegen wederom t'mondeling confereren aff, weder vaerdich hebbende een schrift, dienende tot bewijs van haer geposeerde tegen den 1^{en} artyckel onses gevoelens, twelck sij begeerden te lesen. De praesident interrompeerende seyde dat men mondeling soude confereren. Sij gingen evenwell voort int lesen, ende gelesen zijnde gaven ons dubbelt om te antwoorden. Wij naemen het over, praesenterende over tselve schrift, dat wij maer eens hadden horen lesen, mondelinge collatie op staende voet. Sij wilden niet. De heeren urgeerden ende werden lustich. Nihil. Wij seyden: neemt Rom. 8 off Rom. 9, off oock Art. 13, welcke plaetschen sij hadden geallegeert, om eens te sien off u argementen, die ghij daerwt maect, vast gaen, want dat sijn u principaelste plaetschen. Surdo. Wij insisteerden dan weder op ons voorgaende versoeck aen de heeren, die de saeck hielden in advis. Soe wij nu meynden te vertrecken, totdat de heeren zouden delibe-

reren, seydt Festus, hij had noch te seggen op mijn mondeling debath van haer Contre-Remonstrantie. Audientie wierdt vergunt. Daer begonde hij te oreren, maer soe, dat ick, d'oratie wt zijnde, seyde, dat die oratie mijn seggen meer confirmeerde als destrueerde, ende niet en begeerde dn^{i} Festi seggen selve om te oordelen. Ende in der waerheyt en treft mij die niet, wierdt oock gedaen met sulck eene verbaestheyt, t'voorste achter, t'achterste voor, dat een yeder conde mercken. Wij vertogen; wt zijnde wierden d'andere ingeroepen, ende sochten hun de heeren te persuaderen, te comen tot mondelinge conferentie, sonder langer wtstell etc. Sij persisteerden. Wij wierden die voormiddach niet meer gehoort, ende soe wiert gescheiden. Naemiddach wierdt bij de heeren geresolveert, dat sij souden moeten handelen niet als gedeputeerden, maer als particulieren.

Den 16^{en} wierden wij allen ontboden ende versocht (noen) dat, allhoewell sij wat ruym hadden gesproocken, ende wij well schenen reden te hebben hun te dringen tot het bewijs off schultbekenninge van te haestich geweest te sijn int oordelen, wij evenwell, siende dat sij daer niet aen en wilden, hun souden dat te goede houden, sonder vorder te porssen om vredes will, ende dat wij dienvolgens souden willen 1 oordeelen op haer vragen, 2 ons bewijs (gelijck sij gedaen hadden) schriftelick stellen, 3 haer bewijs schriftelick wederleggen. Wij, vertogen sijnde apart om te delibereren, quamen stracx weder in, verclarende dat wij om der heeren wille ons souden in alles accommoderen, met conditie 1 dat sij oock op onse vragen souden antwoorden, die wij hun hadden voor te stellen, 2 dat wij stracx opt overleveren van ons bewijs ende advertencien tot het overleveren van ons debath op haer bewijs souden comen in mondelinge conferentie. Dit wierdt geaccepteert ende soe gescheyden. Naemiddach maecten wij onse vragen ende bewijs gereet.

Donderdach 17 voormidd. leverden wij over antwoordt op haer vragen, contrevragen ende bewijs, naer sulcx in de vergaderinge was gelesen. Dit naemen sij over om daer op te delibereren, met conditie, soe hun de heeren aenseyden, dat sij nu souden moeten 1 op onse vragen antwoorden, 2 alvorens wijders te schrijven comen tot mondelinge conferentie. Dat naemen sij aen, ende daermede scheyden wij, wtgenomen dat, alsoe Pl. in voorgaende hacquetten wat hadde geseydt tot naedeel d. Vorstii, ende ick daerop niet dan obiter hadde geantwoordt, omdat het onse materie niet en roerde, ende dat de heeren qualick te vreden waren dat Pl. dat hadde ingevoert, ende evenwel daernae had verstaen, dat hij vrij een quaet gevoelen van Vorstio hadde gemaeckt, ick oorsaeck nam om nu ex professo Vorstium te verdedigen in dat punt; daerop weder debatten vielen, niet sonder vrucht voor de saeck Vorstii.

Vrijd. 18 wierden d'andere broeders ontboden in onse absentie, ende hun bij de heeren affgevraecht, off sij gereet waren om te comen in mondelinge conferentien. Seyden neen, maer hoopten gereet te sijn des anderen daechs, ende deden heel schoon voor, als off sij well souden verstaen tot een verdraechsaemheyt met ons. Wij hadden dien dach campos.

Saterdach 19 sijn sij comen lesen een bitter antwoordt op onse vragen, niet houdende dan de historia, sonder op onse vragen (als onnodich) te antwoorden. Wij naemen dat schrift over met beclach over dese handelinge der broederen, die ons niet wilden antwoorden, tegen onse stipulatie, tegen der heeren resolutie, tegen haere eygene acceptatie, bijsonder op 2 so nodige pointen, die wij hun hadden voorgestelt, namelick 1 wat objectum praedestinationis sij stellen, te weten den ongeschapen mensch off den gevallen mensch; 2 wat sij houden van de reprobatie; sustinerende sterck sij moesten daerop antwoorden, als

nodich ter materie dienende, off men conde niet confereren. De heeren verstonden ende oordeelden het oock soe, at frustra, sij wilden wt haer schelpen niet comen, thonende claerlick dat sij met malcanderen oneens waren, d'een dus d'ander soe spreeckende, tot onse ende der geheler vergadering groter verwonderinge. Evenwel mosten wij (nae eenich debath over t'1ste artyckel van onse confessie, dat wij bewesen voor ons te doen) soe scheyden. De heeren riepen hun daernaer alleen in om haer te persuaderen, maer te vergeeffs.

Naemiddach ten 5 uren eenige van onse broeders, die met mij sijn, verreyst sijnde nae haer kercken, wierdt ick met de achterende van onse sijde alleen ontboden, ende ons door den mondt praesidis verthoont ende opentlick wtgeseydt, dat wij te vergeeffs wachten nae naerder verclaeringe van d'ander over de voorgestelde punten, alsoe sij die niet doen en souden noch oock conden, mitsdien sij te samen niet eens en waren, soe de heeren claerlick hadden connen mercken, ende dat wij derhalven off noch eens hun daerinne souden moeten verdraegen ende dat oversiende comen ter mondelinge conferentie op dien voet, soe sij die begeeren, off dat dese conferentie soude moeten worden affgebroocken, begeerende seer vriendelick wij wilden ons doch noch accommoderen, haer Mog. E. te gevallen. Wij verthoonden int lang ende rondelick d'onbillickheyt van de proceduren der broederen, nemende ons beraet tot dat onse broeders, die verreyst waren, souden wedergecomen zijn, om dan de heeren naeder te antwoorden. De heeren bedancten ons ende sijn soe gescheyden. Ick verwacht de broeders huyden, ende morgen gaen wij weder aen. Ick denck dat wij oock soe de collatie sullen praesenteren. Dit is nuda et vera hystoria. Maer wilt pendente lite desen brieff niet communiceren dan de 2 broederen [5]) ende d. Ledenbergio; oock mondeling niet veel daervan seggen, opdat d'andere, soe het hun ter ooren quam,

hun niet en beclaegen. Blijf alle den Heer bevolen. Met haest, 21 Martii n. st. 1611.

T. Joh. Wtenb.

Precibus vestris ad D. ardenter in hac tam gravi et ardua causa communi opus habens quam maxime.

Hoe, waer ende tot wat eynde heeft de proc. gnrael [6]) soe veel gesproocken van mijn moderatie? Quid Ruyschius, Wiltius, [van Engen] etc., item Buttius agunt? [7]).

Eersamen, godvruchtigen, hoochgeleerden, wijsen, voirsienigen heer, d. Johannis Speenhovio, wonende in Jerusalemssteech tot Utrecht.

Loon bode.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Antwoord op een brief van Speenhoven, die, gelijk alle brieven door hem aan Wtenb. in dit tijdperk geschreven, verloren ging. Deze en de volgende brief waren in het bezit van Phil. van Limborch, toen G. Brandt er gebruik van maakte.

2) Ongetwijfeld Oldenbarnevelt.

3) Car. Rijckewaert, J. Speenhoven en Jac. Taurinus, predn te Utrecht van 1605 tot 1619, en de Waalsche pred. Ch. de Niëlles (1604 tot 1619). Waarschijnlijk worden hier ook H. Caesarius (1590 tot 1625) en J. Matthisius (1605 tot 1612) bedoeld. Is. Frederici Luijt werd in 1612 (tot 1618), R. van Zijl en W. Niepoort werden in 1613 (tot 1619 en 1648) te Utrecht beroepen.

4) De conferentie duurde, met eenige tusschenpozen, van 11 Maart tot 20 Mei. Van de zijde der Contra-Rem. waren tegenwoordig R. Acronius, J. Plancius, J. Becius, L. Fraxinus, J. Bogardus en Festus Hommius, predikanten te Schiedam, Amsterdam, Dordrecht, den Briel, Haarlem en Leyden; van de zijde der Remonstr. Wtenb., Ed. Poppius, N. Grevinchoven, J. Arn. Corvinus, Adr. van den Borre, S. Episcopius, predn te 's Hage, Gouda, Rotterdam, Leiden en Bleiswijk. Van wege de Staten van Holland waren o. a. aanwezig Joh. Berck pensionaris, Corn. van Beveren en Hugo Muys van Holy, burgemeesters van Dordrecht. Op de Rott. bibl. zijn ook Memorien van de Haagsche conferentie, gedeeltelijk door Wtenb, gedeeltelijk door anderen geschreven. Ze loopen echter slechts tot 23 Maart, terwijl bovendien enkele bladzijden verloren zijn. In die Memorien, waarvan ik later gebruik

hoop te maken, komt ook eene aanteekening voor, die hierachter onder Bijlage D wordt medegedeeld.

5) Waarschijnlijk Niëllius en Car. Rijckewaert.

6) Gillis van Flory bekleedde van 1586 tot 1623 die betrekking bij het hof van Holland.

7) Dit postscr. is zeer slecht geschreven. Waarschijnlijk worden hier bedoeld: Adt Hugo Ruysch en Hendrik de Wildt, raden in het provinc. hof van Utrecht, en Hubrecht Buth, burgemeester van Utrecht. De vierde persoon is onbekend.

CXVII.

J. WTENBOGAERT AAN S. SPEENHOVEN [1]).

Er is tusschen hem en van den Borre geen verschil geweest. Verdere mededeelingen betreffende de conferentie.

Waerde L. Broeder.

T'gerucht aldaer verspreyt van de oneenicheyt d. Borrii ende mij hadde ick voor t'ontfangen van den uwen well verstaen. Daer is int minste niet aen, jae er is noyt woordt van die materie, te weten d'erffsonde, gevallen in de conferentien anders dan dat Ruardus in den aenvanck eens seyde, datter meer geschils was als over de praedestinatie, namelick oock van de justificatie ende erffsonde, in dewelcke, seyde hij, wij van sommige soo veel verschillen, als de hemel van de aerde. Waerop ick antwoorde, omnium nostrorum nomine, dat dat extragavanten waren ende ter saecke niet en dienden, alsoe wij daer waren geroepen ende verschenen, om te hooren hoe sij souden bewijsen dat sij hadden gepresenteert te bewijsen, te weten dat de 5 articulen, in de Rem^{e} vervaet, streden tegen Gods woort, confessie ende catechismo. Wasser yewers meer geschils dat ginck ons niet aen, ende sij mochten die dat aenginck soecken ende vermanen ter plaetsche daer sij

woonden enz., daer het voort bij is gebleven. Belangende nu den voortganck onser conferentie, sedert mijnen lesten: sult verstaen dat wij deysch niet en deden, alsoe de hh. (hebbende wt de voorgaende handelingen vermerckt d'instructie bij ons gedaen, ten eynde de broeders hun souden verclaren op het objectum ende de reprobatie, ende dat aen d'andere sijde de broederen geresolveert waren niet wt te comen ende haer daerop te verclaren) besich waren om te adviseren op de wtspraecke die sij op ons versoeck souden doen. Alle te gelijck oordeelden ons versoeck billick, eenige deden daerbij, dat men hun hoorde wt authoriteyt te belasten, ende dese waren de meeste. Maer haere patronen (Amst., Dort ende Enchs.) hoewel sij mede oordeelden dat sij hun behoorden te verclaren, wilden nochtans niet dat men se soude belasten, seggende de consequentie te vresen, die dese was, indien men het hun belaste ende sij het evenwel niet wilden doen, dat men se te gaer dwingen soude. Dese dispute hielt de heeren dien heelen dach op, jae oock noch den Woensdach voormiddach eenige uren lanck, d'een willende men soude noch inductie aen hun gebruycken, d'ander men soude ex authoritate belasten. Eyntelick zijn wij een uur off anderhalff voormiddach des Woensdaechs ingeroepen te gelijck, ende is hun in onse tegenwoordicheyt aengeseyt, dat mijnheeren verstonden, dat sij ons versoeck behoorden genoech te doen ende haer te verclaeren, doch voechde de praesident immediate daerbij ende sonder haer antwoordt te verwachten (quod postea intelleximus fuisse factum contra dd. Ordd. mentem) soe sij dat niet conden doen, soude men ons bidden noch voor dese reyse daerop niet te willen insisteren, maer evenwel voortgaen, gelijck oock sulck versoeck terstont aen ons gedaen wierdt. Wij antwoorden dat wij hoopten haere Ed. Mog. te believen met een antwoordt tot hueren contentement, maer dat sij souden gelesen hebben seecker onse redenen, die wij had-

den gestelt bij geschrifte, om aen te wijsen tegen haere frivole wtvluchten, dat sij gehouden waren hun op onse vraegen te verclaeren; daertegen de andere broeders stracx vaerdich ende gereet hadden een nieuwe supplicatie aen haer Ed. Mog., ten eynde men hun in haer conscientie daerover niet en soude perssen. Dit ter wederzijden gelesen zijnde, vraechden de heeren ons hoe wij nu gesint waren, ende off wij de broeders sonder vorder perssinge wilden accommoderen. Ick vraechde de heeren wederom off sij haer nieuwe supplicatie verwierpen ende bij haere leste resolutie persisteerden. Hier sagen de heeren malcanderen aen, doch verclaerden eyntelick jae. Daerop wij doe antwoorden, dat mijn heeren wel sagen waertoe dese tergiversatie tendeerde, namelick om de conferentie aff te breecken, oock met crenckinge van de authoreyt der overheyt, die het hun hadde belast; datter nu niet en resteerde dan dat wij, hebbende t'vonnis van de overheyt voor ons, souden insteren off breecken, doch dat wij dat niet wilden doen ende met haer confusie niet waren beholpen, ende begeerden dat de conferentie mondeling mocht voortgaen; verclaerden daerom dat wij, op haerer Ed. M. begeren, gheen vorder instructie voor ditmael op onse vraegen en souden doen, maer voortgaen, hoewel met ons groot naedeel ende naedeel der saecke, met conditie 1 dat hare Ed. M. hyervan notitie souden houden, 2 dat wij evenwell in de conferentie [ons] souden mogen behelpen met sulcke argumenten, als wij souden goedtvinden, 3 dat wij oock op hare vraegen, soe sij ons eenige voorstelden, niet en souden antwoorden.

Hierop ginck de mondelinge conferentie aen. Ende alsoe d'andere sijde incombeerde te bewijsen dat onse articulen valsch waren, quam men tot het 1e art. van onse Reme nopende de predestinatie, daertegen voortgebracht wierdt 1 Ephes. I: 4 ut essemus sancti, quod illis erat, ut essemus fideles, om te bewijsen dat het gelove was een vrucht

der verkiesinge; 2 Ephes. I: 5 gevoecht met Joh. I: 12 om t'selve te bewijsen; 3 Rom. VIII: 30 quos vocavit, quod illis erat vocare ad fidem, all om t'selve te bewijsen; 4 een argument a fine ultimo praedestinationis, quod erat salvare, et subordinatione fidei ut medii fluentis ex praedestinatione. Met de deductie ende antwoordt op dese argumenten is dien Woensd. voor en naemiddach gepasseert.

Donnerd. morgens, alsoe wij ons becomste noch niet en hadden gehadt op dat leste argument a fine, ende om haer daerin noch wat meer te perssen ende d'absurditeyten daer wt volgende de heeren wat beter te doen verstaen, deden wij het hun wederom oock tegen haeren danck resumeren. Twelck gedaen ende voll beantwoordt zijnde, vonden de heeren goedt dat wij nu souden nemen partes probandi nostrum articulum primum, twelck wij deden, produceerende 1 een argument ex Hebr. XI sine f. imposs. placere Deo; 2 ex Ephes. I: 4 in Christo; 3 argumentati sumus ab absurdo ex illorum sententia deducto, s^{t} quod Christus excluditur extra electionem ut ejus fundamentum; 4 aliud absurdum s^{t} everti Christi meritum; 5 a contrariis si fides ex electione, infidelitas ex reprobatione etc. et ult. et hoc argumentum probatum a nobis. In negotio praedestinationis hominem esse consideratum vel ut nondum creatum, vel ut creatum in integritate, vel ut lapsum, vel ut fidelem; probatum nullo ex tribus prioribus modis fuisse consideratum, ergo quarto modo. Ad priora duo argumenta responderunt prout potuerunt, ad reliqua quae spectabant partim ad reprobationem partim ad objectum (de quibus antea se declarare noluerunt) noluerunt respondere, nos tamen ursimus, allegantes omnino ad rem facere et hanc libertatem nos nobis reservasse, licet nempe nobis in disputando uti iis argumentis quibus vellemus. Tergiversati mirifice, non ita tamen se tegere potuerunt, quin aliquando vel invitis illis aliquid excideret quod occasionem daret

dnis Ordd. amplius absurditatem istud dogmatis proponendi. Ita conclusus iste dies et iste art.

Veneris sijn de heeren vergadert geweest ten huyse van mijnheer den Advocaet, ende wij sijn niet geroepen. Naemiddach sijn wij te gelijck geroepen, ende is aengeseydt dat de steden mosten vertrecken, dat daertoe de heeren goedt vonden de vordere conferentie over d'andere poincten wt te stellen tot over drie weecken, te weten 14 daegen naer Paesschen, ende soude men voorts gaen op d'ander articulen. Middeler tijdt souden wij vrede houden ende alles dirigeren tot stichtinge. Ita discessum.

Is voorts dese vrucht voor t'eerst gevolcht dat aen de magistraet van Schiedam geschreven is bij de Staten, haer predicanten [2]) scherpelick te verbieden gheen lidtmaten van de kerck van Rotterdam daer ten avontmael toe te laten, sonder attestatie van de dienaren van Rotterdam [3]). Item aen den bailliou van Alckmaer, dat hij niet sall toelaten dat eenich vremt predicant comme predicken tot Coedijck buyten Alckmaer, om te beletten de resolutie van de gedep^{de} des synodi van Noorthollandt, die was: men soude wt allen classen van Noorthollant bij gebuerten predicanten senden om te Coedijck des Sondachs ende in de weeck viermael te predicken, tot sustentatie ende troost van den ijverige broeder van Alckmaer, ende dat Hillenius derselver predicantenplaets middeler tijdt soude bewaeren. Die van Enckhuysen, die ons altijdt sijn tegen geweest, sijn mede gewonnen, soe sij rondelick hebben verclaert, soe dat alleen Dort. ende Amst. ons tegen sijn, die evenwel moderater als te voren, dese onder den anderen niet well enich. Summa: wij hebben tot noch toe God grotelicx te danken. Doch houdt dit leste secreet, off soe ul. goedt vindt yet te seggen daer ul. tselve nodich acht, laet mijnen brieff niet sien, ende segt sulcx als van elders hebbende, niet van mij. Inhibita enim nobis est omnis contra fratres gloriatio. Cui prohibitioni ut parere

aequum est, ita serviet haec hystoriola tibi, ad obturandum os illis qui mendaciis sua propugnare consueverunt. Vale 28 Martii 1611.

T. J. Wtenb.

Eersamen, vromen, godvruchtigen ende seer geleerden Joanni Speenhovio, bedienaer des H. Euangelii, wonende int Jerusalemssteech tot Utrecht. Loont bode.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Alleen R. Acronius schijnt hier toen predikant geweest te zijn. Vgl. M. SOERMANS, *Kerkelijk register*, en BRANDT, *Hist. der ref.*, Dl. II, bl. 184.

3) Hier stonden Fr. Lansbergen (1593 tot 1619), S. Lansbergen (1607 tot 1619), Chr. Hellerus (1607 tot 1619), N. Grevinchoven (1601 tot 1619) en C. Geselius (sedert 1605), die in dit jaar naar Edam vertrok.

CXVIII.

ADVIES VAN J. WTENBOGAERT AAN DE STATEN VAN HOLLAND [1]).

Advis bij monde van Joh. Wtenbogaert den heren Staten van Hollandt, wt naem ende in bijwesen van de ses Conferenten Remons^n^ gegeven, op haerer E. M. bevel ende affvorderinge, op den 6^en^ Mey 1611.

Geteeckent wt de schriftel. memorie daervan gehouden bij d. Ed. Poppium.

Roerende de saecke D. Vorstii.

Den 6^en^ Mey voor de middach.

De andere ses broeders Plancius etc. sijn eerst binnen ontboden, ende haer advis van de voorgaende handelinge gehoort.

Daernae sijn oock wij ses, Wtenbogaert, Borrius, etc.

deden, recommanderende enige (ick sal de occasie niet verhalen), soo heeft men mij oock daerin willen moeyen. Als men mij gemoeyt heeft, soo hebbe ick mij geexcuseert. Als men mijn advis heeft willen hooren, ick hebbe dese ende die voorgeslaegen, ende oock eyndelijck van D. Vorstio geseydt, ende dat nae de kennisse die ick van hem hadde, oordelende dat hij een man was die de academie soude dienen.

Ick hadde doen het boeck de Deo niet gesien. Ick hadde wel gehoort datter een boeck was wtgegaen, dan meynde dat in die saecken soo geen swaricheyt conde vallen. Antibellarminum hadde ick gesien ende sijn boecken tegen andere Jesuiten, ende geoordeelt wt het lesen, dat hij een geleert man in theologia was, oock in de talen, dat hij pius was in scribendo et moderatus, welck ick daerwt afnam, dat hij, hoewel Calvini gevoelen van de predestinatie niet toestaende, dieselvige tegen de Jesuiten soo verdedichde met sulck een glimp, dat ick twijfelde of hij Calvino in dat gevoelen niet naequam. Want ick hebbe noyt gemeent dat sulcke mannen, al hadden sij schoon yet hardts geseydt, daerom souden onbeleefdelick gehandelt werden. Oock vernam ick dat Vorstius de naeme hadde, dat hij seer moderaet was in sijn andere actien. Ick bekenne oock dat ick, gelesen hebbende de voorreden van sijn Antibellarmino, daer die twee dingen in sijn: de auctoritate magistratus et libertate prophetiae, een behagen daeraen hebbe gehadt, ende geoordeelt dat hij een man was die ons soude dienen, al waer hij schoon van een ander gevoelen als wij; want hij soude willen andere dulden, aengesien in de dissensie soo seer geen swaricheyt is als int oordeelen ende al te haestich condemneren. In t'stuck van de overheyt quam hij met mijne consideratien overeen. Hebbe geen comploot ofte correspondentie met hem gehouden. Een brief hebbe ick van hem ontfangen, welck hij geschreven hadde naedien hij mijn boeck gelesen

hadde (daerin hij te kennen gaff dat hij door mijn boeck beweecht was te schrijven) [8]). Van wien het hem behandicht sij wete ick niet. Ick hebbe hem oock noch niet geantwoordt op de brief [9]). Godt weet het dat ick de waerheyt segge.

Nu come ick ad rem ipsam.

De broeders hebben gemeent yet gemerckt te hebben in Vorstii schriften, men can haer dat niet qualijck afnemen, overmidts het dient om verscheyden swaricheyden voor te comen tegens nieuwicheyden. Maer hadden sij aen hem selven geschreven, off hem gesproocken doen hij hier was bij de drye weecken [10]), hij soude haer wel bejegent hebben, ende haer bedencken ten minsten wt de wege genomen.

Dat is van de procedure.

Van de saecke selfs.

In genere. Sonder van alle subtiliteyten t'oordeel ons aen te nemen, dewijle van eenige onder ons t'boeck noch niet is gelesen, van sommige niet soo nau daerop gelet, int gros in de verclaringe, soo in exegesi als bij monde gedaen, vinden ons vergenoegt, sonder daerin te mercken atheisterye ofte dat tegen Gods eere ende stichtinge der kercke sij. Hij sal geen twist maecken, ten sij dat men hem moeyte maecke, nae het spreeckwoordt: men can niet langer vrede houden als sijn naeburen willen.

Speciatim. Opdat u E. M. sien mooght dat wij daerop gelet hebben.

I. Opt reces, daer drye dingen sijn, 1 dat hij is suspect geweest te vooren, 2 dat hij gerecanteert heeft, 3 dat hij hem heeft belooft te onthouden van de phrasibus Socinianis, ende de beloften niet gehouden.

Het 1e bekent hij ende heeft de oorsaecken aengewesen. Het 2e seydt hij te sijn purgatie, geen recantatie. Het derde ontkent hij.

Hij heeft geseydt, dat men op het schrijven van Heydelberch [11]) niet behoorde soo seer te letten, ende is reden:

want dat vol partijschap is. Daer worden niet in gespaert noch dode noch levendige, noch wij niet. De woorden sijn: ardet ea intus Pelagianis et Socinianis dissidiis. Wie heeft haer dat geseydt? Wij ontkennen, dat van die selvige eenich geschil is, ende dat wordt te onrechte wt de dispute van predestinatie affgenomen. Wij meenen oock te schrijven aen haer. Maer onder haer is die questie, want Pareus in sijn Comment. over Epist. ad Rom. soo veel dubia moveert ende Socinum wederleydt; reden gevende: omdat de Duytsche academien besmet werden met sulck een gevoelen. Taurellum medicum et philosophum noemen sij godloos, welcken sommige hier in onse landt gekent hebben. Hij is geweest tot Altorff in de universiteyt [12]), heeft professie gedaen van de Gereformeerde religie. Merito ergo contra has litteras excessit Doctor sicut et nos. Behalven noch dat ick int leger van Abrahamo Sculteto, die geen professor maer doctor ende voornaemt predicant binnen Heydelberch is, een brief ontfangen hebbe [13]) daer in hij schrijft: vix crediderim alium quam hunc academiam vestram illustrare posse.

II. Voort boecxken de auctoritate scripturae [14]). Sommige hebben het godloos genoemt.

Het is seecker dat het scopus van den auteur is, tegen de Joden ende atheïsten te bewijsen, dat Oude en Nieuwe Testament het enige suyvere ende volcomen Gods woordt is. Argumenten stelt hij wt redenen (niet wt de Schriften) die daer toe dienen; want men can tegen de sodanige wt de Schrift niet bewijsen. Soo heeft oock Plessijs [15]) gedaen in sijn boeck de veritate religionis christianae.

Nochtans sijn manieren van spreecken, comende wt sulcken vat als men het weet, connen suspect sijn. Vele hebben daer behaegen aen gehadt, op den scopum siende. Ende daertoe dient dat wij hebben in onse sack het boecxken, soo het gelesen is van Arnoldo Cornelii, een voornaemt predicant in sijn tijdt. Hij heeft het in sectien

gedeylt ende sommarien daerbij aengeteyckent, sonder censuren, oock sonder lof. Doch de erfgenamen van sijn boecken seggen, dat sijn maniere was niet dan in voornaemde boecken summarie aen te teyckenen.

D. Vorstius dennoch wilde notas daerbij doen; ende noch daerenboven supprimeert hij het nu. Wij menen dat sulcx de Broederen behoort te contenteren.

III. Van 't boeck de Deo.

Int gemeen is geseydt, dat daerin veel disputen gemoveert werden. Doctor heeft geantwoordt dat hij het niet eerst gedaen heeft. Daer sijn meermaels bij vele verscheyden questien van de nature Gods gemoveert, modo et more scholastico. Zanchius [16]) heeft twee grote boecken van de nature Gods geschreven, ende een ander de Trinitate.

Men moet wel aenmercken dat Vorstius heeft eerst gedisputeert theses, ende in druck wtgegeven van jaer tot jaer, al van voor 22 jaeren herwaerts, ende niemandt heeft swaricheyt daerop gemaeckt, dan op de notas alleen. Nochtans de theses moeten de substantie vervaten ende dese sijn niet aengeroert, oock nu niet van de Broederen. De notae sijn de modis, sijn disquisitien om te erueren de meningen.

In specie.

1. Van de alomheyt Gods.

Wij houden dat God is wesentlijck in hemel, aerde ende overal. Wij staen oock wel toe, dat de Broederen oorsaeck hebben gehadt haer te bedencken over eenige manieren van spreecken. Maer heeft de Doctor het niet claerlick int boeck gesecht, soo staet het doch rondelijck in exegesi, ende is mondeling voorgestelt van hem. Maer als men soude comen voorder, om de subtyle modos te overwegen, soo moet men bekennen dat de Libertynen, Atheisten ende Schwenckfeldianen oorsaecke gegeven wordt tot haere meningen, gelijck oock de heere van Aldegonde gemerckt heeft. Nu aengaende de subtyle questien, die

men in het boeck vindt, moet men weten, dat die conijnen wt het gat wil haelen, die moet een fret hebben. Hij moet subtyl sijn, die de subtiliteyten wil destrueren.

2. Van de satisfactie.

Wij bekennen Christum Deum et hominem plene satisfecisse, ende dat geen vergiffenisse der sonden can sijn, dan door de doot Christi. Doctor bekent dit mede, maer t'is yet anders te ondersoecken off God niet anders conde doen.

Calvin. in 15 Cap. Joh. Deus unico verbo et natu potuit redimere etc. Wij achten dat de saecke hier oock is genoch gedaen.

3. Van de Godheyt Christi.

Doctor concedit thema. Wij oock. Questie is, hoe dat men het sal bewijsen solide. De Broeders hebben recht dat men het argument van de scheppinge moet vasthouden. Wij menen dat oock. Doctor wil dat 2 exceptien waergenomen worden, opdat het in vollen robore bestae. Soude men een doctor soo besetten? Doctoren comt toe delectus argumentorum; t'is te nau gesponnen Wij sijn met de eenvoudige verclaringe gecontenteert. Hier hebben de Broeders van de Jesuiten als Becanus [17]), die wt dit boeck Vorstii de oorsaeck neemt te seggen, dat de Calvinisten Atheisten worden; maer in deselve pagie exagiteert hij de predestinatie met 10 of 11 aphorismis, seggende dat wij daerdoor God een auteur der sonde maecken. Geloven wij het eene, soo moeten wij ook het ander geloven. Hij doet qualijck, sijn Jesuitischen bitteren geest volgende; al heeft Calvinus eenige harde woorden, die ick niet soude willen toestaen, soo doet de Jesuit nochtans qualijck. Vorstius sal den Jesuit wel genoch doen.

4. Van de andere questien.

14 questien sijn voorgestelt, die ick niet mene te verhaelen, lopen meest daerop hoe God eenvoudich is. Hij is niet van stucken, stollen [18]) ende delen t'samengesettet, maer overmidts God soo veel verscheyden dingen, leeven,

wesen, liefde, haedt, drie personen, toegeschreven worden, so is billijck dat een disquisitie geschiede, hoe soo vele dingen God connen toegeschreven worden, alsoo dat God nochtans enckel sij. Aliqualis compositio admittenda, modo non humana. Wij menen dese disquisitie nodich te sijn, ende dat sulcx vereyscht wordt. Soude men dat verhinderen, soe souden qualijck twee doctoren eens sijn.

Doctor heeft dese saecke rondelijck verclaert.

5. Belangende de gemene consensum der kercken: wij connen niet mercken dat hij van die affgaet in substantialibus. Ick weet niet hoe men dien consensum allegeren can, overmidts het particuliere saecken sijn, daer geen decisie van is gedaen. Consensus moet sijn in substantia doctrinae, niet in alle questien.

Soude Doctor, als hij wat schrijven wil, andere doctoren moeten insien, soo behoeffde hij niet te schrijven, maer mocht de boecken laten lesen.

Van Confessie ende Catechismo seggen wij in conscientie, dat geen woordt van den Doctor daer is tegen geseydt.

Doen die boecxkens gemaeckt sijn, dencke ick dat men niet gedacht heeft op die dingen, maer om te behouden bij den generalen consensum.

Catechismus seydt: secundum humanitatem in coelo, Deitatem, majestatem, gratiam in terra.

6. Belangende de predestinatie. Wat sullen wij vele seggen? Doctor seydt met ons te gevoelen in substantie. Men can het seer wel verstaen; mach hij daerom geen professor sijn, soo is de sententie gestreecken, dat wij oock geen predicanten sijn mogen.

Is nochtans seecker dat onse gevoelen meer dient tot Gods eere ende tot godsalicheyt als het haere, ende sijn onses oordeels in alle gevalle saecken, daervan wij malcanderen connen dulden.

Men maeckt daer vele stanckx van, maer de summa is dese: Of God eenige praecise etc.

Is dat waer, wij laten t'dan alles vallen.

Doch dit is geen prejudicie voor de Broederen, want wij moeten hier doch de saecke handelen.

7. Tot conclusie. Soude men alle boecken soo examineren, niet veel boecken souden connen bestaen. De heeren Staten hebben gehoort sijn verclaringe.

Het thema is waerachtich, ende als hij die houdt is genouch. Heeft de memorie hem ergens in gefaelgeert, soo verclaert hij hem doch nu.

Doch voornemelijck stonde te sien welcke de puncten sijn, daer die salicheyt aen hanght, ende aen welcke niet. Daer soude meer vrucht wt ontstaen.

Soude men soo moeten doen, daer souden vele articulen sijn, verclaringe van elck articul ende verclaringe van die verclaringe, ende souden alsoo de articulen oneyndelijck worden. Wij moeten ons houden aan de letter van de Confessie ende Catechismo.

Men moste comen tot de eerste simpliciteyt.

Soo besluyten wij dat wij, soo veel de substantie der saecke aengaet, niet en hebben waerom dat Vorstius niet soude mogen comen tot professie.

Wij sien sonderlinge moderatie in hem, gelijck oock u E. M. gesien hebt. Doch hij is mede een mensche — gelijck gisteren yet is gepasseert [19]) — twelck wij nochtans niet behoeven te excuseren, dewijle de heeren weten de oorsaecke.

De hh. willen acht daerop nemen dat dit maer een advys is, opdat men ons daermede niet beswaere.

1) Medegedeeld naar het handschrift van Wtenb. op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam, hoewel dit Advis ook voorkomt in WTENBOGAERTS *Kerck. hist.*, bl. 552-556.

2) Namelijk de *Korte onderwijsinghe der kinderen in de christ. religie* van H. Herberts (*Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 18) en de *Proeve des Goudschen catechismi, geschr. door* R. DONTECLOCK (*Bibl. der Contra-Rem. geschr.* bl. 16, v.).

3) Hij bedoelt óf de *Twee disputatien van de predestinatie* óf FR. GOMARI *Waerschouwinge* (Vgl. *Bibl. der Contra-Rem. geschr.*, bl. 19).

4) *Studoor*, KILIAEN (p. 863): *musaeum*, d. i. *werkplaats der Muzen, studeervertrek.*

5) Hij doelt hier in 't bijzonder op de uitgave van zijne predicatie door Acronius.

6) Mr Johan Grotius, Adriaen van Matenesse en Corn. van der Mijle.

7) Mr Frans Duyk de Jode, Jan IJsbrandsz. van der Nisse, Cl. Cornelisz. van Noorden en P. Adriaansz. Deyman, waren in dit jaar als burgemeesters tevens curatoren.

8) Deze brief is niet gevonden.

9) Wat Wtenb. hier bedoelt schijnt niet recht duidelijk. Hij wil niet zeggen, dat hij in 't geheel geene correspondentie onderhield met Vorstius. De voorgaande brieven bewijzen het tegendeel. Ook was het van algemeene bekendheid, dat Wtenb. in Julij 1610 naar Steinfurt was vertrokken, om dezen te bewegen de roeping naar Leiden te volgen. Hij ontkent alleen, dat hij in de zaak van Vorstius' beroeping een complot met dezen gemaakt heeft; „correspondentie" moet hier dus genomen worden in den zin van: bijzonderen toeleg, buiten zijn officieelen last, om Vorstius op den leerstoel van Arminius te plaatsen.

10) In Oct. 1610.

11) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 149.

12) Nic. Taurellus was van 1580 tot aan zijn dood in 1606 hoogl. te Altorf.

13) Zie boven No. CVII.

14) Het verscheen in 1611 te Steinfurt. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.*, bl. 31.

15) Phil. de Mornay.

16) Hier. Zanchius, hoogl. te Heidelberg, gest. 1590.

17) Martinus Becanus (Verbeek) van Hilvarenbeek, gest. 1524, PAQUOT *Mémoires*, T. II, p. 198, svv. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.*, bl. 31.

18) D. i. *stukken*, *ingezette lappen* (KILIAEN).

19) Zie ABEND, D. III, St. II, p. 487. Noot 1.

CXIX.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over eene briefwisseling tusschen Vorstius en Ostorodt, waarin, volgens gerucht, gehandeld zou zijn over een beroep van Vorstius naar Polen. — Hagae Comitis 24 (14) Junii 1611.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 164. — In de *Twee sendtbrieven* (*Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 89) is eene vertaling van dit schrijven opgenomen.

CXX.

C. VORSTIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Verhaal van hetgeen aanleiding had gegeven tot het gerucht betreffende zijne benoeming in Polen. Hij is het met de Socinianen niet eens, en blijft bij de verklaring die hij voor Curatoren heeft afgelegd. — Steinfurti 20 Junii 1611.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 623. — Antwoord op den vorigen. Dit is de eenige brief van Vorstius aan Wtenb., die bewaard bleef.

CXXI.

D. BAUDIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Terwijl hij met Bertius en Wtenbogaert zat te spreken, heeft hij Maria gezien. Hij is nog altijd op haar doodelijk verliefd en roept nog eens de tusschenkomst van Wtenbogaert in.

Eximio Dei servo et sacrarum scripturarum facundissimo interpreti d. Johanni Vtenbogaerdo Dominicus Baudius S.

Non te celabo, reverende vir et amicorum summe, quod turpe non est confiteri, praesertim apud patrem spiritualem, depositarium intimorum meorum affectuum. Puto etiam te pro ingenii tui perspicacia hesterno die facile animadvertisse, quum simul una cum D. Bertio sermones ultro citroque conferremus inter nos, atque interea

Regina cordis atque pectoris nostri,
Maria, quo non dulcius sonat nomen
Sub sole,

per vias incederet, tanto me fuisse horrore perfusum, ut nec mens, nec ratio, nec lingua constaret. Vultus etiam prodebat vehementiam ardoris, nec potui imperare fronti quin rubore, hoc est virtutis et verecundiae colore, purpuraretur. Quod si umbella non invidisset oculis meis aspectum divae, periculum erat ne in animi deliquium inciderem. Plane ita est quo contumeliosius me fastidit,

eo impotentius et impatientius illam amo, suspiro, veneror, et vitam ipsam pro demerenda ejus benevolentia devovere paratus essem. Ita mihi et animae propitius sit Deus. Quocirca si unquam exeruisti vim efficacis eloquentiae ad commovendas piorum mentes in proposito pleno reverentiae, honoris ac dignitatis, quaeso te et adjuro per memoriam veteris amicitiae nostrae, effundas heic in gratiam nostram totum Vtenbogardum, nec dubita etiam in subsidium advocare operam lectissimae tuae conjugis. Nullius te unquam rei minus pigebit aut poenitebit. Animam tibi debiturus sum si illam mihi propitiam reddideris, saltem ut mihi patere fores suas patiatur, ut sermonem mecum sociare dignetur, et eum audire quem maximi terrarum domini non sunt familiari alloquio dedignati. Postquam omnia dixero, nihil de libertate voluntatis ejus delibabit oratio nostra. Neque enim carminibus pervertere sensus posse glorior, nec aliam vim meditor, quam quae apud cordatam et sapientem foeminam imperio rectae rationis pondus atque authoritatem habere debet. Verba dare non est meum, non fuit, non erit. Mortuum me malim quam imponere ei cum qua ardentibus votis opto et spero cum honesta αὐταρκείᾳ in timore Domini transigere quidquid huic mortali vitae fatorum benignitas adjicere dignabitur. Effice ut ingentis beneficii istius tibi sim debitor, ne humillimas preces amantis humanissima matrona velit aspernari. Legem vitae accipiam ab ejus nutu atque arbitrio. Mores non habebo alios quam quos ea jusserit atque indiderit. Perficiam omni opera, cura ac diligentia ne quis in me naevus resideat quem ipse livor ad calumniandum et carpendum arripere possit. Tu qui me ab ineunte adolescentia probe nosti, testis esse potes quam sim tractabili ingenio, quam minime difficilis ac morosus, quam natus ad amorem, et ipse non indignus qui amari debeam a sapiente matrona. Si unquam placida mente nobis aures impartiri voluerit, et semel degus-

taverit suavitatem nostrae consuetudinis atque conversationis, non dubito quin agnoscat veteris vestigia flammae, aut ejus animum nunquam afflavit coelestis ille Cupido, quem princeps ingenii ac doctrinae Plato definiebat Θεῶν ὑπηρεσίαν πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ σωτηρίαν ἀνθρωπίνου γένους. Quod si tantopere insolescit ob laminam refulgentis terrae, ob evanidas opes, quas aerugo et tineae demoliuntur, quae vitiis hominum crudelia pabula praebent, ut pro nihilo putet coelestia pectoris dona, famam immortalem, animum capacem quantivis ardui muneris, honestissimam stationem in illustri academia, spem amplissimae sortis collectam non ex vana praesumptione aut φιλαυτίᾳ, sed ex fiducia et conscientia meritorum, si talia et quae his plura vere commemorare possem, contemnit et nullo censu censet, cogar equidem magno meo cum dolore animum alio adjicere, sed non moriemur inulti, verum efficiam ut, si qua ei famae veneratio est, aeternum saevitiae atque inhumanitatis stigma fronti suae inustum viva videns sentiat, quod nulla spongia eluetur, nullis februalibus sacris lustrabitur quamdiu inter mortales nomen honosque literatorum celebrabitur. Sed nolo male eminari, et potius futurum spero ut mitescat aliquando, meque benigno ac benevolo vultu respicere dignetur, quam ut velit incurrere diras imprecationes poëtarum. Habeo ultra quadringentos scazontes effusos ab indignabundo amatore, quos, si repulsam patiar, non sine horrore leget docta posteritas, et immisericordem detestabitur animum foeminae quae tam protervo fastu despicata est talem virum. Carmina, quae nomini tuo inscripsi, sunt melle, sesamo et papavere sparsa, si conferantur cum acerbo felle eorum quae heri a me Bertius accepit. Est quod ex parte nostra et amicissimi collegarum Danielis Heinsii opponere possimus gloriae totius eruditae antiquitatis. Nemo hactenus ex iis quos fama novit similes choliambos dedit, non dico ob genium latinae dictionis quae nobis etiam injussa venit

sub acumen styli, sed ob expressos ad vivum plerosque amantium affectus, nec unquam illustriori documento compertus sum id esse verum quod a Platone coelitus est literis proditum, neminem eximium poetam, ac ne virum quidem singularem existere sine afflatu instinctuque divino, ut vere cum ingeniosissimo vate effari possimus,

Est Deus in nobis, sunt et commercia coeli,
Sedibus aethereis spiritus ille venit.

Sed tum demum omni ex parte credam poesim esse divinae particulam aurae, si vi carminum et benigna Musarum intercessione faciles ad dominam aditus fuero consecutus.

Te rex Olympi, Te suprema mens oro,
Mundi arbiter, tutela gentis humanae,
Quo prosperante cuncta rite succedunt;
Te, qui jugalis institutor es lecti,
Ex corde toto veneror, et prece obtestor,
Ut illa dura nympha, quae meos spernit
Castos amores, nec marita vel mater
Cupit vocari, flectat asperam mentem
In melius, et se mancipet mihi fido
Proque nexu nulla quem dies rumpat.
Sic ibit, haud sunt irritae preces vatum
Qui labe purum pectus offerunt aris,
Rectaque latam conscientia mentem.

In hoc fausto omine finem faciam, teque cum fidissima tua conjuge salvere ex animo precor voveoque. Datum Lugduni nostrae Batavorum x kal. Quinctileis CIↃIↃCXI.

Tuae virtutis observantissimus et ad omne officium paratissimus,

D. Baudius.

Aen den eerwerdighen, godsalighen ende hooch-geleerden heer Mr Johannes Wtenbogaert, bedienaer des goddelicken woordts

Franco. Sgravenhaghe.

1) Uit de collectie van den heer J. Kneppelhout te Oosterbeek.

CXXII

J. WTENBOGAERT, ADR. VAN DEN BORRE EN NIC. GREVINCHOVEN AAN DE SYNODE VAN GELDERLAND [1]).

Zij beklagen zich, ook uit naam der andere colloquenten op de Haagsche conferentie, over de uitgave van zekeren *Ancker der zielen*, en verdedigen het recht der overheid in kerkelijke aangelegenheden en de resolutie der Staten.

Eerwaerdige, hooch ende welgeleerde, godvruchtige, wijse, voersienige heeren ende broeders.

Nae wenschinge van des h. Gheestes tegenwoordicheyt ende segen over dese uwe vergaderinge, mitsgaders aenbiedinge onses geringen dienstes in den Heere, hebben wij van wegen de goede naebuyrschap ende broederlijcke eenicheyt, die wij te samen hebben in Christo Jesu, niet connen naelaten uwe EE. mits desen te verwittigen, dat, alsoo verscheiden vremde, oock doorgaens met veele onwaerheyden vermengde, geruchten gestroyt sijn geweest soo binnen als buyten landts, van de misverstanden, in dese provincie geresen over eenige leerpuncten, ende ongetwijfelt veeler gemoederen door deselve geruchten ontrustet sijn: de saeke nu door Gods genade soo verre is gebracht, dat over deselve leerpuncten alhier in 's Gravenhage, ten bevele ende overstaen van de E. Mog. heeren Staten van Hollandt ende Westfrieslandt, onse hoge gebiedende overheyt, seeckere conferentie is gehouden, ende bij hare E. Mog. sodanige resolutie genomen ende christelijcke ordre gestelt, als uwe EE wt de bijgaende acte [2]) connen verneemen. Dese acte senden wij uwe EE. over, ten eynde deselve, weetende in wat staet deselve saecke tegenwoordich is, neffens hare vierige gebeden tot God om voorts een goede wtcompste op alles te verleenen, tot eere sijns naems, voorstandt der waerheyt, rust ende

vreede der kercke, mede gelieve te arbeyden tot stillinge der gemoederen, die door de voorsz. stroyingen mogen ontrustet sijn, mitsgaders tot dempinge van de quaede opinie, die men aldaer in uwe EE. provincie ende kercken mogen hebben gevat, door het wtgeven van t'boeck, genaempt den Ancker der sielen [3]), als off men in dese uwer EE. genaebuerde ende vereenichde provincie, door de macht van de hooghe overheyt, de herders ende opsienders van het huys Gods hadde voorgeleyt, opgeleyt ende opt hoochste ende strengste geboden seeckere schadelijcke articulen, om nae den tenoor van dien de jonge aencomende predicanten te examineren ende tot den heyligen kerckendienst toe te laeten, daer bij doende, dat sulckx sij de schadelijcke ende seer besorchde vrucht des boeckx van t'Ampt ende macht eener christelijcke ende hooger overheyt in kerckelijcke saecken. Waerop wij uwe EE., met behoorlijcke eerbiedinge tot derselver vergaderinge ende in christelijcke bescheydenheyt, niet connen verbergen, dat wij, laetende het Tractaet selve van de perseverantie der heyligen [4]) in sijne waerde (hoewel mogelijck wat te vroech op sijnde tegen het Tractaet, daertegen het schijnt te sijn gecant ende getant, mitsdien tselve doe niet en was noch oock tegenwoordich en is openbaerlijck wtgegeven), om vorder misverstanden te verhoeden, wel hadden gewenst, dat de verhaelde propoosten wt de voorrede des voorsz. Anckers waren gebleven; alsoo wij niet en weeten dat yemant sulckx, als daer wordt verhaelt, door de hooge overheyt heeft versocht te wege te brengen, oock geen kennisse van soodaenich voorleggen, opleggen, hoghe ende strenge bevelen der hooger overheyt en hebben. Het is vrij wat anders, onses bedunckens, dat een h. christelijcke overheyt, volgens haer ampt, tot verminderinge van swaricheyden ende oneenicheyden in haeren kercken geresen, bij provisie resolveert dat men over soodanige poincten, als in de gemelde articulen waren

vervaet, niemant hoger beswaren en sal, ende voorts int examineren der aencomende kerckendienaren niet gaen en sal buyten t'geene van oudts gebruyckelijck is geweest (dit sijn de woorden van hare E. Mog. resolutie ende schrijven), doende t'zelve alsoo den classen aenschrijven ende bevelen; wat anders luydt dan in de voorn. voorreden staet. Ende wanneer hierinne schoon bij onse h. overheydt ware geexcedeert (als neen), soo waren in dese provincie (God loff) noch luyden, bequaem om sulckx daer ende soo het behoort te remonstreeren, sonder dat het noodich was dat yemandt buyten dese provincie woonachtich, ende dien sulck bevel niet en druckt, deselve overheyt daer over soude verdacht maecken, ende dat meer is, in openen druck voor alleman wtroepen, t'geene alleen weynigen aenginck, ende maer in beslooten camer verhandelt was.

Dit aldus sijnde, can oock met waerheyt nyet geseydt worden dat dit de schadelijcke vrucht soude wesen des boeckx van t'Ampt der overheyt in kerckelijcke saecken; want dat niet en is, ende can deses boeckx vrucht niet sijn; dat oock niet schadelijck is, can geen schadelijcke vrucht wesen. Ende wanneer d'overheyt schoon yet schadelijckx hadde begaen, soo seydt d'auteur des Tractaets, dat zijn boeck daervan geen oorsaeck wesen en soude, alsoo hij niet en weet in sijn Tractaet yet gestelt te hebben, daerdoor de hooge overheyt veroorsaeckt werdt den predicanten oft yemant anders yet voor te leggen, op te leggen, te belasten ende te bevelen, dat onbehoorlijck is ende tegen God; want hij der christelijcker overheyt macht overall stelt onder God, ende bepaelt se met sijn woordt.

D'autheur van de voornoemde Ancker roemt seer hooch dat d'edele, erentfeste, hoochgeleerde heeren, jonckeren ende steden des Gelderschen Veluschen quartiers ghewilt hebben ende oock willen, dat de Veluwe ende Gods kercke

daerin in goede ruste ende bestendicheyt bij de eens aengenomene leere der waerheyt souden blijven, ende dat het Ed. hoff van Gelderlandt een ernsthafte vermaeninge aen allen classen des Vorstendoms heeft gedaen, om de eens conform de h. schrift aengenomen leere enz. te onderhouden. Die soodanige bevelen der overheyt christelijck ende roemwaerdich noempt, gelijck de voorrede doet, bekent dat eene hooge christelijcke overheyt macht ende authoriteyt heeft van God, om sulcke bevelen te doen. Soo en is dan t'voorschreven Tractaet van t'ampt der overheyt niet te berispen, daerinne dat het bewijst dat eene hooge christelijcke overheyt soodaenige authoriteyt heeft, ende en can t'geen een hooge overheyt desen conform doet geen schadelijcke vrucht van dien genoempt worden. Wil men seggen dat wel d'authoriteyt om te bevelen daer is, maer dat het bevel selve niet goet en is, dat en is het boeck niet te wijten, in twelck niet geleert en wordt t'misbruyck, maer t'gebruyck der wettiger authoriteyt. Maer wij ende veele kerckendienaren hier te lande met ons, die de gelegentheyt der saecken best weeten, houden dat sulck bevel niet en is tegen God noch tegen zijn woort, ende daeromme in geener maniere en meriteert alsoo bedacht te worden. Wij vertrouwen dat uwe EE. dese onse waerachtige onderrechtinge, tot onser hooger overheyt (die soo veele voor de christelijcke gereformeerde religie ende den standt des vaderlandts heeft gedaen, als een yegelijck kennelijck is) ende onse onschult, liever aen dese uwe EE. christelijcke vergaderinge, om meerder twist te schuwen, als in openen druck alsoo cortelijck gedaen (want op de voorschreven voorrede meer te seggen valt), niet en sullen voor ongoet neemen, maer billicke ordre stellen, dat soodaenich wtgeven in toecomende tijden voorcomen werde, daerom wij oock mits desen vriendelijck bidden, u EE. verseeckerende dat wij soodaenigen verdriet in dese misverstanden hebben ende totten

welstandt der kercke (gelijck wij oock verhoopen voor desen wel bethoont te hebben) soo seer genegen sijn, dat wij verhoopen voor alle de werelt te doen blijcken, dat het aen ons niet houden en zal, off de geref. kercken onses l. vaderlandts en sullen haest zijn wederom gestelt, niet alleen in soo goeden maer oock beteren standt als te vooren, alles door de genaede des barmhartigen Gods, denwelcken wij van herten bidden,

Eerwaerdige, hooch ende welgeleerde, godvruchtige, wijse, voirsienige heeren ende broeders,

Uwe EE. alle te samen ende een yeder derselver int bijsonder mette gave zijns h. Gheestes meer ende meer te willen verrijcken, tot ware opbouwinge des coninckrijckx sijns Soons, onses Heeren Jesu Christi.

In 's Gravenhage desen 24 Junij 1611.

Uwer EE. dienstwillige ende schuldige broeders ende medearbeyders, wt name van hare mede Remons[2] ende colloquenten,

Johannes Wtenbogaert, bedienaer des woords in s'Gravenhaeg.

Adrianus van den Borre, bediener des goddelicken woords te Leyden.

Nicolaus Grevinchovius, dienaer Chri in der gemeynte tot Rotterdam.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gemeente te Amsterdam. Catal. P. Scheltema No. 158.

2) Vgl. WTENBOGAERTS *Kerck. hist.* bl. 537, v.

3) Ik heb niet kunnen ontdekken waar en door wien dit boek is uitgegeven.

4) Een geschrift van Seb. Damman, pred. te Zutphen, tegen het boek van Bertius gericht. Vgl. *Bibl. der Contra-Rem. geschr.* bl. 28.

CXXIII.

DE SYNODE VAN GELDERLAND AAN J. WTENBOGAERT, ADR. VAN DEN BORRE EN NIC. GREVINCHOVEN [1]).

Men had in de synode reeds over hetzelfde onderwerp gehandeld, naar aanleiding van een gravamen, en zou het daarbij laten.

Onse christelicke ende seer fruntlicke groetenisse, met wunschynghe eeuwigher ende tijdelicker seghen van God, sij u E. alle tijt te vooren.

Eerweerdighe, seer geleerde ende godsaelighe medebroederen in Christo. U E. missive in s'Graven-Haghe den 14^{en} hujus stylo novo datirt, ende aen onsen synodum ghesonden, hebben wij des daeghs ontfanghen, doe onsen voorsz. synodus den voorighen albereyt met vreden ende eendrachticheyt geeyndicht was; hebben nochtans de broederen, vermits sij noch niet verreyst en waren, wederom collegialiter vergaedert, ende dieselve missive duydelick laeten voor-lesen ende over-legghen. Warop volghens voor goet gevonden is, dit wt broederlicke liefde U E. ter antwoorde te geven, namelick: dewijle door occasye eenigher gravaminum van sodaenighe materyen sprekende, als U E. brief in sich vervaet, ende daerop gedaen was wat den synodo goet ende stichtelick te sijn dochte, dat ment voor dese reyse daerby soude laeten berusten, ende dat wij ons alle tijt tot christelicke eenicheyt ende goddelicken vrede van herten erbieden, God den Almachtighen biddende, dat alle materien van onruste wech-ghenomen ende de kercke in voorighe ruste her-stelt moghen worden. Welcker tot geenen anderen eynde dienende, wij desen eyndighen, U E. in schuts ende beschermynghe des Alder-hoochsten beve-

lende. Datum Niemeghen desen 21en Juny, stylo antiquo, An. 1611.

U E. steets dienst-willighe Broederen,

Wilhelmus Baudartius [2]), Synodi praeses.
Johannes Fontanus [3]), ut Assessor.
Johannes Urbanus [4]), Scriba.

Den eerwaerdighen, wel-gheleerden, godsalighen heeren Joanni Wtenbogardo, kercken-dienaer in s'Graven-haghe, Casparo Grevinckhovio, dienaer des Woorts binnen Rotterdam, ende Hadriano Borrio, dienaer der kercke Jesu Christi binnen Leyden, onsen lieven mede-broederen.

s'Graven-haghe.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amsterdam. Catal. P. Scheltema No. 158. — Antwoord op den vorigen.

2) Pred. te Zutphen van 1597 tot 1640.

3) Pred. te Arnhem van 1578 tot 1615.

4) Pred. te Hattem van 1604 tot 1624.

CXXIV.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1])

Hij verheugt zich dat hetgeen men Vorstius te laste heeft gelegd, gebleken is niet waar te zijn. Oldenbarnevelt en van der Mijle zijn het met hem eens dat Vorstius te Leiden moet komen. Er is al een huis gehuurd. Verder over academische aangelegenheden van Leiden en kerkelijke van Utrecht. — Ultrajecti 13 Julii 1611.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 165. — Op het adres van den brief te Rotterdam staat: „cito, cito," en Vorstius schreef er bij: „Accepi 8/18 Julij." Wtenb. teekende hierbij later aan: „Trajecto a° 1611. De vocatione Leidensi. Urget adventus 9 cal. Aug." — Antwoord op Vorstius' brief van 20 Juni No. CXX.

CXXV.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij en andere broeders zijn het eens met de door Vorstius afgelegde verklaringen aangaande zijn gevoelen. Fontanus en anderen zijn te Leiden geweest met zekere bedoelingen. De houding van de Schiedamsche predikanten en van den magistraat te Delft en te Rotterdam. — Trajectum 19 Aug. n. s. 1611.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 168.

CXXVI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Ingevolge de bemoeiing van koning Jacobus met het beroep van Vorstius en de aan diens boeken ontleende stellingen, door den Engelschen gezant Winwood openbaar gemaakt, raadt hij Vorstius ten spoedigste eene verdediging op te stellen. Bemoediging. — Ongedateerd.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 176. Deze brief moet vóór ult. Dec. 1611 geschreven zijn; VORSTII *Christ. et modesta responsio* (Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 32) verscheen met een opdracht aan de Staten van 15 Dec.

CXXVII.

D. BAUDIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij wenscht de zaak van Vorstius nog niet op te geven en dringt bij Wtenbogaert aan om niets onbeproefd te laten. — Lugd. Bat. 12 kal. Febr. 1612.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 179.

CXXVIII.

ADR. DE SARAVIA [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Hij heeft met ingenomenheid het *Tractaet* van Wtenbogaert gelezen en is het geheel met hem eens. Hoe het in de Engelsche kerk

gesteld is. Welk aandeel hij voor jaren heeft gehad aan de samenstelling en verspreiding van de Nederl. geloofsbelijdenis. Zijne tegenwoordige denkwijze. — Cantuariae 13 Apr. sti. Angliae 1612. — Copie van een brief, weleer uit Leiden aan Helmichius geschreven.

1) Saravia, van 1582 tot 1587 hoogl. te Leiden, bekleedde thans eene betrekking aan den cathedraal te Canterbury. Volgens Paquot zou hij 15 Jan. 1612 gestorven zijn. Uit dit en een volgend schrijven blijkt, dat hij langer geleefd moet hebben.

2) *Pr ac. er. vir. epist.* Ep. 181. Eene Nederd. vertaling komt voor onder de *Brieven van verm. en gel. mannen*, Dl. I, bl. 52.

CXXIX.

J. WTENBOGAERT AAN N. GREVINCHOVEN [1]).

Hij verdedigt zich tegen de beschuldiging, dat er opzettelijk bedrog zou zijn gepleegd bij de uitgave van de Haagsche conferentie, door mededeeling van het gebeurde.

Den vrede Christi!

Waerde, seer beminde broeder in den Heere.

Ick heb uwen brief met verwondering ghelesen. Wat sal ick seggen? T'is t'oude: calumniare audacter semper aliquid haeret. Men geeft den cardinael van Granvelle naer dit woort: Een leugen eens ghestroyt, al en loopt se maer vierentwintich uren, doet dickwils groot voordel. Woort, waerdich zulcken prelaet. Souden onse broeders hun oock wel met die pratique behelpen? Wie sal het seggen? Ick niet, geloove niet dat sij autheurs sijn van dese stroyingen, de liefde verbiet het mij. Evenwel loopt die leugen [2]) ende heeft nu gheloopen bij-kans soo veel dagen, als d'ander zeyde van uren, heeft oock alreede (soo ick uyt ul. schrijven versta) veel quaets ghedaen, doende de luyden ghelooven dat de wtgegheven conferentie [3]) niet alleen gebreckelijck, maer oock vervalscht is.

Ick vertrouwe nochtans op den ghetrouwen Godt, dat hij oock dit spreeckwoort waer maecken sal: Al is de leugen snel, de waerheyt achterhaelt se wel. Sij doet daer en tusschen quaet, sult ghij seggen. T'schijnt, maer bij wien? Bij sulcken die, of in hare hoovaerdicheyt misleyt sijnde, of met eenen partijdigen geest inghenomen zijnde, de loghen van selve te ghemoet gaen, ende blijdelijck ombelsende gaerne herbergen, oft, ghelijck d'apostel spreeckt, een behaghen hebben in deselve. Wat raet hier tegen? Patientie, met bidden tot Godt, dat hij densulcken beter sinnen gheve.

Ick sal ul., op ul. begeert, de particulariteyten noch eens verhalen schriftelijck, opdat ul. dezelve oock anderen mededeylen mach tot onderrechtinghe.

Dit gheruchte hoorde ick eerst binnen Leyden, soo ick quam van Amsterdam, als ul. kennelijck is. Niet konnende bedencken wat het was, ginck ick terstont, te huys ghekomen sijnde, mijne papieren doorsoecken, of mogelijc yewers yet mochte schuylen, maer vont niet. Den drucker Hillebrant Jacobsen, mijne comste vernomen hebbende, quam bij mij, verklaerde dat D. Festus hem eenige dagen gheleden hadde aengesproken, ende na de gelegentheyt deser sake ghevraecht. Ick riet den drucker, dat hij terstont een briefken aen Festum soude schrijven, ende hem bidden oock van mijnent wegen, dat hem mochte gelieven de copye van zulcx, alsser mochte naghelaten zijn, over te schicken, opdat men mochte weten wat het ware, ende voorts, t'selve ghesien hebbende, de heeren Ghecommitteerde Raden communiceren, om te verstaen of het tot de conferentie behoorde; ende indien jae, 't zelve met hare E. M. oorlove (alsoo het een publyc werc was) te drucken, ende alsoo het abuys, dat daerinne mochte zijn ghecommitteert (daer van mij nochtans niet bewust en was), corrigeren. D. Festus antwoorde den drucker, dat hem soude believen mij te segghen, dat het schrift, twelck vergheten

was te drucken, was t'ghene d'andere hadden overghelevert, als, de conferentie gheeyndicht sijnde, ons advys aen wedersijden ghevraecht wiert, oft wij malcanderen niet naerder hadden verstaen, etc. Waerop sijluijden schriftelijck hadden gheantwoort, ende t'selve aen de Mo. heeren Staten overghelevert. Dattet soude moeten gheinsereert worden in de ghedruckte conferentie tusschen pag. 389 ende 390. Dat hij de copie van dit schrift mij beneffens d'andere copien hadde overghelevert, dat hij teghenwoordelijck gheen copie daervan bij hem en hadde, maer dat D. Becius tot Dordrecht een authentycque copie hadde, ende dat in de camer van de Mo. heeren Staten was het principael, van mij, ghelijck d'andere alle, met letteren gheteyckent, ende dat dit schrift was gheteyckent, nae sijn onthoudt, met de letters CC. Dat de heere secretaris Duyck [4]) door sijn klercken wel terstont een copie soude laeten maecken, want het niet seer groot en was, oft dat men anders aen D. Becius tot Dort soude moeten schrijven. Van de h. Ghecommitteerde Raden, daervan men (*sic*) verlof te versoecken, om 't zelve daer bij te drucken, en konde hij niet verstaen dattet soo seer van noode was, alsoo de heeren Staten, als oock de h. Ghecommitteerde Raden hadden gheresolveert ende ordre ghestelt, „dat alle de schriften, die ende soo dezelve overghelevert sijn, souden ghedruckt worden," daertoe sij oock bij ons (te weten D. Festus ende mij) in ordre ghelecht ende met letteren ghequoteert waren. Conde evenwel de drucker daer in doen, soo hij best geraeden soude achten. Dus verre D. Festi andtwoordt, dewelcke sijnde ghedateert den vierden dach van Mey, ende mij bij den drucker verthoont den sesten derzelver, hebbe ick den drucker gheseydt dat het konde sijn dat eenich sulck gheschrift bij de andere broeders mochte zijn overghelevert aen de Moghende heeren Staten, maer dat mij daervan gantsch niet voor en stondt; maer wel van de standt des gheschils ende de advysen door last

van haere Moghende Ed. ten wedersijden overghelevert, ende alle getrouwelijc gedruckt. Ende wat de copie aen mij (soo D. Festus schreef) overgesonden aenginck: dat ick mijn papieren doorsocht maer niet ghevonden hadde. Dat oock D. Festus sich wel konde abuseren, meynende bij abus ghesonden te hebben, dat niet ghesonden was, neffens dat D. Festus mij de copien, die ghedruckt souden werden, niet t'eenemael ende teffens op eene reyse (soo den drucker wel kennelijck was) ghelevert hadde, maer op verscheyden reysen; ende dat nae mijn onthout oock was ghebeurt dat zijne l., mij niet te huys vindende, mijn volck eenige copien hadde gegeven om mij te behandigen, so dat hierin lichtelijc abus konde gevallen zijn, dat daeromme t'seeckerste was te gaen, daer D. Festus ons sondt, naemelijck tot de originele schriften, wel bewaert in handen van den heere secretario Duyck. Ben dienvolghende op staende voet ende sonder eenen oogheblick tijdts vertoeven, den drucker met mij nemende, ghegaen bij den voorschreven heere secretarium, sijne E. den brief Festi voorlesende, ende biddende dat sijne E. d'originele schriften eens wilde doorsien, om te weten oft hier faute was ende hoedanighe. Sijne E. dede ons komen in zeker camer van de Mog. heeren Staten, opende seker gesloten casse met zijnen sleutel, in mijne ende des druckers teghenwoordicheydt, haelde daeruyt eenen grooten bundel papieren, vervatende d'originelen tot dese conferentie gehoorich, ontbont denselven, soeckende t'voorschreven gheschrift van stuc tot stuc, maer en wiert dit stuc, daer Festus van sprack, niet gevonden. Wij vonden wel een schrift, ghequoteert met de letteren CC, maer tselve en was dit niet daer D. Festus van schreef, dan een ander, twelck oock in de conferentie ghedrucht is. Om immers niet te faelgeren ende wel vast te gaen, ginghen wij halen een van de ghedruckte exemplaren, alle de stucken van dien confererende met dese originele geschrevene, om te

sien of het daer al was. Wij vonden se alle, daer ontbrack niet. Waerop voorts, op staende voet versocht hebbende audientie bij de M. heeren Ghecommitteerde Raden, hebben deselve hare M. E. aengedient tgene voorsz., ende daerop ordre versocht tot mijn ontlastinge. Hare M. E. gaven ter antwoort (tgene ooc de heere secretarius voorn. te voren tegen mij hadde geseyt), dat hare EE. noch wel indachtich waeren, dat zij alvoren de voorschreven conferentie te doen drucken, D. Festum ende mij expresselijck hadden ontboden in haere vergaderinghe, ende dat zij ons beyde te gelijck aldaer den voornoemden bundel van de overgeleverde originelen in handen ghegeven hadden, ons lastende te gelijck te vertrecken in een camer daer bezijden, ende wel te besien oft alle de overgeleverde papieren tot de conferentie gehoorich daer waren, ende deselve te leggen in ordre, om daer na ghedruckt te worden, t'welck ooc was geschiedt; ende dat wij beyde te ghelijck, te weten D. Festus ende ick, den selven bundel wederomme leverende in handen van hare Mogen. Edel. alle beyde, d'een voor d'ander na, opt formeel afvragen van de E. heer Advocaet hadden verclaert, dat alle de overgeleverde stucken tot de conferentie ghehoorich daer waren, sonder datter yet ontbrack. Dit is ooc in der waerheyt alsoo gheschiet, soo hare M. E. verklaerden, ende bleeck nu verder wt de collatie van 't gedruckte met even dezelve stucken, dat alles oock alsoo ter goeder trouwen was ghedruckt, ghelijck de papieren mede brachten. Hierop hebben haere M. E. voordt doen schrijven aen D. Festum eenen brief, luydende als volcht:

De Ghecommitteerde Raeden van de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt.

Eersame lieve bijsondere! Wij hebben gesien u schrijven aen den drucker Hillebrant Jacobsen gedaen, nopende t'versuym dat in den drucke van de confe-

rentie soude wesen gecommitteert, ende daerop door onsen secretarius ende D. Johannes Wtenbogaert in desselfs druckers presentie doen naersien ende confereren t'boec van de conferentie jeghens d'originele stucken onder ons sijnde, ende bevonden dat alle dezelve in den drucke sijn gheinsereert, sonder datter eenige sijn overgeslagen ofte versuymt. Waervan, soo wij noodich vinden u te adverteeren, dient desen ten selven eynde, opdat uwer l. hem des moge verseke-ren. Hiermede, eersame etc., zijt Gode bevolen. Gheschreven in den Haech, den 6 Mey anno 1612. Onder stont:

Ter ordonnantie van de Ghecommitteerde Raden voors. Onderteeckent:

A. Duijck.

Noch stont op de kant: Doch so bij u noch eenige bedencken of scrupule in desen mochte wesen, zal u l. moghen hem eens herwaerts vervoegen, ende wij zullen geern alle desen zelfs doen sien ende vertoonen.

De superscriptie was: Eersame l. besondere D. Festus Hommius, dienaer des goddelijcken woordts tot Leyden.

Hierop is D. Festus bij mij ghekomen alhier in den Hage, mij segghende, dat hij soodanich schrijvens hadde ontfanghen, ende dat hij niet anders en hadde gheweten, als wij den voorschreven bundel van de originele stucken voor het drucken, door last van hare Mogen. E. doorsaghen, of het en wasser al wat daer behoorde te wesen, maer dat D. Becius (na mijn onthout noemde hij desen) hem daernaer int hooft hadde ghebracht, datter noch wat bij moeste wesen, ende dat hij de copye van hem ontfanghen hebbende, niet bet en wiste hij en hadde mij de copye daervan ghesonden om ghedruckt te worden, dan dat het konde wesen dat dezelve copye mochte zijn vermist, omdat se niet groot en was, doch dat het niet te beduyden

en hadde, ende tot de substantie der saecke niet en hoorde. Doch hadde nu aen D. Becium geschreven om copie te hebben, ende dat D. Becium hem hadde ghesonden eene ghedruckte copye [1], buyten zijnen ende oock Becii weten (nae mijn onthout seyde sijne E. dit daerbij) wt-ghegheven. Welcke ghedruckte copye hij den h. secretario Duyck hadde ghelevert, die (zeyde hij) niet wel te vreden en was over dese ghestroyde geruchten, als daerwt yemant had moghen dencken off bij hem eenighe faute was, als die de stucken in sijne bewaringe hadde gehadt, welcken secretarium zijne E. (ende met recht) excuseerde. Ick vraechde zijne E. of hij wel indachtich was de visitatie van de stucken, bij ons beyde te ghelijck voor het drucken ghedaen, ende de verklaringe soo wel bij hem als bij mij aen hare M. E. daerop wtgesproken, namelijck datter niet en ontbrack. Seyde ja, ende dat hij oock niet anders en wiste. Ick vraechde ende badt hem tot twee reysen toe vriendelijck, mij rondelijck te willen verklaren, off hij meynde dat in 't wt-gheven van de conferentie eenighe malversatie, bedroch, off valscheyt bij den Remonstranten off bij mij was ghepleecht. Sijne E. antwoorde mij op beyde reysen (soo 't scheen) zeer affectueuselijck, dat hij gantsch gheen opinie en hadde van eenighe fraude hierinne begaen. Van waer komt dan (seyde ick) dit gheruchte, daermede t'heele lant schijnt vervult te wesen, namelijck dat de conferentie bij ons vervalscht was ende dier-gelijck? Hij seyde t'zelve niet te weten, ende dat sulcx van hem niet en quam. Ick badt ende vermaende hem daerop tot twee-mael toe, dat hij dan dezelve verklaringhe, die hij nu bij mij dede, t'onser onschult oock bij anderen doen zoude, om dit gheruchte (daer-mede eenighe oordeelen anders niet gesocht te sijn dan dat de conferentie installich ende suspect ghemaeckt mochte worden) met contrarie verklaringhe, soo veel in hem, te doen verdwijnen. Hij verklaerde t'zelve te zullen doen, ende alreede ghedaen te hebben, allege-

rende tot dien eynde: dat de rector van Delft [6]) hem zeer ernstelijck hadde ghevraecht, of hij de conferentie wel hadde ghelesen, ende of hij daerinne gheen faute ghevonden en hadde? Dat hij hadde gheandtwoordt dezelve conferentie wel doorsien te hebben, ende dat alles oprecht ende wel was, wtghenomen eenige druckfauten in een letter hier off daer, die doorgaens in alle boecken, ende soo wel in onse als hare schriften bevonden werden. Ende alhoewel de voornoemde rector scheen te willen segghen yet anders van zijn vaeder verstaen te hebben, dat evenwel hij Festus daerbij hadde ghepersisteert. Ick badt hem dat hij oock soo bij anderen wilde doen, ende dat ons anders groot onghelijck gheschieden soude, t'welck hij wederom beloofde. Ick badt hem vorder, dat hij mij wilde segghen wat dit voor een schrift was, dat men seyde wtgelaeten te zijn, ende dat nu te Dordrecht gedruckt was. Hij verhaelde mij den inhoudt, zegghende daerbij hoe ende wanneer het hare Mogend. E. was overghelevert. Ick seyde als noch van dat overleveren gansch gheen memorie te hebben, ende wat het schrift zelve aenginc, dat mij wt zijn verhael docht, dat dat ghenoech vervaet was in heurluyder advys, mede in de ghedruckte conferentie gheinsereert. D. Festus bekende t'zelve, wederomme verhaelende dat het niet te beduyden en hadde, ende tot de substantie niet en hoorde. Voordts begheerde hij ick wilde den drucker segghen, dat hij het noch wilde achter de conferentie drucken, die hij nu weder hadde aen-gheleydt. Waerop ick vracchde of daer soo eene bittere prefacie voor was teghen de Remonstranten, als men mij hadde gheschreven dat daer voorkomen soude. Sijne E. seyde neen, maer dattet was wt-ghegheven sonder eenighe prefatie. Ick beloofde hem den drucker te zullen spreecken, als ick oock dede binnen een halff uere daernaer. Maer de drucker die maeckte swaericheydt hetselve te drucken, omdat het nu al-reede ghedruckt was, ende dat hij zijn werck daer-

niet te beduyden en heeft, oock tot de substantie niet en behoort, ende seyt de waerheyt. T'is een request van een bladt ofte anderhalf aen haere E. Mogen., in dewelcke de broeders verclaerden, dat onse redenen haer niet en contenteren. Hoe dicwils seggen sij dit selve in haer andere gedructe schriften? Voorts versoecken sij eenen synodum nationael etc., als een bequaem middel om dese oneenicheydt wech te nemen. Versoecken zij niet even t'zelve in haer advys dat ghedruckt is ende elders? Sij voeghen daerbij een argument, ghenomen wt het advys, soo van de professoren van Leyden in de saecke Cornelii Wigeri, anno 95 [10]), als wt een advys ghegheven in conventu praeparatorio anno 1607, mitsgaders wt het ontwerp van kercken-ordeninghe anno 91, daerover ick mede hebbe ghestaen. Maer wie heeft dit oyt ontkent? Ende bekent zijnde, wat raeckt dat onse Conferentie, ende de saken aldaer verhandelt? Daer isset al. Ist niet een schoon stuc wercx? Ick twijffel niet als t'gerucht eerst liep, bij den eenen van vervalschen, bij den anderen van wtlaten, of die daer van hoorden en hebben ghemeynt 't was vrij wat bijsonders. De bergen steenden ende wilden baren, al de weerelt sach op met verwondering ende verwachte met verbaestheydt watter van soude komen. Wat? Een muys. Wast niet om te lachen? Maer ten is voorwaer gheen lachens werck, tis wel om hertelijck bedroeft te zijn, van weghen d'onbillickheyt die ons bejegent, ende dat het volck sich dus jammerlijck laet abuseren, maer voornemelijck om de sware argernissen, die wt soodanige handelingen spruyten. Wat sullen wij doen? Ghelijck ick seyde in den aenvanck: lijdtsaem zijn, ende Godt bidden; daer en tusschen voortgaen int goede, ons bewijsende in alles als dienaren Godts, met den woorde der waerheydt, met de kracht Gods, door wapenen der rechtveerdicheydt, ter rechter ende ter slincker handt, door eere ende oneere, door lasteringe ende prijs, als verleyders ende nochtans

warachtich. t'Ghemoet is mij soo vol, beminde broeder, dat ick de penne vant papier niet krijgen en can, hout mij dit lanc schrijven ten besten, ick heb u l. van alles ten volsten willen onderrechten, niet om u maer om andere wil, die moghelijck door dese stroyinghen ontrust zijn, ende den brief lesende gerust gestelt mogen worden. Tot welcken eynde u l. denselven vrijelijc sal mogen doen lesen, daer u l. tselve sal oorbaer duncken.

Dus terstont krijch ick advys van een ander fabeltjen, te weten dat wij in 't 123 blat van de Conferentie wt de Confessie van Ausburch, artic. 20, geallegeert souden hebben een passagie, die in dezelve niet te vinden en is. Hier loopt men mede spelen. Maer, lieve, wat onbedachticheyt is dit: wij en hebben immers niet anders geallegeert dan tgene de Harmonie aller Confessien, gedruct tot Geneven anno 81, selve wt dese Confessie citeert. Of is die Harmonie nu ooc al vervalscht? Maer ick sal u l. seggen wat haer bedrogen heeft. Zij en hebben vorder niet gesien dan op de articulen van de Augsborsche Confessie, zulcx alse gedruct zijn anno 31; maer hadden zij ghelet op dezelve artyculen, sulcx als zij tot Worms anno 40 vermeerdert ende verclaert zijn (waervan bij Phil. Melanthonem, tom. 1, bij Sohnium, tom. 2 in prolegomenis ad Augustanam confess., ende bij anderen meer te lesen is), daer zouden zij artic. 20 onse allegatie gevonden hebben van woort tot woort.

Dus en hebben sij niet ons, maer haer zelven bij den neuse ghegrepen. Maer ick achte ten sal daer niet bij blijven, daer sal noch wel wat anders volgen; daertegen ick niet en sie hoe de lichtgewapende krijchsknechten Paraei, de veltmuysen ende t'rampsalich gebroetsel Tileni, mitsgaders de comedianten Sculteti bestaen sullen konnen (Met dese schelt-namen worden de Remonstranten vereert in de brieven achter t'boecxken Tileni [11]) ghedruckt). Siet doch hoe christelijc dese heeren hare broeders bejegenen!

En dit zullen (belieft het God) onse rechters zijn; bij dese wtheemsche doctoren ende scholen sal men om consulte gaen, om onse differenten te termineren; sullen wij niet wel bewaert zijn?

Hiermede, waerde seer beminde broeder in den Heere, wil ick u l. den Almachtigen bevele, hem biddende u met de gaven sijnes Geestes meer ende meer te verrijcken, tot opbouwing sijner kercke. In s'Gravenhage desen 16 Mey 1612.

U l. dienstwillighe broeder ende mede-dienaer,
J. Vytenbogaert.

1) Deze brief werd, onder den titel: *Cort berecht nopende seeckere copije van een remonstrantie*, enz. door Grevinchoven uitgegeven (Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 90), aan wien de brief, blijkens den titel van het pamflet, is gericht. Het is een antwoord op een verloren brief van Grevinchoven.

2) Namelijk dat bij de uitgave der stukken, die in de Conferentie te 's Hage door beide partijen waren gewisseld, een belangrijk document der Contra-Remonstranten met opzet zou weggelaten zijn.

3) Vgl. mijne *Geschriften betreffende de Geschiedenis der Remonstranten*, bl. 11. Uit dezen brief blijkt tevens, dat niet Corvinus maar Wtenb. deze stukken op last van de Staten heeft uitgegeven.

4) Adriaan Duyck, tot aan zijn dood, 1620, secretaris van de Staten van Holland.

5) *Geschr. betr. de Gesch. der Remonstr.*, bl. 12.

6) Sedert 1608 Mr Daniel Plancius, zoon van den Amsterdamschen pred. Petrus.

7) In den herdruk van 1612 en in de latere uitgaven van 1614 en 1617, is dit stuk dan ook niet opgenomen.

8) Geestig woordenspel. *Begrijp*, namelijk, beteekent niet alleen *verstand* (comprehensio), maar ook *berisping* (reprehensio).

9) *stampijen* beteekent *een beleedigend gedruis maken*.

10) Het *Oordeel ende censure* van de Leidsche hoogleeraren in de zaak van Wiggerts werd in dit jaar opzettelijk nog eens in 't licht gegeven. Vgl. *Geschr. betr. de Gesch. der Rem.*, bl. 6.

11) Achter de *Overleggynghe ofte proeve van t'gevoelen J. Arminii. Door* D. TILENUM, in dit zelfde jaar verschenen, waren brieven opgeno-

men van Dav. Pareus en Abr. Scultetus, hoogln te Heidelberg, en van Dan. Tilenus, hoogl. te Sedan.

CXXX.

CYRILLUS LUCARIS[1]) AAN J. WTENBOGAERT[2]).

Hij heeft Wtenbogaert leeren kennen door den gezant C. Haga. Over de Grieksche kerk. Hij wenscht dat er vrede en broederlijke liefde onder de Christenen zal heerschen. — Constantinopoli 1612, 30 Maji.

1) Patriarch van Alexandrië. Zie Dr HERZOG, *Real-Encyklopädie für protest. Theol. und Kirche*, Bd. VIII, s. 538-544.

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 191. J. AYMON, *Documens authentiques de la religion des Grecs.* A la Haye 1708, p. 127-130.

CXXXI.

J. WTENBOGAERT AAN ABR. VAN DER MIJLE[1]).

Hij zendt hem zeker geschrift terug met zijn oordeel, en zal den naam van Van der Mijle verzwijgen. Over de Haarlemsche zaak nader, als hij Van der Laan gesproken zal hebben.

S. P. Remitto tibi scriptum[2]) tuum, frater charissime, et quidem diligenter a me perlectum. Equidem reperio in eo quod non usquequaque satisfaciat; id tamen ejusmodi non est quod ecclesiae pacem, si conditionibus istis obtineri poterit, impedire queat. Per me igitur non stabit, quin illis ipsis sancta et maxime necessaria pax coalescat. Imo adnitor pro viribus, si aures praebere alterius partis fratres velint. Caeterum sancte observata a me ista omnia quae coram promiseram; neque enim ulli legendum dedi, neque exscripsi; vel ullum mihi exemplar servavi. Et si forte apud unum vel alterum hujusmodi conciliationis facta mentio, tuo nomini ubique parcitum fuit. Securum igitur hic te esse jubeo.

De negotio Harlemensi quod respondeam non habeo[3]).

Van der Lanius [4]) enim Harlemi est, neque tutum per literas de istis communicare. Puto illum ad comitia Hollandica venturum proxima hebdomade. Tum cum illo, volente Deo, agam et quidem fideliter. Interea si quid velis praeterea, id ad me perscribito, et in Domino Jesu pacis principe bene valeto. Hagae 6 Julii 1612.

T. Observantiss.
J. Wtenbogard.

Eersamen, vromen ende seer voirsienigen Abraham van der Mijll, wonende bij de Spuypoorte, int huys van de verwer, genaemt den Notenboom, tot Dordrecht.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Antwoord op een brief die verloren ging. Van der Mijle werd omstreeks 1614 pred. te Papendrecht, waar hij bleef tot 1619, toen hij, vermoedelijk om zijne Remonstrantsche gevoelens, werd afgezet.

2) Waarschijnlijk wordt hier het geschrift van Van der Mijle bedoeld, dat in 1618 te Dordrecht verscheen onder den titel: *Overleggînghe van den* 23sten *Psalm.*

3) Misschien ziet dit op de weifeling van de predikanten Henr. Geesteranus en Egb. Verhoeven, die eerst tot de partij der Remonstranten behoorden, doch later zich terugtrokken.

4) Geeraerdt van der Laen, burgemeester van Haarlem.

CXXXII.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Hij troost Narsius over de behandeling, die deze van de synode heeft ondervonden. Hij ziet er geen kwaad in, dat deze de artikelen van Vorstius heeft onderteekend. De onverdraagzaamheid der tegenpartij. Zijn oordeel over Vorstius. Narsius heeft wel gedaan de eer van Arminius op te houden enz. — 15 Aug. 1612.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 192. — Antwoord op een brief die verloren ging.

CXXXIII.

EXTRACT UYT HET REGISTER VAN DE RESOLUTIEN DER HH. STATEN VAN UTRECHT, VERVATENDE SEECKER ADVIS BIJ DE GEDEPDEN DES SYNODI ALDAER AEN HAARE E. M. GEGEVEN OP 'T STELLEN VAN EENE KERCKENORDENING [1]).

Aen de Ed. Mo. heeren, mijn heeren die Staten van den lande van Utrecht.

De gedeputeerden des synodi dancken God, dat het sijne Mat belieft heeft U Ed. Mo. te inspireren soe heyligen resolutie, als het deselve gelieft heeft hun bij acte van den 28 Novembris lestleden [2]) te insinueren, nopende tconcipieren van een kercken-ordeninge, U Ed. Mo. biddende in dien christelijcken ijver niet te willen verflouwen.

Hoewel nu de gedeputeerde des synodi oorsaeck hebben tot een soe gewichtich werck wat meer tijts te versoecken, hebben evenwel goetgevonden U Ed. Mo. bij provisie eenige poincten, dat stuck aengaende, voor te dragen, omme daerop te hebben uwer Ed. Mo. naerder openinge ende verclaringe.

Vooreerst, alsoe alle kercken-ordeningen voornemelijck sien op de behoudenisse van de suyverheyt der leere, ende uwer Ed. Mo. Acte vermelt, dat men int concipieren van deselve kerckelicke ordinancie sonderlingh sal letten op de behoudenis van den voornaemsten grondt der reformatie, bestaende int verwerpen aller menschelijcke decreten ende instellingen, mitsgaders aenneminge van Gods geschreven woordt voor den eenigen regul ende richtsnoer onses gelooffs, doens ende latens om salich te worden; sal van noden sijn, om vele gewichtige oorsaecken, dat in t'beginsel van de kercken-ordeninge, die

t'ontwerpen is, hiervan een formeel artyckel werde gemaeckt, medebrengende:

Ten eersten, dat in Godes gemeynte geen ander stemme gelden en sal als Godts stemme, geen ander woordt als Godts woordt, uytgedruckt nyet in deses off dies conciliums decreten off schriften, dit off dat kerckelijck geschrift, deses off dies doctoors off leeraers schriften off seggen, maer in de schriften der propheten ende apostelen, vervaet in de boecken des ouden ende nieuwen testaments, als die genouchsaem sijn om ons wijs te maecken tot salicheyt ende volmaectelijck tot alle goede wercken te onderwijsen. Ten anderen, dat men dit alsoe houden sal, niet alleen soe veel aengaet den sin Gods in deselve prophetische ende apostolische schriften wytgedruckt, maer oock soe veel belangt de woorden daermede deselve sin wytgedruckt wordt. Daerom oock de predicanten haer sullen bevlijtigen de wetenschap goddelijcker dingen uyt te spreecken, nyet met redenen die de menschelijcke wijsheyt leert, maer die de H. Geest leert, voegende geestelijcke dingen tot geestelijcke, houdende tpatroon der gesonder woorden, die sij van de apostelen geleert hebben in den gelove ende lieffde die in Christo is, hun wachtende van woorden-strijdt, die nergens toe nut en is dan om de toehoorders te verkeeren.

Wat nu wijders aengaet tgeene bij eenigen seer stijff gedreven wordt, nam. dat men beneffens de h. Schrifture, die de eenige regul onses gelooffs is, noch hebben moet eenige confessie off catechismum, als een regel van eenicheyt met andere kercken, om daerdoor van ander secten onderscheyden te worden, dient gemerckt dat eenige meynen, dat sodanige schriften nyet soe heel nodich en sijn, dat doude christelijcke kercke ettelijcke hondert jaeren sonder sodanige schriften geweest is, dat oock deselve mogelijck soe veel nutticheyts niet geschaft en hebben als sommige voorgeven.

Maer met reden geseydt soude mogen worden, datse dickwils meer dispuyten ende scheuringe als vrede ende eenicheyt veroorsaecken, die dan telcken-mael nieuwe decisien ende vermeerderinge van gelooffsartyckelen veroorsaecken, neffens andere inconvenienten meer; eyntelijck dat van den aenvanck der reformatie tot deser uyre toe, in dese provincie van Utrecht, noyt eenich sodanich schrift generalick bij allen predicanten off met publycke authoriteyt en is aengenomen geweest.

Desen allen ende andere redenen meer niettegenstaende, aengesien dit mede is een van de geschillen in de naebuyrkercken ontstaen, ende daerover uwe Ed. Mo. bij haere voornoemde acte advys begeeren, willen de gedep^de^ des synodi niet naelaten u Ed. Mo. de gelegentheyt van dien cortelijck te openen.

De differenten in de nabuyr-kercken ontstaen loopen op drie hooftpoincten, te weeten: op de authoriteyt ende weerdicheyt der voornoemde schriften, die men noemt confessie ende catechisme, op de predestinatie Godts met den aencleven van dien, op die authoriteyt der christelicker overheyt in kerckelijcke saecken.

T'eerste is gesprooten uyt de Resolutie van de Mo. heeren Staten Generael, medebrengende dat de voorseyde confessie ende catechisme in den eersten synode nationael souden werden gerevideert, welcke resolutie ende daerop gegronde revisie der voornoemde schriften eenige predicanten lauderen ende toestaen, eenigen ter contrarie misprijsen ende tegenstaen.

Hieraen hanght noch eene questie, nam. hoe verre de geene, die deselve schriften met onderteeckeninge aengenomen hebben, aen deselve verbonden sijn.

Soe veel t'eerste belangt: de gedeputeerden deses synodi en connen nyet dan lauderen ende toestaen de voorn. Resolutie van haere Ho. Mo., als sijnde mede conform uwer Ed. Mo. resolutie den te vooren genomen.

Ende wat aengaet het tweede, en connen de gedep^den des synodi nyet verstaen dat de voorsz. onderteeckeninge yemand verder can verbynden, dan voor soeveele hij deselve bevyndt met Godts woordt overeen te comen, alsoe dat wanneer yemandt, deselve schriften eens onderteeckent hebbende, naderhandt yedt daerin bevyndt nyet overeen te comen met Gods woordt, hij uyt crachte van deselve onderteeckeninge nyet soude connen werden achterhaelt, mits conditie alleen, dat alvoren daertegen te leeren, hij sijn bedencken daer ende soe behoort opene, ende sich tot op den tijt derselver openinge stil houde, om twist te vermijden.

Om nochtans in dit stuck met de nabuyrkercken zoe veel doenelijck eenicheyt te houden, souden de gedeputeerden deses synodi (onder correctie) goetvynden, dat naer t'voorsz. eerste articule, ende behouden altijt de authoriteyt ende weerdicheyt der h. schrift daerinne verclaert, sonder dese int minste te vercorten, noch een tweede artyckel wierde gestelt, medebrengende: dat alle predicanten deses stifts, die nu in dienst sijn off comen sullen, de belijdenisse des gelooffs sullen onderteeckenen in desen sin ende meeninge, dat de hooftstucken des christelijcken gelooffs, nodich ter salicheyt, daerinne vervaet sij, ende dat sij hun aen de verclaringe derselver, soe die aldaer gedaen worden, houden willen, voor soe veel sij deselve bevynden met de harmonie aller anderer evangelischer gereformeerder kercken, confessien en den woorde Godes overeen te stemmen, beheltelijck altijt de voornoemde resolutie van revisie, mitsgaders de vrijheyt om alsdan t'bedencken, dat yemandt daerop heeft, behoorlijck ende sonder achterhaelt te worden te mogen openen, ende dit al volgens een bequaem formulier, dat hiervan gestelt soude mogen worden.

Het tweede hooftgeschil raeckt de predestinatie metten aencleven van dien, daerover geschil is geweest al ten

tijden Augustini, sonder decisie der kercken, oock bij onsen tijden van den aenvanck der reformatie tusschen Gereformeerde, Luytersche ende andere.

Oock onder de Papisten ende Jesuyten zelve; de Paus evenwel en heeft dit geschil nyet willen decideren, maer in vrijheyt gelaten.

In dese landen ist geschil hierover doorgaens groot geweest, overmits sommige voortreffelijcke leeraers van dese materie soe hebben geleert, dat veele hun daeraen geargert ende tselve tegengesproocken hebben, nyet als een generael gevoelen der gereformeerder kercken, maer als een particulier gevoelen sommiger doctoren, welcker gevoelen veele predicanten verclaert hebben nyet te connen toestaen.

T'geschil staet ten wedersijden hierinne, dat aen d'eene sijde geleert wordt:

Dat Godt bij sich selven van alle eeuwicheyt een onveranderlijck besluyt soude hebben gemaeckt, met hetwelcke hij uyt het menschelijck geslachte, dat hij nae sijn evenbeelt scheppen ende nae sijn ordinancie in de sonde soude laeten vallen, na sijn gelieffe sommige ten eeuwigen leven, sommige (ende dese sijn verre het meestendeel) ter eeuwiger verdoemenisse voorgeschickt heeft, sonder te sien op eenich gelooff off gerechticheyt dergheener, die hij heeft verordineert ter zalicheyt, off op eenige sonde off ongerechticheyt dergheener, die hij heeft verordineert ter verdoemenisse, alsoe t'selve gelove off gerechticheyt in d'eene, sonde off ongerechticheyt in d'ander nyet en sijn t'geene daerop God gesien heeft int maecken van t'selve sijn besluyt, maer sijn alleen middelen die God mede verordineert, selve te wege brengt ende beleyt om sijn voorgaende onveranderlijck besluyt te executeren ende int werck te stellen, tot bewijs van de eere sijner barmharticheyt in degeene die salich worden, ende sijner strenger rechtvaerdicheyt in degene die verloren gaen.

Ofte aldus, twelck eenige meynen soeter te gaen ende beter verdedicht te connen worden:

Dat Godt bij sich selven van alle eeuwicheyt een onveranderlijck besluyt soude hebben gemaeckt, met hetwelck hij uyt het menschelijck geslacht, nadat hij dat na sijn evenbeelt geschapen ende door den eersten mensche Adam in de sonde ende tverderff soude hebben laten vallen, nae sijne geliefte sommige ten eeuwigen leven, sommige (ende dese sijn verre het meesten deel) ter eeuwiger verdoemenisse voorgeschickt heeft, sonder te sien op eenich gelove off gerechticheyt dergeener, die hij heeft verordineert ter salicheyt, ofte op eenige andere sonde off ongerechticheyt dergeener, die hij verordineert ter verdoemenisse, als alleen op de sonde in Adam begaen, willende de eene, nam. die uytvercorene ende verordineerde ter salicheyt, uyt den voorsz. val trecken, Christum alleen voor hun doen sterven, hun t'gelove geven, in volstandicheyt bewaeren, ende alzoo salich maecken; ende de andere, nam. de verworpene ende verordineerde ter verdoemenisse, in de sonde ende t'verderff, daerinne sij door Adam steecken, laten steecken, Christum hun tot geenen verlosser geven, ende alsoe in de kindtsheyt stervende, oock in Christi naem gedoopt sijnde, ewelijck laten verloren gaen, off tot de jaeren van discretie ende ouderdom comende, tsalichmaeckende gelove ende waere boetveerdicheyt nyet geven, oock wanneer hij schoon deselve daertoe nodicht ende roept door de predicatie des euangeliums.

Hier zijn nu aenhangich twee poincten: T'een, dat de genade, die Godt den uytvercorenen doet, wanneer hij die trecken ende t'gelove geven wil, vergeselschapt is met eene cracht, die sij nyet connen wederstaen, maer daer door sij crachtelijck ende dadelijck moeten bekeert worden. T'ander, dat Godt dat gelove den uytvercorenen alsoe eens gegeven hebbende, door eene gelijcke cracht der genade, die sij nyet wederstaen connen, alsoe in haer bewaert,

dat sij t'selve nimmermeer, al vielen sij schoon in groote grove sonden, verliesen, soedat sij moeten zalich worden na tbesluyt dat Godt van ewicheyt over haer genomen heeft; ende daertegen aen d'ander zijde, dat Godt den verworpenen nimmermeer sodanige genade en doet, daer door sij t'eeniger tijt tot het salichmaeckende gelove ende waere boetveerdicheyt comen connen, soedat zij nyet connen salich worden, maer moeten verloren gaen, nae het besluyt dat Godt van ewicheyt genomen heeft.

Ende dit alles is tgevoelen van d'een sijde, dat soe argerlijck gehouden ende tegengesproocken wordt. Daertegen, die dat tegenspreecken, haer gevoelen over dese materie aldus uytdrucken:

Dat Godt van eeuwicheyt in Christo ende om Christi wille beslooten heeft, uyt het geschapene gevallen sondige menschelijcke geslachte salich te maecken diegeene, die hij nae sijne onfeylbare voorwetentheyt wiste, dat door sijne onverdiende voorcomende ende medewerckende genade in den gelove ten eynde toe volherden souden, ende daertegen met eeuwige verdoemenisse te straffen diegeene, die door haer eygen schult haer sijner genade onweerdich maeckende, off, dieselve ontfangen hebbende, door deselve haer schult verwerpen, verstoten, off verwaerlosen, ende alsoe in haer ongelove sterven souden.

Ende belangende de aenhangende poincten, dat wel alle het salichmaeckende goet, dat wij eenichsins hebben ende besitten, bijsonder tsalichmaeckende gelove, ons hercompt nyet uyt smenschen vrijen wil ende natuyrlijcke crachten, maer uyt de vrije onverdiende genade Gods in Christo ende door Christum; maer dat evenwel de mensche deselve genade wederstaen ende sich de verdienst ende cracht des doots Christi, die hij voor allen gesmaeckt heeft, onnut maecken can, oock dickwils wederstaet ende onnut maeckt. Item dat diegeene, die tsalichmaeckende gelove eens door de voorcomende ende medewerckende genade ontfangen

off daer in een landt conden wesen twee hooge overheyden, d'een over t'kerckelijcke, d'ander over t'politycke ende borgerlijcke.

De gedeputeerden deses synodi erkennen dese hoochste opsicht ende macht van U Ed. Mo. over t'kerckelijcke, nyet om absolutelijck daerinne te doen wat deselve wel gevalt, maer om alle kerckelicke saecken naer den woorde Gods, door d'ampten diensten ende middelen int selve woordt verordineert, te regeren ende te bestieren ter eeren Gods ende tot der menschen salicheyt.

Meynen oock de gedeputeerden voornoemt, dat dit moet vastgehouden zijn tot rust ende vrede der kercken, uwe Ed. Mo. biddende doch op dit haer christelijck ampt te willen letten, ende t'selve in aller ernst te willen betrachten.

Hierop wenschen de gedeputeerden deses synodi te hebben uwer Ed. Mo. naerder verclaringe, omme te weeten hoe U Ed. Mo. dit souden verstaen, om deselve verclaringe gehoort hebbende, met meerder vasticheyt voort te vaeren in t'concipieren van eene kerckelijcke ordinancie ende regieringe, vervatende eerst de personen, die onder deselve opsicht ende regieringe sullen staen, soo oude als jonge elck nae sijne gelegentheyt, daernae de personen ende ampten, die onder uwe E. Mo. dese opsicht ende regieringe sal bevolen sijn, beyde in kercken ende scholen, ende ten lesten eenige uyterlijcke middelen daertoe nodich.

Geextraheert uyt het x^de^ register van de Resolutien bij de E. M. heeren Staten van den lande van Utrecht genomen, beginnende den xxv^ste^ Januarij 1610, eyndende metten jare 1614, fol. cxxviii et ultra.

1) Dat Wtenb., onder wiens papieren op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam, dit stuk door mij gevonden werd, en die met eigen hand op den titel scheeef: „Dit schrift is den Staten van Utrecht geexhibeert a° 1612" — een van de voornaamste opstellers er van was, zal wel geen betoog behoeven voor hen, die weten welk aandeel hij aan

de Utrechtsche synode en aan het opstellen der Utrechtsche kerkordening van 1612 gehad heeft.

2) Deze acte is van 28 Nov. 1610. Men vindt haar medegedeeld vóór de *Christelijcke kercken-ordeninge*, die in 1612 te Utrecht in het licht verscheen (Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.*, bl. 90). Dit stuk is dus reeds in 1611 opgesteld.

CXXXIV.

ADR. SARAVIA AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over Vorstius en zijne geschriften, waarmede Saravia in 't geheel niet ingenomen is. Breedvoerige weerlegging van een plaats uit diens *Oratio apologetica*. Hij waarschuwt Wtenbogaert voor Vorstius. Hoe er naar zijn oordeel in de zaak van Vorstius gehandeld moet worden. Hij verheft koning Jacobus I. Ook de Engelsche godgeleerden veroordeelen Vorstius' gevoelen. Over zijne vroegere geschriften, en een geschil in de Engelsche kerk met Th. Bilson. Zijn raad omtrent de beslechting der kerkelijke geschillen.

Literas tuas (mihi plurimum dilecte et observande frater) non sine lachrymis et magno animi maerore perlegi, quia turbarum, quas istic Satan suscitavit, nullum bonum video finem. Dr Vorstius, qui author dissensionum est, amandandus esset; quod D. Ordines non puto esse facturos. Infensi sunt ministris, qui summo civili imperio debitam authoritatem in rebus ecclesiasticis non agnoscunt, nisi tantum in suis decretis synodalibus exequendis. Si idem tecum in hac re sentirent, benigniores D. Ordines invenirent. Vestrae synodi non mihi videntur malum posse sanare; irritabunt et schisma majus reddent, suorumque sectatorum Vorstius auxerit numerum. Quod si omnes cum Vorstio consenserint et conciliatio fiat, quamdiu scripta sua defendet, quod facit, sui erroris infamia vestras ecclesias adsperget. Inter vos quidem si forte pacem qualem qualem estis ad tempus habituri, aliae ecclesiae sententiam Vorstii de Deo nunquam probabunt. De Anglicana ecclesia certo scio, idem de Gallicana et Lutherana dico. Legi ipsius apologetica scripta de Deo, sed ubique

errorem suum palliat et defendit. Verbis ludit, et idem cum ecclesiis sentire videri vult; sed passim fucum suum ipse satis aperte detegit. Blanditur suo lectori, sed ego te meminisse velim distichi Catonis: Noli homines blando nimium sermone probare', Fistula dulce canit volucrem dum decipit auceps. Unum de multis adferam ipsius argumentum ad fallendum ita eleganter et populariter concinnatum, ut nihil desit. Illud ex 18 et 19 pag. Apologeticae Orationis [3]) ad D. Ordines sumpsi, et tibi hic examinandum propono. Cum Deus (inquit) omni modo et prorsus indiscrete dicitur infinitus esse cet. Hinc videre licet, quo sensu Deum infinitum esse credat. Idem invenies in aliis ipsius scriptis, quibus aperte prodit se credere Deum aliquo modo non esse infinitum. Distingui vult inter infinitatem essentiae Dei et absolutam infinitatem, quam Deo non credit competere. Quodsi ita esset, consequuturum putat, ut aliarum rerum Dei essentia permisceatur essentiis. Huic objectioni tam a priscis veteribus theologis, quam a posteris, qui secuti sunt, fuit olim et est responsum. Excusationem nullam ipsius tergiversatio in hoc errore admittit, vanum est quod metuit, cum solis radios permeare per diaphana omnia corpora videamus, nec tamen illis permisceri. Si ratio illa valeret, tunc Deum misceri illis corporibus quibus praesens adest sua essentia, nempe in coelis, sole et astris, ubi nullae sunt latrinae, nulla sterquilinia, quibus tanta majestas inquinetur, sequeretur. Sed suo more respondebit, haec verba esse disputantis non affirmantis. Si lumini solis quod translucet solida corpora pellucida praesensque illis est intime nemo sanus illorum corporum actiones tribuet, quo modo poterit Deo malum, quod creatura perpetrat, imputari? Quodsi terreni orbis universa moles perlucida esset, solis lumen illam totam transluceret sine ulla sui corporibus concretione. Quanto lux illa aeterna, per quam omnia facta sunt et quae quovis corporeo lumine longe purior et simplicior est, magis per omnia diffundere se sine ulla

cum rebus mixtione aut injuria quae possit a creatura procedere credenda est? Opacitas terrae solis lumini officit et tenebras facit. Aeternae luci nihil est quod obstare queat, quin ubique praesens adsit. Cogitemus lucem sine corpore solis (erat enim ante creatum solem), in illa exemplum habemus aeternae lucis, id est deitatis essentiae qua veluti manu ducimur ad praesentiam realem divini numinis in omnibus locis intelligendam. Quod homines fanatici inde trahunt, insania est, quae rerum veritati nihil derogat. Cavendum imprimis ne qui homines fanaticos vitare vult, ipse fanaticus fiat. Non bene insania sanatur alia insania, nec error est errore confutandus. Si ex vero principio praesentiae essentiae divinae rebus in omnibus infert humana ignorantia absurda, quantas blasphemias inferre licebit, si realiter praesentem divinam essentiam ubique esse negemus? Non ex alio principio primus Gentilium error de minutulis Deis et inferioribus numinibus natus est. Quod Aldegundum [3]) attinet, nimium crassus ipsius fuit error, cujus certe me puduit; qui cur magis Vorstio placeat, quam docta D. Bezae responsio satis demirari nequeo. Nihil me movet Bezae nomen, sed rationes et argumenta magni facio, quamvis illa sint ipsi cum aliis theologis communia. D. Calvinus contra Libertinos docte scripsit, sed Deum simpliciter et absolute ubique praesentem nusquam negavit. Si D. Bezam et Calvinum de hac re Vorstius sequeretur, ecclesias turbare non pergeret. Non haec noto, quod homines probem Calvini et Bezae scriptis addictos. Libere ab ipsis dissentire me profiteor, quotiescunque novas opiniones ante ipsorum tempora ecclesiae incognitas invexerunt. Scholasticos tantum quosdam doctores culpare et unum quendam Jesuitam videri vult, cum omnes tam scholasticos quam Jesuitas adversarios habeat, totamque Romanam ecclesiam, cum qua nos non satis scilicet controversiarum habemus, nisi etiam haec addatur, ad omnium ecclesiarum vere Christianarum

infamiam. Quid de illis Christi dicam ecclesiis, quibus a Luthero nomen vulgo datur? Quibus maledicendi major causa data erit, quam hic bonus pacis conciliator cogitare potest. Hoc tamen ipsius constituto errore, cessabit omnis de praesentia corporis Christi omnibus in locis disputatio. Magnum hujus theologi acumen ingenii, qui rationem nobis se invenisse credit, qua et Libertinos et Lutheranos, Papistas denique omnes ad unum jugulaverit! Multi jam hos nonaginta annos et amplius scriptores contra Libertinos, contra Lutheranos et contra Papistas depugnarunt, quibus in mentem non venit praesentiam essentiae divinae in omnibus rebus aut negare aut distinguere. Hanc novam theologiam omnes ignorarunt, qua tam facile Papistae, Lutherani, ipsi denique Libertini foedi erroris possent convinci. Nam isti omnes argumenta ducunt ab essentiae Dei infinitate, ut probent suos errores. Quae si non est aut si ubique simpliciter et indistincte non est, corruit quicquid magnis voluminibus hactenus disputatum fuit. Ut suum errorem probet, adfert omnia illa argumenta, quae mihi quondam ab illis, qui in eodem erant errore, fuerunt objecta: nempe consequens fore ut (sicut doctores scholastici tradunt) tota Dei essentia sit in omnibus et singulis foedis latrinis et sterquiliniis, imo in singulis ipsis diabolis sit. Popularis haec est oratio, quae facile apud rudem plebeculam inveniet fidem, et citius recipietur, quantumvis sit falsa, quam crassis ingeniis paradoxum de Dei praesentia in foedis illis locis, quae commemorat; sed non apud rerum divinarum et humanarum peritos, qui sciunt latrinas et sterquilinia, et siquid sit illis magis foedum, sensibus nostris sordere et foetere, non Deo nec rerum naturae. Sunt sterquilinia et latrinae nobis sterquilinia et latrinae, non Deo. Quamvis non probem haec et quicquid est hujus generis rudi et indocto populo proponi, qui lacte potius quam solido cibo alendus est, minus tamen ferendum est haec a theologo negari. Deus enim

ut nullis locis includitur, ita nec ullis excluditur. Qui illis foedis locis Dei praesentiam essentialem excludit, quantam distantiam inter Dei essentialem praesentiam et illa loca constituet? Noster theologus Deum Deique essentiam templo suo Hierosolymitano et ab altari suo propter foetes (*sic*) et stercora victimarum quae ibi immolabantur excludet, et coelo empyreo ipsi Deo coaeterno ipsum recludet. Sed cum Dei Maj^{tem} revereri se vult videri, illam nimis impie violat. Nullis enim corporeis nostris sordibus foedari inquinarique potest Deus, qui non illis, sed impiis de tanta sua Maj^{te} iudiciis offenditur. Qui cloacas nostras et sordes et foeditates Deo et naturae esse, quod sunt nostris sensibus, credit, ille nec theologus nec philosophus est. Qui puriorem et sinceriorem Dei Maj^{tem}, ubi ubi illa esse cogitetur, non credit, quam ut loci foeditate possit contaminari, impius est. Si mundis omnia munda fides reddit, quid potest Deo esse immundum? In lege animalia munda et immunda leguntur; sed illis, quibus illa lex lata fuit, non Deo, qui tam immunda creavit animalia, quam munda, et cum ipse mundus esset, creavit omnia munda; nihil enim quod ipsi immundum esset, creare potuit. De diabolis quid dicemus? Dei creaturae sunt, et de nobis quod Paulus asseruit: quod in ipso movemur, vivimus et sumus, de diabolis et aliis quibusvis rebus, quae subsistunt, est intelligendum, per quem habent quod sunt, vivunt et moventur diaboli. Num ab ipsis remotior est Deus, quam ab hominibus impiis, et caeteris rebus creatis? Paulus apud Athenienses ait, quod non longe absit ab unoquoque nostrum. In Deo solo, et ab eo solo, illiusque filio et spiritu sancto vita et essentia rerum omnium est, nec rebus creatis abest, quas sustinet. De verbo Dei aeterno dicitur: sine ipso factum est nihil quod factum est; in ipso vita erat, et illa lux lucet in tenebris. Nec tamen misceri rebus nemini magis videri debet mirum quam lucem solis non misceri corporibus, quae irradiat et

penetrat. Sed ridebit has rationes Vorstius, qui potentiam virtutemque Dei ab essentia separat. Nos in Deo quod potentiam dicimus, nihil aliud esse, quam essentiam credimus, ut Deo posse sit esse, et esse sit posse. Abripior quo nolo, mihi enim propositum non est contra Vorstium disputare, tantum te admonitum cupio, ut ab homine tibi caveas. Quod in plerisque a Calvino et a Beza non temere dissentit, ubi sine verbo Dei, contra verbum Dei novas opiniones nunquam ante in ecclesia Dei auditas, ex solis suis cogitationibus et conjecturis fallacibus fabricarunt, non improbo; sed ipsi videndum est, ne in illud ipsum crimen incidat, ne et ipse novum dogma et infame contra omnium theologorum sententiam et philosophorum, qui veram de Dei essentia tenent sententiam, invehat. Quod nobis non recipere tam fas esse debet, quam ipsi, non dicam a Calvino et Beza, sed ab omnibus theologis Christianis dissentire. Aldegundus omnem suam theologiam labefactasset suo illo foedo errore, nisi cessisset. Suum errorem Vorstius extenuat et defendit odiosis et popularibus rationibus, et ignorantiam de hac re praefert scientiae, et sterquilinia, atomos et aquae guttas, similesque nugas nobis allegat, in quibus praesentiam Dei essentiam definire prophanum censet. Quae nisi ipse prophanus esset, numquam allegasset, nec illis Dei simplicitatem et immensitatem obscurari asseruisset. Indigna sunt quibus respondetur, nisi a Vorstio ipsique similibus moverentur, et olim mota essent. Facit de rebus divinis crassum et hebes iudicium pravorum hominum, ut ad illas etiam sensui humano sordidas et profanas objectiones respondendum sit; - quia sicut sine impietate Dei immensitas includi ullo loco non potest dici, ita nec excludi. In utroque errore quantae sint tenebrae, quot errorum et haeresium monstra nascantur, vellem D. Vorstium cogitare. Quo loco abesse intelligi potest, qui se coelum et terram implere dixit, et quem coeli coelorum non capiunt?

Quis de Dei simplicitate et puritate melius sentit obsecro, an ille qui illam tantam esse credit (ut est) quae nullis nostris sterquiliniis, nullis nostris sordibus, possit contaminari, an ille qui foedari et inquinari illis opinatur, si praesens dicatur rebus, quaecunque illae sint, sive sensibus nostris blandiantur, sive illis adversentur. Non omnium animalium excrementa (si Vorstius malit stercora) sensus humani adversantur. Quaedam sunt, quae sensibus placent, et gustui et olfactui grata sunt. Expendat omnium rerum procreationem, si vult, et ex corruptione generari omnia inveniet, et hominem imprimis. Videat quid sit semen ex quo gignitur homo, et in quam cloacam et sentinam decidat ad generationem hominis. Num ab illo loco, utpote qui vera sit latrina et sterquilinium Dei essentialem praesentiam excludet? Dei templa corpora sunt Christianorum. Ecquid illa sunt aliud, quam cloacae et sterquilinia? Deus tamen in uteris matrum format humana corpora, ut cum Jobo mortales omnes dicere possint: manus tuae fecerunt me, et plasmaverunt me totum in circuitu cet. Memento quod sicut lutum feceris me, et in pulverem reduces me. Nonne sicut lac mulsisti me et sicut caseum me coagulasti? Pelle et carnibus vestiisti me, ossibus et nervis compegisti me. Quare de vulva eduxisti me? cet. Sed haec omnia Deus absens a foedis istis locis ubi haec facta sunt, et quotidie fiunt, perfecerit scilicet; sed ubicunque Deus operatur, ibi praesentem ipsius essentiam esse intelligo. Forte Dei potentiam allegabit, et praesentiam essentialem excludet. Et hoc est effugium, quo receptum se habere credit, sicuti et in praesentiae modo, et praesentiam se non negare dicet, sed modum se ignorare. Hic nobis verba dari a theologo, ut sic suum tegat errorem, indignum est, quia de modo non est haec nostra controversia. Nemo negat praesentem et absentem Deum variis modis dici. Deus alio modo praesens in Christo, alio modo in sanctis suis praesens intelligitur. In Christo

non satis sit, unde hominem redarguere potuerint, et demonstrare ineptum esse ad illam functionem, ad quam vocatus est. In qua re fidem sibi in veris et necessariis accusationibus derogarunt. Ad malum hoc accedit etiam quod ministros ministrorumque authoritatem D. Ordines habent suspectam, utpote quibus ab illis in rebus ecclesiasticis debita denegetur potestas. Quod D. Ordinibus non potest non movere stomachum, ut magis illis faveant, qui civilis magistratus integram defendunt authoritatem. Si tecum sentirent, major esset apud illos ipsorum gratia. Nam istic quicquid fit, quantum ego judicare possum, invidia et stomacho fit, ut sic D. Ordines ulciscantur ministros, et suam authoritatem supra illos in rebus ecclesiasticis ostendant. Quae res exitium tum ecclesiae tum reipub. aliquando vereor ne allatura sit. Nam summum illud imperium non est a Deo ordinatum, ut illi, penes quos Deus illud esse voluit, per se de omnibus rebus judicent, quas Deus illorum subjecit imperio, nisi illorum rerum habeant notitiam. Gratia exempli: si inter nautas de re navali, inter textores de tela et lana, inter sartores de re vestiaria, inter medicos et pharmacopolas de re medica et de pharmacis oriatur controversia, unde respub. detrimentum sit acceptura, non puto quempiam ita insanire, qui de his rebus judicium sibi sumere velit, si illarum sit imperitus, et non potius in judicium adhibiturus sit illarum artium magistros. Idem de rebus theologicis est judicium. Si D. Ordines suos theologos suspectos habent, habet Germania, habet Gallia, habet Anglia et habet Scotia, habet etiam Helvetia suos theologos, quibus nihil unquam cum Vorstio fuit commercii. Illos accersant et judicium de Vorstii scriptis audiant. Quos omnes si contemnant D. Ordines et unum Vorstium cum paucis quibusdam qui ipsi favent, inducti forte potius dominorum authoritate, quam veritate defendant, se contemptum iri vicissim ab illis expectent oportet, qui patrocinari Vorstii

adversariis tam fas sibi esse credent in bona causa et veritate propugnanda, quam D. Ordinibus in mala, haeresibusque defendendis. Quod allegabitur Vorstii innocentia, nihil est, quamdiu theologis illa non apparet. Dicam de me, qui ab omni odio et invidia D. Vorstii sum alienus, quando primum ipsius librum De Deo legi, ignorans an eundem theologi nostrarum academiarum et episcopi legerent, idem quod illi de libro judicavi; et mirabar in ecclesiis Christi inveniri theologum, qui adeo impias et absurdas de Dei essentia haberet opiniones; neque mihi mirum fuit a D. nostro Rege improbari. D. Vorstius in suis defensionibus ubique ad memoriam Regiae Ma^{tis} assurgit, et credit alieno impulsu ipsius damnasse scripta; sed errat. Cordatior Rex noster est, et inter theologos non postremus. Si D. Ordines in illa facultate tantum profecissent, D. Vorstium defendere non pergerent. Regia Maj^{tas} in hac re nihil habet opus alio monitore, ab aliorum judicio non pendet, ipse per se sapit et totam rem intelligit. Cui cum Vorstius non cedat et sua defendere pergat, nescio quomodo illud accipiat. Non versor in aula, decrepitus senex me in mea domo contineo cum cocleis. Extra meam domum nusquam progredior, nisi ad meam paroeciam et cum magna difficultate semel in anno Londinum. Omnes quos illic convenire potui theologi, tam episcopi quam alii viri bene in theologicis scriptis versati D. Vorstii de Deo damnant opiniones. Liberi sunt, nec inter illos censendi, qui in verba jurarunt Calvini. Quorum judicia Dominos Ordines contemnere et tuum Vorstium praeferre valde miror. Ego duos composui libros de merito mortis corporeae Christi. Primus est contra Calvinum, Bezam, Pareum, Nicholaum de Cusa, Johannem Ferum [4]) et contra meipsum, qui aliquando catechismum Calvini in ecclesiis Gallicis et Heidelbergensem in Teutonicis docui. Alter est contra sectatores Calvini, qui ulterius in illo errore progressi sunt, quam Calvinus. Controversia

hic in Anglia patrio sermone tractata sunt, sed sine ullo motu publico. Disputationes quidem ..... irrequietis hominibus motae contra doctissimas Reverendissimi Wintoniensis Bilsoni [5]) ..... Christi ad inferos, sed silentium fuit illis impositum. Illis concionibus jussu Reverendi ..... Archiepiscopi, in cujus tunc aedibus vivebam interfui, sunt anni octodecim. Quamvis ..... essem sententia, non potui tamen non cedere veritati, quam contra Calvinum propugn..... verendissimus Wintoniensis. Occasione illarum concionum et calumniarum contra pias illas et doctas conciones, hos libros conscripsi; sed veritus lites hactenus apud me retinui. Undique enim in me scholae Genevensis ecclesiarum ministri turmatim irruent, et illi maxime, qui in religionis statu, qui nunc istic est apud vos, piaculum censent quidquam immutare. Ego contra testor et in vestris catechismis doctrinam de descensu Christi ad inferos, quae ibi ex Calvino docetur, corrigendam, et in regimine ecclesiastico episcopos esse supra ministrorum multitudinem constituendos, et Hagae Comitis aut alibi erigendum senatum ecclesiasticum, qui de causis et controversiis ecclesiasticis judicet, et ad quem sit a consistoriis et synodis provincialibus, si quis se illarum judiciis offensum judicet, libera provocatio; et illum senatum componendum ex urbium episcopis et jurisconsultis. Turbarum apud vos aliâs nullus unquam futurus est finis. Quanta (mi frater) putas ex scriptis hinc inde in hac causa Vorstii et illa quae fuit Arminii esse nata et quotidie nasci scandala? Quae, si causae fuissent sine scriptis disceptatae apud Senatum Ecclesiasticum, nulla essent. Quae acta sunt, non sunt firma, quia non creduntur a legitimis judicibus profecta. Traditionem Apostolicam ab omnibus Christi ecclesiis, quae per orbem universum terrarum fuerunt, usque ad Calvini tempora receptam ego longe praefero unius Genevae novae inventioni. Quod

illum eundem ordinem apud Gallos et istic apud vos video, nihil me movet, quia stulta quaedam est imitatio, non certa ratio. Ego Dominis Ordinibus, quamvis de me pessime meritis, bene cupio, et sarto-tectam suam authoritatem in rebus ecclesiasticis manere, similiter et ecclesiarum ministris omnibus suam. Sed in omnibus rebus alicujus momenti nollem illos quicquam moliri nisi de consilio et assensu aut etiam jussu Dominorum Ordinum aut Magistratuum oppidi in quo vivunt. Nam illi sunt veri seniores populi, quorum tam crebra in verbo Dei fit mentio. Nuper qui sunt asciti tantum nomen et umbram habent seniorum, non rem, et plus obesse quam prodesse possunt. Haec scribo, ut noris quam sim alienus a Genevensium moribus, qui tandem ecclesias evertent, nisi Deus sua gratia malum avertat. Libros meos perlegendos et probandos summis, quos hic habemus, theologis misi, quos cum accepero ad te transmittam. Si moram ferre non potes, pollicere mihi non in vulgum prodituros dum vivam, et ego exemplaria tibi mittam. Quam doleam D. Vorstium maculare, quae bene scripsit, istis crassis de Deo erroribus eloqui nequeo. Vere ab Ecclesiaste cap. 10 v. 1: musca mortua foetere facit unguentum aromatarii; sic qui pretiosus est propter sapientiam et gloriam stultitia parva in omnibus suis Apologeticis scriptis se ipsum magis accusat quam ab erroribus purgat. Sed hic finem faciam. Et memineris me epistolam tibi soli scribere, de cujus fide et taciturnitate nihil dubito; nisi forte amicum habes, qui sit tibi veluti alter tu. Vale. Cantuaria 3^{tio} calendas Octobris 1612.

Tui amantissimus,

Had. de Saravia.

Clarissimo ornatissimoque viro D. Johanni Wtenbogaert, theologo amico et fratri integerrimo dentur. In Haga Comitis Hollandiae.

Cantuaria pridie calendas Decembris 1612.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Cat. P. Scheltema No. 87.

2) *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 32.

3) Hij bedoelt Marnix van St. Aldegonde. Vgl. *Epistolarum theol. Th. Bezae liber unus*, Gen. 1573. Ep. 6 et 7.

4) Of Joh. Wild, een prediker van de orde der Franciscanen te Maintz, gest. 1554.

5) Thomas Bilson, achtereenvolgens hoogl. te Oxford en bisschop, eerst te Wirchester, daarna te Winchester, gest. 1616, schreef: *De passione et descensu Christi ad inferos.* — Hier is een gedeelte van den brief weggescheurd.

CXXXV.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Verontschuldiging, dat hij hem niet bezocht, noch hem geschreven heeft. Waarom heeft Vorstius zoo lang gezwegen. De gezindheid van koning Jacobus. Hij heeft een gesprek met Oldenbarnevelt gehad. Uitvoerige mededeelingen betreffende den stand van het geschil tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten. Zijne aanmerkingen op zeker boek. Extract uit een brief van H. Ridderus, predikant in Friesland. Hij zendt Vorstius den brief van Cyrillus. — Hag. Com. 1612. 16 Oct.

Doctissime vir etc.

Heri omnino decreveram ..... Ita constitueram serio. Typographo nostro [2]) qui hodie me Delfos erat comitaturus, id indicaveram, etiam uxori et nepoti meo Michaeli, reliquos domesticos id clam esse volui, certa de causa: quod addo ne quid dubites. Ecce vero tantus in me irruit subito sub noctem capitis dolor, ut totam hanc noctem insomnem ducere coegerit me, adeoque huic profectioni prorsus ineptum reddiderit Ante profectionem meam Ultrajectinam postremam, quia varia erant de quibus tecum colloqui avebat animus, non ita commode literis consignanda, sciremque certo me brevi a Trajectinis evocandum, scriptionem in profectionem istam et mutare constitui et distuli, haud tamen tam diu differendam, si non citius

quam factum fuit me evocandum praescivissem. Constitueram autem hinc Gouda Trajectum petere, ratus etiam me non ita praecise evocandum, quin in itinere biduum vel triduum (quod nostro colloquio abunde suffecturum putabam) subsistere licuisset. Et hoc tamen consilium meum turbavit Deus. Ita enim praecise et ad rectum diem, nullo mihi alio re (*sic*) digrediendi relicto spacio, fui ab ordd. evocatus, ut omittere denuo Goudanum iter coactus fuerim. Synodo Trajectina [3]) citius et felicius quam speraveram peracta, necessario mihi petendum fuit Amersfortium, quo itinere absoluto, decreveram te DD. Taurino et Niellio (hoc ad synodum Gallicanam eunte) comitatus invisere, et inde Trajectum ad reliqua negotia peragenda redire; hisce autem confectis Amsterodamum ire, et inde domum repetere. Verum nec huic incoepto favit Deus. Sub ipsum enim profectionis hujus momentum ad se evocavit D. Ledenbergius eaque proposuit, quae totam itineris rationem mutare, Amsterodamense iter Goudano praeferre, inde Trajectum redire, Goudanumque in ultimum meum Trajecto discessum differre persuaserunt. Sed nec hic licuit morem gerere meo affectui; postrema enim septimana fuit ad te profectioni et inde reditui domum destinata, ita huic mihi subinde incurrentibus novis occupationibus accisa, ut prae temporis inopia (diutius enim domo abesse non licuit), relicta Gouda, recto itinere Leida, et inde Haga petenda fuerit. Haec vera sunt, et amicis, quibus non sine admonitione ista narravi, nota. Hinc autem, nempe ex toties turbato, totiesque repetito ad te proficiscendi consilio factum est ut scriptio ad te omnis intermissa hactenus fuerit. Vides enim me ad hunc ipsum usque diem, propositum firmum retinuisse te invisendi. Quia autem video jam quarto rationes has meas interversas, de consilii istius mei effectu cogor desperare. Ingruit enim hyems et cum hyeme imbres et frigora, quae curruum facultatem impedient. Navigio autem Gou-

dam petere et valde incommodum et taediosum est, propter fluvii qui eo ducit maeandros et flexus. Addo, quod ante octiduum in musaeo meo libris assidens subito in animi deliquium inciderim, unde in lectulum deportato oborta, vacuo etiam stomacho, vehementissima vomitio et ex ea tanta et tam vehemens omnium membrorum concussio, ut ab eo tempore valde languidum et debilem me senserim ac etiamnum sentiam. Auxit autem hanc debilitatem concio quam mihi habere die dominica praesente Palatino Electore [4]), ita volentibus proceribus, necesse fuit, alioqui in collegae mei humeros rejiciendum. Hanc autem subito dolor capitis excepit non ita quidem vehemens, qui tamen noctem totam insequentem me exercuit, heri autem factus remissior spem ad te, ut audivisti, hodie eundi fecit; quod et factum fuisset, nisi sub noctem ita crudeliter me laminasset, omnemque istam spem ademisset, etiam ut vereor in posterum, quod videam magis magisque me debilitari, viresque minui, metuamque ne morbum magis proritem, si incommodo usque adeo tempore itineri me commisero. Potuissem equidem aliquid interdum ad te literarum dare, quod et mihi decretum saepius; at neque hic meo voto obsequi fuit datum, partim scriptionem etiam incoeptam (quod verum testor) interrumpentibus ex insperato occupationibus, partim eam omittere suadente affectu ad te ipsum proficiscendi. Possem tibi ostendere prolixas satis ad T. H. a me diu ante profectionem Trajectinam exaratas litteras, medio tamen cursu abruptas, quae dictorum veritati testimonium reddere queant. Has etiam nuper per D. Poppium [5]) ad te mittere decreveram, quod tamen non feci eadem ista spe ductus fore ut brevi ad te eundi concederetur copia. Dixeram vir cl^me^ fato quodam me impediri, illudque ad te relatum per D. Poppium sciscitandi fatalitatis istius causas dedit; en habes hujus fatalitatis causas: quumque (quod et respondere tibi volui) fato causa non detur.

Jam vero vicissim abs te cognoscere velim, si placet R. vir, quid causae fuerit quod tanto temporis intervallo ne γρὺ quidem litterarum a te ad me datum fuerit. Dices a me ad binas tuas non fuisse responsum. Verum est; attamen ad priores responderam per Ludingium [6]) tuum, cui etiam consilium meum suggessi de scribendis consolatoriis ad D. Ad[m] [7]). Sive enim per os famuli tui responderim, sive scripto, perinde id fere est, maxime deficiente plura ad te scribendi argumento. Posterioribus tuis adjunctae fuerunt consolatoriae istae, quas D. Ad[o] fideliter tradidi. Sed ad tuas non respondi, neque quî exceptae fuerint istae aperui. Fateor. At jam causam intermissae istius scriptionis dixi. Tu vero quid? Ne semel quidem dignaris vel unica litterula ex me causam silentii cognoscere, ne videlicet supervacaneam sumas operam ad illum scribendi, qui tibi non respondeat. Nae valde abhorres, ut video, a supererogationis operibus. Moneor quidem ab aliis scribentibus te mirari meum silentium, de caussa esse sollicitum et anxium, hortantur etiam me ne sileam diutius; tu tamen etiam si abundes otio, silentium tibi indicis plus quam Pythagoricum, ita nempe vindicaturus silentium meum, silentium nempe exigui temporis, si recte calculum subduxeris eorum quae jam dicta sunt. Imo ne per D. Poppium quidem nuper huc iter instituentem voluisti ad me scribere. Taceo quod jam ante multo spem et consilia tua mecum communicare abstinueris, nisi forte id eo excusare velis, quod per fratres Trajectenses obiter ex me quaeri volueris nescio quid de Responso ad notas Piscatoris. Nescio etiam an in pervigilio vel insomnio intellexerim ex D. Borrio, te voluisse jam collationem tuam ad Piscat. [8]) perlegere; quae tamen nec ab ipso Borrio, nec a quoquam mortalium mihi fuit ostensa. Considera tempus profectionis ad te meae; in memoriam revoca quot ab eo tempore litteras ad me dederis; expende quam sterilis mihi fuerit ad istas duas respondendi causa. Vide rationes cur

quae postea natae fuerunt, potius praesens exponere quam absens ad te scribere maluerim; occupationes meas necessarias cum tuis, ut plurimum voluntariis, compara; et judica an justam ego causam dederim tibi tam obstinati silentii. Excute te, et examina serio, anne animum tuum aliquando subierint de me cogitationes tales quibus locum dare nefas tibi esse debuit. Interea quod voluisti jam obtines, ut nempe primus ad te scriberem; quod etiam facile tibi concedo. Neque enim grave est tuae quam variis et insignibus dotibus per Dei gratiam tibi comparasti dignitati et praerogativae ancillari. Haec postrema frater observande serio joco reponere, et ita huic liti finem imponere libuit. Jam pergo, rem a postremis ad me tuis repetitam, consolatorias illas tuas cet.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 193. — V. Limborch liet een gedeelte weg, hetwelk ik thans uit het handschrift te Rotterdam hier bij voeg. — Vorstius was, blijkens het adres, te Gouda.

2) De bekende Hillebrandt Jacobsz. van 's Hage.

3) Deze synode had plaats in Augustus. Op den 28sten dier maand werd de kerkorde aangenomen.

4) Frederik V van de Paltz vertoefde van 28 Sept. tot 14 Oct. dezes jaars in de Nederlanden, op zijne reis naar Engeland, waar hij in het huwelijk trad met prinses Elisabeth.

5) Ed. Poppius was van 1607 tot 1619 pred. te Gouda.

6) Waarschijnlijk Nic. Loeding, die in 1616 pred. werd te Rijnsaterwoude, en in 1619 werd afgezet.

7) Oldenbarnevelt.

8) *Vorstii parasceve ad amicam collationem cum* J. PISCATORE verscheen in November van dit jaar. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.*, bl. 33.

CXXXVI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over het houden van eene synode en de gesprekken, die hij over dit onderwerp heeft gehad met graaf Willem Lodewijk en Abr. Scultetus.

Oordeel van Scultetus over het kerkelijk geschil. Oldenbarnevelt is voor een mondgesprek tusscheu F. Hommius en hem. Hij heeft leerlingen van Vorstius ontmoet. Geruchten aangaande dezen enz. — 30 Oct. 1612. — Ontmoeting met een gewezen predikant uit Polen.

Venit huc ad me nuper erro quidam (talis enim mihi videbatur) qui se Ecclesiarum reformatarum in Polonia ministerium in E. Christi aliquamdiu obivisse, ac jam relicta Amsterdami uxore et liberis in his locis conditionem quaerere se diceret. Rogatus de statu rerum Polonicarum et anne nosset fratres illos qui Sociniani audirent, respondebat se probe illos nosse, valde viros esse pios et doctos. Interrogatus de doctrina illorum, respondebat eam non esse ita impiam ut quidam putant, illos enim solis [s. script.] inhaerere ac pietatem inprimis inculcare. Hunc suum sermonem ita componebat, ut in suspicionem inciderim illum forte cogitasse grata ista mihi futura, propter malevolorum sermones passim de nobis vulgatos ac si istorum hominum sententiae aliqua ex parte accederemus, sperans se forte gratiam aliquam hoc nomine apud nos initurum; conquerebatur enim se ubique repulsam passum a fratribus, eo quod ex Polonia illum adventare intelligerent. Inter reliqua et hoc illi excidit, habere se quod Vorstio significet, eoque nomine Goudam se petere decrevisse, nisi intellexisset Trajecti te abesse alicubi in arce quadam haud procul Trajecto [2]). Ego qui tum premerer negotio quodam majoris momenti, jussi ut rediret sub vesperam, at non rediit. Haec narro ut ex te intelligam, an hic tibi adfuerit, qualis sit etc. Habebat aliquot lineas a D. Speenhovio in suam recommendationem scriptas.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 194. — Antwoord op een brief van Vorstius. Ik deel hier ook het postscriptum mede, dat door Van Limborch werd weggelaten.

2) Over deze bijeenkomst wordt uitvoeriger gesproken in de volgende brieven van Wtenb. aan Vorstius.

CXXXVII.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Verontschuldiging. Hoe het met de synode staat. Zijn gesprek met Scultetus. Gezindheid van F. Hommius. — 30 Oct. 1612. Hagae.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 195. — Antwoord op een brief van 18 Oct.

CXXXVIII.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Zijn oordeel over zekeren brief van Narsius. Door toedoen van graaf Willem van Nassau en Abr. Scultetus zal er een samenkomst plaats hebben tusschen F. Hommius en hem, ten einde zich te verstaan over de vijf artikelen. — 21 Nov. 1612.

Doctissime vir, frater charissime.

Remitto tibi epistolam tuam [2]), cordatam profecto et seriam, et argumento convenientem. Unum metuo, ne alicubi suggilletur παρρησία illa vestra, nisi τὸ πρέπον ubique diligenter observetur, nihilque vel acerbe nimis dicatur in fratres, vel minus reverenter erga magistratum, illum praesertim, qui facultatem sibi hic aliquid statuendi a summo [factum] [3]) dictitat. Ausus igitur fui tuo permissu (absque quo id minime decuit falcem in alienam mittere messem) verba et phrases quasdam non mea litura inducere (quod absit) sed linea subducta notare, ut cogitetis num vel omitti queant, salva re, vel mitius proponi. Novistis siquidem quid valeat mollis responsio.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 196. Het handschrift berust op de Remonstr. bibl. te Rotterdam. — Antwoord op een brief van Narsius. — Het begin, door Van Limborch weggelaten, deel ik hier mede.

2) Waarschijnlijk was dit een brief aan de synode van Gelderland, waarvan Narsius het concept aan Wtenb. ter lezing had gezonden.

3) Men zou hier wenschen te lezen: *numine datam*, of iets dergelijks.

CXXXIX.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Uitvoerige verdediging tegen verschillende lasterlijke beschuldigingen, inzonderheid dat de hoofden der Remonstranten door den vijand omgekocht zouden zijn, dat de twist zou worden aangevuurd door sommige leden van de Staten om staat en kerk te beroeren, dat de Remonstranten heimelijke aanhangers van het Socianisme zouden zijn, enz. — Haga ult. Dec. 1612.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 202. — Antwoord op een brief van Narsius.

CXL.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over de synode wordt gezwegen. De houding van Scultetus, Winwood en Rosaeus [2]). Hij heeft aan Cyrillus geschreven. Vorstius' *Parasceve*. Voorts over een aantal andere punten, naar aanleiding van Vorstius' brieven. Verklaring der Dordsche predikanten aangaande de praedestinatie. — Haga Dec. ult. 1612.

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 197. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op Vorstius' twee laatste brieven. Vorstius ontving dezen brief eerst den 23sten Jan. 1613. Wtenb. voegde er den 21sten Jan. nog een kort postscriptum bij, waaruit blijkt dat hij Vorstius den brief van Saravia (No. CXXXIV) ter lezing heeft gezonden.

2) Onder de papieren van Wtenb. was ook eene attestatie van Taurinus betreffende Rosaeus. Zie Bijlage E.

CXLI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over de verklaring der Remonstranten ten aanzien van de confessie en den catechismus. De conferentie tusschen Amesius en Grevinchoven. Wat hij onlangs met Bertius en anderen had gesproken. — Haga 29 Jan. 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 205.

CXLII.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Zijn oordeel over een brief van Frederik van de Sande aan Narsius [2]), waarin deze ten nadeele van Arminius en Vorstius had gesproken. Verschillende berichten. — 8 Febr. 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 200. — Antwoord op een brief van Narsius.

2) Zie de correspondentie tusschen Narsius en van de Sande, raadsheer in het Hof van Gelderland: Epp. 198 en 199.

CXLIII.

J. WTENBOGAERT AAN P. PLANCIUS [1]).

Naar aanleiding van het gebeurde te Amsterdam, toen Wtenbogaert als doopgetuige had geantwoord op een der vragen van het formulier, waaraan Plancius eene andere lezing zou hebben gegeven. (Amst. 15 Februarij 1613).

1) WTENBOGAERT, *Kerck. hist.* bl. 609—611. — Zie eene getuigenis van Plancius omtrent Wtenb. Bijlage F.

CXLIV.

J. WTENBOGAERT AAN J. NARSIUS [1]).

Mededeelingen betreffende de Delfsche conferentie. De houding der tegenpartij. — 9 Martii 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 207.

CXLV.

J. EPISCOPIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Verhaal van hetgeen hem in de Nieuwe kerk te Amsterdam was overkomen, toen hij als getuige stond bij den doop van het kind zijns broeders. — 3 April 1613.

1) G. BRANDT, *Hist. der reform:*, Dl. II. bl. 217-220.

CXLVI.

J. WTENBOGAERT AAN ADR. VAN DEN BORRE [1]).

Hij zal voor Hazius zorgen. Het lot van Vorstius trekt hij zich zeer aan. Verschillende berichten. — 16 Apr. 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 209.

CXLVII.

J. WTENBOGAERT AAN DE PREDIKANTEN VAN GRAVE [1]).

Over Claude l'Artelier.

Genade ende vrede door Jesum Christum.

Eerweerdige, seer godvruchtige, geleerde ende voorsienige mannen ende broeders. Brenger deses, Claude L'artelier [2]), heeft mij uwer EE. schrijvens gelevert. Ende alsoe hij hyer quam seer t'ontijde, namelick in de weecke van paesschen, en hebbe ick nyet geweten wat in sijne saeck te doen, voor t'verloop van die ende de volgende weecke, mits daer cleyne vergaderinge was. S. Ex. en hebbe ick zijnenthalven niet derren moeijen, vermits andere van gelijcke, ende, in eenich aensien, betere soorte als dese door mij aen dezelve t'anderen tijden zijnde gerecommandeert, ende seer liberalick bij dezelve S. Ex^ie^ drie off vier jaren getracteert ende in studiis onderhouden, naderhandt weder tot het pausdom gekeert zijnde, S. Ex^ie^ ende mij leelicken hebben bedrogen, ende zijn Ex^ie^ afkeerich gemaect van zoodanige saecken. Mij van gelijcken mede die u EE. zoude connen noemen meer als een douzain van soedanige personen, die der kercken bursen gepluyst ende alles onder ons doorsien hebbende, int eynde weder zijn gekeert tot haer voorgaende wtspousel. Evenwell siende uwer EE. ernstich schrijvens, gedenckende oock der christelicker

lieffde, heb ick gedaen wat ick conde voor desen, nyettegenstaende oock dat ick hem tot mijnen huyse ende aen mijn tafel tot verscheyden maelen hebbende gehadt, gehoort ende doorsien, in hem niet en vondt dan eene recht monachale vrijmoedicheyt, die andere stouticheyt noemen zouden, met sober bescheyt opt ghene men hem vraechde. Hebbe dienvolgende req^{t} voor hem gepresenteert aen mijn heeren de Staten Generael, die hem verleent hebben brieven aen t'Fransche collegie (alsoe hij wt Lottringen is) tot Leyden, neffens dertich gulden in de burse. Mette zelve brieven heb ick hem gesonden aen den Regent [3]) aldaer. Ende alsoe de brieven inhielden belastinge van hem te examineren ende versoeck, soe hij bequaem gevonden wierdt, van hem int selve collegie inne te nemen, ende juyst ter selver tijdt een synode van de Fransche kercken op handen was binnen Campen, heeft de Regent hem derwaerts mede genomen ende doen examineren. Twelck geschiet zijnde is deselve Claude wederom gesonden aen mij met brieven van dezelve synode, inhoudende dat de synodus hem soe ignorant gevonden heeft in de minste saecken, die vereyscht worden in deghene die int voorsz. collegie toegelaten worden, dat deselve niet en siet wat proffijt hij aldaer soude doen, sonder alvoren in eenige schole triviale zijne Latijnsche grammatica gerepeteert te hebben. Verclarende daerbeneffens dat het voorn. collegie soe seer ten achteren is, dat sij eer genootsaeckt souden zijn eenige studenten te licentieren als nieuwe aen te nemen. Soe dat zij desen Claude vermaent hebben liever eenige andere vocatie aen te nemen, in dewelcke hij God de Heere soude mogen dienen. Met dese brieven hebben sij hem wederom aen mij gesonden, met bede ick wilde haere excuse aen mijn heeren de Staten verthonen ende ten besten doen aennemen, hem betaelende zijne reyscosten ende daerenboven noch 25 gulden in de burse. Nu ben ick met den jonckman beladen, nyet wetende

wat daermede doen, alsoe hyer ghene diensten en praesenteren, tot dewelke ick hem weet te recommanderen, neffens dat het dangereux is soedanige vremde onbekende personen yemandt aen te prijsen. Hebbe derhalven goedt gevonden hem wederom derwaerts te senden, ten eynde hij aldaer off tot Nimmegen, daer veel garnisoens is, mochte gepersuadeert worden (indien gheen beter gelegenheyt voor en valt) een picque op den halse te nemen als well andere hebben gedaen van zijne gelegenheyt. Ick merck well dat hij niet gaerne derwaerts en hadde gekeert, vrese oock dat hij desen voorslach niet goedt vinden en sall, nochtans moet hij off dien wech in, off eenen lagen dienst aennemen, off een ambacht leeren, off middel totter studie vinden. Tot het leste weet ick ghenen raedt. De twee middelste weghen sullen hem mogelick nyet aen staen, en evenwel weet ick niet off hij tot het eerste van dezelve twee lichtelick sall comen, want sulck volck gewent sijnde leech te gaen, nyet wel dienen en connen, oock zijn de luyden voor sulck volck vervaert. T'eerste past een edelman (soedanich hij hem seydt te wesen) best. Dit is mijn bedencken, u EE. mogen met hem daervan spreecken. Ick heb well gedacht van de garde van S. Ex^ie^ alhyer, maer vinde geenssins geraden dat sulck volck soe naer de persoen van S. Ex^ie^ zij, wt vrese off de duyvel t'eeniger tijdt wat quaets door sulcke instrumenten mochte brouwen, dat God verhoede. Hij heeft, soe voor verhaelt, van de heeren Staten ontfangen 30 gulden, van de synode 25. De reyse op Campen heeft hem niet gecost. Hierbij hebben wij het laeten blijven, denckende off mogelick in toecomende tijden yet vorder vereyscht mochte worden. Communiceert mette broeders van Nimmegen. D. Coitzius[4]) dunct mij was tot Campen als dese Claudius aldaer was, weet wat daer is gepasseert, ende schijnt een te wesen van dieghene, die eerst gesproocken hebben van hem eene picque op den halse te doen nemen. Hoe het gaet, men

behoort hem niet wederom naer het pausdom te jaegen. Eer dit geschiede, indien anders wat hoops tot hem is, zouden wij noch liever zien mede een weynich het beste te doen. In alle gevalle bidde ick, dat hij niet lichtelick weder herwaerts gesonden en worde; maer ist noot dat men ons liever van de gelegenheyt met schrijven advisere. Doet het beste, waerde beminde broeders, ende zijdt hyermede den Almachtigen bevolen. In haest in Sgravenhage, desen lesten Aprilis 1613.

Uwer EE. dienstwillige medebroeder,
Johannes Wtenbogaert.

Eersamen, godvruchtigen, zeer geleerden ende voorsienigen bedienaren des h. Euangelii der stadt Grave, te samen ende yeder besunder.
Grave.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 1014 (Bibl. publ. No. 246). — Henr. Hollingerus en Fr. Paludanus waren op dit oogenblik predikanten aldaar.

2) De persoon is mij verder onbekend.

3) Toen nog P. Bertius, die in het volgend jaar door G. J. Vossius werd opgevolgd. C. Barlaeus was een jaar te voren onderregent geworden.

4) Joh. Coitzius was van 1605 tot 1618 pred. te Nijmegen.

CXLVIII.

CYRILLUS LUCARIS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij heeft zijn brief en het boek ontvangen en zal later uitvoeriger over een en ander schrijven.

R^me^ ac Doctiss^e^ vir, domine Joannes Wtenbogaert, frater, amice ac domine in Chr^o^ observandiss^e^, post salutem et pacem a Δno. Quoniam me undequaque multarum rerum moles urgeat, presenti statui diligenter attendere, in quo tempus mihi admodum est angustum, nimisque

sero ab Illmo Oratore nostro Haga [2]) litteras acceperim, quibus discessurum dominum Laberium suum significavit intimavitque, velim respondere litteris R^me D. v. Non potui protinus me ita paratum animadvertere, ut possem ad omnia rescribere quaesita sua, video enim fore ut in aliquot protrahantur volumina. Hinc est quod distuli in hanc occasionem, facturus tamen, Deo juvante, quam primum, operamque daturus ut de iis omnibus articulis, de quibus sibi scribi petit, non amplius desideret a nobis aliquid intelligere. Serviunt ergo presentes ut hoc Humanitati T. significent, deinde ut plures ei gratias agant, de quibus reservamus plura in alias. Pro hoc tempore parcat nobis, excusetque impedimenta nostra molestissima quae nobis causa quod αὐτοσχεδιαστά scribamus, vix enim et Potentissimis Dominis Ordinibus pauca potuimus. Librum ad me missum [3]) in manus habeo, at de illo quando de caeteris. Deus Opt. Max. R^me D. v. diu conservet sanam et incolumem, beneque volat (*sic*). Data in Valachia 9 Septembris 1613.

R^me D. v. servus in Chro et fr.,
Cyrillus D. Alex.

R^mo ac Doctiss^o, verbi Dei in Eccl^a Hagae Comitana ministro, Domino Jesu observandiss^o Joanni Witenbog., fr^i ac Domin.

1) Op de Acad. Bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 947. (Coll. Papenbr. 2). — Antwoord op een brief van Wtenb., die verloren is.

2) Corn. Haga was van 1612 tot 1639 orator of ambassadeur van de Staten bij den Sultan van Turkijë.

3) De *Disputationes* van Arminius, gelijk uit zijn volgend schrijven blijkt.

CXLIX.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over de uitgave van zijn boek: *Ordinum Hollandiae ac Westfr. pietas.*

Miror sane, vir merito semper venerande, tuam illam

tantam in opere amici diligentiam, quantam ego rebus ipse meis polliceri non ausim. Placet mihi satis editionis forma, nisi quod velim chartam trecentorum meorum exemplarium esse aliquanto marginatiorem; optem etiam paulo plus intervalli relictum inter titulum et textum. Ad Heinsium [2]) jam nunc scribo, ut totum negotium clam habeat, et det operam premendis exemplaribus, donec publica auctoritate edantur; quod omnino nobis curandum est, ne solus offensis objiciar. De interpretatione Gallica probatur mihi etiamnunc consilium vestrum [3]). Loci ex [Chomateno] versionem jam ad D. Bertium misi. Nam ad te cum scriberem exciderat id properanti. Gaudeo quod nobis vir praestantissimus Johannes Arnoldi tantam promittit editionis maturationem. Non est dubium quin magnis convitiis acturus sit Sibrandus ubi respondebit. Ego tamen non omnino inclementer egisse cum illo mihi videor, praesertim cum publicam non privatam causam tuerer; neque dubito quin si quid hac in parte peccassem admoniturus me fueris christiana modestia. Deus Optimus Maximus bono ecclesiae diu pietatem tuam nobis incolumem servet. 15 Sept. 1613.

Tui pietatis observantissimus,

H. Grotius.

Doctrinae ac pietatis singularis viro Johanni
Utenbogardo, mihi semper ornando, pastori
ecclesiae q. e. Hagae comitis.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amsterdam. Catal. Suppl. No. 98b. — Wtenb. schreef op het adres: „Anno 1613, 15 Sept. De Sibrando."

2) Dan. Heinsius, hoogl. te Leiden, alwaar het werk van De Groot bij Paats werd uitgegeven.

3) Het is mij niet gebleken dat er werkelijk eene Fransche vertaling in het licht is verschenen.

CL.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1])

Zijn oordeel over Vorstius' geschriften. Hij is afkeerig van zulke diepzinnige redeneeringen over dergelijke teedere godsdienstige onderwerpen. Hij geeft Vorstius goeden raad hoe deze zich tegenover de Staten moet verantwoorden. Oordeel van Fra. Paolo over zijn boek. Antwoord op verschillende vragen.

Reverende D. Frater, Vir Clme.

Remitto tibi omnia quae mihi reliqua erant scripta tua [2]), a me perlecta, una cum notis quibusdam ad ea meis quas ut boni consulas precor. Variae animum meum subierunt cogitationes dum ista legerem. Utinam vero istae quaestiones nunquam motae fuissent. Recte a veteribus dictum, etiam vera dicere de Deo periculosum esse. Quis istas tricas distinctionum intelligat? Quis se ex hoc labyrintho extricet? Si ita agitur, nihil, nihil a subtilioris ingenii viro dicetur tam absonum quod non distinctiuncula aliqua fucare illi erit facile. Utinam illa in Tractatu tuo de Deo vel nunquam attigisses, vel sententiam tuam jam ab initio clarius enunciasses. Jam vero ut id facias impossibile fere videtur, si statutum tibi semel est tua quocunque tandem modo tueri. Ego profecto quo penitius tua omnia introspicio, eo magis in hanc adducor sententiam ut credam te voluisse tecte aliquid proponere quod non ausus es plenioribus verbis eloqui, veritus eandem in quam jam incidisti molestiam, et sperans tamen te eam effugere posse porta semper aliqua aperta tibi manente; quod jam T. R. videt male cedere. Vereor profecto ne non evolvas sed involvas te magis. Idem dico quod nuper, non satisfacies. Bona quidem multa, fateor, dicis, at ubi premeris et id dicere cogeris quod revera sentire videris, effici autem id ipsum minime tutum judicas, effugia varia quaerere et tergiversari videris. Animadverto sane ego in adversariorum tuorum scriptis, quae, mihi saltem,

Atheismum inducere necessario videntur, quaeque humanae rationi contradictionum, abs te egregie annotatarum plena sunt; at non hoc cum fructu ostendes unquam, nisi contrariam plane tuam esse sententiam et dixeris plane, et eandem firmis rationibus probaveris; quod jam facere non potes, qui toties te ita sentire, ut adversarii volunt, negasti. Vis videri sentire cum tuis adversariis in thesi et tum hypotheses isti thesi necessario substructas negari vis, quod infeliciter ut plurimum tibi cedit. Loquor tantum de iis quae materiam de Deo concernunt. Reliqua planiora. At taedii plena res est profecto omnia illa legere et eandem rem millies dici et repeti. Quia tamen hunc laborem semel subiisti, suaserim ego ut emendatis omnibus quae emendari aliqua commoda ratione poterunt, omnia Ordd. offeras, ut videant Ordines quid egeris, quodque decretum suum ad amussim observare volueris, illorumque jussioni in omnibus obsequi, ita respondendo ad singulos et singula. Adderem etiam libellum supplicem ad eosdem Ordines, quo ostendas te omnino voluisse ex eorum mandato ad libros singulos singulaque objectamenta respondere, at facere hoc non potuisse quin quam saepissime eadem iisdem et diversis respondere coactus fueris, quod fere objectamenta omnia sint eadem, tametsi varia forma proposita; unde tamen hoc praevides, nempe omnia legere fore admodum taediosum, maxime si vulganda. Monerem et hoc, te praeter voluntatem tuam pertractum invitissimum ab adversariis in obtrusissimas et mere philosophicas de Deo disputationes, quas propter illorum importunitatem, et ne existimaret quis tibi etiam philosophice tua defendendi deesse media, ingredi sis coactus; quas tamen nemo nisi in istis rebus versatissimus intelligat. Hactenus igitur te voluisse ad nutum d. d. Ordd. obsequi: verum praestare tuo judicio ut omnia velut in tabella abs te relectentur (*sic*) hoc modo ut ponatur 1 quid de unoquoque capite docueris vel docere volueris in tractatu tuo de Deo; 2 quid ad illa

objectum fuerit, ab hoc libro et pagina tali, ab illo libro et pagina tali, etc., 3 quid tu respondeas; 4 in quo denique persistas et persistere porro velis. Quod si haec d. d. Ordd. placent, rogare ut scripta ista tua omnia tibi restituantur, quo laborem istum quam primum absolvere queas.

Haec si T. R. probaverit, fac id ut maturum cognoscas quo et d. Advocati super ea re mentem intelligas ut omnes ad scopum istum dirigantur. Sic enim T. R. puto multa vitaturam incommoda. Nescio an sensum meum satis expresserim, spero tamen T. R. intelligere quid velim. Omnino enim cupiam te semel hoc labore defungi posse, ut sanctas tuas et egregias meditationes ad alia magis et pia et necessaria convertere possis. Venio jam ad tuas litteras. Ad 1 de scrupulis ortis magis magisque ex Infinitatis etc. consideratione, fuisse tibi fidem adhibeo, at mi A. domine, si omnino istis stare non potes, diserte alia sententia ponenda est et conveniens sacris literis et quae nihil indignum Deo statuat. Memini me ante menses aliquot vidisse litteras Fra. Pauli [3]), hermitae monachi illius Veneti celeberrimi, ad Dnum Milium [4]) de tuo libro, quem ad se a Milio missum legerat; Italice scriptas illas et eo charactere ut in multis legere eas non possem. Inter reliqua tamen hoc observavi illum dicere: si, inquit, opinionem maximam (*sic*) sublimem, quam populus de Deo hactenus habuit vel tantillum in dubium vocaveris, ut cogitationes hominum ab illis maxime abstrusis (quae tamen sua sublimitate et insuper sensibilitate horrorem populo utilem de Deo incutiunt) abstrahas ad alios conceptus propius ad humanum captum accedentes, et forte etiam veriores, fieri ut plurimum ut homines in ista velut mediocritate non subsistant, sed protinus ad infimas, Deoque maxime indignas cogitationes delabantur, quo tandem et omnis deitas et ipsa Religio in contemtum adducitur. Hoc vel simile quid videbantur sibi velle istae litterae, ad quae quaeso attende. Ego sublimitatem illam altissimam pro-

nus ac humillimus adorare quam investigare malo. 2 Humanis glossis obsistendum fateor, sed ita ne receptis semotis substituantur novae aeque humanae. 3 Sensum meum de praefatione ad Ordd. jam audivisti. Ego eam vocavi lib. suppl., perinde est, et omnino probo ad finem confessionem brevem, sed perspicuam, adjici. 4 De Comitis epistola, an videlicet Ordd. tradenda sit agam cum D. advocato, ubi ex ditione Trajectensi ad nos redierit, eo enim, reversus ex Hollandia septentrionali, ivit. 5 Studiosos illos tuos non compellavi, quia eodem ipso die ego Leidam abieram. Fasciculum autem tuum domi meae reliquerunt. 6 Ita est: optandum sane Ordd. fungi officio suo, quod et faciunt quantum fieri potest, at obstat temporum injuria aliquando talis quae compedes injiciat. Favent tamen religioni reformatae, et ita, ut in ea nihil immutatum velint quoad doctrinae substantiam, et merito Sibrandi triumphos nil morare: habebit et ille qui illum ulciscatur. Studeamus nos semper bonae conscientiae et tranquillitati publicae. 7 Puto hoc futurum, certo autem id praedicere non ausim. Unde et sufficere existimem si paucula folia transcribuntur, reliquis relictis ut sunt. Imo et hoc addi in libello vel praefatione tua poterit, rogare te ut remittantur scripta terse describenda, si ita velint Ordines. Ita et hac via tempus extrahetur aliquantulum, quod putem consultum. Comitia dicuntur habenda demum mense Novembri, fieri tamen posset ea haberi sub finem mensis Octobris. Epigramma quod mitto in Eglissemium [5]) submissum mihi ab amico jamdudum. D. Grotii scriptum sub praelo est. Vale vir clariss. et monitiunculas meas liberiores boni consule. 17 Septemb. 13.

T. quem nosti.

Rubore perfundor dum hanc relego epistolam, mens, calamus etc. omnia laborabant nec vacat rescribere. Tu Oedipum agas. Cras Delfos eo ad synodum Gallicarum ecclesiarum.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 158. — Het adres ontbreekt, doch Wtenb. schreef zelf op den brief: „Ad Vorstium 1613."

2) Blijkbaar is hier sprake van Vorstius' *Amica collatio cum* J. PISCATORE en zijne strijdschriften tegen S. Lubbertus. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 33, v.

3) Zie over Fra. Paolo of Sarpi of Paulus van Venetië: MORERI *Dict. hist.*

4) Corn. van der Mijle, raad van prins Maurits enz.

5) Zekere G. Eglisemmius gaf in 1612 twee geschriften tegen Vorstius in het licht. Vgl. *Bibl. der Contra-rem. geschr.* bl. 228.

CLI.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij heeft J. Arn. Corvinus gesproken, die hem een geschrift [2]) heeft gegeven. Hij is dezen en Wtenbogaert veel verplicht wat aangaat de uitgave en de vertaling van zijn boek [3]). Verzet te Capelle tegen Audartius. — 17 Sept. 1613.

1) GROTII *epistolae*, Amst. 1687, fo. Ep. 17.

2) *Defensio sententiae Arminii.* Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 112, v.

3) Uit dezen brief en den volgenden blijkt namelijk, dat Wtenb. het werk van De Groot heeft vertaald, welke vertaling nog hetzelfde jaar verscheen onder den titel: *Der h. Staten van Holl. ende West-Vr. godtsdienstigheyt.* De Fransche vertaling werd door hem gecorrigeerd.

CLII.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Eenige aanmerkingen op de vertaling van Wtenbogaert. Hij is zeer verheugd over een brief van de Waalsche synode aan de Staten, en ten hoogste ingenomen met het boek van Corvinus. — 22 Sept. 1613.

1) GROTII *epist.* Ep. 18. — Antwoord op een brief van Wtenb., die verloren is.

CLIII.

CYRILLUS LUCARIS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over de Grieksche kerk, hare geloofsleer, hare inrichting, verschillende secten, enz. Zijn oordeel over Arminius. — Valachia 10 cal. Oct. 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 213. — J. AYMON, *Monum. auth.* p. 180-164. — Het origineel berust te Genève.

CLIV.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Naar aanleiding van een brief van Casaubonus. Zijn boek heeft in Engeland, inzonderheid op den koning eenigen invloed gehad. Wenken voor Wtenbogaert. — 22 Oct. 1613.

1) GROTII *epist.* Ep. 19.

CLV.

S. EPISCOPIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijn oordeel over het al of niet geoorloofde van een huwelijk met de zuster van eene overledene vrouw. — 29 Oct. 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 215. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amsterdam. Cat. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een schrijven van Wtenb. over dit onderwerp.

CLVI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Waarom hij niet eerder heeft geschreven. Hij raadt Vorstius wat deze doen moet in zijne ongelegenheden. Over een brief door Vorstius aan de Delftsche regeering geschreven enz. Verder over het boek van Grotius, zeker geschrift tegen de Remonstranten te Utrecht uitgegeven, den toestand der gemeenten van 's Hage, Am-

sterdam en elders, Venator, het streven der Contra-Remonstranten en andere bijzonderheden. — Hagae, penultima Oct. 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 214. — Antwoord op een brief van Vorstius, die, even als alle anderen op eene enkele na, verloren schijnen te zijn.

CLVII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Verhaal van hetgeen er in de Statenvergadering was voorgevallen, naar aanleiding van het overleveren van een brief van F. Hommius met een geschrift van Oldenbarnevelt. Raadgevingen. — Hagae 20 Nov. 1613.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 219.

CLVIII.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zijn oordeel over de Latijnsche vertaling van P. Bertius van de Haagsche conferentie. — Ongedateerd.

1) Grotii *epist.* Ep. 23.

CLIX.

J. WTENBOGAERT AAN ADR. VAN DEN BORRE [1]).

Hij heeft brieven van Taurinus en van Van der Mijle ontvangen, enz.

Charissime frater.

Cur illas D. Taurini ad me mittere volueris ambigo, gratae tamen fuerunt. At recentiores ab eodem Taurino accepi, quibus se Amsteldami fuisse negotiique totius cardinem probe percepisse narrat, qua de re amplius ad te scribere supersedeo, quum quod ad nos non magnopere pertineat ista res, tum quod eadem et tibi ab eodem Taurino

nunciata putem. Responsum a D. Milio accepi, et quidem tale, ut omnino putem nihil nobis ab illa, quam nosti, parte periculi metuendum esse; quod et D. Episcopio renunciatum velim. Quas hic insertas vides partim D. Nerano [2]) per te tradi, partim Trajectum e vestigio curari velim. Urge D. Bertium quantum potes, ne in notis illis conrimandis segnis sit, at quid de nostra translatione fiet? Compella quaeso denuo D. Festum, ut sciam quid illi animi sit. Valete et salvete a

Servo vestro humilissimo (novisti phrasin),
J. Wtenbogaert.

28 Martii 14.

1) Op de Acad. bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 948 (Coll. Papenbr. 15). Van het adres zijn alleen nog leesbaar de woorden: „Leyden. Loon boden." Dit briefje is dus waarschijnlijk aan V. d. Borre gericht.
2) Sam. Neranus, van 1611 tot 1617 pred. te Hazerswoude.

CLX.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over eene opvatting van het leerstuk der verkiezing, naar aanleiding van een schrijven uit Engeland. Hoe Casaubonus en hoe hij over de macht der overheid in kerkelijke zaken denkt. — 6 Junii 1614.

1) Grotii *epist.* Ep. 28. *Pr. ac. er. vir. epist.* Ep. 225.

CLXI.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Beschouwingen over de Resolutie van de Staten van Holland tot den vrede der kerken [2]), in verband met het oordeel van de Engelsche godgeleerden. Hij verlangt het oordeel van Oldenbarnevelt en Wtenbogaert te weten. — 7 Junii 1614.

1) Grotii *epist.* Ep. 29. *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 226.
2) Opgesteld door De Groot. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 251.

CLXII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij heeft Oldenbarnevelt Vorstius' brief overhandigd en gesproken over M. Sladus. Wat Molinaeus hem geschreven heeft. Vorstius moet Lubbertus en Piscator weêrleggen. Over het huren van een huis voor Vorstius en andere bijzonderheden. — Haga 12 Junii 1614.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 227. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amsterdam. Cat. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Vorstius.

CLXIII.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij heeft van Bertius eenige bladen van diens *Apologeticus* [2]) tegen Piscator ontvangen. Zijn oordeel er over. Het boek zal in Engeland veroordeeld worden. Hij hoopt dat Wtenbogaert met hem Bertius zal willen overhalen om een en ander te wijzigen. — 3 Aug. 1614. Roterodami.

1) Grotii *epist.* Ep. 33. *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 231. — Uit den aanhef blijkt, dat er een brief van 2 Aug. van De Groot aan Wtenb. verloren is gegaan.

2) *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 269.

CLXIV.

H. DE GROOT AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Bertius neemt zijne opmerkingen ter harte. Over G. Vossius. Ontevredenheid over de Resolutie der Staten. 11 Aug. 1614.

1) Grotii *epist.* Ep. 35. *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 234. Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amsterdam. Cat. P. Scheltema No. 84. — Antwoord op een brief van Wtenbogaert.

CLXV.

J. WTENBOGAERT AAN G. VAN LEDENBERCH [1]).

Over zijn neef Willem Riddersbach. — In s'Gravenh. 20 Aug. 1614.

1) J. J. DODT VAN FLENSBURG, *Archief voor kerkel. en wereldsche geschiedenissen*, Dl. V, bl. 174, v. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

CLXVI.

J. WTENBOGAERT AAN ADR. VAN DEN BORRE [1]).

Over Walesius en andere personen. Hij denkt er weder over om de Haagsche gemeente te verlaten. Zijn oordeel over het geschrift van Lubbertus tegen De Groot. Berichten uit de legerplaats, enz. — In Castris Recessensibus 12 Nov. 1614.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 239.

CLXVII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over verschillende personen en zaken, hoofdzakelijk over Vorstius en zijne geschriften. Hij zal iets over de Delftsche conferentie schrijven. Zijne apologie tegen S. Lubbertus zal hij, op raad van eenige vrienden, niet in 't licht geven.

Cl^me^ D. Doctor. Ternas a te post reditum accepi litteras, quibus jam breviter respondeo, praemissa silentii excusatiuncula. Illud ut occupationibus quas varie undique per absentiam coacervatas domum reversus repperi, transcribas (*sic*), obnixe rogans. Quod reditum mihi gratularis pergratum mihi fuit, qui ut ecclesiae fructuosus, mihi salutaris sit concedat Dominus. Vesaliae vicem dolemus merito [2]); jam etiam magis, quod omnia deteriore jam sint loco, aucto longe supra numerum praesidio, auctis

calamitatibus. Religionis tamen exercitium integrum hactenus relinquitur. Miserandum Heisbachij [3]) propinqui tui casum et obitum afflictumque istius familiae statum procul dubio audivisti. De D. Stephano, quod nihil rescripserit miror et ipse. De fratre tuo nihil innotuit. Acronium [4]) Daventriae substitisse ibique vocationem ambiisse intelligo. Actum etiam de illo Harlemum in defuncti Bogardi [5]) locum vocando, at, quod credo, sine successu. Quod D. Grotii et aliorum de tua confessione judicium sit jam audivisti ex aliis; nec habeo quod addam, nisi hoc cogitandum tibi esse annon sit futurum utile eam ut primo quoque die pares ad OO^{nes} instantibus Comitiis mittendam. D. Seistii hac in re consilio utere, qui si probaverit paratam D. Nicolao, et per illum D. Grotio examinandam mittito. Novisti non apologeticam sed puram et simplicem desiderari, quam vel ex ipso libro tuo concinnare tibi facile esse nuper dicebat D. Grotius. Consilium hoc ego ex me tantum, non etiam aliunde suggero. Ut quis impediat ne adversus Sibrandi, Sladi [6]), Bogermanni etc. aspergines scribas non putem. De [Molano] quieta jam omnia putem. Illi qui nuper tibi adfuit de magistratus officio consulturus, non tantum non exemisti scrupulos [7]), sed etiam confirmatiorem illum domum rediisse, et veluti de veritate omnino certum, solum de necessitate jam inquirere, audio. Illa ipsa res et aliae ipsi vicinae, quibus plures quam vellem favere metuo, ingentes aliquando excitabunt turbas. Quod de Aegyptiaco foedere alias a me perscriptum indicas obiter, velim quid sit ipsis meis verbis exponas fusius, non enim recordor quid de eo scripserim. De aedibus consilium meum audivisti alias; nec muto. Consulere super eo Ampliss. et OO^{nes} consultum non fuit. Quid ex colloquio inter D. Nicol. et me hauseris quod te D. orare moneat ne quid in gratiam Contra-Rem. fiat quod veritati unquam praejudicet, nosse desiderem. Quod de Nerani scripto [8]) dixi ne quaeso te per-

fuero, ne quaeso feras aegre, sunt enim quae me impellant momenti haud exigui. Scire ex te velim: 1 an Dyabolus peccet. Ratio dubitandi, quia lex illi posita non videtur. Si peccat, an necessario vel libere. Utrunque videtur: I^m^ quia non potest non peccare, II^m^ quia volens peccat. Si utrunque, quo necessitatis quo libertatis genere? et quanto tum verum quod a D. Arminio asseritur necessitatem et libertatem simul consistere non posse? 2 An irregeniti vel impii (nostrorum Theologorum loquendi more vocabula illa sumo) necessario peccent vel libere. Utrunque videtur: I^m^ quod servus peccati videatur non posse non peccare, II^m^ quia volentes, et post concupiscentias suas ambulantes. Si hoc est, eadem quae supra de dyabolis difficultas manebit, quam inprimis tolli cupio. Ridebis forte infantiam meam quod magister in Israël (prout habeor ab illis qui me non norunt) ista ignorem. Non curo, nec pudet fateri ignorantiam. Tu tantum juva, expedi me, et quidem brevi, urget enim quaedam necessitas. Eundum mihi aliquo, metuo autem necubi impingam, nisi te viae ducem habuero. Te tamen nolo, litteras tuas volo. Soli etiam tibi ista scribo, non Borrio, non Arnoldo, non alii ex majoribus vel minoribus Diis. Communicari igitur illis ista nolo. Vale et responde. Haga 17 Aprilis 15.

T. observantiss.,

J. Wtenbogaert.

Hoochgeleerden, godvruchtigen heere Mr Simon Biscop, professor in der godheyt tot Leyden.

In eygen handt.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

CLXIX.

J. WTENBOGAERT AAN CHR. HUYGENS [1]).

Zijn dienst als predikant bij het leger in het vorig jaar. Hij verzoekt restitutie van zijne onkosten, die gespecificeerd worden.

Voor mijn heere den secretaris Huygens [2]).

Mijnheer.

U E. zij bij desen dienstich gebeden, de saecke, daer van ick U E. op gisteren hebbe gesproocken, mijne E. E. heeren van den Raeden met goede gelegenheyt voor te dragen, aengaende mijnen dienst t'voorleden jaer int leger gedaen, door ordre van S. Ex^ie^. Ick ben wten Haege gereyst den 6^en^ Septembris, te huys gecomen den 9^en^ Decembris [3]). Conde met S. Ex^ie^ nyet reysen, vermits ick te spade wierdt verwitticht. Hoe ick voorgaens bij mijnheeren van Hollandt voor 't maecken van 't bestant, zoo in mijn regard als int regard van mijn dienaer ben getracteert geweest, heb ick U E. verhaelt. Dese reyse ben ick alleen van de Nederlantsche predicanten int leger geweest, dienvolgende ick de dienst nyet alleen hebbe bewaert bij den persoon van S. Ex^ie^, maer oock onder t'regiment van mijnheer Grave Ernst ende de Friesen, zoo vele mij doenlick is geweest. De heeren van den Raede hebben alle tijdt d'oncosten dien-aengaende, soe [aen de] tafel als met de vereeringe den anderen predicanten gedaen, gedragen; nu nyet. Ick hebbe oock eenige oncosten gedragen, hyer achter gespecificeert. Haere Ed. Mog. mogen daerin royeren dat hun goedt dunckt, evenwel ist nae waerheyt gestelt. Ick en ben haer Ed. Mog. noyt, voor mij, moeijelick gevallen, weet oock nyet oyt eenich speciael beneficie, buyten t'grote beneficie van de gemeyne bescherminge (t'welck ick met alle getrouwe onderdanen voor God te erkennen schuldich

fuero, ne quaeso feras aegre, sunt enim quae m[illegible] van
lant momenti haud exigui. Scire ex te velim: 1 [illegible]airie
bolus peccet. Ratio dubitandi, quia lex illi [illegible]t. Dit
videtur. Si peccat, an necessario vel liber[illegible] weyniger
videtur: I^m quia non potest non peccare, [illegible]vallen. T'is
peccat. Si utrunque, quo necessitatis [illegible]ongaerne voor
nere? et quanto tum verum quod a D. [illegible]t ick spreecken.
necessitatem et libertatem simul co[illegible], oock met behoor-
2 An irregeniti vel impii (nostrorum [illegible] te doen naer t'gene
more vocabula illa sumo) necess[illegible]en met eere, ende in
Utrunque videtur: I^m quod ser[illegible] dat weten alle die mij
posse non peccare, II^m quia vol[illegible] well als den uwen (ne
tias suas ambulantes. Si h[illegible]militat propriis stipendiis.
dyabolis difficultas manebit [illegible] affectie te mijwaerts, die
Ridebis forte infantiam [illegible] houde mij dat ten besten.
(prout habeor ab illis [illegible] vrienden well te gebruycken
Non curo, nec pudet f[illegible]tien daerinne vallende meer
expedi me, et quide[illegible] Ick weet U E. sall het doen,
sitas. Eundum mi[illegible] eyndende, blijve ick
pingam, nisi te v[illegible] Uwer E. dienaer,
teras tuas volo. J. Wtenbogaert.
non Arnoldo,
Communicari
17 Aprilis 1

[illegible] eenige oncosten, bij mij onders^n
[illegible], voor, in ende naer t'leger, ten op-
[illegible] den legerdienst.

Hooc[illegible] [illegible] mijn veltbeddeken, heel
B[illegible] . . . . . 1—10—0.
[illegible] tot Bodegraven voor mij ende mijn
[illegible] . . . . . 1— 4—0.
[illegible] vernacht, doch niet verteert, maer
[illegible] tot bellschiere . . . . . 0—12—0.
[illegible] tot Rhenen, voor mij ende mijn die-
[illegible] . . . . . 1—13—0.
[illegible] vernacht, maeltijdt ende ontbijten 2—12—0.

ben) genoten te hebben. D'ordre bij mijne heeren van Hollandt, te voren op soedanige mijne diensten ordinairie genomen, is door t'maecken van t'bestant verandert. Dit doet mij desen wech ingaen, die anders U E., weyniger hare Ed. Mog. nyet moeijelick en soude sijn gevallen. T'is tegen mijn naturel: gaerne voor anderen, ongaerne voor mij. Nyemant en spreeckt mij, soe moet ick spreecken. Ick doe het, soe ick hope met reden, oock met behoorlick respect. U E. gelieve hyerinne te doen naer t'gene deselve zall oordelen te mogen bestaen met eere, ende in billickheyt. Non sum φιλάργυρος, dat weten alle die mij kennen. Maer onsen text, soe well als den uwen (ne vous desplaise), houdt: Nemo militat propriis stipendiis. Misbruycke ick uwer E. goede affectie te mijwaerts, die ick weet groot te zijn, U E. houde mij dat ten besten. Want, hoe de const van de vrienden well te gebruycken groter is, hoe men d'imperfectien daerinne vallende meer behoort te goede te houden. Ick weet U E. sall het doen, ende met dat vertrouwen eyndende, blijve ick

Uwer E. dienaer,

28 Aprilis 1615. J. Wtenbogaert.

Declaratie van eenige oncosten, bij mij onders^{n} gedragen, voor, in ende naer t'leger, ten opsien van den legerdienst.

Van t'repareren van mijn veltbeddeken, heel ontrampeneert	1—10—0.
Noenmael tot Bodegraven voor mij ende mijn dienaer	1— 4—0.
Tot Utrecht vernacht, doch niet verteert, maer gegeven tot bellechiere	0—12—0.
Noenmael tot Rhenen, voor mij ende mijn dienaer	1—13—0.
T'Arnhem vernacht, maeltijdt ende ontbijten	2—12—0.

S'Gravenweert noenmael . . . . . 1—10—0.
Aen den conducteur, die mijn bagagen wten Haege tscheep bracht int schip, leggende tot Rotterdam, ende weder wt het schip int leger . . . . . 1—10—0.
Aen laersen ende rijhosen . . . . . 8—16—0.
Van t'maecken ende decken van mijne hutte . 11— 7—0.
Aen eenige brieffloonen ende brengen van nodige behoeften van huys int leger. . . . 2—13—0.
Tot Rees aen bellechiere int huys, daer ick naer t'opbreecken vant leger 2 nachten logeerde . . . . . 1— 4—0.
Van Rees eenige bagagie affgesonden, voor t'haelen scheep ende te huys brengen . . 0—15—0.

Int affcomen niet verteert tot op Utrecht.

T'Utrecht niet verteert, maer gegeven tot bellechiere . . . . . 0—18—0.
Een schuyt gehuert op Leyden voor . . . 5— 4—0.
Vernacht tot Alphen . . . . . 1—12—0.
Vracht van Leyden op den Haege, met het slepen van mijn coffer van de schuyt op de wagen . . . . . 2— 8—0.
S[a] 45— 8—0.

Aen mijn e. heere, mijnheere Christiaen Huygens, Secretaris van de Ed. Mog. heeren, mijnheeren Raeden van State.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Huygens schreef boven aan den brief: „Gegeven voor alle pretensien vyerhondert vijff en veertich gulden, ut fiat ordonneren [Art. 2] den 29 Aprilis 1615. Chr. Huygens."

3) Wtenb. had de veldtocht van het staatsche leger in de hertogdommen Gulik en Cleef, in 1614, medegemaakt.

CLXX.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Hij raadpleegt hem over eene theologische quaestie, naar aanleiding van een geschrift van F. de la Bassecourt, dat hij denkt te wederleggen.

Cl^me^ vir. Litteras hasce Leidam miseram; redierunt autem ad me quia Amsterodamum abieras. Inquietae ut sunt etiam ibi interturbare negotia tua audent. Dicam quod res est. Respondendum omnino, judicant multi, scripto Gallico [2]), quod paucos ante dies non tam in Ordines quam in nos editum est, acerbum satis, nec carens pondere. Ego quorundam suasu et instinctu responsum adornare constitui. Haereo autem quid commodissimum reponi queat, etiam ex communi ecclesiarum sententia, illi quod dicitur pag. 7 et 8, nempe dyabolos et irregenitos peccare necessario et libere, ut hoc opponant decreto Ordinum quo statuitur D. nemini imponere necessitatem peccandi. Scio quidem hanc necessitatem proprie a Deo non imponi, hominem autem sibi eam arcessivisse peccando, quia tamen poenam illam Deus dicitur homini imposuisse, videtur aliqua ratione etiam necessitatem illam imposuisse. Quod si verum, generatim et indistincte id negari non posse videtur. Si id negas, videris impingere in doctrinam receptam de effectu p. originis. Videtur etiam coincidere necessitas cum libertate, quod D. Arm. p. mem. puto negare, praevisa. Habeo quidem aliquid quod dici queat, diffido tamen mihi, et tuam hic sententiam audire cupio; ut id quod dicendum, verum et ad rem dicatur, neque tamen impingar in receptam quam dixi sententiam. Tu cui omnia sponte fluunt, quae nobis etiam magno sudore, conantibus et connitentibus non dantur, facundum excute pectus. Otio jam abundas, ejus horam unicam huic rei consecrare velis, rogo, et quam citissime respon-

dere. Vale in Dnm, qui nostri et ecclesiae suae misereatur. Hagae ipso die S. Paschalis 15.

T. J. Wtenbogaert.

Salvent a me frater Rem. cum familia.

Eersamen, hoochgeleerden, godvruchtigen M^r^
Simon Bischop, tegenwoordich tot Rem. Egbertss^n^ Bisschop, tot Amsterdam.
Door vrient.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amsterdam. Cat. P. Scheltema No. 158.

2) Hij bedoelt de *Response à quelques demandes* etc. van den Waalschen pred. te Amst., F. de la Bassecourt (*Bibl. der Contra-Rem. geschr.* bl. 220), waartegen Wtenb. eene *Verdedigingh van de Resol. totten vrede der kercken* schreef. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 91.

CLXXI

J. WTENBOGAERT AAN G. VAN LEDENBERCH [1]).

Aanbeveling van Const. Huygens voor een der vaceerende commandeurschappen, geschreven op verzoek van Maurits. — 's Gravenh. 10 Junij 1615.

1) J. J. DODT VAN FLENSBURG, *Archief*, Dl. VI, bl. 258, v.

CLXXII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij heeft het geschrift over Rom. IX ontvangen en kon geen tijd vinden om zijn boek te voltooien. Houding van Rosaeus tegenover hem. — 20 Oct. 1615.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 254. — Jac. ad Portum schreef den 13den Maart dezes jaars uit Lausanne aan Episcopius: „Miror quo in statu sint res doctissimi viri Conradi Vorstii, et an ipse de professione astanti, ut sic loquar, aliquid sit sperandum; summam ipsius eruditionem tanti facio, et quorundam importunitatem ac intempestivum zelum ita miror, ut interim ejus vices maxime doleam."

CLXXIII.

J. WTENBOGAERT AAN DE STATEN VAN UTRECHT [1]).

Toezending van zijne *Verdedigingh van de Resolutie totten vrede der kercken*, met verzoek dat het in Utrecht verkocht zal mogen worden.

Edele, erentfeste, hoochgeleerde, zeer wijse, vermogende heeren.

Ick presentere U Ed. Mog. neffens desen met aller eerbiedinge zeecker mijn Tractaet, gestelt tot verdedigínge van de Resolutie der Ed. Mog. heeren, mijn heeren de Staten van Hollandt ende Westfrieslandt totten vrede der kercke, tegen zeecker oproerich libel tot vilipendie van deselve Resolutie voor eenigen tijdt wtgegeven [2]). D'oorsaecke van dese mijne praesentatie is dat het verdedigen van de voorn. Resolutie mede is inderdaet eene verdedigínge van uwer Ed. Mog. kerckenordeninge, voor soo vele belangt het reiglement ende d'ordre in dezelve zeer godvruchtelick ende wijsselick gearresteert over de huydendaechsche kerckelicke differenten; welck reiglement geheel ende all (immers soe vele aengaet de substantie) overeen-comt met de Resolutie op t'zelve stuck alhyer genomen. Is oock warachtich dat d'autheur off autheurs van 't voornoemde libel, dese Resolutie wederspreeckende, met eenen de voorn. uwer Ed. Mog. ordre hebben willen ter schande maecken.

Neffens dat uwer Ed. Mog. provincie ende namentlick de stadt ende kercke van Utrecht int particulier int voorn. libel soe werden aengetast, dat ick mij veroorsaeckt hebbe gevonden daerop specialick te antwoorden, soe int cap. pag. te sien is [3]). Oock houde ick mij soe diep ende soe verre aen uwe Ed. Mog. verbonden, mits verscheyden gunsten ende weldaden van dezelve ontfangen, dat ick mij schuldich kenne, naest God ende mijne wettige overheyt

alhyer (met welckers permissie ick dit Tractaet wtgeve, soe wt de rugge van 't eerste bladt ende naerder wt d'apostille onder mij rustende te sien is), U Ed. Mog. voor allen anderen van mijn doen ende laeten reeckenschap te geven.

Mijn ootmoedich versoeck is, eerst: dat U Ed. Mog. dese geringe gifte gelieve in danck te nemen, ghene vergeldinge altoos daervan (wanneer deselve schoon yet meriteerde, als neen) begeerende dan de continuatie van uwer Ed. Mog. faveur; daernaer: dat t'voorn. Tractaet met uwer Ed. Mog. permissie in uwer Ed. Mog. provincie, alomme, onder derselver onderdanen gedistraheert ende vercocht moge werden; in hope dat het bij onpartijdige waerheyt- ende vredeliefhebbende menschen met eendracht gelesen zijnde, wat goets zall doen tot voorstant der waerheyt ende godvruchtige gehoorsaemheyt, beyde tot God ende de Overheyt.

Ick bidde den Almachtigen God,

Edele, erentfeste, hoochgeleerde, zeer wijse, vermogende heeren, uwer Ed. Mog. wijse regeringe soe lang soe meer, tot grootmaeckinge zijns H. Naems, te willen segenen, ende uwer Ed. Mog. personen sparen in langduerige gesontheyt, tot salicheyt. In s'Gravenhaege desen 1[en] Novembris 1615.

Uwer Ed. Mog. ootmoedich dienaer,

J. Wtenbogaert.

1) Uit mijne collectie.

2) Vgl. No. CLXX.

3) De cijfers zijn niet ingevuld.

CLXXIV.

C. BARLAEUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hoe verontwaardiging over de handelwijze der tegenpartij er hem toe gebracht heeft zijne *Dissertatiuncula* te schrijven. — Lugd. Bat. sub finem Dec. 1615.

1) C. BARLAEI *epistolarum liber*, Amst. 1667, P. I. p. 2. — *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 260.

CLXXV.

NOËL DE CARON [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Mededeeling van hetgeen hij met den aartsbisschop van Canterbury besproken heeft ten aanzien van de kerkelijke geschillen in de Nederlanden. Hoe de koning er over denkt. Hij verzoekt Wtenbogaert geene middelen onbeproefd te laten om den vrede te bewaren. — A Suydtlambeth, 12 Janv. 1616, st. v.

1) Gezant van de Vereenigde gewesten bij het Engelsche hof.

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 265. — Antwoord op een brief van Wtenb., die verloren is.

CLXXVI.

E. POPPIUS [1]) AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over zijne predicatien in *De enge poorte*, naar aanleiding van enkele aanmerkingen van Wtenbogaert. — 13 Junii 1616. Goudae.

1) Pred. te Gouda van 1607 tot 1619.

2) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 271. — Antwoord op een brief van Wtenb., die verloren is.

CLXXVII.

J. WTENBOGAERT AAN R. HOGERBEETS [1]).

Hij verlangt dat men aan de eischen der Contra-Remonstranten niet toegeven zal. Staat men hun iets toe, dan zullen zij alles verlangen. Zijn oordeel over de verhouding tusschen den Prins en de Contra-Remonstranten. Hij wil op zijn post blijven, totdat hem het prediken belet zal worden, ofschoon hij zijn ontslag zou wenschen te nemen om verdere scheuring te voorkomen. Verhaal van een gesprek tusschen een Hagenaar en een Delfenaar.

Mijnheer.

Ick sende uwe E. alhyer mijne antwoorde [2]) bij geschrifte, deselve gands dienstelick biddende, dat dezelve niet alleen den heere Ad^{t} door uwe E., maer oock de collegien ende S. Ex^{e} selve door zijne Ed^{t} gecommuniceert worde, tot

mijner ontlastinge ende meerder overtuyginge derghener, die desen handel aldus verkeerdelick drijven. Wensche oock dat het naer tcommunicatie aen de collegien vrijlick verspreyt ende in alle mans handen comen mochte. Ende in conscientie gesproocken waer het veel beter den lesten wech inne te gaen, om den quaden slach, die men voor heeft, te versetten met conservatie vant publyck. Ick sie men wil ende moet dit volck contentement geven. Doet ghij het niet, zij zullent nemen met gewelt, hebbende den rug dien sij hebben; daer wt wat anders comen sall, twelck het publyck raeckt. Verleent ghij hun vrijheyt van een bijsonder kerck in een huys, zij zullen niet rusten, zij en hebben de groote kerck. Laet ghij haer het huys toe op haer eygen costen, zij zullen willen gedefroyeert zijn wt het publyck. Crijgen zij de grote kerck neffens mij, zij zullen niet rusten, zij en hebben die alleen en mij daerwt. Gedenckt de woorden Broeckhovens [3]), opentlick geroepen in sijne confirmatie, soe d. Episc. verhaelde. Tot alle dese trappen, hoger ende hoger, sullen zij geleydt worden onder t'faveur ende authoriteyt sijner Ex^tie^, ende all wat hun te voordeel geschiet, sall ontfangen worden als een beneficie van zijner Ex^tie^ handt. Pipinus sall de kerck helpen, de kerck sal Pipinum coninck maecken. Als het wel ende met ordre geschiet, will ick mede roepen: Vive le Roy, ende voor zijn lanck leven ende welvaren God den almachtigen bidden. Maer ick vrese voor extremiteyten ende confusien door s'volcx veelhoofdich ende muytich beleydt, mitsgaders der tusschen beyden ende daer onder spelende gheesten ambitie, die t'landt ende de kercke ten hoochsten mochte naedelich werden. Met het weiren van een persoon [4]), comende van de heeren Staten zelve, ende als wt haer eygen mouvement, oock op mijne aenbiedinge, waer alle die confusie immers ten groten deele voorcomen. Soe sy daerover dan andere humeuren openbaren, die zouden de saeck wat balanceren. Let daerop. T'waer be-

swaerlich voor mij, ick weet het wel; maer noch beswaerlicker in dese tormenten ende quellingen te dienen, ende gehouden te worden oorsaeck van de dagelicx voorvallende onheylen. Veel beter waer dit voor t'landt ende de kercke dan huysen off kercken tot openbare scheuring toe te laeten, die tot verbittering ende onversoenlicke haet onder de goede inwoonders ende andere inconvenienten meer souden connen wtbersten. Ick hebbe gesien voormaels wat tUtrecht is gepasseert. Isser cracht ende couragie int landt om de goede saeck dit ongelijck niet te laeten geschieden ende evenwel dese schismatycken tegen te staen, dat men se gebruycke. Isser die niet, gelijck ick vermercke ende ick lang voor desen gemerckt hebbe, zoe waer dit mijns erachtens den besten voet. Dit mach u E. met mijn h. den Ad^{t} alleen communiceren, t'ingeleyde met s. Ed^{t} ende elders, soe ick hebbe gebeden ende alsnoch bidde. Ick en beswijcke niet, maer sal staen door des Heeren genade ten wtersten, zoe ick u E. gisteren verclaerde, dat is, ick en sall mijn beroep van zelve niet verlaeten, maer daerinne met Gods hulpe cloeckmoedelick voortvaren, totdat het mij door die mij te gebieden hebben belet worde. Evenwel slae ick dit middel voor aen d'eene zijde om de scheuringe te ontgaen, die ick dotelick hate, aen d'ander zijde om vorder inconvenienten te mijden in den staet des lands, indien men de scheuring tegenstaet; te meer dat ick sie men den moet verloren geeft van die met authoriteyt tegen de schismatycken te connen tegenstaen. Hoort tot een besluyt dit historiken ende let daerop. Seecker inwoonder van den Haeghe hadde voor een jaer, spreeckende met een inwoonder van Delff van onse schismatycken, deselve schamperlick genoemt: nieuwe geusen. Deselve Haechsman is dese weeck geweest binnen Delff bij den Delffman, dewelcke den Hagenaer opt voorsz. woordt, soe lang geleden gebruyckt, schamperlick vraechde, wat hem nu docht van de nieuwe geusen, die haer wel hadden der-

ven onderstaen tegen wil ende danck van magistraet ende Staten opentlick te predicken? De Hagenaer antwoorde, dat het evenwel qualick gedaen was ende niet en dochte. Jae, seyde de Delvenaer, wat soudt ghij seggen dat sij de grote kerck met gewelt innamen, d'een ende d'ander affsetten ende S. Ex^cie^ grave van Hollant maeckten? Mij is geseydt dat de Hagenaer op gisteren (nae mijn onthoudt) dese propoosten verhaelt heeft aen eenige borgers alhyer, ende mede aen den auditeur van Santen [5]), die daerop soude geseydt hebben: men soude eenen soedanigen wel eens op den duym cloppen. Vale.

Aen mijnheere, mijnheere Hogerbets, raedt ordinaris. In den Hagen. Raede.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam — De brief is ongedateerd, doch moet in Jan. 1617 geschreven zijn.

2) Waarschijnlijk een antwoord op de vraag hem voorgelegd: wat te doen ten aanzien van het verzoek der Haagsche Contra-Remonstranten aan de Staten. Vgl. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 157.

3) Waarschijnlijk Jacob van Broekhoven, die meermalen burgemeester van Leiden en lid van Gecommitteerde Raden was.

4) Wtenb. bedoelt zich zelven.

5) Deze is mij onbekend. Mr Johan van Santen, gewezen pensionaris van Middelburg, sedert Dec. 1603 raadsheer van den Hoogen Raad, kan hier niet bedoeld zijn. Hij stierf 26 Oct. 1609.

CLXXVIII.

J. WTENBOGAERT AAN G. J. VOSSIUS [1]).

Hij heeft met genoegen Vossius' geschrift gelezen, waarin het gevoelen van Walaeus over het recht der overheid in kerkelijke zaken voldoende wordt wederlegd. Hij zelf kan thans niet aan eene weerlegging van Walaeus denken, te minder omdat De Groot een boek over dit onderwerp schrijft. — Hagae 10 Jan. 1617.

1) G. J. VOSSII *et clar. virorum ad eum epistolae*. T. II. Ep. 23.

CLXXIX.

J. WTENBOGAERT AAN R. EGB. BISSCHOP [1]).

Hij zendt hem een brief van Sapma, die optreden zal in de afzonderlijke vergadering der Remonstranten, waarover hij verder schrijft.

Genade ende vrede.

Ick vertrouwe, beminde broeder in den Heere, dat u l. den brieff, op gisteren wt onse vergaderingen geschreven, wel ontfangen heeft, ende dat de brenger [2]) van dien wel overgecomen ende in vrede zall zijn ontfangen. De ingeleyde houdt aen onsen broeder Sapma [3]), om uwe vergadering te versorgen tegen morgen acht dagen, te weten den 19 deser. Ick sende dien aen u l. om door u l. onder uwe couverte seeckerlick bestelt te worden, daervan ick u l. bij desen de sorge laete. Ick vermaene ende bidde hem oock antwoordt aen u l. te laeten weten metten eersten, ende u l. te verseeckeren van zijne comste. U l. sal wel doen ende in zijne couverte mede daerop aenhouden. Wilt mij verwittigen als u l. sijne antwoordt zall hebben ontfangen, opdat ick gerust zij dat alles wel bestelt is. Wij verstaen alle te samen, dat die daer leeren zullen, hem houden zullen binnen de palen van de vijff articulen, modestelick ende ter stichtinge, t'contrarie gevoelen wederleggen sonder scherpicheyt off smaden, hun in ghene disputen over de gecontroverseerde poincten met eenige lidtmaten lichtelick inlaeten, voor de overheyt aldaer bidden ende deselve in alle billickheyt gehoorsamen sullen. U l. zall mede hyerop gelieven te letten, ende blijft mede den Heer, met groetenisse aen u l. huysfrou, bevolen. In haest s'Gravenhaege 11 Feb. 1617.

U l. dienstwillige broeder,
J. Wtenbogaert.

Erentfesten, voorsienigen, seer discreten Sr Rem. Egbertsz. Bisschop, coopman, wonende op de singel int slot van Coninexbergen, tot Amsterdam. Loont bode.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Chr. Sopingius, pred. te Warmond, die te Amst. voor de Remonstranten kwam optreden.

3) Dom. Sapma, van 1614 tot 1619 pred. te Hoorn.

CLXXX.

J. WTENBOGAERT AAN R. EGB. BISSCHOP [1]).

Naar aanleiding van de plundering van Bisschops huis. Wat hij hem raden zou.

Waerde gonstige l. broeder in den Heere.

Ick en hebbe u l. sedert den moetwilligen overval, rovinge uwer goederen ende vervolginge [2]) om den naeme Jesu Christi, zijn woordt ende waerheyt geleden hebt, nyet besocht met mijne brieven, eensdeels om mijne eygen alle daege wascende swaericheydt ende wel bekende dreyginge van gelijcke plonderinge, cans van meerder quaet over mijn persoon, twelck mij, neffens d'ongunste daer inne ick mercke onschuldich geraect te zijn bij den aldergrootsten [3]) alhyer, die ick vrese een voorbode te zijn van sware vervolginge over mijn persoon, altemet heeft perplex gemaect; anderdeels omdat ick mij verseeckerde, dat u l. broeder [4]) rijck, vol ende overvloedich van allerley gheestelicke gaven tot uwer vertroostinge nodich, nyet en hadde naegelaten zijne broederlicke, natuerlicke ende christelicke lieffde in desen aen u l. getrouwelick te bethonen, ende ick mij mijner weynicheyt bewust sijnde geen water in de zee en conde brengen. Evenwel can ick niet ledich staen u l., u l. huysvrouwe [5]), broeder [6]) ende swager [7]), oock alle andere die uwe smaetheyt ende schade om Christi wille hebben moeten wtstaen ende lijden, hertelick in den Heere te begroeten, u l. biddende goets moets zijn in den Heere, ende u zelven toe te eygenen

de troostelicke vermaninge des apostels Hebr. 10 aen t 32e veers, ende voortaen ten eynde des capittels. Daer heeft u l. all wat ick u l. tegenwoordelick soude weten te seggen, passende alle tselve op u l. ende u l. huysgesin, als off het aen ende van u l. geschreven ware.

Voorts zijn hyer treffelicke luyden, die verwondert zijn dat u l. ende eenige broeders aldaer mede niet en hebben geappelleert van de publicatie [8]) aldaer aent hoff alhyer, ende daer tegen versocht provisie, soowel als andere wt andere steden, zijnde van de parthye, hebben gedaen. Ghij en soudt apparentelick niet hebben wtgerecht, maer tsoude om wat anders goeds gedient hebben. Dan dit nu te laet sijnde, meenen deselve luyden dat men behoort te doleren aen de heeren Staten, tegenwoordich vergadert, over deselve publicatie ende te versoecken liberteyt om te mogen vergaderen met sauvegarde, achtende dat dit mede soude dienen tot eenich merckelick goedt. Ende hyertoe is noch tijdt. Ick wil niet raden off ontraden, liever soude ick daervan spreecken bij monde, alleen heb ick u l. te kennen willen geven wat voorslaegen hyer worden gedaen. U l. mach daer op letten. Schrijf mij doch een brieffken, ende blijf hyermede den Heere hertelick met onse l. suster in den Heere Christo bevolen. Haege den Feb. 1617.

U E. dienstwillige broeder,
J. Wtenbogaert.

Ick bidde cito geadverteert te zijn in wiens handen de brieff is, die Sopingius ten tweedenmael daer comende medebracht, off hij is in uwe handen, ende off daervan eenige copye gegeven sij. Mij is veel daer aen gelegen.

Eersamen, wijsen, seer discreten Sr Rem. Egbertsz.
Bisschop, coopman, wonende tot Amsterdam.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amsterdam. Catal. suppl. No. 11b.

2) De plundering had plaats den 19den Febr. Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.*, Dl. II, bl. 489, vv.

3) Prins Maurits.
4) Simon Episcopius.
5) Lysbeth Philips de Bisschop.
6) Jan Egberts Bisschop, wiens huis ook was aangevallen.
7) Jan de Bisschop, raad van Amsterdam.
8) Zie deze publicatie bij BRANDT, *Hist der. ref.*, Dl. II, bl. 499, v.

CLXXXI.

MARIA PETITPAS AAN R. EGB. BISSCHOP [1]).

Troostbrief naar aanleiding van het bericht betreffende de plundering van Bisschops huis.

Looft Godt. In sGravenhaege den 22 Februarij a° 1617.

Eersamen, gunstigen, goeden vrindt, Rem. Bischop, mijnen man ende ick sijn wttermatten mit u l. bedroefft ende bidden Godt dat hij u l. weder troosten wil. Want het ongelijck ist groot, dat ulieder wedervaren ist, maer u l. moet dencken, het ist better ongelijck lijden dan ongelijck doen; het ist hier een clijne tijt voort eewich. Mij verlanght te wetten hoe sich u l. huysvrou draeght in dese swaricheyt, ende hoe sye mit haer ende u l. kinder ende meyden hebbe gemaeckt. Ist moegelijck schrijft het mij eenss wat particulierlijck het leet dat u l. wedervaren ist. O der godtlooser hoop ende ongeluckige staet, welcke toelaet dat een vrom borger soe ten soene gegeven wort. Sal men in een besloten stat niet voer gewelt ende huysbrack bevrijt sijn, wat cooplieden sullen hun daer derven vertrouwen. Wilt mij toch oock eenss schrijven wat de heeren hier vorder in doen, off niet affgelesen ist op lijfstraffe sulcx niet meer te onderstaen, ende off niet u l. iet gedaen wort van die vagabonden een deel mit de cop te vatten, ten sij dat [geschie], soe ist sulcken swaricheyt noch op haer hooght niet. Het moet Godt geklaeght sijn, dat men den vromen ten soene wtgeeft. Wij sijn van

sulcken overval oock niet vrij, de lieve Godt wil onss allen genadich sijn. Ick hoppe dat de heeren wat better ordre sullen setten, daertoe Godt hun wijsheyt ende cloekmoedicheyt willen verleenen. Hebben die Amsterdamse predicatien sulcken quaden vruchten vortbrocht alst schijnt, datse van bitterheyt overloopen, soe blijckt wel daeraen datse hun geen gesonde spijse voergedragen hebben, maer valsche spijse die haet bart. Lieve vrindt ende vrindinne, hout uwen vasten troost tot Godt, oock midden in u l. verdruckinge. Hout uwen vasten troost tot Godt oock midden in u l. verdruckinge; de Heer siet ende wet u l. ende alle der sijner lijden, hij vergadert haer tranen in een flesse. Godt cant ende salt versien, sprack Abraham, den vader aller geloovigen. Mijnen man iss bij u mit sijn hart ende gebeden, ende hij heeft soe vuel swaricheyt, dat het overloopt. De Heer wil hem sterckheyt geven, dat hij niet in overgrootte swaricheyt en beswijcke. Hoe geluckich ys mijn lieve dochter [2]), datse wt dese grootte swaricheyt vast voer ist; nou wij moeten evenwel mit vast vertrouwen tot Godt doordringen ende hem alles overgeven, oock lijf ende siele. Hiermede, seer goeden vrindt, wil ick u l. mit u l. huysvrou ende kinderen Godt in sijn bescherminghe bevelen, ende weest beyde van mijnen man ende mij haertelijck gegroet. Ick bidt u l. schrijft mij toch mit brenger deses, welcken ist een goet vrint, een helbardier van sijn Ex., welcken daer coompt mit sen vrou [Nelt Philis] om in dese droefheyt eenige vrinden te besoecken.

U E. dw. vriendin, M. p.
huysvrouw Johannes Wtenbogard.

Eersamen, vromen ende seer discreten Sr Rem.
Eckbertsen Bischop, woonende int Slot van
Konicxbergen, tot Amsterdam. Per vrindt.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. suppl. N°. 11b. — Dit is de eenige brief, dien ik van de vrouw van Wtenb. gevonden heb.

2) Dit was eene dochter uit haar eerste huwelijk met François aux Brebis uit Wesel (WTENBOGAERTS *Leven* bl. 90 en 202). Bij Wtenb. had zij geene kinderen.

CLXXXII.

GIDEON VAN BOETZELAER [1]) AAN J. WTENBOGAERT [2]).

Hij bedroeft zich over de berichten, die hij van Wtenbogaert ontvangen heeft, omtrent den stand der kerkelijke twisten. Hij zal zorgen dat de Hervormden in Frankrijk niet verkeerd ingelicht worden. Inzichten der Fransche Protestanten. De inwendige toestand van het rijk verhindert de meesten zich in te laten met de aangelegenheden van de Nederlandsche kerk.

Monsieur.

Vous me montres evidement par la vostre derniere (à laquelle je n'ay sçeu respondre plustost n'y plus à propos qu'asteur, comme vous entendres s'il vous plaist par la presente) vostre singuliere amitié et la confiance entiere que vous avez en la mienne, laquelle je vous ay dedié pour jamais avec toute sorte de services. Le subject doncques de vostre lettre m'a grandement contristé, voyant que les questions theologiques par de la s'avancent encores de la façon, que mesmes on la voudroit faire juger, et donner la sentence par des juges incompetens, et non seulement parte alterâ inauditâ, mais aussy par ceulx qui je sçay porter une haine particuliere aux personnes, et avoir le jugement corrumpu par des interests particuliers et opinions passionnés. Je vous diray doncques par ce petit discours, ce que le porteur de la presente vous esclaircira plus amplement de ma part. Asçavoir que combien il n'est en ma puissance d'empescher les jugements et mauvaises langues de quelques uns; que neantmoins je suis tousjours aux escoutes et comme sur la sentinelle contre tels et semblables juges; m'aseurant que rien se passera en ce lieu et en ce temps, n'y pendant

m'a (*sic*) residence icy (comme jespere) par des jugements ou sentences publicques au prejudice de nos eglises. Car je tiens si bonne correspondance avec Messieurs les Deputez Generaulx des eglises Françoyses, que je crois estre beaucoup mieux avec eux que celuy que vous me nommez [3]; horsmis encores que je tiens la Republicque de Messeigneurs mes maistres en cett' Estat si considerable, et notamment pour le bien des eglises par deça, en cette mauvais et deplorable saison de la France, qu'on n'aura guarde d'offencer legerement l'authorité et la puissance de si bons et fidels voisins. C'est pourquoy je vous puis asseurer de n'avoir rien encor ouy parler de cett' escript, n'y du jugement publicq, ou la sentence precipitée dont me parlez en la vostre. Et d'ailleurs la tempeste des remuements publicqs est icy continuellement si grande, que les eglises ont occasion de penser a se sauver, plustost que a susciter plus des ennemys. Cependant je scai fort bien que celuy qui vous me nommez, tient des correspondances continuelles et fort estroictes par dela avec ceux qui vous me marcques aussy et autres [4], non seulement pour les affaires eclesiasticques, mais aussy politiques. La vraye sagesse doibt tousjours estre accompagnée de la discretion, et la science theologicque doibt estre meslee de la vraye dilection Chrestienne, ce que aujourd'huy mancque en plusieurs esprits par dela et par deça, qui sont menés des ambitions, jalousies, soubçons et autres passions. Cependant il y a icy nombre des (*sic*) grands personnages, qui font beaucoup d'estat des jugemens et opinions de nos vieux docteurs, comme de Ph. Melanthon, Martin Luther, Caspar Hedio et autres Allemans, mesmes George Cassander, pour trouver a peu pres quelque reunion de l'esglise Papale, bien que trop esloignée de la purité. Et nous ne pouvons accorder et unir nos esglises reformées pour des points qui doibvent estre libres et indifferends a chascun. Ce personnage docte et prudent que m'avez nommé [5],

me tient souvent des propos sur ce subject fort variables, et semble aucunefois incliner a la moderation et tolerance, parlant de la predestination et de quelques autres points, mais du libre arbitre et de l'authorité du magistrat il s'opiniastre plus que jamais, disant mesmes que les pasteurs doibvent estre tous seuls juges des questions, et laisser l'execution de leur sentences au magistrat; estimant aussy pour chose injuste que le magistrat prend a soy l'administration des deniers ecclesiasticques. Il y a toutesfois icy plusieurs autres qui ne sont pas de la mesme opinion, comme entre autres un certain fugitif homme ..... [6]) versé aux affaires, qui me semble plustost s'accommoder aux humeurs et parolles d'un chascun que de croire tout ce qu'il dict. Enfin il est certain qu'il y a icy plusieurs qui desirent grandement estre arbitres des (*sic*) nos disputes, croyans que nos esglises ne se doibvent accorder sans leur advis. Et sans le remuement publicq de cett' estat, on tacheroit ici plus vigoureusement sans doubte en prendre la cognoissance et le jugement. Le reste, Monsieur, vous dira ce porteur, et vous asseurera de ma part, que je ne mancqueray point a tout ce que m'avez requis, et en auray soing avec toute discretion et zele. Priant Dieu,

Monsieur [7]), vous avoir en sa saincte protection, vous fortifiant de plus en plus contre tant de traveaux et afflictions que vous supportez en vostre vocation. Vous m'obligerez de me continuer tousjours vos bonnes graces et me donner parfois de vos nouvelles. De Paris le 7 Mars 1617.

Vostre tres affectionné serviteur,

Ged. van Boetzeler en Asperen.

Monsieur. Le porteur vous dira, que ce doct' personnage, que vostre lettre me marque, est changé de la moitie, ains du tout en mon endroict depuis quelques mois en ca, et me traitte bien autrement que les Anglais, desquels il ne bouge.

1) Heer van Langerak, Gezant bij het Fransche hof sedert 1614.

2) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Amst. Catal. P. Scheltema No. 87. — Het adres ontbreekt, doch Wtenb. schreef, volgens zijn gewoonte, zelf op den brief: „Ambass. Langeraeck 1617." Antwoord op een brief van Wtenb., die verloren is.

3) Voorzeker François d'Aerssens.

4) Onder dezen wordt zeker ook gedoeld op P. du Moulin.

5) Vermoedelijk Philips van Mornay. De Fransche tekst van den brief door BRANDT (*Hist. der ref.*, Dl. II, bl. 519, vv.) medegedeeld, vindt men onder Bijlage G.

6) De naam is niet ingevuld.

7) De brief is met eene andere hand geschreven. Dit slot schreef Van Boetzelaer zelf.

CLXXXIII.

S. EPISCOPIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Verhaal van de conferentie met Ad. Venator, over zijn boek: *Theologia vera et mera* (April 1617).

1) BRANDT, *Hist. der ref.*, Dl. II, bl. 529—531.

CLXXXIV.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Ch. de Niëlle zal voor hem komen prediken. Hij verlangt zeer zijne bediening neer te leggen.

Monsr van Sorgen. Ick heb den uwen wel ontfangen, u l. bedanckende van t'advertissement. Ick steecke mijn segel aen uwer l. oordeel aengaende des mans [2]) predicatie; wt hem eens te hooren merckte ick in hem t'gheen rare ende verwonderingwaerdich was. Hij sal, soe ick vertrouwe, Sondach naemiddach wederom predicken. Ende alsoe ick noch niet van hyer en mach, comt m[re] Charles de Nielle aldaer voor mij predicken in de Fransche kercke, mede een seer singulier man, ende die mede verwondering

verwecken sal in zijne toehoorders. Ick heb sonderlinge redenen waerom ick dit doe, mogende lijden jae wenschende dat deser luyden sonne mijn keerslicht verijdele ende onnut maecke, wanneer door hun maer de waerheyt Gods gevordert ende Gods gemeynte gevoet worde. Ick maecke rekening te huis te comen int lest van de aenstaende weecke, met God, hoewel ick van herte wensche t'eenemael te mogen van daer blijven ende mijne familie van daer bij mij te roepen, om yewers in een stille plaets mij ter neder te setten ende de reste mijns levens in gebeden ende godlicke meditatien, oock met mijn meester als een privaet persoon te dienen, toe te brengen. Want ick niet en sie aldaer eenige voorder vrucht te connen doen, neque hic sustinendo indignationem tanti principis et populi in me quamvis immerito [concitati]. U E. sal gelieve mijn groetenissen te doen aen de heeren Seistio, Strijen [3]), [Duymen], Andel en andere goede vrienden. In Utrecht desen 25sten Augusti 1617.

U E. dienstwillige vrient ende broeder,
J. Utebogaert.

A Monsr Monsr Niclaes van Sorge,
Advocaet. A la Haye.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Hier moet aan een der Utrechtsche predikanten Speenhoven of Frederici gedacht worden. Uit de notulen van de stedelijke regeering te Utrecht is mij gebleken, dat Wtenb. aldaar den 9den Jan. 1618 in den raad verscheen, om namens de regeering van 's Hage voor het leenen dier beide predikanten te bedanken en tevens te verzoeken om, in aanmerking nemende „die jegenwoordige gelegentheyt, constitutie ende noot van de kercke ende saken in 's Gravenhage," nog twee predikanten beurt om beurt te leenen, of wel één, maar dan voor den tijd van een jaar of minstens zes maanden. De raad beantwoordde dit verzoek met allerlei beleefdheden, maar oordeelde toch „dat dit wat wijt strecte."

3) Mr W. van Strijen, advocaat van het hof van Holland.

CLXXXV.

J. WTENBOGAERT AAN AUG. WTENBOGAERT [1]).

Troostbrief op het bericht van eene doodelijke ziekte, die de vrouw van A. Wtenbogaert had aangegrepen.

Mon Cousin.

Hadde de predicant van Utrecht, die hyer is geleent geweest, noch hyer geweest, off dat het een acht daegen laeter geweest ware, want ick dan meyne een lege weecke te hebben, ick waer aldaer all bij u l. geweest om te participeren in uwe grote droeffheyt, ende te sien off ick u l. ende bijsonder u lieve huysfrouwe [2]) ende voorts alle de vrienden in desen beswaerlicken staet wat te helpen ende te vertroosten. Nu ist mij niet mogelick. De tijdinge van gisteren doorsnijt mijn herte ende bedroeft ons alle alhyer grotelicx. Wat sullen wij doen? Tis Gods handt, die u ende haer druckt, t'zijn zijne schichten ende pijlen, wij moeten ons daer onder buygen in ware ootmoedicheyt. Man, vrou, kinderen, goedt, bloet, eere, ende wat des meer is, t'compt hem alles toe, hij geeft het, hij neemt het, allsoe hem dat gelieft, ende evenwel moeten wij met Job seggen: sijnen naem sij gebenedijt, ende ons wachten van tegen hem te preutelen. Wilt doch uwe l. huysvrouwe de handt bieden ende troostelick zijn naer u wterste vermogen, u selven nochtans soe veel doenlick wachtende om uwer kinderen [wille]. Indien het God almachtich alreede heeft belieft haer te vertroosten met de hoochste vertroostinge, met verlossinge wt dit jammerdall, t'welck ick duchte (alsoe het vier snel is), soe can ick wel dencken in wat groter droeffheyt u l. alevel steeckt. Ick overleg bij mij zelve wat groter slach dit wesen soude voor u ende voor u kinderen; evenwel moet ghij eenen moet grijpen ende cloeckmoedich zijn in God, u voor hem verootmoedigen, hem om vergiffenis van sonden bidden ende om hulpe, hem

u selven ende alle uwe saecken met een vast vertrouwen bevelen, hij sall het doen. In den noot kent men den man. U l. en heeft tot noch [toe] sonderling geen strijt gehadt, alles is u door Gods segeninge tamelick wel gegaen. Nu wordt ghij te proeve gestelt, nu moet ghij thonen dat ghij een man sijdt, dat is, een christen mensch, sterck ende wel gefondeert. Praeserveert u oock soe vele ghij cont met goede praeservativen, eerst van vierige gebeden tot God, daernae van andere die het lichaem aengaen. De Heer sal een wtcomst verleenen. God wil u lieve huysfrouwe vertroosten (indien sij noch int leven is, soe ick wel hope, want hij is machtich ende zij plach tamelick couragieus te sijn) ende verstercken met zijnen gheest, haer eene genadige ende salige wtcompste verleenende. Ick ben seer bedroeft, soe is oock mijn huysfrouwe. Ons is leet dat wij u nu niet dienen en connen; wij sullent doen met onse gebeden nae vermogen. Ons verlangt nae tijdinge. Sijdt den Heer met u l. huysfrouwe, moeder ende alle de vrienden bevolen. In haest desen 30 Septembris 1617.

U L. dienstwillige cousijn
J. Wtenbogaert.

Gisteren heb ick een brieffken ontfangen wt Paris van u broeder [3]), gedateert 18 Septemb. Was wel te pas, meynt binnen 2 off 3 daegen nae Bloys off nae Tours te gaen.

Eersamen, voirsienigen, zeer discreten Sr Augustijn Wtenbogaert, ten huyse van zijne moeder, brouster aen de Viebrugge tot Utrecht. In de brouwerye van Frans Gerritsen Wtenbogaert.

Door vrient.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Antwoord op een brief van Aug. Wtenb., die even als andere, verloren is.

2) Maria Reael. Onder het afdrukken dezer bladen is mij eene genealogie van het geslacht Wtenbogaert in handen gekomen, waardoor

ik in staat werd gesteld eene Genealogie (zie Bijlage J) aan dit deel toe te voegen, die alles opheldert wat betreffende de familie van Wtenb. in deze brieven voorkomt.

3) Jan Wtenbogaert.

CLXXXVI.

J. WTENBOGAERT AAN AUG. WTENBOGAERT [1]).

Vertroosting en bemoediging na het overlijden van de vrouw van Aug. Wtenbogaert.

Mon cousyn.

Uwen tweeden bedroeffden brieff is mij wel ter handen gecomen. Op den eersten heb ick uwe l. op eergisteren geantwoordt ende hope dat u l. denselven op huyden, dach van de hoochbedroeffde begraeffenisse, sall hebben ontfangen. T'gheen ick bij date van den mijnen vreesde, heb ick gisteren over Amsterdam all verstaen, ende nu noch meer door uwer l. schrijvens. Desen schrijve ick om, volgens uwer E. begeerte, u l. daermede t'ontmoeten binnen Amsterdam. Oorsaeck hebt ghij, jae grote oorsaeck, lieve ende hertelick beminde cousyn, van droeffheyt ende grote droeffheyt. Als ick overdenck wat voor een partuer u de Heere heeft affgehaelt, mitsgaders de jonckheyt ende t'getall uwer kinderen, soe lopen mij de tranen over ende allen die in onsen huyse sijn. Maer hertenlieve cousyn, schept doch moet; de Heere leeft, die alles can versien met middelen, die ons niet alleen vremt maer oock onmogelick schijnen. Wilt ghij u droeffheyt niet matigen, soe sult ghij connen oorsaeck wesen van tverderff van u selven ende van uwe arme cleyne schapen, om die te laten in handen van sulcke, die soedanige sorge daer voor niet sullen connen draegen, als ghij zelve, die de vader zijt. U gebet, cousyn, van dat u de Heere met u kinderen haelen soude, is God niet aengenaem. T'is om Gods toorn

te verwecken over u. Laet aff van God soe te bidden. Bidt hem dat hij u spare om uwer schapen wille. Gelieft het den Heere dan anders, wel, hij doet dat hem goedt dunckt in zijnen oogen, ende in sulcken gevall wil ick u l. wel beloven voor dezelve ende sonderlinge voor Jan, mijn pill, sorge te draegen als voor mijn eygen selffs. Maer dat ghij daerom bidden soudt om te sterven met u kinderen, och lieve cousyn, doet dat doch niet, dat bid ick u, dat vermaene ick u opt hoochste. T'is een desperaet ende ongelovich, jae grouwelick gebedt. Ick schrijve het de beginselen van dese grote droeffheyt toe, die ick hope dat God genadelick sall oversien. Maer ghij moet u droeffheyt matigen ende den goeden God ende vader der weduwnaers ende wesen vertrouwen. Lieve cousyn, God is een wonderlick God, hij can het soe haest voorsien ende wonderlick voorsien, boven jae tegen verwachten; daerom vertrout hem ende vreest hem ende maticht u droeffheyt. Dat bid ick u in Christi naem, opdat ghij God niet vertoornt, soe sal de verlichtinge eer comen als anders. Dit had ick u te schrijven in der haest, niet sonder tranen. Ick sal u l. corts noch schrijven, wilt God, dien ick u l. van herten bevele. Haege 1 Octobris 1617.

U L. dienstwillige cousyn,

J. Wtenbogaert.

Eersamen, achtbaren, zeer wijsen ende voorsienigen Sr Augustijn Wtenbogaert, Commis ten comtoire van den heere Jan Peterss. Reael [2]), tot Amsterdam.

Loont b.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Oud-burgemeester van Amsterdam.

2) Zwager d. i. schoonzoon. Oldenbarnevelt bedoelt Corn. van der Mijle, die met zijne dochter Adriana gehuwd was.

3) Mij van elders onbekend.

4) Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.*, Dl. II, bl. 545.

5) Benjamin Aubéry, Sr du Maurier.

CLXXXVIII.

LOUISE DE COLIGNY AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zij wenscht een onderhoud van Wtenb. met Polyander ten harent.

Je suis tres marrye de vostre indisposition, et men doutois bien lors que jay veu la journée sy avancée sans que vous fussies venu. Monsr Polyandre [2]), qui est celuy que javois veu hyer, qui me faysoit desirer de parler a vous, vient encore de partir dicy, ou il venoit pour scavoir sy je vous avois parlé, touchant ce que vous aves apris par Mr de Vandremile [3]). Je ly ay dit a mon opinion quelle saura (*sic*) la responce la dessus, pour vous en avoir parlé il y a quelque temps. Il ne laisse pas de desirer den discourir . . . . avec vous s' . . . . devant moy sy vous laves agreable, pour vous fayre entendre ces raysons. Et ma dit que demain sur les dis heures il me viendra encore dyre adieu, devant que sen aler a Leyde, et que lors vous pouries parler ensemble. Sy vostre santé le permet je ne pense pas que devies . . . . de parler a luy, car je scay quil y en a qui en feroyent leur profit a son avantage et non au vostre, toutefois mende moy ce que vous desires en soi . . .

Monsieur Utemboguart.

1) Op de Acad. bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 946 (Coll. Papenbr. I. c). Deze en de volgende brief zijn ongedateerd, doch zeker omstreeks dezen tijd geschreven.

2) Joh. Polyander (Van Kerckhoven), sedert 1611 hoogl. te Leiden.

3) Corn. van der Mijle.

CLXXXIX.

LOUISE DE COLIGNY AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zij heeft met Maurits over Wtenbogaert gesproken. De Prins heeft de verzekering gegeven, dat hij zijne predikatien gaarne hoort.

Monsieur Bongar. Monsr mon beau fils vient de partir dicy, nous avons fort parlé de vous, et sur tout je luy ay representé le grand desplesir, que vous avies de ce que chacun vous disoit que vous esties eslongué de sa bienvueillance, et quil lavoit tesmoigné en pleyne assemblee des estas [2]). La dessus il ma fait le discours de ce qui sy estoit passé, et ma dit que je pouvois vous tesmoigner de quelle fason il parloit de vous et honoroit vostre personne et vostre ministere, que sil estoit autrement il ne frequenteroit vos presches coume il fait, et sur ce que je ly ay dit que vous craygnes a prescher devant luy, craygnant de luy estre desagreable, il ma priée de vous oster ceste crainte et vous assurer quil prend un tres grand playsir a vous ouyr. Et croy que demain il vous poura envoyer quelqun pour parler a vous, pour vous dyre son pensé sur lordre qua son advis on doit donner aux affayres qui se presentent, et croy quen celuy vous vous trouveres de mesme advis. Sy vous avies la commodité de me venir voir demain au matin, je vous en diray davantage. Je prie Dieu quil vous console et conserve, et croyes moy tousiours.

Vostre tres affectionnée amye,
La p. doyriere Dorange.

1) Op de Acad. bibl. te Leiden. Catal. J. Geel No. 946 (Coll. Papenbr. I. c)

2) Waarschijnlijk de vergadering van 2 Maart 1617. Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.*, Dl. II, bl. 468, v.

CXC.

J. WTENBOGAERT AAN AUG. WTENBOGAERT [1]).

Hij heeft met den rector te Utrecht gesproken over de opvoeding van den zoon van Aug. Wtenbogaert. Raad van den rector.

Mon cousyn.

Achtervolgende mijne belofte heb ick gesproocken metten rector [2]) alhyer, die verstaen hebbende de gelegenheyt van uwen soon wt mijnen monde, raedt dat ghij hem eerst stelt aen t'Latijn; ende indien u l. goedt vindt hem te bestellen bij hem in de cost, hij sal hem gaerne nemen om der vrienden wil, ende sal maecken dat hij Latijn sal konnen lesen binnen een maent tijdts. Dat konnende (seydt hij) ist genoch, ende sal alsoe bequaem sijn tot zijne school, alwaer een jaer off anderhalff ten hoochsten geweest zijnde, meynt hij wel te sullen konnen oordeelen off hij lust, genegentheyt ende begrip heeft om met apparentie van proffijt in de Latijnsche studien voort te gaen off niet. Indien jae, sal u l. dan evenwel doen dat u belieft; indien neen, kan u l. hem dan op eene Fransche schole setten, ende sal hem tweynich Latijn, dat hij dan sal hebben geleert, tot het Fransch zeer vorderlick zijn. Ende wat het schrijven aengaet, de rector heeft een meester in zijn school, expresselick daertoe aengenomen, om de kinderen te leeren schrijven, daertoe zij oock eenige uyren s'daechs worden gehouden, soedat hij, wat Latijn leerende, evenwel int schrijven kan vorderen. Waer het mijn stuck, ick soude het soe doen. Laet hem vrij een jaertgen daer gaen, onder des rectors opsicht ende discipline, hij is noch jonck ende en verliest daermede gheen tijdt, t'en kan hem niet dan vorderlick sijn. Sal meer profiteren in een maent, zijnde onder de gestadige opsicht van den rector, als in een geheel jaer, lopende tusschen beyden van de schole te huys. Dit heb ick u l. willen ad-

viseren. U l. sal doen dat u l. gelieft. Morgen hope ick te vertrecken nae huys. Groet mij u l. schoonvader [3]) hertelick, met Lindeman [4]) ende Rem. Bisschop. Hyermede gaet eenen van mij aen u broeder Jan, aen denwelcken ick in langh niet hadde geschreven. Ick most noch eens schrijven eer hij wedercomt, ende vermane hem van moeders wegen weder te komen op Mey. Wilt uwe brieven daermede conformeren ende stemt de mijne over met de uwe. De Heer bevolen. In Utrecht desen 13 Februarij 1618.

U L. dienstwillige cousyn ende comp.,
J. Wtenbogaert.

Eersamen, voirsienigen, zeer discreten Sr Augustijn Wtenbogaert, ten huyse van Sr Reael tot Amsterdam.

Loont bode.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Bern. Zwaerdecroon, rector van 1607 tot 1619. Vgl. Dr A. EKKER, *De Hieronymusschool te Utrecht.* 1ste *ged.* bl. 82-91.

3) Johan Reael.

4) Willem Lindeman, een Remonstrant en vriend van Bisschop.

CXCI.

LOUISE DE COLIGNY AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zij raadt hem het land nog niet te verlaten, maar zich schuil te houden, totdat het onweder voorbij zal zijn. Hij kan op de bescherming van Frankrijk rekenen.

. . . . . .

maginer que soyent . . . . . .

cependant puis quil les met en avant il nest nullement conseillable que vous revenies au confrere. Je vous conseille que vous vous tenies segretement pour quelque temps, pour laisser passer le grand orage; de vous retirer hors du pays, ny moy ny autres vos amys nen sommes davys,

pour plusieurs considerations, que vous pouves bien ymaginer; que sy cest la voulonté de Dieu que vous en soyes reduit la, la protection de la France vous est assurée. Jen ay parlé aus Ambassadeurs, qui aprouvent que vous faytes bien de vous tenir doucement en vostre mayson, ou je dy a tous ceus qui men parlent que je croy que vous estes. Je ne vous manqueray ny dargent, quant vous en aves affayre, ny de toute autre chose qui soit en mon pouvoir. Prenes patience et croyes que Dieu vous asistera. Je len supplye de tout mon coeur.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Ofschoon het adres ontbreekt, houd ik het toch voor zeker dat deze brief aan Wtenb. is gerigt. De brief draagt dezelfde kenmerken van de andere brieven aan Wtenb., zoodat deze met de overigen op dezelfde plaats is bewaard geweest, en zeker eens tot de papieren van Wtenbogaert heeft behoord.

BIJLAGEN.

A.

Bl. 10.

De familie Doubleth.

Uit eenige genealogische opgaven, mij welwillend verstrekt door den heer Mr G. B. Emants, te 's Hage, en voornamelijk getrokken uit de papieren, die berusten bij de Fundatie van Renswoude, is mij het volgende gebleken. Jan Doubleth, procureur-ordinaris van den Hove van Holland, had uit zijn huwelijk met Anna van Damme o. a. twee zonen: Philips en Nicolaas. Deze Philips (hij schijnt een ander geweest te zijn dan Philips Doubleth, heer van Wembeec, die in 1578, '81, '82, '83 en '85 burgemeester, en in de vier laatste jaren overdeken van de wollemerken was), raad en eerste rekenmeester in Holland, later ontvanger-generaal, stierf in 1612. Hij was tweemalen gehuwd geweest, 1°. met Maria, dochter van Pieter van der Goes (overl. 11 Mei 1590), 2°. met Cornelia Rataller, die in April 1620 nog in leven was. Uit zijn eerste huwelijk had hij 17 kinderen, die grootendeels jong zijn gestorven. De volgende bleven echter in leven: Jan, geb. 20 Nov. 1580, sedert 1619 ontvanger-generaal der Unie, overl. 16 Maart 1650 (niet te verwarren met zekeren Jan Doubleth Niclaesz., geb. te Mechelen, die in 1608 te 's Hage woonde); Anna, geb. 25 Aug. 1582, gehuwd met Johan van Haer, commies ter generaliteit; Willem, geb. 21 Sept. 1588, vendrig, overl. 1613; Philips, geb. 22 Jan. 1590, van 1612 tot 1619 secretaris van 's Hage,

in 1619 rentmeester van de espargne, bij afstand van zijn broeder Jan, in 1629 opvolger van zijn broeder Jan als ontvanger-generaal; Maria, geb. 14 Jan. 1591, gehuwd met Willem van Oudshoorn; Margaretha, geb. 4 Aug. 1594; Magdalena, geb. 13 Juni 1595, gehuwd met Jacques Spex, in 1629 gouverneur-generaal van N. Indië; Adriaen, geb. 19 Febr. 1598, kapitein. Uit zijn tweede huwelijk had Philips één zoon, George Rataller-Doubleth en ééne dochter, gehuwd met George de Gleser, capitein van de garde van Z. H., later van de HH. Staten van Holland. — De tweede zoon van Jan Doubleth, Nicolaas, was langen tijd secretaris van de Staten van Holland. Hij schijnt in 1614 nog in leven geweest te zijn. Uit zijn huwelijk met Theodora de Rechtere had hij twee zonen, Jan en Philips, welke laatste van 1619 tot omstreeks 1646 secretaris en advocaat van 's Hage was. Beide overleden kinderloos. Voorts had hij nog twee dochters, Magdalena en Maria, welke laatste huwde met Jacob Halling. — Behalve deze Doubleths leefde er in 1589 nog een zekere Philips Doubleth, die commies was voor den ontvang in Henegouwen. In 1610 woonde te 's Hage ook zekere François Doubleth, gehuwd met Mechelyne van Paffenrode, misschien dezelfde die in 1618 voorkomt als commissaris van monstering. Eindelijk vermeld ik nog een Philips Doubleth (misschien de vader van laatstgenoemden Philips), broeder van Jan (de vader van Philips en Nicolaas), beide zonen van Claude Doubleth, procureur te Mechelen, en Catharina van den Broek. Hij was in 1572 procureur in den grooten raad te Mechelen, toen hij zich schaarde aan 's Prinsen zijde. Na een tijd lang buiten 's lands geweest te zijn, kwam hij op het einde van hetzelfde jaar in Holland, en werd secretaris van het Hof van Holland en griffier van de Leenen. In 1573 is hij tusschen den Briel en Maaslandsluis verdronken. Hij was gehuwd geweest met Johanna Floremans.

B.

Bl. 12.

Gedachten van de vroedschap van Delft, over de geconcipieerde kerkordening van den jare 1591.

Extract uit het II^de^ *Resolutie-boek van Veertigen der stad Delft. Aprilis* 1591.

Den XIX^en^ Aprilis anno XV^c^ een ende tnegentich.

Inde vergaederinghe van de veertighen ende vroetschappen der stadt Delff ghelesen zijnde de missive van de Ghecommitteerden Raeden van de Staten van Hollant, in dato den VIII^en^ deser maent Aprilis, metten bijgevouchden poincten van beschrijvinghe, ende anderen stucken daer beneffens gaende; ende voorghenomen wesende het eerste derselver poincten ende bij de hant ghenomen de kerkelijcke ordonnantie, daervan een concept wort overghesonden, — Is upt eerste ar^le^ offte poinct van deselve ordonnancie ghoet ghevonden, dat vier ghecommitteerde van burghemrn ende wethouderen alleen, sonder adiunctie van eenighen anderen ghecommitteerde, de verkiesinge van den dienaeren des woorts, achtervolghende het vordere inhouden, sullen doen.

Upt IIe poinct is ghoet ghevonden, dat d'ambachtsheeren ten platten lande alleen de dienaeren des woorts sullen

verkiesen, behoudende dat deselve gheexamineert worden upte gesontheyt van de leere ende testimoniael hebben van een ghoet leven.

Het IIIe arle wort aenghenomen soe dat leyt.

Het IIIIe, Ve, VIe, VIIe ende VIIIe arlen worden voor ghoet aenghenomen, mits dat soewel de teghenwoordighe, als de toecoemende dienaers des woorts, gehouden sullen zijn den eedt ende belofften, daerinne verhaelt, te doen ende presteren.

Upt Xe arle is de fondatie offte erectie vant collegie van de studenten in der theologie binnen Leyden ghoetghevonden, mits dattet concept van de fondatie ende erectie van dien ende van allen den ordre daer up te stellen, nae voorgaende beschrijvinghe, staetsghewijse sullen worden ghearresteert.

Upt XIe arle is ghoet ghevonden, dat de electie van ouderlinghen ende diaconen sal geschieden door de ghecommitteerden van burghemrn ende wethouderen alleen, ghelijck hiervooren van de dienaeren des woorts is gheresolveert.

Upt XIIe arle is het inhouden van dien voor ghoet aenghenomen.

Het XIIIe, XIVe, XVe en XVIe arlen worden voor ghoet aenghenomen.

Het XVIIe arle wort verstaen onnodich de aenteyckeninghe van de ghedoopten kinderen ende oock van de ouderen te doen.

Upt XVIIIe arle is ghoet ghevonden, dat niemant gehouden sal zijn nochte getuyghen over haer kinderdoop te roupen, nochte selver daer present te moeten wesen, nochte oock eenighe belofften te doen, als wesende volghende de heylighe schrifte tottet onderwijsen van haeren kinderen verbonden.

Het XIXe arle wort voor ghoet aenghenomen.

Upt XXe arle is ghoet ghevonden, dat den gheenen boven de XVIII jaeren ende die meer als twee jaeren in de steden

ghewoont hebben, vrij sal staen sonder eenighe verwittinghe tottet nachtmael des Heeren te ghaen, en wort het poinct anders voor ghoet aenghenomen.

Het XXIe poinct, aengaende de feestdaeghen, wort voor ghoet aenghenomen.

Het XXIIe, XXIIIe, XXIIIIe ende XXVe, vande visitatie van de crancken, wort mede voor ghoet aenghenomen.

Het XXVIe wort mede voor ghoet aenghenomen, mits dattet staen sal totter magistraeten discretie, wanneer de dienaeren de gevanghenen sullen besoucken, omme denselven met nodelose besouckinghen niet te belasten.

Het XXVIIe ar^le^, van de begravinghe der dooden, wordt mede voor ghoet aenghenomen.

Upt XXVIIIe ar^le^, van de kerckelijcke vergaederinghen, en wort gheen swaericheyt inne ghemaect.

Het XXIXe ar^le^, van de vergaederinghe des kerckenraets, het XXXe ar^le^ van de classicale vergaederinghe, wort aenghenomen.

Het XXXIe ar^le^, van de synodale vergaederinghe, ende het XXXIIe ar^le^ wort mede voor ghoet aenghenomen.

Van ghelijcken het XXXIIIe ar^le^, mits dattet gundt bij de voorss. vergaederinghe besloten sal wesen, niet en sal effect sorteren dan over dengheenen die hen onder de ghemeente begheven hebben.

Upt XXXIIIIe ar^le^ is ghoet ghevonden, dat als de magistraten over eenighe censuren volghende den inhoude vant ar^le^ gheadvijseert sullen hebben, tselve effect sorteren sal, sonder dat bij de synodale vergaederinghe tselve verandert sal moeghen worden, voor soe veele de ghemeente aengaet; maer dat de verclaeringhe des synodi over de ministers des woorts effect sorteren sal.

Het XXXVe ar^le^ wort voor ghoet aenghenomen.

Upt XXXVIe ar^le^ is gheresolveert, dattet affsetten van ouderlinghen ende diaconen sal staen tottet seggen vande magistraeten alleen.

Het XXXVIIe ende XXXVIIIe ar^le^ worden voor ghoet aenghenomen.

Upt XXXIXe ar^le^, aengaende den schoolen, wort verstaen, dattet stellen vanden meesteren ende wat die leeren sullen, politijck is, ende den magistraeten alleen toecoemt de opsichte daerup te hebben.

Upt XLe ar^le^ wort verstaen, datmen int drucken gehouden sal zijn hen te reguleren volghende de placcaeten, eertijts daervan vuytgegheven.

Het XLIe ar^le^ wort voor ghoet aenghenomen.

Ende upte forme vant vuytgheven van de voorz. kerckelijcke ordonnantie is verstaen, dat deselve niet bij forme van placcaete, maer up een anderen voet (sulcx de ghedeputeerden deser stadt, beneffens de edelen ende ghedeputeerden van de anderen steden sullen advyseren) sal worden gedepescheert. Ende is verstaen, dat de ghedeputeerden in desen hen metten meesten stemmen niet en sullen conformeren, maer van de swaericheyden, daer up vallende, sullen doen rapport aen dese vergaederinghe.

Den XX^en^ Aprilis anno XV^c^ een ende tnegentich.

Voorghenomen wesende het IIe poinct van de vooren verhaelde beschrijvinghe, vermeldende vant collegie van de studenten binnen Leyden, daervan hier vooren int X^e^ ar^le^ vant concept van de kerckelijcke ordonnantie mede is mentie ghemaect, ende omme middelen te vinden totte dotatie van dien: is ghoet ghevonden, dat daertoe gheestelijcke landen vercofft sullen worden, mits dat de copers rentebrieven, spreeckende opt ghemeene lant van Hollant, in betaelinghe sullen moeghen gheven, updat de copers te williger moeghen copen, ende sal het poinct van beschrijvinghe daermede voldaen worden, alsoe de penninghen van de cope procederende upt ghemeene lant up renten beleyt souden worden.

Den xxi^en Juny xv^c een ende tnegentich.

In de vergaederinghe van de veertighen ende vroetschappen der stadt Delff, ghelesen zijnde de missive van de Ghecommitteerden Raeden van de Staten van Hollant, in date den x^en deser, metten bijgevouchden poincten van beschrijvinge ende andere stucken, ende voorghenomen wesende het eerste poinct van dien, enz.

Upt tweede poinct beschrijvinge, enz., ende oversulcx voorghenomen wesende het poinct van de kerckelijcke ordonnantie in de voorgaende beschrijvinghe vervaetet: is den ghedeputeerden deser stadt last gegheven omme de kerckelijcke ordonnantie aengaende te persisteren bij voorgaende resolutien.

Den ix^en Novembris xv^c een ende tnegentich.

In de vergaederinghe van de veertighen, enz. Ende voorghenomen wesende het poinct van de kerckelijcke ordonnantie, in de voorss. missive gheroert, is upt eerste poinct van deselve ordonnantie ghepersisteert bij voorgaende resolutie, in Aprili voorleden daerop ghenomen.

Upt tweede poinct wort mede gepersisteert bij voorgaende resol^tie.

Upt xi^e, xvii^e, xviii^e, xx^e, xxxiiii^e, xxxvii^e ende xxxix^e poincten wort mede gepersisteert als vooren.

Upte forme en is niet ghoet ghevonden eenighe extensie van de kerckelijcke ordonnantie bij placcaete te doen, ende is gheresolveert, dat men daerop mede persisteren sal bij voorgaende resolutie.

C.

Bl. 12.

W. Aertsz. aan C. Maertensz.

Eersame, seer beminde, goede oude kennisse, Cornelis Maertenssz. [1]), predicant des godtlicken woorts tot Swamerdam.

Ick laet u l. bij desen weten, dat onse dienaer tot Alphen, Marcator [2]), op Sonnendach den 10en October als texts genomen Johan 17 v. 22, ende heeft wtghevaren met Harminius saliger, ende seyde dat Harminius een wolff waer geweest, ende die nu in sijn plaetse coomen sal [3]) es noch sevenmael meerder wolleff dan Harminius. Want en (*sic*) seydt voort, dat daer een predicant gestorven waer tot Amsterdam, genaempt Hilmichius, die seyde op sijn dootbedde, dat Spingelo [4]) met twalef duysent man int lant gecomen waer, hij mocht soo veel quaets int lant nyet gedaen hebben als Harminius met sijn aenhangers met heur valsche leer doen. Vort gaet daer nau een Sonnendach oover ofte hij staet ende leert van die predestinaci ende staet ende veracht sijn medebroeders, die met hem in eenen dienst staen. Men compt in de kercken om een goede getuygenis wyt Godts woort te hooren, ende men hoort anders nyet dan disputeren ofte argueren ofte lasteren ofte blameren. — Die Heer leert ons bidden om trouwe arbeiders in sijnen oest, want die oest es groot ende de

arbeyders sijn weynich, bidt de Heere des oest dat hij trouwe arbeyders seyndt in sijnen oeste.

W. Aertsz.

Wat ick vermach tot dienst bereyt.

1) Pred. aldaar van 1587 tot 1619.

2) Paulus Bern. Mercator was pred. te Asperen van 1583 tot '86, te Monster tot 1593, te Assendelft, Sunderdorp en Schellingwoude tot 1603, te Alphen tot omstreeks 1623.

3) Corn. Vorstius.

4) Spinola.

D.

Bl. 139.

Aanteekening van J. Wtenbogaert tijdens de Haagsche Conferentie.

Een weinich tijts daernaer, alsoo wij te samen gingen wandelen, de hh. van Dordrecht ons ontmoetende, voeghen haer bij ons; ende borgemeester Beveren [1]) seide: hoe maeckt ghij 't al? — D. Wtenbogaert antwoorde: wij wandelen een weinich om de melancolye wat te verdrijven. — Beveren: ghij maeckt ons te samen melancolyck. — Wtenb. Hoe? wij voegen ons immers in alle manieren nae de broederen? En hier is een lieffelijck discours gehouden.— D. Wtenb. heeft in 't corte de nootwendicheyt van der broederen verclaringhe aengewesen. — Beveren, Berck [2]), Muys [3]) verhaelden, dat zijluyden (de Contra-Rem.) het niet eens en waren. Dat het oock niet diende dat sulke saken, die aenstootelick waren, voorgestelt worden. Ende als wij haer al overwonnen hadden ende stom gemaeckt: dat het daermede noch niet soude gedaen sijn; dat andere dienaers in 't lant daermede noch niet soude vergenoecht ende de steden niet verandert zijn, men soude het dan noch niet na sijnen wille hebben. — Wtenb. Hoe, preken de heeren ons soo? Het moste bij de andere gedaen worden. — Beveren, Muys: Het is bij de anderen al wat meer gedaen. Sij vermaenden ons om te accorderen, daertoe wij ons verclaren bereit te zijn, om vriende-

lijck met haer te handelen, sonder dispute communicerende. — Werde oock van d. Wtenb. voorgestelt, dat de broeders, dewijle sij verschillende gevoelen hadden, na elckanderen hare gevoelen souden voorstellen. — De heeren seiden: dan soudet ghij in drye deelen gedeelt sijn. — Muys meende, dewijle wij de eerste waren ende dat wij met yet nieus voortquamen, dat wij daromme behoorden vermaent te worden. — Wtenb. antwoorde: geensins also, het is het oude dat wij voorstellen; haer seggen sijn opinien van particuliere doctoren; sij sijn tegen de kercken. — Muys melde mede van de kerkenordeninghe bij de predikanten gestelt, onder welcke geweest hadde oock d. Arm. zal. ged. ende Wtenb., daer (ick meene) een eedt gheeischt worde enz. — Wtenb. antwoorde, dat hij daertegen niet mishandelt hadde. — De heeren gaven te kennen, dat sij genoechsaem verstonden dat wij de andere te sterck waren. — Berck seide: denckt dat ghij haer gebracht hebt ad metam non loqui. — De hh. lachten met malkanderen om Plancium, dat hij sijn tonge al te voorbarich liet sijn in het spreken, ende dat hij hem selven nu alreede drye nieuwe processen hadde op den hals gehaelt, ende oordeelden dat hij suffte. — Berck seide: men moet dencken dat hij bij [noorden] is. — De heeren gaven te kennen, dat wij alreede hadden betoont niet schuldich te sijn in eenighe dingen, die ons na gheseit waren. — Muys oordeelde, dat wij aen wedersijden somtijts gelijck, somtijts ongelijck hadden, ende dat zij tot Dordrecht somtijts oock al vermaenden diegene, die te seer wtvoeren. — Wtenb. antwoorde, dat de schout al een goede Christoffel was voor de broeders, ende dat hij hem de eerste doch al wat hardt hadde betoont, die nochtans plach een redelijck man te wesen. — Een van de hh. antwoorde: de schout is een crijchsman geweest. — De schout Muys betoonde mede hoedanich een sekerheyt hij boude op de predestinatie, te weten al hadde hij gesondicht, soo wanneer hij eenighe al-

teratie bij hem gevoelde, dat hij dan moste gelooven dat hij vercoren was. — De heeren vermaenden ons, dat wij de soeste souden willen sijn. En soo sijn wij gescheiden.

Corts daernae bejegende ons raetsheer Hoogerbeets, die ons seide van een goet heer verstaen te hebben watter ghepasseert was, ende dat desselven raet was, dat wij ons mosten aen onse gerechticheyt houden.

Desselven daechs sijn eenighe van de heeren van Hoorn geweest bij Sr Milander [4]), seggende onder anderen, dat eene bultenaer [5]) al het oproer in het landt maeckte, dewelcke de Sr Milander sterkte in haer gevoelen.

Den 20^e^, sijnde sondach, heeft ons d. La Hey [6]) verhaelt, dat een wijff geseit hadde, dat d. Wtenb. voorleden Woensdach, den 16 deser, soo quaet hadde geweest wt de vergaderinghe van Staten comende, dat hij het hayr wel soude wt het hooft getrocken hebben, enz.

1) Willem van Beveren, burgemeester van Dordrecht, even als de beide volgende afgevaardigde ter vergadering van de Staten van Holland en door de Staten aangewezen om bij de conferentie tegenwoordig te zijn.

2) Johan Berck, pensionaris van Dordrecht.

3) Hugo Muys van Holy, schout van Dordrecht.

4) Joh. Milander, heer van Poederoyen, secretaris van Maurits.

5) Waarschijnlijk wordt Vorstius bedoeld. Zijn portret duidt ten minste geene rijzige gestalte aan.

6) Joh. la Haye was in 1609 te 's Hage beroepen. In 1611 had men hem ook de bediening van de Walsche gemeente opgedragen, omdat Joh. Lamotius zijn ontslag uit die betrekking gevraagd had. Hij stierf in Sept. of Oct. 1618.

E.

Bl. 213.

Attestatie Jac. Taurini aengaende sekere Rosaei notabele propoosten, date 23 Octob. 1611.

Ick onder-schreven verclare mids desen, hoe dat ick met D. Henrico Rosaeo [1]), ontrent dien tijd als hij in den Hage beroepen was, ende verscheyden reysen daer voren, menigmaal in vrundelijck gespreck ben geweest. In welcke t'samen-sprekinge hij (clagende over 't volck ende de predicanten deser landen, als dat de luyden walchden van Gods woord, datter geen liefde en was, dat de predicanten malcanderen nauwelijcks een maaltijd broods ofte teuge biers en souden geven, soe vremd ende heel van den anderen waren, dat het sonde ende schande was, soe dat hij meynde dat Godt het land noch soude straffen) seer heeft gepresen 't volck in't bovenquartier, in en ontrent het graafschap van Muers; maer wt der maten heeft verheven ende gelooft eenige luyden in Polen (die hij seyde van Socini gevoelen te wesen), denselven toe-schrijvende een sonderlinge ende wtmuntende godt-zalicheyd, liefde ende ootmoedicheyd, die die luyden, soo hoogen als laegen, onderling d'een den anderen bethoonden, seggende dat de rijcken soo wel als de armen in sieckten ende andere gelegentheden sonder aensien ofte wt-neminge der personen, d'een d'ander seer behulpelijck ende gedienstig waren; dat-se oock onder hun godtvruchtige, kloecke, geleerde mannen hadden, na de h. schrift

ende talen seer wel ervaren, selffs na 't getuygenisse dat hun de Jesuiten gaven. Verhaelde mede een exempel van twee jonge edel-luyden, die door de godt-vruchticheyd ende argumenten der gemelde luyden beweegt sijnde, derselver gevoelen hadden aen-genomen, ende alle hare pracht ende wt-wendicheyd aff-geleydt; welcke jonge luyden als sij weder-om gecomen waren bij den haren, hadden de vrunden alle naersticheyd gedaan, om hun weder-om daar aff te trecken, hun aanlockende te gaan na haren staat ende adel, alsoo sulcken leven hun ende den haren niet eerlijck off betamelijck en was, ende eyndlijck soo vele te wegen gebragt, dat zij haer gevoelen ende maniere van leven, bij haar aangenomen, hebben verlaten, waardoor den Poolschen broeders groote oorsake gegeven was met die van de religie te schimpen ende te spotten. Summa dat can ick seggen (want alle particulariteyten mij niet indachtich en sijn), dat hij die luyden soo heeft gepresen, dat ick niet anders en conde mercken off hij en hielt vele van hun. Heeft oock (na mijn onthoud) verclaert, dat bijaldien hij noch jong-gesel ware geweest, wel lust soude hebben gehadt eens derwards te trecken, om met hun te spreken ende haar maniere van leven te sien. Al-soo dat ick met goeder conscientie verclare voor den Heere, dat hij in mij (die bij mijn weten voor dien tijd noyt van Socino gehoort en hadde, noch en wiste wat zijn gevoelen was) eenen grooten lust on-stack om Socini boecken eens te mogen sien ende lesen. Gelijck ick hem daarom gebeden hebbe, die mij oock op mijn versoeck Socinum de Servatore heeft over-gedaan, op conditie dat ick hem 't selfde boeck soude moeten weder-om geven, bij soo verre hij geen ander exemplaar van seker man [2]), in den Hage doe ter tijd leggende ende logerende op't Speuy (die der-gelijcke wiste te bestellen, ende daarvan hij Rosaeus door D. Wtenbogardum gewaarschouwt was, geen groote gemeynschap met dien persoon te willen houden) en conde becomen; mij belastende dat ickt ommers wel

bewaren soude, dat niemand onder tlesen 't voor-noemde boeck en quame te sien. Verclare mede, dat de voornoemde Rosaeus noch eenige ander Tractaten hadde, oock in't Hoog-Duytsch, ende dat ick het boeck De Servatore, hier boven geroert, hem nader-hand hebbe weder-om moeten geven, al-soo hij verhaalde geen ander te hebben connen crijgen, ende 't selve geen-sins en wilde missen. Heeft mede D. Rosaeus D. Doctorem Vorstium menig-malen grootelijcks tegen mij gepresen ende hem grooten loff gegeven, van wegen desselvigen Doctoris geleertheyd, godtzalicheyd, vriendelijckheyd ende andere duechden, zijne lessen ende dictaten, daarvan hij eenige hadde, seer hooch roemende. Ende als wij spraken van de verschil-poincten, die hier begosten op te comen in 't stuck van de predestinatie, ende ick hem daarvan na mijne geringe kennisse eenige openinge hadde gedaan, heeft hij rondelijck verclaart dat men daarin malcanderen, al waart dat men niet eenderley gevoelen hadde, daarinne behoorde te verdragen. Heeft oock mij vertelt, hoedat de Poolsche broeders niet soo lichtelijck andere Christenen, als zij maar godt-zalich leefden, en verwierpen; ja dat se ons selver voor hare broeders wel willen er-kennen. Wat het poinct van de predestinatie belangt, hebbe niet anders connen mercken oft hij en stelde een verkiesinge der geloovigen; ja heeft (sonder dat ick dit nochtans heel vast can seggen) verclaart, dat sulcks al-tijd zijn gevoelen was geweest. Soo dat ick mij niet genoech en hebbe connen verwonderen, als ick een wijle tijds daarna begonde te mercken, dat hij eerst soo slapgens van de sake begon te spreken, voor-gevende dat hij sich geen parthij en wilde stellen, maar tusschen beyden houden, om tot vrede te helpen spreken, sorgende voor swaricheyd in 't land en kercke, ende allengskens wat meer begonde wt te comen. Maar insonderheyd hebb' ick mij verwondert, als ick nu in Septembri lest-leden in den Hage verstond wt verscheyden luyden, oock wt hem selver, dat

hij opentlijck in zijn predicatie soo hadde wt-gevaren op degenen die niet en wilden wt-comen noch haar verclaren, drijvende dat-se den vosch gelijck waren, die 't hooft wel al-te-met voord stack, maar terstond dat weder-om na hem haalde, vresende gevangen te worden. Welcke ende andere sulcke dingen meer de toe-hoorders wel geroken hadden waar se op liepen. Item: als ick wt hem verstond dat men daar hieldt dat wij hier sochten een kercken-ordening te smeden om onse leelijcke dingen vast te maken; dat hij wt mij eer-tijdts wel verstaan hadde dat ick van dat advys was, dat-men ons gevoelen voor-sichtelijck moeste voor-dragen met stillicheyd, sonder tegen-stellinge te maken om de luyden niet voor 't hooft te stooten, maar hun 't selve soetgens in haar pap t'eten te geven, sonder dat zij 't mochten gewaar worden, om haar soo metter tijd soo tot ons gevoelen te brengen, dat se selver niet weten souden schier hoe zij er aan-gecomen waren; maar dat hij nu (seyd' hij) niet langer swijgen en wilde noch en soude, maar rond wt den mond spreken ende openbaarlijck daartegen leeren; dat men meynen soude dat hij D. Wtenbogardum vreesde, geen-sins; dat niemand meer den mond geroert en hadde als D. Wtenbogardus ende der-gelijcke propoosten meer voerende, smakende niet dan enckele parthijschap, bitterheyd ende schueringe. Al 't welcke ick onder-schreven verclare de waarheyd te wesen in substantie, bereydt sijnde 't selve nader, des nood wesende, te verstercken. Gedaan onder mijne hand den 23 Octobris 1611.

Jacobus Taurinus.

Bedienaar des h. Euangelii binnen Utrecht.

1) Hij was eerst pred. te Vriemarsum, onder Meurs, en kwam in Mei 1607 te 's Hage, waar hij in 1637 stierf.

2) „Dese man was geheten Stollaer, was geboren van Hoorn, had lang in Polen geweest, gaff sich wt voor een edelman, ginck altemet te hooff, was in gevoelen een Sociniaen" (Kantteekening van Wtenb.).

F.

Bl. 214.

Getuigenis van P. Plancius omtrent J. Wtenbogaert [1]).

Wij onder-schreven, bedienaren des h. Euangeliums binnen Utrecht, getuygen mids desen, dat wij op den 23 September lestleden uyt den monde van Esajas du Presé, predicant in de Fransche-kerk tot Wesel, gehoort hebben, dat D. Petrus Plancius tegens hem hadde geseyt (die oock tselve noch dien mid-dagh, soo de voorsz. Du Presé verclaerde, tegen hem hadde geitereert), hoedat de Remonstranten, nominatim uyt-druckende de persoon van Joannes Wtenbogardt, groote correspondentie houden met de Jesuiten, tot haar reysen, eenigen van hun langh in hare cloosters geweest ende gesteken hebben, van deselve eerlijck ont-haalt sijn, met malcanderen gedelibereert hebben, etc. Dat oock seker persoon van Haarlem soude vertelt hebben, dat Grobendonck [2]) yemandt uyt dese quartieren gevraaght hadde: off zij niet haast en wilden resolveren haar weder-om onder de subjectie van den coningh van Spangien te begeven; daarop sommigen predicanten (designerende de Remonstranten) al begonden te dencken. Verclarende noch vorder de voor-noemde Du Presé, dat het na-dencken dat men van de Remonstranten hadde, daarop soude uyt-comen, dat se 't landt sochten aan den coningh van Spangien te brengen. Dat mede D. Episco-

Chrestienté, que j'estime trop de la pieté, charité et prudence des pasteurs de voz eglises, pour pouvoir croire qu'ils veulent penser ou passer a une telle resolution, sans consulter la dessus les eglises de mesme confession. Et pour celles de ce Royaume il s'en presente un moyen commode pour le synode national d'icelles, qui doit commencer le 16de de May a Vitré en Bretagne. Du reste je ne doute point aussi, que vous ne facies tout ce que vous pourez pour couper la racine de ces maux, et par les voyes les plus legitimes; que selon voz prudences ne pourez ignorer que lez partis en la religion partagent souvent les estats, en tant que les opinions y degenerent facilement en factions. Ce que vous avez surtout à prevenir au vostre, qui tout puissant qu'il est, est neantmoins encor tendre, et peut estre se trouveroyt plus penetrable à ces accidens interieurs qu'aux assauts exterieurs. Je salue etc.

1) Gevonden in een band, berustende in het Synodaal Archief van de Ned. herv. kerk, getiteld: *Zaaken die in de Zuydholl. synode gedient hebben* 1600—1619.

H.

Zie Voorrede.

Brief van Arn. Geesteranus aan G. Brandt [1]).

Eerwaerde medebroeder, waerde vriendt.

Hebbe garn verstaen uwe begeerte end' yever in t'vergaederen van de stucken, dienstigh tot de historie, in t'besonder dat uwe E. op ons advys end' aenraedinge tot Rott. noch eenige schriften gevonden end' gelicht hebt uyt de papieren, die Dⁿ Utenbogardus ten dienst end' gebruycke van onse Societeyt heeft naegelaeten, end' de sorge of directie van dien aen Dn Car. Rijckewaert end' aen mij bevolen. Dat sulx is geschiet in t'bijwesen van mijne sone, die daertoe neffens uw E. de recepisse heeft geteeckent, is wel. Dat dan noch de man, die geseyt heeft: „dat hij conscientie maecken soude om uw yets tot de historie te leenen," daerop niet over is gemoeyt, is wel te verantwoorden; want behalven dat sijn E. aen de kiste end' papieren dieder sijn, geen meer recht heeft als een van d'andere leden onser Societeyt, heeft Dⁿ Utenbogardus zal. Carolum end' mij bevolen (even als wij beyde daerom sijne meeninge end' wil met een expresse verclaeringe hebben betuyght, die noch onder mij berust), dat soo yemandt onser broederen uyt de kisto yet soude willen gebruycken, sulx soude geschieden met kennisse van gemelde Car. Rijckwaert of mij, of van de directeuren (dieder nu niet sijn) in der tijdt, onder recepisse end' wederleveringh van t'geen yemandt soude comen te gebruycken. Hierom ist dat wij de boecken end' schriften, die van Utenb. gelegateert sijn

(volgens het register daervan gestelt), tot Rott. niet hebben overgelevert, dan onder soodaenige recepisse, in welcke duydelick is uytgedruckt, dat het gebruyck alleen geschieden sal met kennisse van Rijckwaert, of mij, of der directeuren, end' is de recepisse alsoo onderteeckent bij Samuel Lansbergius end' Ben. Sapma 1644. Dat uw E., die van de gantse societeyt geauthoriseert sijt tot t'vergaederen der stucken, in t'besonder de toegangh hebben moet, is niet alleen met mijne kennisse geschiet, maer door mijne aenraedinge end' ordre, wel denckende datter yet moghte wesen t'geen uw E. tot de historie dienen moghte. Mijne sone is des voornemens over 8 daegen van hier te gaen, end' uw E. in passant aen te spreecken van Swamm. [2]). Sijt met uwe familie Gods genaedigen scherm bevolen, end' van ons allen vriendelick gegroet. Desen 9 Novemb. 1657.

Uwe geaffectioneerde,

Arn. Geesteranus.

Als de heer Hoogerbeets sijne verlichtinge hadde becomen, gingh sijn E. met de commendeur om de wall, blijvende voor yeder raeme van de predicanten wat staen, end, sprack tot Dn Cupum zal. end' mij dese woorden: Broeders, ick hope dat ghijlieden mede haest verlichtinge of verlossinge becomen sult; Godt wil ull. ondertusschen stercken end' troosten. Ick segge ull. vriendelick adiu.

T'geen uwe E. uyt d'almanacken geteeckent heeft, moet aen niemandt (hij sij wie hij sij) gecommuniceert worden. Over de naemen Frex etc. can ick geen interpretatie vinden. D'oude man, bij uw E. aen onse sone genoemt, is al 3 jaeren doodt geweest.

Mijnheere Gerardt Brandt, trouwe leeraer
bij de Remonstranten tot Nieuwcoop.
Door waerde vriendt, die Godt geleyde.

1) Op de Bibl. van de Remonstr. gem. te 's Hage.

2) Swammerdam.

AANTEEKENINGEN

BEHOORENDE BIJ DE

Genealogie van de familie Wtenbogaert.

1) Ik heb deze genealogie opgesteld naar eene zeer gelaceerde genealogie van de familie Wtenbogaert, in handschrift aanwezig op het provinciaal archief van Utrecht. Deze werd echter door mij aangevuld en verbeterd, naar de aanteekeningen uit de huwelijks- en doopregisters van het stedelijk archief aldaar, mij welwillend toegezonden door den heer archivaris Mr J. W. L. Raven; alsmede naar hetgeen ik in WTENBOGAERTS *Leven* en zijne brieven heb gevonden. Behalve de in de genealogie voorkomende personen zijn mij nog de volgende bekend: Ot Wtenb., in 1496 lid van de Vijven te Utr. — Maria (geh. 10 Sept. 1597 met Meerten van Malsen) en Augustijn Wtenb. (geh. 3 Mei 1600 met Elis. de Royen), kinderen van Mr Peter Wtenb. — Mr Peter Wtenb. geh. 14 Maart 1601 met Marg. van de Kelder te 's Hage. — Geertgen, dr. van Jan Wtenb., geh. 31 Dec. 1602 met Jan van Waynoy. — In Jan. 1734 werd zekere Nic. Joh. Wtenb. bursaal te Leiden.

2) Hij had nog zeven andere kinderen, wier namen mij onbekend zijn. Onze Johannes was op een na de jongste. Drie stierven er jong aan de pest. Op de genealogie komen de namen der kinderen van Augustijn niet voor.

3) Eerst kanunnik van St. Pieter te Utr. Pred. te Schoonhoven van 1573 tot 1575, te Delft tot 1593. Vgl. Voorr. van WTENBOGAERTS *Leven*.

4) Zij woonde in de Bakkersteeg.

5) Schoolmeester van St. Geert. Pred. te Tuil en 't Waal in 1619.

6) Hij veranderde zijn naam in Bogaert, gelijk ook zijne zuster.

7) Raad der stad Utr.

8) Prior van St. Jan.

9) Raad der stad Utr.

10) Dr. van Fred. de Coninck, domh. van den Dom te Utr.

11) Burgerhopman te Utr.

12) Deken en domh. van St. Pieter te Utr. Vgl. Voorr. van WTENBOGAERTS *Leven*.

13) Domh. van St. Jan te Utr.

14) Dr. van Willem [Gevertsz.] Compostel, burg. van Utr., ook de vader van Lubbert.

15) Burg. en raad van Utr., stadh. van de leenen 's lands van Utr.

16) Cameraar van Utr. Na zijns vaders dood nam hij den naam „Wtenbogaert" weder aan. Vgl. DOMT VAN FLENSBURG, *Archief*, Dl. III. bl. 277.

17) Dr. van Augustijn van Sompeken, schepen en raad van Utr.

18) Dr. van Anthoni van Loon, raad ordin. in het Hof van Utr. Frederik had ééne dochter.

19) Dr. van Pontiaen van Ruyteveld. Willems tweede vrouw was eene nicht van de eerste.

20) Burg. van Naarden.

21) Hij komt ook voor in WTENBOGAERTS *Leven* bl. 325.

22) In het huwelijksregister staat: „wonende aan de Viebrugh."

23) Dr. van Volkert Both, burg. en raad van Utr., rentm. gen. van de domeinen, raad ter admiraliteit van Friesland.

24) Hij woonde aan de Weerdpoort en hertrouwde 4 Febr. 1621 met Elisabeth Aerts van Wijckenbach, wed. van Laurens Gerritsz. van Hattum.

25) Raad der stad Utr. en rentm. „van de Balijerye (?) van St. Jans ordere."

26) Deze Nicasius le Petit was de zoon van Nicasius le Petit en Geneveve le Maire. Hij was gehuwd met Elisabeth Bor, dr. van Christiaan Bor en Maria van Sompeken. Van de overige leden der familie Petit zijn mij nog bekend: Charles le Petit van Gent, die 8 Mei 1603 te Utr. huwde met Anneke Cornelis, wed. Juijnes Druwaert; Nicasius Petit, die 10 Oct. 1612 in de Walsche kerk te Utr. huwde met Maria Bisschop; Christiaan le Petit, die 9 Jan. 1618 huwde met Janneke van Drielenborch; Christiaan le Petit, zn. van Marcus, die 13 Nov. 1659 in de Geertekerk te Utr. gedoopt werd; Margaretha le Petit, gehuwd met Adriaan van Heurn (zn. van Jan van Heurn en Maria van Helsdingen); en Mr Jacob le Petit, de vriend van Wtenbogaert, die in de brieven en in zijn *Leven* meermalen voorkomt.

27) Dr. van Johan Reael, burg. van Amsterdam en ontvanger der gemeene landsmiddelen van Holland, voor het kwartier van Amsterdam. —

In de Utr. genealogie staan bij de meeste namen de wapenschilden, die echter zeer onduidelijk geteekend zijn. Onder haar wapenschild wordt gelezen: „dit wapen staat in de brouerye van de Kroon in de binnekamer."

28) „Conchergie."

29) Lid der admiraliteit van Rotterdam.

30) Peetekind van Wtenb. Zie zijn brief aan Augustijn Wtenb. van 8 Mei 1622.

31) „Secretaris in Suratte of Batavia."

32) Dr. van Thomas Fontaine.

33) Raad van de assurantiekamer te Amsterdam.

34) Ontvanger van de gemeene landsmiddelen van Amsterdam, Naarden, Muiden, Weesp en de dorpen daaronder resorteerende.

35) Burg. en raad van Amsterdam.

36) Domh. van St. Pieter te Utr. en ontv. van de generale middelen 's lands van Utr.

37) Dr. van Jacob van Asch van Wijck (zn. van Johan van Wijck en Winanda van Asch) en Elisabeth Uytenenge (dr. van Floris Uytenenge en Hillegonda Stelle, kleindr. van Joost Uytenenge).

38) Bij de Utrechtsche genealogie is eene afzonderlijke wapenkaart, met de wapens van Heurn en Wtenb. in het midden; ter rechter zijde, twee aan twee, de wapens van Le Petit en Borre, Le Maire en Sompeken, Zeger en De Beer, Julij en Verreyken; ter linkerzijde van Wtenb. en Sompeken, Zeger en Van der Ast, De Vroede en Veusels, Boesichem en Langbroek.

39) Hij was domh. en officiaal van St. Jan, raad en rentm. van de domeinen 's lands van Utr. en weduwnaar van Maria van Helsdingen. Zie voor zijne kinderen MORERI, *Dict.* op „Heurn."

40) Schepen en raad van Utr.

41) Domh. van St. Jan te Utr.

42) Domh. van St. Jan te Utr.

43) Dr. van Isaak van Eindhoven en Catharina Hogendorp van Sparenwonde.

44) Ontvanger van den 30sten en 40sten penning over den lande van Utr.

45) Dr. van Nicolaas van Berck, heer van Hiesdorp, dekaan en domh. van St. Jan, president van de Stat. van Utr.

46) Vaandrig van eene compagnie infanterie.

47) Heer van Hiesdorp, domh. en thes. van St. Jan te Utr.

48) Domh. van St. Marie te Utr.

49) Notaris te Amsterdam.

50) Verder schijnen in de Utr. genealogie nog als drs. vermeld te worden Adriana, Judith en Aletta. Bij den naam van de laatste meen ik te lezen: geh. met Geel. Kindn Adriana Margarita, Maria Elisabeth, Jacobus en Petrus.

51) Domb. van St. Marie te Utr.

52) Een andere Johannes, geb. Mei 1650, schijnt vroeg gestorven te zijn.

53) Zn. van Paul van Heurn en Maria van Pallaas. Zie voor de kinderen van Christina Maria MORERI: *Dict.* op „Heurn."

54) De overige kindn van Mr Johan W. schijnen geweest te zijn: Judith, Cornelia, Aletta, Francoyse en Zeger.

55) Verder schijnt Seger W. nog tot kinderen gehad te hebben Isaak, Johannes, Johanna Maria en Johanna Christina.

V

TH

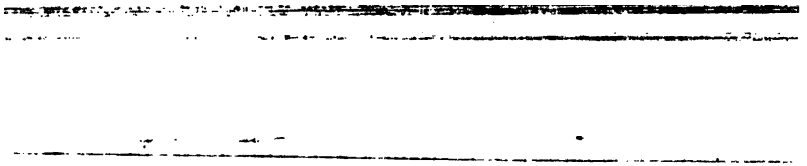

949.2
H 67 w
MAR 17 1919

BRIEVEN

EN

ONUITGEGEVEN STUKKEN

VAN

JOHANNES WTENBOGAERT.

Verzameld en met aanteekeningen uitgegeven

DOOR

H. C. ROGGE.

Tweede deel.

Eerste afdeeling.

1618—1621.

WERKEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP,
GEVESTIGD TE UTRECHT.

NIEUWE SERIE N°. 12.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1869.

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

NIEUWE REEKS.

N°. 12.

BRIEVEN

EN

ONUITGEGEVEN STUKKEN

VAN

JOHANNES WTENBOGAERT.

Verzameld en met aanteekeningen uitgegeven

DOOR

H. C. ROGGE.

Tweede deel.

Eerste afdeeling.

1618—1621.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1869.

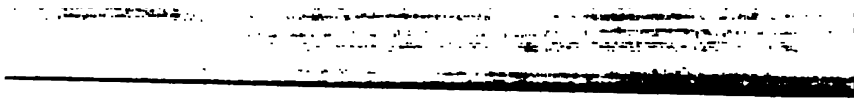

1618–1621.

CXCII.

J. WTENBOGAERT AAN DEN KERKERAAD TE 's GRAVENHAGE [1]).

Hij geeft de redenen op die hem bewogen hebben eerst 's Hage en daarna het land te verlaten. Men raadt hem af thans terug te keeren. Verdediging van zijn vroeger gedrag ten aanzien van de scherpe Resolutie. Prins Maurits beschouwt hem ten onrechte als de oorzaak van alles. De lasterlijke aantijging van N. van Berck. Apologie. Hij dringt aan op zijn eervol ontslag. — De mededeeling van Berck aan Speenhoven.

Eerwaerdige, hoochgeleerde, godsalige, beminde Broeders in den Heere.

T'onverwacht aengrijpen van de drie heeren, sijnde bij mij wat diep ingesien, ende sorchvuldelick overwogen wt wat hoeck sulcx mocht draven ende wat men daermede mocht voor hebben, heeft mij doen acht nemen op verscheyden waerschouwingen, mij van vele goede luyden gedaen, medebrengende dat ment oock op mij hadde gemunt, met raedt van wat wt het ooge te gaen; waer bij gekomen zijnde, neffens verdubbelinge van dezelve waerschouwingen, d'een op d'ander, oock de heete tranen, hoge

obtestatien ende hertelick bidden ende smeecken van mijne l. huysvrouwe, gesproten alleen wt een apprehensie van de bitterheyt, lang tegens mij geuit, ben eyntelick naer eenen swaren strijdt bewogen dien raedt te volgen. Mijn hertelicke begeerte was wel daerop eerst te hooren uwer EE. advis, gelijck ick oock daertoe door D. Taurinum [2]) hadde gearbeydt, maer door veler absentie conde het soe in der ijl niet geschieden. Evenwel heeft mij zijne E. gerapporteert, gesproocken te hebben met mijnen l. collega La Faille [3]), met twee ouderlingen ende een diaken, ende dat die alle te gelijck, oock hij Taurinus mede (D. Bernardo alleen wtgenomen, die doch naderhandt zijn advis verandert ende den anderen mede toegevallen is), mijn vertreck voor eenigen tijdt hebben geraden gevonden. Mij een weynich, doch niet verre, van der handt gemaeckt hebbende [4]), zijn de voorschreven advisen van zeer vele, oock grote, geconfirmeert meer ende meer, soe dat zij, niet wetende van mijn vertreck, evenwel rieden dat ick soude vertrecken hoe eer hoe liever, off anders, dat mij peryckel naeckende was. Wat die goede luyden mach hebben beweecht mij sulcx te raeden en weet ick niet anders, dan dat ick vermoede dat sij, mij lieff hebbende, ende merckende dat men voor desen immer soe hatich geschreven ende gesproocken hadde van mij als van de voornoemde heeren, jae noch meer, wtgenomen mijn heere den Advocaet, neffens welckers naem oock den mijnen doorgaens wierdt gespelt, meynden grote redenen te hebben te vresen, dat mij gelijcke calamiteyt als haere EE. nu overgecomen was, aengrijpen soude, die zij oordeelden dat mij nae nature ende schrifture geoorloft was te ontwijcken, ende dat ick se behoorde t'ontwijcken, siende de verbolgentheyt derghenen, die sij meynden zeer op mij verbittert te zijn. Ick beken oock datter eenige waren, die meynden dat ick behoorde te blijven, ende mij op God ende tgoet getuygenisse mijner conscientie verlatende, wachten wat

mij overcomen zoude; maer dese zijn alle sedert van meninge verandert. Sedert van verre vernemende watter passeert en hoore noch anders niet dan d'eene waerschouwinge op d'andere van mij wt de wege te houden. Niet dat men yet in specie melt dat tot mijner belastinge soude zijn voorts gebracht, maer alleen dat men vreest dat de overgrote verbittertheyt, die men nu soe lang op mij heeft gehadt, mij eenige sware gevanckenisse soude mogen veroorsaecken, ende dat men daer nae wel eenich praetext soude soecken om verder te gaen; want (seggen se) hoe licht vindt men een stock wanneer men voor heeft eenen hondt te slaen? Ick hebbe evenwel eenen groten strijdt bij mij gehadt om niettegenstaende dat alles weder te keeren, oock met voornemen ende resolutie van aldaer gegrepen ende qualick getracteert te worden; in meninge van niet alleen met mijne banden maer oock met mijnen doodt (wen het den Heere soe gelieven soude) de waerheyt die ick aldaer geleert hebbe te versegelen, ende alsoe mijn leven, dat doch cort is, eerlick ende costelick voor God, hoewel schandelick naeder werelt, te eyndigen, willende gaerne lopen ende mijnen loop voleynden op de zelve bane, daerop soe vele propheten, apostelen ende martelaren, jae mijn Heer ende Mr Christus zelve gelopen ende t'eynde, dewelcke zij de croon des ewighen levens, vercregen hebben. Ofte, bij soe verre ick aldaer buyten mijn verwachten, hoewel niet sonder alle hope (alsoe ick mij niet bewust en ben van yet dat sulck tractament hebbe verdient) in vrijheyt gaen ende staen konde, dat ick in sulcken gevalle int werck stellende d'acte, mij alreede bij uwe EE. vergonst, mijn affscheyt aldaer in uwer EE. vergaderinge betamelick mochte nemen, om zeer gewichtige redenen, die ick u EE. van meninge was alsdan te openbaren. Maer goede, vrome, wijse, godvruchtige lieden, die ick dit mijn voornemen hebbe geopenbaert, bereydt t'selve datelick te effectueren, hebben mij, met

zeer vele lanckduerige redenen ende propoosten, daertoe ettelicke uyren met disputen tegens mij hebbende toegebracht, wederhouden ende bewogen deselve mijne resolutie off t'eenemael te veranderen, off noch wat wt te stellen. Middelerwijll heb ick goedt gevonden desen aen uwe EE. te schrijven, ende mijne insichten te openen op eenige dingen, die mij geduerende dese mijne gelegenheyt zijn voorgecomen. Eenige, oock treffelicke lieden, hebben mij doen verstaen, dat ingevalle ick mij niet en hadde bemoeyt met het stuck van de waertgelders, daer geen gevaer en was voor mij, maer, zoe ick daerop yet geschreven off geadviseert mochte hebben, dat men mij dan niet en soude raeden weer te komen; willende dat ick mijne conscientie hyerop wel soude examineren. Ick hebbe geantwoordt, dat men wel weet dat ick niet en gae in den raedt, daer men handelt van soedanige saecken, alsoe het mijne vocatie niet en is. Oock dat ick noyt en ben geweest in eenige vergadering, publycke off particuliere, daer dat stuck, off men waertgelders aennemen off niet aennemen soude, in deliberatie is geleydt, om daer over mijne stemme te geven; daer en boven wel sijnde verseeckert dies-aengaende niet geschreven te hebben, oock aen de gevangen heeren noch aen yemant anders sijnde in authoriteyt; dat ick evenwel reden hebbe te twijffelen off ick hyermede soude mogen volstaen, ende mij van vorder molestatie verseeckert houden. Men weet dat t'stuck van de waertgelders is gedisputeert ende gediscoureert opentlick onder alle soorten van menschen, tot de pelssers ende wevers toe, ende dat het bij velen is tegen-gesproocken, bij velen voorgestaen, op dit fondament onder anderen, dat het is geweest eene resolutie van de heeren Staten van Hollandt, die wij in Hollandt houden voor onse hoge overheydt, onder niemandt staende als alleen onder God. Alsoe wij nu soe wel predicanten als andere in Hollandt wonachtich derselver haer M. E onderdanen sijn, soe hebben wij mogen jae behoren

voor te staen, yeder nae sijne vocatie ende gelegenheyt, derselver onser h. overheydt resolutie, ende t'ghene voorts daer wt resulteert, niet strijdich tegen des Heeren woorden, oock dese aengaende de waertgelders, tegen dieghene die, zijnde onderdanen als wij, onbehoorlick daervan hebben gesproocken, met sterckinge ende stijvinge van de overheyden ende leden van dien in de wettige manutentie van hare authoriteyt, die wij als onderdanen schuldich sijn deselve toe te kennen. Hyerop heb ick gevraegt ende vraege noch: Indien ick off yemandt anders van mijne gelegenheyt bevonden wierdt, alsoe yet tot voorstandt van dezelve resolutie geseydt, gediscoureert, oock aen eenich vriendt dies-aengaende geschreven te hebben, off men sich mach verseeckert houden van daer niet te sullen werden gemolesteert? Ick meyn wel dattet soe behoort, soe justitie ende reden plaets heeft; maer indien niet, dat men daerop lichtelick wat soude vatten tot yemants beswaernisse. De vos liep wech opt placcaet van bannissement der ongesteerte dieren, wt vrese dat, all had hij eenen seer schonen steert, de coninck evenwel mocht sustineren dat hij gheen en hadde. Hoe het morale van die fabel bij wijse lieden is geappliceert, is kennelick.

In mijn regard komt hyer noch bij een ander saeck. S. Ex^e^ heeft mij dickwils ende noch onlancx gequalificeert d'eenige autheur van alle de troublen int landt. T'is t'seggen Rosaei geweest in den kerckenraedt all voor 2 jaeren. Ist niet een swaer oordeel over mij? Mocht ick dat met Rosaeo wt disputeren op de volle plaets van s'Gravenhage, ick soude derwaerts vliegen; maer t'oordeel van dien groten Prince druckt mij swaer. Connen de troublen wel veel swaerder sijn int landt dan se zijn sonder onderganck? Ben ick daer autheur van, wat straffe meritere ick? Wie seydt dat? Die Prince die alle de macht ende 't gewelt van t'landt in handen heeft. Ick heb mij daervan willen suyveren in de volle vergaderinge der Mog heeren

Staten van Hollandt enz., daer S. Ex^e^ tegenwoordich was; niemandt antwoorde mij een woordt. S. Ex^e^ evenwel persisteert [5]). Indien s'Conincx toorn s'doots bode is, wat heb ick te verwachten? S. Ex^e^ is wel gheen Coninck, machtich nochtans om mij ende duysenden met mij (soe hem de Heere dat toelaten wil) tot stoffe te vermalen. Hoe gaerne had ick, dit wetende, S. Ex^e^ all voor langen tijdt (gelijck ick oock behoorde) geweecken, met mijn vertreck van daer? Maer uwe EE. ende andere, macht over mij hebbende, wildent niet toelaten. Ick aenbidde alhier de heymelicke oordeelen Gods, die mij noch met dese hoochste droeffenisse heeft willen beproeven. Sijnen naeme sij gebenedijdt.

T'en is noch niet all. Leest de bijgaende memorie [6]), daer sult ghij sien wat lack men mij soeckt op te werpen. Is dat niet om te verwen den schandelicken, logenachtigen roep van de Spaensche pistoletten, Jesuitische correspondentien enz.? Hij heeft noch daer bij geseydt dat hij het deposeren wil, mach het oock all gedaen hebben. Dat is van wat anders als van waertgelders. Die het seidt is een overstatich man, lang geweest in regieringe, nu borgemeester van de stadt, heeft het opgeteeckent soe haest ickt had gesproocken, slaet op sijn borst enz. Wat exceptie hyer tegens? Twee: Eerst die propoosten zelve, soe se daer staen, die (hoewel ick niet meer en weet dat ick se gesproocken heb als van de uyre mijns stervens), wel geexamineert ende ingesien sijnde, heel wat anders mede brengen dan dat Berck [7]) nu daer wt treckt, neffens dat se aen malcander niet en hangen ende strijdich zijn. T'moet oock sijn dat hij zelve die soe niet moet hebben genomen als hij nu doet, aengesien hij die volle drie jaren verswegen heeft. Want voor desen mij noyt yet daervan en is te voren gecomen. Daernae, mijne conscientie is geheel net ende suyver in desen deele. Ick heb Berck door eenen brieff laeten weten d'ineptie van dit sijn seggen

ende voorts gedaecht voor t'oordeel Gods, indien hij daer bij blijft als gesproocken, soe gesproocken ende ter sulcken eynde als hij dat neemt. Wanneer men nu soude willen werck maecken van sulcke inventien om mij mijn proces te maecken, waer soud ick mij vinden? Voor eenen billicken onpartijdighen rechter hyer van te verantwoorden, heeft gheen swaricheydt; maer d'extraordinaire proceduren, die men houdt tegens luyden van veel groter confidentie als ick, den Haegh voll crijghsvolck, ende dat men nu soe langen tijdt gesocht heeft, met pasquillen ende libellen [8]), mij neffens eenige andere te maecken tot een slachtoffer van den gemeynen haet, doet mij noch terugge blijven. Daerbij, aengemerckt dat ick daer comende ende niet predickende onnut soude wesen, schoon predickende als men mij schoon buyten banden liet, en soude het maer weynich weecken dueren, namelick tot de synode particulier, die mogelick suspenderen, off tot de generale, die deporteren ende executeren soude d'alrede gewesen vonnissen. Een fraye synode die men nu sal gaen houden in een tijdt soe vol partialiteyten ende confusie, nae dat d'een verjaecht, d'ander vervaert ende vele voll vrese ende schrick sullen zijn door zoo vele onverwachte veranderinghen.

Dese insichten heb ick u EE., beminde Broeders, bij desen willen voordraeghen, opdat deselve, wetende watter passeert, mij souden mogen adviseren, wat zij achten dat ick in dese mijne bedroeffde gelegenheyt hebbe te doen. Ick hebbe alle tijdt rondelick met u EE. gegaen, soe doe ick noch. Ick heb niet onder de leden dat mij soude doen vresen weder te keeren, waeren de saecken in staet van in vrijheyt wettelick te mogen gedefendeert werden. Ick hebbe nu bijcans 30 jaeren Gods woordt opentlick geleert met monde, soe ickt gelove van herten. Ick heb gepredickt Christum den gecruysten, soe God hem mij geopenbaert heeft in sijn woordt. De swaricheyden die ick hebbe gehadt op eenige poincten van de leere, zijn opentlick

ende wettelick verthoont geweest aen den ghenen dien God d'authoriteyt gegeven hadde om daer inne te remedieren naer zijn woordt. Wij en hebben niet extravagants versocht, maer alleen begeert een synode off onderlinge verdraechsaemheyt off onslaginge. De wil der overheyt was verdraechsaemheyt, ick heb se gevolcht, onderhoudende den vrede soe veel ick konde. Ick hebbe mij gestelt tegen dieghene die haer daer tegen stelden, doch wettelick, sonder mij met factien off oproer off yet dat tot trouble of verstroyinge diende te vermengen. Ick hebbe ter contrarie verhindert ende bestraft dat daertoe mocht strecken, vermanende allenthalven tot lijdsaemheyt dieghene, die meynden dat men sommiger stoute vermetenheyt tegen de publycke ordre niet en behoorde te verdragen. Ick heb in mijne gemeynte geleeft sonder rechtveerdige opspraecke, de gemeyne swackheyt wtgenomen, in dewelcke ick bekenne t'minste deel niet gehadt te hebben. Ick weene daerom ende beclage het met tranen, God biddende dat hij se mij vergeve. Ick en heb nieuwers werck van gemaeckt als van mijn beroep, ende hebbe daerin gearbeydt nae, dickwils oock boven mijn vermogen, door de genade desghenen sonder denwelcken wij gants niet en vermogen. Ick heb mijn overheyt geeert, gerespecteert ende gehoorsaemt soe seer als yemandt van mijne conditien. Ick heb vriendelick ende vredelick met mijne medebroeders geleeft, int besonder in kerckenraedt, in classen ende andere kerckelicke vergaderingen, onderhoudende de broederschap met allen denghenen die se hebben willen onderhouden met mij, veel verdragende van deghene die mij tegen sijn geweest, hun goedt doende ende Godt voor haer biddende. Mijn huys is open geweest, mijn tafel gedeckt voor de dienaren Godts, altijds bereit de handt te bieden nae vermogen denghenen, die mijns raeds ende bijstants van doen hebben gehadt ende mij daerom versocht. Ick kan met waerheyt seggen dat de giericheyt mijn herte noyt bekoort en

heeft, ende vele souden wel verwondert zijn wan sij wisten de sobere provisie, die ick hebbe gedaen om eerlick te mogen leven, wanneer ick mij soude vinden in den staet daerin ick nu ben, namelick sonder dienst ende onderhout van t'publyck. Niet dat ick niet en hebbe voorsien van langer handt dat het daertoe komen soude, seer wel, maer ick heb mij op God verlaten. Die mij van eergiericheyt hebben willen taxeren, mij belachelick beschuldigende van affectatie van staven, myters ende bisdommen, en hebben mij niet gekent, ende mij ongelijck gedaen. Ist saeck t'ondersoeck der waerheyt, van Gode bevolen, troublen heeft veroorsaeckt, t'en is mij niet te wijten, niet meer dan men den Vrede-vorst kan te last leggen de grote troublen, veroorsaeckt door zijn Euangelium des vredes. T'is quaet om doen, jae genoch onmogelick te samen God ende de menschen te behaegen. Men verweet Eliae dat hij Israel hadde verstoort; hij antwoorde dat het die zelve waren, die hem sulcx te last leijden, hebbende Gods wet verlaten. Ick en ben gheen Elias ende en wil niet antwoorden als hij dede, maer God weet dat ick niet en ben noch autheur noch instrument van eenige troublen, noch verre noch naebij. Wil men oordeelen van de saecke nae de publicque ordre die ick heb gevolcht onder de authoriteyt mijner h. overheydt, die ick houde te zijn myn heeren de Staten van Hollandt ende Westfrieslandt, wettelick zijnde vergadert, spreeckende als h. overheyden in hare resolutien, decreten, apostillen ende bevelen, die ick als onderdaen schuldich ben geweest te volgen nae Gods woort, ick sal gheen swaricheyt maecken mij op morgen te verthonen ende vonnis daerop te verwachten. Maer indien die zelve, die die ordre gemaeckt hebben, deselve, haer selven bedenckende, veranderen, off dat andere, in hare plaets komende, deselve desadvoueren, achtende tegenwoordich faute jae grote schult te wesen, t'gheen te voren geoordeelt soude zijn geweest als

wel gedaen ende prijsweerdich, hoe kan ick bestaen? Indien d'inwoonders van dese landen (twelck God nimmermeer en wille toelaten) gebracht waren tot dese extremiteyten van te moeten reeckenschap harer voorleden actien doen ende laten geven aen den Spaenjaert off aen den Paus, wij alle souden wel in grote benautheyt sijn. T'en is niet om comparatie te maecken, maer om te thonen dat het seer beswaerlick is van zijne gepasseerde daden te verantwoorden aen andere, als aen die welckers wetten ghij hebt moeten behoren te volgen als onderdaen. Ick en sie niet op de verandering van de personen, want die en maeckt in haer selve gheen verandering van wet noch van staet; ick sie op de wet ende publicque ordre, genomen ende gestelt op dezelve maniere als men die alle tijdt gewoon is geweest te stellen door sulcke, die wij gehouden hebben ende zijn schuldich geweest te houden voor wettelick geordonneert ende geauthoriseert om sulcke ordre te stellen. Sijnde dan tot hyer toe buyten schult, soe behoren wij oock te wesen buyten pijne. Indien men de gestelde ordre nu quaet vindende voor het toecomende will veranderen ende een ander stellen die men beter acht: in den naem Gods. Dat wetende weet ick met een dat ick mij dan oock verclaeren moet off die ordre te volgen of te gaen, om mij niet schuldich te maecken aen ongehoorsaemheyt, strafbaer nae die wet.

Aldus staen mijn saecken, Broeders. Segt mij nu wat ick doen sal. Het doet mij wee van u te wesen, ende bij u kan ick niet wesen (soe men mij seydt) sonder groot gevaer, hoe onschuldich ick mij oock kenne in mijn gemoet voor God. Aenstaende Sondach ist mijn beurte te 9 uuyren; verschijn ick dan niet, zall mijn affwesen notoir gehouden worden voor de gantsche werelt. U EE. weet dat ick in rigore aen de kerck van s'Gravenhaege niet en ben verbonden. Ick hebbe d'acte diesaengaende bij uwe EE. geteeckent, hebbende sedert eenigen tijdt alleen

gepredickt op u EE. versoeck, sonder vaste obligatie [9]). Ick mocht dus nu meteen mijn getuygenisse van uwe EE. eyschen ende heenen gaen daer mij de Heere wijsen ende geleyden sall, ende van daer op mijne defensie letten, soe ick dan te raede vinden sal. Indien uwe EE. de saecke oock soe insien, gelijck het wel behoort (mijns oordeels) ontslaet mij nu voort t'eenemael, ende gheeft mij daervan acte met getuygenisse naer conscientie. Ghij kont het doen soe vele het uwe EE. betreft, roepende de diaconen ende eenige ledematen tot hulpe. Soe sal ick mij gerust stellen in een point ende gewapent zijn tegen de beschuldiging van desertie van mijne gemeynte, wat d'overicheyt aengaet. Willen mijnheeren van den Haege mij oock daermede gerieven onder haer segel ende handt van haeren Secretaris [10]), soe veel het haer EE. mede soude mogen aengaen, ick sal mij ten euwigen daegen aen haer EE. houden verplicht, mits mij oock gevende een borgelick attestatie, dat ick mij noyt met seditie, oproer, factie off anderssins oyt en hebbe vermengt, maer paisibel ende vredelick mijn dienst gedaen enz. Dit is het wterste dat ick begeer. Aengaende de heeren Staten, ick kan daerin nu niet doen om redenen; t'sal geschieden daernae soe dat behoort. Ick bidde u E., Broeders, om Christi wil, doet dit, ghij kont doch niet langer van mij gedient zijn. De Heer zelve ontslaet mij, ontslaet mij oock. T'is beter nu, dewijll noch ghene kerckelicke aenspraecke off anderssins tegen mij gedaen en is. Soe ghij het anders verstaet, gheef mij reden ende wijst mij een beteren wech, die ick seeckerlick mach ingaen, ende die ick behoore in te gaen. Doet mij hyerop bescheyt hebben metten eersten, dat bidde ick om Christi will, opdat ick wete wat mij tegen den aenstaenden Sondach, ende wat tijdelick voor denzelven, te doen off te laten staet. U EE. antwoordt t'mijnen huyse bestelt zijnde, zal mij met God wel geworden. Hyermede ende met mijne gebeden, die ick dagelicx

weecke in mijne tranen, biddende voor den staet onses arm vaderlands, der bedroefder kercke, voor S. Exc. ende gevangene heeren, voor uwe EE. ende voor mij, bevele ick u, waerde Broeders, mogelick voor alle tijdt, den goeden God. Sijdt doch mijner gedachtich in uwe gebeden ende helpt mij met dat wapen, twelck ons t'allercrachtichst is. Ick ende meer ander vrome getrouwe dienaren Christi mogen nu seggen metten Psalmist: Mijn tranen ende mijn clachte: Sijn mijn spijs die mij steedts voedt; Als men mij vraecht met verachten: Waer is nu u God soo goedt. De genade Gods zij met u alle te samen, Broeders.

U EE bedroefde mededienaer ende dienaer in den Heere,

9 Septemb. 1618. J. Wtenbogaert.

Veritas premitur non opprimitur.

Broeders, wat dunckt u hyervan, die selve Berck van Utrecht seydt allene dat ick, Wtenbogaert, ten tijde van de tresves hem gelt gepresenteert hebbe van wegen den vijanden. Dit gaet noch alle boosheyt te boven. O Wtenb., Wtenbogaert, hoe wordt ghij ter proeve gestelt. Maer ghij Heer weet mijn onschult, ghij sult het rechten. Ick bid de Broeders, indien sij niet konnen verstaen tot mijne dimissie, gelijck ick belij dat het sijn insichts heeft, dat sij mij dan bestellen acte van consent van te mogen absenteren tot wedersegge toe, ende dat onder t'kercke segel, dat heeft gheen swaricheyt. Ende opdat mijne beurte openblijve voor mij, soe bid dat d. Taurinus mijn plaetsche telckemael beware.

„De heer Berck heeft desen morgen, den 14^en^ Augusti, tegen mij geseydt dat d. Wtenbogaert over drie jaren tegen sijne E. soude gehouden hebben dese propoosten: Mijn heer, meynt ghij dat ghij het hier tot Utrecht la[illegible]

sult konnen houden? Berck vraechde waerom? Wtenbogaert antwoorde: daer is nu vrede gemaeckt met den Coninck van Spaengen, ende het is all veraccordeert dat men daer gheen oorloch meer tegen voeren sall. Siet eens int landt van Cleeff, daer gaen de Spaensche ende onse soldaten vrijelick ende vredelick door malcanderen ende spelen frere compagnon, dorschen in een huys ende deylen den buyt te samen. Als des Coninex volck in Overijssel comt, daer sullen hem de poorten open staen. Ick kenne het volck t'Utrecht ende t'meesten deel in Hollandt, die nu meest ter kercke ende ten avontmael gaen, sullen d'eerste de huyck omwenden. Men sal geen oorloge meer voeren tegen den Coninck van Spaenjen, ende de Coninck sal de heeren in haere regeringe laeten ende een yegelick bij sijn officie. Berck seyde: dat sijn vremde dingen, hoe salt dan mette religie gaen? Wtenbogaert antwoorde: int stuck van de religie zijn wij't bijnaer eens met malcanderen, de lieden en sijn soe niet meer als ghij meynt, het gaet er nu all anders toe. Ick antwoorde: Mijn heer, ick en can dat niet geloven. Daerop Berck antwoorde, slaende met zijn handt op sijn borst: gelooft mij, d. Speenhovi, hij heeft de woorden tegen mij gesproocken hyer in dit salet, ende noch meer andere, die ick oock datelick bij geschrifte hebbe gestelt. Ick seyde: Mijnheer, te winter bij leeninge in den Haege sijnde, hebbe ick dickwils seer familiaerlick met d. Wtenbogardo gesproocken, ende insonderheyt van t'gelt, van den vijant (soo men doe seyde) genoten. Daerop hij mij sulcken contentement heeft gegeven, dat ickt niet en kan geloven. Berck antwoorde: ick gelove wel dat men voor u ende andere slechte lieden sulx heeft verborgen gehouden, maer vertoeft, men sal in corten daeghen andere dingen hooren, die u geheel vremt sullen duncken; t'en is die luyden om gheen religie te doen geweest, maer haere giericheyt heeft se bedrogen ende sij hebben anderé ellendichlick verleydt. Ick weet daervan te seggen, want het

is mij selve gepraesenteert, maer ick hebbe het, God sij loff, geweygert. Actum ten huyse van mijn heer Berck, den 24 Aug. 1618."

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Eigenhandige minuut.

2) Joh. Taurinus.

3) Bernardus la Faille was sedert 15 Sept. 1583 pred. te 's Hage. Hij werd den 30sten Nov. 1618 gesuspendeerd en 31 Juli 1619 afgezet.

4) Wtenb. vertrok aan den avond van den 29sten Aug. uit 's Hage, hield zich eenige dagen schuil te Rotterdam en ging toen naar Antwerpen.

5) Vgl. hierbij WTENBOGAERTS *Leven*, Cap. IX.

6) De memorie van Speenhoven staat onder de minuut afgeschreven, en volgt hier na den brief. Onder de papieren van Wtenb. is ook eene Copie van de „Copie der verhooren van Jan van Renesse" enz. (Catal. van de Rotterd. handschriften No. 580). Daarin komt een extract voor uit het verhoor van Berck. Zie Bijl. A. Vgl. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 216.

7) Nicolaas van Berck was vroeger lid der regeering te Utrecht, van 1611 tot 1618 was hij buiten bewind, in welk jaar Maurits hem, in plaats van Justus van Rijzenburg, tot burgemeester van Utrecht aanstelde.

8) Bijv. in *Den Arminiaanschen dreck-waghen*, de *Wonderlijcken droom van de school-houdinghe van Oldenbarnevelt*, enz.

9) Vgl. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 13.

10) Toen Philips Doubleth. Zie Dl. I, Bijl. A.

CXCIII.

J. WTENBOGAERT AAN PRINS MAURITS [1]).

Herinnering aan zijne vroegere betrekking tot den Prins en de gebeurtenissen van 1617. Hij heeft, hoezeer vruchteloos, aangedrongen op zijn ontslag, ten einde verdere moeielijkheden te voorkomen. Waarom hij thans ontweken is. Zijne verdediging: hij is de oorzaak niet der bestaande oneenigheden; hij heeft zich met politieke aangelegenheden niet verder ingelaten dan zijne roeping als predikant medebracht; met 's lands advocaat heeft hij niet in ongeoorloofde verstandhouding gestaan; de beschuldiging van N. van Berck is lasterlijk; in 't kerkelijke is hij vrij van ketterij. Verantwoording omtrent vroegere beschuldigingen, betreffende verstandhouding met den vijand en de overgave van Wesel door zijn toedoen. Hij verzoekt dat de Prins een ouden dienaar in vrijheid zal laten terugkeeren om zijn

onschuld te kunnen verdedigen, daar hij niet door een kwaad geweten genoopt is te wijken.

1) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 219 tot 238. — De brief is niet gedateerd, doch ze is ongetwijfeld in de eerste dagen van zijn verblijf te Antwerpen geschreven en verzonden.

CXCIV.

J. WTENBOGAERT AAN JOH. TAURINUS [1]).

Over het sterfbed van zijn broeder Jacobus. Hij moet diens overlijden aan de weduwe en de Broeders te Utrecht bekend maken. Vertroosting. Wat hij met Taurinus' koffer moet aanvangen? — In den nacht omtrent vier uren, den 23 Sept. 1618.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 11—15. — Joh. Taurinus, zoon van Petrus Taurinus, pred. te Schiedam, werd in 1618 te 's Hage beroepen en deed aldaar op 22 April zijne intrede.

CXCV.

J. WTENBOGAERT AAN DEN KERKERAAD TE 's GRAVENHAGE [1]).

Hij heeft eene acte van verlof ontvangen, betoogt dat hij niet terug kan keeren en verzoekt volledig ontslag, vóór dat eenig kerkelijk of politiek oordeel hem misschien treffen zal.

Eerwaerdige, godsalige, hoochgeleerde, wijse, zeer voorsienige heeren, mannen ende broeders. U EE. weten hoe dickwils ick om mijn eyntelick affscheydt aengehouden hebbe, ende om wat redenen [2]). T'en heeft evenwel u EE. niet gelieft mij t'zelve te vergunnen, maer wel verloff voor eenen tijdt om stil te staen, waervan ick u EE. bij desen bedancke [3]). Nu ist alsoe dat ick gheen apparentie en zie van de kercke ende gemeinte Gods aldaer immermeer eenigen dienst meer te konnen doen, soe van wegen t'verloop der saecke als oock door dien ick mij soe vinde

gealtereert ende onstelt, oock verdwelmt ende verdoft in mijn verstant ende geturbeert in mijne memorie, dat ick tot alle publycke diensten onbequaem ben. Jae zelve wordt mij mijne residentie aldaer van veel goede vrienden ontraden, om redenen. Is derhalven alsnoch mijne ernstige bede ende versoeck, dat u EE. gelieve mij van mijnen dienst aldaer finalick ende eyntelick te ontslaen, immers voor zoe vele t'zelve u EE. aengaet. Indien u E. immers dese conditie willen behouden, die die van Utrecht op mij behielden, als sij mij bijcans in gelijcke droevige occurrentie ontsloegen, namelick, dat ick soude gehouden sijn aldaer weder in dienst te komen, wanneer de gemeynte mij weder soude roepen ende ick de gelegenheyt bequaem sie om aldaer met vrucht te konnen dienen, ick ben tevreden [4]). Laet die insereren, ick belove het met dese mijne handt, die u EE. tot dien eynde door yemandt konnen doen bewaren. Dese ontslaginge kan oock wel geschieden stillekens in uwer EE. camer, sonder veel geruchts. Maer ick moet daer van hebben schriftelicke acte, behoorlick geteeckent ende gesegelt, met getuygenisse van leer ende leven daer bij, soe veel uwer EE. conscientie vermach. Men kan het mij geven sonder eenigen schreum, soe lang mij noch gheen [ticht] noch aenspraecke gedaen en is, ende ick in reatu niet en ben, gelijck ick, God loff, niet en ben. Ick en doe doch gheen actuelen dienst, ende is geen apparentie gedaen te sullen worden, ende u EE. weten dat ick doch alrede van Meert aff hyer op aengehouden hebbe. Waertoe mij dit nu te weygeren? Wil men toeven tot dat men mij polityckelic't een lack oplegge, hoewel daertoe, God loff, gheen red[illegible] en is, off dat de synode, die ophanden is, mij met eenige censure besware [5])? Doet mij doch dat ongelijck niet, dat bid ick. Ghij weet mijne oprechticheyt ende getrouwicheyt in dienst, ende dat ick soe lange hebbe gestaen als ick

konde. Verlaet mij nu niet, ende en vermeerdert mijne droeffheyt niet, daer ghij mij met reden en recht helpen kondt. T'is alle de recompentie die ick begere. Evenwell sullen uwe EE. ende de gemeynte alevel alle tijdt in mijn harte ende gemoedt sijn, om die te dienen soe haest ick sal konnen ende het mij toegelaeten sal worden. Verblijdt mij dus hyermede, lieve Broeders, ende verquickt mij in mijn swaer cruys met soe eene lichte ende billicke saecke. Mijn herte sal mij ontfoncken, ick sal God dancken, ende ick sal moet scheppen in God, om noch wat goeds te doen, ende ghij sult mijne vijanden onttrecken een swaren stock om mij te slaen, mij daer tegens wapenen met eene grote defensie, des noodt zijnde. Ick bidde daerom. Ghij kont het doen in den form als voor, sonder eenige swaericheyt, doet het dan, bid ick nochmaels. Ick verlaet mij daertoe. Hiermede,

Eerwaerdige, hoochgeleerde, godsalige, wijse, voorsienige heeren, mannen ende Broeders, blijft den Heer ende 't woorde zijner genade bevolen. Desen 5 Octobris 1618.

U EE. gants dienstwillige,
J. Wtenbogaert.

Eerwaerdigen, hoochgeleerden, godsalighen,
wijsen ende voorsienigen heeren, mannen
ende broeders, predicanten ende ouderlingen
der Gereformeerden kerck in S'gravenhage.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 155, v. 174, vv. 184 vv.

3) Zie de acte van 11 Sept. in WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 252.

4) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 12.

5) Den 29sten Oct. werd hij door de Zuid-Hollandsche synode ontboden, die op den 4den Nov. zijn vonnis velde (BRANDT, *Hist. der Reform.* Dl. II, bl. 998). Eerst in April 1619 werd hij openlijk ingedaagd door de Staten Generaal, nadat men hem vruchteloos had gezocht (*Ald.* Dl. III, bl. 746, v.), waarop den 24sten Mei de sententie volgde (WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 287).

CXCVI.

J. WTENBOGAERT AAN NEELTJE GERRITSEN [1]).

Dankzegging voor de liefde aan zijne vrouw bewezen. Hij heeft in Antwerpen veel toegenegenheid gevonden. Klacht over zijne ballingschap. De dood van Jac. Taurinus heeft hem zeer getroffen. Hij betreurt de lasterlijke geruchten omtrent zijn vlucht. Zij moet voor hem bidden en standvastig blijven in de leer der waarheid.

Groet mij hertelick Lenaert Claesz. ende zijne huysvrou, Jacob Juriaens ende zijne huysvrou, Hans.... [2]) met de zijne, ende andere Broeders ende susters, die u de getrouwste ende familiaerste zijn. Laat hun desen lesen, dunkt het u goedt. Verbrandt dan den brieff, opdat ghij opt gerucht van die niet ontboden ende den brieff u niet affgeeyscht en werde; twelck niet goedt waere om vele reden. Wat meerder gelegenheyd hebbende hope ick meer te schrijven aen u off aen andere ende over ander saecken. Desen 6 Oct. 1618 [3]).

Eerbare, deuchtsame jonge dochter Neeltgen Gerritsen, ten huyse van Leenaert Claesz., pasteybacker in de Veenestrate. Ter eygener handen.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 15—20. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. Daarvan deel ik hier nog het postscriptum met het adres mede, waarop de namen met dikke strepen waren doorgehaald. Wtenb., die later deze brief weder in handen moet gekregen hebben, schreef er op: „Brieven aan een vrou, geschreven gedurende mijn ballingschap." Daar zijn er dus meer geweest.

2) Niet meer leesbaar. Deze naam werd als de beide vorigen doorgehaald.

3) De woorden „wt Antwerpen" staan er niet bij.

CXCVII.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Hij is zeer verheugd over het ontvangen van de acte van ontslag, ofschoon hij deze gaarne gezegeld en wat „ampeler gestelt" had gezien. Het doet hem leed dat hij aldus zijne gemeente moet verlaten. Door tusschenkomst van Van Sorgen hoopt hij vooreerst zijn tractement te zullen behouden. Hij verlangt inlichtingen omtrent verschillende punten, zijn toekomst betreffende.

Mijn heere, sonderlinge getrouwe vriendt ende Broeder.

Den uwen van den 11en Octobris heb ick nu terstont met d'Acte ontfangen, niet sonder grote alteratie ende verscheyden gedachten, veroorsaeckt door t'lesen van de selve, soe u E. zelve can dencken. Wanneer ick immers aldaer gheen dienst meer doen en kan, ende mijn vertreck van daer soude gehouden worden voor eene schandelicke desertie mijner kercke ende onbehoorlicke verlatinge mijns diensts, ick oock in perijckel staen van door den Synodum gesuspendeert off gedeporteert te worden, t'ware over sodanige gepraetendeerde desertie off verloop in leere ende leven, zoe kan mij dese acte eenichsins dienen tot bewijs van wettige onslaginge ende getuygenisse van leer ende leven derghener, die allernaeste daervan konnen ende behoren te getuygen, als daer toe hebbende wettelicke beroepinge, die mij oock daerom raedtsaem docht metten eersten te voorderen, omdat ick vreesde dat off de particuliere synodus soedanige ontslaginge met haer censure mochte voorcomen, off de successeurs des tegenwoordigen kerckenraeds daer in mochten swaricheyt maecken, ofte dat oock aldaer in de kercke soedanige verandering mochte vallen in den kerckenraedt, dat soedanige ontslaginge off getuygenisse mocht werden geweygert, off yet contrarie gedaen. Dese consideratien maecken mij d'Acte aengenaem,

wtgenomen dat ick wensche dat deselve boven de teeckeninge oock gesegelt ware geweest, twelck ick wtdruckelick hadde begeert, ende niet en wete waerom het naegelaten zij, denckende dat het geschiet zij bij versuym [2]). Maer anders is het mij eene droeffheyt, die ick vrese mij mijn leven menschelicker wijse vercorten sal, dat ick op sulcker voege van die gemeynte, daer ick soe vele arbeyds ende moeyten hebbe gedaen ende gehadt, moet scheyden. Wat wil ick meer seggen, mijn lieve heere ende Broeder, t'gaet mij tot aen mijne siele ende en wete niet hoe ick dat sall konnen overwinnen, ende de sware aenvechtingen, die ick daerover lijde, tegenstaen. Hadde ick noch een eenige reyse in mijne gemeynte opentlick gehoort mogen worden, ende mijn affscheyt van deselve nemen, met betuyginge van de oprechticheyt mijner leere, proceduren ende meninge tot derselver stichtinge ende vrede, soe ware ick gerust. Maer dese wonde is veel te groot ende te diep, dan dat deselve door zoe eene plaester sal konnen geheylet worden. U E. geeft mij wat moets, seggende dat u E. verhoopt dat God u ende mij de genade sal doen, dat ghij mijne stemme aldaer wederom in sijne [gemeente] soudet hooren, eer de winter sal overstreecken sijn. Maer wat apparentie is doch daertoe, mijn lieve Broeder, bijsonder in mijn regard, die mij hier van alle de werelt verlaten [zie], selve van vele Remonstranten, die ick verneme dat haer soe draegen in den synodo tot Delff, dat zij quovis modo haeren peys maeckende, mij wel lichtelick te voren geven (*sic*) sullen; twelck mij mede een wtermaten groot cruys is boven alle de reste. Doch de Heere is verwonderlick ende kan noch wel licht scheppen wt de duysternissen, als het hem maer en gelieft. Voort en twijffel ick niet, off u E. en heeft wt mijne huysvrouwe op hare wedercomste wel verstaen de consideratien domestyck, die wij hadden desen aengaende ten opsien van de gagie. Mijn heere, gelooft mij dat mijne middelen sober zijn, om

eerlick te leven sonder gagie, bijsonder als ick dus buyten lands moet suckelen, ende in effect dobbel huyshouden, mijn huysvrouwe daer ende ick hyer sijnde. T'is oock niet wel te seggen de groten overlast, die ick alle den tijdt mijns dienstes geduerende ende bijsonder de leste 5 off 6 jaeren hebbe gedraegen. De continuatie dan van tractement, immers voor eenen tijdt, soude ons wel dienen, indien die sonder handsluytinge van wegen d'overheydt wilde vallen. Alle baten souden mij nu helpen. Hadden wij t'onse gansch gereddet, ende dat mijn huysfrou bij mij ware, om maer een huys te houden, de swaericheyt soude soe groot niet sijn als anderssins. Men soude mij hyerin mogelick wat konnen soelageren, met het secreet houden van dese ontslaginge, twelck in allen gevalle goedt ware, oock om ander oorsaecken, tot de noodt (daervan ick, onder correctie, best soude konnen oordeelen) mochte vorderen d'openbaringe van dezelve. Ick hadde oock nae mijn onthoudt van dit secreet houden wat geschreven, hope dat daerop gelet zal zijn, ende bidde alsnoch dat daerop ernstelick gelet werde, ende alsoe dese onslaginge niet tot naedeel maer tot voordeel gemenageert werde, soe van mij als van de kercke. Oock hadde ick wel gewenscht dat bij dese acte van ontslaginge ware gevoecht een acte van getuygenisse, wat breder ende ampeler gestelt. De substantie is in dese acte zeer wel wtgedruckt, maer men plach deselve wel wat breeder te extenderen, met circumstantie van arbeydt, moeyten, neersticheyt, vreedsaemheyt, selve geduerende dese scheuringe, om die te verhoeden nae vermogen, oock vriendelicke ommeganck met mijn mededienaren, predicanten, ouderlingen enz., ende vlijticheyt int besoecken der crancken enz., twelck ick wel hadde gewenscht in desen geschiet te zijn, indien men acht dat ickt meritere. Ick soude wel een kleyn formuliertgen daervan hebben overgesonden, bijaldien ick de genegenheyt der Broederen wiste, ende bijsonder bij-

aldien ick niet en hadde best gevonden het originëel aen mijn huysfrou wederom te senden, tot sulcken fine als ick meyne dat sij u E. geseydt heeft off seggen sal. U E., metten welcken ick vrij spreecke, gelieve middelertijdt daerop te letten. Noch verwacht ick van u E. solutie op eenige difficulteyten, bij mij gemoveert op de bewuste reyse, die ick zeer apprehendere, om de verheyt ende costelickheyt, oock ongemackelickheyt, bijsonder deses tijds jaers voor een van mijne jaren. Ick ben in grote perplexiteyt; de Heer wil mij redden ende mijne saecke rechten. Mij verlangt seer nae t'advis, dat ick crijgen sal opt stuck van de sauvegarde, geroert in mijnen lesten aen mijn huysvrou, om u E. mede te communiceren. Ick wensche wel eens finalick geadviseert te worden off daer seecker hope is tot mijne wedercomste off niet, opdat ick mocht weten wat ick bij der handt nemen sal. Want in dese onseeckerheyt, doe ick niet dan drijven op de sware clederen van melancholye, all ogenblick in gevaer van t'onder te gaen. Vertrouwe evenwel op God, dat hij mij boven houden sal. Verwacht oock u E. advis op t'subject van mijne apologie, daervan u E. aen mij hadde geschreven. Hyermede, mijn heer, blijf met u E. huysfr. ende familie den Heer van herten bevolen. Desen 19^{en} Octobris, stracx naer t'ontfangen van den uwen, verwondert hoe die soe lange onder wegen is geweest.

U E. dienstschuldige dienaer,

J. W.

Erentfesten, hoochgeleerden, seer vromen, wijsen ende voorsienigen heer Mr Nicolas van Sorgen, advocaet, postulerende voor den Hove van Hollandt. Sgravenhage.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Van Sorgen teekende aan: „R^{a} 22 Oct." Bijna alle brieven van Van Sorgen aan Wtenb. schijnen verloren te zijn.

2) Zie de Acte van 9 Oct. in WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 254, v. Daar staat echter aan het einde: „ende met het zeghel der kercken beseghelt." Uit hetgeen volgt blijkt, dat Wtenb. de Acte aan zijne vrouw heeft teruggezonden, om het stuk te doen zegelen. Dit is dus geschied.

CXCVIII.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Over zijn tegenwoordigen toestand. Hij is nog altijd in tweestrijd of hij terug zal keeren dan wel uit het land blijven. Heeft hij wel goed gedaan met te vluchten? Hij zit te Antwerpen als gevangen. Waar zal hij heengaan? Hij wil zich weder openlijk in 's Hage vertoonen, tenzij Van Sorgen en Taurinus het hem volstrekt afraden. Hij is zich bewust van zijn onschuld in het stuk van de politie en de religie. — 24 Oct. 1618.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 20—30. — Het handschrift berust in het Archief van de Remonstr. gem. te 's Hage.

CXCIX.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Hij verblijdt zich over zijne voortdurende toegenegenheid, gebleken uit zijn schrijven. Ook van andere Broeders heeft hij brieven ontvangen. Zijne bezorgdheid voor de Remonstranten te 's Hage. Hij kan zich met Episcopius' beschouwing van zijn vlucht niet geheel vereenigen. — 1618 Mense Octobri.

1) *Ep. pr. ac er. vir.* Ep. 309. — Antwoord op een brief van Episcopius, die, gelijk de meesten uit dit tijdperk aan Wtenb. gericht, verloren is.

CC.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Klacht over den treurigen stand van zaken. Over een plan om naar Hamburg te trekken. Hij verlangt naar brieven van Van Sorgen

en Episcopius in antwoord op hetgeen hij schreef over zijn vertrek uit 's Hage. Verdere bijzonderheden. — 3 Nov. 1618.

Mijn goede heer ende beste vriendt.

Hoe lopen de saecken dus over stier! . . . . . Ad alia. Van de Acte is wel, ick bedanck u. De reste willen wij daer laten, ten ware men voor de handt wist dat d'ouderlingen genegen waren [2]). Mij is seer lieff te verstaen t'goet gemoet van u E. broeder [3]). Mocht ick begeren, ick waer daer. Ick heb mijn huysvrou weder daervan geschreven, sij sal het u E., meyn ick, communiceren. Soe niet, eyscht het haer aff. Een dinck moet ick noch vragen: sal ick daer oock seecker sijn in cas van naeschrijven? Off soe men sulcx verstont op handen te sijn, soude ick daer wel een goedt vriendt hebben, die mij tijdelijck waerschoude, om dan op Staden off nae Schouweburch [4]) te gaen? Ick wacht u . . . . . Sal u schrijven wachten. Ick weet noch niet wat ouderl. ghij hebt, vrese met Wolff [5]) niet wel sall sijn. Ick houde seecker dat die van Duynkercken, Nieupoort, enz. niet en behoeven in Zeelandt aen te komen, maer meyne niet dat daer schepen sijn. Sal het van ver vernemen. De wech van hyer op Lingen wordt geseydt: van hyer op Coeln, voort op Munster, van daer weet ick ten naesten bij de gelegenheyt tot op Lingen; maer ick soude het te land gaen liever eerst van hyer op Wesel nemen, om de kennis die ick daer hebbe, pour prendre langue et me preparer mieux au voyage par l'addresse de mes amis. Ick verschrick enz.

A Monsr, Monsr van Sorgen, advocaet,
ter eygene handt.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 31—33. — Het handschrift, waaruit ik hier mededeel wat bij de uitgave werd weggelaten, berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. Van Sorgen ontving dit schrijven den 8sten.

2) Vgl. den vorigen brief.

3) Leonard van Sorgen woonde te Hamburg.

4) Hij bedoelt Altona, onder het gebied van den graaf van Schouwenburg.

5) Mij onbekend.

CCI.

S. EPISCOPIUS, ENZ. AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zij zijn opzettelijk te 's Hage bijeengekomen om, volgens zijn verlangen, hun oordeel uitte spreken over zijn vertrek. Zij keuren zijne handelwijze goed, en weerleggen al zijne twijfelingen dienaangaande. — Zonder datum.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 33—40. — Behalve door Episcopius is de brief onderteekend door A. Borrius, B. Dwinglo, N. Grevinchovius (die hem schreef), Ed. Poppius, P. Cupus en N. van Sorgen. Het is een antwoord op een schrijven van Wtenb. aan dezen allen, dat echter niet gevonden is. Het handschrift berust in het Archief van de Remonstr. gem. te 's Hage.

CCII.

N. VAN SORGEN AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Verontschuldiging over zijn langdurig zwijgen. Mededeelingen betreffende de synode te Delft en de Haagsche gemeente. Bemoediging. Hij heeft zijne verdedigingsschriften overgeleverd. Over de reis naar Hamburg. Berichten omtrent de gevangenen. — 's Hage 11 Nov. 1618.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 40—46. — Uit het begin blijkt, dat hij den 28sten Oct. het laatst aan Wtenb. geschreven had.

CCIII.

J. WTENBOGAERT AAN FLORIS VAN KUILENBURG [1]).

Mededeeling van hetgeen er in de laatste maanden met hem geschied is. Hij vraagt verlof om zich te Kuilenburg te mogen vestigen om

verschillende redenen. Hij zal er stil leven en belooft op het eerste bevel weder te zullen vertrekken. — 13 Nov. 1618.

1) J. A. NIJHOFF, *Bijdragen voor vaderl. geschied. en oudheidkunde*, Dl. II, bl. 192—195. — Floris II van Pallant, graaf van Kuilenburg, was de partij van Oldenbarnevelt toegedaan en den Remonstranten niet ongenegen.

CCIV.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Zijn oordeel over de synodale vergaderingen. Hij heeft alles zien aankomen. Zijn Apologia ad exteros kan gedrukt worden, maar het Hollandsche verdedigingsschrift moet nog worden opgehouden. Na zijn kerkelijk vonnis is hij meer gerust en getroost. Hij wenscht ergens in stilte met zijne vrouw te wonen, doch begrijpt dat hij tot het voorjaar te Antwerpen moet blijven. Van Sorgen mag niet heengaan. Over de gevangen heeren, inzonderheid over Oldenbarnevelt. — Antwoord op een schrijven van den 23sten. Over Du Maurier, Plancius, enz.

Besondere goede vriendt ende heere.

Ick heb met groot contentement gelesen . . . . . Ick bevele ze u E. bij desen hartelick.

Wat men met de gevangen heeren voorheeft sullen wij nu alle daege hooren. T'behaecht mij niet dat mij geschreven wordt, namelick, dat de goede oude man 3 uyren lanck soude hebben gestaen metten hoet in de handt ende sijn mutsken aff, ende dat voort all sijn antwoort was: men soude sijne dienst gedencken. Ick hadde gemeynt hij meerder couragie soude hebben gethoont, ten zij hem sulcke dingen worden voorgeleydt, die hij niet en weet te verdedigen, twelck ick qualick kan geloven. Een ander schrijft dat d'examinateurs selve verwondert sijn over de vracht van verstant, die hem de Heer geeft. Nu wel an, tsal hem haest openbaren. In allen gevall en gelove ick 2 dingen niet, eerst dat hij an eenich verraet off [gemyter] [2]) van svijands sijde schuldich is; ten anderen

dat hij opt stuck van waertgelders sich niet soude weten te verdedigen. De Heer will zijne E. ende de andere gevangen heeren vertroosten ende verstercken, oock alle bedroefde horen, die nu vele int landt zijn.

Dusverre geschreven hebbende, crijch een brieff van Wesel, dat daer advis is dat dAdv^{t} grouwelicke dingen soude hebben bekent, jae soe grouwelick, dat S. Ex^{e} soe onlustich soude geweest sijn, dat hij te bedde was gaen leggen; maer die het advis had gegeven, mocht noch in 5 off 6 daegen niet seggen wat het was. Nu wenschte ick een vogel te sijn, om te weten wat dat is, maer moet met patientie verwacht worden. In haest desen 28^{en} Novemb. 1618.

U E. dienstwillige,
J. W.

Post date.

Mijn heer, duwe van den 23sten is mij wel behandicht. Dat van de Req^{t} laet ick heel blijven, wacht nu wat ul. ende de Broeders sullen goedtvinden over d'Apologie ad exteros. Liever had ickt late blijven tot dat Syn. van Dort gehouden ende alle wtgespogen ware, om dan met eene generale apologie op alles simul et semel te beantwoorden. Dan dit is dus goetgevonden. Totum negotium vestri sit arbitrii. Latine scribendi non admodum peritus sum, numquam multum operae ea in re a me positum; et desuevi . . . . . Rebus enim insuper habitis, litteris operam [navavi nunquam.] Vereor ut ne [Festum] moveam, tam incondita et rudi scriptione: quae si ingrata fuerit, multo magis rei tractatio. Nec possum tamen aliter. Parve, nec invidee, sine me liber ibis in urbem. Ick sie mij daer wel spelen reyn aff tot den bodem toe. Respondi ad Contrarem. idem iisdem verbis. Praedixeris. Quid autem sibi vult ista tam solicita indagatio? . . . . . Cregen sijse in handen, sij scheurden se. Quae haec vis, violentia, tyrannis! Unica morte Tridentini, hi centum et amplius nos conficere student. Urit

quod me ut servum fugitivum persequi non detur. In meum caput conjurarunt omnes. Vae mihi! nisi Deus manum mihi miserrimo porrigat. [Firmet] nec deserat in se fidentem. Dat van S. Maurier (dewijl het niet te voorschijn en comt) houde ick voor eene logen, wtgestroyt bij de vijanden, om S. Ex^e^ in meerder colere te brengen. De jonckman, die mij d'uwe brengt, seydt dat daer gestroyt was: twas t'Antwerpen gemaect ende in Hollant gedruct. [Obmutescam] quorsum hoc dicatur. Maer hyer wordt wat anders omgeroepen, wat wonders, wat nieus van den valschen propheet Petrus Plancius. Occasio sumta ex concione quam habuit Amstelodami.

A Monsieur van Sorgen, advocaet.

In Sgravenhage.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 46—51. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. Van Sorgen ontving den brief den 23sten Dec., „des avonds ten acht uyren." In het begin wordt gesproken van een brief van Wtenb. aan Taurinus, die verloren is. — Uit de vertaling der Latijnsche zinnen, in het gedeelte dat vroeger werd uitgegeven, die op den kant staat geschreven, is mij bij dezen en ook bij andere brieven gebleken, dat niet G. Brandt (zoo als ik ten onrechte heb gezegd in mijne *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 173), maar Ph. van Limborch de uitgever dezer verzameling is.

2) Hier schijnt een woord te moeten gelezen worden dat *omkooping, aanneming van giften* beteekent. Nu is bij onze oudere schrijvers het werkwoord *mieden* of *mieten* (Hoogd. *miethen*) bekend. Waarschijnlijk hebben wij hier een naamwoord, daarvan afgeleid.

CCV.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Zijn oordeel over den afval van Taurinus en de schorsing van La Faille. Van Sorgen moet met de afgezette ouderlingen en diakenen middelen beramen tot heimelijke samenkomsten der Remonstranten. — 12 Dec. 1618.

1) Fragment, medegedeeld door BRANDT in zijne *Hist. der Reform.*, Dl. II, bl. 940.

CCVI.

ED. POPPIUS, ENZ. AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zij betreuren het dat zij den goeden raad van Wtenbogaert missen, op wiens oordeel zij een onbepaald vertrouwen stellen. Zij verblijden zich daarom dat Episcopius bij hen is. Van C. van Baerle hebben zij veel hulp. Kort verhaal van hetgeen er tot dusverre op de synode heeft plaats gehad. Klacht over de onbillijkheid der tegenpartij. — Dordrecht 14 Dec. 1618.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 52—58. Het handschrift is in het bezit van den Hoog Ed. Achtb. heer G. A. G. van Maanen, te 's Hage — Antwoord op een brief van Wtenb. van 5 Dec., die verloren schijnt. Behalve door Poppius is deze brief, uit naam van alle Remonstrantsche predikanten, die voor de synode waren gedaagd, geteekend door J. Arn. Corvinus, B. Dwinglo en Ph. Pijnacker.

CCVII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over zijne ballingschap. Hij raadt Vorstius af zich tot de Dordsche synode te wenden. Hij kan des noods blijven waar hij is, totdat de synode in de zaak der Remonstranten beslist zal hebben. Hij wenscht Vorstius' inzicht te vernemen omtrent een veilig toevluchtsoord, bijv. het graafschap Bentheim. — Antverpiae 18 Dec. 1618.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 314. — Antwoord op een brief van Vorstius, die, gelijk bijna al zijne brieven aan Wtenb., verloren is.

CCVIII.

J. WTENBOGAERT AAN J. SPEENHOVEN [1]).

Over J. van Rijsenburg en de verandering van Joh. Taurinus. Hij verzoekt een boek terug, aan wijlen Jac. Taurinus geleend. Over de Dordsche synode, enz.

Waerde Br. in den Heer.

Uwer E. zeer aengenaem schrijvens van 28 Novemb. is

mij wel behandight, ben blijde van de verclaring des heeren van Rijsenborch [2]), alsoe ick niet en wist wat dencken van s. Ed', alsoe aen sulck dicteren gants niet en is, ende ick zijne Ed. niet en vertrouwe, dat derselver affectie soo soude zijn verandert. Mij is oock zeer aengenaem geweest, dat u E. ende d. Rijckewaert [3]) Taurino [4]) lichtvaerdicheit onder d'oogen hebben gestelt, verwondert over zijne beschaemde antwoordt. Ick vrese dat die man een doortogen huychelaer is, ende met seer quade conscientie wandelt, off een recht libertijn is. T'is waer, noch ick noch onse kerckeraedt en hebben hem noyt formelick affgevraecht, ten tijde van zijne beroepinge, off hij remonstrantsgesint was, maer wij hielden dat onnodich, omdat hij al te voren bij de gehele gemeynte van Delff daervoor bekent, ende sich tot meermael bij d'een ende d'andere occasie soo rondt hadde verclaert, dat daer geen oorsaeck was te twijffelen. Heeft in den corten tijdt, dat hij in den Haege had geleert, de remonstrantsche controversen op stoel meer verhandelt tot voordeel van de Rem^{n} ende wederlegginge van de Contra^{n} als ick; jae heeft noch in vollen kerckenraedt derven versoecken ontslaginge van de wtlegginge des catechismi, om te mogen een ander materie predicken in de plaets, allegerende daertoe veel reden, ende onder anderen, dat de catech. op vele plaetschen niet schriftuerlick en was, ende t'welck ick hem mede heb helpen affslaen, segg. dat die verandering heel onstichtelick soude zijn. Ick houde nu zeecker dat hij de man [is] die S. Ex. die propoosten, die hij naderhandt soo sterck lochende, heeft gehouden. Niemant heeft mij oock meer tot mijn vertreck geraden als hij, ende mijn wedercomen, dat ick vast voorgenomen hadde, ontraden als hij. Ende ten ware hij mij sancte belooft hadde de gemeynte getrou bij te blijven, soude niet een voet hebben verset. Ick heb noch zijn brieven, diesaengaende aen mij geschreven. S^{a} hij heeft de gemeynte ende mij schandelijck ver-

raden ende mijn treuren wel de helft vermeerdert. God wil hem bekeeringe verlenen, opdat hem die grouwelen souden vergeven werden. Mij verlangt te verstaen wat hij daer all wtgerecht heeft, ende hoe zijne susters (die soo vierich plegen te wesen) ende de wede [5]) haer all houden. Indien des overleden boecken noch bij een zijn, soe bid ick eens te willen sien nae de Locos Melanthonis int Fransch, geintituleert Lieux communs, ende met een prefatie van de profess. ende predic. van Geneven. T'is in 4º. Ick hebbe het een goedt vrient ontleend ende en wist niet waer het gebleven was, nu vinde ick in seeckere memorie, dat ickt aen den overleden wt Haege gesonden hebbe. Soe ghij het vindt, seyt dit de wede ende neemt het naer u, t'zelve bewaerende tot naeder ordre. Ick meyne S. G. Graeff Ernst in ernst gesproocken ende de meninge rond wt geseydt heeft, ende dat alle de Rem^n^, die des [bastert] Taurini voetstappen niet volgen en willen, hare reeckeninge vrijelick daernae mogen maecken. Hoe maeckt het doch de goede Brumannus [6])? O wreetheit over Christi getrouwe dienaers. Maer t'is soo haer lot in dese werelt; hyernae een beter. Ick en twijffel niet uwe E. en wete nu alle de gelegenheyt van t'synodus. D. Isaakus [7]) heeft ons veel daer[over] geschreven. Seydt niet moderaets te verwachten; twelck mij ghene nieuwe tijdinge, ende sedert noch beter gebleecken is. Ick verwacht all oogenblick wat sedert, te weten in de weeck voor de kersweeck, mach zijn gepasseert. Ick heb Isaaco antwoordende vermaent, dat hij ul. altemet soude schrijven. Van hyer weet ick niet te schrijven, maer bevele u E. ende de Broeders all den Almachtighen in gesontheyt des lijffs ende sterckheyt der sielen, mijner gedenckende in uwe gebeden, met groetenisse aen uwe l. huysfrou ende kinderen. Desen 26 Dec. 1618.

U E. dienstwillighe Broeder,

J. W.

De ingeleyde zij u E. hertelick [gerecommandeert] neffens de hertelicke recommandatie, ende mijn nicht de wed^e, oock Rent^mr S. [Cassijn] [8]), met zijn huysfrou, van der Hagen [9]) met zijn huysfrou. Item Raveswij [10]) met zijn huysfrouwe ende Jan Wtenbogaert. Groet d. Rijckwaert ende segt hem dat ick hem bedancke, hope hem ten naesten te schrijven.

Eerwaerden, vromen, seer geleerden ende
discreten d. Joanni Speenhovio, getrouwen
bedienaer des h. evangelii tot Utrecht.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. — Met de hand van Speenh. staat er nog buiten op geschreven: „Van Joanne Taurino, ende sijne verandering. Wt Antwerpen anno 1618, den 26 December."

2) Justus van Rijsenburg, lid van de Ridderschap van Utrecht en meermalen burgemeester der stad, in 1618 afgezet. In de „Copie van de Verhooren" (zie boven bl. 14, aant. 6) leest men de volgende confessie van Rijsenburg omtrent Wtenb.: „Dat hij tegens Rijs. verclaert heeft, met een groote blijschap, dat die Verclaringe van Haerlem (Vgl. BRANDT, *Hist. d. Reform.* Dl. II, bl. 715, vv.) in Franchoys overgeset was, om in Vranckrijck ende elders buyten 's lands overgesonden te worden, ende dat die naerder verbintenisse alle op t'pampier gestelt was."

3) Carel Rijckewaert, die sedert 1609 pred. te Utrecht was, doch het volgend jaar werd afgezet.

4) Joh. Taurinus werd in Oct. geschorst, en ging daarop tot de Contra-Remonstranten over.

5) Nam. van Jac. Taurinus, die den 22sten Sept. te Antwerpen gestorven was, en op wien ook het volgende ziet.

6) Een mij onbekend predikant. Wellicht moet hier Bormannus gelezen en aan Reinier Borreman, pred. te Rhoon en Pendrecht, gedacht worden, die in 1619 werd afgezet.

7) Is. Frederici, van 1606 tot 1612 pred. te Noordwijk en sedert te Utrecht, was thans op de Dordsche synode.

8) Misschien staat er Calfgen. Wie hier bedoeld wordt weet ik niet.

9) Misschien de vader van Ant. van der Haghen, die in de Stadskameraars-rekeningen van Utrecht (DODT VAN FLENSBURG, *Archief*, Dl. III, bl. 283 en 285) van 1630 voorkomt als student in de theol. en twee jaren later vertrok naar O.-Indie.

10) Ravesway was eene Utrechtsche familie. In het *Archief* van DODT VAN FLENSBURG komen verschillende personen voor van dien naam. Joh. Ravesway, die van 1613 tot 1620 als pred. te Jutphaas stond, was ook uit Utrecht afkomstig.

CCIX.

J. WTENBOGAERT AAN DE REMONSTRANTEN TE DORDRECHT [1]).

Klacht over het gemis van medelijden, ja zelfs van billijkheid bij de tegenpartij. De stelregel: macht geeft recht, wil hij des noods laten gelden in 't politieke, maar nooit in 't kerkelijke. Het is niet te verdragen dat men de waarheid wil onderdrukken door het vrije onderzoek te beletten. Vermaning tot moed en standvastigheid. Hij is in den geest steeds met hen. Groet aan allen. — Antw. 2 Jan. 1619.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 59—68, en BRANDT, *Hist. der Reform.* Dl. III, bl. 235—241. Het handschrift is in het bezit van den Hoog Ed. Achtb. heer G. A. G. van Maanen, te 's Hage. — Antwoord op No. CCVI.

CCX.

S. EPISCOPIUS ENZ. AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Dankzegging voor den brief van den 2den Januari. Hoe zij zich houden tegenover de tegenpartij. Zij betreuren het dat zij vroeger, op advies van Wtenbogaert, niet op een synode hebben aangedrongen. Bemoediging. — Dordr. 7 Jan. 1619.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 68—74, en BRANDT, *Hist. der Reform.* Dl. III, bl. 268—271. Het handschrift is in het bezit van den Hoog Ed. Achtb. heer G. A. G. van Maanen, te 's Hage. — Behalve door Episcopius ook, uit aller naam, geteekend door Poppius en Dwinglo.

CCXI.

J. WTENBOGAERT AAN LOUISE DE COLIGNY [1]).

Zijne tegenwoordige stemming. Men heeft hem blijkbaar van de nationale synode willen weren. Hij wacht van deze synode geen billijke uitspraak, ondanks de eerwaardigheid der personen, waaruit zij is samengesteld. Verdediging van de houding der Remonstranten te Dordrecht. De handelwijze der tegenpartij laat geene gematigdheid van zijne zijde meer toe. Over Diodati en zijn advies. De scheuring is niet aan de Remonstranten te wijten. Hij beklaagt zich over Prins Maurits en de buitenlandsche godgeleerden op de synode. Hij verheugt zich dat hij zich in tijds teruggetrokken heeft. Hij zal H. Ex. steeds op de hoogte houden van zijn verblijf en zijne handelingen. Hij vraagt vergiffenis voor zijn vrijmoedig schrijven en wijst nog eens op de onverdraagzaamheid van Diodati. — 14 Febvrier 1619.

1) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 264—276, en *Ep. pr. ac er. vir.* Ep. 325.

CCXII.

C. NIELLIUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Mededeelingen van de Dordsche synode. Hardheid der tegenpartij. L'Agache is te Utrecht in zijn plaats beroepen. Adolf van de Wael is gevangen genomen, hem wacht misschien het ergste. Men vreest dat Oldenbarneveld en de andere gevangenen op het schavot zullen komen. Wtenbogaert moet zeer op zijne hoede zijn. — Dordrecht 15 Febvrier 1619.

1) *Vaderl. letteroefeningen*, 1828, Dl. II, bl. 174—188 (Vgl. 334, vv.). — De heer J. H. Halbertsma vond dezen brief in eene verzameling, die nog een menigte brieven van Remonstranten bevatte, en toen in het bezit was van een zijner vrienden te Deventer. Mijne nasporingen om deze collectie terug te vinden zijn vruchteloos geweest.

CCXIII.

S. EPISCOPIUS ENZ. AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Vertroosting in zijn lijden. Zij blijven moedig en standvastig, en

hebben hun geschrift over de vijf artikelen ingeleverd. Wat er op de synode verder plaats heeft. Vele predikanten zijn afgezet. Treurige toestand der gemeenten. Zij raden hem voorzichtig te zijn. Hij moet predikatiën of andere geschriften zenden, tot stichting der verlaten gemeenten. — Dordr. 15 Febr. 1619.

1) *Br. van verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 82—91. Het handschrift is in het bezit van den Hoog Ed. Achtb. heer G. A. G. van Maanen, te 's Hage. — Behalve door Episcopius weder door Poppius en Dwinglo geteekend.

CCXIV.

J. WTENBOGAERT AAN DE REMONSTRANTEN TE DORDRECHT [1]).

Hunne brieven hebben hem verkwikt. Zij doen hem echter te veel eer aan. Hij heeft hun journaal en eenige hunner geschriften gelezen. Zijne verwachtingen van de synode voor zich en anderen. Men moet thans middelen beramen tot onderhoud van kerken en gemeenten, en verstandige dienaren, misschien ook bekwame studenten, hier en daar heenzenden. Grondslagen eener op te richten Remonstrantsche kerk. Hoe te handelen ten aanzien van de afgescheiden Remonstranten. Zijn eigen toestand, waarbij hij tevens zijn vroeger gedrag resumeert. Hij is verontwaardigd over de afzetting der Utrechtsche predikanten. — Wat te doen tegen den laster van Van Berck. — 28 Febr. 1619.

1) *Br. van verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 90—113. Het handschrift is in het bezit van den Hoog Ed. Achtb. heer G. A. G. van Maanen, te 't Hage.

CCXV.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over de aphorismen van Piscator. Hij heeft zijn vroeger reisplan opgegeven, nu denkt hij over Frankrijk. De Broeders zullen weinig voor Vorstius kunnen doen. Hij betwijfelt of het voor Vorstius

raadzaam zal zijn voor de synode te verschijnen, waarvan hij niets te verwachten heeft. — 4 Mart. 1615.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 626.

CCXVI.

J. WTENBOGAERT AAN J. P. REAAL [1]).

Men vervolgt hem met het geestelijk en wereldlijk zwaard. Terugblik op het voorledene. Opsomming en weerlegging van alle beschuldigingen tegen hem ingebracht. Waarom hij niet verschenen is om zich te verantwoorden. Zijne tegenwoordige gemoedsgesteldheid.

Mijn heere.

De menichvuldige vrientschappen, die ick van over veel jaeren van uwer E. t'uwen huyse ontfanghen hebbe, porren mij desen aen uwe E. te schrijven, ende daerbij mijne teghenwoordighe ghelegentheyt te verclaeren, of het moghelijck den Heere niet en gheliefde dat ick, die nu balling des landts ben, ende vele swackheden onderworpen, uwe E., die allenskens tot zijne jaren compt, immermeer in dit dal der traenen quame te sien ende te spreecken, om mondeling te verclaeren sulcx als de penne uwe E. teghenwoordelijck te kennen gheven sal. 'Twelck is dat ick uwe E. nu eerst ten hoochsten dancke van alle onttanghene vrientschappen, Godt biddende dat hij uwe E., uwe kinderen ende kintskinderen, tot in het duysenste gheslachte, overvloedelijck segene tot salicheydt. 'Tander is, dat ick uwe E. mijnen teghenwoordighen stant verhale, niet om uwe E. ywers in moeyelijck te vallen, maer om uwe E. ende zijne kinderen (die ick mach lijden dat dit mijn schrijven werde ghecommuniceert) met onpartijdige bescheydentheydt op te wecken tot naerder aenmerckinghe van 'tghene mij wedervaert ende d'oorsaeck van dien; tot ghenen anderen eynde, dan dat niet allerley gheruchten,

die nu door 't gansche lant tot mijnen naedeel werden ghestroyt, ghelooft en werden, maer dat uwe E. recht oordele. Niet dat ick meyne hiermede alleman den mont te konnen stoppen, of dat mij, die ick mij op 't ghetuychenisse mijner goeder conscientie in Godt troosten moet, aen 't menschelijcke oordeel soo veel ghelegen is; maer omdat ick betamelijck achte, dat vroome heeren uyt mijnen eyghenen monde mijne ghelegentheyt hooren, of het hun misschien tot onderrechtinghe dienen mochte.

Met twee swaerden vervolgt men mij: 't geestelijcke ende 't wereltlijcke. Uyt de fameuse libellen ende vileyne pasquillen, t'zedert eenighe jaren herwaerts in uwe E. stadt voornamelyc uytgebroeyt [2]), hebbe ic wel gemerct dat beyde de swaerden tegens mij wierden ghescherpt, ende dat men alleen ghelegentheyt verwachte om die teghens mij uyt te trecken. Oorsaecke waerom ick mij al van verre met christelijcke overdenckingh teghen dit cruys hebbe ghewapent, om 't selve te lichter te draghen als 't comen soude, alsoo ick gheen menschelijcke bescherminge en sach teghen soo groote, meenichvuldighe, bittere ende onversoenlijcke vijanden. Liet evenwel niet nae alles, wat bij mij ghevoechlijck conde werden ghedaen tot onderrechtinghe van de misleyden ende verdedinghe mijner saeck, in 't werck te stellen, met overgeven van remonstrantien, uytgeven van schriften, mij selven in de vergaederinghe der overheyden tot verdedingh te presenteren, oock met mijn afscheyt dickmael ende ernstelijck, daer het behoorde, te versoecken, om te moghen vertrecken (welck leste mij t'elckmael wiert gheweyghert ende afgheslaghen) ende andersints. Totdat ick, siende dat men de handen sloech aen so treffelijcke heeren ende regenten van 't landt, daer sij waren van weghen haer principalen op s'lants vergaederinghe, welcker heeren vromicheydt mij uyt langhdurigen ommeganck was bekent, ende lettende op de waerschouwinghen, die mij quamen van alle canten, dat men van

Advocaet eens voorgeschoten, mede in volle vergaederinghe, dat ick dry ofte viermael op eenen dach in zijns Advocaets huys hadde gheweest, 't welck deselve zijne Exc. duyde, als oft daer heymelijcke beraetslaginge wierden ghehouden [4]). Sijn E. beandtwoorde 't selve doen, ende vertoonde 't onghelijck dat zijne Exc. daerin hadde. 'T is waer dat ick dickwils ten huyse van sijn E. ben gheweest, maer en hebbe daer gheen landts saecken verhandelt, nochte yet dat zijne Exc. in 't minste mochte naedeelich zijn, ende wanneer het noot ware, soude ick van elcken gangh ten huyse van zijne E. goede rekenschap connen gheven. Noch schijnt men te willen voorgheven, dat eenighe vergaederinghe t'mijnen huyse soude sijn ghehouden, in dewelcke yet soude zijn besloten op 't stuck van de waertgelders in Hollant ende Wtrecht, ende dat ick de heeren, ick en weet niet waer toe, soude hebben gheaccouragieert. Al waer dit schoon waerachtich, ten waer gheen crimen. Want 't aennemen van de waertgelders rust op de resolutie van den 4 Augusti 1617, in volle vergaederinghe van de heeren Staten van Hollant ende West-Vrieslant met meerderheyt van stemmen gheconcludeert, zijne Excell. ten selven daghe door ghedeputeerde gheinsinueert ende in de vergaederinge van de heeren Staten Generael bij die van Hollant ghemaintineert als welgenomen, volghens d'authoriteyt die hare Mog. E. sustineerden hun, als representerende den souverainen in hare provincie, te competeren, ende elcke provincie in den haren bij naeder unie ghereserveert wort, oock bij deselve resolutien uytdruckelijck belast, dat een yegelijck, in eedt ende dienst der heeren Staten of respective steden wesende, int hanthouden van de publycke authoriteyt van de heeren Staten ende regenten van steden ghehouden is, daertoe vermaent zijnde, hem behoorlijck te gebruycken etc Al had ick dan hierin yet ghedaen, en soude niet hebben qualijck gedaen, ten waer men wilde seggen dat ick de palen van mijn

beroep waere te buyten gegaen. Maer dat en waere gheen crimen om soo, ghelijck ick, daerover vervolght te worden. Want ten strijt niet teghen malcanderen: een goedt predicant ende gehoorsaem onderdaen te zijn, om als luyden, die mede in dienst van de heeren Staten zijn, in tijde van swaericheyt derselver resolutie voor te staen. Wel is waer dat de heeren Hogherbeets, Grotius, de Haen ende Ledenberch eens te gelijck tot mijnen huyse sijn gheweest ende een half uyrken te samen gesproocken hebben, maer en wiert van geen resolutie te nemen, daer ic bij ben geweest, gesproocken, gelijck ic mogelijc elders breeder verclaren sal. Men seyt dat sy doen t'samen aten ende droncken t'mijnen huyse; 't is onwaerachtich, de tafel en was niet gedeckt, ende was buyten tijt van mael te houden, ick hebbe haer noch bier noch wijn gepresenteert. Evenwel ist onwaerachtich dat eenige sodanige vergaederinge t'mijnen huyse oyt sij gehouden. Dat de heeren van Wtrecht, als oock de heeren Hogerbeets, Grotius ende andere, mij, d'een min d'ander meer, t'mijnen huyse hebben besocht en ontken ick niet; ten is oock niet heymelijck ende als steelswijse, maer openbaer ende sonder schroom gheschiet. Ende haer propoosten en zijn maer discoureren geweest van de voorvallende kerckelijcke ende andere saecken, maer en is noyt t'mijnen huyse eenige resolutie oversulcx genomen. Oock heb ick niemant tot yet onbehoorlijcx geanimeert, maer bij occasie alle tijdt geseyt, dat ick niet en verstont, dat men tot voorstant van de saecken der Remonstranten eenige wapenen behoorde te gebruycken, also wij liever geresolveert waren te lijden; ende so veel aenginc 't betrachten van den eedt, die een yder hadde gedaen tot voorstant van de authoriteyt ende vrijheyt van den lande, dat de heeren selver wisten wat haer officie was. Voort bekenne ick, dat ick 't daervoor hebbe gehouden, ende houde het noch daervoor: 1 dat in den lande van Hollant ende West-Vrieslant geen

ho. overheyt en is noch en mach gekent ende gehoorsaemt worden (staende de vrijheyt vant lant), als de Mogende heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt; 2 dat de resolutien, die bij deselve vergaedering eendrachtich oft bij meerderheyt van stemmen genomen zijn, voor wettige resolutien gehouden ende gehoorsaemt moeten worden; 3 dat de resolutie van de waertgelders bij deselve heeren Staten, volgens de souvereyne authoriteyt haer competerende, ende elcke provincie bij naeder unie gereserveert, mocht ghenomen ende int werck gestelt worden, om de onderdanen overal in stilte ende ordre te houden onder de gehoorsaemheyt van de wetten ende wettige overheden; 4 dat die hierteghen spraecken ende deden, spraecken ende deden tegen de authoriteyt ende vrijheyt vant landt, welcker vercrijginge ende conservatie soo veel goets ende bloets gecost heeft. Dit, segghe ick, is in die tijt mijn gevoelen geweest, ende is alsnoch conform de rechten ende privilegien van den lande. Niet dat dese dingen oyt zijn geventileert geworden in eenige vergaederinge, daer ick ben teghenwoordich gheweest, maer ick hebbe die meyninge ghehadt uyt de Unie ende wetten van den lande, soo lange ick in deselve hebbe gewoont, ende en can niet verstaen dat ick, dit ghevoelen hebbende ende in conformiteyt van dien spreeckende, yet misdoe teghen de heeren Staten Generael of tegen zijne Excell. of tegen de Unie, maer dat is het gevoelen van alle vrome inwoonders, onderdaenen ende patriotten. Is hierin eenige misdaet gelegen, so hebbe ick misdaen, niet met yet in de saecke te doen, want ick en hebbe daerin niet gedaen, ten is mijn beroep niet, maer met soo te gevoelen ende te spreecken, daer het d'occasie heeft gegeven in particuliere discoursen. Soo hebben ghedaen duysenden met mij; hebben die alle 't lijff verbeurt, ende sal men die vangen, spannen, bannen ende haer goet confisqueren, so wil sich God over de landen erbermen. Van eenighe

correspondentie met den vijandt, Spaignaert of eenich paep, monick of Jesuwyt te houden, of yet van deselven ghenoten te hebben, directelijck of indirectelijck, oft yet gedaen oft gedacht te hebben, dat soude mogen strecken tot eenige verraderije of naedeel van de Gereformeerde religie, of van den persoon ende wettigher authoriteyt zijner Excellentie, of tot verbreeckinge van de Unie, of van eenich bloedt-badt of desordre in den lande aen te rechten (ghelijck men dit alles onder 't volck ghestroyt heeft), daervan en sal in der eeuwicheydt het mintste niet blijcken, ende en hebbe van den heer Advocaet oft van ymant van de andere heeren niet ghehoort oft verstaen, dat daertoe eenichsints soude connen strecken. Dit verclaer ick bij eenen hooghen ende dieren eedt, tevreden daerop te verschijnen voor Jesu Christi rechter-stoel; persistere voorts in alles bij 't gheen ick gheseyt hebbe in mijn Vertooch aen de Hooch Moghende heeren Staten ende sijne Excellentie, ghedaen in Novembri lest-leden, dat uwe E. mogelijck gelesen heeft, want het is ghedruckt.

Soo men mij nu vraeght waerom ick mij in allen desen ontschuldich kennende, op de indaginghe niet en verschijne om mij te verantwoorden, daervan is de oorsaeck dat ick sie, dat men voorheeft mij ghevanckelijck te setset, uyt de banden doen antwoorden, ende mij harder te tracteren (soo ick van alle canten werde veradverteert) ende aen te tasten als d'andere ghevangenen, omdat quansuys aen mij, als sijnde van gheringer conditie, minst te verbeuren is, meynende uyt mij te trecken, tot anderer beswaernisse, dat in mij niet en is, ende dat men scherp ghesocht hebbende niet vinden en can, ende dit al uyt een opinie dat ick al het secreet weet; welc seggen voorwaer wel belachelijc is, want daer en is gheen secreet. Nu en meyn ick niet, mijnheere, dat ick gehouden ben mijselven in dat peryckel te werpen, maer ick hetselve van Godt ende der nature weghen behoor te schuwen, bijson-

der aengesien de notoire partijschap, die daer omme gaet, ende dat men de voornoemde heeren nu 7 maenden gevangen heeft gehouden, sonder dat sij eenighe uytcomste sien van haere saecken, ofte sonder de minste aenspraeck oft troost van eenich mensch, jae selver niet van hare huysvrouwen ende kinderen te moghen ghenieten, 't welck voorwaer een groote herdicheyt is in dese landen, over sulcke luyden ende in soodanighe ghelegentheyt weynich gehoort. Ben derhalven geresolveert mij liever tot mijn onschult te laten bannen ende mijne armoede te confisqueren, dan Godt te tenteren ende den onrechtveerdighen moetwil van mijne partijen in haer bloedtdorstich voornemen te volghen. Hier heeft u E., mijnheere, mijne droevighe gelegentheyt ende d'oorsaeck van deselve. Nu sal ick u E. oock cortelijck verclaeren hoe ick mij ghestelt vinde teghenwoordelijck in mijn ghemoet. Na gelegentheyt seer wel, de Heer sij daervan ghedanckt. Ick ben noch stock noch block, ghevoele mijne smerte seer wel ende levendich; mijn tranen sijn dickwils mijn spijse, 't suchten is doorgaens mijn gheselschap, tot Godt te roepen is doorgaens mijn occupatie. Ick versta de schande wel, die daerin ghelegen is, dat men sal seggen, dat ick uyt mijn vaderlant ghebannen ben; de schade die ick lijden sal met de confiscatie is irreparabel, want het mijne niet verder strecken en can, dan alleen dat ick nootdruft hebbe, meer niet, de heeren sullen 't so bevinden. Quame dan mijne lieve huysvrouwe, die mij met het hare sal moeten voeden, te overlijden, soo ware ick geschapen van honger te vergaen. Summa: schande ende schade lijde ick op het hoochste in mijne oude, afghesloofde, onghevallige, ghebreckelijcke daghen. Dit is de recompense ende vergeldinghe van mijne diensten den kercken, den landen ende sijne Excell. soo lang ende soo getrouwelijck ghedaen. Het zijn pillen die hart zijn om te verdouwen. Duysent saecken comen mij te vooren, die somwijlen mijn ghedach-

ten ontstellen. Ick sie de jammerlijcke verstooringe van soovele kercken, de droevighe verstroyinge van soovele schapen, de verjaeginghe van soovele ghetrouwe herderen, die met vrouw ende kinderen worden als op den dijc geset, so vele vrome e. heeren in hare eere, naem, faem, staten ende officien hooglijc gequetst, de vrijheden ende privilegien van den lande soo merckelijck vercort, de fondamenten gheleijdt van een nieuwe inquisitie ende conscientiendwanck. Wat christenhart, wat vroom oprecht ghemoet en moet sich over sulcke saecken (die ick noch maer en grossere, niet en minutere) niet ten hoochsten ontsetten, dat die ghesien worden in ons Hollandt, in onse als kacx vrije landen. Als nu hierbij comt mijnen particulieren stant, die sulcx is, dat ick nauwlijcx eenich seecker verblijf en weet in gheheel Europa, overmits het naetrachten van zijne Exc. (voor welcker victorie ende welvaren ick de knien so meenichmael hebbe ghebogen, die mij vervolgt als Saul David dede, sonder dat ick deselve de minste oorsaeck daertoe hebbe gegeven, als alle tijdt gheweest ende noch zijnde zijn ootmoedighe dienaer) — wie can bijcans hoogher bedroeft zijn als ick ben, zijnde nu geworden allemans spot ende liedeken, een uytvaechsel ende uytwerpsel der werelt.

Maer als ick dit alles aldus met hoochste droefheyt ende quellige gedachten hebbe overleyt, soo keere ick mij tot het heylichdom des Heeren, doorsoecke zijn woort, ondertaste mijne conscientie; daer vinde ick troost ende verquickinge. Ick weet ende beken, dat ick mij besondicht hebbe voor Godt, ende dat ick diensaengaende rechtveerdichlijck van hem worde aenghetast. Maer oock wete ick, dat hij mij deselve vergeven heeft, ghenadelijck mij wasschende ende reynigende van deselve in den bloede sijns lieven Soons Jesu Christi, in welck ick de volle versoening vinde. Hier nu gerust zijnde, wat can mij deeren? Verdrucking, benautheyt, vervolg, honger, naect-

ghen mach door Jesum Christum onsen Heere, dien wij uyt den hemel verwachten, ende die onse vernederde lichaemen veranderen sal, dat sij zijnen heerlijcken lichaeme ghelijck-formich worden. Hiernae is mijn hooghste verlanghen. Compt Heere Jesu, compt, compt haestelijck. Ende ghij, mijnheere, weest met uwe kinderen ende kintskinderen van herten de ghenade Godts bevolen. Desen 2 April 1619.

Johannes Wten Bogaert.

1) Met voorkennis van Wtenb., zoo het schijnt (Vgl. No. CCXXIII), uitgegeven (*Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 93 en WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 279). en hier medegedeeld naar het pamflet. — Jan Pietersz^n Reaal werd in 1579 schepen, in 1603 raad en in Nov. 1604 burgemeester van Amsterdam, in plaats van den overleden burgem. Corn. van Teilingen. Andermaal bekleedde hij dit ambt in 1612, en stierf 1621, nalatende twee zonen, Reinier en Pieter. Zie over zijne dochter Maria Dl. I, bl. 257. Volgens het wapenboek van Amsterdam behoorde hij niet tot het geslacht van Laurens Reaal.

2) Hij heeft het oog op de geschriften van J. Trigland, misschien ook op die van anderen, welke onder den invloed of op het aanstoken van Plancius het licht zagen.

3) Dit ziet op zijne beide *Schriftelijke verantwoordinghen*. Zie *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 93.

4) Onder de „Origineele stukken van 't proces, gevoert bij de gedelegeerde rechters, tegens den pred. J. Wtenbogaert," op het Rijksarchief, heb ik ook gevonden het „Intendit" en hetgeen verder op de proceduren tegen Wtenbogaert betrekking heeft, welke stukken onder Bijl. B. worden medegedeeld.

5) Ik vond onder de papieren van Wtenb. een Acte van de zonen van Oldenbarneveld, die hierop betrekking heeft en onder Bijl. C wordt medegedeeld.

CCXVII.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Dankzegging voor de bewezene diensten. Velen hebben hem aan zijn lot overgelaten. Hij verdedigt zijn onschuld en vraagt om raad. Wat men vertelt van vergaderingen, die hij in Juli ll. met Ho-

gerbeets, De Groot en anderen in zijn huis gehouden zou hebben, is niet waar. Van Sorgen moet door zijn broeder nog eens informeeren, of hij te Hamburg veilig zou kunnen leven. — Antw. 3 April 1619.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 114—119. — Het handschrift berust in het Archief van de Remonstr. gem. te 's Hage. Aan het slot zijn uit het handschrift deze woorden weggelaten: „Finis coronat opus. Strijen, Andel, Criep en Van de Pol, ben ick se all quijt? Indien niet, groet se en segt dat se mijner gedencken." Ook is het volgend postscriptum niet opgenomen: „Verlange oock te weten off mijn schrift overgelevert is, ende of de citaten voortgaan. Omnes meas res et .... tibi uni et soli post D. committo. Etsi fidus et constans in affectu Strijen in concilium quaeso assume et mulierem, a me salutem dice" (*sic*).

CCXVIII.

J. WTENBOGAERT AAN N. GREVINCHOVEN [1]).

Wat hij van de naaste toekomst wacht. Men moet zonder verwijl eene Remonstrantsche kerk organiseeren, anders zal het te laat zijn. Hij is niet gerust over het zwijgen der Broeders te Dordrecht. Hij biedt zijne diensten aan, doch als men hem niet meer gebruiken wil zal hij een anderen weg moeten inslaan.

Waerde broeder ende troostelicke vriendt.

Hoe mijne ende de gemeyne saecke meer tot het wteynde spoeden, hoe mijne becommering meer wast, ende hoewel men daermede niet off weynich wtrecht, zoe en lijdt de menschelickheyt evenwel niet dat men se geheel van sich werpe. Ick en weet oock niet off het Gods wil is, want die wil dat men sijne sorge op hem werpen zal, ende verbiedt dat men se eerst hebbe ende daermede wat suckele. T'is hem genoch dat men, alles gekeert ende geweert hebbende met oprechte suyvere gedachten, ende gheen wtcomst bij ons ziende, dezelve hem alsdan te huys schicke, zijne godlicke wijsheyt bevele, d'wtcomst van hem verwachte, ende sich dan nae dezelve in alle gehoorsaem-

heyt voege. Dese parade van den biddach [2]), die morgen sal gehouden worden, is mij suspect, ick vrese dat het is om met meerder schijn Naboth om hals te helpen, opdat men zijnen wijnberch in handen crijge. Dit en neme ick niet alleen op de tijdelicke goederen derghener die men condamneren wil, maer oock op de kercke, die des Heeren wijnberch is. De gevangenen, ick ende de Rem. saeck sullen voorseecker worden gecondemneert; de gelegenheyt der rechters in den Haege ende tot Dort, met alle haere proceduren, wijsent wt. T'is al besloten ende voorgenomen hoe twesen sal, de biddach dient maer om tvolck eene impressie te geven, dat het all van God comt ende heylich is wat daerop sal volgen. Off de gevangens ter doodt verwesen sullen werden twijfele ick, meen eer neen als jae, mogelick jae maer met een reserve van clementie, daermede men de hoochste straffe in een cleinder zal converteren, hoewel men sal seggen de swaerste verdient te hebben. Mogelick sal de Prins intercederen nae de condemnatie. T'sal in allen geval soe gaen, dat sij int ongelijck gestelt ende t'zij door ewige gevanckenis off bannissement off anders onnut gemaect worden. Mijne sententie van bannissement ende confiscatie is all geschreven; de haere gisse ick sal voorgaen, de mijne sal volgen. Wat de Rem^{n} aengaet, die en sullen niet werden gecondemneert directelick maer indirectelick. U E., de predicanten t'Utrecht, ick ende andere meer zijn alreede gedeporteert. De Curateurs sullen d. Episcopium affdancken, nae de macht die sij hebben. Vorstius wordt dan directelick gecondemneert ende per indirectum seeckere andere, die men sal achten int heel off deel gemeynschap te hebben met zijne opinien, daertoe de proeven sullen genomen sijn off wt Episc. thesibus privatis [3]) ende ander schriften, off wt yet dat men wt de Bedenck. op confess. en catech. genipt sal hebben. De 5 articulen sal men niet condamneren, oock niet approberen, maer zeeckere canones stel-

len, die tusschen beyden gaen. Dese sal men denghenen, die men in dienst begeert te houden van de gesuspendeerde, voordragen, niet in Syn. Dordracena maer per Depp. Synodi in quaque provincia, et Depp. Ordd. omnium provinc., praevia Ordd. Gen. approbatione, om te sien off se die willen aennemen ende onderschrijven, met alles wat voorts in Synodo quoad catech., confess. et alia ad discipl. ecclesiasticam et ecclesiae regimen spectantia gedecreteert sal sijn, willen aennemen, met condemnatie van Socinum ende andere gecensureerden, daervan sij sich sullen moeten expurgeren t'eenemael, ende voorts hyer ende daer reparatie doen voor de scandalen, in dese off die proceduren min off meer gegeven. Hyer sullen dieghene, die puerlick zijn geweest quinquarticulis (*sic*), ende niet en begeeren dan in den dienst te blijven (indien het geschieden can aliqua specie non abjuratae veritatis sed adhibitae moderationis et pacis cet.) nae luysteren, welcker getal (vrese ick) meer sal zijn dan men noch meynt. Die weygeren (bijsonder indien sij weynich in getale sijn) sal men niet alleen finalick deporteren, maer wt de plaetschen daer zij gedient hebben, off oock wt het landt doen vertrecken, ne quid moveant si manserint. Door t'een ende t'ander middel becomen sij den wijngaert ende trecken tvolck tot haer; twelck oock te vreden sal zijn met de moderatie over de 5 articulen, ende achten sal dat het beter is zich te voegen, dan sich preus te houden sonder te weten waerop, ende dan noch met ongunst, oncosten ende gevaer. Tegen de gevangenen ende mijne saeck is gheen remedie, die kelck moet gedroncken sijn, soe het den Heere gelieft dien in te schencken. Oock is dat minst van gewicht, voor soe vele het maer de particulieren en raeckt. Maer t'lest is t'swaerste, ende daer is remedie tegen, bestaende in vaste onbewegelicke resolutie, soe van de leeraers als van de gemeynten. Van de leeraers van sulcke canones niet te accepteren, ten sij deselve 1 claerlick stellen

dat de waerheyt conform is, ende 2 de logen openbaer condemneren, ende 3 alle die nu die waerheyt voor ende de logen tegengestaen hebben, wederom worden gerestitueert in naem, fame, dienst, enz., u E ende ick mede, soo vele de Delftsche resolutien aengaet. Want wat het politicque off crimineel vonnis van bannissement tegen mij aenroert, dat kan bij de Broeders met voege niet gebetert worden. Maer wat reden isser dat de Broeders Rem^{n}, aennemende de moderatie die d'andere ons smeden (indien sij die soe bevinden dat sij se aennemen konnen ende willen), mij souden laten van mijn dienst deporteren ende t'avontmael verbieden, omdat ick quansuys t'hooft der Rem^{n} ben, oorsaeck van de troublen daerwt [geemaneert, geprocureert] exemptie wt de censure enz.? Die dat doet handelt met mij als een valsch, trouloos mensch, had ick bijnae geseydt. Sij en mogent noch met conscientie doen noch met eere. T'selve seg ick oock van u l., voor soe vele u l. soude sijn gedeportee rt om de saeck der Rem^{n} voorgestaen te hebben. Soo moet men dan hyerin geresolveert zijn, om onbewegelick vast te staen. Van gelijcken most men geresolveert zijn zich in allen gevalle t'oude jock van conf. ende catech. niet weder aen te nemen, ten ware te voren off behoorlick correctie ware gedaen van sulex, als men nodich houdt te moeten verbetert zijn, off immers dat daerop behoorlick ware gelet, met vrije collatie van redenen ter wederzijden. Indien de leeraers hyerin sijn geresolveert, soedat sij, sonder alle dese pointen te vercrijgen, liever willen gaen als blijven, de dienst verlaten als houden (welcke resolutie nu all, in eventum, moste sijn off worden genomen), soe moet men oock de gemeynten tot gelijcke resolutie disponeren, om haer dienaers niet te verlaten, oock niet d'andere, die daerin met hun staen ende lijden, maer die met middelen om te leven de handt bieden, ende voorts alles doen wat behoort ende doenlick, om een gesepareert corpus van

reformatien te houden ende t'onderhouden in alle steden ende dorpen daer men kan. Soe dese resolutie nu niet en werdt genomen, ende van nu aen alle saecken daernae niet werden aengeleydt, soe sal men sich bedrogen vinden in de mening van yet te doen, naedat de synodale clocke sal gegoten sijn, want dan sullen sij van malcander stuyven, ende een yeder, apprehenderende zijn domestijck quaet, sal soecken apart sijn peys te maecken. Ick wensch te weten hoe ul. gevaren is met dat werck van gaderen, ende off ul. meynt dat het nodich zij yemant in den Haege mede op te wecken; ick soude daertoe arbeyden, wetende den voet, hopende datter sullen gevonden worden, die om een goede aelmoesse te geven niet karich sullen sijn. Hoe het comt dat de Br. tot Dordrecht mijne brieven niet en beantwoorden, mij niet een troostbrieffken in dese mijne grote droeffheyt en senden, off een eenige letter en schrijven van t'gheen hun dunckt van tschrift, dat ul. seyde zij goedt vonden in 2 deelen wt te geven, en weet ick niet; maer t'geeft mij naedencken, off dat mijne diensten ende het cruys dat ick daerover moet dragen allenxkens werden vergeten, off dat haere eygene, soe generale als particuliere becommeringen, hun swaerder wegen als de mijne. Evenwel kan ick niet naelaten haer mits desen tot de voornoemde resolutie te vermanen bij desen. Soe sij dat niet en doen, soe isser niet wtgerecht, ende wat heeft all ons seggen van de gescheurde christenheid te willen de handt bieden ende de waerheyt de deure open maecken, de vrijheydt der conscientien ende communicatie van den rechten sin der schrifturen vasthouden, te beduyden, soe wij daer niet meer om en willen lijden? Sal men dan alle de gramschap over mij ende een off twee andere laten wtschudden, ende sullen d'andere haeren peys maecken? Ick weet dat het swaer is sich in de extremiteyt van armoede met vrou ende kinderen te brengen; maer indien wij dat niet doen

en willen, wat houden wij dan voort gebodt om alles te verlaten om Christi wille? Off indien hyer soe veel niet aen gelegen is, wat hadde men dan behoeft de saecke dusverre te laten komen? Ende ick en twijfel niet aen eene goede wtcomst door Gods hulpe ende genade, maer alleen indien wij met malcander wythouden. Soude dat oock niet sijn, soe moste ick u l. ende andere, die irreconciliabel gehouden worden, bij een ander register trecken; want dat ul. daer alleen soude leggen worstelen sonder elders medestanders te hebben, is ondoenlick ende onproffijtelick. Ghij soudt daeronder smoren ende soudt gheen blijvende vrucht naelaten. Ick kome nu tot mijn particulier. Indien de Broeders in manier als voren geresolveert blijven, ende sich mijner, soe dat betaemt, willen aennemen, de handt bieden ende mijne hulpe gebruycken, soe wil ick mij gaerne in alles nae haer goedt duncken regelen, t'zij tot blijven daer ick ben, t'zij tot vertreck hyer of daer, soe sij dat nuts achten, ende vorderlickst voor de gemeyne saecke, oock wil ick doen dat se mij opleggen sullen, nae mijn vermogen in den Heere. Ick soude noch mogelick in eenige saeck tot t'gemeyne besten geemployeert konnen werden. Soe dat niet wesen en soude, soe heb ick lang genoch gewacht, ende moet mij met God ende de vrienden beraden wat mij voort te doen staet, sorgende voor mij selve, ende wt mijne gedachten stellende all wat de vordering van die saeck aengaet. Mij dunckt (hoewel ick daer niet wesen en mach metten lichame) dat ick aen t'corpus hoore, ende niet en behoore te doen sonder advis van t'zelve, ende dat t'zelve mij behoort te houden in dien graedt, ende zich mijner soe wel als d'andere leden aen te trecken. Soude dat niet zijn, soe moet ick mijn saeck anders aenleggen. Ick ben bereydt in den dienst der armen Christi te blijven, ende met het volck Gods verdruckinge te lijden. Maer soe ick daervan soude werden genegligeert, soe sal ick mij ge-

nootsaeckt vinden een ander wech in te gaen. Ick heb nu goede gelegenheyt om nae Franckrijck te gaen, maer sal die laten passeren totdat ick hyerop antwoordt hebbe van de Broeders, die ick bidde ten eersten te mogen hebben. Soe lange die bandt tusschen ons noch duert, soude ick conscientie maecken mij verre van de handt te begeven sonder haeren oorloff (ick die tot noch toe niet en heb gedaen dan met haer advis), ende sonder te weten off het tot dienst der gemeyner saeck soude mogen strecken, hoe ende waerin. Maer soude ick genegligeert worden als een die voor hem selven sorgen moet, diene ickt te weten, opdat ick dan, sonder meer op onsen bandt te dencken, voor mij zelve sorge soe ick best kan. Ick en wil haer tot gheen beswaernisse zijn ende eysche niet, maer segge alleen ende daermede sluyte ick. Willen sij bijeen blijven eendrachtich ende begeren sij mij als haer dienaer te gebruycken, hier ben ick paratus illis scribendo sive aliud faciendo sive abeundo sive manendo, in Deum stare et cadere; ende dat tot mijn costen ende buyten haer last, soe lang ickt harden kan. Soe niet, dat men mij ontslae ende dat metten eersten late weten. Ick bid ul. hun desen over te schicken, off soe u E. dat niet tutum en vindt, den inhoudt over te schrijven, ende antwoordt te vorderen metten eersten. Want ick moet het weten, t'is t'fondament van all wat mij nu vorder sal te doen off te laten staen. Ick en schrijve aen hun zelve niet, omdat ick dit seeckerder houde. Maer haer ll. mogent houden als aen hun geschreven. Ick bid ul. op alle vrienschap, vordert ende bestelt mij hyerop antwoordt metten eersten. T'is tijdt. Ende vaerwel in den Heer, de Broeders moeten alle zijn gegroet. De Heer in genade bevolen. Desen 16 April 1619.

U E. ende haer dienstwillige Br. ende dienaer in den Heere,

J. W.

lesten vernemen. Neemt alles ten besten. Nicolaus [3]) had mij wat geadverteert van sommiger scrupuleusheyt, lest daer zijnde. Dit in biechte. Mijne schrift aen de St. Gen. ende Berck [4]) meyn ick dat u E. heeft gesien. Berck heeft getiert als een wtsinnich mensch, soe mij Speenh. schrijft. Ick schryve nu oock aen s. Exc., niet op hope van versachten, sed in aliam finem, ut liberem conscientiam, ut reddam inexcusabilem, ut praeparatio sit ad aliam citationum apologiam omnium, als ick mijn sententie van bannissement [5]) hebben sal, die ick alle daegen verwacht. Gisteren crijch ick advis van goeder handt, dat ick mij moet voorsien niet op straet te gaen, dat men mij hebben sal levend off doot, all waer het binnen Antwerpen off Brussel. Non in illorum sed Dei manu sortes meae; hujus fiat voluntas. Men voecht daerbij dat zij mijne penne vresen. Sotticheyt. Mijn pen? De uwe ende der Broederen pennen sal se wonden, de mijne mach se een schaefken geven. Ick danck u E. van zijne voortreffelicke Oratie [6]), daer overall veel van geseydt wordt tot eere. Maer hoe comt dat ickt t'Vale [7]) niet crijgen en kan, ende de Request aen S. Exe [8])? T'is doch beyde gedruckt. Sal ick niet een brieffken hebben van D. Niellio? Bidt hem daerom. Wtermaten gaerne lese ick zijne brieven. Had D. Nic. niet met u E. gesproocken van eenige verlichtinge voor mij tot een amanuensem? Habe tibi; nolo premere, velim tamen scire ecquid spei. Vix carere possum, imo non possum, commodus esset ille qui nuper adfuit [9]). Soe men daerin wat wil doen, moet hij het evenwel niet weten. Velim quam citissime poteris ad has respondeas. Vale vir ornatiss. columen rerum. 25 Aprilis 1619.

T. ex asse,

J. Wtenbogaert.

Habeatur quaeso d. Borrii ratio.

Egregio viro d. et m. Simoni
Episcopio Dordracum.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Het verscheen echter in 1621 onder den titel: *Achabs biddagh.* Vgl. *Biblioth. der Remonstr. geschr.* bl. 95.

3) N. Grevinchoven.

4) Vgl. den vorige br. en de *Treffel. verantw. over de leughenen door N. Berck ghepractiseert*, welke in 1620 het licht zag (*Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 94).

5) De sententie volgde den 24sten Mei. Ook dit stuk is onder bovengen. papieren aanwezig, en komt woordelijk overeen met de sententie, door Wtenbogaert in zijn *Leven* (bl. 287) opgenomen.

6) Door Episcopius in de synodale vergadering van den 7den Dec. in 't Latijn uitgesproken.

7) Een geschrift van C. van Baerle. Zie *Bibl. d. Remonstr. geschr.* bl. 128.

8) Hij bedoelt het *Vertoogh* van den 26sten Jan. Vgl. *Geschriften betreff. de gesch. der Remonstr.* bl. 52.

9) Misschien heeft hij hier het oog op een der uitgezette bursalen van het Staten-Collegie.

CCXXI.

J. WTENBOGAERT AAN PRINS MAURITS [1]).

Verantwoording ten aanzien van de beschuldiging van Berck, en omtrent eene vergadering, die den 3den Juli 1618 ten zijnent gehouden zou zijn. Hij verdedigt zich verder tegen alles wat hem ten laste wordt gelegd. Hij meent aan de kerk, aan het land en aan Z. Exc. iets beters verdiend te hebben, dan hem nu wedervaren is, en herinnert aan het voorledene. — 25 April 1619.

1) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 280—283. Niet van dezen maar wel van zijn eerste schrijven aan Prins Maurits (No. CXCIII) heb ik het originneel, in de Fransche taal, dezer dagen op het Rijksarchief gevonden. Deze brief is gedateerd 18 Sept. 1618 en komt geheel overeen met de vertaling, door Wtenb. in zijn *Leven* medegedeeld.

CCXXII.

J. WTENBOGAERT AAN LOUISE DE COLIGNY [1]).

Hij kan haar niet genoeg danken voor hare liefde. Hoe hij denkt over het opvolgen van haren raad om naar Frankrijk te gaan.

Wat hij aan Prins Maurits heeft geschreven. Over den indruk, dien zijne weerlegging van de beschuldigingen van Berck op dien Vorst heeft gemaakt. Men heeft hem gewaarschuwd tegen een aanslag op zijne vrijheid, ja op zijn leven. — De mon heremitage le 25 d'Avril 1619.

1) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 283—286. *Ep. pr. ac er. vir.* Ep. 354.

CCXXIII.

J. WTENBOGAERT AAN AUG. WTENBOGAERT [1]).

Over zijn brief aan J. P. Reael. Bijzonderheden. Ten onrechte houdt men hem voor den auteur van een tweetal geschriften.

Mon cousyn.

Ick hebbe eenen brieff aen uwe schoonvader gesonden [2]), maer noch gheen advis gehadt off u E. denselven ontfangen heeft, off hij gelevert is ende hoe het voorts daermede is gegaen. Mijn huysfrou, aen dewelcken ick den brieff open gesonden hadde om te doen copieren, om oorsaecke, eer dat sij hem aen u E. soude voortsenden, heeft begeert dat ick soude willen toelaten dat sij, wtlatende wt de copie alle t'ghene daerwt men soude konnen mercken aen wien hij was geschreven, de copie eenige vrienden in den Haege mocht mededeylen, omdat hij nae haer oordeel int corte ende duydelick vervaet, t'gheen in andere schriften int breede staet, ende daerom voor den gemeynen man bequamer soude zijn. Ick hebt haer toegelaten, mits dat sij het u E. eerst soude adviseren, ende heb haer oock aengewesen wat men dan daerin veranderen zoude. Off dit geschiet sij en weet ick niet, bidde dat uE. mij gelieve van t'een ende van t'ander een woordt te schrijven met d'eerste gelegenheyt. Voorts had Petit [3]) u E. nae gebracht een brieffken aen den man, u E. bekent [4]). Laet doch weten off u E. dat in den Haege gelevert hebt aen hem zelve, ende off hij daerop mede u E. advis metten

eersten verwachten, mitsgaders hoe het met u E., u schoonvader, kinderen ende andere vrienden is. Van mijne gelegenheyt sal u E. wt Lindeman [5]) verstaen. Ick ben, God loff, gesondt van lichaem, tamelick wel gemoedt ende verwacht nu alle daege mijn sententie. Die hebbende, sullen sien wat ons vorder te doen staet. Ick verwacht naerder bescheyt hoe het t'Utrecht gegaen sij met mijn schrift [6]). Sijdt hiermede,

Mon cousyn, den Heer Almachtich bevolen. Desen 27 April 1619.

U E. dienstwillige cousyn,
J. Wtenb.

Hier is gisteren wtgecomen een boecxken, metten titul van Joannes Calvinus wreedt, bitter, vals [7]), ende weleer, soe sij seggen, in Hollandt wtgegeven bij eenige Arminianen, maer daar door de heeren Staten ingehouden, nu hyernae gedruckt. Gelijck men mij nu daer naegeeft dat de Cristallynen Spiegel mijn werck is, soe vrese ick dat men mij dit drucken alhyer van dit boecxken mede te last leggen sal. Indien u E. dat hoort, spreeckt volmondich daertegen, want ick in beyde soe onschuldich ben als t'kint, dat te nacht geboren sal worden.

Eersamen, vromen, zeer discreten Sr Augustyn Wtenbogaert, Commies ten comtoire van Sr Reael. t'Amsterdam. Loont.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Hij doelt op den brief, onder No. CCXVI medegedeeld.

3) Mr Jacob le Petit, die te Utrecht woonde, maar Wtenb. daarna in zijne ballingschap vergezelde.

4) Misschien N. van Sorgen.

5) Een onbekende vriend.

6) Hij bedoelt zijne *Treff. verantw. aen burghem. der stad Utrecht.*

7) Dit geschrift en het volgende waren van H. Slatius. Zie *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 137, v.

CCXXIV.

S. EPISCOPIUS enz. AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Verontschuldiging. Wat hun ook te wachten staat, zij zullen trouw blijven in hunne roeping. Zij zullen zich niet tot afval laten verleiden, en houden niet op anderen te vermanen tot standvastigheid. Zij, en vele gemeenten met hen, zijn besloten tot het houden van afzonderlijke vergaderingen. Er is behoefte aan geldelijke hulp. Loffelijke getuigenis betreffende Wtenbogaert. Zij gevoelen zich onafscheidelijk aan hem verbonden, en verzoeken hem een verhaal te stellen „van den aenvangh en voortgangh onser saken."

De genade Godts ende vrede onses Heeren Jesu Christi vervulle uwe herte. Amen.

Eerwaerdighe, godtvruchtighe ende hertelijck beminde Broeder in den Heere Christo. Uwe E. laetste, soo aen ons, als aen N. G., [2]) onse waerde medebroeder, geschreven, hebben ons voorgebootschapt, dat onse brieven [3]), die wij vertrouwen dat u E. nu al voor eenighe tijt ontfanghen sal hebben, niet onverwacht sullen gecomen sijn. Wij wenschen dannoch, dat deselvighe tijdelijcker behandight waren, de date derselve sal ons verontschuldighen; ende indien iets van ons versuymt is, doordien wij niet dickmael ofte oock niet spoedigh genoegh aen uwe E. geschreven hebben, sullen geen redenen tot excuse soecken, maer gaerne onse schuldt bekennen, ende belofte doen van meerder naerstigheyt in volghende tijt; alleenlijck uwe E. biddende te gelieven te bedencken, off ons niet soude connen verschoonen, dat wij, hoewel de voornaemste besoignien geeyndight sijnde, noch dickmael met verscheyden saken besigh gehouden, ende onse gedachten seer gedistraheert worden; beneffens dat wij niet altoos de gelegentheyt hebben om seeckerlijck onse missiven voort te senden, ende oock dieselvighe te langhsamer somtijts voortcomen, doordien sij door verscheyden handen moetende

gaen, wel connen eenighe daghen opgehouden worden. Uwe E. sijt geduerighlijck in onse gedachten; onse herte brandt van lieffde tot uwe E.; de tonghe spreeckt oock dickmael wt de overvloedt des herten. Het is ons een groote vreughde uwe E. brieven te lesen, ende niet minder lust hebben wij op de uwe te antwoorden; dewijle wij de onderlinghe teghenwoordigheyt na den lichame niet connen gebruycken, so wordt de schade ende droeffheyt, daerwt ontstaende, eenigherley mate door de dienst der penne gecompenseert ende versachtet. Souden wij dan hierin nalatigh sijn? Dat sij verre. Uwe E. teghenspoedt, niet alleenlijck die uwe E., wtlandich sijnde, een tijt langhe gedruckt heeft, maer oock die onlanghs door invasie van u E. goederen, name ende fame, daertoe gecomen is, ende tgene noch voorts te verwachten is, gaet ons also ter herten, alsoff het alles ons selven in persone was betreffende. Ende wij laten niet nae tot den Heere te suchten, dat hem gelieve uwe E. met sijnen h. Geest te versterckken, ende eyndelijck noch beter wtcomste te verleenen, als nu voor ooghen schijnt te verwachten te sijn. Wat de Heere ons oock selve inschencken sal, sal de tijt leeren. Indien het hem gelieft onse wederpartijen so verre in macht ende wreetheyt te laten voortgaen, dat sij ons buyten de palen onses vaderlandts ofte der Vereenighde Nederlanden verstooten, so hebben wij dien kelck met uwe E. gemeen, ende sullen onse handen gaerne wtstrecken, om deselvighe begeerighlijck van de handt des Heere te ontfanghen. Het can dannoch geschieden dat sij ons in den lande laten, maer van onse eyghene ghemeynten ende steden affscheuren, confinerende ons daer het hun behaghen sal; ende sal also onse elende niet veel minder sijn, dan off wij in vreemde landen moesten gaen doolen; want de jammerlijcke gestaltenisse onser lieve gemeynten sullen wij daghelijcks hooren ende niet connen helpen; sij sullen tot ons wtkrijsschen van hongher, doch niet

connen na wensch ende na eysch der noodt gespijsighet worden; ende oversulcks sal onse herten wee sijn, ende onse tranen onse spijse sijn daghelijcks. Daertoe noch comt, dat wij in den lande woonende, niet alleenlijck met hertseer moeten aensien de overdroevighe gestaltenisse van onse lieve ende hoogh gesegend vaderlandt, maer oock met geduerighe vreese van de wterste ruyne ende ondergangh desselven ontrustet sijnde, de straffe Godts, daermede 't landt gedreyght wordt, eyndelijck oock niet sullen connen ontgaen. Uwe E. siet dit van verre comen, ende waerschouwet ons tijdelijck daervoor. Wij gedencken hoe uwe E. al voor langhe vele dinghen ons voorgespeldet heeft, die wij nu sien geschieden, ende twijffelen niet, het sal voorts also gaen. Nabots wijnbergh sal ingenomen worden; hoe ongaerne Naboth daervan scheydet, wetende dat hij rechtveerdighlijck deselve besittet, so sal hij doch door de doot ofte doots peryckelen daervan affgeruckt worden. Uwe E., segghen wij wederom, voorsiet dit alles, ende apprehendeert het, so het behoort; daerdoor geschiet, dat uwe E. droeffheyt te meerder wordt, ende dat uwe rechtvaerdighe siele haer billijcken in desen allen quellet. U E. cont in desen met den Apostel segghen: χωρὶς τῶν παρεκτὸς ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα τῶν ἐκκλησιῶν [4]); ende dese last druckt ons mede. De Heere weet het. Doch het verquickt onse siele gantsch seer, dat wij wt uwe E. missiven verstaen, dat uwe E. in desen allen geensins beswijckt ofte verflaeut, maer alle uwe sorghe op den Heere werpende, vast ende onbeweeght staet, overvloedigh sijnde in het werck des Heeren, mede resolutie nemende, om, gelijck een stercken heldt ende ridder in het legher Christi betaemt, cloeckmoedichlijck den camp wt te campen, ende den aengevanghen loop te volloopen. Ghij gaet ons also voor, waerde Broeder in den Heere, ghij sult oock niet alleene gaen; siet, wij alle te samen, met de wapenen onses Godts aengedaen sijnde,

sijn mede ten strijde bereydt; het sal ons een lust sijn te campen voor het geloove, dat den heylighen gegeven is. Hebben wij den Heere gevolght ten tijde des voorspoets, wij sullen oock nu, als het cruyce ons treffet, hem onaffscheydelijck aenhanghen; noch ter rechter, noch ter slinckerhandt affwijckende, sullen wij door de hulpe sijnes Geestes de waerheyt onder dit cromme ende verkeerde geslachte belijden ende voorstaen; wij sullen uwe voetstappen met lust ende yver natreden. Vreest niet (doch bidt de Heere voor ons om bijstandt sijner genade) dat wij om een schotel moes onse eerstgeboorte sullen vercoopen, ofte om een handtvol gerste onse conscientien laten gevanghen nemen; wij willen met Mose verkiesen liever met Godts volck quaet te lijden, dan tijtlijcke nuttigheyt der sonde gebruycken, achtende de versmaetheyt Christi meerder rijckdom te sijn, dan de schatten deeses weerelts; jae met Paulo achtende alles, dat in deese weerelt is, schade te sijn, opdat wij Christum winnen moghen. Heeft de Heere ons sijne waerheyt ontdeckt, wij sullen niet toelaten dat die onder een coorenmate bestelpt werde, maer neerstigheyt doen dat het licht, welck ontstoocken is, lichte allen die in den huyse sijn, oock in weerwille aller dergene, die het leet is. Het talent, dat ons de Heere betrout heeft, sullen wij tot winninghe aenlegghen, opdat wij te dien daghe getrouwe dienstkneghten bevonden werden. Heere Godt, vergeeft genadelijck alle onse swackheden, opdat wij uwe wercktuyghen in so wichtighen wercke moghen sijn, ende seghent het werck onser handen, opdat uwe name daervan eere hebbe.

Beyde, politycke ende kerckelijcke (och elendighe staet onses lieven vaderlandts) sullen haest teghen ons, omdat wij onse conscientien in voorstandt der waerheyt reyn voor den Heere willen behouden, donderen ende blixemen; doch de Heere sal geven dat alle haer doen crachteloos sal sijn. Wij hebben voor desen opentlijck betuyght,

liever alles te willen lijden dat ons menschen connen aendoen, als de waerheyt, die nu op de candelaer gestelt is, door onse schuldt laten te schande maken. De Heere, denwelcken wij dienen, sal geven dat wij alsulck voornemen cloeckmoedighlijck volbrenghen moghen. Wij bevinden daghelijcks, dat de gemeynten overal meer ende meerder in ijver tot de waerheyt ontbranden, ende oversulcks door onse stantvastigheyt versterckt worden; wee ons dan, indien wij voor een licht vergaende lijden vertzaghende, souden so groote ergernisse geven. Wij weten hoe schrickelijck oordeel daerop volghen soude. Willen de kerckelijcke hare mededienstknechten slaen ende qualijck handelen, het sal hen selven ten quade gedijen; de huysheere sal het sien ende oordeelen. Bestaen diegene, die hoghe geseten sijn, haere macht aen ons te misbruycken, het sal ons genade bij Godt sijn, ende hij sal ons wt hare handen verlossen. Och off sij noch tijdelijck quamen tot besinninghe haerder weghen, ende leerden verstaen hoe hardt het hen vallen sal teghen den prickel te stooten. Onse ampt is het niet alleenlijck aerdsche have ende goederen, mitsgaders name ende fame, maer oock onse eyghen leven te verzaken, om des evangelii wille, indien wij ware discipelen Christi sullen sijn. Wij sijn oock bereydt door des Heeren hulpe alles voor sijne waerheyt te laten, opdat wij overwonnen hebbende het alles besitten moghen. Helpt ons, Heere Jesu, in desen strijdt. Wij hebben hoe langher hoe meerder een affgrijsen van de schrickelijcke leeringhen dergenen, die haer teghen ons verheffen. Maer uwe E. vreese is, beminde Broeder in Christo, dat de partijen de vossenhuyt aendoende, ende canones smedende, die met de name van moderatie becleedet sullen sijn, souden moghen vele betoveren ende van de waerheyt afsceyden. 't Is niet sonder oorsaeck, wij vreesen het mede. Maer sovele ons aengaet, wij sijn te samen geresolveert onse ooren voor dat verleydende

geluydt te stoppen. Hare listen sijn ons bekent: ἐχθρῶν δῶρα ἄδωρα. Wij hoopen ons daerteghen te wapenen; maer wenschen dat wij deselvighe canones te sien connen comen, also se nu geeyndighet sijn, om onse gemeynten met meerder seeckerheyt te moghen waerschuwen. Daer en tusschen staen wij noch niet stille, wij doen neerstigheyt om een yder in te scherpen, dat sij door alsulcke canones haer niet moeten laten misleyden, dewijle onse partijen, so vele wij connen verstaen, hare oude fundamenten behouden, dewijle sij onse gevoelen, in de vijff articulen vervatet, verwerpen, namelijck modeste, so eenighe voorgeven; wat sal doch modestia gelden, als waerheyt wordt onwaerheyt genaemt? Dewijle sij mede die schrickelijcke leeringhe, die sommighe gedreven hebben ende in de boecken gevonden worden, sijnde gantschelijck intolerabel, niet opentlijck verwerpen ende condemneren, maer (so wij verstaen) alleenlijck ordonneren, dat men sodanighe manieren van spreecken nalaten sal. Daerbij wij noch de onse doen verstaen, dat men met dese lieden geen gemeenschap in den Gods-dienste houden can, tensij alvoren van haer alle onheylen, die sij in de gemeynten veroorsaeckt hebben, geheelet ende gebetert werden; dat namelijck so vele getrouwe ende godsalighe leeraers, die sij door haere onchristelijcke ende tyrannique proceduren onder verscheyden valsche praetexten van de gemeynten affgescheurt hebben, tot bedroevinghe voor so vele duysenden in den lande, wederom in haere diensten gestelt werden. Dit verstaen wij alle te samen also, ende hebben het in onse schriften, die wij overgelevert hebben, meermaels duydelijck betuyght; sijn oock noch also geresolveert, in meeninghe ons door geene middelen daervan aff te laten leyden. Wij schrijven dit aen onse gemeenten in aller ernste, hoopende dat onse arbeydt in desen oock niet sal te vergeeffs sijn; doch het sal noch volcomelijcker van ons gedaen connen worden, als wij de ca-

nones sullen gesien hebben. Wij bidden u E. dese sorghe te laten varen; wij hoopen door des Heeren genade vast te staen. Indien andere hare ooghen laten verduysteren, die sullen hare eyghene last moeten draghen, ende hare doen moeten verantwoorden; het sal oock moghelijck goet sijn, dat onse societeyt van de sodanighe gesuyvert werde. De rechtsinnighe sullen dies te cloeckmoedigher ende hare gemeynten te aengenamer sijn. Dat sullen wij noch hier bij voeghen, mede bequaem tot uwer E. vertroostinghe, dat wij gesint sijn, ende vele gemeynten met ons, niettegheństaende de placcaten van de hoger overigheyt, door te breecken tot affgesonderde exercitie van religie ende vrijheyt der conscientie te betrachten. Het wordt alrede aengevanghen bij sommighe; daer sijn predicanten die haer laten daertoe gebruycken, daer sijn gemeynten die hare dienst met aengenaemheyt ontfanghen. Wij verstaen seer wel met malcanderen, dat nu de fundamenten van vrijheyt voor onse conscientien moeten geleyt worden, off dat wij ende onse nacomelinghen andersins altoos slaven van den Calvinischen geest sullen moeten sijn. Ware te wenschen dat onse lieden, die met aardsche middelen geseghent sijn, hare mildadigheyt gaerne betoonden om te versorghen van nooddruft diegene, die, onaengesien alle periculen, bereydt sijn het geestelijcke henlieden mede te deylen, mitsgaders oock alle andere, die om der waerheyt wille in lijden sijn, ofte oock noch souden moghen comen. Wij vertrouwen oock dat God der rijcken herten beroeren sal, om door het milde mededeylen henselven een schat in den hemel wech te legghen. De waghen is noch niet te rechte aen het gaen, wordt nochtans een redelijck begin gesien. Uwe E. biedt uwe hulpe oock aen, om in den Haghe yets te weghe te brenghen; dat sal de sake seer dienstelijck ende de Broeders gantsch aengenaem sijn; bidden derhalve uwe E. alle mogelijcke debvoir daertoe aen te wenden. Als wij van dese middelen voorsien

worden, daervan wij oock door des Heeren hulpe niet twijffelen, sal het niet gebreecken aen diegene, die het hare varen latende, het gemeene besorghen, ende hen selven tot bevorderinghe der waerheyt employeeren sullen. Onse lichaem, door lieffde van waerheyt ende ijver voor de vrijheyt der conscientie t'samen gebonden sijnde, sal, dat middel daerbij comende, te vaster aen malcanderen hanghen; ende sullen verscheydene getrouwe predicanten, die andersins genootsaeckt souden sijn voor vrouwe ende kinderen te sorghen, dat wetende, haer gaerne tot het lichaem voeghen, ende hunne arbeydt tot opbouwinghe van het huys des Heeren bestedighen. Ende sodanich lichaem van kerckendienaren hebbende, sullen sonder twijffel de gemeynten geanimeert, in de waerheyt onderwesen, ende teghen alle cruys gesterckt worden, ende oversulcks met de hulpe ende seghen Godts groeijen ende bloeijen. Maer hoe verre sullen wij dit onse lichaem wtstrecken? Souden wij uwe E., nu verre van der handt sijnde, daermede onder begrijpen, ende voor een lidt erkennen? Uwe E. vraecht dat. Seer waerde ende hartelijck beminde Broeder in Christo, van waer comen doch alsulcke gedachten? Waerwt ontstaet alsulcke becommernisse? Wat is het fundament van dese vraghe? Hebben wij onse lieffde so soberlijck betoont, ofte hebben wij eenichsins teecken gegeven van afkeerigheyt des gemoets? Wij willen het also niet nemen, maer liever in dien sin duyden, dat u E. belieft heeft aldus ons te betuyghen de innerlijcke geneghentheyt uwes herten tot ons, uwe lieffde tot de gemeene sake, ende uwe yver om deselvighe noch te helpen bevorderen. Wij voornemelijck, die vele jaeren met uwe E. familiaerlijck geconverseert, ende uwe wtgangh ende ingangh gesien hebben, weten ende gedencken met vreughde uwe overgroote arbeydt ende moeyte, met sonderlinghe lust tot bevorderinghe der goede sake aengewendet. Uwe wercken aen ons sijn bij

verbinden. Al wat wij na den inwendighen mensche hebben, sal u E. te dienste staen; ende wat oock na den wterlijcken voorhanden is ofte wesen sal, sal uwe boven andere sijn. Beroven u de menschen, de Heere sal het gebreck vervullen; hij sal geven dat wij alle onse nooddruft sullen hebben, ende soude dan uwe E. yet ontbreecken? Het laetste, des noodt sijnde, soude voor uwe E. sijn. tIs alleenlijck van noden dat wij weten, hoe ofte waermede wij uwe E. dienen moghen. Dit verhalen wij, niet omdat wij dencken dat uwe E. hiermede seer soudet becommert sijn, (het lichaem moet nochtans mede versorght sijn) maer opdat wij onse lieffde in alle deelen uwe E. souden betoonen. Doch wij connen niet nalaten uwe E. te dancken, dat uwe E. so mildelijck, nietteghenstaende dese uwe ongelegentheit van saken, ons aenbiedet uwe hulpe tot bevorderinghe van 't gemeene werck. Wij hebben uwe E. hulpe ten hooghsten van noden; ende sonderlinghe souden de Broeders uwe E. in 't vriendelijcke willen gebeden hebben, dat u gelieffde de moeyte aen te nemen, om een historie te stellen van den aenvangh ende voortgangh onser saken, geduerende dese kerckelijcke geschillen, opdat de nacomelinghen daermede connen gedient sijn. tDitselvighe can door niemandt als door u E. gedaen worden, ende is nochtans vele daeraen geleghen. Indien dannoch yet anders bij uwe E. soude geoordeelt worden voor dese jeghenwoordighe tijt nodigher te sijn, de Broeders bevelen dat uwe E. voorsichtigheid ende wijsheyt, gelijck mede aengaende de plaetse van uwe E residentie, deselvighe te behouden ofte te veranderen. Der Broederen wensch is uwe E. nabij te hebben, maer begeeren bovenal, dat u E. in salvo ende buyten peryckel sijt; hiertoe bidden sij uwe E. sorghvuldelijck te willen arbeyden, ende voorsichtighlijck toe te sien, opdat onse droeffheyt niet meerder en werde. Daerbenevens, eerwaerdighe Broeder in den Heere Christo, bidden wij uwe E. alle te samen,

sterck te sijn in den Heere, alle cruys ende lijden gaerne om des Heeren Christi wille te verdraghen, ende door hope van het toecomende groote loon gesterckt sijnde, den aengevanghen loop te volloopen, ende den strijdt te volstrijden. Wij sullen oock door des Heeren genade voor de dreyghementen der menschen niet vertzaghen, maer so lopen, dat wij den prijs vercrijghen moghen; verheughende ons, dat onse dienst, die wij Christo ende sijn waerheyt doen, met sodanighen heyrlegher van teghenspoedt omringhet wordt; want so sal de waerheyt claerder aen den dagh comen, ende de Heere Christus meerder eere inlegghen. Onse goede conscientien sullen mede bij een yder erkent worden, so wanneer wij, geen hulpe bij menschen vindende, cloeckmoedighlijck niet te min de waerheyt voorstaen, ende ons teghen het mysterium iniquitatis, dat gewrocht wordt, opmaken. De Opperherder Jesus Christus ontferme over ons, ende onse sonden genadelijck vergevende, segene het werck onser handen. Hij stercke mede, seghene, verquicke, vertrooste ende bescherme uwe E., hertelijck beminde Broeder in den Heere Christo, hetwelcke wij uwe E. van herten toewenschen, eyndighende met vriendelijcke ende hertgrondelijcke groetenisse wt onser aller name. Dordrecht desen 29^{en} April 1619.

Simon Episcopius.	Samuel Naeranus.
Eduardus Poppius.	Assuerus Matthisius.
J. Arnoldus Corvinus.	Thomas Goswinius.
Bernardus Duinglo.	Theophilus Rijckewaert.
Carolus Niellius.	Philippus Pijnacker.
Henricus Leo.	Dominicus Sapma.
Henricus Hollingerus.	Isaacus Frederici.
Bernherus Vezekius.	

Eerw., welgeleerde, godvruchtige ende seer voorsienige d. Johanni Augustijns.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam.

2) Nic. Grevinchoven. Zie No. CCXVIII en CCXIX.

3) Ik gis dat er een brief verloren is gegaan. Want sedert den laatsten mij bekenden brief (Zie No. CCXIII) en dezen liggen meer dan twee maanden.

4) 2 Cor. XI : 28.

5) Uytenbogaert schreef op 't adres: „Brieff der Remonn van den 29 April 1619."

CCXXV.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Oldenbarneveld heeft al het gebeurde kunnen voorkomen. Wat Episcopius en de Remonstranten thans te wachten staat. Hij zelf kan niets meer doen, zijne hoop is op hen gevestigd. Van Leo vooral verwacht hij veel voor de goede zaak. — 19 Maji 1619.

1) *Ep. pr. ac er. vir.* Ep. 356.

CCXXVI.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Episcopius en Grevinchoven moeten niet gaan, wanneer zij naar 's Hage ter verantwoording worden geroepen. — Antv. 20 Maji 1619.

1) *Ep. pr. ac er. vir.* Ep. 357.

CCXXVII.

J. WTENBOGAERT AAN LOUISE DE COLIGNY [1]).

Thans is gebleken hoezeer Maurits hem haat. Ondanks zijn smeken is hij gebannen. Het vonnis noemt zijn misdrijf niet. Waarom niet? Heeft hij dit alles verdiend? Hij is thans besloten naar Frankrijk te gaan, zoo hem daar wordt vergund te wonen, en verzoekt eene aanbeveling van de Prinses of van Du Maurier aan ie-

maud van des Konings raden. Mocht Prins Maurits voor hem willen doen wat hij voor den schuldigen Jean de Paris heeft gedaan. — 29 de May 1619.

1) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 288—290. *Ep. pr. ac er. vir.* Ep. 358.

CCXXVIII.

N. VAN SORGEN AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Hij troost Wtenbogaert in zijne verdrukking. Deze moet de gemeente niet verlaten, doch hij wachte zich om in het land terug te komen. — Hage 1619.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 221—227. Blijkens den inhoud moet deze brief geschreven zijn in het laatst van Mei.

CCXXIX.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Zijne vrouw is tot hem gekomen. Hij draagt Van Sorgen de bezorging op van verschillende brieven. Hij verzekert hem dat de Remonstranten de acte van stilstand niet teekenen kunnen, en hoopt dat Van Sorgen niet ondoordacht het teekenen zal goedkeuren.

Mijnheere.

Ick hebbe den uwen door mijne l. huysvrouwe, op gisteren alhyer gearriveert, wel ontfangen, op denwelcken d'antwoordt voor als noch wtstellende, dient dese alleen om u E. te bidden seecker packet brieven, houdende aen dezelve mijne huysvrouwe, huyden recht voor haer aencomste affgesonden door de huysfrou van Cornelis Schuyffsel, geweest hellebardier zijner Ex^e^, genaemt Neeltgen Philips, wonende opt Spuy, te openen, den brieff aen mijn huysfrou tot hare wedercomste te bewaren, eenen aen Monsr van den Andel, die open is, met u E. cachet

gesloten hebbende, zijne E. zelve te behandigen, ende de andere brieven int zelve pacquet zijnde, mede met u E. cachet gesloten hebbende, deselve Neeltgen Philips weder te geven, om door haer bestelt te werden, nae de ordre die ick haer hebbe gegeven. Off men mogelick vergeet tvoorn. pacquet aen u E. te bestellen nae de ordre die mijn huysfrou, van daer gaende, hadde gegeven, soe bid ick u E. eens nae de wedercomste van den voorn. Cornelis off zijne huysfrou door die van mijne huysfr. te doen vernemen, om t'zelve alsoe in uwer E. handen te becomen, ten eynde als voren. Ten betaemt niet dat wij uwe E., die met soe vele, sware ende nodige occupatien is becommert, met sodanige beuselingen bemoeyen; dewijle nochtans u E. mijn huysfrou (soe sij verclaert) t'zelve toegelaten heeft, ende ick wt soe menichvuldige preuven uwer E. genegenheyt, om ons in dese onse droevige gelegenheyt, oock in de geringste saecken, de handt te bieden kenne, gebruycke ick dese vrijheyt, met gands vrientlicke bede, dat u E. gelieve ons dit ten besten te houden. Van andere saecken en spreeck ick nu niet, stelle dat wt off tot mijner huysvrouwe wedercomste, off tot naerder gelegenheyt, alleen bid ick u E. niet te willen geloven, dat de Broeders tot Dordrecht sodanige beloften als hun worden affgeeyscht, met goede conscientie ende sonder de waerheyt te cort te doen, Gode in haer beroep ongehoorsaem te zijn, haer zelven tot spot te stellen, haer goeden naeme te crencken ende de kercken te ruineren, doen konnen. Mij bedroeft wtermaten zeer, dat eenige door flaumoedicheyt off anders haer alreede soe verre hebben laten bewegen, ende en wilde niet om vele dat zij gevolch hadden gehadt. Derhalven ick wenschte dat u E. ende alle die daerover bij avonture mochten gevraecht worden, de zaecke wat dieper insien, eer sij t'zelve aenraden. Indien u E. eenige consideratien heeft ter contrarie, wensche wel deselve te hooren, middelertijdt u E. biddende,

dat mijn advertissement, geschiedt wt openhertichеyt ende opt oude gelove tot u E., mitsgaders wt affectie om de reliquien der verstroyde gemeynte te conserveren, gelieve te nemen int goede, ende soe t'zelve onder de ware Christenen (onder welcker getal ick u E. houde) betaemt. Ick en doe het niet als verstaen hebbende dat u E. sulcx geraden heeft, maer wt dien mijn huysfrou mij seydt dat u E. daertoe wel schene te inclineren. Ende alsoe ick wete dat uwer E. advis ende goede raedt groodt wordt geacht (met recht) bij de Broeders, hebbe ick deselve uwe E. oock mijn beduncken int corte willen openen, ten eynde u E. gelieve daerop een weynich te letten, alvorens t'zijne te wten. De reste (soe geseydt) differerende tot de naeste reyse, wil ick u E.

Mijnheer, den Almachtigen bevelen ende blijve alle tijdt

Uwer E. getrouste dienaer in den Heere,

J. Wtenbogaert.

Mijne huysfrouwe doet uwe E. hertelick groeten ende beveelt uwer E. haer saecke, u E. dat getuygenisse gevende dat, naest God, u E. d'eenige oorsaecke is dat sij onder den last niet besweecken en is. Hoe groot dienvolgens mijne obligatie is tot u E. en kan ick nu niet wtdrucken. Amicum repperi inter mille unum.

Erentfesten, hoochgeleerden, achtbaren, zeer voorsienigen, discreten Mr Niclaes van Sorgen, advocaet voor den hove van Hollant, in Sgravenhage.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* N°. 1909. — Van Sorgen ontving dezen brief den 5^den^ Juni.

CCXXX.

J. WTENBOGAERT EN N. GREVINCHOVEN AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Zij verheugen zich dat de geciteerden de acte van stilstand niet geteekend hebben. Men moet standvastig blijven in de belijdenis der waarheid. Hoe zouden zij kunnen zwijgen, terwijl zoovele kerken om brood roepen. Hij is niet in staat om iets tegen de sententie of eene apologie te stellen. Zij wenschen dat Episcopius tot hen zal komen. — 4 Juni 1619.

1) *Br. van verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 171—177. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 670—674. Het handschrift is in het bezit van den Hoog Ed. Achtb. heer G. A. G. van Maanen, te 's Hage. — Ofschoon aan Episcopius geadresseerd, is de brief aan alle geciteerden gericht. Aan het slot wordt nog gelezen: „Verseeckert mij ten eersten dat dese ende alle andere mijne brieven verbrandt zijn." Deze brief is een antwoord op brieven aan Wtenb. van 1 en 2 Juni, die verloren zijn. Ook moet een schrijven van Van Sorgen of van Van den Borre tot hem gekomen zijn, waarin hem het treurig uiteinde van Oldenbarneveld en het vonnis der andere gevangenen werd bericht.

CCXXXI.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Men moet met het houden van vergaderingen voortgaan, al is er nog geen antwoord op de requesten der kerken. De geciteerden moeten de directie der kerken op zich nemen. Er moet ten spoedigste een Antidotum tegen de synodale decreten uitgegeven worden enz. Hij is ontevreden over de traagheid in het inzamelen van geld tot onderhoud der kerken. In het buitenland moet een kweekschool voor predikanten worden opgericht. Hij weet niet waar hij heen zal gaan. Klachten. Hij vraagt raad.

Eerweerdige, hoochgeleerde, voorsienige Broeder in den Heere.

Wij dancken u E. hertelick van uwer E. schrijvens, ons op heden door brenger deser behandicht, blijde zijnde dat onsen lesten uwe W. wel geworden ende aengenaem is

geweest. Wij willen met de Broeders verwachten wat op der kercken requesten [2]) sal worden gedaen, wenschende dat men middelertijdt niet stil en stae, maer versoeckende evenwel [men] met de vergaderinge voortga, opdat den yver der gemeynte niet en verflauwe, ende dat de heeren gewaer werden dat het versoeck meer is om sonder molestatie te mogen vergaderen, als om te mogen vergaderen. Want dewijl dit een bevel Gods is, soe en heeft men daertoe gheen consent van menschen te versoecken, maer wel mach men se bidden dat sij ons niet en beletten in t'gheen God beveelt, opdat zij Godt niet verthoornen. Sulck versoeck is eer een vermaninge van plicht off affmaninge van quaet, als begeerte van gunste. Wij hebben huyden door d. Rijck. [3]) geschreven ende de Broederen gebeden hare soe wel beproefde cloeckmoedicheyt oock hyerinne te bethonen, dat sij haer niet en schreumen, soe lang sij daer bijeen zijn, de gehele directie der kercken ernstelick aen haer te nemen, ende t'zelve des noot oock bekent te staen. Dit houden wij in alle manieren nodich, soe tot vruchtbaer stueren ende nuttige wtvoeringe der saecke, als om soe wel de Broeders, die tot vordering van des Heeren werck wtgesonden worden ende daertoe willich zijn, als de gemeynten zelve te meer te animeren, wanneer zij nae den mensch zoe een rugge ende steunsel zijn, daerop zij in alle occurrentien wijcken, ende daer zij raedt ende daet in voorvallende saecken haelen mogen. Want God heeft u daertoe rijckelick begaeft met wijsheyt, verstant ende andere gaven, ende zal ongetwijfelt t'getrou aenleggen van dezelve in desen oogst rijckelick segenen, jae boven verwachten. Off wij ons mogelick in de vermaninge, die wij diesaengaende aen uwe EE. in ons voorgaende schrijven doen, mochten hebben vergrepen, houdt ons dat ten besten; t'comt wt trouhertigheyt ende omdat ons dunckt dat de noot sulcx vereyscht. Geschiet het sonder onse vermaninge, gelijck wij wt desen

maer ziet doch voor u dat u W. der saecke niet en werde onnut gemaeckt. Want alsoe wij niet en willen raeden dat u E. haer schoon buyten meerder noot soudet bannen, soe ware doch al te beclagelick, dat u E. metten slach zoudet werden gewaerschout, indien men wat argers met deselve soude voorhebben. U E. meynt datter groot onderscheyt is tusschen derzelver en Grevinckh. persoon, wt reden bij u E. geallegeert. Maer off het de coninck anders verstont? Van den vrijen synode, daerop u W. is geciteert, is haest genoch geseydt. Wij sijn niettemin tevreden dat u E. blijft, deselve liever daer siende tot profijt ende u eygen contentement, als hyer tot schade ende tot ons vermaeck in u E. gewenscht geselschap. Maer let op u stuck ende bekent niet te veel. Dat het daer in de vroet. niet qualick en gaet ende t'Amst. tot naedeel niet en is geresolveert en gheeft niet veel ten principale, soe lang men volgen moet de humeuren desghenen off derghener daer het all op drayt. Ick vrese grotelicx. Een dinck isser daerin wij ons niet en konnen te vreden stellen, namelick dat gheen ander devoir en is off en wordt gedaen, om de contributien off collecten in treyn te brengen, tot onderhout der kercken. Wij en konnen dit niet de gemeynten, maer moeten het de traecheyt ende flaumoedicheyt derghener toeschrijven, die dat behoren te vorderen, twelck zijn de leeraers elck in hare kercken, ende daer ghene en sijn door sulcke als uwe vergaderinge aldaer bequaemst vinden sal. Geschiet hyerinne nu niet dewijle u W. noch bijeen sijn, wat sal 't zijn naedat ghij van malcanderen sult gescheyden zijn, d'een hyer, d'ander daer? Twelck eerstdaechs op handen is. U WW. weten dat voor alle middelen gelt van node is, tot onderhoudt der kerckendienaren die het van doen hebben ende met vrou ende kinderen bedroeft zijn, die vele zijn in getale soe wij achten, ende notelick voor alle dingen moeten versorcht zijn. Soe dit geschiet en sal gheen couragie noch moet ontbreecken om de kercke te dienen.

Oock dient gelet opt onderhoudt van eene schole buytenlands op te rechten, ter naester en bequaemster plaets voor dieghene, die int landt off gands niet off niet met sulck profijt voor de kercke en sullen konnen blijven, opdat het werck Christi door jonge luyden, die op te queecken staen, onderhouden worde. Denckt off daerom E., V., P. ende B. [8]), tot dat werck seer bequaem, niet beter elders en waren; maer daervoor mosten middelen gevonden zijn. Men maeckt swaricheyt om de gemeynten dit levendich voor te stellen, op te wecken, aen te manen ende collecten te doen, wt vrese enz. Een vremde saeck; waerom hyerin meer swaricheyts gemaeckt als ten principaele? Twelck humanitus sonder dit middel van penningen niet kan gevordert worden. Ist niet geoorloft naer God? Jae, is ment niet schuldich? En off ment qualick interpreteert: ist niet te verdedigen? Jae, dobbelt over. Eener hadde t'Utrecht wat beginnen te vergaderen [9]), een ander (doch vroom Broeder) schreeff ende waerschoude hem wt Hollandt, dat hij het hem datelick soude quyt maecken, off hij mocht qualick daerover varen. Soe en bout men Hierusalem niet. T'is nodich dat hyerop metten eersten gelet ende dit versorcht worde; twelck wij u WW. bij desen ten aller ernstichsten willen gerecommandeert hebben, eer uwe W. van malcanderen scheyden off gescheyden worden, houdende voor zeecker dat het aen de gem. niet haperen en sal, indien se te [recht] aengeporret worden. Wat ons aengaet, wij zijn hyer vast in grote droeffheyt, Wtenb. insonderheydt. U E. kan dencken hoe hij te moede is, siende de baren der verwoetheyt voornemelick over hem ende sijn hooft wtgestort. Ende nochtans weten uwe W. alle zijn doen ende waerom hij dat lijden moet. Te winter hyer te blijven heeft gheen apparentie. Waer sal hij gaen? Raedt ten besten, hij en weet het niet. Thoont metter daet dat zijne saecke u WW. allen ter harten gaet, want ghij weet alle zijn doen

ende laten soe wel als hij zelve. Hij heeft voor u E. niet verborgen gehouden, ende daer is gheen quaet in sijne handen. Hij heeft gheen ander voornemen gehadt dan de gemeyne christelicke saeck te bevorderen door geoorloffde christelicke middelen, zijn persoon ende middelen met onverdrootsten arbeyt in ghenen deele sparende. Denck daerop. Hij vertroost sich in God, in de goedtheyt der saecke ende 't getuygenis zijner conscientie, ende is evenwel niet sonder grote strijdt ende aenvechtinge, sich vindende menichmael in grote benautheyt, door d'onseeckerheyt voornemelick van seeckere ende onbecommerde woonplaets, daer hij den cleynen tijdt sijns vorderen catyvigen levens soude mogen doorbrengen ter eere Gods ende zijn naesten dienen. Hij is nu bij de 10 maenden wt het landt, ende is soe nae als hij was den eersten dach, niet wetende waer sich keeren off wenden, nae vele ende costelicke suckelingen. D'eene raedt hem oost, d'ander west, niemant dat wat bestendichs is. Niemandt schrijft, niemandt sorcht voor hem, niemant verneemt off hij elders een seeckere woonplaets soude kunnen becomen, ende hij kon't zelve niet doen bij faute van addres ende kennissen. Middelertijdt wordt hem van dese zijde van verre wat aengelangt, daer hij niet wil nae luysteren. Aen d'ander sijde schrijft men hem wten Haege datter apparentie ware van weder te comen, indien hij sich wat wilde accommoderen, sonder te seggen waerin. Ick bid u E. insonderheyt b. Broeder, let hyerop ende raedt ten besten, ick vertrouwe u E. ten volsten. Mijn gemoet is overstelpt van droeffheyt, all en maeck ick de mine niet voor de menschen. In dese ongewisheyt kan ick mijne sinnen niet geven om yet te doen off de penne opt papier te setten tot yet dat zenuwen heeft. De becommeringen verrucken mijne sinnen herwaerts ende derwaerts. D'executie tegen S. advocaet ende mijn schandelick bannissement met confiscatie comen mij nimmer wt den sin. Evenwel hope ick op God, dat

hij mij bewaren sal, ne pes gliscat et ne quid faciam indecens. Interea in medium quaeso consule. De somer sal ons ontslibben, de winter wil ons opt lijff vallen, verre met ongemack te reysen buyten tijds is mij niet doenlick. Sal het geschieden, ick en moste mij nu daertoe beginnen gereet te maecken. Mijn huysfrou is perplex, ende heeft noch met den fisco te doen, siet noch niet hoe sij daer aff geraecken sall. Ick ben ten eynden raedt ende buyten alle kennisse van vrienden, die mij raden konnen. D. Nic. [10]) saeck staet anders als de mijne. Sijne E. meynt met recht noch all int landt te konnen blijven, ist niet in Hollandt, t'is daeromtrent, want de jurisdictie der rechters, daer s. E. mede te doen heeft, hem in allen gevalle alle de provincien niet verbieden en kan. Soo moet ick alleen de landtlooper zijn, sonder noch de confiscatie, daer s. E. niet voor en heeft te vresen. T'en bedroeft mij niet maer verheucht mij, dat de calamiteyt andere niet soe seer en druckt als mij. Evenwel beancxt het mij dat ick mij in dese miserable conditie alleen vinde ende (hoe ickt voorsie) gescheyden van dieghene, die naest God mijne siele ende mijn leven plegen te wesen, namelick u E. ende d'andere Broeders. Ne communicentur tamen ista nisi fidissimis. Imbres lachrymarum oboriuntur senio. Let evenwel op de gemeyne saeck, tot contributie hyer voor als de allernodichst tot onderhoudinge der goede saeck. Schrijf mij op desen wat antwoordt met d'eerste gelegenheyt, ende blijft met alle de Broeders den Heer in genade bevolen. Desen 17 Juny 1619.

Uwer E. gands dienstwillige,

J. W.

Hertel groetenisse van d. Silvio [11]), wt welcker naem dese mede is geschreven.

Eerwaerdigen, hoochgeleerden ende zeer
godvruchtigen M. Simoni Episcopio, te-
genwoordich tot Dordrecht.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1906.

2) Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 753, vv. Het schijnt dat Wtenb. en Grevinchoven het eerst het denkbeeld van zulke requesten in te dienen hebben uitgesproken in een brief aan Episcopius van 8 Juni, die door mij niet gevonden is.

3) C. Rijckewaert. De brief schijnt verloren te zijn.

4) Het werd door Episcopius opgesteld en verscheen nog ditzelfde jaar in 't Nederduitsch, en in 1629 in 't Latijn. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 40 en 42.

5) Hij bedoelt het placcaat van 29 Mei tegen de samenkomsten der Remonstranten. Vgl. P. MULLERS *Bibl. van Nederl. pamfl.* No. 1646 en '47.

6) Zie boven No. CCXX.

7) Rud. van Zyl, geb. te Utrecht 21 Febr. 1582, aldaar pred. van 1613 tot 1619 en gestorven 1638. Hij schijnt geschreven te hebben over een plan tot oplichting van Wtenbogaert.

8) Hij bedoelt zeker Episcopius, Vorstius, Poppius en Borrius.

9) Misschien ziet dit op Car. Rijckewaert.

10) Grevinchoven.

11) Theod. Sylvius is de pseudoniem waaronder Conr. Vorstius, in de brieven der Remonstranten na 1619, voorkomt. Hier kan deze echter niet bedoeld zijn, daar hij eerst later het land verliet om naar Holstein te gaan (Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 597). Hij hield zich thans nog buiten Utrecht schuil. Er kan wel aan geen ander dan aan Grevinchoven gedacht worden, wiens Nederd. pseudoniem „Van Houten" zeer wel met het Latijnsche „Sylvius" overeenstemt.

CCXXXII.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Verontschuldiging over zijn vorig schrijven. Opwekking. Zijn oordeel over de Dordsche canons. Hij dringt wederom aan op de uitgave van een Antidotum enz. Wat zal de uitkomst zijn der tegenwoordige verdrukking? Over allerlei bijzonderheden.

Seer weerdige, godvruchtige, int binnenste onser ingewanten beminde Broeder in den Heere.

De arbeydt uwer lieffden ende getrouwe onverdrootsame

besorginge der gemeyner saecke Jesu Christi ende zijner waerheydt in ons lieve vaderlandt is ons genoch bekent. Wij zijn oock verseeckert van der anderer vrome helden, die bij u W. zijn, neerstige hulpe, gelijck wij oock die vruchten daervan aen allen canten vernemen. T'en was niet wt eenige twijffel die wij diesaengaende hadden, dat wij soe schreven, maer om malcanderen te meer op te scherpen ende wacker te maecken, om getrouwelick te roer te staen in dese sware tempeesten, die haer meer ende meer verheffen. Ick vreesde wel dat ons eerste schrijven had mogen offensie geven (hoewel soe trouwelick gemeynt als onbequamelick ingestelt), dede daerom den tweeden volgen als tot eenige versachtinge ende pertinente wtdruckinge onser meninge. Indien evenwel oock daermede d'opinie, die geschept mach zijn als off ons voorgaende schrijven wt eenich mistrouwen tot u E. ende de vrome Broederen ware gesproten, noch niet wechgenomen en is, ick bidde laet dat geschieden door desen. Want wij verclaren voor den Heer dat het ons daer niet en heeft gefaelt, maer de becommernisse voor t'gemeyn, neffens ons verdrietich ballingschap, dat ons uwe E. ende der Broederen hooch-gewenschte aenspraecke belet, heeft ons soe wat doen schrijven tot opweckinge derghener, die wacker genoch zijn om hun de vaeck temet wten oogen te drijven. Wij zien de werelt woeden, t'moeter oock tegen aengeset zijn, all soude men wat wagen. Laet ons thonen dat ons gheestelicke sweert soe sterck is als haer werelts gewelt, off ment densa phalange sanctorum Christi militum, uno velut agmine pugnante, wat conde stuyten. Conden wij wat helpen wij soudent doen, maer hyer gebonden sittende en konnen niet dan van verre toeroepen. Obtunderen wij met schreuwen uwe ooren, stoor u daer niet aen, ende doet evenwel t'beste gelijck ghij doet. Wij willen wel geloven dat het met ons gaet nae t'spreeckwoordt: de beste stuyrluyden zijn aen t'landt. Daer en

per litteras, quas uxori (quae propediem hinc abitura) daturus sum, aliquid monebo. Interea quaeso mei memor vive et in Dn° Jesu vale frater dilectissime. De Broederen alle moeten wt onser beyder naem hartelick zijn gegroet. Wij bevelen ons in hun gebeden, gelijck sij bevolen zijn in de onse. Met haest, alsoe dese onse goede vriendt, d. Hiolius [9]) haestich is. Desen 23 Juny 1619.

U E. ende w. dienstwillige Br. ende dienaer,
J. W.

Eerweerdigen, hoochgeleerden, seer voorsienigen ende discreten Mr Simon Episcopius, tegenwoordelick tot Dordrecht.

Door goede h. ende vrient, dien God beware.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* N°. 1907. — Antwoord op een brief van Episcopius, die verloren schijnt.

2) In deze steden begonnen de Remonstranten afgezonderde vergaderingen te houden. Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 708 vv., 717, 762.

3) *Schrift. conferentie geh. in 's Gravenh. in* 1611. Vgl. *Geschriften betreff. de gesch. der Remonstr.* bl. 11, v.

4) Geschriften van Wtenb. zelven. Vgl. *Bibl. d. Remonstr. geschr.* bl. 87.

5) *Nodighe antwoordt op der Contra-Rem. Tegen-vertooch* van hem zelven. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 92, v.

6) Een geschrift van C. van Baerle.

7) Vgl. hierbij *Geschr. betreff. de gesch. der Remonstr.* bl. 50.

8) Dus schijnt er te staan (me urget). Doch het is blijkbaar, dat *me* te veel is, en dat er een werkw. in den conjunctief moet staan, van hetwelk *sollicitudinem* afhangt. Op dezen grond wordt voorgeslagen, in plaats van *me urget* te lezen *mitiget*.

9) Een onbekend persoon.

CCXXXIII.

J. WTENBOGAERT AAN LOUISE DE COLIGNY [1]).

Hij betreurt zijne tegenwoordige beproeving niet. Gaarne zou hij, overeenkomstig haar verlangen, in eene schikking willen treden, maar hij ziet niet in hoe dit na al het gebeurde mogelijk is. Hoe

gaarne zou hij van verblijf veranderen, maar hij weet nog altijd niet waarheen hij veilig zal kunnen trekken. — 25 Juni 1619.

1) WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 326—329. *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 360. — Antwoord op een brief van Louise de Coligny, die, gelijk nog vele anderen van hare hand, verloren schijnt. Brandt deelt in zijne *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 743, v. nog een fragment mede van denzelfden datum, doch het is aan een anderen brief ontleend.

CCXXXIV.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS ENZ. [1]).

Hij wenscht dat Episcopius aanstonds tot hem zal komen, om eene gevangenneming te ontgaan. Over de Remonstrantsche gemeenten. Hij is verwonderd dat men nu het Antidotum van hem verwacht; zij moeten het ten spoedigste gereed maken. Wat er van de tegenpartij te wachten is. De grondslagen moeten gelegd worden tot heimelijke bijeenkomsten. Waarom doet men nog geene inzamelingen voor dat doel? Wat C. Rijckewaert en den heer van Moersbergen is wedervaren en wat Speenhoven vreest. Over zijne vestiging en die van andere Remonstranten te Stade. Men schijnt niet ongenegen hen in de zuidelijke Nederlanden vrijheid van godsdienst te verleenen. Over Grevinchoven, enz. Hij heeft Prins Frederik Hendrik gesproken.

Eerweerdige, hoochgeleerde, zeer voorsienige heer ende Broeder in Jesu Christo.

Wij verhopen dat uwe W. den onsen van den 23 door Hiolium wel hebben ontfangen. Sedert is ons behandicht die van den 21^{en}, daerop ter antwoordt dient dat wij hoe langer hoe meer beduchten, ende dat grotelicx, dat het advis aen Arnoldi [2]) wel mocht waer vallen, namelick van in den Haege t'ontbieden, noch eens te tenteren ende dan den bestendigen den wech, soe niet van ewige, lanckduerige gevankenis wijsen, twelck men te lichtelicker over eenige weynige, daer men t'ooge voornemelick

en wachte, maer dat u WW. (ist noch niet gedaen) datelick aen twerck tyen. T'is ongelooflick wat schade ende achterdeel het onse saecke sal doen, indien haer dingen wtcomen sonder yet daartegen te hebben Wij en achten de beswaernissen, die u WW. aldaer ende d'ander Broeders in den Haege wedervaert niet cleyn, maer wel seer groot, ende meyne dat, indien daer gheen schade in gelegen waere voor de kercken, het veel beter ware doot te gaen als soe te sitten. Wij worden langs soe meer geconfirmeert in de opinie, dat de wterste meninge van onse parthije is, te doen dat in den brieff aen den coninck van Franckrijck [7]) wtdruckelick wordt geschreven, namelick die factie (soe sij't noemen) t'eenemael te verstroyen, te versmooren ende ten gronde te verdelgen, ende dat sij, om daertoe te comen, de predicanten onses gevoelens off aen haere coorde sullen soecken te crijgen, om van vrienden vijanden te worden, gelijck dat boeffken [8]), off onder belofte van tractement off dreygementen doen stilstaen, off confineren die dat weygeren, off bannen; dit leste niet dan over die die wech lopen, gelijck wij twee. Want wij achten oock dat sij u WW. ende ons liever int landt souden houden, off doot off geconfineert, als daer buyten gebannen, om oorsaecken die u WW. connen dencken. Hoe dese furie nu te stuyten zij, staet te bedencken, om diesniettegenstaende eenige kercken te conserveren. Want all hebben de luyden noch soe veel yvers, wat sal't zijn als zij niet connen bij-een comen? Ende hoe sullen wij bijeen comen sonder predicanten, ende waer sal men die haelen als die soe werden getracteert? Soe doende sien wij de vergadering t'eenemael te gronde. Om dit nu met het minste ongemack te voorcomen, meynden wij dat men behoorde de fondamenten te leggen tot heymelicke bij-een-comsten, wanneer d'openbare souden comen te faelgeren, ende tot dien eynde de weynichst bekende bij provisie daertoe te

destineren ende ordre te stellen voor [langerhande], ende bijsonder een vast fondament van contributie te leggen, om te vinden de penningen, nodich tot sulck werck, namelick d'onderhoudinge van den heymelicken godtsdienst. U W. seyt dat hij hoopt, dat het aen middelen van onderhoudt niet ontbreecken en sall. Wij hopent mede, maer t'en is maer hope. Middelertijdt en vernemen wij niet dat yewers yet daertoe gedaen wordt, dat vasticheyt gheeft om een gemeyne burse te maecken. Daertoe diende alrede gearbeyt ende een vast fondament geleydt. Is dat alrede gedaen, t'is wel ende sal ons een grote gerusticheyt zijn sulcx te hooren. Soe niet, soe moet dat geschieden metten alre-eersten, anders is alles te vergeeffs. Den oogst is groot, soe uwe W. schrijft, ende de velden zijn wit, maer daer moeten arbeyders zijn, ende om die te hebben moeten daer middelen zijn van gelde. Wilt ons doch laten weten off dit met ernst bij der handt genomen wordt. D. Carolus [9]) is t'Utrecht oock geciteert om in persoon te compareren. Daer is een seer vinnige requeste overgegeven op den naem van den schout, roerende de vergadering tot Rotterdam, op dewelcke de citatie d. Caroli (als die daer mede is geweest) wordt gefondeert. Ick verstae zijne E. derwaerts is om te compareren; vooreerst sal worden bepleydt in zijne tegenwoordicheyt off hij sal in hechtenisse gaen om ex vinculis te responderen, off per procurationem sijn saeck sal mogen verdedigen. D. Speenh. vreest oock dat ment op hem soecken sal ter occasie van d'advertissementen, die zijne E. mij voormaels heeft gedaen opt stuck van Berck [10]). Mijne brieff aen de vroetschap off verantwoordinge tegen Berck is nu eerst in de vroetschap gelesen. Hij meynt dat dat sij geschiet om stoffe daerwt te soecken tegen hem, maer ick meyne dat het is tot een ander eynde, namelick om daer eenige publicatie te doen tot verschoninge van Berck tegen mij, ende die in druck wt te geven. De heer van Moersbergen [11])

hadde op seeckere sijne bekentenisse pardon verworven van de generaliteyt, om te gaen liber ende vrij, mits betalende de costen tot 10 gulden daechs, sonder de wijn ende de costen van ruyters, die hem hadden gehaelt. Dit t'Utrecht bekent zijnde, is bij graeff Ernst ende de vroetschap te wege gebracht versoeck aen de generaliteyt, dat zijne Ed^{t} niet en diende int Sticht te blijven om verscheydene redenen. Waerop gevolcht is dat de St. Gen. daer nae aen den voorn. heer geschreven hebben, dat hij ses jaeren wt het landt sal moeten vertrecken, om niet weder daerin te comen dan met kennisse; dat oock zijn Ed^{t} noch wel een maendt off drie sal mogen blijven, mids dat graeff Ernst hem soldaten adjungeren zall. Soe werdt zijn Ed^{t} nu bewaert op zijn huys met 3 soldaten, soe dat hem niemant mach spreecken als in der soldaten praesentie ende met consent van den graeff. Gaet, soeckt pardon van dat volck ende staet op hare woorden. Dit moet anderen dienen tot een spiegel. Seecker goedt vriendt heeft vernomen off tot Staden seeckerheyt soude zijn voor mijn persoon. D'antwoordt, die mij daerop geschreven wordt, luydt aldus: dat ick ende alle die daer sou begeeren te comen volcomen geleydt sal worden gegeven, ende alle faveur bewesen worden, dat sich sullen bedencken; ende van den Bisschop oock sulcken geleydt als begeeren sullen off willen hebben, hoewel niet achten nodich; voorts dat men daer sijnde all souden hebben wat wij souden begeeren, indien men verseeckeringe conde doen dat daer meer personen off familien souden volgen. Men is oock tevreden, soe ick daer begeerde te comen om naerder te handelen, mij een geleydtbrieff onder der stadt segel aldaer toe te senden. Een borgerm^{r} aldaer wordt mij genoemt in den brieff, ende geseydt mij zeer toegedaen ende van herten gewogen [12]), te sijn. Dit heb ick u, waerde Broeder, willen over-

schrijven, omdat u W. met de vertroude Brs aldaer overlegge wat vorder daerinne te doen soude zijn. Onses bedunckens dient het niet genegligeert maer waergenomen. De middel soude zijn t'Amsterdam te vernemen off daer niet eenich naerder middel [waer] om hyervan wt mijnen ende sommiger anderer naem aldaer te handelen, off immers d'intentie van de heeren naerder te vernemen, mits een brief medenemende van mij aen den Borgemr mijn vriendt, om op alles te wesen volcomener geadviseert, oock van de gelegenheyt van de stadt, vivres ende all, ende bijsonder opt openbaer exercitie. Met het vernemen en sijn wij niet geëngageert, maer soude alles dienen om te vaster te konnen delibereren. Ende eer wij dat bescheydt terug crijgen, sal sich t'Hollands voornemen meer ontdecken. Dient oock vernomen off eenige familien wt onsen quartiere haer derwaerts souden willen voegen, in cas het in Hollandt niet dogen en wilde. T'en is mij noch niet gelegen derwaerts te gaen, soe bij gebreck van geselschap ende de verheyt van den wech, alsoe ick over Coln door Westphalen derwaerts soude moeten reysen als anderssins, off ick most te scheep gaen tot Duynkercken, dat oock zijn swaericheyt heeft, neffens andere belangen. Oock willen wij u WW. int secreet niet verbergen dat, hoewel ick hyer gheen sauvegarde versocht noch doen versoecken en hebbe, oock dies aengaende met gheen gheestelick en hebbe doen spreecken, maer wel door vrienden van verre doen vernemen hebbe, off mij van den Hove alhyer gheen peryckel en soude sijn te verwachten, mij door verscheyden personen wordt aengedient, dat ick hyer niet en heb te vresen, met vele vriendelicke aenbiedingen van verre ende toesegginge, soe ick hyer wil blijven, men mij in mijne religie niet molesteren en sall; oock soe verre dat mij nu verscheyden mael, doch ghisteren opt sterckste is [voorgecomen], dat onder eenige grote, soe gheestelicke als waerlicke, wordt gedelibereert off men

ons ende die van onse gesintheyt hyer souden willen comen wonen, hyer in dese stadt niet en soude accorderen vrije exercitie van religie op seeckere conditie, sonder dat evenwel die conditie off conditien worden geexprimeert. Off dit waer off logen is weten wij niet Twordt ons soe aengeseydt. T'en is bij ons niet versocht directelick off indirectelick, maer isser yet aen soe most het van elders comen. Wij konnent qualick geloven, evenwel nemen wij in bedencken off niet goedt ware dit stuck wat naerder te sonderen, om te sien off het soe is, wat fondament het heeft, off daer apparentie toe soude zijn, ende op wat conditien. Wij spreecken maer van sonderen van verre ende hooren, sonder ons voorder in te laten. U W. gelieve ons te laten weten off u dunct off dit van consideratie is, om daerop wat naeder te letten. D. Nicol. [13]) is becommert met zijne citatie met de clocke ende heeft reden, twijfelt off hij, gelijck ick heb gedaen, reden van non comparutie sal overschrijven off niet, alleen om te dienen voor de gemeynte ende in futurum. Dese ende diergelijcke swaericheyden beletten ons veel te doen voor t'gemeyn. Mijn huysfrou ende is oock van den fisco niet los, ende gelijck ick wel genegen ben wat voor t'publyck te doen tot mijne ende der verdruckter defensie, soe wordt dat evenwel van de vrienden aen mijn huysfrou sterckelick ontraden, soe lang zij mijn ende haer duym noch hebben in haeren mondt met de confiscatie, ende soe lang zij van den fisco niet en is ontslagen door compositie, daertoe met alle vlijdt gearbeydt sal worden. Want mijn defensie niet sal geschieden sonder offensie, ende hoe ick meer de waerheyt segge, hoe d'offensie groter vallen sal. Wij bevelen u W. alsnoch die 2 dingen, t'Antidotum ende de contributien ende (t'gheen voor all moet gaen) uwe securiteyt tegen t'confinement in besloten vaste plaets, dat ghij moet soecken t'ontgaen omnibus modis. Wij en sullen niet stilsitten D. Nicol. heeft wat

gestelt aengaende de vergadering te Rotterdam [14]). Prince Henrick is hyer geweest metter haest, gaet voort nae Brussel ende Paris, ende van daer te post nae Oraengien. Ick heb S. Ex^e^ gesproocken ter loops, hij was haestich ende daer was seer veel daex opt huys [15]). Desen metter haest, om gelegenheyt van brenger deses, die voort wil. Waerde Broeder, den Heer bevolen. In haest desen 28 Juny.

Wt beyder naem,
J. Wtenb.

Adjecteer den datum van receptie van desen.

Eersamen, hoochgeleerden, godvruchtigen
m^r^ Simon Bisschop, nu tot Dordrecht,
ter eygener handen.
Door goeden vriendt, dien God beware.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1908. — Antwoord op een brief van Episcopius van den 21sten, die verloren is.

2) J. Arn. Corvinus.

3) Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 547, v.

4) Dirck Janszn Bax was aldaar in 1617 uit Sluipwijk beroepen, en werd in dit jaar afgezet.

5) Misschien Dirk Hermansz. Herberts, die sedert 1597 pred. te Gouda was, in dit jaar werd afgezet, doch een jaar later de acte van stilstand teekende.

6) *Epistola eccles., quos in Belgio Remonstrantes vocant, ad exterarum eccl. reform. theologos.* 1617.

7) Zie F. MULLERS *Bibl. van Nederl. pamfl.* No. 1645.

8) Zeker Joh. Taurinus. Zie No. CCVIII.

9) C. Rijckewaert.

10) Zie hierboven No. CXCII.

11) Hierbij staat ter zijde eene aant. van G. Brandt: „was gevangen den 21 Januar. 1619 op 't huis van Mervelt, in Westphaelen. Zie de continuatie van Merula, p. 1046."

12) *Gewogen* wordt door Wtenb. ook elders gebruikt als nog in het Hgd., in den zin van *toegenegen*.

13) N. Grevinchoven.

Maer gedenckt dat wij all in Julio zijn, ende dat de Franckfortsche misse is in Septembri. Men reeckene den tijdt nodich tot maecken (wat wij hopen nu all geschiet te zijn), drucken ende senden. Want daer moet niet gesuymt zijn, die mis en mach hyer gheen mis zijn. Nu is onse voornaemste sorge voor uwe personen. Wij bidden ende obtesteren u: siet doch bij tijde toe. T'geruchte van vrijheyt hyer te verwerven neemt toe, ende schijnt wat fondaments te hebben, hoewel wij dat noch niet sien en connen. T'is soe verre, dat wij dencken dat wat naerder te sticken [5]). Van Staden is bij onsen lesten vermaent, ende dat ick aen den borgemeester (die geseydt wordt de saecke zeer geaffectioneert te zijn) heb geschreven; t'is alleen in eventum, t'en maeckt gheen obligatie. Cunnen wij't int landt houden, t'is best. Hier schijnt men grote sorge te dragen voor onse personen ende bijsonder voor eenen, dat hem niet en mis geschiede, ende wordt gewaerschout dat hij moet voor hem sien. Sij meynen dat t'huys, daer wij sijn, oportuniteyt gheeft; maer wij connen d'apprehensie soe groot niet hebben. Wij wenschen te weten off de exteri niet mede haer vota en hebben gegeven tot onse deportementen, ende meynen niet quaet te zijn dat een beclachbrieff geschreven wierdt aen hare principalen, soe politycke als kerckelicke, over dese handelingen harer gedep^{den}, ende dat wt name van onse kercken, om hyer ende daer de oogen te openen. Men mach daerop dencken. T'en dunct ons niet vreembdt. Aengaende het drucken (twelck een point van importantie is in onse gelegenheyt), wij meynen hyer raedt te vinden om te doen drucken dat wij begeeren, ten ware uwe E. daer alreede een beter middel wisten, daerop wij u W. bidden ons antwoordt te laten toecomen metten eersten. Indien u W. dan gheen beter en weet, sal nodich zijn dat ons metten eersten werde toegeschickt tgheen u W. te drucken hebben, ende namentlick het Antidotum. Maer

een dinck moeten uwe WW. daerbij besorgen, te weten gelt, want daer zonder (soe u W. weet) is in dit stuck niet te doen. Wij seggen alsnoch, indien u WW. daer alrede een goedt ende gereet middel hebben geraemt, wij sijn daerin te vreden ende bidden daervan opening te hebben, maer indien niet ende dat u W. de difficulteyten daer te groot vinden, laet het ons datelick weten, wij hopent te wege te brengen, mits dat u W. de penn. besorgen. Hyerop wachten wij metten eersten antwoordt, ende bevelen u W. ende de Broeders den Almachtigen. Desen 1ª July 1619.

U W. gands dienstwillige,
wt beyder naem
J. W.

Let doch op d. Vorstium, hij schrijft ons dat hij de Broederen aldaer wat ter handt gestelt heeft om geschaeft te worden; is becommert waer hij sich tegen den winter sal ter neder slaen; vraecht om raedt, die dier is om onse eygen onseeckerheyt. Wilt hem in alles ten besten helpen adviseren.

Eerweerdigen, hoochgeleerden, godvruchtigen
ende seer voorsienigen d. et mgro Simoni
Episcopio, tot Dordrecht.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1911. — Antwoord op brieven van den 25sten Juni en later, die verloren zijn.

2) Niet de pred. van Geervliet, Nicolaus (Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 869, v.), maar Jeremias, die als pred. van Nieuwpoort door de Leidsche synode in dit jaar werd afgezet, terwijl hij reeds eenige maanden vroeger was geschorst. Zie J. TIDEMAN, *De Remonstrantsche broederschap*, bl. 152, 320, 340, 344.

3) Barlaeus, die de acte van stilstand teekende.

4) Vgl BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 837, v.

5) Voor *wat naerder te sticken* zou men wenschen te lezen *wat verder te strecken*. Men schijnt aan eene schrijffout te moeten denken.

CCXXXVI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij is zeer verontwaardigd over de veroordeeling van Vorstius. Hij zou wenschen dat Vorstius heimelijk tot hem kon komen. Over zijn toekomstig verblijf hoopt hij te beslissen, wanneer het vonnis over de geciteerden uitgesproken zal zijn, enz. — 6 Julii 1619.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 628.

CCXXXVII.

J. WTENBOGAERT AAN S. EPISCOPIUS [1]).

Hij en Grevinchoven zijn bedroefd dat Episcopius en de Remonstranten zoo dadelijk zijn vertrokken. Wat Van den Borre van het Antidotum en andere dingen schrijft. Hij heeft hunne sententie gelezen. Zij moeten een kort historisch verhaal schrijven van hetgeen hun den 25sten Mei wedervaren is. Wat zijne vrouw hem schrijft. Hij is weder gewaarschuwd. Zij moeten niet uit elkander gaan om redenen. Over Th. Rijckewaert.

Hoochgeleerde, godvruchtige, zeer waerde Medebroeders.

Wij zijn bedroeft dat uwe WW. alle te gelijck soe zijn vertogen [2]), om redenen die wij doe mondeling verclaerden. Sedert hebben wij tijdingen becomen, die wij seer wenschen met u WW. datelick te hebben mogen communiceren, dat ons seer benomen is, sonder dat wij noch weten hoe wij onse brieven seeckerlich sullen addresseren; neffens dat wij eenige dingen de penne niet derven vertrouwen. Wat willen wij veel lamenteren? T'heeft uwe WW. soe goedt gedocht ende wij moeten patienteren, ende grotelix bedancken dat u WW. ons noch zijdt comen besoecken; maer wensche evenwel dat onse besoeckingen wat vruchtbarer waren in dese onse sware ende hoochbedroeffde gelegenheyt. Onse Broeder Borr. schrijft, dat de

Broeders die daer noch zijn arger vresen als t'gheen u WW. wedervaren is, dewijl de acten van Rotterdam in de sententie soe worden gequalificeert, ende men houdt dat deselve Acten in alle de provincien zijn affgeveerdicht. Sijne E. schrijft noch datter tegenwoordich niet nodiger en is (dit zijn sijne formulen) dan dat men een Antidotum tegen de Canones onder tvolck wtgeve, ende dat sonder wtstel. Urgendus d. Episcopius, quem puto aliquid jam paratum et in procinctu habere. Secht voort aldus: De stantvasticheyt onser Broeders int refuseren van de onderschrijvinge van de Acten geeft onder den onsen vele vrucht. Men segt onder deselve dat se zijn gebannen, omdat se niet wilden beloven stomme honden te wesen. Mij wordt oock overgesonden uwer WW. sententie, gedruckt in S'gravenhaege, met naeme van den drucker ende het teecken van de Staten [3]). Daer staen alle uwe WW. ende in der waerheyt waerdige naemen met een wtsteeckende letter te pronck gestelt, twelck wij oordelen gedaen wt enckele vileinie, om uwe WW. ende de Acta Roterdamensia, oock uwe WW. comportementen in Synodo Dordracana soe veel als te scavotteeren. U WW. weten nae haere hoge wijsheyt ende cloeckmoedicheyt best wat daerinne dient gedaen ende off daerop dient geswegen. Wij meynen ganschelick neen, maer dat uwe WW. (terwijl d. Episc. t'Antidotum voltreckt) behoore datelick wat te stellen, namelick een cort historisch verhael [4]) wat u WW. den 25 Mey door de Gecom^den^ is voorgehouden, ende wat men u daer gepresenteert heeft, soe ghij stil te staen hadt willen beloven, met aenwijsinge van reden waerom u WW. dat niet hebben konnen noch mogen beloven ; item ongelijck dat men uwe WW. doet ten regarde van de Acte van Rotterdam ende d'Acte zelve; item van de pertinente ende onverdragelicke hartneckicheyt ende ongehoorsaemheyt tegens

uwe wettige overicheyt etc. Wij meynen onder correctie dat dit behoort gedaen te worden metten alre eersten. Noch schrijft mij mijn huysvrou dat zij hoort den heer, die t'meeste werck helpt drijven (hominem non nominat), geseydt heeft dese woorden: Men moet vooral maecken dat de Remon[n] niet meer en predicken, off wij zijn samen doode luyden. Ick crijch weder nieu advertissement van seer goeder handt, in deser forme: De plaetse, daer u E. is, behaecht mij wel, doch u E. moet op sijne hoede zijn, opdat ment niet op sijn Moersbergens en maeckt, alsoe ick seecker ben dat naer u E. persoon getracht wordt. Nochtans schrijft mij Borrius daer van eenige heeren gehoort te hebben, met dewelcken hij in propoosten gecomen was, van dese advertissementen, die men mij doet van lichten off assasinaet, seggende dat hij daerover verwondert was post latam sententiam, dat het maer wtstekingen waren van de vijanden van die regeringe, om deselve hatelick te maecken. Die soe oordeelden waren Baersdorp [5]), Kinschot [6]), ende een de Hubert [7]), die daerin gelijckelick accordeeren. Voorts vraechden sij hem Borrium, cui bono? Bor. seyde, omdat de man all te veel weet van desen staet, soe men houdt. Baersdorp repliceerde, datter sijn die al vrij meer weten. Kinschot seyde daertegen in terminis (met desen heb ick meer kennisse als met yemant van d'ander twee): neen voorwaer hij weet vrij wat veel. Dit niettegenstaende crijch ick dit voorgaende advertissement van een, die ick meyne wat te weten, ende die zeer deftich is ende van qualiteyt. Weten uwe WW. mij hyerop wat te adviseren, deselve zijn gebeden t'zelve te willen doen. Wij bidden u WW. alle te gelijck ende een yeder hooft voor hooft doch niet te willen van malcanderen scheyden, maer daer te samen bij een blijven, soo lang daer eenige hope is van te mogen de kercken conserveren. Wanneer al die hope, dat God

verhoede, teenemael verloren waere, zoe is mij zeecker opening gedaen wt Amsterdam van elwaerts exercitie van religie te becomen, die ick de penne nu niet derff vertrouwen, gelijck oock niet seeckere raminge, mij toegesonden van te vinden over de xxx^{m} gulden jaerlicx, zonder dat ick wete wie die raminge heeft gemaeckt. Van d. Theophil, mijn goede vrient ende Broeder, heb ick noch particulierlick dit te seggen, dat een persoon (die ick niet noemen en derff, maer u E. laete gissen) mij dese woorden schrijft: Theophilum Rijckewaert [8]) heb ick naer den Haege met d'andere Broeders sien voeren. Ick weende ende weene noch. Ick verhoopte zijne E. aldaer te gaen spreecken ende sondt derwaerts, die mij de tijding wederom brachte van hare vervoeringe. Och groet hem van herten met sampt de Broeders. Ick ben bijsonder aen S. E. verbonden. God de Heere verlene u E. ende haer gedult in dit haer tegenspoet, enz. — Dit wensch ick u E., mijn l. Broeder Theophile. Ick bid u neemt couragie, de Heer, die ghij dient in den gheest, sal sorgen voor u dragen, sijdt des seecker. Ende zijdt voorts hyermede, zeer WW. ende BB. Broeders, den Heer van herten bevolen. Wij sullen hyerop antwoordt wachten, ende meteen advis hoe wij voortaen onse brieven aen uwe WW. sullen bestellen. Den Heer bevolen, desen 11 July 1619.

U WW. medebroeders,

J. Wtenbogaert, wt bey name.

S. Ex^{e} heeft geseydt, dat wij tot Brussel soecken 'tlandt te verraden. Die Prins schijnt te hebben privilegie van all te seggen ende doen, dat hem gelieft. Maer God weet het ongelijck, dat hij ons doet.

Eerwaerden, hoochgeleerden, godvreesenden
Mr Simon Episcopius, tegenwoordich tot
Waelwijck. Ter eygener handen.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1910.

2) Den 6den Juli vertrokken uit 's Hage om den 7den te Waalwijk aan te komen (Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. III, bl. 697, vv.): Episcopius, Poppius en echtgenoot, Sapma, Dwinglo, Corvinus, Pijnacker, S. Naeranus met zijn broeder, Th. Rijckewaert, Veseking, Is. Frederici met zijne vrouw, Goswinus, Matthisius en C. Niellius met vrouw en beide kinderen.

3) Zie de Resolutie van 5 Juli in *Geschr. betreff. de gesch. der Remonstr.* bl. 70.

4) Het werd door Poppius opgesteld, doch verscheen eerst na zijn dood in 1649. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 108.

5) Mr Willem van Baersdorp, raadsheer in het Hof van Holland.

6) Zeker Nicolaas van Kinschot, die De Groot in 1614 was opgevolgd als fiscaal van Holland.

7) Of De Subert, mij onbekend.

8) Hij was in 1600 als proponent te Brielle beroepen.

CCXXXVIII.

J. WTENBOGAERT EN N. GREVINCHOVEN AAN DE REMONSTRANTEN TE WAALWIJK [1]).

Het verwondert hem nog niets naders van hen gehoord te hebben. Brenger dezes moet de nieuw aangekomene te Waalwijk welkom heeten. Er moet eene bijeenkomst plaats hebben, bij deputatie, liefst ten zijnent. Welke punten daar behandeld zullen worden.

Eerweerde, hoochgeleerde, god-vruchtige, hertelick beminde Broeders in den Heere Jesu.

Wij en konnen niet bevroeden waerheer het komt, dat wij, zedert sommiger vertreck van hyer, noch tael noch teecken van uwe WW. en hebben vernomen, oock niet van den brieff die wij nae derzelver vertreck aen uwe WW. hebben geschreven ende gesonden over Rotterdam;

gelijck mede niet van den middel, die wij meynden dat uwe WW. souden versorgen om seeckere ende geduerige correspondentie met malcanderen te mogen houden over 's Hertogen-bosche. Sedert hebben wij verstaen wat den anderen onsen l. ende w. medebroederen is wedervaren in S'gravenhaege, ende op huyden, dat hare WW. mede den cours hadden geset naer Waelwijck [2]). Siende dan dat wij lang te vergeeffs gewacht hadden naer tijdinge van uwe WW., ende hoochnodich achtende de onderlinge t'samenspraecke op t'geen vorder te doen sal staen tot quijtinge onser conscientien voor God, ten opsien van onse hoochbedroefde ende swaerlick gedruckte gemeynten, hebben wij goedtgevonden tot uwe WW. op gemeyne costen aff te veerdigen brenger deses, onsen Broeder, uwe WW. bekent, om uwe WW. ende de versch aengecomene Broeders (soe wij vermeynen) in onsen naeme hertelick te begroeten, genade ende vrede van God den Vader ende onsen Heere Jesu Christo toe te wenschen, neffens hertelicke ongeveynsde aenbiedinge van onsen geringen dienst aen allen int gemeyn ende yeder int besonder, naer ons vermogen in den Heere; ende u WW. alle voorders te doen verstaen, dat wij hoochnodich achten, dat wij tot overlegginge van onse voordere saecken voornoemt eerstdaechs bijeen komen, t'zij alle te gelijck, hooft voor hooft, off bij forme van deputatie. Aengaende de plaetsche onser bij-eencomste, wij wenschen dat deselve hyer mocht geschieden, om t'gevaer ende peryckel t'ontgaen dat wij beyde, immers een van ons, meer als andere (nae d'advertentien die men dagelicx krijcht) onderworpen zijn int reysen derwaerts ende weder herwaerts, gaen ende komen. Aen d'ander sijde overwegen wij, dat soe groten menichte van Broederen herwaerts comende, hyer zoude mogen misnuegen geven, om oorsaecken u WW. bekent, wt hetgeene de lest aenwesende Broederen hyer zijnde hebben verstaen. Om welcke swaricheyt, mitsgaders oock de

meerder costen te ontgaen, de vergaderinge beter vallen zoude bij forme van deputatie, indien men dezelve hyer zoude willen leggen; ende dan mosten oock de Broederen, die gedeputeert zijnde herwaerts comen zouden, komen in de stadt, bijsonder in ons logys, carptim ende stillichlick, niet uno agmine, daerop uwe WW. gelieven te letten? Anders en is, de plaets aengaende, geen sonderlinge swaricheyt. Ende als men bij deputatie soude gaen, sal wel nodich zijn, dat de blijvende Broeders den gedep^den^ geven volcomen ende absolute last, om alles mede in haeren naeme aff te handelen, met belofte van alles sonder tegen-spreecken nae te komen; want vele rugspraecke te houden en lijdt noch de saecke noch den tijdt. Indien oock de Broeders niet goedt en vinden de saeck te verhandelen bij deputatie, om de gewichticheyt van dezelve, ende dat zij haer in soe een stuck niet gaerne en souden laten besluyten, sonder zelve te wesen over de volle deliberatie ende conclusie (gelijck wij bekennen dat zij daertoe redenen hebben), soe zouden wij best achten dat de vergadering gehouden wierdt tot Waelwijck off daeromtrent, daer uwe WW. t'zelve zouden goedtvinden. In welcken gevalle wij niet beyde, maer alleen een van ons twee derwaerts en soude komen, met last van den anderen, om des gemelden perijckels will; ten ware uwe WW. heel nodich hielden dat hij mede quam ende bequame ordre wisten te stellen tot zijne verseeckeringe tot in de naeste stadt, ende bijsonder tegen zijn wedercomen van daer herwaerts. Op alle dit sullen uwe WW. gelieven rijpelick te letten ende kiesen dat dezelve best dunckt, alsoe wij dit stellen in uwer WW. handen, in meninge van derselver goedtduncken hyerinne te sullen volgen, daervan verwitticht zijnde. Ende opdat voorts uwe WW. mogen weten op wat poincten voornemelick de deliberatie soude vallen ende, dat wetende, te voren overleggen wat last sij sullen willen geven denghenen, die sij souden

willen herwaerts deputeren, indien zij de deputatie goedt vinden; off oock te voren met malcanderen daerover delibereren, tegen dat yemandt van ons derwaerts gaet, indien dit best gevonden wordt; dunckt ons, onder correctie, dat men datelick moet resolutie nemen in den naeme des Heeren op dese navolgende poincten. 1 Off nodich ende doenlick zij, dat de yver van de gemeynten, niettegenstaende t'generale placaet, met de bedieninge van Gods woordt gefoveert ende onderhouden werde, waerop (onder correctie) onse meninge is: jae. 2 Wat personen ende op wat ordre men daertoe zal gebruycken, twelck wij van uwe WW., als jongst wt het landt gecomen zijnde, gaerne willen verstaen ende ons gelijcke periculen met d'ander nae t'oordeel der gemeyne broederschap onderwerpen. 3 Wat middelen van gelde tot het gehele werck nodich zijn, waer ende op wat maniere deselve sullen zijn te vinden ende te distribueren; daerop wij mede der Broederen oordeel sullen verstaen ende nae vermogen volgen. 4 Off niet datelick wat en dient wtgegeven tegen t'jongste placaet; wij achten jae ende bidden uwe WW. tegen de bij-eencomste wat te stellen, wij sullen oock wat doen ende doen verthonen [3]). 5 Off niet datelick wat en dient gestelt tot onderrechtinge van de gemeynte opt stuck van scheydinge, tot welcken eynde wij sullen verthonen wat wij hebben, ende andere bidden t'haere daerbij te doen. 6 Off niet nodich is datelick een Antidotum gereet te hebben tegen de Canones; daerop wij gaerne willen vernemen wat de Broeders sullen hebben gedaen. Van andere particulariteyten die in de vergadering sullen voorvallen en spreecken wij niet, maer zal in de handelinge alleen hem selve wijsen.

Nu bidden wij u, WW. Broeders, in Christi naem, dese saecken alle te behartigen, ende ons door brenger deses eene vaste wtbondige [4]) antwoorde te laeten toecomen metten eersten, alsoe sulcx hoochnodich is, ende wij zeer

verlangen. In Antwerpen desen 21 July, omtrent 10 uyren voormiddach, anno 1619.

Uwer WW. dienstwillige,

J. Wtenbogaert. Nicolaus Grevinchovius.

Den eerweerdigen, hoochgeleerden ende zeer godtvruchtigen Broederen Remonstranten, tegenwoordelick residerende te Waelwijck.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1912.

2) Den 19den Juli werden Van den Borre, H. Thombergen, S. Lansbergen, W. Lomannus, J. van Galen, P. Cupus en Adr. Symonsz. naar Waalwijk vervoerd.

3) In ditzelfde jaar verscheen van zijne hand: *Den eenigen waerom van de vytvoeringhe der Remonstr. leeraers*, en een jaar later gaf hij in 't licht: *Redenen waarom men met de Contra-Rem. gheen gemeenschap houden mach.*

4) *Wtbondig* beteekent niet wat ons tegenwoordig *uitbundig*, maar veeleer wat ons *bondig* te kennen geeft. Dus beduidt het even als het Hoogd. *ausbündig*, wat tot regel kan strekken, waar men zich aan kan houden.

CCXXXIX.

J. WTENBOGAERT AAN A. WTENBOGAERT [1]).

Over allerlei familieaangelegenheden

Mon cousyn ende goede vriendt.

Dese dient tot recommendatie ende groetenisse, door de gelegenheyt van brenger deses, onsen cousyn, mijn seer goeden ende getrouwen vriendt. Lindeman heeft mij wat hope gegeven van binnen een maent herwaerts te comen met u E. Ick bidde dat het geschiede, ist mogelick, ende dat ghij u E. moeder [2]) medebrengt, dat begeert nicht boven maten seer. Mijne droeffheyt wast ende vermenichvuldicht boven maten, hoewel ick goedt gelaet thone. Evenwel vertrou ick God, dat hij mij vertroosten

ende helpen sal. Ick bid u l. vergeet mij niet ende laet ick wt u herte niet zijn. Laet uwen soon doch wel studeren, ende voedt uwe kinderen op in de vrese Gods, ende siet toe wie ghij bij der handt neemt tot moeder over dezelve; daer is te veel aen gelegen voor u ende uwe kinderen. Ick weet u l. daerop letten sal. Conde men wat goeds bedencken voor den vriendt, u E. cousyn Van der Ast [3]), nichte sijne moeder soude het gaerne sien. Spreeckt daervan met Lindeman ende communiceert hem desen, want ick vergeten heb hem daervan te schrijven. Nicht soude hem niet gaerne hebben an Papisten noch an bitter geselschap. Waer daer eene bequame persoon, die moede waer daer te wonen ende herwaerts [wilde] comen, ten ware gheen quade gelegenheyt. Off het t'Utrecht off t'Amsterdam ware, twaer nicht all een. Let hyerop in stillicheyt. Ick weet dat ghij ende Lind. beyde van den zelven oevel sieck zijdt, maer dat den een niet en dient, dient somwijlen den anderen. Ende dewijl ghij beyde somwijlen op die merckt gaet, soe weet ghij best wat coopmanschap daer is. Nicht heeft het mij gerecommandeert, maer segt daer niet van tegen Van der Ast, dat ick u E. daervan heb geschreven. Ick heb t'Utrecht alle de vrienden met een brieffken begroet, conde u l. vooralle niet voorbijgaen. Ick wensche u l. noch eens te sien ende te spreecken: 't sal mogelick voor t'leste mijns levens wesen. Blijft den Heer bevolen. In haest t'Antwerpen 24 July 1619.

U E. dienstwill. cousyn,
J. Wtenbogaert.

Eersamen, voorsienigen, seer discreten
Sr Augustijn Wtenbogaert, tot Amsterdam off Utrecht.
Door sonderlinge vrient, die God beware.

1) Op de Bibl. der Remoustr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1913.

2) Voor de familiebetrekkingen, waarvan in dezen brief gesproken wordt, zie men Dl. I, Bijl. J. Vgl. ook No. CLXXXV en volg.

3) Misschien de Utrechtsche schilder Barth. van der Ast. Op de geslachtslijst der familie Wtenbogaert is mij deze naam niet voorgekomen.

CCXL.

S. EPISCOPIUS, B. DWINGLO EN W. LOMANNUS AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zij trachten hem te overtuigen, dat hij zich niet aan de algemeene zaak onttrekken mag, en weerleggen al zijne bezwaren.

Eerwaerde, wijse, welgeleerde, lieve, bisondere medebroeder in den Heere Christo.

Also uwe W. gelieft heeft aen eenige van onse medebroeders mondelinge tot Antwerpen ende door haere E. alhier in onse vergaederinge tot Waelwijck te doen voorstellen seeckere swaericheyt ende bedencken, dat uwe W. maeckt over sijn persoon in regardt van onse gemeyne saecke, twijfelende naemelijck of oock deese door uwe W. hulpe ende assistentie langer can worden gedient, ende voortaen niet eenige meerder schaede dan voordeel sal hebben te verwachten, so dat beeter waere dat uwe W. sijn ruste naeme, dan vorder sich in deese onse tegenwoordige handelinge quaeme te bemoeijen, om redenen die ten deele op particuliere als oock insichten van het gemeyn sijn gebout, ende tot dien eynde van uwe W. voortgebracht; versoeckende daerenboven, dat deselve, tot uwe W. contentement bij ons in naerder consideratie genoomen ende wel overwoogen sijnde, uwe W. daernae door ons advijs versterckt sal mogen worden ende gedient; — soe ist dat de Broederen voornoemt, lettende op deese voorstellinge ende dit uwe W. versoeck, soo mondelinge

als schriftelijcke aen haer gedaen, niet hebben connen naelaeten uwe W. te adverteeren, gelijck sij doen bij deesen, dat zij, nae behoorlijcke deliberatie daerover gehouden, goetgevonden hebben, niet alleen uwe W. over de sonderlinge affectie ende goede diensten tot noch toe tot voortplantinge der waerheyt, die nae de godtsalicheyt is, int bevorderen van de goede gemeyne saecke betoont, alle te saemen eenstemmelijcke van harten te bedancken, maer oock vriendelijcke ende gantsch gedienstelijcke te versoecken, dat uwe W. gelieve in gelijcken cours ende sorchfuldige naersticheyt alsnoch voort te vaeren, ende daerin tot meerder voortplantinge der waerheyt te volharden. Want alhoewel de Broederen niet en ontkennen, dat de motiven, bij uwe W. voorgestelt, in haerselven ingesien, van merckelijcke gewichte zijn, ende sodaenige insichte, dat se uwe W. in deese gevaerlijcke ende benaerde tijden eenige becommernisse des gemoets sullen connen aenbrengen, ende in deese uwe oude daegen nae stilstant ende goede ruste doen verlangen ; — soo nochtans en connen sij anders oock niet verstaen, ofte de redenen, die integendeel uwe W. tot het voltrecken ende bevorderen van sijn begonnen werck behooren te beweegen, ende uwe W. geensins connen weesen onbekent, sijn soedaenige, dat se, met de andere vergeleecken, oock naeuwelijcx toe en laeten eenige minste plaetse, om u herte met dusdaenige gedachten te becommeren ende t'nadencken over eenige stilstant te beswaeren. Uwe W. (t'is waer) is door veele moeyten van langen tijt gemarteert, ende soo Godt almachtich geliefde ruste te verleenen, t'waere tijt ende behoorlijck deselve uwe W. voor anderen te vergunnen; maer dewijle den strijt nu noch duert, jae meerder sich dan te vooren oyt vertoont, soe en can deese uwe W. niet gebeuren, ende houden, dat uwe W. door een dadelijck leeven Christo, in sijnen dienst met moeyten vergeselschapt, meerder dan met eenige weynige stille ende

speculatieve daegen sal connen behaegen. Den ouderdom, daervan uwe W. claecht (kennen wij), heeft het lichaem verswackt, doch het verstant ende memorie weynich alsnoch gecrenckt, ofte immers sooveel ons overgelaeten, dat uwe W. booven veele anderen met stichtelijcke gaeven verciert, ende bovendien door ondervindinge kennisse van veele saecken vercreegen hebbende, tot het werck des Heeren te meerder nu blijft versien. Den gemeynen haet, die onse partien tegens uwe W. draegen, ende meynt dat onse saecke door uwen dienst te rugge stelt, wort bij ons voor niet geacht, soo oock dat t'gene sij misbruycken als een oorsaeck van quaelijck spreecken, wij aenneemen als een occasie om uwe W. te beminnen, ende niet dan wel ende ter eeren van uwe W. te getuygen. Wij weeten oock dat deese afgunst niet eygentlijcke gaet tegens u persoon, maer tegens de goede saecke selfs, die uwe W. met ons heeft gemeen, ende en sien derhalven niet dat deese door uwe W. stillestaen sal worden wytgebluscht, ofte onse partien int minste daerdeur versacht. Dat uwe W. peryckel loopt connen wij wel bevroeden, als wij onse oogen op diegene slaen, die ons ende de waerheyt nae godsalicheyt tegen sijn; maer meynen evenwel t'selvige cleyn te sijn ende niet veel te vermogen, wanneer wij op God almachtich sien, die gelijckerwijs hij een beschermer is der onnoselen, alsoe oock en twijfelen wij niet, ofte sal uwe W. onder de vleugelen sijner voorsienicheyt genadelijcke tegens alderhande practique bewaeren, ende te niete doen de raetslaegen dergener, die uwe W. soecken in sijnen arbeyt te verstooren. Laet derhalven vaeren, waerde beminde medebroeder, de insichten die u gemoet beswaeren, ende tot afstant van het werck des Heeren connen raeden; beharticht liever ende volcht de gesonde redenen nae, die uwe W. tot het hanthaven van uwen getrouwen dienst behooren ende machtich sijn te beweegen. T'getal derselven is groot, sij sijn van gewichte swaer, uwe E.

wel bekent, ende can niemant daervan beeter spreecken nochte breeder dan uwe W. selfs getuijgen. Uwe W. heeft tot noch toe een goede saecke bij de handt gehat ende deselve met voorsichticheyt, ter goeder trouwen (soe wij verstaen) met naerstige sorchfuldicheyt beleyt, beyde in voorspoet ende tegenspoet besorcht. Nu te vertraegen waere uwe W. niet wel doenlijck, ons oock gansch niet dienstich. Geeft onse partien geen oorsaecke om haer te verblijden, nochte ons uwe getrouwe vrienden redenen ons te bedroeven. De goeden, die met uwe W. in een loopbaene loopen, siende uwe volstandicheyt, sullen te cloeckmoediger volgen, doch anders doende souden uwe W. lichtelijcke tot een deckmantel gebruycken, ende haere traecheyt met uwen naeme bedecken. Uwe W. weet hoe veel de kercke Christi de waerheyt nae godsalicheyt, ende de goede ingesetenen onses lieve vaderlants int behartigen van onse saecke is gelegen. Nu is tijt, indien oyt, deselve de hant te bieden. Dit te doen sijn wij bereyt, bereyt oock om uwe W. dienst, hulp ende goeden raet (die wij daertoe op 't hoochste nodich achten) gaerne te gebruycken, in ouderdom uwe W. met behoorlijcke respecte te erkennen, in peryckelen te verschoonen, in lasten te vervangen, ende boven den haet van uwe wederpartien als vrienden te beminnen. Godt almachtich hierentusschen den vutganck van onse saecke bevelende, sullen niet naelaeten, volgens onse beroepingen, neffens uwe W. te besorgen dat dienstich is tot verbreydinge van sijnen h. naem, tot stichtinge der gemeynten in godsalicheyt ter salicheyt.

Hiermede, eerwaerde, welgeleerde, lieve medebroeder, blijft den Almachtigen bevolen, die wij bidden uwe W. neffens ons in sijne heylige bewaeringe te willen neemen, in tegenspoet ende deese onse vervolginge te vertroosten, ende onderlinge meer ende meer in liefde met malcanderen te verbinden, tot voortplantinge der waerheyt in eenicheyt des geestes, door den bant des vredes. Amen.

Vut Waelwijck, de plaetse onser ballingschap, deesen 4 Augusti 1619.

Uwe E. dienstwillige ende hartelijcke geaffectioneerde medebroederen in Christo, ende vut aller naeme,

Simon Episcopius.
Bernardus Duinglo.
Wilhelmus Lomannus.

Eerwaerde, hoochgeleerde, godtsaelige, wijse, seer voorsienige d. Johanni Wtenbogardo, getrouwe bedienaer des h. Evangelii, nu residerende tot Antwerpen. Door vriendt.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 979.

CCXLI.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Over de insinuatie van Hallinck en zijne financieele aangelegenheden. Over zijn eigen toestand. Aanbeveling zijner belangen.

Monsr van Sorgen.

Wt het eerste schrijven van M. van den Andel had ick uwer E. comste herwaerts verwacht, maer zijnen tweeden brieff mij die hope benemende, sie ick dat ick oock hyerinne patientie nemen moet. d'Insinuatie van Hallinck [2]) heb ick wt uwer E. schrijven verstaen, ende hoewel mijner huysvrouwen tegenwoordicheyt hyer wel is vereyscht, vinde ick evenwel best dat ze gae, off mogelick hare praesentie daer mijne grote ende droevige schade wat mochte minderen. Ick en geve haer ghenen raedt, wetende dat in sulcke gelegenheyt consilium moet werden genomen in arena; maer bevele alles God, u E. ende haer, om in alles te doen zoe zij, u E. ende de goede vrienden aldaer best sullen vinden. Hallincx civiliteyt sal weynich zijn, want hoe zal die civiliteyt gebruycken, die van gheen

civiliteyt en weet, ende neffens dien op mij ten hoochsten verbittert is. Vraecht Bernardum La Faille wat schandelicker cladde zijn broeder mij onlancx naegegeven heeft, een saecke die mij voor desen noyt en is te voren gecomen, ende daer ick soe schuldich an ben als uwe E. Selve mijn gedachten sijn daervan vrij. Siet wat die fielten niet wt en stoten in mijn absentie ende ballingschap, zijnde sonder middel om hun van sodanige versierde fielterijen reeckenschap te doen geven, daer zij voor desen niet en souden hebben derven dencken mij sulcx nae te geven, wt vrese van nae meriten ontmoet te werden. Verwacht dan van dit volck civiliteyt! Ick gelove evenwel t'rapport van De Myst [3]), maer de tijdt sal leeren dattet maer woorden zijn. Ick danck u E. voor desselven advis. Doet doch in alles t'beste. Dat men de vercopinge soecke te ontgaen vinde ick oock wel goedt, maer en weet niet off geraden is die voor sulcken somme te behouden als die zijn verborchtocht, twijffelende offse soe veel weerdt zijn, doch de uwe redenen overwegende, confirmere ick mij met uwer E. gevoelen ende vinde het mede soe best. Wat de reeckencamer voorheeft mit het cleyne huys te willen an haer nemen en weet ick niet, vrese gheen voordeel voor mij daermede gesocht en wordt. Doen sij dat, soe stellen sij een hovelinck daerin, die het incorporeren sal, met eenige nieuwe gifte van den stadthouder, ende om hem te behaegen, van de camer. Waer krijcht dan mijn huysfrou haere penningen? Sij is daer heel ongerust in, dan (gelijck geseydt) ick weet niet wat raden, men moet daer zijnde doen nae gelegenheyt. Ick mach dencken met Job, tot welckers armoede ick voorsie te sullen gebracht worden in mijn oude dagen, sonder hope van verbeteringe in dese werelt (ten zij de Heere extraordinaerlick wercke), Deus dedit, Deus abstulit. Ick heb eenen harden stoot gehadt, dan ben nu weder redelick. Evenwel mijne crachten minueren seer in alles, mijne benautheyt, verselschapt

met vele traversen ende indigniteyten d'een op d'ander, zijnde continueel. Ick en heb niet eene blijde ure gehadt in dit geheele jaer mijns ballingschaps, ende sonder dat gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo. T'sal mij soe veel als mirakel zijn, si hac hyeme superstes fuero. Dan t'staet in Gods handen. Dat u E. hoopt van t'herstellen in mijne plaetsche laete ick toe, maer en neemt niet aen. Sonder Godes almachticheyt te willen bepalen, houde ickt buyten alle apparentie. U E. wil mij soe wat seggen tot troost, daervan ick u bedancke. T'en is evenwel dat niet dat ick soeck; maer mijn vaderlandt ende vrienden noch eens te mogen sien eer ick sterve, soude ick wel wenschen Edoch mach ickt vaderlandt daer boven bejagen, wel gevochten. Ick bevele u mijne ende mijner huysvrouwe saecken, getrouwe heer ende vriendt, hopende dat de heere Strijen [4]) ende andere medehelpen sullen nae vermogen, die ick oock daerom mits desen hertelick bidde. Sij weten in conscientie wat ongelijck mij geschiet, ende (indien ickt seggen derff) wat zij een getrou leeraer en harder schuldich zijn. Dat haere EE. het nu bethonen in desen hogen noot ende droeffheyt, die mij perst, die meer is dan ick kan wtspreecken. Evenwel (mij come over wat wil) vertrouwe ick, dat mij de Heere stercken sal ende bewaren, ne ullibi conscientiam vulnerem, neque ibi deprecando culpam, ut in gratiam recipiar quam agnoscere non possum, neque hic aures praebendo Syrenum cantui, vel publicando me sacris idolatricis. Interea saepius ingemisco et cum Davide cano: hei mihi qui peregrinor inter Mesech. De reste sal u E. mijn huysvrouwe seggen. Vale patronorum fidissime. 1 Septembris, Antwerpen 1619.

T. A. deditiss.,

J. W.

E. hoochgeleerden, voorsienigen, seer discreten heer Niclaes van Sorgen, ad[t] voor den hove van Hollandt, in sGravenhaege.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1914. — Van Sorgen ontving dezen brief den 9den.

2) Mr Herman Hallinck, schepen van Dordrecht, lid van de rekenkamer van Holland, en daarna van de generaliteits rekenkamer.

3) Mij overigens onbekend.

4) Mr Q. van Strijen, advocaat te 's Hage.

CCXLII.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

De requesten van de vrouwen van Hoogerbeets en De Groot. Hij hoopt dat zijne vrouw weder in het bezit gesteld zal worden van de verbeurd verklaarde goederen. Hij verwacht Van Sorgen vooreerst niet. Bemoediging, enz.

Mijnheer.

Ick danck u E. van de groete ende wensche. Nu mijn huysfrou daer is, dien ick te blijven, anders had ik mede gewenscht dat zij gebleven ware, te meer omdat mij de catharre weder een nieu accident heeft gecauseert, hoe wel, God loff, niet soe quaet als t'eerste, ende vinde mij nu beter. Mijn huysfrou sal u E. seggen t'gheen ick hyer verstaen hebbe van de huysfrouwen Hogerbetii ende Grotii, nopende seecker req^te^ bij dezelve gepraesenteert [2]). Indien wij noch niet geport en sijn, sal u E. mogelick mede goedt vinden met anderen te wachten, wat daerop gedisponeert sal werden. Ick ben verwondert van mijn huysfrou sedert den 9^den^ niet een letter schrifts ontfangen te hebben, twelck mij te meer doet verlangen om te weten wat daer omme gaet. Ick geloof wel dat de regulen van Bartolus ende Baldus [3]) in dese saecken daer niet veel en gelden, hope nochtans dat sij soe niet exorbiteren en sullen, off zij en sullen mijn huysfrou het hare laten volgen. Oock en wil ick niet wanhopen van de reste, soe eenige billickheyt plaets heeft. Ick bid God dat hij de heeren bewege van mij niet t'eenemael te ruineren;

twilder anders op aen komen. Doch de Heer sal mij helpen. Ick recommandere u E., Strijen, Andel ende andere heeren mijne saecke ten hoochsten, biddende dat die met ernst moge worden vervolcht. U E. comste set ick nu wt mijn sin, totdat God andere gelegenheyt geve, indient hem gelieft. Ick wenschte de hoope soe vast niet geschept te hebben; wetende evenwel dattet aen uwer E. wille niet en heeft ontbroocken, danck ick dezelve van zijne goede affectie. Ick bemercke dat u E. de gemeyne droeffheyt sich laet ter herten gaen, tot crenckinge van zijne gesontheyt. Ick bidde doet het niet. Animus fortis et sublimis, qualis verorum Christianorum est, omnibus illis major est. Ter neder geworpen maer niet verplet. U E. moet die gedachten niet voeden, maer tegenstaen, omnibus nervis. Bidt vierichlick, God sal cracht wt den hemel geven tot verwinninge. Nihil novi sub sole. Dat wij sien beyde in de politie ende in de kercke is meer gesien. De politie ende regeringen hebben hare periodos, Ecclesiae sors crux. Mijne swackheyt ende de uwe zijn bijcans van eene nature, maer zoude ick de melancholie daerbij voeden, sij souden mij de keele affbijten. Laet ons dat niet doen, maer onse gesontheyt bewaren soe veel wij konnen, soecken in den Heer vrolick te zijn ende goeds moets, doende evenwel dat wij naer ons beroep schuldich zijn, ende verwachten den Heer tegen dat hij komt, ons niet te seer quellende; dabit enim Deus nobis regnum, ende sal voor de onse sorge dragen als principael vader, als hij de instrumenten wech haelt. U dragende getrou ende voorsichtich, gelijck u E. doet, hope u E. niet toecomen en sal dat deselve vreest. Ick wil hyer off hyeromtrent gaerne vernemen, maer bidde u E. die gedachte wech te werpen, ende u strik daer vast te houden, totdat u E. wtgestoten wordt, twelck ick niet en meyne dat geschieden sal. Ende, alst geschiet, sal God een wech wijsen. Ick rade u E. sich niet te laten duncken dat hij daervoor vreest. Dat

van de professoren heb ick gehoort, dat van de camer kan gebeuren onder een ander pretext; maer de vorder vrese, dunct mij, is noch onnut denghenen die sich voorsichtelick draecht. Sijdt dese winter vrij gerust. Ware u E. tot Hamborch geseten, omnibus propositis, ick maeckte soe ict maeckte, ick quam daer bij u E. Maeckt mijn huysfrou daer eerst los, misselick [4]) off wij eens een reysplan aennemen tegen d'aenstaende somer. Mijn goede heer ende hertelick ware vriendt, set gheen droeffheyt, vertroost ende hoopt in God, hij salt voorsien buyten ende boven verwachting. In haest t'Antwerpen 18 Sept. 19.

U E. dienaer,

J. W.

A Monsr Monsr Niclaes van Sorgen,
advocaet in S'Gravenhage.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1915. — Antwoord op een brief die verloren is. Van Sorgen ontving dezen den 20sten.

2) Hillegonda Wentzen en Maria van Reigersbergh verzochten, dat de verbeurd verklaarde goederen haar weder teruggegeven mochten worden, waarop de Staten Generaal echter afwijzend beschikten.

3) Eene spreekwijze van de 17de eeuw. Bartolus Severus de Alphanis was een der beroemdste middeleeuwsche rechtsgeleerden; ook de geschriften van den Italiaanschen jurist Baldus de Ubaldis werden toen zeer hoog geschat.

4) d. i.: *het is nog onzeker*, zie Kiliaen, p. 394.

CCXLIII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij is door allerlei omstandigheden verhinderd hem eerder te schrijven. Over de vergadering te Antwerpen en hetgeen aldaar aangaande Vorstius besproken is. Vorstius moet daar niet langer blijven. Als deze iets uitgeven wil, kan het aan hem gezonden worden. Over de vervolgingen van de tegenpartij. — 29 Oct. 1619.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 630. — Antwoord op brieven die verloren zijn.

CCXLIV.

J. WTENBOGAERT AAN N VAN SORGEN [1]).

Het onzekere zijner toekomst kwelt hem. Klachten. Men helpe toch zijne vrouw, opdat zij hare goederen terugkrijge.

Mijnheere.

Den uwen van den 11[en] heb ick op gisteren wel ontfangen. Van den ontfanck van den voorgaenden met de schilderijen heb u E. geadviseert, ende sal noch antwoorden door denghenen die se brocht, die noch hyer is. Die sendet date van 4, ben evenwel blijde dat die ende van 7 met dingeleyde wel bestelt zijn. Sedert heb ick u E. noch geschreven den 10 ende 11, verlange naer advis van den ontfanck [2]). T'schrijven aen eenige heeren laet ick noch blijven. Ick weet dat men t'wterste met mij zall willen voornemen, zoe u E. schrijft, waertoe dan soe veel wtvlucht gesocht? Waere dan niet best, gedaen hebbende tot bewaringe van mijner huysfrouwen recht dat men kan, dat men se t'wterste liet doen, opdat mijn huysfrou eens wt de quellinge ware, ende wij eens te samen adviseerden op onse vaste residentie? Tis mij een pijne dus alleen te wesen, ende noch meer niet te weten in wat hoeck der werelt ick een hutteken sal vinden om seecker te wonen. Och mijnheere, t'en ware mij mijne conscientie wederhielt, ick soude wel een ander register trecken, nu weet ick niet waer mij bergen. Wat vervolginge is dit voor eenen onschuldigen, jae die meynt anders verdient te hebben? T'heeft nu een jaer ende soe veel maenden geduert, dat ick gedreven worde als een onstuymige zee, sonder ruste, anders dan mij mijn gemoet van binnen aendoet. All wat van buyten comt grijnt mij aen opt eysselicxte. O senectus, senectus, quam male haec quadrant tuo genio. Ferenda tamen ex voluntate divina. Ick sende hyer een, die ick bidde datelick ende seeckerlick bestelt

te worden. Ick wilde dat mijn huysfrou te huys ware, gedaen had ende herwaerts quam. Bid den Heer voor mij ende blijf met uwe familie zijne genade bevolen van

U E. dienaer,

20 Novemb. 1619. J. W.

Ick bid u ende alle goede heeren ende vrienden aldaer opt hoochsten, dat se doch mijn huysfrou de handt bieden soe veel mogelick, tot conservatie van t'gheen haer toecomt, indien zij mij immers t'mijne ontnemen willen. Gisteren komt hyer tijding dat de con. van Daenmarcken Staden ingenomen heeft. Waer wil dat heen? Schrijft dat doch metten eersten, want ick niet en twijfel u E. en hebbe daervan particulier advis, oock van motyven ende waerheen het streckt. Ons is oock wat daer an gelegen, soe u E. weet. Vale mi dme ac amicissime. 21 Nov. Laet doch d'ingeleyde sonder beyden aen mijn huysfrou off Lijsbet [3]) bestellen.

Achtbaren, hoochgeleerden, voorsienigen heere
Mr Niclaes van Sorgen, advocaet van den Hove
van Hollandt, in eigen handen. Sgravenhage.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1916. — Van Sorgen ontving dezen den 23sten.

2) Uit deze opgaven blijkt, dat er verschillende brieven verloren zijn.

3) Lijsbeth Philips de Bisschop, vrouw van Rem Egb. Bisschop.

CCXLV.

J. WTENBOGAERT, S. EPISCOPIUS EN N. GREVINCHOVEN AAN DE REMONSTRANTEN TE 's GRAVENHAGE [1]).

Zij verblijden zich over hunne standvastigheid en milddadigheid. Alle verbannen leeraars zullen zich wijden aan de verzorging der Remonstrantsche gemeenten, die zich hebben afgescheiden. Be-

moediging. Zij moeten voortgaan met de goede zaak te helpen bevorderen. — Antwerpen, Nov. 1619.

1) BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. IV, bl. 128—133. — Het handschrift berust op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1917. Het adres luidt: „Achtbaren, wijsen, voorsienigen ende godsaligen Broeders der Christelicker gemeynte van de gesintheydt der Remonstranten, in s'Gravenhaege."

CCXLVI.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Hij verzoekt hem de zaak van zijne vrouw toch in orde te brengen. De *Crudelis iniquitas* is niet op den mis-catalogus gekomen. Informatiën.

Mijnheer,

Mijnen lesten aen u E. was van 21, maer is mijn huysvrou gelevert, diende maer tot couverte aen haer. Mij is lieff u E. de mijne van 9 heeft ontfangen als oock van 11; ick en vinde evenwel niet bij mijne memorie dat ick u E. den 9 heb geschreven, maer wel den 8 en 10. Die van 8 was maer een couverte voor mijn huysvrou, die van 10 was tot antwoordt op dien ..... [2]), dan t'sal al een brieff zijn, ende is bij mij [elders] geremitteert. Ick bid u E. dat mijns huysvrouwen saeck nu werde gevordert, sie gheen voordeel met langer te wachten. D'agent, residerende tot Heydelberch, heeft belet dat Crudelis iniquitas [3]) op den Catalogum niet en is gecomen. Evenwel isse heel Duytslandt doorgecropen, oock in Vranckrijck. Dat u E. mij tot Meteren wijst opt stuck van Venetien, dede mij lacchen; ick sprack van yet dat gepasseert mocht sijn sedert dat ick verreyst ben, daer Meteren soe weynich van schrijft als Lucas. Nu wordt hyer geseydt dat daer een Ambassadeur extraordinaris [4]) in den Haege is gear-

riveert. Ick bidde dat ick mach weten off daeraen nu yet wordt gedaen, ende tgheen u E. voorder mach hebben verstaen wt het quartier van Staden. [Anatheme] [5]) wordt beantwoordt; even tselve dat u E. daervan oordeelt, oordelen oock andere. Hyermede den Heer bevolen. 2 Dec.

U dienaer Gratianus.

A Mons[r] Mons[r] van Sorgen,
a la Haye.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1918. — Van Sorgen ontving dezen den 6den.

2) Hier zijn enkele woorden geheel onleesbaar gemaakt. Uit dit begin blijkt, welke brieven er verloren zijn.

3) *Synodi Dordr. crudelis iniquitas* was door Episcopius uitgegeven (Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 39, v.). De Agent der Staten was Bredero de.

4) Het gerucht was onjuist. De resident Suriano werd gemachtigd over een tractaat met de Republiek te handelen.

5) Waarschijnlijk bedoelt hij het oordeel van de synode over de Remonstranten.

CCXLVII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Hij heeft Vorstius' antwoord op de Oratie van Pareus nog niet kunnen lezen, en kan dus ook niet zeggen of het in Antwerpen gedrukt zal kunnen worden. Over de komst van Vorstius te Antwerpen, de vestiging der Remonstranten te Stade of elders, het opstellen eener confessie, de vervolging van Stochius en andere Remonstranten, enz. — 20 Jan. 1620.

1) *Pr. ac er. vir. epist* Ep. 368. — Uit dit schrijven blijkt, dat er een brief van Wtenb. aan Vorstius, van 21 Dec. 1619, verloren is.

CCXLVIII.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Verontschuldiging over zijn stilzwijgen. Over de vestiging te Stade. Hij hoopt dat zijne vrouw goeden moed zal houden en volharden.

Hij is zeer bekommerd over Stochius, Van der Mijle en Rem. Bisschop. Van Sorgen moet voor zijne gezondheid zorgen en eens tot hem komen. Over zich zelven.

Mijn goede heer.

Meynt u E. dat ick u vergeet? Hoe soude ick konnen. De memorie van uwer E. getrouwe dienst aen mij ende mijn waerde huysvrouwe in dit ons swaer lijden is all te diep ingeprint, dan dat dien immer door vergetelheyt vergaen soude. Och mijnh., dat ick u E. in lang niet heb geschreven is veroorsaeckt door vrese van u E. onvrientschap te doen, mits de suspicien die men mocht nemen op de luyden daer ick aen schrijve, om haer te dier oorsaecke te recercheren ende te quellen, hoewel zulx tot noch toe, God loff, niemandt mijner brieven halver wedervaren is. Ende all quamen mijn brieven in handen, ten soude oock de quaetwillichsten gheen stoffe geven tot vexatie, ten ware men wilde reeckenen voor crime de minste correspondentie met mij te houden, daervan noch gheen wet is. Nu is mij lieff dat u E. mij port, ende houdt seecker dat mij dese aenmaninge soe aengenaem is als de aengenaemste. Ick heb onlancx wat gesien van Staden, daervan ick den schrijver dancke, denselven door u E biddende metten eersten int seecker te mogen verstaen off de heeren aldaer noch van dezelve mening zijn. De protectie soude nu wat vaster gaen, meyne ick, door de bescherminge van Deenmarcken. [Stuipt][2]) hierop niet, want die doch haest sal aencomen. Ende ick wilde die wech wt mijn rustplaets wel nemen, geliefde 't God, tegen den somer. Mijn huysfrou adverteert mij van de quellinge die haer wedervaert, ende dat sij gesleept wordt. Ick bidde God dat hij een van beyden doe, off haer sterckheyt verleene, off mij haest verlosse; want quam sij te beswijcken, ick waer miserabel. Schrijf mij toch hoe sij gemoet is, want ick zeer vrese dat sij hertseer mocht

setten door alle dese quellingen. Ick vermane haer goeds moets te zijn ende aen te houden, alsoe sij doch nu niet anders doen en kan, ende hyer niet kan comen eer twater heel open is ende tweir hantsamer. De heeren willen mij consumeren aen een langsaem vier, omdat sij mij meer wijsheyts ende suffisantie toeschrijven dan ick hebbe, meer boosheyts dan ick denck ende meer wercx dan ick machtich ben. Gelijck in seer vele dingen soe oock hyerin sijn sij seer verabuseert. Maer zij willent wesen, wie kant haer benemen? Sij selve sullen losmaecken tgheen sij meynen te bevestigen, door deselve middelen die sij gebruycken. Sij wercken tegen nature, ten zij nature verandert zij, daeraen ick wat begin te twijffelen. De swaericheyt den goeden Stochio [3]) wedervaren deert mij ten hoochsten, God geve hem wijsheyt, sterckheyt ende een goede wtcomste. De 2 die daer bij komen van de h. Van der Mijle [4]) ende Bisschop [5]) zijn genoch om een wt zijn posture te brengen. Met recht schrickt uwe siele. Sed datum est bestiae sanctos vincere ad tempus. Ghij moet malcander vertroostende ende versterckende leeren de sielen besitten in lijdtsaemheyt, dan sall twerck volcomen zijn. Mijne devise van lijdt ende mijdt had u E. wat te verre getogen. De mening is t'quaet lijden ende mijden, maer niet t'goedt te mijden, aut cessare in officio. Loth quelde zijne ziele in Sodom, seydt Petrus; u E., sie ick, quelt sich mede daer in den Haege, met recht, ut ne quid nimis. Nihil novum sub sole et omnia cooperantur in bonum Deum diligentibus. Courage! U E. indispositie is mij leedt, ende alsoe de mijne met de uwe t'hooft aengaende seer symboliseert, soe zijdt geconfirmeert in uwe opinie van op de been te houden ende in de locht te begeven door mijne experientie. T'verscheelt soe veel met mij tusschen de voorleden winter ende dese, doe in de muyren sittende nu wtgaende, als nacht ende dach. Gave God dat u E. de locht tegen den wtgaenden tijdt eens

herwaerts lockte! Och hoe aengenaem een gast soude u E. mij wesen. Ick wensch u E. te spreecken voor mijn vertreck, dan mijn peerden en sijn noch niet gesadelt. Waere ick hondert mijlen off 2 van hyer, soe soude ick de heeren van grote costen ontslaen, want de heer Kelffken [6]), van Nimmegen, all voor omtrent een jaer geleden geseydt heeft, dat t'landt all soe meer costen om mij gedaen als all hetghene waerdt is dat ick hebbe. Wilt ghij mijne dispositie weten? Die is tot nu toe geweest tamelick sterck op de leden, appetitieff in de mage, tamelick vrolick van gemoet, doch altemet swack int gelove. Dan ick begin verandering gewaer te worden. Ende weet ghij wel: ingrediar meum climactericum. Ick bid God dat het leste betere. Houdt u de ingeleyde gerecommandeert ende vaert wel van u gebannen Broeder ende dienaer,

J. W.

Erentfesten, hoochgeleerden heer Mr Niclaes van Sorgen, advocaet voor t'Hoff van Hollant, op de plaets in den Haege.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1919. — Van Sorgen ontving dezen brief den 30sten Jan. 1620. Antwoord op een brief die verloren is. Even als in vroegere brieven aan Van Sorgen is ook in dezen sprake van brieven aan zijne vrouw. Van deze correspondentie schijnt echter niets bewaard te zijn gebleven.

2) Stuipen (Hoogd. stäupen) staat hier misschien in de beteekenis van „er op aandringen."

3) Paulus Stochius, gewezen lid van de vroedschap te Leiden, was den 13den Jan. gevangen genomen. Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. IV, bl. 165, vv.

4) Corn. van der Mijle werd den 16den Jan. door de Stat. Gen. op het eiland Goeree gebannen, wegens den inhoud van zijne brieven, vroeger aan Gideon van Boetselaer geschreven.

5) Rem. Bisschop werd in de zaak van Stochius betrokken, omdat men bij dezen brieven van hem gevonden had. Hij ontweek naar Brabant.

6) Lid voor Gelderland in de Staten Generaal.

CCXLIX.

J. WTENBOGAERT AAN A. WTENBOGAERT [1]).

Ter begeleiding van een brief aan zijne kranke moeder. Hij en Lindeman mogen gerust aan hem schrijven.

Seer beminde neeff.

Verstaen hebbende wt mijns huysfrouwen schrijven dat u E. moeder cranck te bedde leydt, heb ick haer desen brieff willen schicken tot troost, alleen tot betuyginge van mijne affectie tot haer ende u luyden alle. Ick merck dat ghij schreumachtich sijdt aen mij te schrijven, Lindeman mede. Patientie. Nochtans ist niet verboden aen malcander te schrijven, als maer de brieven niet en roeren dat tot slands off yemands naedeel is. T'is mij droeffelick gelijck u E. dencken mach, maer ick wil niemandt beswaren. Ick bid God dat het u ende uwen kinderen wel gae an siel ende lijff ter salicheyt. Groet mij Lindeman ende u schoonvader zeer, ende blijft hyermede den Heer bevolen. Doet een schudtbladt om ws moeders brieff ende sendt hem soe op Utrecht. Ick soude het hebben gedaen, maer liet het om de dickte van t'papier. Sijdt hyermede, Mon cousyn, den Heer bevolen. In Antwerpen desen lesten Febr. 1620.

U E. dienstwillige cousyn,
J. Wtenbogaert.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1920.

CCL.

DE REGEERING VAN STADE AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Zij belooft hem en zijne vrienden een veilig verblijf en vrijheid van godsdienstoefening te Stade. — Stadae 10 Martii 1620.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 370.

CCLI.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Bijzonderheden betreffende de uitgave van de geschriften der Remonstranten. Vorstius' Latijnsche boeken kunnen in Brabant niet gedrukt worden. Over de verhuizing der Remonstranten naar noordelijker streken, en het opstellen van eene confessie. Rem Bisschop weet nog niet of hij blijven dan wel terugkeeren zal. De gevangenneming van S. Prince enz. — 14 Martii 1620.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 369. — Antwoord op een drietal brieven van Vorstius, van 3 en 6 Febr. en 6 Maart.

CCLII.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Over het afschrijven en drukken van de geschriften die Vorstius heeft gezonden, en de verhuizing der Remonstranten. Over Jacob Dyke en verschillende bijzonderheden. — 25 Martii 1620.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 371. — Antwoord op een paar brieven van Vorstius.

CCLIII

J. WTENBOGAERT AAN N VAN SORGEN [1]).

Hij heeft een brief uit Stade ontvangen. Hoe deze door de andere uitgewekenen is opgenomen. Wat hij aan de regeering van Stade heeft geantwoord, en waarom hij in dien geest heeft geschreven. Zijn toestand in Brabant. Hij verlangt naar de terugkomst zijner vrouw.

Mijnheer ende goede vriendt.

U E. weet, soe ick achte, dat de heeren van St. [2]) eenigen tijdt geleden aen mij hebben geschreven. De somma haers brieffs is dat hare EE., verstaen hebbende dat ick

in dese mijne gelegenheydt door anderer vrienden aenmaninge dermaten tot hare EE. ende derselver stadt genegen was, dat ick niet en soude weygeren (indient God soe gelieffde) mij bij hunluyden ter ruste neder te slaen, mij alle officien van hospitaliteyt ende humaniteyt aenbieden, mij sinceerlick belovende tutum domicilium, ac liberam meam et meorum amicorum potestatem in exercendis pietatis cultibus, non minus quam hactenus Belgicae nationi idem religionis exercitium liberum apud nos fuit atque intemeratum. Verclaren oock de oportuniteyt ende meer andere redenen soedanich te wesen, dat die mijne vrienden lichtelick souden bewegen van aldaer haere woonplaetsen te nemen ende haere commercien te drijven: ita ut omnino sperent nonnullos quoque amicos comitaturos aut secuturos esse, qui istius Reip. suaque ipsorum commoda sibi isto in loco magno cum fructu atque emolumento promovere possint. Ende dewijl haere EE. meynen dat niet alleen mijne vrienden maer oock mij voor desen van dese haere goede genegentheyt genoch gebleecken is, bidden haer EE. God, dat hij mij ende mijne vrienden gesont beware, ende zoe het zijne godlicke voorsienicheyt soe behaecht, ons daer late gerustige ende bequame woonplaets genieten. De brieff (daer ick te meer in verwondert was, dat ick niemandt, om soe verre te handelen off sulck schrijven wt te brengen, last had gegeven) hebbende gelesen, heb se met eenige onser societeyt gecommuniceert ende haer advis gevraecht; die meynden de saecken noch daer noch bij Hollandt soe gestelt te zijn, dat het geraden was de societeyt daerin te treden, achtende dat het genoch was dat ick in mijn particulier beleefdelick antwoordende ende haer EE. bedanckende, de saecke daer lieten steecken. Ick siende de kleyne smaeck van andere, heb niet vorder willen porren, ende de saeck voor een wijl in bedencken gehouden bij ende voor mij zelve, sonder mij int antwoorden te verhaesten. Maer alsoe het nu juyst

omtrent 2 maenden is dat de brieff is geschreven, ende het incivil soude wesen langer met de antwoorde te toeven, sende ick d'antwoorde, hyer neffens gaende, waervan de s^{a} is, dat ick haer EE. opt allerhoochste ende beleeffste, ende in de bequaemste maniere die ick heb konnen bedencken, voor sulck schrijven, beleeftheyt, hospitaliteyt ende aenbiedinge bedanck, ende mijn geringen dienst reciproce aenbiede. Ende comende tot het principael stuck, segge ick dat die beleeftheyt ende gunste mijn gemoet soe verre heeft bewogen, dat ten ware mijne indispositie neffens zeer veel andere swaricheyden, die ick tot noch toe niet hebbe konnen overwinnen, mij waren in de wege geweest, mij terstont onder de seeckerheydt van haere EE. brieven als onder een schilt mij derwaerts soude hebben begeven, ende mijne toevlucht aldaer genomen, ende met een in tegenwoerdicheyt gehandelt van de saecken mijner vrienden, die mij souden hebben willen verselschappen off volgen. Daerover ick dan haere EE. bidde niet qualick te willen nemen, indien ick de saeck noch wat ophoude, om mijner vrienden genegenheyt in desen deel te tenteren, hopende dat oock daer en tusschen de rumoeren van de oorlogen in Duytslandt ende haerer EE. naebuurschap (waervan t'geruchte veler menschen gemoederen seer suspens ende twijfelachtich houdt) sullen overgaen ende de wegen derhalven tot de reyse bequamer zijn. Dit schrijven sende ick aen u E., met gants dienstlicke bede, dat u E. gelieve t'zelve (ten ware u E. om redenen geraden vondt tselve noch op te houden) seeckerlick te bestellen door sulcken wech, als u E. bequaemst sal vinden, alsoe ick gheen ander middel en wete.

Om nu van de saecke zelve met u E. wat naerder te discoureren, ick vondt niet goedt mij diep in te wickelen noch plat aff te slaen, maer soe tusschen beyden te gaen. Off het hare EE. soe behagen sal weet ick niet, maer en konde voor dese tijdt niet anders gaen, 1 omdat ick houde

dat het haer niet soe seer om mij te doen en is, als om t'gevolch dat haere EE. meynen dat ick hebben soude, ende dat ick van dat gevolch onseecker ben. Wilden sij mij daer seeckerheyt geven, ick hadde dan gevolch off gheen, dat waer een ander, maer mij dunckt dat ick wt haer brieven ende wt de redenen zelve wat anders mercke. 2 All waert dat ick in allen geval daer soude mogen gaen ende blijven tute, als onder haer protectie, zoe en wete ick niet hoe het daer nu staet met d'oorloge daeromtrent, in dewelcke (soe se voortgaet) de heeren Staten haer wel diep sullen willen mengen. 3 Schoon daer gheen oorloge zijnde, zoe weet ick dat zij der hh. Staten gunste soecken, om haer eenichsins in pointen te houden, om van die van Hamborch niet t'eenemael opgeslockt te worden; in welcke gevalle ick daer gheen bescherminge soude genieten, als de Staten souden thonen dat mijne residentie aldaer hunne Ed. M. soude mishaegen. Dienvolgens ware ick daer soe veel als in de knip. Met een machtige republ. als Hamborch off Lubeck, Denemarcken enz. waere het een ander, ende noch soude het quaet genoch sijn, soe wanneer de Staten in ernst souden willen tegen mij handelen. D'exempelen van Cleeff ende Stift Munster [3]), oock dat de Staten door Voocht [4]) Carleton [5]) hebben doen versoecken, op een (valsch) gerucht dat ick socht in Engellandt te wesen om mij bij den Coninck te justificeren, in alle manieren bij S. M^t^ te beletten, dat hij mij niet soude toelaten daer te comen, maer mij met alle mijne couleuren bij S. M. dechifreren. Haec verba sunt decreti Ordinum, de quo mihi certe constat. Dit souden se mogelick oock elders doen. Ook heb ick gelet dat de heeren wt Grevij onnodige ende ontijdige openinge [6]) (soe ick achte) seer scherp hebben gevraecht off wij daer off in Denemarcken hadden gehandelt, wie wij daer hadden gebruyckt enz. Daer wt ick wel mercke dat sij hyer op het ooge sonderling hebben souden, hoe-

wel haer E. M. voor mij niet en souden hebben te vresen, alsoe ick niet begeere dan een plaetsche om mijn daegen in ruste te eynden. Ick vrese dat het hyer met de lengte niet sijn en sal, ende dat wij tegen de winter sullen moeten dencken op verhuysen. Men soeckt mij met weynigen wel te houden ende eenichsins vrientschap te bewijsen, maer t'heeft sijn bedencken. T'schijnt de heeren ons, immers mij, de werelt willen te bang maecken. Wat hun beweecht weet ick niet, dit weet ick dat sij zijn geabuseert in d'opinie die zij hebben. Ick draege het evenwel met gedult, vertrouwende dat hij mij wt haer handen beware ende d'autheurs van dit spel, soe zij gheen affstant en doen, tot schandaal brengen sall. Ick bidde dan om 2 dingen: 1 om t'bestellen van den brieff op Staden, 2 om wat advis over dit discours van u E. Dat ick doch eens wete wat zij desen Arcenium [7]), die daer van Campen gebracht is, vraegen ende te last leggen willen. Hoe woelen die luyden nae haer verderff; God bewaer het landt, dat het doch een herberge blijve voor zijne waerheydt. Ick recommandere u E. mijn huysfrou, die nu daer is, ende haer saecke. Soe daer gheen apparentie en is van een goedt eynde, dat sij daer wtscheyde ende herwaerts come, haer geselschap van ses weecken is mij soe vermaeckelick geweest, dat ick bidde dat zij haest wederkome om mij de handt te bieden; want ick mij in huyssaecken alleen niet weet te behelpen. Vale virorum amicissime et de tuo servo bene mereri perge. 27 May 1620.

T., J. W.

U E. gelieve mij oock dese vrienschap te doen ende den goeden heer (t'zij uwer E. broeder off yemandt anders), die uwe E. zal gelieven d'ingeleyde missive te recommanderen, te bidden, dat hem gelieve te luysteren hoe dit mijn schrijven genomen wordt, ende u E. daervan te ad-

verteren, dien dat gelieven zal mij t'selve met gelegenheyt over te schrijven.

Eerentfesten, hoochgeleerden, wijsen ende seer voorsienigen heere Mr Niclaes van Sorgen, advocaet voor den Hove van Hollandt. In S'Gravenhaege.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1921. — Van Sorgen ontving dezen den 1sten Juni.

2) Stade. Zie No. CCL.

3) Joh. Grevius, de gewezen en verbannen pred. van Heusden, was in April dezes jaars te Emmerik gevat. Adolf van de Wael, Heer van Moersbergen, was kort te voren in het Munstersche opgelicht, waar hij verblijf hield op het huis te Merveld.

4) Nic. de Voocht, burgemeester van Arnhem, een der rechters van Oldenbarneveld.

5) Dudley Carleton, Engelsch gezant bij onze Republiek van 1616 tot 1628.

6) Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. IV, bl. 222, v.

7) Ger. Arsenius, gewezen pred. van Blanken, in Overijssel, was te Kampen gevangen genomen, omdat hij Grevius geherbergd had.

CCLIV.

J. WTENBOGAERT, S. EPISCOPIUS EN N. GREVINCHOVEN AAN DE STATEN GENERAAL [1]).

Naar aanleiding van de sententie over den predikant Joh. Grevius, uitgesproken in de verhooren van Sam. Prince en Bernh. Vesekius. — 26 Juni 1620.

1) Afzonderlijk uitgegeven. Zie *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 94. Ik heb gemeend dit officieel schrijven van de drie directeuren der op de vergadering van Antwerpen geconstitueerde Broederschap niet te moeten opnemen, hoewel Wtenb. de voornaamste opsteller van den brief schijnt geweest te zijn.

CCLV.

J. WTENBOGAERT AAN N. N. [1]).

Over Rosaeus en diens lasteringen omtrent zijn vroegere en tegenwoordige houding. — 16 Julij 1620.

1) *Br. v. verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 265—273.

CCLVI.

J. WTENBOGAERT, S. EPISCOPIUS EN N. GREVINCHOVEN AAN DE OPZIENERS VAN DE REMONSTRANTSCHE GEMEENTE TE ROTTERDAM [1]).

Verdediging van hunne handelwijze met betrekking tot het zenden van predikanten. De ordonnantie van den hertog ten aanzien der Remonstrantsche predikanten. Bijzonderheden aangaande de zorg der directeuren voor het bedienen der gemeenten. Nic. Osterhaern.

In Antwerpen, den Augusti 1620.

Waerde, lieve, voorsienighe Broeders in den Heere.

Uwe missive van den 4^en^ deser is ons wel behandicht, ende nemen deselve, volgens uwe begeerte, gaerne ten goede; maer souden se met meerder aengenaemheyt opgenomen hebben, indien se met wat meerder omsichticheyt ende sekerheyt der sake gestelt ware geweest. De scherpicheyt van woorden, die daer onder loopt, willen wij uwe WW. alle te samen niet opleggen, de penne van den schrijver kan daerinne vele geven ofte nemen. Wij gaen oock voorbij de redenen, waerom dese missive niet ten overstaen van 't volle collegie gestelt is, 't welck nochtans hadde behooren te geschieden, indien men dit werck op 't tweede poinckt van de generale instructie wilde funderen, gelijck men doet; dan wij houden dat men eenighe

wel daertoe oock soude geroepen hebben, indien men niet voor en hadde gehadt yedt (onses achtens buyten noot) in de missive te mengen, 't welck haer soude raken. Maer dit en konnen wij soe stilswijgende niet voorbijgaen, dat men, onder schijn van eene waerschouwinghe aen ons over dese saecke te doen, schijnt voorgehadt te hebben in der daet eenighe onse voorgaende handelinghen te censureren buyten propoost, sonder noodt of reden. Want waertoe anders opgehaelt, dat wij voor eenige weken noch eenen sesten derwarts gecommitteert hebben, sonder voorgaende kennisse van uwe WW., oock sonder noodt ende tot merckelicke beswaernisse ende ondienst van de gemeinte? Soe doch den Broederen eensdeels uyt onse schrijvens, anderdeels uyt het rapport van verscheidene, die hier geweest waren, de reden onses doens niet onbekent en konde sijn, te weten, dat wij door nieuwen last ende ordonnantie van den Hertoch alhier genootsaeckt wierden verscheidene Broeders te committeren ende van hier te verseinden, omdat hun alhier geen tijt van langer residentie vergunt wiert. Maer dat wij niemant van de aenwesene Broeders aldaer terugge ontboden hebben, 't welck oock bij uwe WW. wert genoteert, is oick niet sonder reden geschiet; want wij daertoe geen macht en hebben, om yemant syne rustplaetse voor te schrijven. Maer als de Broeders haren tijt hebben uytgedient, soe staet het hun vrij te rusten, daer 't hun belieft, alleenelick dat sij niet te verde van de handt en trecken, noch de gemeinten niet te seer en belasten; waerop niet wij maer uwe WW. aldaer voornemelick te letten hebben. Oock en ist onse gewoonte niet yemant, sonder gewichtighe reden, wt het lant herwarts te ontbieden, in soe grooten perijckel; ende als wij somwijlen yemant ontboden hebben, soe heeft men oock wel geweigert te comen. Maer bovendien soe hebben wij sulx oock met voordacht naegelaten, om den Broederen geen naedencken te geven, als off wij se, onder 't praetext van

van committeren ons benomen ende simpelick aen 't oordeel van de opsienders der gemeinte gestelt sijnde, elcken dienaer alsdan sal mogen ende moeten gaen, niet daer hij gecommitteert wordt, maer daer hem dese of die kercke roept ende versoekt, ende oick soe lange sal blijven daer hij is, sonder gehouden te sijn een ander, oick met commissie komende, plaetse te ruymen, ten waer dan dat de gemeinte selffs hem dede vertrecken; 't welck niet dan schele oogen onder de dienaers, onwillicheyt tot den dienst ende disordre kan veroorsaken. Dat de gemeinte hierdoor hare vrijheyt soude benomen worden ('t welck men ons oick onder de neuse wrijft) en is noyt ons voornemen noch gedachte geweest; men sal oick niet een eenich exempel van soedanighe onse meesterschap konnen voortbrengen, daerom oick onnoodich was te versoeken, dat Nic. Oosterh. [2]) uwe WW. niet en worde opgedrongen (waertoe dat harde ende hatelicke woort?), alsoe wij daertoe noch macht noch wille en hebben; maer, gelijck wij in 't committeren, soe vertrouwen wij oick vastelick, dat de gemeinten in 't weigeren van de gecommitteerde, of oick in 't aenhouden van diegene, die elders mochten verplaetst worden, de palen van rechtmatighe ende bescheidene vrijheyt niet en sullen te buyten gaen, maer wij hun ende sij onse oordeel (sonder misbruyck van eenighe macht) oick wat sullen defereren, beide altijt siende op de meeste stichtinghe van Godts kercke. Doet yemant goeden dienst in een kercke, 't en is daerom geen reden dat die kercke alleen op haer eigen goetvinden altijt sijnen dienst geniete, elders sal hij oick konnen vruchten schaffen, ende soedanighe veranderinghe dient tot gemeen contentement van alle kercken, daer 't contrarie niet dan miscontentement ende jalousie kan geven. Ende daerom, als uwe WW. schrijven, dat sij gantschelick vertrouwen, dat wij geensins haer berooven sullen van den dienst dergener, die aldaer merckelick vrucht doen, soe en hopen

wij niet de meeninghe te zijn, den dienst van de Broederen aldaer (welckers uytnemende gaven wij sulx achten, dat sij niet alleene daer, maer oick elders vele vruchten konnen geven) gantschelick ende altijt aen die kercke alleene te willen toeeigenen, tot ongeryff van alle andere kercken, die haren dienst oick mochten behoeven, maer alleen dat sulx bij ons niet lichtelick, sonder reden, ofte tot affbreucke van die kercke gedaen werde, gelijck wij oick sulx niet van meininghe en sijn te doen. Aengaende de voorgaende communicatie, oordeel ende goetvinden van de opsienders van de gemeente, dunckt ons (onder correctie) dat niet soe hardt, absoluyt ende generalick, maer met discretie ende nae de gelegentheyt der kercken moet gedreven ende gepractiseert of naegelaten worden. Want behalven dat eenige kercken te verde affgelegen sijn, eenige geen collegie van opsienders en hebben, eenige den tijt niet sonder merckelicke affbreucke verbeiden en konnen, om soe lange onbedient te blijven, totdat die communicatie voor henen over ende wedergae; soe kan 't oick somwijlen onnoodich ende vruchteloos sijn. Want ter plaetse daer maer een dienaer en is ende desen vertrocken sijnde of daer noch noyt yemant geweest is, met den ingesetenen vele voorgaende communicatie te houden over dengenen, die haer sal toegesonden worden, wat vrucht kan het geven? Overmits sij doch doorgaens geene, of weinighe kennisse van hem hebben, insonderheyt dewijle het veilichst geacht wert de dienaren te senden daer sij minst bekent sijn, tensij dat de gemeenten selffs den dienst van hare eigene dienaren begeren, ende sij daertoe willich sijn. Souden wij oick gewacht hebben soe lange, tot dat alle kercken ons hadden al voren verwitticht, hoe vele ende wat personen men haer soude toeseinden, ende off noodich was veranderinghe van dienaren te plegen, eenige waren noch tot op desen dach toe, andere nae 't vertreck van den eersten dienaer, voortaen gantsch ende al onbe-

te funderen; daer doch niet aen en is, selffs niet (soe wij uwe WW. in aller oprechticheyt versekeren) de alderminste gedachte. Die uwe WW. sulx soe affirmativelick heeft aengedient, is selffs al te haestich geweest in 't gelooven ende al te stijff ende vrijmoedich in 't aenhouden bij uwe WW. om daerop soe een gebroken vergaderinghe te leggen, ende de penne soe mildt te doen dienen. Hetselffde wedervaert ons oick somwijlen in de advysen die wij ontfangen, maer souden wij daerop t'elckemalen onse klachten ende redenen ter contrarie, met ophalinghe van alles wat wij in dese of die actien hadden te berispen, aen uwe WW. overgeschreven ende alles op 't breedtste gedebateert hebben, wij souden vele onnutte moeite gedaen ende mogelick onruste veroorsaeckt hebben. Daerom wij liever eerst in 't particulier aen dese ende die nae de vasticheyt ende sekerheyt van soedanigh advysen vernomen hebben, ende soe doende bevonden hebben, dat de sake dickwils of niets om 't lijff en hadde, of geheel anders gelegen was, dan men ons hadde geadvyseert, soe dat wij onnoodich oock onprofytelick hebben geacht het collegie van uwe WW. daermede te moeyen. Des wij dan oick uwe WW. wel vrundelick willen gebeden hebben voortaen op soedanighe ongefondeerde rapporten soe vast niet te staen, noch soe verde te procederen tot taxatie van 't gene bij ons, onses wetens niet dan wettelick ende ordentelick, gedaen is, ofte tot presumtie van yets, dat bij ons tot prejuditie der kercken in hare vrijheyt of andersins, onder dese of die pretexten, tot yemants naedeel soude gepractiseert worden. Maer als uwe WW. soedanighe rapporten voorkomen, dat wij alvoren daerop ook gevraecht ende gehoort worden, om daernae, niet op 't onwisse, maer met vaste ende goede kennisse der saeke, wijders te doen 't gene tot Godts eere ende meeste ruste ende stichtinghe der kercken sal bevonden worden te behooren. Daertoe gelijck wij ons verlaten, soe is oick onse vertrouwen, dat dese onse antwoort,

in waerheyt ende billickheyt gefondeert sijnde, bij uwe WW. ten goede sal verstaen worden, als streckende tot geenen anderen einde dan om alle archwaen te verhoeden, goeden ordre te onderhouden, ende alles te richten tot de meeste stichtinghe van de verdruckte gemeinte des Heeren.

Eerwaerde, lieve, voorsienighe Broeders, wij willen hiermede uwe WW. den Almachtigen in bescherminge bevelen, hem biddende dat hij uwe WW. lange wil sparen ende overschudden met sijne gaven, tot uwer ende veler menschen salicheyt. Amen.

Uwer WW. dienstwillighe Medebroeders in den Heere,

J. Wtenbogaert.
Simon Episcopius.
Nicolaus Grevinchovius.

Eerwaerde, voorsienige, godtvruchtige Broederen, opsienders der verdruckte Remonstrans-gesinde gemeynte binnen Rotterdam.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1925. De brief is met eene andere hand geschreven. — Antwoord op een brief, die verloren ging.

2) Nic. Oosterhaern was van 1612 tot 1619 predikant te Noorden geweest.

CCLVII.

J. WTENBOGAERT AAN A. WTENBOGAERT [1]).

Hij beklaagt zich zeer over zijn zwijgen.

Mijn seer l. ende b. cousyn.

Hebbende aen u l. broeder te antwoorden op eenen van zijne E. aen mij gesonden, wete die op die tijdt niet bequamelicker aen zijne E. te bestellen dan over Amsterdam door uwe E., derhalve bidden desen voor gerecom-

mandeert te houden. Voorts can ick u E, zeer l. cousyn, bij dese occasie niet verbergen, dat het mij gheen geringe smerte en is in dese mijne ballingschap, dat u E. mij soo gants vergeet. Mijne hope was dat u E. int geselschap van mijn swager Lindeman soude zijn gecomen, twelck mij niet alleen tot mijner groter droeffheyt is gefaelgeert, maer zelve en heeft u E. mij niet verweerdight noch voor noch nae een cleyn briefken aen mij te schrijven, niettegenstaende ick u E. soo nu soo dan occasie daertoe gegeven hadde Ick en begeere van u E. niet anders dan dat u E. mijn vriendt blijft, ende sich mijner niet en schaemt in mijn cruys ende tegenspoet. Want ick lijde over eene goede saecke. U E. weet met hoedanigen affectie ick alle tijdt ben ontsteecken geweest tot u E. ende alle de vrienden aldaer; oock beken ick dat ick in mijnen voorspoet oock van u E zijde met alle vrientschap ben bejegent, des ick de vrienden seer bedancke. Maer lieff cousyn, in den noodt, gelijck ick nu ben, kent men de vrienden. Ick en verlaet mij niet op menschen, God alleen moet mijn steunsel sijn, dat heb ick wel geleert; maer evenwel verquickt het wat te sien dat eens vriends affectie niet en vermindert door de tegenspoet van sijn vriendt. Ick en hoope niet dat u E. wt vrese van menschen laet ten minste aen mij een briefjen te schrijven, want dat in alle geval sonder schreum ende buyten swarigheyt geschieden kan. Als wij op de christelicke liefde souden sien, soo zijn wij malcander all veel meer schuldich als dat, bijsonder deghenen die om de waerheydt ende gerechticheit vervolght worden als ick doe. Gedenckt den 41 psalm: Wel hem die recht oordeelt van dat cruys groot Des armen in den noot, God sal dien liefflick verhoogen voorwaer In all sijn lijden swaer.

Houdt mij dit schrijven ten besten, lieff cousyn, mijn hart is vol droeffheyt ende mijn moet loopt mij over. Ick had u l. eer geschreven van dat van Ravensway [2]). Ick

bidde u l. houdt doch een ooch int seyl, dat ons daer gheen schade vandaen en kome, want ick van t'mijne ben berooft, ende de saecken van mijn huysvrou staen soo dat ons de minste schade niet en dient. Laet ick doch eens een brieffken hebben van u l. handt. Doch indien u E. dat ongaerne doedt, ick sal de patientie neme. Blijf hyermede, mon cousyn ende compere, den Heer bevolen met alle uwe lieve kinderen, ende laet u l. dese brieff aen u E. Broeder sijn gerecommandeert. Desen 20 Septemb 1620.

U E. dienstwillige.

Eersamen, vromen ende zeer discreten
Sr Augustijn Wtenbogaert, Commies,
ten huyse van Borgem^r^ Reael, ter
eygener hande, tot Amsterdam.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1923.

2) Dit werd later doorgehaald.

CCLVIII.

J. WTENBOGAERT, S. EPISCOPIUS EN N. GREVINCHOVEN AAN DE OPZIENERS VAN DE REMONSTRANTSCHE GEMEENTE TE ROTTERDAM [1]).

Over valsche geruchten ten aanzien van het opzeggen van den dienst aan sommige predikanten in de gemeente te Rotterdam.

In Antwerpen den 24^en^ October 1620.

Eerweerdighe, lieve, voorsienighe Broeders in den Heere.

Gelijck het ons bedroeft heeft eerst door schrijvens van daer, daernae oock wt het mondelinghe relaes onses waer-

den medebroeders D. Bomii [2]) te verstaen dat sekere geruchte aldaer gestroyt was, nopende het opseggen van den dienst onser waerde ende lieve mede-broederen aldaer, bij ons geresolveert, ter oorsaeke van eenighe jalousyen, die onder de Broeders voors., te weten kerckendienaeren aldaer, souden groeyen ende in swanck gaen, hoedanighe opsegginghe bij hare WW. niet beter dan eene ignominieuse dimissie oft suspensie van haren dienst soude geacht worden; — soe en hebben wij oock niet konnen naelaten uwe WW. dese onse droeffheyt te openbaren, ende meteenen, tot dempinghe van alsulcke geruchten ende weringhe van alle quade suspicien op onse waerde medebroederen voors., rondelick te verclaren, dat bij ons voor desen wel aen eenighe veranderinghe van eenighe dienaren aldaer gedacht, deselffde beraetslaecht ende voorgenomen is geweest, maer doch noyt op alsulcken fundament, noch om soedanigen oorsake wille, omdatter jalousye onder de dienaren aldaer soude regneren. Wij vertrouwen harer WW. voorsichticheyt, vreedtsaemheyt ende christelicke demoedicheyt een beter als sulx. Maer de rechte ende eenighe oorsaken van soedanighen veranderingh hebben wij hare WW. soe door D. Bomium bij monde, als door sekere missive aen viere van hun verclaert, daertoe wij ons oock bij desen refereren; biddende uwe WW. soedanigen onse verclaringhe geloove te willen geven, ende door uwe trouwe voorsprake ende getuygenisse te arbeiden, dat alsulcken valschen ende ergerlicken geruchte gesteuyt ende de goede naeme onser mede-broederen ongeschent ende onbevleckt behouden mach worden, alsoe daeraen niet alleen hare persoonen, maer oock haren dienst, ende alsoo de gemeinte Christi selffs gelegen is. Sijn daer geruchten gestroyt, wij en hebben daertoe, onses wetens, niet de minste oorsake gegeven, veel min dat se uyt ons souden voortgecomen sijn, ende gelijck het ons onmogelick soude sijn, soe ware het oock onredelick, dat

wij soedanighe off andere diergelijcke geruchten souden moeten praesteren. Onse verclaringhe ter contrarie nu gedaen, sal (soe wij vertrouwen) bij uwe WW. als oock bij onse WW. mede-broederen ende dienaren aldaer genoech sijn, om onse onschult aen sulcke geruchten te vertoonen, ende niettemin oock om onse WW. medebroeders van alle ignominie, die uyt soedanighe dimissie te vreesen stondt, te bevrijen, insonderheyt soe dese onse verclaringhe bij uwe WW. toegestaen, gesterckt, ende, des noot sijnde, den gemeente ende anderen bekent gemaekt werde. Waertoe dan desen eigentlick is dienende, als oock voorts om uwe WW. de aenkomende Broeders in plaetse van de affgaende te recommanderen, biddende dat hun van uwe WW. de trouwe ende willighe handt in haren swaren ende gevaerlicken dienst geboden werde nae vermogen; waeraen niet alleen ons vruntschap, maer oock Jesu Christo selffs, wiens dienaren sij sijn, sonderlinghe dienst geschieden sal, die hij uwe WW. oock vergelden sal in sijnen dage, in welcken wij wenschen, dat uwe WW. met ons ende alle heiligen waerdichlick ende onstraffelick mogen verschijnen voor den Sone des menschen. Weest alle seer hartelicken gegroet van ons allen. Met haest.

Uwer WW. dienstwillighe Broeders in den Heere,
de gecommitteerden van de Societeit der Remonstranten,

J. Wtenbogaert.
Simon Episcopius
Nicolaus Grevinchovius.

Eerwaerden, godtvruchtigen, vromen Broederen,
de opsienders ofte beleyders van de verdruckte gemeynte der Remonstrants-gesinden tot Rotterdam.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam, *Catal. v. Hand. schr.* No. 1529.

2) Dirk Boom was waarschijnlijk als proponent op het einde der 16de eeuw te Beusichem gekomen, en werd in 1619 afgezet.

CCLIX.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

Ofschoon Vorstius gemakkelijk naar Antwerpen had kunnen komen, geeft hij toch de hoop op, hem te zullen zien. Episcopius is bezig met het opstellen van eene confessie. Over verschillende punten, de zaak der Remonstranten betreffende, in antwoord op Vorstius' beide brieven. Over de predikanten die bij hem zijn en over zich zelven. — 30 Oct. 1620.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* — Ep. 385.

CCLX.

J. WTENBOGAERT AAN A. WTENBOGAERT [1]).

Over Jan Danckaerts en zijne lasterlijke beschuldigingen.

Lieve ende seer beminde neeff en compere.

Met verwondering heb ick gesien ende gelesen t'geen u l. mij schrijft ende oversendt van dien fielt [2]). Soude d'ongerechticheyt wel soe vele d'overhandt hebben genomen, dat hij in soe een lelick stuck voorstant krijgen soude? Ick kan't niet geloven. Daer was ter werelt noyt ongefondeerder saeck. 1 Twerck zelve is meest all vol ongefondeerde logenen. Want ofschoon de man, daer hijt principael op hadde geladen, heeft moeten lijden, soe en wordt hem evenwel niet een punct te laste geleydt van sulcx als dese rabbaut daerin hadde schelmelick erdocht ende gelogen. 2 U l. heeft het hem niet ontnomen, maer t'is u l. te huys gebracht. 3 U l. heeft het Noordingh

behandicht om uwen vriendt te behandigen, die daerin met zijn huysfrou geroert was. 4 Ist door andere voort gegeven, dat mach hij dien eyschen, niet u. 5 Borgemrn op die tijdt u l. gehoort hebbende, zijn tevreden geweest. 6 Hij had daerover, als een eerloos faemrover, behoort gestraft te worden, anderen ten exempel; wil hij noch klagen? 7 Sijn gevanckenis is hem niet tot schade maer baet geweest, want men schonck hem daer de cost, daer hij mogelick anders van honger hadde moeten sterven. 8 In allen geval was u l. schuldich soedanige faemrovinge te kennen te geven die die aenginck, want het ginck het landt aen. 9 t'Landt heeft daerover apprehensie tegen hem gedecerneert. 10 Hij bewijst bij acte van de generaliteyt dat hem wat is toegeleydt, maer most bewijsen dat hij wettelick is geabsolveert, als bewesen hebbende dat hij hadde geschreven, twelck hij niet gedaen en heeft noch doen en sal in der ewicheyt. Als die guyt in den jaere 1610 mij eerst t'mijnen huyse soe seer hadde geinjurieert, ende daerover gevlucht was tot in Engellandt toe, schreeff hij bloedige brieven ende badt om vergiffenis. Twee van die brieven heb ick noch hyer gevonden onder mijne papieren, een aen wijlen den Advocaet, een aen mij, met des fielts eygen handt geschreven. Doe hij t'Amsterdam wierdt geapprehendeert, was hij daer gevlucht wten Haege om zijne guyterije aldaer bedreven, anders soude hem de fiscael hebben geapprehendeert. Wie was daer oorsaeck van? Hij zelve. Ick bid u, mon cousyn, weest daerinne int minste niet becommert, gheeft hem niet een goedt woordt, ende wacht u te komen in eenige compositie, jae niet om eenen stuyver. Jae all wist u l. schoon dat hij u doen daegen soude, weest hem niet te wil in geender maniere. Laet hem doen all wat hij kan. Derft hij dat doen, men sal u l. sulcke stoffe leveren tegen hem, dat hij het hem niet beloven en sal. Laet u u eer liever wesen als al u goedt. Kent u soe kleyn niet

van hem int minste te wijcken. Hij sal u wel met vreden laeten. Brenger deses sal u l. daerinne voort goeden raedt geven, dan ick dencke niet dat hij u l. wijders moeijen sal, ende hebt wel gedaen van hem niet spraeck te staen. Indien hij Noordingh port, dan heeft hij sijnen rechten man getroffen, die sal hem wel mores leeren. Int schrift zijn oock veel logenen: 1 Rem heeft het u niet gegeven. 2 Noordingh heeft het den zal. niet behandicht. 3 De zal. man lach niet in zijn bed alst hem behandicht wierdt. 4 Seijde niet van hem te sullen doen straffen metter doot enz. Dan dit alles en gaet u l. niet aen. Sijdt doch daerin onbecommert, dat bid ick, ende vreest hem niet. T'waer mij wel zeer lieff dat ick u l. eens mondeling mocht spreecken, het ware mijn halff leven. Waere het voor mij niet meer swaericheyt daer te komen, als het en is voor uwe l. eens hyer te comen, noch weir noch wint en soude mij ophouden. Ick wil u l. niet te seer perssen, maer och off ick die dach noch eens mocht leven. Dan ick moet in desen en alle anderen patientie nemen. De Heere sterckt mij noch, dan ick hebt quaet genoch. De Heer beware ende segene u met u l. gantsche huysgesin ende hertelicke groetenisse aen u l. schoonvader. Ick bidde, blijft mijn vriendt, gelijck ick blijve.

U E. dienaer en cousyn tot in den doodt,

22 Novemb. 1620. J. W.

Eersamen, zeer voorsienigen ende discreten
Sr Augustijn Wtenbogaert, Commis ten
comtoire van Sr Reael tot Amsterdam.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1924.

2) Jan Danckaerts. Vgl. WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 197, 212—216.

CCLXI.

J. WTENBOGAERT AAN MEJ^{W} COMANS [1]).

Hij heeft zich gedrongen gevoeld haar te schrijven, omdat zij zich zoo ijverig betoont voor de goede zaak. „Vermaning tot standvastigheid. — 6 Dec. 1620.

1) *Br. van verm. en gel. mannen*, Dl. II, bl. 274, v. — Zij was de weduwe van den commissaris Comans, te 's Hage.

CCLXII.

J. DE HAEN AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Over de vestiging der Remonstranten in Holstein.

. . . . . .

geen beeter gelegentheyt sien. Willent de luyden nu waernemen, dat staet hun vrij. Alle hantwerken ende neeringen sullen voordeel hebben bij de luyden van dees landen, ende op de traffyke acht ickt een groote sake de Oostsee so naebij te hebben. Somma, die maer lantgoederen willen coopen, sullen hier coonnen (*sic*) becoopen 6 ende 7 ten hondert, ende wachten noch groot verbeteringh vant cappitael, t'welck noch eens so veel es als men nu doorgaens coopt in Hollant. Boovenal dit es de eygen regiering een sake van groot contentement, veylicheyt ende gemack. Beneffens dat diegeenen, die deese sake sullen bevorderen tot Godes eere ende veeler menschen nut, een seer loffelijke, eerlijke ende nutte sake sullen verrichten, so wert het apparentelijk oock streckende tot eere, nut ende proffyt van den Hertoch [2]), diet metter tijt ongetwijffelt beeter sal bevroeden, ende salt sodanige met teeken van danckbaerheyt (naer mijn vertrouwen) erkennen. Des Hertochs conditie, des lants gelegentheyt, de bequaemheyt der plaetse sal u E. door

Gebhart Hensbeeck [3]), die nu daer wert [4]) of mijns vermoedens comen sal, naerder connen verstaen, die wijder bescheyt sal coonnen thoonen, ende oock verclaren wat preparatyf van neeringen ick self bereyt ben te helpen hanthaven, van mijn woonplaetse, ende d'oorsake ende reedenen die den Hert. duslang suspens gehouden hebben; waertoe mij referere, moocht hem in alles geloof geeven.

Of nu dees sake bij u E. ende de uwe so verstaen sal worden (naer mijn hoopen) als ick die comprendeere, so en ben daeraf toch niet seeker, alleen dat mij dunckt dattet mij de reden seeker maeckt. Want mij dunckt dees sake naer des tijts ghelegentheyt ende gestaltenisse so groot (dewijle de leere noch nergens geen vaste publyke plaetse en heeft, ende datter geen naerder plaetse voorhanden es), dat t'selve bij geen gelt es te extimeeren. Daerom laet ick die u E. ende de Broeders voor gerecommandeert, opdat so bequamer voorslach als mijn can bedocht worden t'selve toch niet versuympt worde. Daer God sijn segen toe geve. U E. gelieve mijnne dienstighe ghebiedenisse te doen aen d° Episcopius, ende can ick u E. of denselven ergens dienste of vruntschappe bewijsen, sult mij nae gering vermogen altijt volvaerdich ende bereyt vinden, t'welck ick wensche dat de proeve leeren mochte. Belieft u E. aen mij te schrijven, hebt den uwen te seynden onder couverte van Sr Julio van de Moore [5]), coopman tot Hamborch, ende sal mij wel gheworden.

Hiermede, naer mijnne jonstige sallutatie met wensinghe alles goets, Gode gratie ende genade bevoolen. Desen 11 Decemb. 1620, ouden stijl.

U E. goetgonstigen ende dienstwilligen vrundt.

Eerwaerde, achtbaere ende godgheleerde
D° Johannis Vytenboogaert, of in absentie aen D° Simon Episcopio, geweesen
proffessor, residdeerende tot Antwerpen.

1) Uit mijne collectie. — Het eerste gedeelte van dezen brief is helaas verloren geraakt. Hoewel ongeteekend, is het handschrift toch ongetwijfeld van den gewezen pensionaris van Haarlem, die toen op het slot Tönning woonde en een van 's Hertogen raden was.

2) Frederik III van Holstein-Gottorp.

3) Kamerheer van den Hertog.

4) Dit zal hier verstaan moeten worden in den zin van het Hoogd. „währen."

5) De woorden „mijn swager" zijn hier doorgehaald.

CCLXIII.

J. WTENBOGAERT, S. EPISCOPIUS EN N. GREVINCHOVEN AAN DE OPZIENERS VAN DE REMONSTRANTSCHE GEMEENTE TE ROTTERDAM [1]).

Over het opstellen van eene confessie.

Eersame, seer godtsalige, waerde, seer l. Broeders.

U WW. kan niet onbekent zijn dat de Societeit der Remonstranten, voor een jaer sijnde bijeen vergaedert, om veel gewichtighe redenen doe voorts gebracht, resolveerde dat men eene confessie off verclaringhe van't gevoelen der Remonstranten in saken van religie soude stellen, ende dat ter selver tijt eenighe wierden gecommitteert om daervan een ontwerp te maken, t'welck daernae den Broederen soude werden behandicht, om geexamineert te worden. Dit is een tijt lanck naegebleven door vele swaricheden ende beletzelen, de voors. Societeit overgecomen. Daernae vernomen hebbende dat niet alleen de Contra-Remonstranten, onse parthijen ende vervolgers, oorsaeck naemen te roemen, dat de Remonstranten niet en souden konnen off derven eene soedanighe confessie off verclaringhe eendrachtelick stellen, off, soe wanneer sulx soude geschieden, men alsdan soude ontdecken vele vrembde dingen, die zij uytgaven onder deselve te schuylen, maer dat oock

ontallicke vrome Christenen in den lande 't stellen van eene confessie noodich hielden ende haer daernae verlanghden, om daerdoor den voorn. wederpartijen ende vervolgeren te beter den mont te stoppen ende veler gemoederen gerust te stellen; — hebben wij noodich geacht 't selve werck bij der handt te nemen. Daernae gesien hebbende hoe sinisterlick men de Remonstranten over dit stuck, met t'uytgeven van de sententie onses W. Broeders D. Grevii [2]) (denwelcken, als oock onse andere mede-broederen gevangenen in den Heere, de goede Godt troosten ende stercken wil) ende van M. Episcopii brieff, socht verdacht te maken, hebben wij, soe in onse missive aen de hh. Staten Generael als andere schriften te kennen gegeven t'ongelijck dat men ons dede ende de voorn. goede meininghe onser Societeit in desen deele opentlick verclaert. Waerop wij voorts door Godts genade soe verre in dit stuck getreden sijn, dat deselve confessie ende verclaringhe alle ontworpen ende verscheiden Broederen om t'examineren in handen gegeven is, in meeninghe van deselve daernae oock anderen te communiceren, ende goetgevonden sijnde, ter eeren Godts ende tot gemeine stichtinghe in't licht te geven. Terwijle wij hiermede besich sijn compt ons, maer weinich dagen geleden, ter handen een seker geschrift, onder den naem van eenighe om de waerheyt verdruckte lieffhebbers van christelijcke ende rechte vrijheyt der conscientie wtgegeven, metten tytel van Waerschouwinghe over 't stellen van een confessie, begrepen in zekere extracten, etc, daermede d'autheur [3]) (die niet gesien en heeft van't gene wij onderhanden hebben, ende van ons christelijck voornemen niet wel en is geinformeert) de lieden soeckt in te beelden, dat 't stellen van confessie onnoodich, niet schriftuerlijck en is, ende tegen de christelijcke vrijheyt strijdt. Nu ist seer waerschijnlick dat de voorn. onse partijen ende vervolgers de voors.

Waerschouwinghe sullen soeken te misbruycken tot der Remonstranten naedeel ende groote beswaeringhe, wtstroyende dat sulx der Remonstranten werck is, gepractiseert om 't stellen van eene confessie t'ontgaen, ende alsoe behendelick te wederroepen ende in te halen 't gene dies aengaende, soe in de voors. missive aen hare H. M. als elders, conform de voornoemde voor jaer ende dach genomene resolutie, is verclaert. Daerover dan deselve onse parthijen ende vervolgers voorts lichtelicken souden roemen waerachtich te zijn 't gene zij met groote onwaerheyt van de Remonstranten hebben gestroyt, tot ontrustinghe van vele duysenden, die nae de confessie verlangen, mitsgaders tot groot naedeel onser christelijcke saecken. Om waertegen, soe veel in dese gelegentheyt doenlick is, te voorsien wij goetgevonden hebben uwe WW., als ook allen anderen Remonstrantsche gemeinten, aen dewelcke wij in gelijcker voegen mede schrijven, bij desen wel rondelicken te verclaren, dat de voorn. Waerschouwinghe noch van ons, noch van eenich lidt onser Societeit, noch ook van onsen off der gemeiner Remonstrantscher Societeit wegen en is uytgegeven; ende dat wij de reden in deselve aengetogen soedanighe niet en vinden, dat wij daerom van ons voorgeroert christelick voornemen in 't stellen van eene confessie off verclaringhe onses gevoelens in saken van religie souden affstaen, dienvolgende wij ook met Godts hulpe geresolveert sijn daermede voort te varen, ende metter daet te betoonen, dat deselve onse confessie niet en strijdt met Godts woordt, nochte in eeniger manieren de christelijcke ende rechte vrijheyt der conscientie tegen off naedeelich is, maer met beide seer wel accordeert ende overeencompt; ook dat deselve niet en dient tot een oorsake van scheuringhe, maer van eenicheyt; u WW. middeler tijt broederlick ende vriendelick biddende ende versoekende dit selve allen ende yeder dien het behoort tot weringhe van alle ongerusticheyt kennelick te

maken, ten einde zij haer oordeel opschorten, totdat zij alles gesien ende aen den rechten toetsteen geproeft sullen hebben. Hiermede,

Eersame, seer godtsalighe, waerde seer l. Broeders in den Heere, willen wij u WW. alle te samen de genade ende barmhertigheyt Godts in Christo Jesu bevelen ende hem bidden, dat hij u WW. ende ons allen verleene volstandigheyt in't goede, om daerinne cloeckmoedelick in lieffde, vrede ende goede eenigheyt voortgaende, ter zijnder tijt eene heylsame verlossinghe wt dese onse verdruckinghe te verwachten, tot eere van zijnen h. naem ende onser aller sielen salicheyt. Desen 15 December 1620.

Uwer WW. gantsch dienstwillighe Broeders ende dienaers in den Heere, de gecommitteerde der Societeyt der Remonstranten ende in aller name,

J. Wtenbogaert.
Simon Episcopius.
Nicolaus Grevinchovius.

Eerwaerdighe, godtvruchtighe, seer geleerde, voorsienighe, de kerckendienaren ende opsienders der Remonstrantsgesinde gemeinte tot Rotterdam.

1) Deze brief zag nog in ditzelfde jaar het licht (*Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 94), en is hier op nieuw afgeschreven naar het handschrift op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam (*Catal. v. Handschr.* No. 1925).

2) Zie boven No. CCLIV.

3) Deze was D. R. Camphuysen. Vgl. *Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 159.

CCLXIV.

J. WTENBOGAERT AAN N. VAN SORGEN [1]).

Zijne vrouw zal naar het land terugkeeren, in het belang harer goederen. Hij denkt er over naar Stade te gaan. Zijne Haagsche

vrienden vergeten hem. Hij dankt Van Sorgen voor zijne hulp. Over zijne vrouw en zich zelven. Nieuwstijdingen.

Mijnheer.

U E. brieff van den 26 is mij wel behandicht, dien van den 28 Jan[ri] hebbic niet gesien. Den inhoudt evenwel kan ick genoch vaten wt de repetitie, gedaen in desen. Ick sie u E. zijn best doet, sonder grote vordering. Ick danck u E. van zijne lieffde, ende bid God om patientie, want ons cruys seer groot is. Van het transport heb ick nae t'schrijven gedacht, dat het niet soude willen vallen, gelijck u E. oock adviseert. Dat dan niet sijnde moet mijn huysfrou nae t'landt, ten sij sij hier blijvende het haere datelick mede wil hebben aengeslagen in cas van oorloch. U E. blijft daerin, soe ick merck, even scrupuleus ende en wil niet raden. Soe hebben wij malcander moeten raden, ende vinden goedt dat zij haer int landt geve ende niet en gae in den Haech, maer elders bij vrienden blijve, totdat sij nae haere saecken wat sal hebben vernomen, ende alsoe wachte totdat sij wete waer ick sal komen te resideren, want ick dat noch niet en wete. Dat u E. mij schrijft van Staden is mij sonderling aengenaem. Mij dunckt wel voor t'apparentste den keer derwaerts off daeromtrent te nemen, om veel reden, maer weet qualick hoe ick daer comen sal van hyer. Want het grote swaricheyt sal hebben, soe wel te lande als te water, twelck een van de redenen is waerom wij best achten dat mijn huysfrou int landt wachte, alsoe sij wt het landt nae Staden off anders die wech op bequamer met haer behoeften sal konnen reysen, wanneer ick met Godes hulpe daer wesen soude. Dat u E. meynt dat yemant mij van elders yet desen aengaende soude adviseren is niet; niet een mensch wten Haege en schrijft aen mij, wtgenomen u E. ende somtijds d'een van die 2 vroutjes, u E. bekent. Andelius vergeet mij. Hamel [2]) heeft den rock

gekeert, de Mijst becommert sich soe weynich met mijn dingen, als off hij mij noyt gekent en hadde. Soe gaet het nae tveersken: Donec eris felix etc. Dit gheeft mij oorsaeck om God te meer te dancken dat hij u E. hart tot medelijden heeft bewogen tegen mij ende mijn huysfrou, om onse saecken, als off die u E. eygen waren, aen te nemen (gelijck ick daervan verseeckert ben) ende om te thonen een hert, niet alleene eens broeders maer oock eens kints tegen zijn vader ende moeder; twelck ick oock neem voor een teecken van Gods voorsienicheyt over mij, die mij eenen soe getrouwen vriendt verweckt heeft, die oock u E. grote loon wesen zal, alsoe ick doch den middel niet en hebbe van eenige recompensie te doen. Nu bidde ick u E. hertgrondelick alsnoch in deselve getrouwicheyt ende sorge te continueren, ende mijner bedroeffder huysvrouwen saecken sich voorder laten bevolen sijn. Ende off zij daeromtrent zijnde in stillicheyt u E. versocht eens bij haer te komen all heymelick, soe vertrouwe ick dat u E. niet laten en sal (indient eenichsins doenlick is) haer daerin te gelieven, om haer te hooren ende te raden. Ick blijfl hier niet, maer ben noch niet seecker geresolveert waer ickt setten sal. De Heer wil mij een wech wijsen. Nunc ostendenda sanctorum et fides habentium testimonium Jesu. Ick ben getreden (soe de calculatie niet en mist) in mijn 64e jaer. Wat heb ick mijn leven sorge ende swarigheyt gehadt, bijsonder sedert 15 off 16 jaeren herwaerts! Hoewel het den luyden, die haer door de opinie van de reputatie ende eere, die ick weerlick bij de menschen scheen te hebben, lieten bedriegen, anders docht. Dit ist alderswaerste, dat opt leste komt. Nu welaen, ick wil mijn vinger op mijn mont leggen ende seggen: Heer, ghij hebt het gedaen, geeft mij gedult ende volstandicheyt. Mijnheer, ick seg u adieu, ende en sal u E. mogelick in lange niet schrijven. Ick beveel u E. mijn huysfrou. Wij hebben t'samen wat gemaeckt, sij sal u wel seggen wat

het is. Comt sij mij te ontvallen, denckt mijn staet in mijn oude dagen. Dan wat wilt ghij, mijn siel, u selven quellen? Hoopt in God. Sij doet wel met mijn, ick ben te vreden, ick danck haer. Mij dunct dat dit scheyden een scheyden is voor alle tijdt. De Heer geve haer ende mij ruste. Ick weet niet meer te seggen, de nature wordt mij meester ende doet mij den moer overlopen. Mijnheer, bidt voor mij, vaert wel ende doet wel. U E. huysfrouwe [3]) zij hertelick gegroet, oock alle uwe kinderen, oock andere bekende vrienden, hoewel sij mij alle duncken doot te zijn, uwe E. wtgenomen. Bedanck mij sonderlingh de heeren, die in mijner huysfre saecken helpen raeden, als de heeren Veen, Vergres, Strijen, Verdoes, Andel, Bosch, Broers [4]) ende andere, ende segt haer dat ick haer dienaer ben. T'salaris dat sij van mij nu hebben te verwachten sal sijn mijn gering gebedt. Dit ist loon dat mij de werelt gheeft voor weldoen, dat se mij tot een lantloper maeckt in mijn oude dagen. Hier om heeft S. Exe ende de Staten mij gesleept te velde, om mij eyntelick, affgemant sijnde in haeren dienst, mijn armoede te benemen ende de werelt te bang te maecken. God siet ende hoort het, wille het doch haer niet toerekenen. Wat mij aengaet, ick hope niet te kroocken noch te buygen, maer de waerheyt ende gerechticheyt soe lang ick leve nae mijn doen voor te staen, met dit vertrouwen dat God mij de handt bieden ende hyer namaels d'onsterffelickheyt geven sal. Vale hominum amicissime. 6 Martii 1621.

T., J. W.

Nieus is hyer niet, dan dat de luyden hier de moet verloren geven, vergaende de trefves, ende dat veel gesproken wordt van lichtinge van volck; anders ist hier in dese stadt still. Van Franckrijck: dat de coninck de heer ambass. souden hebben doen aenseggen, dat Arssen sou sich wachten onder zijn oogen te komen, ende dat hij ver-

wondert was dat sij sulck een hadden in haer suite gebracht, waerop de jonckman te post soude vertogen sijn. Ick houde het voor een fabel [5]). Noch dat Jeannin [6]) ende Boissise [7]) hun souden gegeven zijn als commissarissen om met hem te handelen; dat de coninck handelen wil voor Grotio ende Hogerbetz; dat de coninck op nieus seer soude sijn gestoort, doordien S. Ex^e^ een schip met 6 stucken geschuts met wapenen voor 4 off 5000 man ende ander equipagie van oorloge soude hebben gesonden ter zeewaert in, als of hij dat zoude hebben willen, Franckrijck ende Spaengien om seylende, de Roone doen inbrengen ende voort te landen op Oraengie, ende dat t'selve sijnde gestrant, men wt de commissarissen ende anderssins soude hebben bevonden, dat het was gedestineert op Rochelle. Eyntelick wat Molin aengaet, twordt mij met meer als een brieff seecker wt Paris geschreven, dat hij een doodt man [soude sijn] soe men hem crege, doordien een brieff van hem soude sijn geintercipieert aen den coninck van Engellandt, daerbij secours versocht wordt voor de Huguenoten. Den Heer bevolen.

Eerentfesten, achtbaren ende seer discreten
Mr Niclaes van Sorgen, advocaet in Sgravenhage. Franco.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1926. — Van Sorgen ontving dezen den 7den Maart.

2) Zeker Mr Geeraerd Hamel, landsadvocaat van Utrecht.

3) Mij onbekend.

4) P. van Veen en Corn. Bosch waren, even als Andel en Strijen, advocaten te 's Hage; waarschijnlijk ook de anderen, ofschoon ze mij van elders niet bekend zijn.

5) Werkelijk was het een fabel. De buitengewone gezanten, die in Februari 1621 te Parijs aankwamen, hadden Aerssen niet in hun gevolg medegenomen.

6) Pierre Jeannin was president van het parlement van Bourgondië. Hij stierf den 31sten Oct. 1622.

7) De Thumery, Sieur de Boissise, was in 1618 als buitengewoon ge-

zant te 's Hage geweest, en kort na Oldenbarneveld's terechtstelling vertrokken.

CCLXV.

J. WTENBOGAERT AAN DE STATEN GENERAAL [1]).

Hij verdedigt zich tegen de beschuldiging van Nic. Spont, die gezegd had van hem den *Morgen-weecker* ontvangen te hebben. — 30 Maart 1621.

1) Afzonderlijk uitgegeven in 1621 (*Bibl. der Remonstr. geschr.* bl. 95) en later opgenomen in WTENBOGAERTS *Leven*, bl. 363, v.

CCLXVI.

INSTRUCTIE VAN DE DIRECTEUREN DER SOCIETEIT VOOR DE GECOMMITTEERDEN NAAR DEN HERTOG VAN SLEESWIJK-HOLSTEIN [1]).

Betreffende de vestiging der Remonstranten in Sleeswijk.

Instructie voor de EE. Carolus Niellius ende Wilhelmus Lomannus [2]), gecom^den^ om te reysen nae S. F. G. van Schleyswijck Holsteyn enz., om met deselve op de residentie der Remon^n^ in deselve landen, hun bij S. F. G. aengeboden, te handelen.

In den eersten sullen haere EE. arbeyden door goede heeren ende vrienden acces te krijgen bij S. F. G., om waertoe te komen sij sullen mogen gebruycken den heere van Wedde, genaemt Willem van Hove [3]), mitsgaders Gebhart van Hensbeeck, dewelcke zij derhalve van wegen de Societeyt dienstelick sullen begroeten, ende hueren raedt ende hulpe versoecken.

Sullen oock arbeyden om eenige van S. F. G. raeden

aen te spreecken, namelick soedanige met dewelcke zij sullen vermanen dat S. F. G. dit stuck heeft gecommuniceert, denwelcken zij der Societeyt onderdanige dienst sullen presenteren, derselver hulpe ende addres versoecken.

Edoch, off best sal zijn eerst S. F. G. zelven off dese raeden aen te spreecken, sullen sij, daer zijnde, dienen te vernemen, ende soude mogelick t'eerste best zijn, indien men daertoe geraecken kon, soe te verhopen is.

Audientie bij S. F. G. verworven hebbende, sullen deselve der Societeyt onderdanighste dienst presenteren, met danckseggingе van de genade ende gunste alreede ontfangen, door de voorgaende besendinge van E. Gebhart Hensbeeck.

Sullen voor S. F. G. van den grondt de gehele saeck der Remon^{n} ab ovo, gelijck men seydt, beginnende, onderrechten, aenwijsende voornamelick d'oorsaecke daerdoor deselve genootsaeckt zijn geweest de Remon^{ie} te presenteren, ende de drie alternative seer stellighen versoecken in deselve gedaen, namelick van een Synode die wettich ende vrij waer te obtineren, off onderlinge tolerantie off ontslaginge van dienst, van welcke drie de heeren Staten van Hollandt (die de wettige overigheydt waren in Hollandt, gelijck oock die van Utrecht in Utrecht, Overijssel in Overijssel enz.) 't middelste, namelick de onderlinghe verdraeghsaemheyt, best gevonden hebben, ende daerop genomen sulcke ende sulcke resolutien, oock tUtrecht sulcke ende sulcke ordre gestelt, daernae haer de Remon^{n} in alle gehoorsaemheyt hebben gereguleert, maer dat de Contra- haer allenthalven daerteghen hebben opgestelt, aen haere coorde crijgende S. Ex^{ie}, eenige steden ende provincien, oock 't volck opmaeckende ende onder 't dexel dat der Remon^{n} gevoelen een nieuwigheyt was enz., daer nochtans t'contrarie warachtich is.

Dat S. Ex^{ie} selve de onderlinge tolerantie heeft toegestaen, ende dickwils geseydt dat men beyde partijen be-

hoorde te maintineren, hoewel deselve naderhandt een andere cours genomen heeft, sijnde (soo het schijnt) daer toe meer bewogen geweest door consideratien van staet [4]) als door consideratie van religie.

Hiertoe sal dienen 't verhael van alle de proceduren, soowel int kerckelicke als int polityck voorgevallen, voor soo vele die in dese saecke door malcanderen sijn vermenght geweest, ende qualick van de anderen konnen gescheyden worden, als specialick 't point van de waertgelders ende diergelijcke.

Sonderling dient S. F. G. wel ingedruckt de grondt, waerop de wetticheyt van het weygeren van synode ende t'aennemen van waertgelders rustede, namelick de souvereiniteyt van elck provincie, ende de vrije dispositie die elck hadde behouden int stuck van religie volgens de naerder unie, ende daer tegen hoe notoirlick deselve unie is geinfringeert bij deghene die anders hebben gedaen.

Oock dienen aengewesen der Contra-remonstranten voorgaende faiten, conventiculen ende complotteringen, om de Rem[n] bij vooroordeel te condemneren enz., daerdoor de heeren Staeten van Hollandt enz. te meer veroorsaeckt zijn geweest soodanigen synodum nationael als sij voor hadden, niet in te willigen, gelijck oock t'aennemen van waertgelders veroorsaeckt is door de voorgaende desordren ende insolentien t'Oudewater [5]) gepleecht.

Mogen oock wel teffens met bescheydenheyt doen verstaen, dat dese questie van religie sommigen heeft gedient om haer partijschappen tegen anderen, lang gefoveert, wt te voeren, twelck de Remon[n], die haer daermede niet en bemoeijen, maer simpelick soecken de waerheyt ende quijtinge haerer conscientie, hebben moeten misgelden.

In alle desen sullen sij alle scherpheyt van woorden mijden (bijsonder daer zij van de persoon van S. Ex[e] spreecken) [6]), sonder nochtans te verswijgen t'ghene ter saecke dient ende notoir is.

Dit aldus sijnde verclaert, ende daerbij hoe ende op wat maniere de synodus gecombineert, gehouden ende besloten is, ende hoe men daer met de Remonstrⁿ heeft gehandelt, wat acte men desen daernae heeft voorgeleydt om geteeckent te worden, ende wt wat reden deselve geweygert is, ende hoe de Remⁿ daer te lande wtgeset zijn geweest, sal men mede bij forme van verhael (sonder noch yet te versoecken) te kennen geven, hoe de kercken der Remⁿ bij seeckere ordre van besendinge zijn geconserveert geweest, oock van collecten, ende placaten daertegen wtgegaen; oock hoe de Remⁿ haer saecke bij wtgegeven tractaten ende boecken hebben gedefendeert, ende hoe eyntelick sulcx alles door God almachtich gesegent is, enz.

Particulierlick sullen haer EE. oock sorghen te justifieren de persoon ende actien derghener onder de Remonⁿ, die meest int ooch lopen [7]), met verhael van de oorsaecken des haets tegen denselven, met sijn onschult daer tegen, all tot dien eynde, dat alle naedencken tegen de Remonⁿ int gemeyn ende int particulier, als off sij mishandelt hadden tegen de religie, staet van t'landt ende S. Exᶜ, mach wechgenomen werden; ende dat sij bij S. F. G. mogen werden gereputeert ende gehouden voor eerlicke luyden, die ten onrechte ende alleen om waerheyt ende gerechticheyt wt haer vaderlandt zijn verdreven, die men daerom mach ende behoort alle christelicke hospitaliteyt te bewijsen, ende soodanigen sijn, dat de Furst ende Stenden, die haer in haer protectie nemen, niet anders dan alle gehoorsame dienst ende getrouwigheyt van deselve en hebben te verwachten.

Dit gedaen, te komen tot het verhael van t'gebesoigneerde met Hensbeeck ende van de redenen, die de Remⁿ hebben belet tot datelick vertreck te resolveren, namelick dese: 1 dat de oorloge noch onseecker was, ende dat de Societeyt noch onlancx vergadert sijnde, best hadde gevonden in cas van treves t'Antwerpen te blijven; 2 dat

oock alvorens te vertrecken, ordre most gestelt worden op den dienst der kercken ende collecten, eer wij souden komen te vertrecken, opdat alles niet en liep in confusie; 3 dat de kercken geschapen waren te verflauwen ende gedissipeert te worden, ingevalle deselve souden comen te horen van t'vertreck der directeurs, sonder te voren wel geprepareert te zijn door aenwijsinge van de goede redenen van t'selve vertreck ende de apparente utiliteyt, die daer wt soude komen te ontstaen voor de Societeyt. Ende dat dese redenen niet konden met goeden grondt werden voorgestelt, sonder alvorens naerder bescheyt ende openinge te hebben van eenige saecken enz., namelick voor-eerst van vrije oeffening van religie in S. F. G. landt, met alles wat daeraen cleeft, als scholen, druckerij enz.; daernae van vrijheyt om onse saecke int landt te mogen dirigeren nae dat de noodt soude vereyschen; ten derden voor de bequamicheyt om de directie van daer int landt te konnen doen.

Alsoo nu nodich was tot verseeckering over de eerste 2 pointen met S. F. G. te spreecken ende S. F. G. geneych[d] well te verstaen, ende tot het derde nodich was de gelegenheyt des landts tot beslissingh, most dese besendinge notelick geschieden; te meer omdat men weynich apparentie sach, dat sich yemandt lichtelick soude laten bewegen om t'landt te verlaten ende tot bouwen van eene nyeuwe stadt op den Eyder (daertoe men verstaet S. F. G. seer te inclineren) te begeven, sonder alvorens van alle gelegenheyt wel onderricht te sijn door soodanige, die van haer wesen alles souden hebben erkondicht ende besichticht; soo oock bij onse eerste memorie aen Hensbeeck medegegeven, te kennen gegeven wordt.

Dat dit dan is d'oorsaeck van dese comste ende last, met onderdanige bede S. F. G. meeninge daerop te mogen verstaen.

Ende alsoo S. F. G. mogelick spreken sal van eenich

aental familien wt de Nederlanden derwaerts te brengen, dient daerop verclaert, dat de Remon[n] haer daertoe niet konnen verbinden, alsoo het hun niet en soude voegen yemant daertoe te raden, om in toecomende tijden gheen verwijt te hebben, indien het denghenen die dat souden hebben gedaen op haer aenraden, niet en beviel, maer dat evenwel niet en is te twijffelen, off vele en sullen wel van selven opbreecken ende volgen, wanneer de directeurs de gelegenheyt aldaer soodanich sullen hebben bevonden, dat sij hun aldaer willen ter neer slaen, ende deselve haer meninge neffens haer gevoelen ende oordeel van de oportuniteyt aldaer sullen hebben verclaert ende te kennen gegeven.

Ende alsoo int vaderlandt meer personen als alleen de Remonstranten haer bij de tegenwoordige regieringe houden geoffenseert, te vernemen off denselvigen oock aldaer vrije woninge met exercitie van religie soude werden vergonst, indien zij hun derwaerts metter woninge wilden begeven.

Voorts worden de voorn. gecom[den] gelast ende versocht d'intentie ende meninge van S. F. G. opt bouwen van eene nieuwe stadt ende de conditien van dien wel te vernemen, oock de gelegenheyt van t'heele landt, steden, dorpen, wateren, rivieren, comoditeyten van negocie ende commercie, leeftocht, locht, houdt ende torff tot brandt, met alles wat nodich ende dienlick es te weten, eer men sich aldaer soude willen neerslaen metter woninge, te besichtigen ende te verstaen, om van alles te mogen doen pertinent rapport.

Oock van imposten ende lasten, die de inwoonders aldaer souden moeten dragen, ende te sien off die Nederlanders, die daer souden mogen komen, gelijcke vrijheyt metten inwoonders int stuck van trafficque souden mogen becomen, ende off men soude mogen vercrijgen vrijheydt van opbreecken, alst yemandt mochte gelieve sonder issuegelt off yet anders daervoor te geven.

Indien S. F. G. soude willen drijven op eenige collatie metten predicanten aldaer te houden, dient deselve beleefdelick geexcuseert ende gedifferеert, totdat men de residentie aldaer vast soude hebben genomen.

In saecke de gecomm^de^ haers oordeels de gelegenheyt vinden nae wensch, en sullen haer EE. evenwel niet eyntelick beloven off verbinden van wegen de Societeyt, maer S. F. G. verstaen te sullen doen van alles goet rapport ende wel te versorgen, dat de reste volgen sal.

De reste wordt hunne wijsheyt ende voorsichticheyt bevolen op de conferentien die voorvallen sullen.

Sall haer EE. gelieven haere reyse ende wedercomste soo veel te spoeden als mogelijck zall zijn.

Minute van credentiebrieff aen S. F. G.

Doorluchtighe ende hoochgeboren Forst, genadichste Heere. E. F. G. sijn onse onderdanige diensten alle tijdt te voren.

Genadichste Heere. Wat wij onderschreven, E. F. G. onderdanige dienaers, op derselver E. F. G. verseeckering ende geleydtbrieff onderdanighst hebben geantwoordt, sulcx heeft E. F. G. wt onse memorie denselven Gebhart Hensbeeck medegegeven, ohn twijfel volcomentlick verstaen. Ende alsoo wij daerinne belooft hadden eenen ofte meer wt onse midden aen E. F. G. aff te veerdigen, om deselve E. F. G. eenige hoochwichtige ende ter saecke nutlicke ende dienstlicke poincten voor te draghen, ende daerop E. F. G. genadige will ende meninge te verstaen, hebben wij de thoonder deses, de hoochgeleerde ende godvruchtige Carolus Niellius ende Wilhelmus Lomannus, onse l. ende waerde medebroeders, ten eynde als voren, derwaerts gesonden, E. F. G. alleronderdanighst biddende deselve genadige audientie te willen vergonnen, op t'gheen haer ll. ende WW. van onsen wegen E. F. G. onderdanich sullen voordragen, ende daerop E. F. doorl^t^ meninge ende

willen genadichst verstaen, opdat wij van dezelven volcomentlick onderricht sijnde, eene goede eyntelicke resolutie tot eere Godts ende E. F. G. dienst, soo veel doenlick nemen mogen. Wij willen middelertijdt God den almachtigen bidden.

Doorluchtichste, hoochgeboren Forst, genadichste Heere, den persoon E. F. doorl[t] te willen nemen in sijne godlicke bescherminge, ende derselver gestrenge regeringe tot veler voorspoet segene. Datum Antwerpen desen Martij 1621.

E. F. doorluch[t] onderdanichste dienaren,

J. W.
S. Ep.
N. Gr.

1) Naar eene minuut van Wtenb. op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 228.

2) De namen zijn hier en verder in dit stuk doorgehaald. W. Lomannus was in 1616 van Harinkhuizen te Noordwijk beroepen en in 1619 afgezet.

3) Vroeger een aanzienlijk koopman te Amsterdam, vermaagschapt aan De Groot, thans tijdelijk in Holstein gevestigd.

4) Hier zijn de volgende woorden doorgehaald: „en jalousie van d'authoriteyt van wijlen den advocaet Barnevelt (die men hielt de saeck der Remonn te geaffectioneert te zijn, ende op denwelcken S. Exe, om deze politycke oorsaecke, seide niet wel gesint te zijn, ende daerom de partije der Contra-rem. [toegedaen], om door deselve tot sijn voornemen tegen den advocaet te geraecken)."

5) Hier heeft bijgestaan: „t'Amsterdam en Haegh," maar dat is doorgehaald.

6) Wat hier in parenthesi staat is doorgehaald.

7) Hier heeft duidelijk gestaan: „namelick J. W.," doch dit is doorgehaald.

CCLXVII.

AD. VAN DE WAEL AAN J. WTENBOGAERT [1]).

Er zijn brieven verloren gegaan. Hij verblijdt zich over de verlossing

van De Groot. Mededeelingen aangaande de verhooren die hij ondergaan had.

Monsieur.

Uwen beleefden brieff van den 4den Julio 1620 heb ick wel ontfangen ende overlang beantwoordt, maer nu versta ick vuyt Tresells [2]) schrijvens, dat hij den sijnen niet becomen heeft, twelck u Erw. end dno Spinhovio sonder twijffel ook wederfaren sal sijn; doch dar was niet in, al de werrelt mochte het wel lesen. Als het leger vor Wesel lach, worden mijn huysfrauwes brieven aen mij bey enige soldaten den brenger affgenomen ende opgebroecken, evenwel wederom gegeven, want daer niet anders als van onse menage in geschreven was. Hoe besuarlick mij geweest is al hetgeen ick geleden heb ende noch lijde, can u Erw. bij sijn eigen cruys lichtelick affmeten. Maer wat raedt? Wij moeten met patientie den tijt verwachten, off die goede Godt sich ons noch eenmael weder annemen wilde; heb evenwel grote vrese dat ons lieve vaderlant, dor quaet beleit van saecken, te gronde gaen sal. Want na mijn gering ordeel sijn alle fundamenten van die republycq op schroeven geset. Doch ick mach het beclagen, maer can niet helpen, als Godt darom bidden. Ick ben seer verblijt dat Grotius vuyt sijn miserie vor so veel verlost is, hope dat Hogerbeets nu metter tijt ook gerelaxeert mochte worden, nu die loss is, die sij gemeugelijck (*sic*) gemeint hebben, dat haer meest solde cunnen beschadigen. In u E. schrijvens had ghij van mij begeert te weten, wat mij uwenthalven gevraecht, wat ick ook darop geantwordt hadde. Ick hadde u vor desen geantwordt, te weten: dat mij seer veel gevracht is, twelck ick niet al heb cunnen onthouden. Ick had mijn antworden selver geern op haer vragen angetayckent, solde se also beter hebben cunnen onthouden; maer t'mocht mij niet beuren, mochte ook noch vragen noch antworden noit mer sien. Alle mijn

sijne geboden wandelen, ende t'gelove dat sij hebben in Jesum Christum door goede wercken ende sonderling der lieffde bethonen, geven en wil, twelck is het ewige goedt dat onvergancklick is ende den mensch onverganckelick maeckt in vreuchde. U l. huysfrouwe en weet ick niet oyt gesien te hebben, maer haer wordt getuygenisse gegeven van godvruchticheyt. Ick wenschte sij wiste hoe ick mij voor desen in alle mijn doen ende laten, bijsonder oock in uws vaders zal. saeck ende onder de vrienden aldaer hebbe gedragen, sij soude ontwijfelick medelijden met mij hebben, ende mij alsoe hertelick bewogen zijn als u l. voorgaende zal. huysfrouwe was. Nu kan't wesen dat onkunde onminne maeckt, ende dat de logenen, tegens mij met hopen wtgegeven, haer herte mogen hebben ingenomen. Oock en weet ick niet (doch hope) off mijne wensch ende groete haer aengenaem zijn zal. Evenwel kan ick niet laten haer alles goeds in den Heere toe te wenschen, ende bijsonder deselve godvresentheyt, lieffde, vrede ende segeninge, die ick u l. gewenscht hebbe, opdat gelijck ghij te voren twee zijnde nu een geworden sijdt door den bandt des huwelicx, ghij alsoe in rechte vrede, lieffde ende eenicheyt leven mocht. Oock bidde ick God dat sij eene goede moeder moge zijn over uwe lieve kinderen, die ick u oock bidde in de rechte vreese Gods te willen optrecken, niet soe dat nae de gemeyne manier der genaemder christenheyt genomen wordt, maer soe dat in der daet behoort te geschieden nae Gods will.

Hiermede, mon cousyn, seg ick à Dieu; want alsoe ick bemerck dat sich de saecken ten oorloge schicken, en ben ick niet van mening hyer in openbaren vijanden landt te blijven. T'wordt mij wel vergonst, maer t'en is mij niet geraden. Waer ick gae weet ick noch selve niet, maer sal sien waer mij de Heere, die mijn eenige hope ende troost is (want mijne vrienden, oock daer ick meest op vertroude, niet veel op mij en dencken, soe ick wel speure)

leyden sal. Mijn huysfrou, hope ick, sal u l. corts int landt verschijnen ende de boodtschap mondeling doen. Hierbij laet ickt nu blijven ende seg à Dieu. Wanneer ick verstaen sal dat u E. begerich is te weten waer ick soude mogen te lande komen, sal ick u E. laten weten. Want alsoe u E. tot noch soe sober is geweest aen mij te schrijven, weet ick niet off u E. seer begerich is om te weten hoe't met mij gaet. Gedenckt de voorgaende vrientschappen, mon cousyn, onder ons soe oprechtelick onderhouden, ende dat dit ballingschap is om een goede saeck; oock hoe het met mij gestelt mach zijn in mijne oude ongevallige daegen. Meer en seg ick niet. Bidt den Heer voor mij, ick wil oock voor u l. bidden. Groet mij u l. huysfrouwe ende alle uwe kinderen, insonderheyt Augustijn, mijn pil. Van gelijcken mijn heer u l. schoonvader, oock u E. moeder, broeders, susters ende alle de vrienden. In Antwerpen den 8 Mey 1621.

U E. dienstwillige neef,
J. Wtenbogaert.

Eersamen, voorsienigen, zeer discreten
Sr Augustijn Wtenbogaert, wonende
tot Amsterdam.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Calal. v. Handschr.* No. 1927.

2) Vgl. No. CCLX.

3) Hij hertrouwde met Geertruyd Geltsack. Zijn huwelijk werd op 12 Jan. 1621 in de Nieuwe kerk te Amsterdam voltrokken.

CCLXIX.

J. WTENBOGAERT AAN MEJW COMANS [1]).

Dankzegging voor hare deelneming in zijn lot. Zijne stemming.

Beminde suster in den Heer.

Denckt u E. soe dickwils op mij als ick op u E. dencke,

soe ben ick selden wt uwe gedachten ende gebeden. Ick heb u E. gehadt tot eene getuyge van mijne menichmael met tranen wtgeleeckte swaricheyden, doe ick noch daer was, ende van mijne voorseggingen over de afflictien die mij noch aenstaende waren. Ick oordeelde u E. capabel om alles te vaten ende te bewaren, ende sach uwe hartgrondige suyvere affectie tot mij, daerom sprack ick te vrijmoediger. Als de swaricheyden ende tempeesten mij van daer dreven, hebt ghij mij besocht ende getroost, oock tot hyer toe in dese stadt, daer ghij mijne benautheyt hebt gesien. Sedert heeft u de Heer tot den huwelicken staet geroepen ende mij tot lanckdueriger cruys ende meerder suckelingen; tot dat mij de tempeest van hyer nae Franckrijck gedreven heeft, ende mijne huysfrouwe weder nae t'landt, all waer zij u wederom gevonden heeft in bewijs voor de oude affectie, vriendelickheyt, medewaerdicheyt, ende alles wat eene bedroeffde vrouwe van eene hertelicke ende christelicke vriendinne nae gelegenheyt verwachten konde. Dit heeft zij mij overgeschreven tot uwen loff, ende ick schrijve dit tot hertelicke danckseggingc. Ick kan het niet vergelden, maer de Heer sal u loon ende vergelder wesen. Och lieve suster, wat komt mij oude man van vier en t'sestich jaren over? Wat een swaer kruys leydt mij de Heer op in dese mijne oude ongevallige daegen, soedat ick, t'is nu drie jaren, gheen seecker verblijff vinden kan, om in gerusticheyt, sonder vrese van met vreemde gesintheyt gequelt te zijn, mijnen sterffdach te verwachten. „Den roerdomp ick gelijck schijne, die stil woont in der woestijne; den steenuyl ben ick geleken, die alleen woont gans versteecken. Soe deensaem musche moet waecken, in stilheyt onder de daecken, soe moet ick oock voor en naer, wacker zijn met lijden swaer. Ick ete d'asschen int gemeyn als broodt in mijn lijden niet kleyn; vermenget is mijn dranck klaer, met mijnen tranen voorwaer, door uwen toorn, niet om lijden;

want ghij die mij hadt voortijden grotelicx ende seer verheven, hebt mij nu te grondt gedreven. Als een schaduwe vergaen snel mijn dagen door dit lijden fel. Ick ben verdorret als gras, dat voormaels affgemayt was." enz.; gelijck de gelovigen dit all te mael singen, Psalm 102. Even alsoe gaet het mij mede. Nochtans en verflau ick niet maer stae, ende sal staen door de genade des Allerhoochsten. Maer mij bedroeft dat ick Sion, dat vervallen is, niet helpen kan, ende dat ick niet heb een plaetsken om mij ter neder te setten, om u E. ende andere vrienden altemet met een brieffken te versoecken [2]), ende met eene schriftelicke, stichtelicke predicatie, van de oude die ick weleer gedaen heb, te vereeren, ende daer beneffens, dat ick mijn huysfrou niet hebben kan tot mijn geselschap ende troost, omdat zij mij mijnen nootdruft notelick wt het landt versorgen moet. Maer wat wil ick veel klagen? Dit is des Heeren wille alsoe, die de voren diep ende stijff over mij trecken ende mijnen rug doorploegen wil. Ende noch doet mij de Heer veel genade, want niet alleen castijt hij mij niet op veel nae nae mijn verdiensten, maer doet mij noch vele weldaden, mij troostende inwendich, mij gevende gesontheyt in alle dese wederweerdicheyt, ende mij alle tijdt eenige gunste verweckende, oock in vremde landen, gelijck ick nu noch in Franckrijck heb bevonden. Hiervan ende van ontallicke andere weldaden ben ick schuldich s. godlicke Ma^{t} te dancken, ende int goede voort te gaen, soe lang ick leve, met vertrouwen dat zijne goede gheest mij een wech wijsen sal. Want nae mij dunckt sal ick weder nae Vranckrijck moeten, om een plaets te vinden daer ick mij mach nedersetten. Middelertijdt konde ick niet nalaten u E., mijne getrouwe vriendinne ende suster in den Heer, dit brieffken toe te schicken, daer bij met u lieve man te begroeten, voor de vrienschap mijne l. huysvrou onlancx bewesen hertelick bedanckende, deselve, off zij u E. weder yewers in van

node hadde, wijders te recommanderen, ende mij in uwe christelicke gebeden te bevelen. Ick denck noch in een dach 10 off 12 niet van hier te vertrecken. Lijdt uwe gelegenheyt mij een brieffken daerentusschen te schrijven, sendt het aen mijn huysfrou daer sij is, sij salt mij beschicken ende t'sal mij aengenaem zijn. In Antwerpen desen 4 Juny 1621.

U E. dienstwillige vrient,
J. Wtenb.

Eerbare, deuchtsame Mejufvr. Comans,
huysfrou van .....[3]). In S'gravenhage.

1) Op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1928.

2) Hier komt, zoo als ook bij Hooft en and., *eerzoeken* in den zin van *bezoeken* voor.

3) De naam is geheel onleesbaar gemaakt. De voornaam schijnt Nicolaas te zijn.

CCLXX.

J. WTENBOGAERT AAN C. VORSTIUS [1]).

De vrienden zijn naar Keulen vertrokken. Vorstius wachte van hem geene vertaling van de confessie, noch eenig ander geschrift. Verslag van zijne reis naar Parijs. Uit Holstein heeft hij nog niets vernomen. — Antw. 4 Junii 1621.

1) *Pr. ac er. vir. epist.* Ep. 392. Antwoord op een brief van 14 Mei.

CCLXXI.

J. WTENBOGAERT AAN B. DWINGLO [1]).

De gevangenneming van Is. Welsing. Hij hoopt niet dat Dwinglo zich terug zal trekken. Over de collecten en het aanstellen van vaste predikanten bij de gemeenten. Over de reizen naar Frankrijk en

Holstein. Er moet eene historie van de synode uitgegeven worden. Het verdriet hem altijd in den vreemde te zwerven. Over Dwinglo's geschriften enz. Nieuwstijdingen.

Waerde heer, getrouwe dienstknecht Christi, gunstige vriendt.

Naedat ick den 1en deser smorgens onder uwer E. couverte affgesonden had mijne antwoorde aen dien vromen heer [2]), u E. bekent, zijn mij denselven dach s'avonts wel geworden de uwe van den 22, 23 ende 26 der voorledene maent, met de ingeslotene originele ende copye, oock den geslotene aen d Marinum [3]), die ick hem des anderen daechs goedts tijdts toesont. Ick danck u E. seer van de pertinente onderrechtinge van alles. Ick en hebbe met d. Welsingio [4]) noyt familiariteyt gehadt, maer den man oordeelende wt zijn werck, heb ick s. E. bij mij selve in grote eere gehouden, ende God gedanckt dat hij de Societeyt soe een nut instrument had toegevoecht, mij oock sonderling verheugende over uwer beyder eenmoedicheyt int vorderen van des Heeren werck, ende den segen die de goede God daerover hadde beginnen te geven in die stadt, daerom mij oock de tijdinghe van sijner E. droevige detentie te meer versloech. Want ick wel dencken konde dat die slach zijner E. ende desselven bedroeffden huysgesin, uwe E., die kercke ende onse gemeyne broederschap dapper treffen soude. Dewijl het nochtans den Heere gelieft heeft s. E. ende ons alle in sijner E. persoon soe hardt te besoecken, soe moeten wij niet alleen gedult nemen, maer s. godlicke M. grotelicx dancken van de sonderlinge cloeckmoedicheyt, dien zijnen getrouwen knecht (soe veel ick wt zijner E. brieff mercke) verleent; waerinne persisterende (gelijck ick vertrouwe) sullen zijne droevige banden buyten alle twijffel Gode ende s. E. sonderling eerlick, ende onse gehele Societeyt, dat is de gehele saecke vorderlick zijn. Ick sal oock dies-

aengaende aen hem schrijven, volgens uwe aenmaninge daervan ick u E. mede seer bedancke. Maer voor a danck ick God, dat hij door uwer E. getrouwe sorge end vlijticheyt aldaer (voor dewelcke ick nae waerheyt oordel soe dat betaemt) de saecken aldaer noch onderstuttet vrome helpers heeft toegeschickt, ende t'gheen aen ander mach feylen alsoe eenichsins gesuppleert. Ick heb d. Cor vino mijn gering beduncken geopent, hadde gehoopt da ghij malcanderen alrede soudt hebben gesproken, wil nie twijffelen off het en zij nu alreede geschiet off sal eerst daechs geschieden, mij daerentusschen oock hyerin ver blijdende, dat hyerover gheen onminne onder ul. beyde rijsen sal.

Gelijck u E. belofte van daerin niet te vertragen mij verblijdt, soe bedroeft mij de aengehechte conditie: immers soe lang ick in de Societeyt noch ben. Ick en hope niet, l. ende w. Broeder, dat de gedachten van daer wt te scheyden bij u E. logeren, weyniger tot resolutie ende daet komen sullen. Dat u E. vele dingen mishaegen, die sodanige gedachten somwijlen veroorsaecken, gelove ick, maer dat u E. daerom wt het werck scheyden soude, wil ick niet geloven. De saeck is te goedt ende u E. heeft voor deselve te veel gedaen ende geleden. Ick wil God bidden dat hij die gedachten van u were, ende tot dien eynde met meerder cracht wten hemel omclede. Dat u E. van twthaelen van de collecten schrijft is wtermaten verdrietich. U E. heeft grote reden daerover te clagen. U E. (hope ick) en sal evenwel continueren daerinne tbeste te doen, ende de luyden met goede redenen, die u E. niet en ontbreecken, op te wecken. T'is niet voor u maer voor t'gemeyn dat u E. sorcht, daerin men wel mach sonder schaemte gaen, als tot des Heeren werck. De Heer kan haer haest een liberaelder gheest instorten. Uwer E. consideratien van de gemeynten met ordinaris leeraers te voorsien en vinde ick niet sonder alle redene, ende mach

seer wel lijden dat u E. zijn advis vrijlick opene, twelck ick oock niet debatteren en wil, maer wensche dat alle de redenen, die daerop lopen, pro et contra, eens wel voorgestelt, rijpelick overwogen, ende dan gevolcht ware daer tmeeste gewichte is. Mij gedenckt dat dat stuck gemoveert wierdt oock bij mij, in de vergadering alhyer gehouden in Septembri 19, maer dat vast alle die daer waren swaricheyt daerin vonden, om veel redenen, die doe wierden voorgestelt. T'wierdt oock wederom vernieut in onse leste bijeencomste, maer de aenwesende Broeders persisteerden bij t'eerste, wtgenomen dat de commissien van 2 op 3 maenden souden worden gemaect, ende dat men bij forme van exceptie insicht nemen soude op die kercken ende dienaren, die te voren door wettich publyck beroep aen malcanderen verbonden sijnde, oock nu malcanderen konden ende wilden ten dienste staen. Indien de gelegenheyt sedert wat anders heeft geleert ende verandering vereyscht, daer wil ick niet tegen sijn, alleen is mijn wensch dat het nae onderlinge, rijpe overweginge ende met ordre geschiede. Ick meyne datter kercken zijn daer het practicabel is, oock daert niet en is; men kan se alle qualick op eenen leest schoeyen, soe uwer E. omsichticheyt oock wel bevroedt. De tegenwoordige practicke heeft hare inconvenienten, ick bekent, maer d'andere soude ontwijffelick, immers op vele plaetschen, oock de haere hebben. Wanneer weynich kercken met haere ordinarise, off d'ordinarise met haere kercken wel voorsien zijn sullen, waer blijft men met d'andere. Ick beken dat d'onnutte last behoort affgesneden te worden; maer l. Broeder, wie sal van deses off dies onnutticheyt oordelen? Wie sal se onderscheyden? Wie sal se afsnijden? Soude oock konnen gebeuren dat veel vrome luijden, die wel van goede wille zijn, maer gheen sonderlinge bequaemheyt hebben, ende evenwel om de gemeyne saeck lijden moeten, door sodanich affsnijden ten hoochsten souden werden bedroeft, ende

tot wterste armoede gebracht. Men hadde beter sommig
niet aengenomen, want turpius ejicitur etc. Maer ho
konde ment affweren? Daer zijnder die wel hebben ge
seydt dat sulcke ende sulcke kercken niet een helle
contribueren en souden, wanneer men sulcke ende sulck
niet mede en wilde aennemen. Dit en seg ick niet, w
Broeder, om uwer E. gevoelen te debatteren, geenssins
want ick bekenne dat het zijne redenen heeft, maer on
te beter op alles te doen letten, daertoe oock meer an
dere redenen dienen aengemerckt, die mij nu niet voo
en komen. Ick vrese wel met u E., dat de last groot
jae genoch ondragelick valt; men moet dien evenwel nie
van de halse smijten, maer malcander helpen dragen, so
veel wij konnen. Soe veel mij aengaet, ick wil u E. advi
in achtinge nemen, ende met de Broeders daervan spreec
ken, soe haest wij nu bijeen sijn, twelck ick hoop eerst
daechs te sullen geschieden. Aengaende de Fransche end
Holsteynsche reysen: als de Broeders hyer lest bijeen wa
ren, is daervan opening gedaen in volle vergadering, de
welcke goedtgevonden heeft de directeurs te lasten om
die saecken waer te nemen ende besendinge te doen, al
sij dat oorbaer souden vinden. Ick hadde mij seer gaern
geexcuseert, soe daervan als van de gehele directie, niet
om der saecke wille, want ick 't mede geraden vondt,
maer om mijn ouderdom, indispositie ende andere gewich
tige redenen meer, die ick de Broeders met grote ende
seer ernstige instantie voordroech. Maer twierdt anders
verstaen, ende alsoe ick mij eens ten dienst van 't gemeyn
hebbe geconsacreert, heb ick mij int eynde moeten laten
geseggen, de reyse aennemende met indispositie ende
ongemack, ende vertrouwen dat u E. ende alle andere, de
gelegenheyt der saeck wetende, niet qualick daervan
sullen oordeelen. Ick heb d. Cor. [5]) cortelick te kennen
gegeven tgheen aldaer bij ons gedaen is, ende de man
die met mij was daer komende, sal u E. van alles tot een

minutgen toe konnen onderrechten. Ick sal hem bidden sulcx te doen sonder yet achter te houden. De synodale hystorie is soe nodich wtgegeven als yet, te meer dat ick hoore dat Lamotte [6]) haere acten synodael heeft overgeset, ende dat nu gecontenteert is dat deselve wtgegeven worden. Sall het niet kael staen dat daer niet teghen en komt? Tot een corte voorreden daervoor te stellen en soude ick mij niet soecken maecken, had ick de vigeur die ick mogelick eertijds hebbe gehadt. Maer mijn crachten, l. Broeder, soe der sielen als des lichaems, begeven mij, soedat ick voortaen onnut ben yet sulcx te doen. Mocht ick int landt zijn gelijck andere, ick soude niet lang van daer blijven, soe beswaerlick valt mij dit swerven buytenlands, oock so ver dat ick wel somwijlen de gedachten heb off mij beter waer te leven op een stille plaets int lant, daer ick buyten kennisse mijn dagen mocht eyndigen, oock met hoochste gevaer mijns levens, jae de gewisse doot, indien ick quame ontdect te worden, dan also int onseecker te sitten, mijn selven consumerende in treuricheyt onder vrembde. Maer alsoe ick daertoe soe weynich middel sie als tot de reste, wordt ick oock door die quelling dermaten overvallen met swaermoedicheyt, niettegenstaende ick daer soe seer tegen strijde als ick kan, dat ick hoe langer hoe onbequamer worde yet meer te doen dan somwijlen een briefken te schrijven. Ick bid u E. gelieve noch die moeyte voor 't gemeyn aen te nemen, u E. heeft de materie int hooft, is vol van goede concepten met eene veerdige penne. De Heer sal u E. daerin stercken. Maer men most De Vrij [7]) niet vergeten in sijn Somm. verhael pag. 35 ende in sijn Historie. Dat u E. besich is met de deductie der Nulliteyten [8]) bevalt mij sonderling wel; ick houde dattet een seer nut jae nodich werck wesen sal. Waer de Confessie soe lang blijft is mij soe weynich bekent als yemandt, 't en heeft aen mij niet gehouden dat dat werck niet all voor 2 jaer

bij de handt genomen is. Maer alles eischt wat tijdt o
rijpicheit te hebben. Sijnde int schrijven van desen, o
men mij noch ter handt de uwen seer aengenamen va
den 1en deser, metten ingeleyden van den getrouwen end
vromen helt ende dienstknecht Christi d. Welsingii, end
den anderen aen d. Soetwater [9]), die ick hem zelven o
staende voet behandicht hebbe. Ick schrijve hyer ee
brieffken aen den gevangen Broeder, biddende dat u l
gelieve denselven te doen bestellen. God geve dat tgo
voornemen dat u E. heeft, in sijn regard gelucken mac
tot zijns naems eere, des mans ende zijner familie va
quickinge ende der kercken opbouwinge. T'judicie van d
confessie van dien goeden heer is notabel, gave mac
God dat het werck openbaer ware, met goede eendrach
aengenomen, ende daerbij noch drie dingen: 1 dat me
sich hielt in terminis, 2 dat eenige van onse beste Bro
ders waren int lant, 3 dat reckelickheyt plaets had i
onser saecken beleydt, bijsonder nu alles moet gaen me
goedwillicheyt, niet door authoriteyts dwang. De lant
saecken staen overall in het onseeckere ende de Huge
notten in Vranckr. hadden dese swaricheyt wel voorbij
geconst, naedat ick daer sijnde heb hooren oordeelen va
onpartijdige. De Con. is noch voor S. Je. [10]) ende e
presseert die van de Rel. niet seer tot die declaratie
Engell. interd. serieuselick. Holl. is tot servies versocht
tegen Roch. [11]); wat antw. nescio . . . . . op Boets. niet
veel te achten, si talis ut describitur . . . . . Ha
ick de lust nu soe veel als eertijts, ick soude Rose [12])
bedancken. Dit is de danck dat de dir. boven [ontfangen]
sullen. Dat van Trigl. is seer remarquabel, maer me
most seecker gaen. De H. sal die gestellen . . . . . wel
vinden. Aller dagen avont is noch nyet gecomen. God
geve haer beteringe tot salicheyt. 3 Juli 21.

1) Naar eene minuut van Wtenb. op de Bibl. der Remonstr. gem. t
Rotterdam, met het opschrift: „Aen B. Dwinglo." *Catal. v. Handsch.*

No. 1929. Het slot is bijna onleesbaar. Antwoord op verschillende brieven van Dwinglo, die verloren zijn.

2) Waarschijnlijk van Sorgen.

3) Marinus of Mar. van der Fonteine was de pseudoniem van Adr. van den Borre.

4) Is. Welsing, de gewezen pred. van Hoorn, was den 11den Juni te Gouda gevat. Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. IV, bl. 474.

5) J. Arn. Corvinus.

6) Joh. Lamotius of Lamot werd van Kampen naar 's Hage beroepen en aldaar bevestigd den 22sten Sept. 1604. Tot 1611 preekte hij ook in het Fransch, toen hij zijn ambt bij de Waalsche gemeente neerlegde. Hij stierf den 9den Oct. 1627.

7) Fred. de Vrij, burgemeester van Amsterdam. Vgl. *Bibl. der Contra-Rem. geschriften*, bl. 229.

8) Dwinglo's *Grouwel der verwoestinghe, d. i. verhael van de nulliteyten des synodi binnen Dordr.* verscheen in het volgend jaar.

9) Pseudoniem van Adr. van den Borre.

10) St Jean d'Angéli. Deze plaats was echter kort te voren reeds overgegaan.

11) La Rochelle. Met de volgende verkorte namen zijn G. van Boetselaer, Heer van Langerak, der Staten Gezant in Frankrijk, en Jac. Trigland bedoeld.

12) Mr Hendrik Rose was van 1597 tot aan zijn dood, 28 Juni 1644, raadsheer van het Hof van Holland. Vgl. het slot van den volgenden brief.

CCLXXII.

J. WTENBOGAERT AAN IS. WELSING [1]).

Hij verheugt zich over Welsings houding in zijne gevangenschap. Vertroosting. Waarom zij vervolgd worden. Het zeggen van den raadsheer Rose en Van Trigland. Waartoe de gevangenschap nuttig kan zijn.

Waerde h. ende Broeder, getrouwe dienstknecht Jesu Christi, D. Welsingi.

Gelijck ick ende ontallicke vrome met mij te voren zijn verblijdt geweest over den milden segen, die de H. ge-

nadelick heeft gestort over uwer E. getrouwe arbeyd
bijsonder sedert dat uwe E., een recht cruysbroeder g
worden zijnde, u niet en hebt ontsien Christum te pr
dicken onder 't cruys, ende 't woordt des levens mede
deylen denghenen, die daernae soe seer hongerden end
dorsteden, dat sy haer niet en hebben ontsien dese spij
haerer sielen te soecken met vele moeyten ende gevae
lickheyt, oock met peryckel van tverlies van all ha
tijdtlicke welvaren — soe seer ben ick ende eene grot
menichte met mij bedroeft geweest, verstaende uwe g
vanckenisse ende banden. Gelooft, w. Broeder, dat d
selve mij 't herte doorsnijden, ende hoewel ick verre va
u ben nae den lichaem, nochtans gestadich bij u E
doet sijn nae den gheest, om u met mijne geringe gebe
den bij den Heere te helpen ende alle de verlichtinge to
te brengen die mij mogelick is. Maer in dese droeffheyt
die ons als medeleden mede doen lijden met uwe E., kom
ons weder dese verquickinge, dat ick sie dat de Heer
merckelick is bij u E., door de cloeckmoedicheyt die bij
u E. mededeylt door zijnen h. Gheest, int voorstaen der
godlicker waerheyt ende int resolut bestendich weygeren
van yet te seggen dat uwen naesten tot naedeel, de ver-
volchde cudde tot verstroijinge ende uwe eygen conscientie
tot beswaring mochte dienen. Ick hebbe gesien 't geen
uwe W. dienaengaende aen uwe lieve, bedroeffde huys-
vrouwe, mitsgaders aen uwen trouwen collegam geschreven
heeft, ende daerwt oorsaeck genomen oock met tranen
God te dancken voor dese uwe E. christelicke reso-
lutie ende manlicke betamelicke cloeckmoedicheyt, ver-
geselschapt met soedanige sedicheyt, goede redenen ende
bescheydenheyt, die niet alleen ons allen tot exempel
dient, maer ontwijffelick oock der heeren examinatoren
herten ontroeren ende int gemoet tot godlick ende heyl-
saem naedencken prickelen moet. Terwijle ick nu God
hyervoor dancke, met mijne daegelicxe gebeden uwe ende

onser aller, jae Christi onses Heeren saeck Gode bevele, ende d'wtcomste van zijne handt verwachte, heb ick niet konnen naelaten u W. door dit brieffken in uwe gevanckenis ende banden te besoecken, niet om u W. te seggen dat deselve niet en weet, off yet toe te brengen dat u W. niet en heeft, maer om mijne droeffheyt aen d'eene ende mijne blijschap aen d'andere zijde te bethonen, de droeffheyt over uwe ende onser aller, jae oock der godlicker [3]) banden in onsen persoon, de blijschap over de grote genade die u de Heere bewijst van zijne waerheyt oock in den rechthuyse bekent ende uwe banden door soe exemplare resolutie heerlick te maecken. Dit bethonende, wil ick u W. niet flatteren (dat doen de wereltkinderen, als sij de vermomde vrientschappen met ijdel walgelick vleyen ende tongstrelen soecken te onderstutten) maer u troosten ende mij zelve leeren. Niet dat u W. (die den rechten trooster, den h. Gheest, gestadich bij sich heeft, die int binnenste ws gemoets uwe siele salvet met den godlicken balsem zijner onwtspreeckelicker beloftenissen, deselve crachtelick verseeckerende in u herte) geringen troost van node heeft, maer om de lieffde die ick u, mijn W. Broeder, schuldich ben, voor eene kleyne parthije aff te leggen, spruytende deselve schult wt mijne verbintenisse aen de wet Christi, die wil dat wij de gevangenen besoecken ende derselver gedencken, als off wij zelve medegevangen waren, bijsonder sulcker die om den naem Christi, om der euangelischer waerheydt ende de gerechticheyt gebonden sijn. Ick kan u W. nu niet besoecken dan met mijn gheest ende met mijn papier, noch eenige verlichtinge off verquickinge toebrengen dan gheestelicke, die ick u W. als een seer gering instrument aendiene wt hertelicke lieffde, meer om u mijne goeden wil te bethonen als om u W. mede te deylen tgheen ick houde overvloediger te wesen bij u W. als bij mij, die mijne gebreckelickheyt dagelix gewaer werde, ende zelve troost

van node hebbe in mijne oude swacke dagen ende t'ellendich ballingschap, dat ick lijde om eene zelvige saecke. Als ick u E. dit deeltgen van mijnen schuldige plicht der lieffde betale, leere ick met een mij selve ende sal u E. met dese troostelicke reden aenspreeckende, mogelick mijn selven t'meest voordeel geven. Verblijdt u, l. Broeder, verblijdt u, dat ghij weerdich gevonden zijdt mede te lijden om t'coninckrijck Gods. Ten is niet om eenighe misdaet, ghij en lijdt niet als een die quaet doet, noch als een die nae ander lieden dingen siet, maer om de gerechticheyt, om de godlicke conscientie. Dit is genade bij God, gelijck u W. weet. T'is een eere die de Heere niet allen en gheeft, die se wel begeeren souden. Want om daertoe te komen en moet ment niet soecken, dat waer vermetelheyt, maer daertoe geroepen zijnde moet men volgen, dat is gehoorsaemheyt; met lijden beswaert zijnde moet ment sonder murmureren dragen, dat is gedult; hart besocht zijnde moet men met een onbesweecken gemoed op den Heer sien ende op sijne beloften vertrouwen, dat is gelove, dat is hope. Dit alles van den Heer te ontfangen is grote genade. T'clinckt vrembdt in der werelt ooren dat gevangen, gespannen, gebannen, verjaecht, verdreven, van t'sijne berooft, jae schandelick gedoodet worden genade is; men soude meynen 't waer gramschap, toorn, vloeck. De schriftuer nochtans, die niet en liecht, seydt het, ende de h. Gheest, die de gheest der waerheyt is, betuycht het, niet van alle lijden, maer van t'lijden om de gerechticheyt, dat meer is, belooft daerenboven denghenen die soe lijden t'ewich coninckrijck; dit is genade op genade. Och hoe geluckich zijn se die dit wedervaert, ende die midden in haer lijden vrolick, in haer banden los, in haer gevanckenis ruym, in haer droeffheyt blijde zijn, ende int sterven leven. Dit voelt ghij nu, lieve Broeder, dit smaeckt ghij, dit bevindt ghij. Ick weet wel dat die ons all dit leedt aendoen niet gaerne

en hooren dat wij seggen dat wij lijden voor een goede saeck, ende om de godlicke conscientie. Want dat warachtich sijnde, sijn wij de vervolchde, zij de vervolgers, wij de schapen, sij de wolven, wij de verdructe, zij de verdruckers. Desen naemen willen sij cortsom geenssins voeren, want zij weten dat dat grouwelick is voor de oogen Gods ende leelijck luydt voor de menschen. Daerom soudent sij gaerne een ander waerom geven ende seggen, dat het is omdat wij tlandt in roer stellen. Maer hyertegen hebben wij wederom desen groten troost wt Christi mondt: salich zijdt ghijlieden als de menschen u versmaeden ende vervolgen ende alle quaet van u spreecken, liegende om mijns naems wil. Wat oproer hebben wij aengerecht? Bij de voorgaende regeringe, eer wij wt den dienst gestoten wierden, waren wij onse overheyden gehoorsaem, soe seer als yemant. Connen sijt ontkennen? Naedat wij verstoten waren, wat oproer hebben wij aengerecht? Wij hebben gepredickt tegen de placcaten. De propheten, Christus ende d'apostelen, oock d'eerste reformateurs hebben oock gepredickt tegen de placcaten, waeren zij daerom oproermaeckers? Soe willen wij het oock wel wesen ende begeren niet beter te sijn dan onse Meester. Predicken wij logen ende ist daerom dat sij ons vervolgen? Wij sullen contrarie bewijsen. Maer sij wachtent hun wel dat te bekennen, want soe mosten zij het puerlick op de religie ende de conscientie nemen. Dit mijden sij hun te seggen seer sorchvuldelick, want sij willen niet aengesien sijn voor luyden die yemandt souden vervolgen om de religie, all doen sij 't selve. Nochtans worden wij vervolcht omdat wij predicken. Wat predicken wij dan? Predicken wij oproer, meuterije, wapenen, bussen, sweerden, spiessen, om haer met gewelt wt de regieringe ende van de predickstoelen te drijven? Ter contrarie, all valt schoon op haere regeringe ende proceduren, oock van s'lands wetten te seggen, ende wij tot verdedinge onser saeck altemet moeten seggen,

dat ons ongelijck is geschiet, soe predicken wij nochtans met Petro ende Paulo de onderdanicheyt, t'respect ende de gehoorsaemheyt der overheydt, soewel de harde als de goede ende redelicke, ende dat in alles, niet wtgesondert, wtgenomen alleen in tghene strijdt teghen God ende sijn gebodt. Besondigen wij ons met dese exceptie? Haere predicanten leeren tselve. Wij hebben oock bewesen metter daet dat wij gheen oproer en soecken, als wij in Hollandt de regeringe meest hadden aen onse sijde, want wij hun haer voornemen op vele plaetschen hadden konnen beletten, maer wilden niet, om de goede saeck met gheen schijn van oproer te becladden. Oock nae de verandering en soude sich mogelick tvolck op sommige plaetsen niet soe stil hebben gehouden, hadden wij hun den teugel ruym gelaten, maer wij leerden een ander lesse. Wettelicke, godlicke middelen tot onser versterckinge als God ons sal willen geven en verwerpen wij niet; daer buyten en gaen wij niet, oock niet met onse gedachten. Ende hoewel wij moeten lijden ende swaer vervolcht worden, soe lijden wij dit onrecht, verdryet ende swaericheyt om der godlicke conscientie wille; ende dit segge ick met Petro, is genade bij God. Hiertoe sijdt ghij nu geloopen, l. Broeder, hiertoe dient ons Christi voorbeelt. Want hij oock heeft geleden voor ons, ons een exempel achterlatende dat ghij sijne voetstappen soudt naevolgen. Laet u dit niet vremdt zijn, als off u wat vremds geschiede, maer verheucht u daerin dat ghij des lijdens Christi deelachtich sijdt, opdat ghij u in de openbaringe sijner heerlickheyt mocht verheugen ende verblijden. Versmaet wordende in Christi naem, sijdt ghij salich, want de gheest der heerlickheyt, Gods geest, rust op u, die soe veel hun aengaet gelastert, soe veel u belangt gepresen wordt. Prijst dus God in desen deele, w. Broeder, ende wij prijsen hem met u W., oock hyervoor dat hij de godlicke waerheyt, daerom wij lijden in dese onse verdorvene tijden, heeft

willen versegelen met sommiger bloedt, met veler banden, met meniger ballingschap, met de berovinge van goederen veler ontallicker vromer luyden, ende alsoe die dat overgecomen is, elck in sijnen graedt, met de eere van martelaerschap vereeren. Dit edel saet alsoe in d'aerde geworpen sijnde met grote benautheyt ende swaer suchten, sal ter sijner tijdt vruchtbaer worden, ende daer wij nu met tranen sayen sullen wij noch met blijschap mayen, ende u W. sal noch comen met vreuchde ende brengen uwe garven. Resteert dat wij niet en beswijcken, maer stantvastich blijven, vresende niet die luyden die ons in tuchthuysen setten, in ballingschap werpen, jae doden konnen, maer hem die siel ende lijff kan verderven in de helle. Oock is meer als nodich dat wij ende alle die onse saecke toegedaen sijn, de Heer van herten vresen ende bewijsen dat onse reformatie niet en is in de naem maer int herte, in de cruycinge ende doodinge des vleesches ende der sonden, ende levendichmaeckinge des gheestes, in de wttreckinge des ouden ende aentreckinge des nieuwen mensche die nae Gods herten is, in heylicheyt ende gerechticheyt, waervan het levendich bewijs moet sijn in goede wercken, opdat de menschen die siende, onsen vader die in de hemelen is prijsen mogen; wanneer wij leven sullen als vrije, niet sulcke die de vrijheyt hebbende tot een dexel der boosheyt, maer als dienstknechten Gods, die met weldoen stoppen de onwetenheyt der dwaser menschen, opdat sij daerin dat sij quaet van ons seggen, als van quaetdoenders beschaemt worden, die onse goede wandelinge in Christo bedencken.

Maer waer loop ick heen, l. Broeder! Ick meynde het soude een brieffken sijn ende het wordt onder de handt een groten brieff. Sall ick u leeren, die u in uwe banden ende gevanckenisse soe vroom, soe godsalich, soe kloeckmoedich sie, dat ick mij gaern u discipel bekenne, die wt u leeren moet? Ick ben soe presumtueux niet. Ick heb

alrede geseydt dat mijne meninge is, met het aendienen van godlicke troost niet u gebreck te vervullen, alsof u E., die soe rijck sijdt, mijne geringe toebrenginge van node hadde, maer alleen d'affectie die ick u toedrage in Christo Jesu eenichsins te betuygen ende mijn medelijden te bethonen. Och off God gave dat ick u mocht omhelsen ende u in uwe banden geselschap houden, ende alsoe versadigen dieghene, die nae mijne siele dorsten, ende noch onlancx tegen uwe l. huysfrouwe, soe ick onderrecht worde, geseydt hebben, dat sij wenschen als rechters over mij te sitten, om ons te doen ophangen. Dit is een van uwe rechters, betaemt denselven soe bitterlick gepassioneert te sijn? God vergeve het dien steeckeligen Rose, alsoe wel als oock den vinnigen Trigland, dat hij op de tijdinge uwer apprehensie een smaeckelijken roemer wilde doen omdrincken, niets soe seer wenschende als dat hij de tijdinge uwer banden zijne huysvrouwe haest mocht overbrieven, ende meynde raet te weten om u W. te doen raspen [2]). Maer alsoe God tot noch toe van mij niet en eyscht dat ick int landt soude gaen predicken, ende daerentusschen verbiedt hem te versoecken ende t'peryckel te beminnen, soe volge ick oock sijnen wille ende de wijse geleydinge van sijne voorsichtige handt, over mijn doen ende laten tevreden sijnde, om sijns naems wil, oock die schandelicke doodt te lijden, wanneer hij mij daartoe roepen sal. Daerentusschen sal ick niet laten mij met u W. in den Heer te verblijden, dat u W. haere vrese niet en vreest, oock niet en verschrickt, maer deselve in uwe herte heylicht, ende alsoe bereydt is reeckenschap te geven van de hoope die in u is, dat ghij een goede conscientie behoudt, ende selve u leven niet en verschoont, liever dan dat ghij uwen vromen naesten beswaren, uwe godsalige weldoeners bedragen [4]), ende de cudde die ghij geweyd hebt bedroeven ende tot nieuwe verdrucking oorsaeck geven soudt. De God des hemels wil u daerin verstercken,

ghij vrome helt. U W. sal mogelick nu moeten gaen geselschap houden die andere getrouwe dienaren Christi, uwe medegevangenen in den Heer, die om deselve waerheyt nu jaer ende dach in de tuchthuysen soe vele als geboeyt ende gebetert sitten. Verschrickt u niet, de God des vredes ende aller vertroostinge, die bij haere WW. is, sal oock bij u W. wesen. De kercker heeft vele ongerieffelickheyden nae den vleysche, maer oock grote voordeelen nae den gheest. Chrysostomus weet ons in deselve te wijsen heerlicke paleysen, schoone lusthoven, vermaeckelicke dreven, plaisante wandelingen, melodieuse musycke, hemelsche gesichten, lieffelicke aenspraecken, ende alles wat int magnifickste paradijs dat wesen mach geimagineert kan worden, maer dat doet hij afftreckende den gheest van twterlick ende deselve spannende tot stercke contemplatie ende aenmerckinge van t'inwendige, dat in God ende t'aenschouwen zijner hemelscher weldaden ende vertroostingen bestaet. Ende voorwaer daer moet ment soecken, daer sal ment vinden, niet in de werelt, die naedat se den mensche langen tijdt in ydelheyt bedrooch, ende door haeren doolhof met grote moeyelijckheyt heeft ommegeleydt ende moede gemaect, hem int eynde verlaet ende laet steecken in den modder des verderffs, den duyvel tot een proije ende de euwyge doodt ten rove; tensij God sich sijner erbarmende, hem die handt biedt ende te hulpe komt. Maer ghij, lieve Broeder ende medeknecht Jesu Christi, die met de andere onse gevangen medebroeders (daeronder de vrome heer Hogerbets sonderling ende voor all mede moet begrepen sijn) in een cleyne tijdt beproeft wordt in menigerley versoecking, verheucht u, want uwe beproevinge, die costelicker is als des gouts twelck verganckelick is, sal bevonden worden u te sijn tot loff, eere ende heerlickheyt in de openbaringe Jesu Christi, door welckers opstandinge wten dooden ghij, nae de grote barmhertigheyt Godes ende des Vaders onses H. J. Christi,

wedergeboren sijdt tot een levende hope, tot een onverderffelicke, onbewechelicke, onverwelckelicke erve, die in de hemelen bewaert is voor u, om ten laetsten tijde ontdeckt te worden. Laet ons dese hope vasthouden ende hyermede ons selven ende andere troostende, onse aengevangen loop vollopen in Christo Jesu, denwelcken ick van harten bidde

W. h. ende Broeder, getrouwe dienstknecht J. Christi, dat hij u in dese gelegenheyt ende voortaen alle tijdt bijstae, verstercke, volmaecke ende salige wtcomst ende verlossinge verleene. Amen.

U W. geringste d. ende mededienstknecht,

Desen 5 July 1621. J. W.

1) Naar eene minuut van Wtenb. op de Bibl. der Remonstr. gem. te Rotterdam. *Catal. v. Handschr.* No. 1929.

2) Vgl. BRANDT, *Hist. der ref.* Dl. IV, bl. 474, v.

3) Hier is blijkbaar het woord *waerheyt* in de pen gebleven.

4) Bedragen d. i. beschuldigen.

BIJLAGEN.

B.

Bl. 50.

Mandement crimineel [1]).

De drie fiscalen contra Johannes Vuyttenbogaert.

D'Ed. heeren Rechteren, bij de Hooge Mogende Heeren Staten Generael gecommitteert over de zaecken der gevangenen ende tgeene daeraff dependeert etc., den eersten geswooren deurwaerder off bode van de voorsz. Hooge Mogende Heeren Staten Generael hierop versocht, saluyt! Alsoo de drye fiscalen, bij de hoochgemelte heeren Staten Generael gecommitteert, tot beleyt van de saecken der gevangenen ende wes daeraff dependeert, ons verthoont hebben dat sijluyden vuyte informatien, stucken ende andere bewijsen bevinden, dat Johan Vuytenbogaert, geweest bedienaer des heyligen Evangelij in den Hage, hem selven in de saecken van de gevangenen te laste gebracht, seer verre heeft vergeten, ghevordert ende gepromoveert veele saecken tegen de naerder Unie streckende, ende die nyet anders en hebben connen dienen dan omme de ware, aengenomen, gereformeerde religie te verstooren, ende den staet van de lande int polityck in de vuyterste confusie ende in een bloetbat te stellen, hem selven employerende in veele saecken, tegen de hoocheyt ende gerechticheyt van de landen, ende tot notoire turbatie van dien, verre buyten sijne professie; dat hij oock t'selve wel wetende, nu langen tijt gelatiteert ende hem selven

nergens opentlijck en heeft derven verthoonen; ende aengesien latitatie nae rechten den delinquanten nyet en behoort te patrocineren, omme te ontgaen de behoorelycke ende wettelycke straffen van haere delicten, maer veeleer d'selve bedenckelijck maeckt van schult te hebben aen tgene de informatien tot haeren laste medebrengen, ende notoorlijck argueren een quade conscientie; versoeckende daeromme onse provisie, — Soo ist dat wij u ontbieden, daertoe committerende mits desen, dat ghij terstont, ten versoucke van de supplianten, treckt ter plaetse daer ghij den voorn. Johannes Vuytenbogaert sult connen vinden ende becomen, ende denselven van wegen de Hooge Mogende Heeren Staten Generael, bij u roepende den officier van der plecke ist noot, apprehendeert ende in goede bewarenisse gevangen brengt alhier in den Hage, ter plaetse die u aengewesen sal worden, omme jegens hem geprocedeert te worden, zulex als na rechte ende gelegentheyt der saecken. Ende indien den voorsz. Vuytenbogaert fugityff is, ende ghij hem nyet apprehenderen en cundt als vooren, soo dachvaert denselven bij openbaer edict ende insinuatie, doende u exploict t'sijnder laester woonstede, van wegen als boven te compareren in persoon voor ons alhier in den Hage, op peyne van banne ende confiscatie van alle sijne goederen, tot sulcken tamelijcken dage, als ghij hem beteyckenen sult, omme t'aenhooren alsulcken eysch ende conclusie, als de voorn. supplianten ter saecke voorsz. jegens hem sullen willen doen ende nemen, ende voorts te procederen als naer rechten. Ende dat gedaen, annoteert ende inventarieert alsulcke goeden als ghij sult connen gevinden, den voorn. Vuytenbogaert toebehoorende, ende stellende tot toesicht ende administratie van dien goede notable personen, souffisant sijnde, die daervooren gehouden worden te responderen, reeckeninge, bewijs ende reliqua te doen, des versocht sijnde, bevelende den administrateurs geen hant-

lichtinge te doen, tot hen anders bij ons sal wesen gelast ende geordonneert; ons relaterende u wedervaren. Gegeven in den Hage onder t'segel van de hoochgemelte heeren Staten Generael, desen XVIII Mart. XVI^{c} negenthien.

Ter ordonnantie van de welgemelte heeren rechteren, bij mij,

H. Pots. 1619.

INTENDIT gedaen maecken ende bij de drye fiscalen gecommitteert tot t'beleyt ende instructie van de saecken der gevangene ende wes daeraen cleeft, overgegeven aen d'Edelen heeren Rechteren bij d'Hooch Mogende Heeren Staten Generael, gecommitteert tot d'judicature van deselve saecken, Impetranten van mandement crimineel, op ende tegens Jan Vtenbogaert, gewesen kerckendienaer in den Hage, gedaechde ende defaillant.

1.

Omme welck intendit te funderen seggen de voorsz Impetranten, ende de waerheyt is sulex, dat de voorsz. defaillant seer wel geweeten heeft ende nyet konnen ignoreren, dat d'Vereenichde Nederlanden bij diversche tractaten, recessen, accorden ende resolutien malkanderen belooft hadden ende verbonden waeren te maintineren de waere gereformeerde religie, alomme in de lande aengenomen, sonder eenige veranderinge daerinne te mogen doen, ofte gedoogen gedaen te worden, anders als bij Notoir. gemeen consent van de bontgenooten.

2.

Dat hij defaillant, mede ter eerster incompste van sijnen dienst in de kercke deser landen, dienvolgende oock belooft heeft, dat hij hem daernaer soude reguleren, ende geene andere leere in de kercke noch op stoel brengen,

dan die begrepen was in de formulieren der eenicheyt der voorsz. waere aengenomene religie, te weten in de Neder-
ir. lantsche confessie ende in den Heydelbersche catechismus.

3.

Dat mede hij defaillant in een naerder accordt tot Utrecht opgerecht, op den 26en Aprilis 1586, ende bij hem ende diversche andere predicanten onderteyckent, noch verclaert heeft, dat geene andere leere, dan in de voors. formulieren begrepen, en behoorden noch en mochte op
ir. den stoel gebracht ofte den volcke geleert worden.

4.

Dat hij defaillant die nyettegenstaende diversche nyeuwe opinien, te vooren noyt wettelijcke geexamineert ofte in de gemeene gereformeerde kercke aengenomen, heeft hel-
ir. pen indringen in de kercken hier te lande.

5.

Deselve selfs leerende ende met diversche sijne geschryf-
ir. ten poogen te justificeeren.

6.

Dat hij heeft helpen favoriseren degene, die in de universiteyt van Leyden de jonge studenten met de voors. nyeuwicheyden infecteerden, ende oock beleyder is geweest, dat men ten lesten daer noch beroepen heeft Dr Coenraet Vorstius, die hij wel wist met de voors. nieuwicheyden
ir. ende verscheydene andere dolingen besmet te sijn.

7.

Dat hij defaillant, postponerende d'ordinarisse kennisse, daer volgende alle kerckelijcke ordre sulcke nieuwicheyden behoorden geexamineert te worden, hij hem geaddresseert heeft aen de Staten van Hollandt, bij boecken ende geschriften deselve inbeeldende, dat heur alleen toequam
ir. daervan kennisse te nemen.

8.

Doende ten dien fyne hier te lande ontwerpen, ofte immers met sijne kennisse ende advys instellen, ende met

sijne correctien dresseren seecker concept van een brieff, om bij d'Coninckl. Ma^t^ van Groot Britannien deselve te wege te brengen, dat deselve believen wilde sulcken brieff herwerts over te schrijven, omme d'overicheyt te vermaenen, met heure authoriteyt ordre te stellen op de tollerantie van de voorsz. nyeuwicheyden, bij hunluyden in de kercke ingevoert, welcken brieff bij Jan van Oldenbarnevelt, dier tijt Advocaet van Hollant, bij pure obreptie te wege is gebracht geweest.

Swerius.

9.

Dat hij soo met het invoeren van de nyeuwe opinien ende t'promoveren alomme van de leeraers van dien, ende sijne onordentelijcke proceduren int beleyt van de kerckelijcke saecken, Godes kercke hier te lande ende veele treffelycke gemeenten ontrustet, beswaert ende ten uterste bedroeft heeft gehadt.

Notoir.

10.

Dat oock hij desfaillant niet en heeft willen toestaen nochte hem ofte sijne opinien submitteren het oordeel van de Synode Nationael, nyettegenstaende deselve, soowel bij de Con. Ma^t^ van Groot Britaignen als sijn Ex^cie^ ende de meeste provintien van de Unie ende de beste leden van Hollandt, geraeden worde te wesen het eenige remedie tegens alle de swaricheyden van de kercke hier te lande, deur t'invoeren van de voorsz. nyeuwe opinien ontstaen, ende om deselve weder in ruste te brengen.

Notoir
Groot Conf. 4 § 21.

11.

Dat hij mede uyt d'questieuse vijff poincten eene deductie heeft gemaeckt, met eenige redenen van justificatie, ende int franchoys gestelt ende gelevert aen Jan van Oldenbarnevelt voorn., om bij hem aen de publycque ministers van de Generaliteyt buytens lants gesonden te werden.

Groot Conf. 4 § 22, 23, 24.

12.

Dat de voorsz. nyeuwicheyden int stuck van de religie bij hem tegens de verbintenissen van de gemeene bontge-

nooten ingevoert, terstont oock groote confusie ende verwerringe in de staet vant landt veroorsaeckt hebben.

13.

In dat de steden, die met de nyeuwicheyden voorsz. geinfecteert waeren, tot groot bedencken van hunne bontgenooten, gelicht hebben nyeuw crijchsvolck in particulieren eedt, tegen d'ordre van de Unie ende met exclusie van de Generaliteyt ende sijne Ex^cie als capiteyn generael, die men selfs mede gepoocht heeft te gebruycken tegens
toir. d'andere bontgenooten.

14.

Ende dat dselve steden eene verclaringe onder malkanderen gedaen hebben, ende op den naem van Haerlem laeten vuytgaen, daerbij sij niet alleen en verclaren te limiteren d'ordinarisse consenten van tlant, met de betalinge derselver nieuw aengenomene soldaten, maer oock
bij de ge. openinge doen tot nyeuwe verbintenissen.

15.

Dat d'selve verclaringe bij hem ofte met sijne kennisse
nf. 3 isen- getranslateert sijnde int franchoys, gesonden is geweest buytens lants.

16.

Ende dat hij defaillant aen eenige notabele leden van de regieringe verclaert heeft, dat d'selve sloech op eenige nyeuwe verbintenisse, daertoe t'concept al op t'pampier
irch gebracht was, ofte eerstdaechs soude werden, ende dat
sive d'intentie van dien was, dat oock andere steden ende leden
ebr. daerinne getogen souden werden.

17.

Dat hij oock tegen sijne professie hem bemoeyt heeft
132, met diversche saecken van state, ende oock tegens den
143, staet ende ruste van tlant streckende, als met het beset-
161, ten ende verseeckeren der stadt Woerden voer haere factie.

18.

Dat hij ten dien fyne aen den heere van Moersbergen

gesecht heeft, dat eenige van Leyden ende andere goede patriotten Woerden geeren versekert saegen, ende heeft dienvolgende op denselven heere van Moersbergen versocht, dat hij sulcx secretelijcke aen den gewesen secretaris Ledenberch wilde schrijven, ten eynde die van Utrecht tot tselve d'haestige handt souden willen bieden, ende dat t'selve secretelijck diende beleyt.

Ut supra. Moersb. § 164, 165.

19.

Dat hij om te bethoonen sijne geneychtheyt omme met dadelijcheyt sijne nyeuwe opinie staende te houden, tegens sijnen bekende vrient, hem vraegende hoe het soo qualijcke begonde te gaen met de Remonstranten, hem ter antwoort heeft gegeven, dat mochte men vraegen den man die daer woont, wijsende op thuys van Jan van Oldenbarnevelt, die met sijne slappicheyt hem defaillant ende andere meer noch in swaricheyt brengen soude.

Attestatie van Berckius.

20.

Dat hij oock tegen een notable persone van de regieringe van de lande over eenige jaeren verclaert heeft, dat die van Hispaignen ende dese landen genoech eens waeren, dat men nyet langer oorlogen en soude, soo eenige provintien alreede met den viant accort waeren, van dewelcke, als den viant daer commen soude, de poorten open souden staen, daerbij voegende dat dieselve persoon soude sien hoe het toeginck in de stadt daer hij woonde, daert elck om een officie was te doen, ende dat de principaelste die te nachtmael gingen de eerste souden sijn die haer dan met de Spaignaerts souden voegen.

Berck.

21.

Dat tot sijnen huyse ende met sijne kennisse seeckere complotterye gemaeckt is in Junio 1618 tusschen den gewesen secretaris Ledenberch ende de gewesene pensionarisen Haen, Hogerbeets ende Grotius, om te beraemen de redenen ende motiven, waermede men de voordere gecommitteerden van Utrecht, in competente getalle in den

Bij hetgene gededuceert

vesen Haege gecommen, soude mogen bewegen ende diverteren
Gro- van niet te openen den last, die sij van de Staeten van
erbets Utrecht, om van de cassatie van hunne waertgelders met
den- sijne Ex^cie te communiceren, hadden.

22.

Waerdoor deselve van Utrecht oock beweecht sijn geweest, sonder haeren last te openen, tot groot gevaer ende periculen van den Staet ende stadt van Utrecht, van hier
idem. weder te vertrecken.

23.

Dat mede die van Utrecht, verstaende dat d'Hooch Mo. heeren Staten Generael gecommitteert hadden sijne Ex^cie ende eenige uyt haere middel om tot Utrecht te vorderen de cassatie van de voorsz. nyeuwe aengenomene waertgelders, ende naer den Haege gedeputeert hebbende in haeste den heere van Moersbergen, omme aen de voorsz. Jan van Oldenbarnevelt ende andere te versoecken assistentie van raedt ende daet, hij defaillant te dier tijt met denselven Moersbergen daerop oock heymelijcke communicatie heeft gehouden, niettegenstaende den voorsz. heere van Moersbergen al voor antwoort gegeven was, dat eenige gedeputeerde van de steden van Hollant al ten fyne voorsz.
§ 67. naer Utrecht vertogen waeren.

24.

Dat hij defaillant mede hem heeft laten vinden in diversche conventiculen ende aparte vergaderingen, soo van kerckelijcke als politicque personen tegens ende buyten
otoir. alle goede ordre van regieringe.

25.

Dat hij defaillant, vreesende dat men ter saecke voorsz. wettelijcke ende tot conservatie van de authoriteyt ende tranquilliteyt van de lande behoorelick ende gerechtelick procedueren tegens hem soude mogen voornemen, is voorvluchtich geworden ende uyt d'geunieerde landen ontwe-
otoir. ken, toonende daermede sijne quade conscientie.

26.

Soo hebben d'voorsz. impetranten goet gevonden heur t'addresseren aen d'edelen heeren rechteren, over dese saecke gecommitteert, ende van deselve versocht ende geobtineert mandement crimineel in communi forma.

Bij 't mandement.

27.

Ende hebben tselve mits sijne absentie doen te werck leggen tot sijnen huyse, ende bij edicte, ende voorts doen maecken inventaris van alle sijne goederen.

Bij de exploicten ende acten.

28.

Wt crachte van welcke hij gedachvaert sijnde om in persoon te compareren voor u Ed. ten seeckere gepreffigeerde dage, ende overmits sijn non comparitie versocht ende verworven hebben default tot sulcken proffyte als na rechten, ende een andere citatie.

Ad idem.

29.

Dienvolgende andermael verdachvaert sijnde, is ten dage dienende, overmits sijne non comparitie, verworven het tweede default ende een darde citatie.

Ad idem.

30.

Ende hebben de impetranten diensformelijck den gerechte dardemael doen dachvaerden.

Ad idem.

31.

Ten dage dienende alsnoch nyet comparerende, hebben versocht ende verworven het darde default, ende voor het prouffyt van dien admissie, om van desen tegenwoordige Intendit te mogen dienen, ende t'selve te verifieren, ende voorts vercregen een vierde citatie ex superabundanti om hetselve Intendit te sien verificren.

Ad idem.

32.

Ende deselve vierde citatie mede gedaen sijnde na behooren, hebben ten dage dienende, overmits sijn non comparitie, het vierde ende laeste default versocht ende verworven, ende acte om gevoucht te worden bij het Intendit.

Ad idem.

33.

Tot voltreckinge ende furnissemente van tselve de impetranten sijn dienende van haeren tegenwoordige Intendit, met de verificatien daertoe dienende, voor soo veel het noot es.

Ende concluderen dat, in crachte van alle de voorsz. defaulten, de ged^{e} ende defaillant versteecken sal werden van alle sijne exceptien declinatoir, dilatoir, peremptoir, weren ende defentien, die hij in desen hadde mogen doen ende proponeren; ende doende voorts recht ten principale dat de ged^{e}, om redenen hiervoorens aengetogen ende het bewijs daertoe overgeleyt, mitsgaders de bekentenisse door sijne contumacie daervuyt na rechten resulterende, gebannen sal worden ten eeuwigen dage wt alle de vereenichde Nederlanden, ende voorts alle sijne goederen fisco geappliceert ende toegewesen. Ofte tot etc.

1) De verschillende autorisatiën van de rechters voor den deurwaarder Jan van Herdersem, om Wtenbogaert ten 2den, 3den en 4den male met klokluiding in te dagen, en diens verklaringen: dat hij 19 Maart, 6, 15 en 23 April Wtenbogaert „opten stadthuys vañ puye aff, naer voorgaende clockgeslach, bij openbaer edicte gedachvaert" heeft, en dat hij daarna, ten huize van Wtenb. „aen sijn huysvrouw het mandament mede geexploitteert heeft, latende copien van mandement ende acte," — zijn aan dit stuk gehecht.

WERKEN van het Hist. Genootsch. te Utrecht. Nieuwe Reeks.

N°. 1. Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de middeleeuwen. — Annales Egmundani . *f* 1.20.

N°. 2. Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685 . . . . . - 1.80.

N°. 3. Memoriën van Roger Williams . . . . . - 2.10.

N°. 4. Bronnen van de geschiedenis der Nederl. in de middeleeuwen. — Kronijken van Emo en Menko. - 3.70.

N°. 5. Hortensius over de opkomst en den ondergang van Naarden. Met 2 kaarten . . . . . - 4.50.

N°. 6. Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de middeleeuwen. — Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke. (Gemeenlijk geheeten Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see) . . . . . - 2.30.

N°. 7. Kronijk van Eggerik Egges Phebens van 1565—1594. . . . . - 2.40.

N°. 9. Verbaal van de Ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den Koning van Denemarken, den Neder-Saxischen Kreits en den Koning van Zweden. 1625. . . . . - 2.30.

N°. 10. Verbaal van de Ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. . . . - 1.90.

N°. 11. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert. *Eerste Deel.* 1584—1618. . . . 4.00.

N°. 12. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert. *Tweede Deel. Eerste Afdeeling.* 1618—1621. . . . . „ 2.80.

DAGVERHAAL van Jan van Riebeek, Eerste Gouverneur aan de Kaap de Goede Hoop. . . . . - 1.20.

NAAMLIJST der Boeken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. 2e uitgave. 1865. . - 1.60.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait établissement de cet estat par la paix de Munster. Tom. I, II, III, . - 14.00.

Jhr. Mr. A. M. C. van Asch van Wijck, Een Woord in het belang van het Nederl. Archiefwezen. 1846. - 0.20.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, door de Leden **tegen de helft** van den prijs te bekomen.

Door het **HISTORISCH GENOOTSCHAP** zijn uitgegeven onderstaande werken:

KRONIJK van het Historisch Gezelschap te Utrecht.

2e jaargang. 1846 (*) *f* 5.—.	4e jaargang. 1848. . *f* 3.70.
3e jaargang. 1847. . - 2.70.	5e jaargang. 1849. . - 6.—.

(*) **De eerste jaargang is nimmer in druk verschenen.**

KRONIJK van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht.

2e *serie*	15e jaargang. 1859. . *f* 4.60.
6e jaargang. 1850. . *f* 6.—.	4e *serie*
7e jaargang. 1851. . - 6.40.	16e jaargang. 1860. . - 5.40.
8e jaargang. 1852. . - 6.80.	17e jaargang. 1861. . - 5.80.
9e jaargang. 1853. . - 6.80.	18e jaargang. 1862. . - 6.60.
10e jaargang. 1854. . - 6.80.	19e jaargang. 1863. . - 7.40.
3e *serie*	20e jaargang. 1864. . - 7.20.
11e jaargang. 1855. . - 3.20.	5e *serie*
12e jaargang. 1856. . - 3.60.	21e jaargang. 1865. . - 7.60.
13e jaargang. 1857. . - 4.80.	22e jaargang. 1866. . - 7.20.
14e jaargang. 1858. . - 5.10.	23e jaargang. 1867. . - 9.20.

BERIGTEN van het Historisch Gezelschap te Utrecht.

1e deel. 1e stuk. 1846. *f* 3.40.	2e deel. 2e stuk. 1849.
1e deel. 2e stuk. 1848. - 2.20.	(Verhooren van JOHAN
2e deel. 1e stuk. 1849. - 2.20.	v. OLDENBARNEVELT). - 3.80.

BERIGTEN van het Historisch Genootschap te Utrecht.

3e deel. 1e stuk. 1850. *f* 3.—.	5e deel. 2e stuk. 1856. - 2.50.
3e deel. 2e stuk. 1851. - 3.—.	6e deel. 1e stuk. 1857. - 2.50.
4e deel. 1e stuk. 1851. - 3.—.	6e deel. 2e stuk. 1857. - 2.10.
4e deel. 2e stuk. 1851. - 2.50.	7e deel. 1e stuk. 1861. - 5.50.
5e deel. 1e stuk. 1853. - 3.20.	7e deel. 2e stuk. 1863. - 6.50.

CODEX DIPLOMATICUS in 4°. 1848. - 5.20.

2e *serie* in 8°. 1e deel. 1e afd. 1852. - 3.75.

1e deel. 2e afd. 1852. *f* 3.10.	4e deel. 1e afd. 1859. - 3.10.
2e deel. 1e afd. 1853. - 6.20.	4e deel. 2e afd. 1860. - 5.20.
2e deel. 2e afd. 1853. - 3.20.	5e deel. 1860. . . . -12.00.
3e deel. 1e afd. 1855. - 6.50.	6e deel. 1863. . . . - 1.20.
3e deel. 2e afd. 1856. - 3.40.	

☛ *Zie verder de achterzijde van den omslag.*